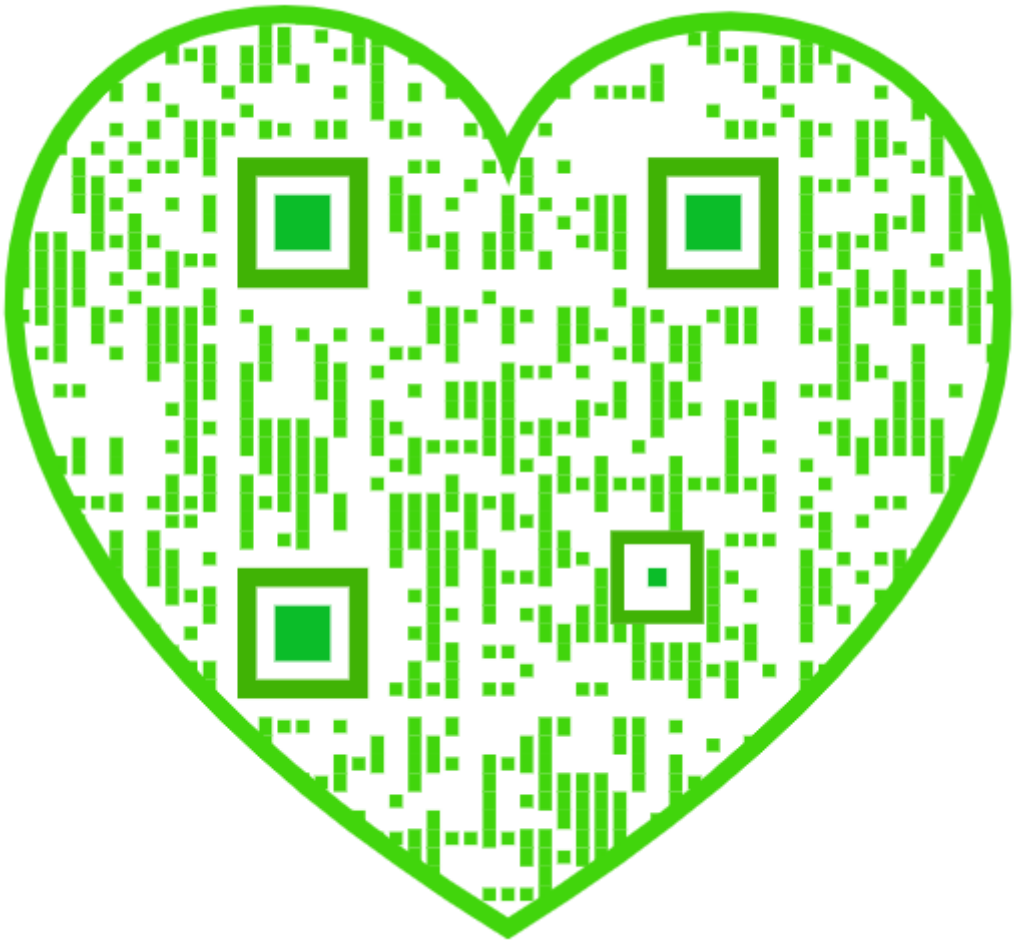

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

INHOUD VAN HET HONDERD VIER-EN-TWINTIGSTE DEEL.

(NB. In deze inhoudsopgave zijn de dichtstukken met een * gemerkt).

Bladz.

In memoriam. Mgr. C. J. M. Bottemanne 1
H. J. M. TASKIN.

Christendom en rente (Vervolg en slot van Dl. CXXIII, bl. 524 vv.) 7
J. D. J. AENGENENT.

Dirk Gerritszoon Ameyden 22
Dr. A. H. L. HENSEN

Verschil van strooming maar eenheid van richting in onze katholieke letteren 37
A. M. C. VAN COOTH.

Het wetboek van Hammurabi 64
J. VAN DEN DRIES.

Potgieter gehuldigd 82
M. A. P. C. POELHEKKE

Een eerbiedwaardig monument 101
LOUIS B. M. LAMMERS.

Leeken-apostolaat te Londen 107
M. DONSEN, Miss. Ap.

***Verzuchting** 120
fr. A. N. P. NIELEN, O. F. M.

Bladz.

*Quasi aurora 121
A. Huijbers, Pr.

De jongste gedichten van Z. H. Leo XIII in Nederlandsche verzen vertolkt. I. Op den H. Anselmus. II. Nachtmijmering eener zuchtende ziel. 141
A. N. Mutsaers.

Bij den dood van Paus Leo XIII 143
A. M. C. van Cooth.

Maria van Reigersbergh. Een levensbeeld 151
M. S.

Het getuigenis over den Christus van Flavius Josephus. 184
A. A. P. M. Guilonard.

Woordkunst van Guido Gezelle.
I. 206
II. 256
H. Linnebank, O. S. Cr.

Het goed recht eener oude bijbelverklaring 221
fr. R. Peeters, O. F. M.

F. W. Weber (Vervolg van Dl. CXXIII, blz. 131 vv.) 248
E. J. Jansen, O. Pr.

Een woord voor de historische critiek 264
fr. A. van Rijswijck, O. C.

Een nieuw soort X-stralen in „De Hervorming" 272
E. H. Rijkenberg.

*Tentatio 278
A. Huijbers.

*Aan den nachtegaal 280
J. J.

Bladz.

De Bretonsche dichter Th. Botrel 301
LOUIS B. M. LAMMERS.

Abraham's overwinning en de ontdekkingen en opgravingen tot het einde der laatste eeuw 335
F. J. P. G. v. ETTEN, O. E. S. A.

De kapitalistische maatschappij 351
J. D. J. AENGENENT.

Dr. Schaepman's „Christelijke Geschiedbeschouwing" . . 385
Dr. G. BROM.

Christelijke Geschiedbeschouwing 389
Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN.

De instelling van den Rozenkrans 395
G. A. MEIJER, Ord. Praed.

Over de kunstschool van Beuron.
I. Inleiding. 415
II. Het eerste werk en de algemeene beginselen. 424
JOS. VAN VEEN.

Mislukt. 430
LEO BALET.

Naschrift bij de „Aanteekeningen op de brochure van den heer Wildeman, *Archivaris van het Hoogheemraadschap Delfland*". 444
J. L. JANSEN, Congr. SS. Red.

***Proeven van kerklied: O Serena. Padrona mia** 452
A. HUIJBERS.

NIEUWE UITGAVEN:

Bladz.

G. HOBERG, *Die älteste lateinische Uebersetzung des Buches Baruch.* 123
fr. R. PEETERS. O. F. M.

A. LEHMKUHL, *Theologia moralis* (*Ed. decima*). 127
TH. B.

Dr. H. KRUG, *De pulchritudine divina*. 128
Dr. L. v. TH.

F. R. COERS, *Liederboek van Groot-Nederland*. 135
W. P. H. JANSEN.

P. RAËSKIN, *Oude Verstraatens* 137
J. D. J. A.

J. C. MARIS, *Klaus' Volkspreeken*. 138
J. R.

Aanvulling 140
Dr. A. C. M. SCHAEPMAN.

Biblische Studiën: Dr. P. DORNSTETTER, *Abraham*; Dr. K. MIKETTA, *Der Pharao des Auszuges* 212
fr. R. PEETERS O. F. M.

FR. J. LOTTINI, *Compendium philosophiae scholasticae* 217
B.

J. C. H. MURÉ, *Adventspredikatiën* 282
A. M. C. VAN COOTH.

D. NIJS, *Cosmologie*. 286
J. TH. BEYSENS.

P. ALBERS, *Geschiedenis van het Herstel der Hiërarchie in de Nederlanden*. 289
H. J. M. TASKIN.

Bladz.

H. P. A. VAN HASSELT, *De geschiedenis van het klooster der kruisheeren te Maastricht* 293
A. J. A. FLAMENT, Rijks-archivar. v. Limb.

HUGO VERRIEST, *Op wandel* 297
M. S.

M. R. DE BROUWER, *Schets van het Latijnsche taaleigen* 298
A. G.

W. VAN NEYLEN, *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde. Derde deel.* 366
E. H. RYKENBERG.

J. R. VAN DER LANS, *Lood in 't hart* 375
P. M. BOTS.

De Godin Botheid.... geïnterviewd. Satire door een volgeling van ARISTOPHANES *enz.* 378
A. M. C. VAN COOTH.

N. J. VLAMING, *Over het onweer en nog iets* 380
L. TH. DE GROOT, S. J.

Aan het werk. Een opwekkend woord tot oprichting van katholieke jongenspatronaten 384
C.

G. VAN NOORT, *Tractatus de Deo Creatore* 454
J. V. DE GROOT, Ord. Praed.

FR. M. SLEUTJES, *De prohibitione et censura librorum* 457
DR. TH. M. VLAMING.

PILATUS, *Quos ego! Fehdebriefe wider den Grafen P. Hoensbroech.* 460
H. W. J. H.

J. M. J. VAN ROOY, *Overzicht der geheele Bijbelsche Geschiedenis.* 465
H. J. M. TASKIN.

Bladz.

H. ALPHONSUS MARIA DE LIGUORI, *Het geestelijk leven* 466
A. M. C. v. C.

M. E. BELPAIRE, *Het landleven in de letterkunde der XIXe eeuw.* 469
M. S.

N. WISEMAN, *Fabiola (Vijfde uitgave)* 474
M. S.

W. WILDE, *Oud en nieuw (Tweede bundel)* 475
P. J. v. BEUZEKOM.

A. C. LEESBERG, *Comparative philology* 478
A. M. C. VAN COOTH.

KLEINERE MEDEDEELINGEN AAN LEZERS EN SCHRIJVERS.

Ons zonnestelsel middelpunt van het heelal? — *Nieuwe stukken in het proces van Galilei* 219
Aan onze lezers 480

BIJLAGE (voor Dl. CXXII).

De laatste gedenkpenning van Leo XIII 33
Dr. A. H. L. HENSEN.

IN MEMORIAM

Mgr. C. J. M. BOTTEMANNE.

Op Woensdag den 27sten Mei j.l. werd in de nog niet volbouwde kathedrale kerk van Sint Bavo de plechtige uitvaart gevierd van Haarlems diep betreurden Bisschop Monseigneur Caspar Joseph Martinus Bottemanne.

Buiten beurden de fundeeringen hare breede schouders uit den bodem op, gereed om den last te ontvangen der zware muurgevaarten en massale pijlers, die op hunne beurt weldra de stoute koepeldaken en torentransen het luchtruim zullen indragen.

Binnen, onder de wijd-uitgespannen gewelven, die het priesterkoor overhuiven, stond in befloersde kist het stoffelijk overschot van den Bisschop, den doorluchtigen Bouwheer dezer majestueuze kathedraal.

Zelf niet verrast — want sedert lang dacht en sprak de Overledene bijna dagelijks over zijn naderend einde — voor zijn omgeving echter onverwachts, bijna plotseling, is hij weggerukt uit zijn rustelooze bedrijvigheid tot verwezenlijking van zijn stout stichtingsplan.

Stout was dit plan: een reuzenwerk, een kathedraal naar middeleeuwsche type te stichten — op zeventigjarigen leeftijd. Niet te stout echter voor dezen Bisschop, die, toen hij den bouw begon, wel hoogbejaard maar niet oud, wel grijs maar niet afgeleefd was. Niet te stout voor dezen ijzersterken man, die, toen hij met bisschoppelijke zegenbede en zalving het voltooide gedeelte van den nieuwen tempel den Drieëenigen God toeheiligde, naar lichaam en geest nog in het bezit was

van zijn volle kracht, spottend met alles, wat men noemt: gebreken van den ouderdom.

In de toespraak, welke hij bij deze kerkwijding tot de geloovigen richtte, zeide hij, dat hij thans God zou willen vragen met den grijzen Simeon: »Heer, laat nu uwen dienaar in vrede gaan"; maar, ging hij voort, hij herinnerde zich tevens het woord van den heiligen Bisschop van Tours: »Heer, indien ik nog noodig ben voor uw volk, dan weiger ik den arbeid niet: uw heilige wil geschiede". Hoezeer dit laatste woord gemeend was toonde hij, toen hij nauwelijks vier jaren later het plan opvatte en doorzette om de geheele kerk, uitgenomen misschien den koepel en de beide hoofdtorens, te voltooien.

Toen de uitvoering van dit werk begonnen was, sprak hij nog meer dan vroeger over zijn dood. Herhaaldelijk openbaarde hij zijne overtuiging, dat hij de voltooiing niet zou beleven. Maar niemand sloeg geloof aan zijne woorden; en zeker met reden; want naar het uitwendige te oordeelen bleven zijne kracht en gezondheid dezelfde. Algemeen hoopte men, dat deze sombere profetie niet in vervulling zou gaan.

Helaas! het mocht niet wezen. Deze vurige wensch van zijn hart heeft hij niet verwezenlijkt gezien. Binnen enkele weken, eigenlijk in weinige uren heeft de dood zijn reuzenkrachten gesloopt. Uit het midden van zijn arbeid is hij weggenomen. *Non recuso laborem: ik weiger den arbeid niet:* dit woord is hij trouw gebleven tot het einde. Maar toen zijn uur sloeg, stierf hij blijmoedig, los van alles, in vereeniging met den H. Wil van God: *Fiat Voluntas tua: uw heilige Wil geschiede.*

En toen zijn uitvaart onder grooten toeloop van geestelijken en geloovigen in *zijn* kathedraal gehouden werd, stond daar zijn lijkbaar, voor het hoogaltaar, waaraan hij meermalen, op Witten Donderdag voor het laatst, de bisschoppelijke functiën had verricht.

Gelijk alles bij deze uitvaart, was ook de rouwversiering volgens den wil van den Ontslapene uiterst sober. Maar de rijkste draperieën van kostbare rouwstof, opgehangen aan

kapiteelen en lijstwerken, zouden dit »groote lijck" mindei waardig zijn geweest dan de onbedekte muren der kerk, welker stichting een zijner groote en laatste daden is geweest.

Al is de Bouwheer heengegaan, de kathedraal van Haarlem zal voltooid worden. Voltooid zal zij de nagedachtenis van Mgr. Bottemanne overleveren aan de volgende geslachten; want zij staat als een monument, verhalend van zijn krachtig energiek bestuur, van zijn onvermoeiden arbeid tot het einde toe, verzinnebeeldend de historie van dit veelomvattende en welbestede leven. Terecht werd dezer dagen van hem geschreven, dat hij liefde had voor »stichten en bouwen". Gesticht en gebouwd heeft hij overal, waar zijn werkkring hem riep. Gedenkteekenen laat hij na, groot in aantal en op velerlei gebied, die alle het meesterteeken dragen van zijn hand.

Gedenkteekenen van zijn wetenschap zijn de vele en degelijk bewerkte artikelen, die in onafgebroken reeks gedurende dertig achtereenvolgende jaren (1854—1883) van hem in *De Katholiek* zijn verschenen. Wat hij als herder zijner parochie, als professor en president van Warmond in geestelijken zin gesticht en gebouwd heeft, is uitteraard meer verborgen gebleven; zeker evenwel heeft hij daarmede in dankbare harten een gedenkteeken gesticht. Zoo is ook van zijne daden als bisschop veel niet openbaar geworden, want hij was eenvoudig en nederig, en zocht den lof der menschen niet. Wat hij echter als bisschop in de openbaarheid van het volle daglicht gedaan heeft legt eveneens van zijne liefde voor »stichten en bouwen" getuigenis af. Talrijk en grootsch zijn de monumenten, die hij thans aan zijn diocees achterlaat: gedenkteekenen van zijn waakzame herderlijke zorg voor zijn geestelijkheid en zijn volk; gedenkteekenen van zijn ijver voor Gods huis en den luister der kerkelijke plechtigheden; gedenkteekenen van zijn goedheid voor den evenmensch, van zijn hulpvaardigheid en liefdadigheid; gedenkteekenen niet het minst van zijn warme belangstelling in het lot van alle maatschappelijk misdeelden en verdrukten. Wij behoeven deze monumenten niet op te noemen: iedereen kent ze, want in breede schaar staan zij voor aller oog, de Eeuwigdurende Aanbidding en de Neder-

landsche Roomsch-Katholieke Volksbond hoog uitstekend boven de menigte.

Wanneer wij zoo vluchtig zijne stichtingen en bouwwerken op allerlei gebied overzien, komen wij tot het besef, dat wij een groot Bisschop verloren hebben: een Opperherder *machtig in woord en werk:* »een man", zooals *De Maasbode* hem keurig geschetst heeft, »die in het sterke lichaam eene niet minder sterke ziel ronddroeg; een priester, een bisschop, die door de onkreukbaarheid, de onaantastbare hoogheid van zijn karakter, door de soliditeit zijner deugd, door de vastheid en den ernst van zijn wil, inzonderheid door zijn ongemeen talent als bestuurder het Haarlemsche bisdom haast een kwart eeuw tot een rijken zegen is geweest".

Een niet minder vaardige pen (van Pastoor Kaag) heeft hem zeer juist geteekend als: »een Kerkvorst, een Regeerder". Ja, een vorst was hij, een doorluchtige prins der Kerk, zoo dikwijls hij, hoog van gestalte, bekleed met hermelijn, het met geloovigen gevulde bedehuis kwam binnenstappen, zegenend met breed gebaar langs de rijen ging, en dan plaats nam op den bisschoppelijken troon om een kerkelijke plechtigheid te gaan verrichten. Een vorst was hij, een koning, die met een zending van den Koning der koningen kwam tot het geloovige volk, wanneer hij bij het einde der plechtigheid zich omwendde, en dan in vol ornaat, de koorkap om de schouders, den mijter, waaronder de zware haarlokken achteloos waren weggestreken, op het breede hoofd en den staf in de hand naar voren getreden aan de menigte een steeds korte maar altijd zakelijke en krachtige vermaning gaf. »Een regeerder was hij, die altijd en overal voelen liet, dat volgens het woord van den Apostel de bisschoppen zijn aangesteld om Gods Kerk te besturen": maar een regeerder, die zich ook diep bewust was van de zware verantwoordelijkheid, die krachtens dit heilig ambt op hem drukte, en van de strenge rekenschap, die hij eenmaal van zijn bestuur zou moeten afleggen. Wie zal dan afkeuren, dat hij de meeningen, welke hij als bisschop van het diocees moest voorstaan met angstvallige zorg woog op een uiterst gevoelige balans, en daarbij eer te

nauwgezet dan te gemakkelijk scheen? Had hij eenmaal, in de heilige overtuiging dat het noodzakelijk was voor het heil zijner kudde, iets verordend, dan wilde hij gehoorzaamd worden; en hij bezat voldoende karakter om hierbij niemand te ontzien.

Maar — ook deze hoedanigheid mag in het licht gesteld — in weerwil van zijn soms energiek optreden was hij toch een zachtmoedige en wijze leidsman, een voorkomende en verstandige raadgever, ja een vriend vol belangstelling, een vader vol liefde. Zoo hoog als hij was, zetelend op den bisschopsstoel, zoo afdalend en gemakkelijk was hij in de huiselijke omgeving. Voor ieder, die bij hem kwam aankloppen om raad of steun, was hij toegankelijk. Met blijdschap stelde hij zijn kunde, zijn rijke ervaring, zijn grondige menschenkennis, zijn helder en juist oordeel, ten dienste. Wie zal het zeggen hoevelen hij getroost en bemoedigd, opgebeurd en geholpen heeft; aan hoevelen hij zedelijken en stoffelijken steun heeft geschonken?

Den eenvoud van zijn manieren, zijn gemakkelijkheid in den omgang kende ieder, die met hem in aanraking was geweest. Menschen, die nog nooit met hem gesproken hadden, ook andersdenkenden, waren na de eerste kennismaking opgetogen over zijn vriendelijken eenvoud en den gemoedelijken toon zijner gesprekken. Zijn huiselijke levenswijze werd eveneens door grooten eenvoud gekenmerkt. Hoewel het hem als bisschop toekwam een hoogen stand te voeren, leefde hij zeer sober en spaarzaam. Wat eenigzins naar luxe zweemde vond geen toegang tot de bisschoppelijke woning. Zijn studeerkamer zag er zelfs vrij armoedig uit. In plaats van hiervoor onkosten te maken gaf hij er de voorkeur aan zooveel hij kon af te zonderen voor aalmoezen en andere goede werken.

Ook hierin is deze Bisschop zich zelven tot het einde toe gelijk gebleven. Toen hem op den avond vóór zijn dood de laatste HH. Sacramenten werden toegediend, richtte hij een kort woord van vermaning tot de aanwezige geestelijken. De inhoud hiervan was een herhaald en dringend verzoek om vele gebeden, en een opwekking tot liefdadigheid jegens de armen. »Staat de behoeftigen bij", zoo sprak hij, »weest

vrijgevig en mild zooveel in uw vermogen is, en vooral geeft hun niet alleen uwe aalmoezen, maar daarbij ook uwe hartelijkheid". Voorwaar, een leven, waarin *omnia in charitate: alles in liefde* meer geweest was dan een spreuk gevoerd in het bisschoppelijk wapen, kon niet treffender besloten worden dan met deze woorden.

Zijn uitvaart en begrafenis had hij zelf bij uiterste wilsbeschikking geregeld: zoo eenvoudig mogelijk. Geen pracht of praal, geen pompeuze rouwstoet, geen lijkrede. Zelfs het opstellen van zijn bidprentje had hij niet aan anderen willen overlaten, uit vrees dat dit een gelegenheid kon worden om zijn lof te verkondigen of zijn eeretitels te vermelden. Zelf stelde hij er een op in allersobersten vorm, dat behalve zijn naam en den dag van overlijden niets meer bevat dan het gebed der H. Kerk: »*Geef hem, Heer, de eeuwige rust, en het eeuwig licht verlichte hem*".

Heeft de Doorluchtige Overledene gewild, dat er bij zijn uitvaart niets zou gezegd worden tot zijn lof: deze wil ontslaat ons niet van den plicht der dankbaarheid. Te veel is de Kerk van Nederland, is het Haarlemsche Bisdom, is ook het maandschrift *De Katholiek* aan Mgr. Bottemanne verschuldigd, dan dat een eenvoudig woord van eerbiedige hulde aan zijne nagedachtenis zou mogen achterwege blijven. Bloemen van lof met kwistige hand in menigte te strooien op dit graf zou in strijd zijn met het karakter van dezen grooten Doode. Maar het zij ons geoorloofd namens het maandschrift *De Katholiek* dezen eenvoudigen krans van bescheiden groene mirtetakken eerbiedig neder te leggen aan den voet der bisschoppelijke graftombe. Springt in deze sobere takjes hier of daar een bloesemknop van lof open, tot verontschuldiging diene, dat hij die de twijgen gaarde, er geene zonder bloesem vinden kon.

En bij het nederleggen van dezen krans vragen wij, volgens den herhaalden wensch des Overledenen, een innig gebed voor de rust zijner ziel.

R. I. P.

Hageveld. H. J. M. TASKIN.

CHRISTENDOM EN RENTE.

(Vervolg en slot van Dl. CXXIII, blz. 524 vv.).

II.

Tot nog toe trachtten wij de rechtvaardigheid van het oude woekerverbod aan te toonen door een blik te slaan in den oeconomischen toestand van vroeger eeuwen. En wij zagen, dat er van een derden productieven factor, het kapitaal, in het algemeen genomen geen sprake was, en dat dus het geld in dien tijd moest beschouwd worden als eene onvruchtbare zaak.

Nu ligt evenwel de volgende opwerping voor de hand. Al is het waar, dat het geld in die dagen geen zelfstandige factor der productie was, al heeft dus het geld eerst later de eigenschap gekregen van kapitaal te zijn, toch is het ten allen tijde de repraesentant geweest van andere zaken. Men kon toch ook in vroeger dagen voor geld een der andere productie-factoren meester worden. Was men in het bezit van geld, dan kon men b.v. een stuk land aankoopen, of een tak van industrie gaan uitoefenen. Welnu, wanneer het geld in de middeleeuwen de kracht bezat van repraesentant te zijn der twee andere vruchtbare productie-factoren, dan kon men het geld ook toen vruchtbaar noemen.

Deze bedenking is echter slechts schijnbaar gegrond. Want, wanneer wij nu een blik gaan werpen in de *maatschappelijke* verhoudingen, die in de middeleeuwen bestonden, dan zullen wij zien, dat de opwerping in het geheel geen waarde heeft. Het leenwezen en het gildensysteem waren nl. twee sociale instellingen, die van buitengewonen invloed waren op het oeconomische leven.

Zoolang die twee instellingen zich deden gelden, was het koopen van land of het deelnemen aan de uitoefening eener industrie veel meer aan banden gelegd dan tegenwoordig.

Vooreerst waren grond en bodem volstrekt nog geen koopwaar geworden, zooals in onze dagen. Grondeigendom gold in de dagen van het leenstelsel als een bijzonder voorrecht van den adel, en bovendien waren grond en geld twee incommensurabele grootheden. Arnold zegt hiervan [1]): »De grondheeren hadden geen lust, hun eigendom, waaraan hun politieke stelling verbonden was, te verkoopen; van den anderen kant zouden de koopers niet in staat zijn geweest, een aequivalent daarvoor te bieden. Hij, die niet uit nood of uit naastenliefde gedwongen werd, deed geen afstand van zijne bezitting; van den anderen kant was voor de liefhebbers, toen de ontwikkeling der steden begon, nog geen kapitaal voorhanden, waarmede zij den bodem hadden kunnen betalen". En Roscher [2]) merkt aan: »De aankoop van landerijen was in dien tijd zoo zeldzaam, en wettelijk zóó bezwaard, dat het leenen van geld voor dat doel bijna ongehoord is".

Mr. Quack schrijft in zijn standaardwerk *De Socialisten* [3]), dat men eerst in de 16e eeuw waarde aan het geld begon te hechten, terwijl men vroeger in het algemeen slechts waarde hechtte aan het onbewegelijke goed, den grond. »In de middeleeuwen was land de grondslag van alles: slechts Joden of handelaars in Venetië of Genua hadden een schat van muntstukken". En het is dan ook karakteristiek voor dat tijdvak, dat niet de koop, maar de pacht de gewone vorm was, waardoor men zich in het bezit moest stellen van den eersten productieven factor. Die onveranderlijkheid van het grondbezit duurde tot in de vorige eeuw althans de jure, al kwamen er de facto in den laatsten tijd veelvuldige uitzonderingen voor.

En wat den tweeden productieven factor, den arbeid, betreft, ook deze was ten gevolge van het gildensysteem aan

---

1) Arnold: *Zur Geschichte des Eigenthums*, S. 206.
2) Roscher: *Nationalökonomie*, § 190.
3) Quack: *De Socialisten*, I, 104.

zware ketenen gebonden. De arbeid was volstrekt niet een persoonlijk recht, dat een ieder naar believen kon gebruiken zooals in onzen tijd, maar het recht om een vak uit te oefenen was verbonden aan een gilde. Slechts dan, wanneer het gilde iemand onder zijn leden had opgenomen, mocht men tot de uitoefening overgaan. Zelfs bestonden er zoogenaamde gesloten gilden, waarin slechts dan iemand kon worden toegelaten, wanneer er van het gewone getal leden een plaats was opengevallen. Daar komt nog bij, dat degenen, die eenmaal in het gilde waren opgenomen, ook weer aan strenge regels gebonden waren, die hen verhinderden hun zaak naar believen uit te breiden. Zoo mocht de meester niet meer gezellen aan den arbeid plaatsen dan hem door het gilde was toegestaan. De arbeid was dus volstrekt niet een onbeperkt vrije zaak. Al zou men door middel van geld een bedrijf hebben willen uitbreiden, de regelen van het gildewezen verhinderden zulks. Wel kwam hierin langzamerhand verzachting, maar toch zoolang de corporatieve gebondenheid wettelijk bleef bestaan, bleef de beperking groot. En deze toestand duurde, evenals de gebondenheid van grond en bodem, tot in de vorige eeuw. Maken wij een uitzondering voor de groote handelssteden, dan kunnen wij zeggen, dat het gildensysteem tot in het midden der 19e eeuw bleef gehandhaafd.

De gebondenheid van den grondeigendom en de gildenreglementen maakten dus, dat het geld niet de repraesentant kon zijn van vruchtbare zaken, zooals het dat is in onze dagen. Geldt voor ons »l'argent n'a pas de maître", in dien tijd hield men veel meer vast aan het »nulle terre sans seigneur" [1]).

---

1) Pruner zegt in zijne *Moraltheologie* (S. 603.604): »Die allegirten Verbote haben die mittelalterlichen wirthschaftlichen Verhältnisse im Auge, unter welchen ein productives Darlehen im heutigen Sinne des Wortes nicht praktisch werden konnte. Damals galt nach deutschrechtlicher »Gewehre" und den lehensrechtlichen Bestimmungen Grund und Boden als Hauptbesitz und war unveräusserlich. Das Gewerbe war Sache der in sich abgeschlossenen Zunft. Eine Benutzung des Geldes zum Ankauf fruchtbringenden Bodens oder zur Gründung

Ofschoon nu de toestanden, die wij hebben geschetst, de algemeen heerschende waren, deden zich toch hier en daar uitzonderingen voor. De toestand in de steden, vooral in de groote Hanzesteden, was lang niet dezelfde als op het land. En vooral na het tijdvak der groote ontdekkingen traden op verschillende plaatsen toestanden in, waarbij zonder twijfel het geld kapitaalkracht bleek te bezitten. Welnu, was toen de Kerk om die uitzonderingen op den algemeenen regel niet verplicht hare wetten te veranderen? Het antwoord op deze vraag luidt ontkennend. Die verplichting bestond niet, omdat men op andere wijze in die gevallen kon voorzien.

Er bestonden namelijk in dien tijd twee vormen van contracten, waardoor het mogelijk was geld productief aan te wenden, maar die van het leencontract onderscheiden waren. Wij wezen reeds op het woord van Zech: »Potest pecunia per varios contractus collocari ad lucrum: Geld kan door middel van verschillende contracten winstgevend geplaatst worden". Die contracten waren de zoogenaamde *rentekoop*, en het *gezelschapsverdrag*.

De rentekoop was een verdrag, waarbij men zich door het geven van een som gelds het recht kocht, om jaarlijks een zekere winst te trekken uit een bepaald aangewezen goed of uit den arbeid van een ander [1]). Dit recht kon zijn een zakelijk recht, als men jaarlijks een zekere winst trok uit een

---

eines Gewerbes für den Einzelnen, das in Concurrenz mit dem eines Andern treten konnte, war nicht möglich, während jetzt der Boden eine allgemein verkaufliche Waare geworden ist, und das Gewerbe Jedem zugänglich wurde, der mittelst genügenden Capitals seinem Arbeitskräften und seiner Tüchtigkeit hinreichendes Material zur Verarbeitung bieten kann, um mit andern Gewerbetreibenden im Concurrenz zu treten. Der Handel war in den Händen weiniger. Geld war noch nicht das fast ausschliessliche Tauschmittel, sonder der Eintausch benötigter oder gesuchter Waaren geschah meist gegen die Erzeugnisse der Viehzucht und des Ackerbaues ober gegen Waaren anderer Art. Daraus ist er erklärlich, dass »Capital" im gegenwärtigen Sinne damaliger Zeit eine unbekannte Sache war, und Geld wirklich nicht die Eigenschaft einer Gewinnbringender Sache haben, in dem Gelddarlehen daher auch keinerlei Titel für einen Entgelt desselben liegen konnte".

1) Vermeersch: *Quaestiones de justitia*, p. 492: »Censum emit, qui jus acquirit obtinendi quotannis, ex re vel operis alterius, certum lucrum vel pretium.

werkelijk bestaand vruchtdragend goed, b.v. een stuk land; of een persoonlijk recht, als er wel geen vruchtdragende zaak aanwezig was, maar alleen de persoon zich verplichtte om jaarlijks een gedeelte van de verdiensten van zijn arbeid af te staan. Door dit contract werd dus volkomen hetzelfde effect bereikt als tegenwoordig door het uitleenen van een som gelds, terwijl van den anderen kant alle schijn van onrechtvaardigheid bleef uitgesloten. De kooper van den census kreeg nl. recht op eene zaak, die inderdaad een res *frugifera* een *vruchtbare* zaak was, nl. een stuk grond of de arbeid van een ander. En er is niets tegen; dat uit zulk een recht winst wordt getrokken. Door het leencontract daarentegen trachtte men winst te behalen uit een zaak, die uit haren aard en over het algemeen eene *onvruchtbare* zaak was. De rentekoop werd, wat den census *realis* betreft, d. i. de rente, die berustte op een bepaald aangewezen vruchtbare *zaak*, openlijk goedgekeurd door Martinus V en Callixtus III; de census *personalis*, d. i. de rente die steunde niet op een zaak maar op den *arbeid van een persoon*, en die veel aanleiding gaf tot woeker, is eenmaal door Pius V veroordeeld geworden; evenwel, niet omdat het contract zelf werd afgekeurd, maar om de zooeven vermelde reden, terwijl bovendien de bulle *Cum onus*, waarin die veroordeeling werd uitgesproken, alleen voor Italië gold [1]). Door dit contract nu werd, voor zoover de tijdsomstandigheden het vereischten, mogelijk gemaakt, dat geld productief werd aangewend, b. v. tot meerdere vruchtbaarmaking van een stuk grond, of tot voordeeliger exploitatie van een tak van bedrijf, waartoe trots de strenge gildeverordeningen hier en daar door het verschil der levensverhoudingen eenige gelegenheid bestond.

Ten tweede was men door het gezelschapsverdrag in de gelegenheid gesteld, geld productief aan te wenden. Dit contract bestond hierin, dat door de eene partij geld werd aangebracht, door de andere arbeidskracht geleverd tot het gemeenschappelijk uitvoeren eener zaak, waaruit men winst

---

[1]) Vermeersch, l. c. p. 493.

hoopte te behalen [1]). Het onderscheid tusschen het gezelschapsverdrag en het leencontract bestaat hierin, dat bij het eerste de geldschieter verplicht is meer actief deel te nemen aan de onderneming, daar het risico ook door hem gedragen wordt, terwijl bij het tweede de kapitalist een meer passieve hulp verleent, omdat hij, ook bij het minder goed gelukken der onderneming, steeds zijn rente ontvangt.

Dit gezelschapsverdrag had ook in de toenmalige omstandigheden niets onredelijks. Nu gebeurde het evenwel, dat bij dit eerste contract somtijds nog twee nieuwe contracten gevoegd werden: een, waarbij de geldgever in plaats van een onzekere winst een lagere maar zekere bedong, en een, waarbij hij, door nog een gedeelte van de winst te laten vallen, het risico van zijn kapitaal op den ander overdroeg. Het gezelschapsverdrag verbonden met dit dubbele verzekeringscontract, kreeg den naam van drievoudig contract *contractus trinus*. Door Sixtus V werd in 1586 dit contractus trinus veroordeeld; evenwel, niet omdat het uit zijn aard niet goed was, maar omdat het aanleiding gaf tot groote misbruiken. Ieder contract op zich zelf was goed; maar wanneer men alle drie met eenzelfden persoon sloot, liep men gevaar voor afpersing.

Men ziet dus, dat de Kerk wel degelijk een open oog had voor de eischen des tijds. Voor de gevallen, waarin ook in vroeger eeuwen geld productief kon zijn, keurde zij speciale contracten goed. En het is dan ook een dwaasheid om, zooals prof. Bolland, te beweren, dat de Kerk steeds alle rente voor het gebruik van kapitaal heeft verboden. Deze bewering berust op een dubbele dwaling, vooreerst, dat geld vroeger in het algemeen kapitaalkracht bezat, en ten tweede, dat het leencontract het eenige middel was om geld te plaatsen [2]). Van het bestaan van den rentekoop en het gezelschapsverdrag blijkt de professor in het geheel geen kennis

---

1) Vermeersch, l. c. p. 463: »Erat contractus societatis quo, ad certum negotium in spe lucrativum, alter conferebat operas, pecuniam alter".

2) Funk: *Zins und Wucher*, S. 62.

te dragen. Is hier opnieuw de vraag niet gewettigd, wat hem toch dreef de pen op te nemen over eene zaak, die hij zoo oppervlakkig of in het geheel niet bestudeerd had? »Que, diable! allait il faire dans cette galère!"

Het is hier de plaats, om met een enkel woord gewag te maken van de montes pietatis (banken van leening), die in de 15e eeuw werden opgericht, het eerst in Italië, ten einde de armen, die door de Joodsche woekeraars werden uitgemergeld, te helpen door het leenen van geld tegen het geven van een pand. Spoedig begon men een geringe rente te eischen als schadevergoeding voor de gemaakte onkosten. Hierdoor werd dus eenigszins de oude kerkdiscipline verzacht. Op het vijfde Lateraansche Concilie werden deze banken openlijk goedgekeurd.

* * *

Wanneer prof. Bolland zich zelven de moeite wil getroosten, om dit alles eens zonder zwart vooroordeel te overwegen, dan moet hij, dunkt mij, wel tot de overtuiging komen, dat de Kerk toch nog zoo dwaas niet handelde, toen zij de woekerverboden uitvaardigde. Een blik in de oeconomische en sociale toestanden der middeleeuwen toont namelijk duidelijk aan, dat het geld werkelijk toenmaals eene onvruchtbare zaak was, en wel om twee redenen. Vooreerst omdat het, over het algemeen genomen, geen kapitaalkracht bezat, geen afzonderlijken factor der productie uitmaakte. En ten tweede, omdat het ook niet de repraesentant was van de twee andere productieve factoren, natuur en arbeid, daar de grondeigendom niet van heer verwisselde, en de arbeid tengevolge der gildenreglementen geenszins een onbeperkt vrije zaak was. Geld was dus over het algemeen onvruchtbaar, behoudens de uitzonderingen, waarin men dan echter door middel van andere contracten dat geld vruchtbaar kon aanwenden en hetzelfde resultaat bereiken als door het leencontract in onze dagen.

Wanneer wij nu daartegenover een blik slaan in onze tegen-

woordige oeconomische en sociale toestanden, dan zien wij, dat het geld geheel en al van karakter veranderd is. Want vooreerst kan men in onze dagen voor geld alles koopen. De mobiliteit van grond en bodem is door niets meer belemmerd. De arbeid is geworden een persoonlijk recht, dat ieder met de grootste vrijheid mag uitoefenen. Het geld is dus tegenwoordig de representant ook van de twee uit hun aard vruchtbare factoren der productie; en alleen reeds om deze reden kan men het geld tegenwoordig vruchtbaar noemen. »De waarde van het geld als ruilmiddel — aldus Cathrein [1]) — richt zich naar de waarde der goederen, die men daarvoor kan inruilen. Is de maatschappelijke toestand zóó, dat men voor geld, van bijzondere omstandigheden afgezien, slechts gebruiksgoederen kan verkrijgen, dan heeft het geld ook slechts de waarde van die gebruiksgoederen. Kan men echter voor geld naar believen productieve, vruchtbrengende goederen verwerven, dan staat het in waarde aan zulke goederen gelijk".

Maar ten tweede is het geld ook geworden kapitaal; het geld maakt in onze dagen deel uit van den derden productieven factor, dien men kapitaal noemt. Hoe grooter kapitaal men aanwendt, des te grooter zal ook de productie en de winst zijn. Het is een echt socialistisch princiep, om aan het kapitaal alle productiviteit te ontzeggen, en deze alleen aan den arbeid toe te kennen. De feiten toonen daarentegen maar al te duidelijk, dat kapitaal wel degelijk de productie verhoogt. Wel blijft het waar, wat Aristoteles zeide: »nummus nummum parere non potest: het geld is niet onmiddellijk uit zichzelf productief", maar het is toch niet te ontkennen, dat het in onze dagen eene *virtueele* kracht bezit, om *middellijk,* n.l. door middel van den arbeid, productief te kunnen genoemd worden [2]). Kapitaal en arbeid

---

[1]) Cathrein: *Moralphilosophie*, II, 355; Lehmkuhl: *Stimmen a. M. Laach*, XVI, 476.

[2]) Antoine: *Cours d'économie*, p. 535: »L'argent n'est pas producteur immédiatement et par lui même; nous disons seulement, qu'il est médiatement ou virtuellement productif".

bevruchten elkander; de een kan niet buiten de hulp van den ander. »L'utilité et la nécessité du capital sont trop évidentes pour être niées par les socialistes; cette utilité leur paraît même tellement précieuse, qu'ils veulent en dépouiller les propriétaires légitimes. Qu'on se rapelle ces entreprises gigantesques par lesquelles l'homme réussit à changer les conditions de la vie, en bouleversant la surface du globe. Sans doute, elles sont le fruit direct du travail; mais elles se produisent par le concours du capital. Le travail n'aurait jamais été appliqué à de pareils projets, ou il serait demeuré impuissant, s'il n'avait été payé par des sommes immenses, puis aidé par des moyens mécaniques appropriés à la grandeur de ces tentatives" [1]).

Wel is het waar, dat er geen vruchtbaarheid is zonder menschelijken arbeid. Maar valt daarom de gansche vruchtbaarheid uitsluitend aan den arbeid toe? Geenszins; want het bewijs, dat de menschelijke arbeid ook zonder het kapitaal hetzelfde productieve effect zou hebben te voorschijn geroepen, is niet te leveren. Kapitaal en arbeid bevruchten elkander. »Es bleibt somit dabei, dass das Kapital fruchtbar genannt werden kann, und dass der, welcher der fremden Arbeitskraft sein Kapital zur Verfügung stellt, einen Teil des aus dieser Verbindung entspringenden Ertrages auf Grund seines Kapitaleigentums für sich beanspruchen darf" [2]). Het groote verschil tusschen onze tegenwoordige oeconomische toestanden en die van den vroegeren tijd is hierin gelegen, dat toenmaals het geld slechts bij uitzondering, thans evenwel in het algèmeen productief kan worden aangewend. Door de groote ontwikkeling van het actiënwezen en de vennootschappen, van de spaarkassen en dergelijke instellingen is het mogelijk geworden, dat een ieder zelfs met zeer kleine geldsommen winst behalen kan.

Wij zien hier natuurlijk geheel af van de vraag, of onze tegenwoordige toestand een gelukkige of een ongelukkige

---

1) Antoine: *Cours*, p. 350.

2) *Staatslexikon der Görresgesellschaft*, III, 365.

moet genoemd worden [1]). Wij onthouden ons van een critiek op de nadeelen van onze kapitalistische productiewijze. Wij constateeren alleen het feit, dat werkelijk in onze dagen het geld kapitaalkracht bezit, en een zeer groote rol speelt bij de verhooging der productie [2]). Dit te loochenen is eene onmogelijkheid. En de socialisten, die den invloed van het kapitaal op de productie willen loochenen, en alleen den menschelijken arbeid als productieven factor willen erkennen, ontkennen een feit, dat helderder is dan de dag [3]).

Dat de Kerk nu in hare woekerverboden verzachting heeft aangebracht, is dus ten volle te begrijpen. Het geld is namelijk geheel van karakter veranderd. En wanneer nu prof. Bolland durft beweren, dat de oud-christelijke opvatting omtrent den woeker »op treffende wijze" herinnert aan onze hedendaagsche... socialisten [4]), dan geeft hij daardoor blijk in het geheel geen begrip te hebben van de wijziging der oeconomische toestanden. De Kerk veroordeelde namelijk de rente, toen het geld nog geen kapitaal was, terwijl de socialisten den invloed van het geld als kapitaal negeeren [5]).

---

1) Deze vraag stellen wij ons voor binnen een niet al te langen tijd afzonderlijk in dit tijdschrift te behandelen. Wij zijn overtuigd, dat vele lezers de behandeling dezer quaestie niet ontijdig zullen vinden.

2) Wij verdedigen dan ook niet alleen de practische geoorloofdheid van de rente; maar zoolang onze oeconomische toestanden blijven, zooals ze zijn, achten wij de rente ook principieel te rechtvaardigen.

3) Toch zijn er ook enkelen onder de katholieke moralisten en sociologen, die de rol van het kapitaal ontkennen. Zoo heeft Hohoff *(Waarenwerth und Kapitalprofit*, Paderborn 1902) beproefd de onvruchtbaarheid van het kapitaal aan te toonen, en de leer van Marx te verdedigen. Kempel *(Göttliches Sittengesetz und neuzeitliches Erwerbsleben*, Mainz 1901) werkte ook in die richting, en hij roept dan ook weer om de strenge handhaving der oude woekerverboden. In Frankrijk hebben vooral J. Morel *(Du prêt à l'intérêt)*, en D. Modeste *(Le prêt à l'intérêt, dernière forme de l'esclavage)* om dezelfde reden op het verbod van rente aangedrongen.

4) *De XXe Eeuw*, blz. 535.

5) Nog dwazer wordt zijn bewering (l. c. blz. 535), als hij zegt, dat de Paus in zijn Encycliek *Rerum novarum* zich wederom op het oude standpunt geplaatst, en verkondigd zou hebben, dat het eigenlijk slechts de arbeid is, die in den Staat den rijkdom voortbrengt. Wij kunnen hiertegen geen beteren raad geven, dan dat de professor de Encycliek zelf maar eens moet lezen.

De juiste tijd, waarop het geld algemeen geacht kon worden kapitaalkracht te bezitten, is natuurlijk niet mathematisch te bepalen. Dit is zeker, dat na de groote ontdekkingsreizen de verandering *begon* in te treden. Doch veel hing natuurlijk af van plaatselijke omstandigheden. Het is dan ook licht te begrijpen, dat sommige moralisten in het overgangstijdperk gedwaald hebben, en de rente bleven veroordeelen, ofschoon de omstandigheden reeds waren ingetreden, waarin het nemen van rente wel degelijk als geoorloofd mocht worden beschouwd. Doch, wie zal hun zoo iets euvel duiden? Men begrijpt, dat in overgangs-perioden de beoordeeling moeielijk is. Heeft ook Luther niet beweerd, dat men op geen andere wijze winst kon behalen dan uit de natuur?[1]) Hebben ook de physiocraten niet een zelfde valsche meening gehad omtrent de productiviteit van een anderen factor, den arbeid?[2]) Begrijpelijk is het dus, dat ook eenige moralisten dwaalden. En prof. Bolland bedenke, dat eene sententie van enkele moralisten nog niet *de* katholieke sententie, en nog veel minder de katholieke leer is. Ongestoord verkondigden dan ook reeds in de 18e eeuw verschillende schrijvers hunne nieuwere opinies. Het werk van den Delftschen pastoor Broedersen: *De usuris licitis et illicitis*, en dat van Scipio Maffei: *Dell' impiego del denaro*, werden zonder bemoeielijking van de kerkelijke overheid gedrukt, het laatste werk zelfs onder de oogen van Benedictus XIV.

Kan men dus den juisten tijd al niet aangeven, waarop het geld in het algemeen als kapitaal kon worden beschouwd, zeker is het, dat, sedert de toepassing van de stoommachines zulk een uitbreiding aan handel en industrie gegeven hebben, de omstandigheden zeker zijn ingetreden, waardoor de kapi-

---

1) »Zoo'n woekeraar — zegt hij — zit daar maar rustig op zijn stoel, en veel beter was het toch, dat hij aan een galg hing, en opgevreten werd door evenzooveel raven als hij guldens heeft gestolen". Vgl. Quack: *De Socialisten*, I, 103.

2) Quesnay (*Maximes générales du gouvernement*, C. 3) zegt: »La terre est l'unique source des richesses".

taalkracht van het geld niet meer kan geloochend worden. Zelfs de kleinste kapitalen kunnen thans productief worden gebruikt [1]).

De geloovigen behoeven dus zich niet meer te verontrusten, als zij van hun geld een matige rente eischen. Ziedaar de uitspraak der Kerk.

Vraagt men, waarom de Kerk niet positief haar oude woekerverboden heeft opgeheven, dan antwoorden wij daarop: om de eenvoudige reden, dat daarvoor volstrekt geen noodzakelijkheid bestaat. Die oude verboden *blijven* in hunne algemeenheid nog steeds van kracht. Krachtens zijn aard immers is het geld eene onvruchtbare zaak; daar is nu eenmaal niets aan te veranderen. Krachtens zijn wezen is het niet een factor der productie, is het niet vruchtdragend. Al leven wij thans in een tijd, waarin het geld ten gevolge van accidenteele oeconomische toestanden eene nieuwe eigenschap erbij heeft gekregen, van nature blijft het geld toch onvruchtbaar. Er is dus hoegenaamd geen reden, waarom de Kerk hare wetten op dit stuk zou intrekken. Die wetten bevatten niets dan algemeene regels, die alleen betrekking hebben op het geld als zoodanig. Onze tegenwoordige oeconomische toestanden daarentegen zijn slechts accidenteel, en kunnen misschien weer veranderen. Het is dus ruimschoots voldoende, dat de Kerk voor het tegenwoordige bepaalt, dat de geloovigen zich niet behoeven te verontrusten. En al zegt dus prof. Bolland smalend, dat die oude verboden nog steeds »prijken" in het wetboek der Kerk, dan zeggen wij het hem na, maar — in

---

1) De Freiburgsche hoogleeraar A. M. Weiss, die overigens de hier verdedigde sententie niet deelt, moet toch in zijn *Sociale Frage*, II, 691 erkennen: »Einmal hat sich das Verkehrsleben derart ausgebildet, dass es fast immer einem jeden möglich ist, sein Geld irgendwo, wenn auch in weitester Ferne, mit Hoffnung auf Gewinn als Kapital anzulegen".

Wij stellen er prijs op, hier tevens te verklaren, dat onze verwijzing naar zijn werk in het vorige deel van *De Katholiek* (blz. 536) niet ten doel had hem als voorstander onzer sententie aan te halen, maar alleen om de aandacht te vestigen op het door hem (S. F. II, 699, 700) zeer duidelijk aangegeven verschil tusschen geld als zoodanig en kapitaal.

Om alle misverstand te voorkomen, achten wij deze verklaring noodzakelijk.

ernst; want de Kerk heeft daardoor getoond den toestand zeer goed te begrijpen, beter dan prof. Bolland.

* * *

De slotsom van onze beschouwingen is dus, dat het geld tegenwoordig, tengevolge van onze oeconomische en sociale toestanden, niet meer eene onvruchtbare zaak is, maar inderdaad eene vruchtbare zaak mag genoemd worden. Eene vruchtbare zaak, wel niet per se en onmiddellijk, maar dan toch virtualiter en middellijk, namelijk door middel of met behulp van den arbeid.

Daar blijft echter, om de rechtvaardigheid van de rente aan te toonen, nog eene moeielijkheid over. Gelijk wij boven deden opmerken, concludeerden de ouden de ongeoorloofdheid van den woeker niet alleen hieruit, dat het geld eene onvruchtbare zaak was, maar ook uit het feit, dat bij het leencontract de eigendom der zaak overging op dengene, die de zaak in leen ontving. Men kan dus ook thans nog opwerpen: Al is nu aangetoond, dat het geld eene vruchtbare zaak kan genoemd worden, dan volgt daaruit nog niets. Belet nl. de overdracht van den eigendom niet, dat de eerste eigenaar vruchten ervan trekt?

Op deze moeielijkheid nu antwoorden wij, dat het ten volle waar is, dat degene, die geld heeft uitgeleend, volstrekt geen recht kan laten gelden op de vruchten, die een ander daarmede maakt. Door de overdracht van het dominium is het geld niet meer het zijne, en de vruchten komen hem dus ook niet toe. Maar van den anderen kant is het ook waar, dat de geldschieter in onze dagen door het uitleenen zich beroofd heeft van eene zaak, die volgens de tegenwoordige omstandigheden ook voor hem reeds vruchtdragend mocht genoemd worden. Hij berooft zich dus door het uitleenen van een winst, die hij er zelf reeds uit trok of zonder twijfel kon trekken. De titulus van de winstderving is dus in onze dagen *altijd* aanwezig.

En beschouwden de ouden reeds dien titel als een geldige reden, om iets boven de hoofdsom terug te eischen, nog veel meer is dit thans het geval. In vroegeren tijd immers was

het geld slechts vruchtbaar bij uitzondering. De titel van de winstderving was dus toen slechts accidenteel. In onze dagen is het juist andersom. Thans is het geld juist volgens den gewonen loop van zaken vruchtdragend. In onze maatschappij is dus de titel van de winstderving niet slechts een enkele maal toevallig aan het geld verbonden, maar steeds en voortdurend. Moest men vroeger in elk afzonderlijk geval den titel kunnen bewijzen, in onzen tijd is zulks niet meer noodig, daar het voor iedereen duidelijk is, dat het geld thans in ieder geval vruchten afwerpt. Behalve de gewone waarde dus, die het geld bezit en altijd bezeten heeft, bezit het in onze dagen nog een afzonderlijke gebruikswaarde. Leent iemand dus geld uit aan een ander, dan geeft hij hem niet alleen de waarde van dat geld, maar tevens geeft hij hem ook de gebruikswaarde ervan. En dat afstand doen van die gebruikswaarde is voor hem een voldoende reden, om bij het leencontract een afzonderlijke bepaling te voegen, waardoor hij voor zich een schadevergoeding eischt voor het gewin, waarvan hij zich berooft.

Met andere woorden: het leenen van geld is in onze dagen niet meer een eenvoudig leencontract, maar het heeft veeleer overeenkomst gekregen met het huurcontract. Men zou het met Antoine [1]) kunnen noemen »une location *virtuelle* ou *similaire;* puisque, d'une part, la chose prêtée a une utilité distincte de sa valeur absolue, caractère propre de la location; et de l'autre, la propriété de l'argent est cédée par le contrat, qui, en cela, se distingue de la location proprement dite". Het is dus wel niet geheel en al een huurcontract geworden, want bij het leenen gaat de eigendom over op een ander, bij het huurcontract evenwel niet. Doch van den anderen kant heeft het geld tegenwoordig eene afzonderlijke gebruikswaarde, die men werkelijk scheiden kan van zijn gewone waarde, en die dan ook wegens de tegenwoordige oeconomische verhoudingen vruchtbaar kan genoemd worden. Voor

---

1) Antoine: *Cours*, p. 542. Hiermede stemt ten volle overeen de leer van Marres: *De justitia*, III, 285.

het gebruik van die vruchtbare zaak kan men evenals bij het huurcontract schadevergoeding eischen.

* * *

Het besluit van ons onderzoek bevat derhalve een tweevoudige conclusie tegen prof. Bolland. Vooreerst, dat de Kerk om hare oude woekerverboden volstrekt niet in een dwaas daglicht gesteld mag worden, maar dat zulks alleen kan geschieden door iemand, die den oeconomischen en socialen toestand van vroeger eeuwen niet kent. En ten tweede, dat de tegenwoordige mildere praktijk der Kerk volstrekt niet beteekent een loslaten van de oude discipline, maar alleen dit, dat tengevolge der moderne toestanden op oeconomisch en maatschappelijk gebied de oude discipline voorloopig niet meer van toepassing is; want zoolang die moderne toestanden duren, zoolang is het nemen van een billijke rente niet alleen practisch maar ook principieel te rechtvaardigen niettegenstaande de oude woekerverboden, welke immers alleen betrekking hebben op het mutuum simplex, waaronder het geldleenen in onze dagen niet meer kan teruggebracht worden [1]).

De redactie van *De XXe Eeuw* bleek dan ook niet op de hoogte van haar tijd te zijn, door dat artikel op te nemen.

Hageveld, 15 Maart 1903. J. D. J. AENGENENT.

---

[1]) Hoogst merkwaardig mag het zeker genoemd worden, dat van een zijde, waarvan men zulks niet zou verwachten, in den jongsten tijd de oeconomische ondergrond zoowel van de strengheid der woekerverboden in de middeleeuwen als van de mildere praktijk der Kerk in onze dagen is erkend. F. v. d. G[oes] schrijft in *De Kroniek* van 6 Juni jl. in een artikel tegen van Eeden het volgende: »Met name moet van Roomsche ekonomisten worden erkend, dat zij als verdediging tegen aanvallen van liberale schrijvers die de denkbeelden over rente enz. voorstellen als bijgeloovigheden uit de »duistere Middeleeuwen", den eigenlijken maatschappelijken inhoud van de woekerleer onweerlegbaar hebben vastgesteld — en daarmee tevens aangetoond dat in de kapitalistische maatschappij het verbod van interest allen redelijken en zedelijken grond heeft verloren."

DIRK GERRITSZOON AMEYDEN.

Aldus heette één onzer landgenoten, die in het begin van de 17de eeuw naar Rome is gekomen, en zijn gansche verdere leven, dat niet onbelangrijk is, daar heeft doorgebracht. Geheel onbekend is de persoonlijkheid van Dirk Ameyden in onze litteratuur niet; melding wordt van hem gemaakt in de *Bibliotheca Belgica* van Foppens, waaruit alle latere schrijvers van biografische woordenboeken hebben geput. Die gegevens zijn echter spaarzaam en gedeeltelijk onjuist; mijn verblijf onlangs te Rome heeft mij in staat gesteld niet alleen sommige van die onjuistheden te verbeteren, doch ook de berichten van Foppens merkelijk aan te vullen.

Bijzonderheden van zijn vroegste jeugd trof ik aan in de voorrede van een boekje, dat door hem in 1625 te Rome is uitgegeven. Het boekje draagt den titel van: *De Pietate Romana, auctore Theodoro Amydeno*, is opgesteld ten behoeve van de pelgrims, die in dat jubeljaar naar de Eeuwige Stad kwamen, en geeft in vlot Latijn een overzicht van de heiligdommen en godvruchtige instellingen, welke toenmaals te Rome werden aangetroffen. Op den inhoud kom ik later terug; laat ons hier vernemen wat de schrijver van zijn eigen leven heeft opgeteekend in de voorrede. Hij noemt zich een Bosschenaar van geboorte, en ofschoon reeds lang te Rome ingeburgerd, verklaart hij fier te zijn op zijne geboortestad, wijl deze trouw was gebleven aan het voorvaderlijk geloof, en, wat godsdienstige stichtingen betrof, voor geen stad ter wereld behoefde te wijken. Niet in Braband echter, maar diep in Duitschland heeft Ameyden zijne jeugd doorgebracht; bijkans nog een kind zijnde, werd hij opgenomen in het

hofgezin van kardinaal Andreas van Oostenrijk, en te midden der pages van dezen kerkvorst grootgebracht. Deze Andreas, gesproten uit het morganatisch huwelijk van Ferdinand den Aartshertog van Oostenrijk met Filippina Welser, is ook in de geschiedenis der Nederlanden geen onbekende. Toen Albertus, de landvoogd der Zuidelijke Nederlanden, in 1598 naar Spanje trok om er zijn bruid te halen, heeft kardinaal Andreas voor hem het bestuur gevoerd en de vijandelijkheden tegen de Vereenigde Provinciën voortgezet; dit laatste echter met weinig geluk. Het gehucht Sint Andries, in Gelderland, tusschen Maas en Waal gelegen, herinnert nog aan dat optreden; oorspronkelijk was daar een fort, dat de waarnemende landvoogd tegen de Staatschen had laten bouwen. Toen een jaar later Albertus van Oostenrijk in de Nederlanden was teruggekeerd, legde de kardinaal het bewind neder, en vertrok weldra naar Rome om er den jubilé-aflaat te gaan verdienen. Onze Dirk Ameyden, die nog steeds tot het hofgezin van den kardinaal behoorde, vergezelde zijn meester naar Italië. In November van datzelfde jaar 1600 stierf echter kardinaal Andreas te Rome tengevolge van eene ziekte, welke hij op reis naar Napels had opgedaan. Zijne overblijfselen werden bijgezet in de kerk der Duitschers te Rome, *Santa Maria dell' Anima*, waar men nog heden ter zijde van den hoofdingang het gedenkteeken kan aanschouwen, dat een Zuid-Nederlandsche beeldhouwer, Gilles de la Rivière, voor hem heeft gebeiteld. Dirk Ameyden had den kardinaal niet op deze noodlottige reis naar Napels vergezeld; hij zelf was reeds op weg naar Rome ziek geworden en als herstellende daar achtergebleven. Na den dood van zijn beschermer zien wij hem Italië verlaten en een reis over de Alpen ondernemen. Wij moeten aannemen, dat hij toen minstens achttien of twintig jaren oud zal geweest zijn; zijn geboortejaar zou dan omstreeks 1580 vallen. Hij bezocht ditmaal niet slechts Duitschland, waar hij zijne opvoeding had genoten, maar ook de Nederlanden. Gansch Holland werd bij deze gelegenheid doorkruist, waar, volgens zijne getuigenis, bescheidener over den Paus werd gesproken dan onder de protestanten van

Duitschland. Daar hij niet verheelde in Rome te zijn geweest, vroeg men hem in Holland meermalen, of de Paus een dapper legeraanvoerder was, want het langdurig oorlogvoeren in die streken, zoo zegt hij, had tengevolge, dat alleen een vorst, die tevens krijgsman was, werd geëerd. De tijden van een Julius II waren echter reeds lang voorbij; Clemens VIII, die toenmaals de Kerk bestuurde, was ook naar het getuigenis van Ranke een Paus van echt priesterlijk karakter. Wij kunnen derhalve begrijpen, dat Ameyden zijnen ondervragers lachend ten antwoord gaf: dat de Paus nooit iets had verricht waarom hij den sjerp van een legeraanvoerder verdiende; deze was reeds een grijsaard, die zich alleen met de plichten van zijn geestelijk ambt bezig hield. Wat Ameyden echter ook mocht verzekeren, men geloofde hem in Holland niet.

Jammer genoeg breekt hier onze auteur het verhaal van zijnen levensloop af. Wij moeten dus naar andere bronnen omzien. Van belang is vooreerst eene mededeeling van Foppens in de *Bibliotheca Belgica*, dat Ameyden na zijn terugkeer uit de Nederlanden vijf jaren lang heeft gewoond in het seminarie te Rome, door Pius IV ten dienste van de Duitschers gesticht. Foppens kan hier geene andere inrichting op het oog hebben dan de vermaarde stichting van het Collegium Germanicum. Doch dit seminarie was niet door Pius IV, maar reeds onder het pontificaat van Julius III gesticht. Het had ten doel om een bekwamen en plichtgetrouwen clerus aan te kweeken voor die deelen van het Duitsche Rijk, welke zich van de Katholieke Kerk nog niet hadden losgescheurd. Hoe echter te verklaren, dat Ameyden, van wien het niet bekend is, dat hij ooit roeping heeft gevoeld voor den geestelijken stand, in deze kweekschool is opgenomen? En deze vraag klemt te meer, omdat Gregorius XIII in eene bulle van 1584 uitdrukkelijk had bepaald, dat geen jongelingen uit de Nederlanden afkomstig, zelfs al wenschten zij priester te worden, in het Germanicum mochten opgenomen worden. De oplossing geeft het werk van kardinaal Steinhuber: *Geschichte des Collegium Germanicum-Hungari-*

cum in Rom[1]). Wij zien daar, dat er, behalve de eigenlijke kweekelingen, ook zoogenaamde *convictores* in het college vertoefden, jongelingen, die niet voornemens waren later als priester in hun vaderland werkzaam te zijn, doch wier ouders als een bijzondere gunst wisten te verkrijgen, dat hunne kinderen in het voortreffelijk geleide college werden opgevoed. Aan zijne vroegere betrekkingen tot kardinaal Andreas van Oostenrijk zal Ameyden het te danken hebben gehad, dat hij als zulk een *convictor* in het Germanicum is toegelaten. Wijl er voor de toekomst van het katholieke Duitschland veel aan gelegen was, dat de bisschoppelijke kapittels wederom door bekwame mannen zouden bezet worden, en kennis van het kerkelijk recht daarvoor onmisbaar was, droeg men in het Germanicum eene bijzondere zorg voor de beoefening van deze wetenschap; sinds 1586 had het college zijn eigen leeraar, en bij dezen moet Ameyden zich tot een bekwamen rechtsgeleerde gevormd hebben.

Het later leven van Ameyden is ons beter bekend dan zijne jeugd. Wij danken deze wetenschap aan den arbeid van twee hedendaagsche Italiaansche geleerden, die in de archieven van Florence en Rome vele bijzonderheden over onzen landgenoot hebben aangetroffen. In 1877 gaf Alessandro Ademollo eene studie uit over Giacinto Gigli, die in de 17e eeuw met journalistiek zich heeft bezig gehouden, en daar Ameyden op hetzelfde gebied is werkzaam geweest, geeft hij ook over dezen kostbare berichten[2]). Een jaar later verscheen het artikel van A. Bertolotti, gewijd aan een proces over sterrenwichelarij, dat te Rome werd gevoerd, en waarin ook Ameyden was gemengd[3]). En in 1880 volgde van denzelfden Bertolotti een boekje, dat alles samenvatte, wat

---

1) Cardinal Andreas Steinhuber: *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum.* 2 Bände, Herder 1895.

2) *Giacinto Gigli e suoi Diarii nel secolo* XVII *per Alessandro Ademollo.* Firenze 1877.

3) A. Bertolotti: *Giornalisti Astrologi et Negromanti in Roma nel secolo* XVII. (Estratto della »Rivista Europea" 1 Febbraio 1878).

hij in het staatsarchief te Rome, waaraan hij jarenlang als ambtenaar was verbonden, had gevonden over Nederlandsche kunstenaars, die gedurende de 16e en 17e eeuw te Rome hebben geleefd [1]). Als toegift ontvangen wij daar ook berichten over personen, die eigenlijk niet tot de *artisti* kunnen gerekend worden, en een afzonderlijk hoofdstukje handelt over: Ameyden den dagbladschrijver uit Braband afkomstig, »Il diarista Teodoro Ameiden brabantino". Laat mij met behulp van deze bronnen en nog eenige andere, welke ik later noemen zal, den verderen levensloop van onzen landgenoot trachten te schetsen.

Nadat dan Ameyden het Germanicum had verlaten, vestigde hij zich te Rome als advocaat. Het was echter geen burgerpraktijk, welke door hem werd aanvaard, maar geestelijke personen en instellingen vonden in hem hun raadgever en, zoo noodig, bij de betreffende Congregatie's hunnen bemiddelaar en pleitbezorger. Ook thans nog komt het te Rome voor dat rechtsgeleerden, hoewel leeken, in sommige kerkelijke aangelegenheden, bij voorbeeld in processen van heiligverklaring, als advocaten optreden. Daar hij als *advocatus curiae* veelvuldige betrekkingen had met de pauselijke kanselarij, is het verklaarbaar dat hij zich eene woning zocht in de nabuurschap van het schoone paleis, dat nog immer aan zijne bestemming voldoet, en de *Cancellaria* wordt geheeten. Minstens tot 1630 moet hij gewoond hebben in de parochie van *San Biagio alla Pagnotta*, eene kerk in de *Via Giulia*, terwijl later door hem de merkwaardige woning betrokken werd, waarover ik nog zal te spreken hebben. Den 3en April 1615 onderteekende hij daar in zijn kantoor bij San Biagio eene akte waarbij twee inwoners van 's Hertogenbosch, Joseph Campo (Van Campen?) en Willem Blomaerst (Bloemaert?) gemachtigd werden om voor zijn erfdeel op te komen. Aanleiding tot deze machtiging was het tweede huwelijk dat zijne

---

1) A. Bertolotti: *Artisti Belgi ed Olandesi a Roma nei secoli* XVI *e* XVII. Firenze, Tipografia della Gazetta d'Italia, 1880.

moeder Maria a Camper (van Campen?) zoo juist had gesloten, zonder uitkeering te doen aan de kinderen van haar eerste huwelijk met Gerrit Ameyden. Om deze familie-berichten te besluiten, laat mij nog er aan toevoegen, dat ook Dirk Ameyden tweemalen is gehuwd. Zijne beide vrouwen, Barbara Fabbrini en Cassandra Guarnelli, waren Romeinsche van geboorte. Van zijne eerste echtgenoote heeft hij het volgende vereerende getuigenis opgeteekend: „eene aller-„braafste vrouw, welke mij zeventien zonen heeft geschonken „en tot mijn bitter verdriet is gestorven, want nimmer is er „tusschen ons een hard woord voorgevallen". Op ééne uitzondering na stierven al deze kinderen nog tijdens het leven van Ameyden, en de eenige zoon, die hem overbleef, zag hij tot de galeien veroordeeld.

Wij komen thans aan het proces, dat in 1630 tegen den abt van Santa Prassede werd gevoerd en waarin ook Ameyden als getuige optrad. Gelijk bekend is stond toenmaals de astrologie, de kunst om uit de sterren de toekomst te voorspellen, alom hoog in eere, en zelfs groote geleerden als een Johannes Kepler konden zich niet geheel er aan onttrekken. Ook te Rome vond deze ijdele wetenschap in alle rangen en standen hare beoefenaars. Als één der meest gezaghebbende onder deze pseudo profeten gold de abt van het Benedictijner klooster Santa Prassede, Orazio Morandi. Overigens was deze een wetenschappelijk man, die de bibliotheek van het klooster met zeldzame werken verrijkte, en zijn grootste genoegen er in vond geleerde vrienden de boekerij binnen te leiden om hun aldaar zijne litteraire schatten te toonen. Ameyden, die de advocaat was van het klooster en een groot boeken-liefhebber, vertoefde gaarne in Santa Prassede; Galilei is er meermalen als gast geweest, en ook met vele buitenlandsche geleerden stond de abt in briefwisseling. Deze trachtte aldus van alom de gegevens te verzamelen, welke hij noodig had voor het vaststellen van zijne voorspellingen. En daarvoor werd heel wat vereischt! Terwijl als stelregel werd aangenomen, dat de sterren een beslissenden invloed uitoefenen op het lot van den mensch, moest eerst, wilde men den horo-

scoop van iemand trekken, het juiste oogenblik zijner geboorte vastgesteld worden en de daarmede overeenkomstigen stand van den sterrenhemel. De groote moeielijkheid school echter in het beslissen, of de betreffende onder een gelukkig of ongelukkig gesternte was geboren, en nog veel meer: wat er in het bijzonder voor zijn toekomst uit de sterren viel op te maken. Wel bestonden hiervoor meerdere handleidingen, doch — gelijk niet anders mogelijk was bij zooveel willekeur — de aanduidingen waren dikwerf vaag of spraken elkander tegen. Wie er nu maar niet op los durfde voorspellen, gebruikte nog een ander middel; hij berekende hoe de stand der sterren was bij de geboorte van reeds overleden personen, wier lotgevallen derhalve bekend waren, en trachtte vervolgens uit zoovele gevallen als maar bijeen konden gebracht worden, vaste wetten op te stellen. Met dit soort van arbeid hield de abt van Santa Prassede zich onvermoeid bezig; als kundig astroloog was hij in en buiten Italië gevierd.

Tot zijn ongeluk meende hij omstreeks 1630 te kunnen voorspellen, dat de toenmaals regeerende Paus, Urbanus VIII, in datzelfde jaar zou sterven. Zooveel vertrouwen genoot zijne uitspraak, dat familieleden van sommige kardinalen bij het vernemen van deze voorspelling aanstonds naar Rome overkwamen, hopende, dat hun bloedverwant tot Paus mocht gekozen worden, en alsdan tal van gunstbewijzen op de nepoten zouden nederdalen. De voorspelling trok des te meer de aandacht, omdat een gevierd leeraar in de wiskunde te Rome, padre Raffaelle Visconti, de berekeningen van zijn vriend nacijferde en tot de gevolgtrekking kwam, dat de Paus niet in 1630, maar — zoo deze rustig te Rome bleef vertoeven — eerst in 1643 of 1644 zou sterven, in welk laatstgenoemde jaar het pontificaat van Urbanus VIII werkelijk is geëindigd. Wij kunnen de ontstemming van den Paus bij het vernemen dezer voorspellingen zeer goed begrijpen; was het voor hem reeds pijnlijk zijn dood te hooren vaststellen, er kwam nog bij, dat men thans reeds woelingen en kuiperijen had te duchten voor het verkiezen van een opvolger. Hij besloot derhalve krachtig in te grijpen, en de constitutie's van vroegere Pausen,

te beginnen met Pius V, die reeds in 1572 gestrenge straffen had vastgesteld op het verbreiden van lichtvaardige voorspellingen [1]), gaven hem het middel in de hand. Een proces werd tegen den abt van Santa Prassede ingeleid, niet echter bij de Inquisitie, maar overeenkomstig den aard van het misdrijf bij den wereldlijken rechter, den gouverneur van Rome. Deze gelastte, dat men zich van den aangeklaagde zou meester maken, en liet hem opsluiten in de gewone gevangenis der stad, de *Torre di Nona.* Eenige dagen later kwamen zijne dienaren in het klooster terug om ook beslag te leggen op de papieren, welke de abt gediend hadden bij het vaststellen zijner voorspellingen. Hoe vreemd zagen echter de sbirren op, toen er in de kloosterbibliotheek geen spoor van deze verdachte dokumenten werd gevonden. Het einde zou geweest zijn, dat men den abt wegens gebrek aan bewijsstukken had moeten ontslaan, waren niet den gouverneur uitlatingen ter oore gekomen, welke onze Ameyden volkomen ter goeder trouw, maar zeer onvoorzichtig, had gedaan, en het afwikkelen van het proces mogelijk maakten. Deze werd derhalve thans als getuige opgeroepen, en ik ga u dit gedeelte van het proces wat meer uitvoeriger mededeelen omdat het, naar mij dunkt, een niet onaardig kijkje geeft op zijn persoon en naaste omgeving.

Het was dan de gewoonte in die dagen, te Rome zoowel als elders, toen er nog geen leeskabinetten en sociëteiten bestonden, dat mannen, die in wetenschap belang stelden, de winkels der boekhandelaars bezochten; daar kon men inzage krijgen van pas verschenen werken; daar ook viel menig nieuwtje van wetenschappelijken — of van anderen — aard te achterhalen. Zoo pleegde onze Ameyden een winkel te bezoeken, welke in de nabijheid van het bekende Pasquinobeeld was gelegen, de Luna, de Maan, als uithangsteeken voerde, en aan een Florentijn toebehoorde. Eenige dagen na de gevangenneming van den abt van Santa Prassede

1) Pii V Constitutio contra scribentes, exemplantes et dictantes monita, vulgo dicta: gli avisi e ritorni. Een gedrukt exemplaar van deze constitutie, uitgevaardigd 19 Maart 1572, vond ik in het Archivio di Stato van Rome.

kwam Ameyden in dezen winkel en vond daarbehalve den boekhandelaar een paar Italiaansche collega's. Weldra was men in druk gesprek gewikkeld over een nieuw boek, de *Emblemata* getiteld, waarvan een exemplaar onder de bezoekers rondging en dat al wederom handelde over voorspellingen. De schrijver, een zekere Ricciardo, trachtte met behulp van allerlei berekeningen aan te toonen, dat het tijdstip, waarop de Roomsche Kerk onder gelijktijdigen aandrang van Turken en Duitsche protestanten zou ten onder gaan, op het jaar 1632 moest gesteld worden. Ofschoon ook Ameyden zich in het debat mengde, bracht hij het gesprek weldra op iets anders over, dat hem voor het oogenblik meer ter harte ging. De kloosterlingen van Santa Prassede, zoo vertelde hij, werden twee aan twee voor den gouverneur ontboden, en nadat zij hadden verklaard niets ten nadeele van den abt te weten, zonder uitzondering gevangen gehouden. Ameyden, die sinds twintig jaren het klooster als advocaat bediende, toonde zich hierover ten zeerste gebelgd. »Hij wilde »wel eens weten — aldus liet hij zich hooren — wat dit alles »beteekende? Dat gevangen nemen van getuigen was eene »nieuwigheid; des te minder te rechtvaardigen, omdat men »bij den abt niets verdachts had gevonden". Het ware voor het belang zijner gevangen vrienden beter geweest, wanneer de driftige advocaat het hierbij had gelaten. In zijn ijver om aan te toonen, dat er geen bewijsstukken tegen den abt bestonden, en de kloosterlingen derhalve onbillijk werden vastgehouden, liet hij zich echter iets ontvallen, dat noodlottig voor hen zou worden.

Ziehier hoe hij zelf aan die wetenschap was gekomen. Twee dagen na de gevangenneming van den abt had zich bij hem een knecht vervoegd, die tot de dienaarschap van het klooster behoorde. Diens bedoelingen waren zoo onschuldig mogelijk. Aan den abt werd toegestaan in zijn eigen onderhoud te voorzien, en de man was op weg om het middagmaal naar zijn meester over te brengen. Daar hij een grooten afstand had af te leggen tusschen Santa Prassede, in de buurt van Santa Maria Maggiore gelegen, en de gevangenis, welke

zich aan de tegenovergestelde zijde van de stad bevond, liep de abt gevaar een koud middagmaal te ontvangen. De knecht besloot derhalve om bij den advokaat van het klooster, wiens huis niet verre van de gevangenis was gelegen, aan te gaan en, wanneer het hem werd toegestaan, de spijzen daar te warmen. Dit werd hem door de echtgenoote van Ameyden gereedelijk ingewilligd; hare dochter en vervolgens ook de advokaat zelf waren in de keuken gekomen, en hadden den knecht gevraagd: of hij niets wist mede te deelen omtrent den abt. Met een blij gelaat was door hem geantwoord: dat het gerechtshof niet het minste ten nadeele van den abt zou kunnen aanvoeren, want eenige kloosterlingen waren in de bibliotheek doorgedrongen, hadden daar een kast, welke verboden boeken en geschriften omtrent astrologie bevatte, opengebroken, en alles heimelijk verbrand.

Aanvankelijk had Ameyden over dit ernstige feit gezwegen, maar de driftige stemming, waarin hij tijdens het bezoek aan den boekwinkel geraakte, gaf aanleiding, dat hij zijn mond voorbij praatte en de gansche toedracht mededeelde. Groot was de verbazing der kalme toehoorders, niet alleen over het gebeurde, maar meer nog over de onbesuisdheid om het aldus kenbaar te maken; *que matto*, welk een dwaas! riep aanstonds één hunner uit. En gelijk deze voorzag geschiedde; weldra stonden Ameyden en het overig gezelschap van de Luna voor den rechtbank en moesten het bezwarend getuigenis bevestigen.

Over het verder verloop van het proces behoeft hier niet gesproken te worden, want Ameyden heeft daarin geen deel gehad. Echter moet ik nog even terugkomen op zijne betrekking tot den abt van Sante Prassede. Gelijk uit het proces blijkt, stelde hij belang in diens boekerij over sterrenkunde en sterrenwichelarij. Doch dit was niet de eenige reden, welke hem zoo dikwerf naar het klooster dreef. De abt hield zich behalve met astrologie, nog met iets anders bezig: op het einde van het proces moest hij erkennen, ook werk te hebben gemaakt van journalistiek, »di aver fatto il gazettante". Hoe vreemd het moge klinken: sterrenwichelarij en het verzamelen

van nieuwtijdingen gingen toenmaals in Italië dikwerf hand aan hand. Het ééne bedrijf hielp dan het andere; de astroloog had voor zijne berekeningen de kennis noodig van een aantal gewichtige gebeurtenissen, welke hij van heinde en ver trachtte te verzamelen — en was hij tevens *gazettante* of *menante*, gelijk zoo iemand meestal heette, dan kwamen die berichten ook in zijn nieuwsblad en evenzoo de daaraan ontleende voorspellingen. Het uitgeven van zulke geschriften was een niet minder strafbaar feit dan het verspreiden van lichtvaardige voorspellingen; de constitutie van Pius V uit het jaar 1572, waarover wij reeds hebben gesproken, was zelfs hoofdzakelijk gericht tegen de voorloopers der journalistiek: »contra scribentes monita, vulgo dicta: »*gli avvisi*". Als beweegredenen van dit verbod worden aangegeven: het in omloop brengen van onteerende en lasterlijke berichten, waaruit twist en zelfs doodslag volgde, alsook het openbaren van allerlei staatsgeheimen. Ofschoon de strafbepalingen in later tijd nog dikwerf werden hernieuwd, het verspreiden van dergelijke geschriften hield te Rome niettemin stand; de belangstelling nam zelfs voortdurend toe. Ook de abt van Santa Prassede wijdde zich aan deze taak. Zijne uitgebreide briefwisseling gaf hem het hulpmiddel in de hand tot het opstellen van zoogenaamde *Avvisi*, van overzichten der verschillende gebeurtenissen van den dag; deze werden dan door zijn kloosterlingen in meerdere exemplaren afgeschreven, welke vervolgens heimelijk hun weg vonden door Rome. Ik geloof, dat wij niet te veel veronderstellen, wanneer wij aannemen, dat vooral deze bemoeiingen van den abt Ameyden naar Santa Prassede lokten, want hij heeft zich later op hetzelfde gebied bewogen. Niet echter in het gevaarlijk en dubbelzinnig karakter van *menante*, maar als politiek agent van het Spaansche hof voor den gouverneur van Milaan. En ook het werk, dat hij leverde, moet gunstig afgestoken hebben bij de meeste nieuwstijdingen van die dagen. Hadden tot nog toe de opstellers van *Avvisi* over het algemeen zich ermede vergenoegd den lezer zoo spoedig mogelijk in kennis te stellen van het nieuws, onverschillig voor vorm en ook voor den inhoud, met Ameyden rees het

peil dezer geschriften merkelijk; beuzelingen of onkieschheden werden door hem vermeden en eigen beschouwingen aan het medegedeelde nieuws vastgeknoopt. Bertolotti noemt hem daarom *il gran diarista*, den grooten journalist, en Ademollo verklaart dat hij hem den vader der Italiaansche journalistiek, *il principe dei menanti*, zou noemen, kwam die eer niet toe aan een schrijver uit de zestiende eeuw, Onophrio Panvini. Ik deel het getuigenis dezer beide Italiaansche geleerden mede, om den schijn van overdrijving te ontgaan, en ook omdat ik mij niet zelf heb kunnen overtuigen van Ameyden's verdiensten op dit gebied. Wel zijn de handschriften van dezen letterkundigen arbeid, een tijdvak van 10 jaren — van 1640 tot 1650 — omvattende, in handschrift bewaard, doch zij liggen over verschillende archieven van Italië [1]) verspreid, en mij ontbrak de gelegenheid ze te raadplegen. Ook zocht ik te vergeefs naar eene verhandeling van Ademollo: »Over de opstellers van *Avvissi* te Rome gedurende de zeventiende eeuw", waarin hij uitvoerig op onzen landgenoot zou terugkomen; het schijnt dat hij zijne belofte niet heeft kunnen volbrengen. Het zou vermoedelijk wel de moeite loonen deze literaire nalatenschap van Ameyden eens te onderzoeken; Ademollo rekent ze onder de belangrijkste *Mémoires* van de 17de eeuw, en dat zegt heel wat! Wie weet of er ook geen kostbare berichten onder schuilen over de Nederlandsche kolonie van die dagen te Rome.

Toen Ameyden zijne *Avvisi* schreef, was hij tot welstand gekomen en woonde niet meer bij *San Biagio* in de *Via Giulia*, maar had het sierlijke huis betrokken, dat men te Rome nog kan aanschouwen. Daarvoor moeten wij, van Sint Pieter komende, over de Engelsbrug gaan, rechts een smalle straat inslaan, de *Via di Panico* geheeten, welke uitmondt op

---

[1]) Onder den titel van: *Diario della città e corte di Roma da Deon Hora Temedio* [omzetting van: don Theodoro Amideno] *dal 25 Agosto 1640 a tutto il 1650.* Voor het jaar 1649 vindt men ze in de *Bibliotheca Casanatense*, voor het jaar 1650 in de *Bibliotheca Nazionale* te Napels, en ook in de *Bibliotheca Nazionale* van Florence (verzameling Capponi), terwijl eene volledige verzameling van Ameydens' *Avvisi* moet berusten te Berlijn in de *Kon. Bibliothek.*

de *Via di Monte Giordano*. Daar, in het huis met No. 7 geteekend, heeft onze landgenoot het laatste deel van zijn leven doorgebracht. Een enkele oogslag overtuigd ons, dat Ameyden niet de bouwheer kan geweest zijn; de gevel, geheel van travertijn-steen opgetrokken, draagt in zijne bevallige maar sobere versiering het kenmerk der vroeg-renaissance. Boven de portiek is met kloeke letters de spreuk uitgehouwen: VNDE EO OMNIA: een gansche wereldbeschouwing in drie woorden! Ook de toestand, waarin deze deftige woning onderwijl geraakte, herinnert aan al het vergankelijke; thans is het een ware familie-ark; toen ik in het najaar er voorbij ging, stond een timmerman te schaven, waar eertijds onze advocaat kantoor hield, en uit de bovenvensters hingen vrouwen en kinderen, welke met patriciers weinig gemeen hadden. Hoe geheel anders moet het daar binnenshuis hebben uitgezien, toen Ameyden in den tijd van het carnaval er zijne kluchten en blijspelen liet opvoeren. Want behalve met het opstellen van *Avvisi* hield hij zich ook bezig met het vertalen van Spaansche komedie's in het Italiaansch, welke volgens een couranten-bericht van 23 Februari 1647 in de tegenwoordigheid van kardinalen en den Spaanschen ambassadeur werden opgevoerd. Acht van deze blijspelen zijn gedrukt, en sommige hebben zelfs eene tweede uitgave beleefd.

Het aanzien, dat Ameyden genoot, blijkt verder uit zijne betrekking tot het bekende hospitium *Santa Maria dell' Anima*. Dit huis, bestemd voor pelgrims van al de landstreken, welke in 1399 tot het Duitsche rijk behoorden, stond in de 17e eeuw onder leiding van een twaalf- of veertiental mannen, die tot de voornaamsten van de Duitsch-Nederlandsche kolonie te Rome behoorden. Voorzitter van dezen Raad was een *provisor*, ook wel *decanus* geheeten, die bij onderhandelingen met kardinalen en vreemde gezanten het college had te vertegenwoordigen en na een jaar aftrad. Nu kan ik, dank zij de welwillendheid van Dr. Schmidlin te Rome, die eene geschiedenis van de *Anima* voorbereidt, mededeelen, dat Ameyden tot driemalen toe, in de jaren, 1635, 1645 en

1653, dezen post van vertrouwen heeft vervuld. Bovendien valt met behulp van zijne inlichtingen ook de juiste familienaam van onzen landsman vast te stellen; Foppens noemt hem: àb Ameyden, waarschijnlijk naar de nog bestaande familie: van Ameyden, doch hij zelf latiniseerde zijn naam in Amydenus, en thans blijkt uit de archiefstukken van de *Anima* dat hij in het Hollandsch zich noemde *tout-court* Ameyden. Ook is hij lid geweest van de *Confraternitas B. Mariae de Anima*, eene broederschap, ten nauwste verbonden aan de Duitsch-Nederlandsche stichting, maar toch daarvan te onderscheiden. In de uitgave van het Broederschapsboek, door Mgr. Jaenig in 1875 bezorgd [1]), zal men zijn naam te vergeefs zoeken, ofschoon de lijst der leden reikt tot het jaar 1642. Wel heeft men bij gelegenheid van het vijfhonderd-jarig bestaan der *Anima* eene meer nauwkeurige lijst laten drukken, doch deze beperkt zich tot de broederschapsleden uit Beijeren en Oostenrijk afkomstig [2]) Nuttig zou het zijn deze taak ook eens tot onze landgenoten uit te breiden; onder de 3000 namen, welke in het werk van Mgr. Jaenig voorkomen, behoort ongeveer $^1/_8$ aan Nederlanders. Om tot de verhouding van Ameyden tot de *Anima* terug te keeren, merk ik ten slotte nog op dat ook zijn werkje: *De pietate Romana* getuigt voor zijne liefde tot deze vaderlandsche stichting. Waar hij over de gezamenlijke pelgrimshuizen van Rome gaat spreken, wordt de eerste plaats ingeruimd aan het *Hospitium Teutonicorum;* wij krijgen dan de korte maar juiste geschiedenis van deze stichting waarvoor hij het *Liber Confraternitatis* heeft geraadpleegd, en hij herdenkt daarbij niet alleen de stichters, het Dortsche echtpaar, maar ook kardinaal Willem van Enckevoirt, een Brabander van geboorte zooals hij, die zijne eigene woning met nog eenige andere huizen aan het *Hospitium* had vermaakt.

---

[1]) Msgr. Dr. Carl Jaenig: *Liber Confraternitatis B. Marie de Anima Teutonicorum de Urbe.* Romae MDCCCLXXV.

[2]) Msgr. Dr. Franz Nagl und Dr. Alois Lang: *Mittheilungen aus dem Archiv des Nationalhospizes.* Römische Quartalschrift, XII Supplementheft. Rom. 1899.

De fortuin, welke Ameyden zoo lang had begunstigd, is hem op zijn ouden dag nog afvallig geworden. De aanleiding van zijn ongeluk was deze. In het jaar 1654 had hij te Venetië eene verhandeling laten drukken over de Datarie, eene Congregatie, welke bevoegd is om in naam van den Paus beneficie's en gunstbewijzen te verleenen. Op den inhoud viel geene aanmerking te maken, en ook in den vorm was de auteur niet te kort geschoten; eene eerbiedige opdracht aan Paus Innocentius X ging zelfs het tractaat vooraf. Het boek verscheen echter zonder kerkelijke goedkeuring, en wijl eene constitutie van Urbanus VIII de approbatie voor zulk soort van werken vorderde, kwam het boek op den Index en werd de schrijver zelf voor altijd buiten den Kerkelijken Staat gebannen. Een méér dan barre rechtspraak, vooral wanneer men weet, dat volgens Ameyden het verzuim niet bij hem school, maar alleen moest geweten worden aan zijn drukker te Venetie. Het vonnis is echter niet lang op hem blijven drukken; kort na zijne veroordeeling had er eene wisseling plaats op den Pauselijken Stoel, en onze banneling haastte zich nu in eene suppliek aan den nieuwen Paus, Alexander VII, den waren toestand van zaken kenbaar te maken, waarop deze gelastte het banvonnis in te trekken. Sinds verdwijnt Ameyden uit de geschiedenis van Rome; het spoor dat hij daar echter heeft achtergelaten, verdiende, naar het mij toescheen, de belangstelling van ons, zijne landgenooten; mij althans is het eene aangename taak geweest dat spoor naar vermogen te volgen.

DR. A. H. L. HENSEN.

VERSCHIL VAN STROOMING MAAR EENHEID VAN RICHTING IN ONZE KATOLIEKE LETTEREN.

Sedert menschenheugenis is 't een proefondervindelijk bevestigde waarheid, dat voor menschen, die aan éénzelfde arbeid bezig zijn, spraakverwarring een wezenlijke belemmering is. Zulk eene hindernis dreigt sedert eenigen tijd te ontstaan tusschen de jongeren en ouderen, die onder ons, katholieken, de letteren beoefenen en zich aan haren bloei laten gelegen zijn. Dit zouden we ten minste opmaken uit het feit, dat wij elkander minder schijnen te verstaan, naarmate wij luider tegen elkander spreken en daarbij grootere en zwaardere woorden gebruiken.

In deze omstandigheden is er van groote woorden klaarblijkelijk weinig heil te verwachten. Zorgvuldig wensch ik mij daarvan te onthouden. Beter gevolg kan het hebben, wanneer wij onder de bewogen oppervlakte van tegen elkander ingaande meeningen wat dieper trachten door te dringen, wijl daar ongetwijfeld verzoenende beginselen zijn te vinden, waaromtrent wij, katholieken, ondanks strijdlustige gebaren en krijgshaftige theorieën allen éénstemmig zijn. Ook onze breede vaderlandsche rivieren hebben aan hare oppervlakte onder den invloed van velerlei oorzaken strooming en tegenstrooming; maar in diepte is het één en dezelfde richting: naar den oceaan.

* * *

Om alzoo wat dieper te gaan dan de woelige oppervlakte laten we ons niet dadelijk vasthouden door de theorie der

letteren, maar willen wij trachten door te dringen tot het wezen van de kunst des woords. Daarover moeten we 't allereerst eens zijn, en het eischt daarom een woord van toelichting.

Theorie en wezen moesten elkander eigenlijk volkomen dekken, maar doen het feitelijk nooit. Theorieën zijn goed en onmisbaar, maar nergens komt zoozeer als daar de eigenaardige beperktheid van ons verstand aan den dag. Door onze redelijke natuur gedreven, trachten we ons van de dingen een begrip te vormen; dat begrip uit te drukken in ons woord; en zoo voortgaande begrippen en woorden aaneen te schakelen en te ordenen tot eene theorie. Maar... onze begrippen zijn onvolkomen en onvolledig; onze woorden zijn meestal slechts benaderingen; en eene theorie, die de volle werkelijkheid in zich vermag te besluiten, bestaat er eenvoudig niet. Reeds een gewone wiskundige formule heeft verbetering noodig, zoodra zij op de werkelijkheid wordt toegepast; hoe zwevend de beteekenis der meeste woorden is, komt telkens uit, als een juiste en scherpe bepaling moet gegeven en gehandhaafd worden [1]); en zoolang er sprekende menschen op aarde geweest zijn, zoolang hebben zij met elkander over theorieën getwist.

Wil alzoo iemand een tournooiveld openen, waar met de wapenen des woords duchtig kan geschermd en gestreden worden door ridders en schildknapen van allerlei kwaliteit — ridders met en zonder naam, ridders met algemeene namen, ridders van anoniemen en pseudoniemen aard, ridders met twee namen, die sierlijke schermutselingen met zich zelf weten te houden — dan moet hij de theorie het krijt laten afteekenen. Maar dan zal 't al spoedig zijn... het steekspel om het steekspel.

Dit geldt nog op bijzondere wijze van de letterkunde, omdat deze een zoo hooge levensuiting is. Want is de theorie

---

[1]) F. van Eeden heeft aan »woord-waarde" als »grondslag van verstandhouding" eene zijner van Kantianisme doortrokken studies gewijd zonder veel gevolg (Derde reeks, Eerste studie, II).

uiteraard en altoos onvolkomen, allerminst kan zij het eigenlijke leven omsluiten. Groen is de boom des levens, zegt de dichter, maar de theorie blijft grauw op grauw. En waar vinden wij hooger en rijker leven dan in de kunst, bepaaldelijk in de kunst des woords? Zij immers is de volle levensuiting van dat wonderbare samenstel van ons, waarin geest en bewerktuigde stof tot één levende éénheid, tot één levend mensch zijn verbonden — zijn *samengestrengeld*, zooals vader Vondel in zijn geestige beeldspraak zegt.

Wie derhalve meent, dat de letterkunde in één vaste, bewegingloze, ten eeuwigen dage onveranderlijke theorie kan vastgeklonken worden, heeft inderdaad een te geringe gedachte van de kunst des woords. Neen, zij heeft haar eigen leven, haar ademing en harteklop, haar levensstroom en vrije beweging. Maar om dit te zien moeten we niet te veel peuteren in het klein. Willen wij twisten, dan kunnen we niet beter doen dan alles zoo klein mogelijk te nemen. Dat geeft onafzienbare gelegenheid tot eindelooze haarklooverij, waar het allerkleinste nog een goede plaats kan vinden. Maar willen we zien, willen we iets leeren, uit de geschiedenis vooral, dan is 't noodig de dingen wat meer in 't groot te nemen.

En ziet, daar vertoont zich al dadelijk een groote, sprekende trek! Neem wat ge wilt, uit welke eeuw, uit welke taal, uit welk beschavingstijdperk ook — onverschillig op welke theorie het berust of op geen enkele — als dat menschenwoord iets van de onsterfelijke schoonheid heeft gevat en in zich heeft vastgelegd, dan kunt ge er overal en te allen tijde menschezielen mee ontroeren, wanneer 't maar op de juiste wijze tot hun bewustzijn wordt gebracht. Daar hebben wij iets van het wezenlijke! Honderd en nog eens honderd verschillen komen erbij te pas, maar dit ééne blijft. Wel een bewijs, dat wij, menschen, in weerwil van alles, wat ons onderscheidt, toch de uitdrukking zijn van één en dezelfde scheppende gedachte.

Dit verhindert evenwel niet, dat er, zoolang de letterkunde bestaat, verschillende stroomingen geweest zijn, en dat er

ook herhaaldelijk felle strijd is gevoerd over de beginselen der kunst en hare toepassing, dat is: over de theorie der letteren. Niet altoos even heftig en over alles te gelijk, maar bij tusschenpoozen en in tijdperken. En daarbij vertoont zich dit opmerkelijk verschijnsel: als het eene geslacht zich sterk opgewonden heeft voor een strijdvraag, dan blijft een volgend er bijna onverschillig voor. Zoo is 't nog geen eeuw geleden — om en bij 1830 ongeveer — dat de letterkunde in twee kampen verdeeld was, waar klassieken en romantieken als onverzoenlijke kampioenen tegenover elkander in 't geweer stonden. Geen van beide partijen heeft het pleit eigenlijk gewonnen. Maar een tegenstrooming tegen de conventioneele éénzijdigheid en miskenning van het toenmalig klassicisme was hoognoodig; deze is er geweest; en thans maakt niemand zich meer warm over die kwestie, althans niet in denzelfden vorm.

Over het algemeen heeft er in eene letterkunde, die nog leeft, een heilzame wisselwerking plaats. Wat het eene geslacht verwaarloosd heeft, wordt door een volgend weder opgenomen, hooggehouden en nu... overdreven. 't Is als de regelmatige beweging, die den slinger over het doode punt heendrijft. Zóó blijft het groote uurwerk aan den gang. Niet altoos vooruit in dien zin, dat er gestadige en nooit onderbroken vervolmaking te bewonderen valt. Maar zóó ongeveer als de jaargetijden op elkander volgen. Na een dorren winter komt er weer lente en zomer in 't land, zonder dat iemand vooruit kan zeggen, of de nieuwe bloemen en vruchten hun voorgangers zullen overtreffen. Een bloei van alle kunsten te gelijk, zooals vooral het kleine Griekenland in een betrekkelijk kort tijdperk zijner geschiedenis te aanschouwen gaf, ligt buiten alle berekening en blijft de bewondering van alle volgende geslachten. Maar *stilstand* is de voorbode des doods. Daarom is strijd tusschen jongeren en ouderen, op zich zelf genomen, nog geenszins een verontrustend verschijnsel.

* * *

Wanneer iemand echter meent, dat dit alles gezegd is om de theorie der letteren in geringschatting te brengen, of om hen, die zich tot staving daarvan veel verdienstelijke moeite hebben gegeven, in een minder gunstig licht te stellen, dan vergist hij zich. Neen, dat is mijne bedoeling niet. Een juiste theorie der letteren hebben wij noodig en kunnen we onmogelijk missen. Alleen dit wilde ik even in herinnering brengen, dat de theorie niet alles is . . . niet eens het voornaamste en eigenlijke.

Maar noodig hebben we de theorie en, al is zij niet absoluut en onder alle opzichten volkomen, op juistheid komt het bovenal aan.

Nu is in een uitvoerige en degelijke studie over kunsttheorieën het volgende beweerd: »De wetten, door de kunstleer vastgesteld, berusten en kunnen alleen berusten op de menschelijke natuur zelve. Als deze zijn ze dus onveranderlijk" [1]). Deze stelling zou ik eenigszins anders willen formuleeren, en dat kleine verschil raakt, geloof ik, de kern der zaak. Ik zou willen zeggen: *enkel* en *uitsluitend* die wetten, door de kunstleer vastgesteld, welke *inderdaad* berusten op het *wezen der kunst* en op de *natuur van den mensch,* zijn wezenlijk geldige wetten, en alleen voorzoover zij in *noodzakelijk verband* staan tot het *wezen der kunst* blijven zij voor altoos onveranderlijk geldig. Dit is, meen ik, nauwkeuriger uitgedrukt en geeft ons tevens een beginsel aan de hand, zooal niet van verzoening, dan toch van beter verstandhouding.

Want daaruit volgt van den eenen kant het goed recht der jongeren om te onderzoeken, of hetgeen hun als kunstregel overgeleverd wordt werkelijk dien naam verdient. En dat heeft ieder nieuw geslacht nog gedaan, zonder zich te storen aan het fronsen der ouderen. Dientengevolge is meer dan een kunstregel, die een poos onverbiddelijk gold — bij voorbeeld de befaamde wet der drie eenheden in het drama — thans antiquiteit geworden. En evenzoo is menige

---

1) Prof. A. N. Mutsaers in *De Katholiek* (1902) Dl. CXXI, bl. 197.

stralenkrans van onovertrefbare, door allen en altoos na te volgen kunst dof geworden en geheel verduisterd. Bij den overgang van tijdperken heeft dit geregeld plaats. Zoo is de toongevende invloed, die de Fransche klassiek in het tijdperk van den Roi-Soleil uitoefende, voorgoed gebroken door de critiek van Lessing's *Hamburger Dramaturgie* (1767-68). Zoodra duidelijk was aangetoond, hoeveel in hoflucht opgekweekte onnatuur ermee samengegroeid was, en hoe geheel anders de oude Grieken, die men heette na te volgen, gedaan hadden, bleef aan menig stuk, dat als *klassiek* was bewonderd, het merk *pseudo-klassiek* onuitwischbaar verbonden.

Van den anderen kant echter moet aan ons, ouderen, op juist denzelfden grond de vrijheid gelaten worden om kunstbeginselen, die een jonger geslacht komt aanbevelen, te toetsen aan het *wezen der kunst* en aan de *natuur van den mensch*, en alles te verwerpen, wat daarmede strijdig wordt bevonden. En dit is inderdaad niet weinig.

Daarbij echter is het vooral zaak: dat wij elkander goed verstaan; dat er niet in den blinde wordt doorgedraafd op verschillend bedoelde woorden en leuzen; dat er niet onbesuisd veralgemeend wordt, alsof hetgeen één der jongeren beweerd heeft op gezamenlijke rekening kan gebracht worden van allen. Evenmin mag het uitloopen op een haarklooverij van woorden en definities, waarvoor de gracelijke kunst en hare gespelen ijlings, met de handen voor het gelaat, de vlucht nemen.

Des te minder mag hier in het algemeen geschermd worden, omdat onze zoogenaamde »moderne woordkunst" volstrekt niet van homogenen aard is. Kon men aanvankelijk nog meenen, dat de mannen van *De Nieuwe Gids* in 1885 eensgezind waren in hunne kunstbeginselen, later is duidelijk genoeg gebleken, hoever de wegen uiteenliepen [1]). In 1893

---

[1]) Wanneer iemand wat Kloos, en wat van Eeden, en wat Verwey, en wat andere modernen gezegd hebben zoo maar door elkander in één heksenketel gaat samenbrouwen, dan behoeft tegen dat brouwsel niet meer gewaarschuwd te worden: het spreekt genoeg tegen zich zelf. Ook de *Veertien jaor literatuur-geschiedenis* van Kloos alleen zijn hier geen afdoende uitkomst. Want

werd voor goed afscheid genomen. En wie is thans zóó vreemdeling in onze lage landen, dat hij het gerucht niet heeft vernomen van de lieflijkheden, die de eertijds verbondenen elkander om beurten toevoegen?

Stellig is er onder ons, katholieken, geen enkele, die alles voor goede munt aanneemt, wat sedert 1880 met allerlei beeldenaars is gemerkt om er literaire waardij aan te geven. Allerminst het pantheïsme [1]), en zeker ook niet dat *éénzijdig* individualisme, dat onder den ban van Kant opgesloten blijft binnen den engen toover-cirkel van zijn eigen ik, en de schoonheid, over Gods schepping uitgespreid, tot een ijdel hersenspinsel maakt [2]).

Maar als de stukken echt zijn, dan weigeren wij ze niet, noch om den glans van nieuwheid noch om den beeldenaar. 't Zij vergund dit met een paar voorbeelden toe te lichten.

Wie onzer begroet niet met vreugd de leuze, die op alle moderne kunstvanen geschreven staat van *waarheid in de kunst*: waarheid bovenal en waarheid altoos; ook in de poëzie: enkel wat wezenlijk zelf gevoeld, zelf gezien en echt is; eigen visie en eigen ontroering. En dat eigene en echte eenvoudig weg maar volkomen, met zijn fijnste schakeering en rimpeling, uitgezegd in klank en rhythme van woorden! Daar kunnen we allen onverdeeld mede instemmen: dat *is* waarheid.

Onmogelijk ook te ontkennen, dat de jongeren onder den

---

de schrijver geeft daarin te gelijk met zijne kunstbeschouwingen en critieken op anderen ook de geschiedenis van zijn eigen veertienjarige ontwikkeling, en dikwerf de kroniek van zijn indrukken, van zijn stemmingen, van zijn humeur soms. Reeds jaren geleden heeft van Nouhuys zich vroolijk gemaakt over het getob, dat volgelingen zich te getroosten zouden hebben om »alles te doen kloppen" *(Studiën en critieken*, bl. 59). Toch hebben die *Veertien jaar* van Kloos een beslissenden invloed op onze letterkunde uitgeoefend. Waar en valsch vinden wij er naast en door elkander met velerlei overdrijving vermengd. Maar omtrent de kunst des woords en de poëtische uitbeelding heeft Kloos onvergankelijke waarheden, die op den achtergrond waren geraakt, weder zoo krachtig naar voren gebracht in 't volle licht, dat niemand ze meer zonder eigen schade kan voorbijzien.

1) Vgl. *Van onzen tijd* (Mei 1902) bl 252.

2) Vgl. *Moderne poëtiek* (*De Katholiek*, 1899, Dl. CXVI, bl. 400)

ouden rommel onzer dichterlijke beeldspraak een hoognoodige opruiming gehouden hebben. Laat de eisch van *enkel en uitsluitend* eigene beeldspraak overdreven zijn, 't is zeker niet overdreven, dat iedere uitbeelding wezenlijk en op eigen wijze moet gezien zijn en niet enkel overgenomen van anderen, nog veel minder uit een zoogenaamde »dichterlijke taal" opgehaald als »verduurzaamde levensmiddelen" uit een bus. Een feit is het, dat, nu eenmaal de aandacht daarop gevestigd is, de inderdaad versleten plunje al minder voor den dag durft komen en zeker geen aanprijzers meer vindt.

Niet minder mogen we ons daarover verheugen, dunkt me, dat klank en geluid, de toon en toonschakeering des woords, in volle waarde hersteld zijn als schoonheidselement in de poëzie: niet tot vervanging van den zin — dat is natuurlijk onzin! — maar tot belichaming van den zin, als de »wederhelft" ervan, het uit eigen zelfstandigheid geweven schoonheidskleed. Daarmee komt tevens de éénheid van inhoud en vorm weer tot haar volle recht, niet als willekeurig aangebrachte versiering, maar zóó als de levendmakende ziel en het levende lichaam één zijn in de schoonheid van de menschengestalte.

Eindelijk nog: als de jongeren heel den hoorn van overvloed hunner smaadwoorden uitschudden over hetgeen zij »rhetoriek" noemen, dan laat niemand van ons zich wijsmaken, dat alles »rhetorica" is, wat de heeren daartoe gelieven te brengen, enkel omdat zij zelf er geen begrip en geen gevoel voor hebben. Dat is alleen een nieuwe opvoering van de oude fabel: *De vos zonder staart.* Maar wij willen allen van harte instemmen, als het te doen is om alle valsche rhetoriek in verfoeiing te houden. Dat is: alles, wat niet oprecht gemeend en niet echt is: alle opgeblazen namaak van groote, leege woorden en doode beeldspraak; alle voorgewende ontroering, die den »Naturlaut" niet *kan* treffen, omdat zij niet van nature is, en daarom haar toevlucht neemt tot allerlei omschrijving in opgewonden woorden en aandoenlijk zich aanstellende beelden. Hoe meer tegen al deze dingen wordt uitgevaren en hoe eenpariger, des te beter voor onze kunst!

Al meent iemand alzoo nog zoo goede redenen te hebben

om in beginsel tegen de modernen te zijn, hij kan toch het gebrekkige, dat zij opgeruimd hebben, en het goede, dat zij in ere hebben hersteld, waardeeren als een tweevoudige winst. En wanneer wij op dit oogenblik stroom en tegenstroom aandachtig gadeslaan, dan komt 't mij voor, dat onder den invloed daarvan de aanvankelijke overdrijvingen en buitensporigheden zich almeer beginnen te effenen [1]), terwijl steeds duidelijker aan den dag komt, dat die jongeren toch werkelijk nieuw leven en nieuwe stuwkracht hebben aangevoerd. Zij hebben eene verjeugdiging in onze letteren gebracht, die zelfs onder beginselvaste tegenstanders — 't is niet onaardig te zien! — gestadig en onwederstaanbaar haren invloed uitbreidt. Er is beter besef gekomen voor de klare schoonheid van oorspronkelijk opwellende poëzie, en ons zwaarstappend proza heeft vlugger en leniger tred geleerd.

Anderen zullen deze meening wellicht te gunstig achten. Ik kan hun gevoelen eerbiedigen zonder het mijne prijs te geven. Maar wie meent over deze beweging in onze letteren, die nu reeds ongeveer 't vierde eener eeuw in gang is, met één enkel woord een albeslissend vonnis te kunnen vellen, die geeft daardoor, zou ik zeggen, aan zijn eigene onbevoegdheid een vast en afdoend diploom.

Er moet hier noodzakelijkerwijze geschift en onderscheiden worden. Onze betreurde grootmeester Dr. Schaepman, die in beginsel zeker niet met de modernen medeging, heeft ons daarvan het voorbeeld gegeven, zooals nog onlangs in dit tijdschrift door H. Linnebank uit de stukken is aangetoond (*De Katholiek* 1903, Dl. CXXIII, blz. 400—404). Dr. Schaepman's uitspraak: »Ik geloof veeleer aan de verjonging der oude poëzie dan aan de volledige overwinning der jongere" (*Verz. Dichtw.* XLIV), was geen onverzoenlijke. Waar de *verjonging* mede geëischt wordt, kan iemand de *volledigheid* van de overwinning mede laten glippen.

Een jongere, kapelaan Binnewiertz, is verder gegaan en

---

[1]) Ten bewijze zou ik de twee gedichten *O Moederaarde* en *Corpus Domini* van H. van Zuyle willen aanhalen uit een der laatste aflev. van *Van onzen tijd*, blz. 247—251.

heeft in artikels van algemeen erkende kunstwaarde alles, wat in de moderne poëtiek en kunstbeschouwing voor ons bruikbaar is, trachten samen te vatten en te ordenen tot één geheel, om daar ons Roomsche Kruis bovenop te planten. Een stoute onderneming! Dat hij daarbij altoos het rechte getroffen heeft en voor dat rechte de juiste formuleering, zou de begaafde schrijver zelf niet van mij aannemen, als ik het zeide. Maar deze merkwaardige artikelen, in drie achtereenvolgende jaargangen van *De Katholiek* (1899—1901) verspreid, waren toch ook mede wel degelijk eene poging tot schifting en niet tot onverdeelde aanprijzing. Dit moet des te nadrukkelijker in herinnering worden gebracht, omdat het nogal voorbijgezien is.

Anderen hebben gemeend, dat hiermede een verkeerde weg was ingeslagen. Een professor, die lang zijn sporen reeds verdiend heeft [1]), is in dit maanschrift zelf uitvoerig tegen die artikels opgekomen, en vele gelijkgezinden hebben elders hunne bedenkingen ingebracht. Dat was hun recht. Zij hebben ons vooral duidelijk gemaakt, wat wij van de modernen niet kunnen gebruiken; en 't is zeker goed, dit wel te weten.

Maar er is — zooals dat veelal gaat — meer ijver geweest om elkander van verkeerd geachte wegen terug te brengen dan toeleg om elkaar goed te verstaan. Stellingen zijn uitvoerig verdedigd, die hoegenaamd geen gevaar liepen en volstrekt niet aangerand waren. Met klem van redenen is opgekomen tegen verkeerdheden, die, door niemand als de zijne erkend en overal om strijd afgeweerd, in de lucht bleven hangen. Booze verwijten daaromtrent werden met evenveel kracht teruggeslingerd als waarmee zij toegeworpen waren. Zoo is er velerlei verwarring en misverstand ontstaan. Maar dit is daarom nog geen strijd op leven en dood, die alleen door de eindoverwinning van een der beide partijen kan beslecht worden. Veeleer zie ik daar dezelfde elkander aanvullende en elkander in evenwicht houdende werking, die ook op ander gebied wordt waargenomen, eene strooming en

---

[1]) Prof. A. N. Mutsaers in *De Katholiek* (1902) Dl. CXXI, blz. 192 vv. en 289 vv.

tegenstrooming namelijk èn om het goede, dat blijven moet, te bevestigen en te behouden, èn om het gebrekkige, dat veroudert, op te ruimen en te vernieuwen.

Daarom is, dunkt mij, in onze omstandigheden vooral toepasselijk een gulden woord uit de *Aesthetik* van G. Gietmann en J. Sörensen. Des te liever haal ik deze voortreffelijke *Kunstlehre* even aan, omdat zij in dit geding reeds op den voorgrond is gebracht [1]) en ik haar persoonlijk zeer hoog stel. Men vindt daar een diepe en ruime opvatting van kunst in genietbaren vorm uitgedrukt, niet zoo ondoorgrondelijk diepzinnig als bij vele andere Duitschers en niet zoo punteneurig klein als bij sommige Franschen.

Gietmann nu stelt in zijn eerste hoofdstuk: *Wesen und Bedeutung der Aesthetik*, aan den kunstrechter, die zijn naam waard is, dezen eisch: dat hij elke kunstuiting met voorzichtigheid, met bescheidenheid en met welwillendheid moet bejegenen. Deze drie woorden: voorzichtigheid, bescheidenheid, welwillendheid laat de schrijver wijd gespatieerd drukken (S. 17). Inderdaad daar is reden voor! Immers aan die eigenschappen heeft het den kunstrechters van weerszijden, ook bij ons, ontbroken. Juist dit heeft aan het geschil van den aanvang af zijn heftigen aard gegeven [2]). De schuld is meer te zoeken bij de kunstrechters dan bij de kunstenaren en de kunst.

---

1) Door Prof. A. N. Mutsaers, *De Katholiek* (1902) Dl. CXXI, blz. 204.

2) In brutaliseeren zijn de mannen van '80 onovertroffen meesters. Eerst deden zij het gezamenlijk de ouderen, thans stuk voor stuk elkander. F. van Eeden, die in zijn baldadige artikels *Over woordkunst* de geheele moderne literatuur, op enkele uitzonderingen na, doodverft als »larie en apenkool", schrijft omtrent de poëzie van Mevr. Hélène Lapidoth Swarth, o. a. het volgende: »Gaarne zou ik deze poëzie snert noemen, als ik daarmee niet aan een voedzaam gerecht te kort dee" (*De XXe eeuw* v. September 1902). Op zijne beurt wordt van Eeden zelf in den weerslag op die artikels gekarakteriseerd door van Deyssel als »de vrij omvangrijke beurze plek" onzer moderne letteren (t. a. p. December 1902). En zoo wijders! Hier is Potgieter's vraag ter snede: »Waar zijn die luidjes dan toch opgevoed, dat zij zich zoo onmanierlijk gedragen? In geen land ter wereld is het eene aanbeveling, en geen zaak, die er door wordt gediend".

En inderdaad onder al het getwist door hebben jongere kunstenaars onder de onzen daadwerkelijk getoond, hoe verdienstelijk en hoe echt katholiek tevens kunst en poëzie in nieuweren trant kunnen beoefend worden.

Zij wijzen ons den goeden weg. Laat ieder van ons het beste geven, waartoe hij in staat is, op zijn eigen manier. Niet het meeste maar het beste. Mogen vooral kunstrechters bij hun kunstbeschouwingen, in hun eigen werk, stijlgevoel en wezenlijk besef van kunst tot uitdrukking brengen. Laat daarin voornamelijk onze belangstelling voor kunst en voor ware kunstbeginselen openbaar worden. Dan zal, vertrouwen we, duidelijk blijken, dat wij, katholieken, ondanks alle verschil van strooming en tegenstrooming, toch door onze beginselen zoo nauw aan elkander verbonden zijn, dat we ons gezamenlijk in één en dezelfde richting bewegen : naar den alles omvattenden, alles dragenden oceaan.

Voor deze overtuiging wensch ik vooral den lezer te winnen.

* * *

Nadat we aldus door het struweel van strijdige meeningen heengedrongen zijn, kunnen wij verder, geloof ik, gezellig samengaan, daar we 't eens zijn geworden over dit beginsel, dat de leiddraad voor onze kunstbeschouwing is geweest : alleen die wetten van de kunstleer en van de theorie der letteren, welke inderdaad berusten op het wezen der kunst en op de natuur van den mensch, zijn standvastig geldende wetten. Welnu deze diepere grondslag van alle theorie, te weten : het *wezen der kunst* en de *natuur van den mensch* is juist datgene, wat ons, katholieken, in beginsel, met elkander vereenigt.

* * *

Vooreerst het wezen der kunst. De letterkunde, als kunst, vindt zeker haar edelste uitdrukking in de poëzie. En wanneer ik nu ter bepaling van het wezen der poëzie eenvoudig en in het algemeen vooropstel, dat zij *de kunst des woords* bij

uitnemendheid is, dan zal niemand der ouderen of jongeren, daartegen in verzet komen. Dit is van weerszijden erkend. De poëzie behoort tot het gebied der schoone kunsten en haar eigen middel van uitdrukking, haar materiaal, is ons menschelijk woord. Beide beginselen zijn van overwegende beteekenis voor de richting van alle letterkundig pogen.

* * *

Immers als de poëzie tot de schoone kunsten behoort, dan volgt daaruit al dadelijk, dat, gelijk in den naam zelf ligt opgesloten, haar eigen, onmiddellijk, naastbijliggend doel de schoonheid is [1]).

Hiermede is natuurlijk niet bedoeld, dat een dichter »er voor gaat zitten" — zooals vrij gemeenzaam is gezegd — om iets schoons voort te brengen; doch hiermede is bedoeld, dat de gave der poëzie noodwendig vooronderstelt: een fijngevoelige vatbaarheid zoowel van ziel als van zinnen voor de schoonheid en tegelijkertijd de beeldende en scheppende kracht om die schoonheid en schoonheidsontroering plastisch uit te drukken in de volheid van ons menschelijk woord.

In poëzie is het alzoo om schoonheid te doen. Dat geldt voor de kunst, dat geldt ook voor alle kunstbeschouwing en kunstbeoordeeling. Bij verzen is 't nooit de eigenlijke vraag, naar welke theorie en in welken trant zij gedicht werden, maar of zij schoon zijn en schoonheidsontroering wekken. Die schoonheid des te beter te laten uitkomen en te huldigen is de meest eigene taak van den kunstrechter. Daarbij is critiek onvermijdelijk. Maar de ware manier om onze letteren vooruit te brengen is toch zeker niet, wanneer jongen en ouden zich vooral toeleggen om het bewijs te leveren, dat van weerszijden leelijke verzen gedicht zijn. Want dat weten wij altemaal best! Het uitstekende is in iedere kunst uitzondering, ook in de poëzie, al heeft de oude

[1]) Enkele katholieke aesthetici, die dat betwisten, kunnen we gerust ter zijde laten: ze zijn gelukkig door niemand der onzen gevolgd. Ook Prof. Mutsaers erkent dit. Vgl. *De Kath.* (1902) Dl. CXXI, bl. 299.

Horatius reeds eeuwen geleden het middelmatige juist daar in den ban van goden en menschen geslagen.

Veel loonender zal de ijver voor onze letteren dus werkzaam zijn, wanneer ieder van ons, zooals we reeds zeiden, het schoonste voor den dag brengt, wat hij zelf kan maken of kan aanwijzen bij anderen. En dat is tevens in hooge mate verzoenend: een gezamenlijke hulde aan de schoonheid!

Een teekenend feit is 't dan ook, dat van de ouden de »vorst en vader" onzer Nederlandsche poëzie, Vondel, nog altoos bij allen de grootmeester is, terwijl van de nieuweren uit onzen eigen tijd Guido Gezelle ook weder allen voor zich gewonnen heeft door de zegevierende wondermacht eener volmaakt ongekunstelde schoonheid. Daarom verheugt het ons niet weinig, dat jonge talenten onder de onzen juist aan deze twee meesters, Vondel en Guido Gezelle, geestrijke kunstbeschouwingen hebben gewijd. En dit moet erkend worden, dat de jongeren uit den alouden tooverschat van onzen eenigen Vondel nog weer nieuwe schoonheid te voorschijn hebben gebracht. Mij althans — ik erken het gaarne! — hebben zij overtuigd, dat er in het geluid, in de klankverscheidenheid, in de rhythmische beweging en maatgang van Vondel's verzen nog veel gevoeliger en rijker plastiek ligt dan tot dusver ten volle was gewaardeerd [1]).

---

[1]) Zeker heeft ook Beets die plastiek, reeds in 1871, met fijnen toets uitgebeeld als Vondel's »tooveren met de Nederlandsche taal" (vgl. *De reizangen in Vondel's treurspelen*, bl. 38 vv.). Een groote stap vooruit al! Van Lennep en Dr. Jonckbloet een heel eind voorbij! Maar juist daarom is eene vergelijking van Beets *Reizangen* met Verwey's *Inleiding* en de Klerk's *Geschiedenis en vergelijking* (in *Van onzen tijd*) leerzaam: zij wijst de nieuwe elementen van waardeering duidelijk aan. Jammer dat A. Verwey na een uitstekend begin zich zoo spoedig tot eenvoudig overdrukken heeft laten verleiden. Dieper en keuriger, menigmaal verrassend van nieuwheid, is de studie van C. R. de Klerk. Vergelijk bijv. Verwey bl. 23—48 met de Klerk bl. 211—221 (in *Van onzen tijd*, April 1902). De Klerk is daar verreweg de meerdere. Laat intusschen de begaafde schrijver — wiens Vondel-studie tot het beste behoort, wat onze letterkunde in den laatsten tijd heeft aangeboden — niet voorbijzien, dat een tijdschrift-artikel met zijn ruime verspreiding meer terughouding eischt dan eene kunstbeschouwing voor kenners alleen. Dit is niet bedoeld als eene afkeuring maar als eene vrijwaring tegen onaangename gevolgen. Het *coquis non convivis* is dikwerf wijze voorzorg.

Zoo vinden wij al dadelijk eenheid van richting in de gezamenlijke bewondering van het waarlijk schoone. Die geestdriftige hulde verdient de schoonheid ten volle en om zich zelve. Maar omdat ons hier de slechtbefaamde leuze: »l'art pour l'art" als een twistappel kan toegeworpen worden, mogen een paar woorden ter opheldering en afwering daaromtrent niet ontbreken.

Voor alles zij gezegd, dat ik deze slecht geformuleerde, voor allerlei uitleg vatbare en deerlijk misbruikte leuze volstrekt ongeschikt acht om als strijdleus tusschen ons, katholieken, gebruikt te worden. Daarom echter behoeft er nog niet met de meest krenkende namen tegen losgetrokken te worden, alsof zij de korte samenvatting was van alle moderne goddeloosheid. Dikwerf is zij onschuldig genoeg en bedoelt dan enkel voor de kunst het recht op te eischen om haar eigen, onmiddellijk doel, de schoonheid, met inspanning van al hare krachten en zonder afleidende bijoogmerken na te streven.

Laat ik daaromtrent een woord aanhalen niet van een of ander modern atheïst of »bohémien" uit de »kunstmenschen", maar van een wijsgeer, wiens gezag zeer hoog gewaardeerd wordt door allen, die eenig belang stellen in de hedendaagsche neo-scholastieke wijsbegeerte, namelijk van Prof. D. Mercier, hoofd van het »Institut supérieur de philosophie" te Leuven.

In de derde uitgave zijner *Ontologie*, voor eenige maanden verschenen, noemt Prof. Mercier deze leuze »une formule peu heureuse", wat niemand ontkennen zal: zij is slecht uitgedrukt, dubbelzinnig en onbepaald, ja zelfs strijdig in zich: »Prise au pied de la lettre, cette formule n'a pas de sens. L'art est un moyen. Dire qu'un moyen a sa raison d'être en soi, qu'il n'est pas destiné au but par rapport auquel il est moyen, c'est ne pas s'entendre soi-même". Dit is kras genoeg. Maar er volgt aanstonds:

»Aussi n'est-ce pas là le sens de la formule, d'ailleurs peu heureuse, de *l'art pour l'art.*

»La formule peut vouloir dire que l'art n'a pas de fin *extrinsèque* à poursuivre; qu'au lieu de servir à des buts

utilitaires ou professionnels, comme un vulgaire métier, il doit être désintéressé.

»Ainsi entendue, la formule est correcte, elevée; elle exprime en termes concis la noble mission de l'art.

»Sa fin *intrinsèque,* en effet, est le beau, la conception et l'expression du beau" [1]).

Dat is vrij wat beter bezonnen dan al het geblaas van vele genoemden en ongenoemden. En 't is ook volkomen in overeenstemming met een woord van St. Thomas, dat ik mede aan sommige ijveraars ter aandachtige overweging aanbeveel: »Non pertinet ad laudem artificis, in quantum artifex est, qua voluntate opus faciat, sed quale sit opus, quod facit": dat is vertaald: »Voor den lof des kunstenaars, als kunstenaar, is het van geen belang, met welke bedoeling hij zijn kunstwerk maakt, maar hoedanig het kunstwerk is, dat hij maakt" [2]).

Wie echter beweert, dat een slecht geformuleerde leuze toch goed verstaan kan worden, moet dan ook zorgen, dat alle mogelijkheid van misverstand uitgesloten zij. En daarom wil ik hier ten overvloede nog bijvoegen, wat eigenlijk uit zichzelf klaarblijkelijk is, dat St. Thomas spreekt van den lof des kunstenaars, *als kunstenaar,* en dat Prof. Mercier het schoone noemt: la fin *intrinsèque* de l'art, d. i. het intrinsieke, eigene, onmiddellijke doel der kunst. Wat natuurlijk niet wegneemt, dat die *kunstenaar* allereerst *mensch* is, en dat geen mensch geschapen is voor de kunst, maar wij allen — Gode zij dank! — geschapen zijn voor den levenden God zelf. Wie alzoo de kunst tot eenig en uitsluitend doel, tot einddoel kiest, die is op den terugweg naar de oude afgoderij en stelt het schepsel boven den Schepper hooggeloofd. En aangezien juist dit tegenwoordig door vele moderne heidenen in deze leuze wordt uitgedrukt, met aanspraak op volstrekte autonomie der kunst boven alle zedenwetten en eerbaarheid uit, zoo is zij voor ons, katholieken, ongetwijfeld het rechte woord niet.

---

1) *Ontologie* (Troisième ed. p. 570).

2) *Summa theol.* I II, Q. LVII, Art. III, c.

Maar tegen zulk een modernen afgodendienst waarschuwt ons het allermeest en het duidelijkst de kunst zelve. Op welke wijze? Daardoor, dat zij nimmer een geheel bevredigende voldoening geeft maar, juist naar gelang zij volkomener is, meer verlangens in de ziel wakker maakt dan zij er bevredigt. Geen kunstenaar bij Gods genâ heeft dit ooit geloochend.

Evenwel — en dit beginsel mogen wij onbeschroomd en openlijk handhaven — ook die onvolkomene schoonheid is beminnenswaardig in zichzelve en verdient, afgezien van alle vreemde nevenbedoeling, te worden nagestreefd. Zij adelt en verheft geest en gemoed; zij is als splendor ordinis [1]) de eigen luister van alles, wat volkomen waar en wat volkomen goed is; zij is de vriendelijkste bode van God aan zijn redelijke schepselen om hunne ziel ook door het zinnelijke als op uitgeslagen vleugels op te voeren tot Hem.

En waar het kunst en poëzie geldt, daar is de schoonheid rechtmatige vorstin in haar eigen rijk; daar heeft zij niet enkel handlangersdienst te bewijzen aan vreemde nuttigheidsbedoelingen; daar is zij vrijmachtige, alverwinnende gebiedster onder God. Want poëzie *is* het rijk der schoonheid; verzen zijn bestemd om schoon te zijn; en wanneer ze dat niet vermogen, dan hebben zij geen recht van bestaan, al hadden zij overigens alle goede en verheven eigenschappen van ouden en jongen samen.

---

[1]) Onder de talrijke definities van de schoonheid komt *splendor ordinis*: *luister van de orde*, wellicht het dichtst bij haar wezen. Daaruit blijkt mede haar wezenlijk verband met waarheid en goedheid. Onderscheid, maar geen scheiding. Ook proefondervindelijk is dat verband te bespeuren. Immers als wij zelf duidelijk inzien, dat een kunstwerk onwaar, gelogen en valsch is, of wanneer het een levendig zedelijk bewustzijn in ons kwetst, dan kunnen wij op dat eigen oogenblik daarvan geen wezenlijk kunstgenot hebben. Alleen maar: zóó eenvoudig en scherp geteekend is het hierbeneden meestal niet. De schoone vorm wordt menigwerf eene verleiding, die het *bewustzijn* van de waarheid en van het zedelijk goede verzwakt. En dan is op dien weg de *descensus Averni*, het pad omlaag, maar al te gemakkelijk. Straks worden waarheid en zedelijk goed als belemmerende kluisters weggeslingerd. Zóó komen we tot *l'art pour l'art* in de allerslechtste beteekenis.

Wie alzoo dichter is, wie letterkunde als schoone kunst en niet als handwerk wil beoefenen — en dat mogen er velen, zeer velen onder ons zijn! — hij legge zooveel hij kan schoonheid, ongekunstelde schoonheid, in ons menschelijk woord!

* * *

En wat kostelijk materiaal voor schoonheid is dat woord van ons, menschen! Doch wanneer we eenmaal aan iets gewoon zijn geraakt, dan maakt het geen evenredigen indruk meer op ons, tenzij we er even opzettelijk over nadenken.

Wat dan is ons woord? — Een ademtocht des levens, die door de geestrijke inrichting van onze spraakorganen eene stem wordt: eene menschestem, vatbaar voor een onnoemelijke verscheidenheid van geluid en van moduleering: een menschestem, die wij in letterlijken zin kunnen bezielen en kunnen maken tot een redelijk bezield menschewoord! Dat woord spreekt het innigst van onze ziel uit in klanken; het is ons geestesverkeer en zielsverkeer met elkander, waardoor wij tot bewustheid komen, dat we niet enkel naar het lichaam gelijkgevormd maar ook naar de ziel verwant zijn: allen onder dezelfde dwingende macht der waarheid, allen aangetrokken door het goede, allen in hooger stemming te brengen door de schoonheid, terwijl toch weer ieder het meest eigene en zelfervarene van zijn eigen ziel kan uitspreken en verklanken in zijn uitsluitend eigen persoonlijk woord. Wonderbare gave des Scheppers aan de sprekende menschen! Nergens komt de wezenlijke eenheid van onze dubbele natuur: geest en stof; nergens komt de eenheid van ons gezamenlijk mensch-zijn zoo wondervol uit als in ons koninklijk woord!

En wanneer nu dat woord in de poëzie middel, materiaal, belichaming van schoonheid zal worden — het hoogste, wat wij bereiken kunnen! — dan is 't immers over en over duidelijk, dat we het moeten nemen in heel de volheid van zijn geestelijk-stoffelijke natuur; dat we niet het allerminste ervan willen of kunnen prijsgeven; dat we het opdagen in

zijn geniaalste bezieling en in de volle betoovering van zijn klankverscheidenheid en rhythmische beweging.

Dat is zoo onbetwistbaar zeker, dunkt me, dat er met geen mogelijkheid een blijvend verschilpunt van te maken is, als we elkander maar eerst goed verstaan. Doch dan moet er niet enkel gehaspeld worden over gedachte, en dat nog wel gedachte in tegenstelling van de uitdrukking, alsof die twee niet samen in levende eenheid moesten uitbloeien [1]). Gedachte is hier ongetwijfeld het rechte woord niet, omdat het te *louter* verstandelijk is en veel te weinig zegt. Reeds voor gewoon proza hebben we er niet genoeg aan! Wil ik mijn woord levend maken, dan moet ik er niet enkel mijne gedachte maar mijn heele ziel in overstorten om het ten levende gestalte te maken [2]).

En zou dat niet bovenal gelden van den dichter? Mag hij zich vergenoegen met gedachten behoorlijk op rijm te brengen? Is hij niet veeleer de van God begenadigde, die zijn eigen schoonheidsontroering tot de levende ziel kan maken van woorden, die onsterflijk voortleven en door het eene geslacht worden overgeleverd aan het andere? Ligt zijn macht niet in dat »tooveren met de taal", dat aan bezielde woorden een eigen stem kan geven — een menschestem met eigen geluid en eigen uitdrukking — waardoor ze in andere menschezielen naklinken, zacht of luide, en daar alles, wat gelijk-

---

[1]) Vgl. *De Katholiek* (1901) Dl. CXX, bl. 413, waar kap. Binnenwiertz het woord aanhaalt van van Deyssel: »De klank *is* de bloei of het leven der *gedachte*".

[2]) Ongetwijfeld kan men de ziel, ook die van den dichter, met psychologische scherpzinnigheid gaan onderzoeken: onderscheid maken tusschen hare verschillende vermogens; de rangorde daarvan bepalen; de wijze, waarop zij moeten werken, aangeven. Dat alles is heel goed en nuttig, en ik geloof niet, dat wij, katholieken, daaromtrent in hoofdzaak verschillen. Maar vergeten we daarbij niet, dat zij één levende ziel is, en dat het bij alle poëzie om die ééne en geheele levende ziel en hare schoonheidsontroering te doen is. Schoolsche onderscheidingen, hoe rechtmatig ook, mogen niet ontaarden in eene receptuur voor de kunst, die toch zeker mislukking brengt. Fransche *manuels* gaan dien verkeerden kant niet zelden uit: zooveel van dit, zooveel van dat, een vleugje ideaal er bij, en klaar zijt ge!

gestemd is, mee doen trillen in dezelfde ontroering en jubileering van schoonheid?

Neen, daar kan geen twijfel of twist over zijn! Alleen het menschelijk woord in heel zijne volheid is goed genoeg voor de poëzie. Van gedachten alleen kan zij niet leven, niet zingen.

En wanneer wij het eenmaal daarover eens zijn, dat schoonheid het eigen doel der poëzie is, en dat zij tot bereiking daarvan niets van het menschelijk woord mag prijsgeven, dan moge er overigens volle vrijheid gelaten worden in de wijze, waarop ieder voor zich die schoonheid hoopt te treffen.

Veel drukte te maken over hetgeen onze Nederlandsche prosodie genoemd wordt, loont de moeite niet. Heel die prosodie, in haar tegenwoordigen vorm, is van uitheemschen oorsprong. Wij kunnen geen enkelen versvoet noemen — jamben, trochaeën, spondaeën, dactylen, anapaesten, wat ge maar wilt — of die namen zelven roepen luidkeels uit, dat zij geen landskinderen zijn.

Meer nog: onze taal heeft eigenlijk geen maat van korte en lange lettergrepen, zooals de oude klassieke talen van Hellas en Latium. Heel ons taaleigen is anders. Wel heeft men getracht het *metrum*, d. i. de *maat* der ouden, zoo goed en zoo kwaad het ging, toe te passen op onze *niet gemeten* lettergrepen, door middel van den *klemtoon*. Maar klemtoon is een geheel ander beginsel dan maat. Want terwijl de maat slechts twee verscheidenheden kent, lang en kort, ligt in den veelvoudig geschakeerden klemtoon heel de verscheidenheid van de taalmuziek. Verbeeld u iemand, die maar over tweeërlei klemtoon te beschikken had: wat een aartsvervelende klepper zou dat zijn. En als eenmaal de klemtoon beslist, dan is 't met strenge *maat* gedaan, want dan geeft men zich over aan den *rhythmus*, d. i. aan de golving en deining van het meer of minder aangezette geluid.

Zóó is de aard van onze taal, gelijk ons middeleeuwsch vers bewijst. Dat vers was een rhythmische opvolging van een bepaald getal *heffingen*, die den *vollen* klemtoon hadden;

en daartusschen bewogen zich met lossen zwier en groote vrijheid *dalingen* van *minder* toon, onverschillig hoeveel, terwijl een *voorslag* zoo noodig nog meer speelruimte gaf.

Reeds in 1851 heeft Mr. Prudens van Duyse in zijn bekroonde verhandeling licht daarover verspreid [1]) en later heeft Julius de Geyter [2]) finaal afgerekend met de schoolgeleerdheid, inzonderheid van Dr. Jonckbloet.

Jammer zeker, dat wij ons die oude verskunst — evenals zooveel schoons in ons proza: het lenige en pittige proza van Ruysbroeck — hebben laten ontfutselen. Maar Hooft en Vondel — die Hooft daarin zijn leermeester noemt [3]) — hebben gezorgd, dat het nieuwe juk geen slavenjuk is geworden. Ook in versbouw is Vondel de grootmeester zonder gelijke. Zijn vindingrijk spelende behandeling van het vers is, althans in zijn rijpere gedichten, een altoos vloeiende bron van genot- en van taalstudie tevens. Om den echten kort-lang-dreun te hooren moet men bij Cats aankloppen. Maar ook bij de lateren is de pseudo-klassieke maat al meer een dwangbuis geworden voor onze poëzie.

Wanneer nu onze jongeren zich aan die geijkte maten niet langer storen [4]) en terug willen naar Hooft en Vondel of zich de middeleeuwsche vrijheid van beweging veroorloven, wie heeft dan het recht en wie heeft de macht, zou ik willen vragen, om hen aan de de regels van onze deerlijk verhaspelde prosodie te binden als aan onveranderlijk en altoos geldige kunstwetten? Laat de kunstleer geen schoolvosserij worden, en laten wij elkander niet lastig vallen over vrijheden, die wezenlijk dienstbaar kunnen gemaakt worden aan de schoonheid en de kunst.

* * *

---

1) *Verhandeling over den Nederlandschen versbouw*, door Mr. Prudens van Duyse. Bekroond in den jare 1851 door de Tweede Klasse van het Koninkl. Ned. Instituut enz. 's Gravenhage, M. Nyhoff, 1854.

2) *Middeleeuwsche versbouw*, in zijn uitgave van *Reinaart-de-Vos*. De achtste uitgave is van 1898. Zutphen, Thieme.

3) Prudens van Duyse, t. a. p. I, 46.

4) Vgl. *De Kath.* (1901) Dl. CXX, bl. 417 (*Moderne poëtiek*) en Pol de Mont, *Inleiding*, bl. 23.

Maar 't zou oppervlakkig zijn, wanneer wij in dit geschil over moderne kunst ten slotte niets anders zagen dan een kwestie over kunst en schoonheid alleen. Wij moeten, zooals gezegd is, nog een schrede dieper afdalen dan het *wezen der kunst,* omdat ook de kunst in het eind gegrond is op de *natuur van den mensch.* Immers ten spijt van alle onderscheid en verdeeling is het bij iedere kunst, en inzonderheid bij de kunst des woords, ten slotte te doen om den mensch, den geheelen onverdeelden mensch.

»Le style est l'homme" geldt ook omgekeerd. »Het woord is schaduw van de daad: Λόγος ἔργου σκίη", zei diepzinnig de oude Griek [1]). En evenzoo is de letterkunde uitdrukking der maatschappij, waaruit zij voortkomt [2]), en zet ieder geslacht daarop het merk van zijn eigenaardig mensch-zijn.

En hier staan wij op den tweesprong der wegen. Want voor den *mensch* scheelt het alles, welk antwoord hij geeft op de vraag: zijn wij, menschen, redelijke schepselen van God, of zijn wij natuurproducten van de hoogste ontwikkeling, autonoom in ons zelven, geen meerdere huldigend boven ons dan ons eigen ik.

Tusschen die twee grondopvattingen is geen vergelijk mogelijk. Er moet gekozen worden. En die keuze drukt zich, ondanks alle tegenstribbeling en tegenspraak, wel ter dege uit in de letterkunde, juist omdat zij zoo echt menschelijk is.

Zien we 't niet voor onze oogen? Al wordt nog zoo luid van de daken verkondigd, dat alle bijbedoeling uitgesloten is en dat enkel woordkunst, zuiver en puur, recht van bestaan heeft, in werkelijkheid is 't niet aldus en kan 't niet zoo wezen, tenzij in kleinigheden. 't Is dan ook een openbaar feit, dat onze moderne letterkunde, voor een goed deel, een beslist anti-christelijk merk draagt: vijandig aan christen-geloof, verwoestend voor christelijke zeden.

Het feit is zoo openbaar, dat ik mij bepalen kan tot enkele aanstippingen juist bij hen, die om hun hooge dichterlijke

---

1) Democritus bij Plut. π. παιδ. ἀγ. XIV.

2) »Le style est l'expression de l'homme, la littérature est l'expression de la société" (De Bonald, *Mélanges*, I, 284).

gaven met recht onder de eersten der nieuweren genoemd worden.

Welk een boosaardige aantijging, neen, laat ik het woord maar noemen, vervloeking van het Christendom laat Willem Kloos drukken en later nog eens herdrukken op blz. 250 van het tweede deel zijner *Veertien jaar literatuur-geschiedenis.* — Hoe roekeloos heeft F. van Eeden in zijne *Broeders* het grondgeheim des Christendoms, het geheim van Gods ondoorgrondelijk en onuitsprekelijk wezen, ontheiligd en in een laffe schijnvertooning belachelijk gemaakt. — Hoe dwaashysterisch durfde onlangs nog Hélène Lapidoth-Swarth in hare onttronings-sonnetten den oneindigen God voor zich dagen als een suppoost, wien gedaan wordt gegeven [1]).

De minderen maken het weinig beter. Over het Christendom met zijn eeuwen-oude geschiedenis en zijn wereldveroverende beschaving ziet men nog niet gansch en al volwassen jonge lieden het hoofd schudden als over ijdele rhetoriek. De christelijke zeden, die de grondslag zijn onzer christelijke maatschappij, hoort men belachen als burgelijke conventie, waar geen artist zich aan te storen heeft. Van verscheidene moderne novellen mag dan ook gezegd worden, dat zij een wezenlijke bezoedeling zijn voor ieder christelijk huisgezin, waar ze kunnen binnensluipen [2]).

---

[1]) *Onttroning*, twee sonnetten in *De Gids* v. Januari 1903 (bl. 62 en 63). Wij zijn het te zelden eens met den kroniekschrijver van de *Stemmen voor waarheid en vrede* om ons het genoegen te ontzeggen in dit geval instemming te betuigen met hetgeen Dr. Bronsveld van deze klinkerts zeide in zijne *Kroniek* van Februari 1903 (bl. 171): »Ik stelde mij het geval, dat in het groote Duitsche leger van 1870 een marketentster zeide, dat zij von Moltke niet langer rekende als legeraanvoerder. Wat zou men tot het vrouwken hebben gezegd? Ik vermoed, dat het bedoeld sonnetten-paar van Mevr. Lapidoth met evenveel belangstelling zal worden aangehoord. Toch is het een veeg teeken voor *De Gids*, dat hij zulke goddelooze *klink*dichten opneemt".

[2]) Ook het »driemaandelijks overzicht" onzer letterkunde in *De Gids*, dat thans door C[arel] en M[argot] Scharten-Altink geschreven wordt, gewaagde in April ll. (bl. 124) van »goed-bedoeld pornografische romans". Bekend is het, waar zulke »goede bedoelingen" als plaveisel thuishooren. Zelfs uit Parijs — dat anders de modellen levert — brengt *La Grande Revue* (1 Mai 1903, p. 385—406) een artikel van Edouard de Morsier, lang geen clericaal, over *La pornographie littéraire contemporaine.* Wat de schaamte niet vermocht kan misschien de walging doen.

Maar juist hier zijn wij, katholieken, wederom allen éénstemmig. Er moge al eens verschil zijn, wanneer voorzichtigheid in bekrompen preutschheid ontaardt — 't gebeurt werkelijk bij wijlen! — dat is bijzaak. Doch tegen besmetting met anti-christelijken geest willen we ons zelven en de onzen zorgvuldig vrijwaren. Dat doen wij, omdat we als katholieken den éénen levenden God belijden en dien Hij gezonden heeft Jesus Christus. Maar dat mogen wij ook doen in het belang der kunst zelve.

Want een mensch wordt niet zonder schade ontkerstend, en de leegte, die achterblijft, vertoont zich onvermijdelijk ook in zijn woord en in zijne kunst. Wat eenmaal een der oude zieners van Israël sprak in den naam van God blijft gelden in zijn volle beteekenis: »Hemelen verbaast u!... Mij, de bron van levend water, hebben zij verlaten, en zij hebben zichzelf putten gegraven, lekke putten, die geen water kunnen houden" [1]). Een teekenachtig beeld: putten, die geen water kunnen »houden". Een oogenblik is 't er, en spiegelt de klare schoonheid rondom helder in zich af; maar 't is dadelijk verloopen. In plaats van overgave aan de zegevierende schoonheid: egoïstische afzondering binnen den engen kring van eigen »impressie, ontroering of hartstocht", »zelfverheerlijking en zelfverblinding", aanbidding van eigen ik. De grootsche achtergrond, die alles draagt en in verhouding zet, ontbreekt. Het peinzend heimwee der kunst is zwarte somberheid geworden. Op een grauwe leegte teekenen schoonheid en kunst zich als stukwerk af [2]); »geen enkel groot beginsel, waarvoor te leven"; het grootsche en verheffende verloopt in kleine kunst, in knutselarij [3]).

Dat is geen willekeurige fantasie van mij. De dichter van *Mei*, Dr. Herman Gorter, klaagde erover ter inleiding van

---

[1]) Jer. II, 12.

[2]) Vgl. de klacht van Mgr. Bougaud in de Juni-aflev. van dit tijdschrift, bl. 504.

[3]) Als men ziet met wat peuterige klein-keurigheid soms dingen, die iemand nauwelijks het aandachtig bezien waard acht, worden beschreven, en hoe zulke beschrijvingen dan als hooge kunst worden opgehemeld, krijgt men onwederstaanbaar den indruk van groote kinderen, die weer met rammelaars bezig zijn.

zijn *School der poëzie*; zijne geestverwante Henriëtte van der Schalk-Roland verscherpte die klacht nog in haar *Socialisme en literatuur*; beiden hebben, als bekend is, hun toevlucht gezocht bij het socialisme, bij Spinoza, en laatstgenoemde merkwaardigerwijze ook bij Dante. — F. van Eeden breekt nagenoeg alles en iedereen af, behalve zichzelf, in zijn *Woordkunst*. — Ed. Verburgh (Thorn Prikker) schudt zwarte wraakfiolen uit in zijn *Kunstmenschen* [1]). — En daar komt Dr. Broes van Heekeren als medicus tegen sommige moderne romans waarschuwen om hun nadeelige werking op de hersens zoo van jongens als meisjes [2]).

Ziet, dáar gaat duidelijk het pad omlaag: décadence in den eigenlijken zin! In dat »millieu" worden die zenuwslappe, ziekelijke, over hun eigen kostbaar ikje honderd-uit-zeurende wezentjes gekweekt, die we als moderne romanhelden en heldinnen opgetuigd vinden.

Maar dat is een door en door onhollandsch geslacht, ten ergste ontaard van de vaderen, »koen van hart en kloek van lijf", die zich op de lage landen aan zee gehandhaafd hebben. Dan hebben we uit onzen ouden stam in onze dagen beter volk gezien in dat kleine heldenvolk, dat zoo vastberaden strijd heeft gevoerd voor zijn onafhankelijkheid tegen een overmachtig geweldenaar. Dat volk, al te ongelijk in aantal, is overweldigd, is uitgeplunderd, is platgebrand. Maar het heeft zich in zijn kloekheid grooter getoond dan zijn oogenblikkelijke rampspoed en voor de geheele wereld duidelijk gemaakt, dat

---

[1]) Motto van dit onhebbelijke boek is het woord van Proudhon: »L'art pour l'art, le vers pour le vers, le style pour le style, la forme pour la forme et toutes ces vanités, que rougent notre époque, c'est le vice dans son raffinement, le mal dans sa quintessence".

[2]) Lezing gehouden in *Nosokomos* en samengevat in *De Hollandsche Revue* van 25 Sept. 1902, bl. 556: »Eene oorzaak [van kraukzinnigheid], die ik niet verzwijgen mag, is de tegenwoordige richting der lectuur. Voorbeelden zou ik u te over kunnen mededeelen, hoe nadeelig sommige der modern-geschrevene boeken op de herseneu werken, zoo op die der meisjes als op die der jongens: van de eene zijde groote overprikkeling, van de andere zijde een zoo treurige opvatting van het leven, dat die tot de grootste zwaarmoedigheid voert" enz.

het nog een toekomst heeft En dat is juist wat aan ontaarde en ontzenuwde geslachten ontbreekt: zij hebben geen toekomst meer.

Onder de oorzaken, die dat heldenvolk krachtig en kloek gemaakt hebben, moet ongetwijfeld ook gerekend worden: hun christelijke zede, hun hooghouden van de tien geboden als grondwet van het zedelijk leven. Doch de ontketening der driften en de openlijke verguizing van alle eerbaarheid, die den anti-christelijken geest kenmerken, zullen nooit een krachtig geslacht voortbrengen, maar een verbastering nog van Potgieter's Jan Salie, zonder toekomst meer noch voor zich zelf noch voor zijn ziekelijke peuter-kunst.

Maar zoover — Gode zij dank! — is 't nog niet gekomen in ons goede vaderland. De groote meerderheid van ons volk is nog een christelijk volk en wil het blijven. Wat ik aangevoerd heb is uitzondering, en ook bij degenen, die ik noemde, valt menigmaal beter geest te waardeeren — ik erken het volmondig en gaarne! — ten bewijze, dat het licht des Christendoms nog boven hunne hoofden schemert.

In ieder geval willen wij, katholieken, allen gezamenlijk, eensgezind en onverdeeld, de christelijke levensbeginselen handhaven en er onvervaard openlijk voor opkomen naar het voorbeeld van den grooten heervoerder, die ons ontvallen is, maar ons zijn wapenspreuk heeft nagelaten: *Credo pugno.* Evenals hij erkennen we allen dienstmannen te zijn van God en heffen met fierheid de aloude leuze: »Deo servire regnare est: God te dienen is heerschen". Als menschen zijn wij bestemd om te heerschen; maar dat kunnen wij alleen door God te dienen; anders zijn wij dadelijk in slavernij bij onze eigen driften.

Die gezamenlijke, redelijk overtuigde dienst van God in de door Christus gestichte Kerk is eene levenseenheid, die vanzelf en zonder opzettelijk bedoelen één en dezelfde richting geeft aan geheel ons menschelijk streven ook in de kunst. En al is nog zoo duidelijk verschil van strooming bij ouderen en jongeren te bespeuren, toch ben ik zeker, dat allen met mij instemmen in deze beginselen, die ook voor onze woordkunst van beslissende beteekenis zijn.

Wij, katholieken, huldigen den levenden God als onzen éénigen Opperheer en dulden geen andere goden nevens Hem, ook niet de gedrochtelijke goodjens van eigen maaksel en eigen waan, die zich dwaselijk opblazen in onze moderne letteren.

Wij, katholieken, erkennen allen samen de tien geboden van God als de grondwet van alle zedelijkheid, en dat wij daaraan onderworpen zijn en blijven in ons wezen en in onze werking en dus ook in onze kunst.

Wij, katholieken, belijden, dat elke kracht, die in ons is, ook de hoogste, de scheppende kracht der kunst, gave is van Gods hand, en dat de schoonheid zelve, die zij voortbrengt, gewillig en uit eigen vrije beweging en zonder dwingende nevenbedoeling hulde brengt aan Hem, die alléén »bronaar" is en »oceaan": »oneindig, eeuwig Wezen van alle ding, dat wezen heeft".

Daarin vinden wij den waarborg onzer eénheid van richting, al blijven wij vrijheid voor eigen zienswijze en eigen toepassing van letterkundige beginselen, ook tegenover geloofsgenooten, met alle beslistheid handhaven.

A. M. C. VAN COOTH.

HET WETBOEK VAN HAMMURABI.

Langen tijd heeft men gemeend in het boek Genesis de oudste oorkonden der wereldgeschiedenis te bezitten. Eeuwen lang bezat men voor de geschiedenis der oudste voor-Aziatische volkeren geen andere bronnen dan onze Bijbelboeken. Dit is in de laatste vijftig jaren geheel en al veranderd. De raadselachtige pyramiden van Egypte hebben zich geopend, en onze geleerden weten en begrijpen meer van die oud-Egyptische gedenkteekenen dan de Joden, voor wie tijdens hun verblijf in Egypte vele dier monumenten reeds met een ondoordringbaar waas van oudheid omgeven waren. Onze oudheidkundigen ontdekten Ninive, de groote stad, waar Xenophon zijn tienduizend voorbijleidde zonder iets van haar bestaan te vermoeden. In 1849 reeds ontdekte Sir Henry Rawlinson aan den benedenloop van den Euphraat de oude stad Ur, de vroegere woonplaats van Abraham, den aartsvader. En de speurzin der geleerden ontcijferde de oude opschriften in hiëroglyphen en spijkerschrift. Langzamerhand bleek de Bijbel niet meer het oudste boek der wereld en bleef de H. Schrift niet langer de eenige bron voor de kennis der oudheid.

Men heeft zich verheugd, en terecht, dat God aldus de steenen liet getuigen van die schemeroude tijden; men heeft van die vreemdbekraste steenen opgebouwd een machtige apologie van de H. Schrift. Met veel gevaren en kosten den grond ontgraven, met pijnlijke zorg nagedrukt, na lang tasten — nu geniaal stout voortvarend, dan voorzichtig beproevend en vergelijkend — ontcijferd en uitgelegd, zijn die steenen in waarheid geworden luidsprekende verdedigers der

Schrift. Er is evenwel verschillend geoordeeld over de waarde van het getuigenis dier stomme steenen. Men wees op de onzekerheid der lezing van verschillende opschriften, en daar was meermalen iets waars in gelegen; de oude spijkerschrift-oorkonden waren niet altijd gaaf en ongeschonden bewaard gebleven, zoodat sommige woorden bij hypothese werden aangevuld; de beteekenis der woorden, met de nuanceeringen van oud-Babylonisch, Assyrisch en nieuw-Babylonisch, was nog niet genoegzaam vastgesteld voor alle uitgegeven oorkonden; het karakter der taal in tweeërlei soort van schrift leende zich zeer gemakkelijk en voerde zelfs eenigszins met noodzakelijkheid tot misvattingen. Doch zoo daarmede eene sceptische meening zeer zeker niet voldoende gemotiveerd was, van den anderen kant ging men — vooral in Engeland — te ver, door in alles een bevestiging en een verderen uitleg te willen zien van den Bijbeltekst; men maakte de Assyriologie, die eene zelfstandige wetenschap is, tot handlangster der Exegese: wat vóór den Bijbel scheen te getuigen werd grif aangenomen en als vaststaande lezing aanvaard, wat tegen de H. Schrift scheen werd in twijfel getrokken. Een ander misbruik wordt van de Assyriologie gemaakt door sommige Rationalisten, die deze nog zoo jonge wetenschap dagvaarden als getuige voor hunne evolutie-theorieën over den godsdienst van Joden en Christenen, waarbij men tot uitspraken komt als deze van Hugo Winckler: »Es giebt sonach zwei Weltanschauungen im Bereiche unsrer Kulturentwicklung von ihren Anfängen bis auf die Neuzeit: die altbabylonische, welche bis zum Ende des Mittelalters in ihren verschiedenen Verzweigungen herrscht, und die moderne naturwissenschaftliche..."[1]). Voorzichtiger, doch in denzelfden geest drukte Friedr. Delitzsch zich uit, toen hij op 13 Januari des vorigen jaars zijn veelbesproken »Vortrag" te Berlijn in tegenwoordigheid des Keizers hield: »Und so ist es mir vielleicht gelungen zu zeigen, dass auch unserm religiösen Denken

---

[1]) K. A. T[3]. I, S. 1 (d. i. *Die Keilinschriften und das Alte Testament* von Eb. Schrader, 3[e] Auflage, neu bearbeitet von Dr. H. Zimmern und Dr. H. Winckler. Berlin 1902—1903.)

durch das Medium der Bibel noch gar manches Babylonische anhaftet" [1]). Wat de H. Schrift zegt over schepping, paradijs, zondeval, zondvloed, sabbath, ook de Godsnaam Jahve en het transscendente monotheïsme, dat alles heette mythe of overlevering in de oudste Semietische stammen. Men leze slechts eenige brochuren uit den »Babel und Bibel"-vloed, die in het verloopen jaar Duitschland overstroomde [2]).

Doch dit misbruik behoeft ons niet af te schrikken van een goed gebruik. Daarom zal het wellicht sommigen lezers niet ongevallig zijn, eene korte bespreking te lezen van den in het opschrift dezer bijdrage genoemden codex van Hammurabi. Dit veelbesproken wetboek werd door de Fransche expeditie onder de Morgan opgedolven te Susa, de oude hoofdstad van het koninkrijk Elam in Perzië. Pater Scheil, die als gedelegeerd Assyrioloog der Fransche regeering deze expeditie vergezelde, gaf de gevonden wetsverzameling uit, met de vertaling, welke allerwege met ingenomenheid begroet werd en algemeene belangstelling wekte. Deze belangstelling was ten volle gerechtvaardigd, want het opgedolven monument — een blok dioriet van 2.25 M. hoog en van 1.65 M. tot 1.90 M. in omtrek — bevatte den tekst der wetsverzameling van den grooten koning Hammurabi, denzelfden, die in Genesis XIV onder de vier verbonden vorsten genoemd wordt, Amraphel, koning van Sennaar.

Hammurabi was de zesde koning der eerste dynastie van Babylon. Zijn eigenlijke rijksstad, de oorsprong zijner dynastie, was de Noord-Babylonische Zonnestad Sippar [3]). Volgens Dornstetter [4]) regeerde deze vorst van 2180—2137 v. Chr.; men doet evenwel voorzichtig deze jaartallen niet als vaststaand te beschouwen en plaatse liever met Winckler de

---

[1]) Friedr. Delitzsch, *Babel und Bibel*, S. 44.

[2]) Een korte opsomming en bespreking geeft *Biblische Zeitschrift* 1903, 1, S. 99—100.

[3]) Dit Sippar is niet de in de H. Schrift genoemde stad Sepharvaim, zooals v. Riess, *Atlas Scripturae Sacrae*, 1896, Tab. V voorslaat.

[4]) Dr. P. Dornstetter. *Abraham. Studien über die Anfänge des Hebräischen Volkes* (*Biblische studien* 1902, VII Bnd, 1—3 Heft, S. 224).

42-jarige regeering van Hammurabi omstreeks 2250 v. Chr. Zijne langdurige regeering was een zeer wisselvallige. Waarschijnlijk heeft hij, als koning van Sippar, eenigen tijd gestaan onder de suzereiniteit van den koning van Elam, Kudurlagamar, in den Bijbel Chodorlahomor genoemd [1]), ten minste van den (groot)vader van Chodorlahomor, Kudur-nahundi is bekend, dat hij Zuid-Babylonië beheerschte, en Sippar was min of meer vazalstaat van Larsa [2]) in Zuid-Babylonië, waar de Elamieten machtig genoeg waren om een Elamietisch vorstenzoon tot koning te verheffen. Misschien hebben deze veroveringen der Elamieten middellijk of onmiddellijk aanleiding gegeven tot het wegtrekken van Abraham uit Ur naar Kanäan. Zoo blijkt dan, buiten den Bijbel om, de historische aannemelijkheid der gebeurtenissen, die in Genesis XIV beschreven staan. Het is niet onmogelijk, dat deze op zich zelf onbeduidende nachtelijke overval, door Abraham en zijn dienstknechten, eenigermate aanleiding geworden is tot gansch andere verhoudingen in Babylonië. Zeker is, dat Hammurabi in den strijd den koning van Larsa overwon en daarmede suzerein werd over Zuid-Babylonië, terwijl hij ook den titel aannam van „Koning van Babylon". Verder wordt betuigd, dat zijn gezag ook invloed had in het „Westland" d. i. Syrië en Palestina. In dit groote Babylonische rijk heerschte een ontwikkeling en handel en welvaart [3]), zooals men ze in die overoude tijden nimmer had durven vermoeden, en ongelooflijk

---

[1]) Hoewel deze naam als zeker Elamietisch aanvaard wordt, weigert H. Zimmern (K. H. T[3]. II. S. 486) een vorst van dien naam, ten tijde van Hammurabi, als historisch nawijsbaar aan te nemen. Vgl. over de geschiedenis: *Der alte Orient*, I, S. 33 en II, 12.

[2]) De Zuid-Babylonische stad Larsa is identiek met Ellasar van Gen. XIV. 1 (naar den Griekschen en Hebreeuwschen tekst: Arioch koning van Ellasar; de Latijnsche tekst heeft, zooals men weet, Arioch, koning van Pontus, doch deze lezing heeft geen gezag). De naam van dien koning van Larsa is naar de semietisch-babylonische uitspraak Rim-Sin, doch volgens veler bewering zou de eigenlijke sumerische uitspraak moeten zijn Eri-aku (= Arioch), wat volgens H. Zimmern (K. A. T[3]. II, S. 367) nog onzeker is.

[3]) De politieke en economische ordening van Hammurabi's wereldrijk werd besproken in het *Katholiek Sociaal Weekblad*, 1903, N°. 7 en 9.

zou achten, zoo dit alles niet onloochenbaar gegrift stond in de wetsverzameling van Hammurabi. En hoewel dit wetboek zuiver burgerlijk is, en geen voorschriften omtrent den godsdienst geeft, komen daarin toch eenige bepalingen en uitdrukkingen voor, die voor de Apologie en de Exegese van hoog belang zijn. Eene korte bespreking dier plaatsen uit het wetboek moge hier volgen [1]).

Door verschillende artikelen (Artt. 6—25) wordt in het wetboek van Hammurabi de rechtsspraak geregeld in gevallen van diefstal en roof. Eene vergelijking met de Mosaïsche wetgeving op dit stuk doet zien, dat de Babylonische wetten ter bescherming van den eigendom streng en hard zijn. Diefstal in het koninklijk huis of in den tempel wordt met den dood gestraft: de Verbondswet [2]) kent daaromtrent geen afzonderlijk recht, wat wel aangemerkt mag worden als bewijs voor den hoogen ouderdom dezer wetsverzameling. Diefstal bij geval van brand wordt met den vuurdood gestraft, een soort van straf, die in de Verbondswet nergens wordt opgelegd. Diefstal van huisdieren wordt door de Babylonische wet gestraft met een boete van het 10 of 30-voudige [3]) der gestolen waarde (of, zoo de dief onmachtig is tot teruggave, met de doodstraf), terwijl in Ex. XXII, 1 [4]) slechts geëischt wordt als boete het vier- of vijfvoudige van het gestolene, en in geval het gestolen voorwerp nog ongeschonden in bezit is van den dief, slechts het dubbele (Ex. XXII, 4). Inbraak was volgens Ex. XXII, 2, 3*a* alleen bij nacht met den dood strafbaar; de Babylonische wet, die meer voor het stadsleven gemaakt is, kent deze beperkende bepaling niet. Kan een dief de verschuldigde boete niet betalen, dan is hij volgens

---

1) Vgl. voor de uiteenzetting het uitnemende artikel van P. Lagrange in de *Revue Biblique*, 1903, p. 26—51; voor den tekst der wetten vgl. H. Winckler, *Die Gesetze Hammurabis*, Leipzig, 1902.

2) De zoogenaamde Verbondswet is vervat in Ex. XX, 23—XXIII, 33.

3) H. Winckler stelt voor, of dit 10- en 30-voud niet gemeend zou kunnen zijn als bij te betalen boete, berekend naar het sexagesimaal stelsel, dat in Babylon vigeerend was; in dien zin zou de boete worden 16 pCt. of 50 pCt. der gestolen waarde.

4) De aanhalingen uit de H. Schrift zijn volgens de Vulgaatindeeling.

de wetten van Hammurabi des doods schuldig; de Joodsche wet (Ex. XXII, 3*b*) is milder en staat in dit geval toe den dief als slaaf te verkoopen. Evenals in de Joodsche wet (Ex. XXI, 16) wordt ook in de Babylonische wet het wegrooven van een mensch met den dood gestraft.

Het kon wellicht verwondering geven, dat de Babylonische wet eenige rechtsregelen bezit voor het geval, dat een herder zijn kudde op een anders eigendom laat grazen zonder diens toestemming, terwijl voor een herdersvolk als de Israëlieten geen andere regel gold dan de algemeene wet van Ex. XXII, 5. Doch uit dit en vele andere wetsartikelen blijkt, dat de Babylonische maatschappij een oude geordende staat was, wat door de Verbondswet voor Israël niet verondersteld wordt.

Art. 60 van Hammurabi geeft de eigenaardige bepaling, dat, wanneer iemand in dienst van een ander een boomgaard aanlegt, hij in de eerste jaren geenerlei verplichting heeft; doch in het vijfde jaar moeten aanlegger en eigenaar gezamenlijk den aangelegden boomgaard deelen. Hiermede mag vergeleken worden de tekst van Lev. XIX, 23—25, waarin voorgeschreven wordt de eerste vier jaren geen vruchten van een jongen boom te eten.

Gelijk men weet, zond Josue vóór de verovering van Jericho eenige verspieders in de stad, die hun intrek namen bij Rahab, de meretrix. Als de koning van Jericho dit verneemt, beveelt hij aan Rahab de verspieders aan hem uit te leveren; zij echter antwoordt, dat zij die mannen niet kende en dat die reeds weer vertrokken waren (Josue II, 1—5). Een eigenaardige illustratie op dit verhaal geeft art. 109 der besproken wetsverzameling: »Eene waardin, wanneer in haar huis samenzweerders zich vereenigen en deze samenzweerders niet gevat en aan het hof overgeleverd worden, zoo zal de waardin gedood worden". Uit een volgend wetsartikel blijkt vrij duidelijk, dat de waardin tegelijk bordeelhoudster is. Welk een verrassend licht werpen deze wetsbepalingen op de oude geschiedenis van Rahab!

Volgens de Hebreeuwsche wet (Ex. XXI, 2) was een

Hebreëer, die verkocht was als slaaf, na zes jaren vrij. Men heeft er steeds op gewezen, dat, in vergelijking met de latere heidensche wetgevingen, deze behandeling zeer goedertieren was. Thans blijkt evenwel, dat deze handelwijze algemeen Semietisch was, want Hammurabi geeft dezelfde bepaling, doch met dit verschil, dat de slaaf reeds na drie jaren vrij was.

Volgens de voorschriften van Ex. XXII, 7 vv. is een deposito-houder, wanneer hem het depositum ontstolen is, en de dief niet opgespoord kan worden, gerechtigd om zijne onschuld te betuigen »ad deos", voor de goden. Rationalisten hadden reeds gesproken van een zuiveringseed voor eenig afgodsbeeld, zoo concreet en materieel scheen hun het voorschrift om te verschijnen voor God (want zóó is de lezing van Septuagint en Hebreeuwschen tekst). De H. Hiëronymus, de traditie der rabbijnen volgende, vertaalde »ad deos", en bedoelde met die goden de rechters; in deze opvatting deelden ook onze exegeten en apologeten. Doch de Babylonische tekst van Hammurabi geeft een betere verklaring. In een zelfde geval schrijft Hammurabi voor, dat de deposito-houder zijn onschuld betuige voor God, een zuiveringseed aflegge, en hij zal verder vrij zijn. De term, die gebruikt wordt om de Godheid aan te duiden, is niet Anu, of Bel of Ea, de drie Babylonische hoofdgoden, ook niet Schamasch, de zonnegod, die aan Hammurabi zijne wetgeving geschonken had, maar de naam der abstracte godheid, Ilu, het Hebreeuwsche El of Elohim.

Het gebruik van dien godsnaam Ilu is van meer belang dan de lezer oppervlakkig zou meenen. In de eigenlijke wetsverzameling staat geen andere godsnaam dan Ilu [1]). Overal waar in de wet een geval van twijfel voorkomt, dat de rechter niet kan oplossen, daar kan de eischer zijn eisch »vervolgen voor Ilu", of kan de gedaagde zijn onschuld »bezweren voor Ilu"; in het bijzonder is Ilu op die wijze de aangewezen arbiter, bij wien men zweert, als een toeval (in

---

1) De proloog en epiloog der wetsverzameling integendeel zijn opgevuld met de verschillende namen van Hammurabi's beschermgoden,

de wet genoemd een »slag van Ilu") eenige schade heeft veroorzaakt.

Het woord Ilu is de algemeene soortnaam (nomen appellativum) van alle Babylonische goden en godinnen. Volgens prof. H. Zimmern [1]), bestaat er geen volkomen zeker getuigenis voor een Babylonischen oppergod, met name Ilu. Doch in het voorwoord van Hammurabi's wetboek leest P. Scheil den eersten godsnaam : Ilu, de verhevene. Winckler wil geen persoonlijken god van dien naam lezen en geeft als zijne vertaling : Anu. Opmerkelijk is dat in meerdere eigennamen van Semietische samenstelling de godsnaam Ilu samengesteld voorkomt, en, wat zeer belangrijk is, in de oudere documenten meer dan in de jongere opschriften. Deze feiten moeten leiden tot de conclusie, dat Ilu, of El, behoort tot het oudste gemeengoed der Semietische talen. Men moet dus aannemen dat Ilu of El is: òfwel de eigennaam van een oorspronkelijken god der Semieten, die later geworden is tot soortnaam voor alles wat als godheid vereerd werd, òfwel de oorspronkelijke algemeene soortnaam, die dan later is geworden *de* God der Semieten boven andere godheden. Men kan verder gaan: zoo El, als soortnaam toegepast op elke godheid, persoonsnaam is kunnen worden, dan moet wel de goddelijke natuur in dien tijd beschouwd zijn als iets ééns ; hoe kan anders een oorspronkelijke soortnaam begrensd worden in den individueelen eigennaam? Maar zoo van den anderen kant de soortnaam ontstaan is uit den eigennaam, dan moet die eigennaam vertegenwoordigd hebben het volledig begrip der godheid ; hoe kan anders een eigennaam worden tot een soortnaam om aan te duiden alles wat geacht wordt eenigszins aan de goddelijke natuur te participeeren? [2])

De philologische beteekenis van El is nog niet met zekerheid vast te stellen. Er is voorgesteld als grondbeteekenis »de Sterke" of ook wel »de Eerste", doch in den allerlaatsten tijd gaat men meer en meer mede met de opinie van den

---

[1]) K. A. T[3]. II 1, S. 354.

[2]) Vgl. M. J. Lagrange O. P. *Etudes sur les religions sémitiques*, p. 76, 77.

geleerden P. de Lagarde, die El vertaalt met »Doel", aan welk woord dan meestal een transcendente beteekenis wordt gehecht [1]). Deze laatste beteekenis zou een relatief zeer hoog Godsbegrip bij de primitieve Semieten veronderstellen. Wat hiervan zij, de apologie zal voorzichtig moeten zijn in hare argumenten, want zoo El een monotheïstische beteekenis heeft gehad — men late natuurlijk de H. Schrift buiten bespreking — nergens kan men bij de oude Semieten iets anders dan geprononceerd polytheïsme vinden. Toch kan men in verschillende Babylonische boetpsalmen en hymnen [2]) alsook in eenige oud-Egyptische gezangen, te midden van een sterk uitgesproken polytheïsme, duidelijk een zeker soort monotheïsme opmerken: de oude heidensche priesters-dichters erkenden, zoo het schijnt, een zekere identiteit ten grondslag liggend aan alle natuurgodheden, zoodat in den persoon van elke godheid vereerd kon worden *de* Godheid in absoluten zin, het goddelijke, God. Dit soort monotheïsme kan men met eenige geleerden bestempelen met den naam van henotheïsme [3]). Geheel nieuw is dit niet; integendeel, zelfs onder het latere Romeinsche en Grieksche heidendom hadden eenige Vaders een dergelijk henotheïsme erkend [4]). Het henotheïsme, onvolmaakt monotheïsme, is geen resultaat van eenig philosophisch proces, gelijk men in sommige ongeloovige kringen wil, want het komt voor in de oudste en ruwste uitingen van het godsdienstig leven. En nu is het zeer zeker geen geringe aanwinst voor de vergelijkende godsdienstwetenschap, dat uit den codex van Hammurabi duidelijk henotheïsme, of zoo men liever wil, monotheïsme kan bewezen worden; althans voor vroegere tijden, want men verlieze niet uit het oog, dat de

---

1) Vgl. M. J. Lagrange O. P. *Etudes sur les religions sémitiques*, p. 79—80; prof. J. Nikel, *Die Aufgaben der Exegese gegenüber der Assyriologie* in *Biblische Zeitschrift*, 1903, S. 123.

2) Eenige merkwaardige voorbeelden vindt men aangeven K. A. T[3]. II 2, S. 608—612; Fr. Martin, *Textes religieux assyriens et babyloniens*, Ie serie, 1903, p. 57.

3) Vgl. M. J. Lagrange O. P. *Etudes sur les religions sémitiques*, p. 21.

4) Vgl. Rom. I, 21; Act. Apost. XVII, 23, 28.

eigenlijke wetsverzameling van Hammurabi vele eeuwen ouder is dan deze roemruchtige vorst en misschien teruggaat op de oude Sumerische volken, de raadselachtige voorloopers der Semietische volken in het Tweestroomenland van Babylon [1]). Het schijnt dus vooralsnog onmogelijk te bewijzen, dat de Israëlieten hun monotheïsme ontleend kunnen hebben aan de oude Semieten van Babylon of Kanaän; ten tijde van Abraham was diens woonplaats Ur de stad der Maancultus, en ten overvloede zegt de H. Schrift [2]) duidelijk, dat Abraham uit een polytheïstische familie was. Al mag dus sommiger ietwat overdreven optimisme, als zou de schakel, die de Patriarchale aan de Paradijs-Revelatie verbindt, gevonden zijn, niet door ons gedeeld worden, van den anderen kant hebben wij thans sterker wapenen dan ooit tegen de beweringen van het ongeloof, dat den godsdienst de langzaam gerijpte vrucht van evolutie noemt.

De huwelijkswetgeving kan met recht beschouwd worden als de toetssteen voor de ontwikkeling en zedelijkheid van een volk. Geen enkele der oude wetgevingen bereikte op dit punt de hoogte der christelijke wet, die de onontbindbaarheid van den huwelijksband vooropzet. Doch onder de oude heidensche wetgevingen bereikt geen enkele de zedelijke hoogte der Babylonische wetten. De Joodsche wet kent alleen de verstooting door den man (repudium), de Babylonische wet kent eveneens de verstooting door den man, doch nadert ook het begrip van echtscheiding (divortium), die mede van de vrouw kan uitgaan. De wetten van Hammurabi laten verstooting toe, als de vrouw geen kinderen ter wereld brengt, doch ziekte der vrouw kan geen geldige reden voor verstooting worden; bij slecht gedrag der vrouw kan de man haar verstooten zonder eenige medegift, waartoe hij anders verplicht is. Is de man van slecht gedrag en de vrouw van onbespro-

---

[1]) Over de hooge ontwikkeling van dit merkwaardig volk leze men H. V. Hilprecht, *Die Ausgrabungen im Bêl-tempel zu Nippur*, 1903, S. 62—70.

[2]) Josue XXIV, 2.

ken levenswandel, dan kan de vrouw haren inbreng nemen en naar het ouderlijk huis teruggaan. Wil de kinderlooze vrouw zich voor verstooting vrijwaren, dan kan zij aan haren man een harer slavinnen als bijvrouw geven; wanneer deze bijvrouw moeder is geworden, kan zij niet meer als slavin verkocht worden, wèl kan zij, bij wangedrag, gestraft worden als slavin (aldus art. 144-146). Van zelf dringt zich hier op de vergelijking met de geschiedenis der Aartsvaders [1]): als Sara kinderloos blijft, geeft zij hare Egyptische slavin Hagar aan Abraham als bijvrouw, en als Sara zich beklaagt over Hagar, dan zegt Abraham geheel volgens het toenmalig recht: »Uwe slavin is in uwe macht, maak gebruik van haar zooals gij wilt". Later wil Sara de slavin met haren zoon wegjagen, doch Abraham vindt dat niet goed, omdat Sara daarin buiten haar recht gaat; alleen op bevel van God gaat Abraham er toe over de slavin met haren zoon heen te zenden [2]).

Dergelijke vergelijkingen kunnen op meerdere punten van het huwelijksrecht gemaakt worden. De Joodsche en de Babylonische wet hebben gemeen de grondopvatting van het huwelijk als een verhouding van eigendom (de bruidegom betaalt aan den vader der bruid een bruidsgeld als koopsom); beide hechten groot gewicht aan den kinderzegen, waarmede de toegelaten polygamie in nauw verband staat; de man heeft meer rechten dan de vrouw; enge verwantschap geldt als verbod voor geslachtsgemeenschap. Slechts in enkele bepalingen is er tusschen beide wetgevingen eenig verschil: zoo is in de Babylonische wet onbekend de bepaling, die een huwelijk met vreemdelingen verbiedt, zooals die in Israël door God was gegeven om den waren godsdienst te beschermen tegen vreemde invloeden. Natuurlijk drukken ook de levensomstandigheden van beide volkeren haar eigenaardigen stempel op verschillende bepalingen: Babylon is een geordende maatschappij; Israël is langen tijd eenigszins

---

1) Genesis XVI, 1—6.

2) Genesis XXI, 10—12.

Nomadenstam gebleven; vandaar dat in Babylon de erfopvolging, het wettelijk bezit beter geregeld is dan in Israël, dat meer waarde hecht aan het oude gewoonterecht en aan een zuiverder moraal.

De strafwetten op echtbreuk zijn in beide wetsverzamelingen vrijwel gelijk in strengheid, doch de Babylonische wet is uitvoeriger in haar voorschriften. De opvatting, dat de vrouw slechts haar eigen echt kan breken, en de man slechts een vreemden echt, is beiden wetten eigen. Wordt eene vrouw op heeterdaad betrapt, dan volgt voor de vrouw en den echtbreker de dood door verdrinking; doch de echtgenoot kan zijne vrouw en de koning den echtbreker begenadigen. Wordt eene vrouw verdacht van echtbreuk, dan kan zij zich van die verdenking zuiveren door een Godsoordeel (ordalie). De van overspel verdachte vrouw werd in de rivier geworpen; wanneer de vloed haar verzwolg was zij schuldig, en als zij ongedeerd bleef, was zij onschuldig (art. 132 vgl. art. 2). Algemeen werd in Babylonië aan de rivieren de macht toegeschreven tot vrijspraak of veroordeeling; de riviergod deed een rechtsgeldige uitspraak volgens de algemeene opvatting [1]). Prof. Oettli wijst hier op Num. V: 11—31, waar de regel aangegeven wordt voor een van overspel verdachte Joodsche vrouw [2]). De wet der ijverzucht schreef voor, dat de verdachte dronk van heilig water vermengd met stof van den vloer des heiligdoms, waarover de priester eene reeks vervloekingen had uitgesproken; dit water wees de schuld of onschuld aan. Martin [3]) wijst in de Babylonische ritueel-wetten een dergelijk mengsel aan en verwijst daarbij naar de aangehaalde plaats uit Numeri. In het standaardwerk van Lagrange [4]) vond ik geen parallel getrokken tusschen deze verschillende wetsvoorschriften en durf dus geene beslissing wagen, òf en in hoeverre hier eene vergelijking mag gemaakt worden.

---

1) M. J. Lagrange O. P. *Etudes sur les religions sémitiques*, p. 160—161.
2) Prof. D. S. Oettli, *Das Gesetz Hammurabis und die Thora Israels*, S. 15, 81.
3) Fr. Martin, *Textes religieux* etc. p. XXI et 243.
4) Lagrange, *Etudes sur les religions sémitiques*, § 1, *Les eaux sacrées*, p. 158-168.

De casuistiek van bloedschendige verbindingen is in de Levietische wet veel uitgebreider dan in de Babylonische. Ook in enkele andere gevallen van verleiding of verkrachting is de wet van Israël iets uitvoeriger, ten gevolge van andere levensverhoudingen. Een eigenaardig huwelijksrecht in Babylonië vindt geen pendant in eenige Joodsche wetsbepaling: daar het Babylonische rijk dikwijls oorlogen te voeren had, deels om de suprematie deels om verdere veroveringen, was in de wetten van Hammurabi de bepaling opgenomen, dat, wanneer iemand krijgsgevangen was gemaakt en aan zijne vrouw bij zijn uittrekken ten oorlog niet genoegzaam levensonderhoud had achtergelaten, deze vrouw een anderen man kon nemen. Keerde de man later uit zijn gevangenschap terug, dan moest de vrouw tot haren eersten man terugkeeren, (voor het geval dat er kinderen waren uit het tweede huwelijk, bleven die kinderen bij den tweeden man); doch zoo de man genoegzaam voor zijne vrouw gezorgd had en zij was tijdens de gevangenschap ontrouw geworden, dan volgde voor de ontrouwe vrouw de doodstraf door verdrinking. Zou de man zijne vrouw zonder grondige reden verlaten, dan is de verlaten vrouw geheel vrij en kan zij niet opgeëischt worden, als de man terugkeert (moedwillige verlating is alzoo grond tot scheiding).

Door hare gedetailleerde regeling der erfopvolging begunstigde de Babylonische wet in hooge mate het huwelijk en de gehuwde vrouw; zelfs bepalingen over voogdijschap, veel overeenkomend met ons modern recht, ontbraken niet. Natuurlijke kinderen vallen buiten het erfrecht; evenwel moeten de bloedverwanten der moeder deze onderhouden met »koren, olie en wol" [1]). Bij Osee II, 5 komt, gelijk P. Lagrange opmerkt, dezelfde opsomming van levensonderhoud voor. Deze kinderen konden evenwel geadopteerd worden en als zoodanig in het familieverband worden opgenomen, hoewel voor hen een strenger recht geldend was. Afzonderlijke bepalingen regelen de erflating van en aan de tempeldochters

---

[1]) Winckler vertaalt: »koren, olie en melk".

en hiroëdulen (deels aan de onthouding, deels aan de prostitutie gewijd). — De bepalingen der Thora (Wet) van Israël waren lang niet zoo uitgebreid op het stuk van erfopvolging als die van Hammurabi; duidelijk treedt hier weder te voorschijn de oude gevestigde staat met hare uitgewerkte rechtsgeving en humane behandeling der vrouw in de erfopvolging, tegenover de pas ontwikkelde Joodsche wetgeving met haar gewoonterecht en mondelingsche erfbestemmingen. Doch ongemeen hooger staat de Israëlietische wet met zijn rein en ethisch monotheïsme, dat de in Babylon heilige instelling van hiërodulen en tempelprostitutie als immoreel verbiedt.

Eveneens staat de Joodsche wet hooger in de waardeschatting en behandeling van den slaaf. Wel is waar had ook de Babylonische wet sommige milde bepalingen tegenover slaven en is zij veel humaner dan de latere Grieksche en Romeinsche wetten. Ingeval iemand onmachtig was tot betalen, kon hij zichzelven en zijn gezin ten verkoop aanbieden tot delging der schuld, doch de wet (art. 117) bepaalde, dat zij na drie jaren dienst vrijgelaten moesten worden. Dit is zeer zeker een milde bepaling, zij gaat uit van dezelfde grondgedachte als de Israëlietische wet, dat landskinderen eigenlijk nooit blijvend slaaf kunnen worden; de meeste slaven waren vreemdelingen en krijgsgevangenen. Alleen reeds de verschillende bepalingen die de Babylonische wet heeft over weggeloopen slaven, tegenover de bepaling van Ex. XXI, 5, 6: dat een slaaf uit liefde tot zijn meester in lijfeigenschap kon blijven, bewijst hoezeer de slavenbehandeling in Israël beter is geweest dan in Babylon.

Eene vergelijking der strafwetten is merkwaardig om de vele punten van overeenkomst. Eenige hier volgende bepalingen met de overeenkomende Bijbelplaatsen mogen den lezer doen oordeelen.

Art. 196. Als iemand een ander het oog uitrukt, zoo zal men hem zijn oog uitrukken; 197, als iemand een ander een lichaamsdeel breekt, zoo zal men hem zijn lichaamsdeel breken; 200, als iemand de tanden van een ander zijns gelijken uitslaat, zoo zal men zijne tanden uitslaan. Exodus XXI, 24, 25: »Oog

voor oog, tand voor tand, hand voor hand, voet voor voet, brandwond voor brandwond, kwetsuur voor kwetsuur, kneuzing voor kneuzing". Vgl. Lev. XXIV, 20; Deut. XIX, 21.

Art. 209. Als iemand eene vrijgeborene slaat, zoodat zij haren foetus verliest, die zal 10 sikkel gelds voor haren foetus betalen; 210, als die vrouw sterft, zoo zal men zijne dochter dooden. Exodus XXI, 22, 23: »Als mannen twist hebben en een slaat een zwangere vrouw en veroorzaakt wel is waar eene misgeboorte, maar zij blijft in leven, dan zal hij de schade dragen, zooveel als de echtgenoot der vrouw vordert en de scheidslieden uitwijzen. Wanneer echter haar dood volgt, zal hij leven voor leven geven".

Meer dergelijke vergelijkingen zouden te maken zijn; een zeer frappante volge nog. Art. 250, als een os bij het gaan op de straat (markt?) iemand stoot en doodt, zoo zal deze rechtsvraag geen ingang hebben; 251, als iemands os stootig is en men hem zijn gebrek, als stootig, beteekend heeft, hij zijne horens niet omwonden(?), den os niet gebonden heeft, en de os stoot een vrijgeborene en doodt hem, zoo zal hij ½ mine gelds betalen; 252, als hij iemands slaaf doodt, zoo zal hij ⅓ mine betalen. Exodus XXI. 28—30: »Als een rund eenen man of eene vrouw stoot en zij sterven, zal het gesteenigd worden en zijn vleesch zal niet gegeten worden; voorts zal de eigenaar van het rund onschuldig zijn. Bijaldien het rund sedert gisteren en eergisteren stootig was en men zijnen eigenaar gewaarschuwd heeft en hij het niet heeft opgesloten, en het heeft eenen man of eene vrouw gedood, dan zal èn het rund gesteenigd worden èn zijnen eigenaar zal men dooden. Bijaldien hem een losprijs is opgelegd, zal hij voor zijn leven geven zooveel van hem gevorderd wordt".

Over het algemeen genomen is de Babylonische wet strenger dan de Hebreeuwsche en past meermalen de doodstraf toe waar de wet van Israël slechts boete oplegt. Teekenend voor de wetsbedeeling van beide volkeren is verder de bepaling van Num. XXXV, 21, waarbij de bloedwraak, gelijk die nog bij de Nomaden of semi-Nomaden in zwang is, erkend wordt, terwijl

in de gevestigde staatsorde van Babylon geen spoor van bloedwraak te vinden is.

Omtrent het huren en verhuren van dieren met de zich daaraansluitende artikelen komen beide wetsverzamelingen vrijwel overeen, behalve dat de Babylonische wet meer op den landbouw en de behoeften daarvan let, terwijl de Hebreeuwsche meer zorgt voor de belangen der veeteelt. Ook hier zouden zeer merkwaardige parallelplaatsen aan te geven zijn.

De bovenstaande vergelijkende bespreking der wetten van Hammurabi en Moses, welke nog voor grootere uitbreiding en wijdloopiger bespreking aanleiding geven, heeft een overeenkomst tusschen beide wetgevers aangetoond, die niet verklaard kan worden uit een toevallige gelijkenis of uit de werking van gelijke verhoudingen. Het verschil tusschen Israël, uit Egypte vluchtend en zwervend in de woestijn, en de zeker eeuwenoude staatsorde van Babylon is te groot, dan dat toeval of gelijke oorzaken aan beide volkeren een zoo sterk gelijkende wetgeving zouden hebben geschonken. De sterke gelijkenis bepaalt zich wel is waar tot het zoogenaamde Verbondsboek, en veel minder zijn de parallelplaatsen uit Deuteronomium, en nog minder uit Leviticus, doch dit is gemakkelijk te verklaren doordat de Verbondswet de kern van Israël's burgerlijke wetgeving is, en Hammurabi's wetboek eveneens van nagenoeg zuiver civielen aard is, zonder de religieuze en ritueele voorschriften van Deut. en Lev.

Hoe evenwel de Verbondswet afhankelijk is geworden van de oud-babylonische wet, hierop wordt verschillend geantwoord. Men wijst er op, dat Hammurabi van Arabischen stam was [1]) en Moses, vooral door zijn schoonvader Jethro, zeer goed de oude Arabische wetten kan gekend hebben. Veel waarschijnlijker is, dat Abraham en zijne stamgenooten de wet,

[1]) Deze bewering van prof. Hommel wordt evenwel lang niet algemeen aangenomen; anderen beweren dat Hammurabi van Kanaäneeschen oorsprong was.

mondeling of schriftelijk overgeleverd, medegebracht hebben naar Kanaän, met welk land daarenboven een druk verkeer was, zooals uit andere documenten blijkt. In ieder geval kan thans geschiedkundig bewezen worden, dat minstens de Verbondswet uit de Mosaïsche tijden of de daaraan onmiddellijk grenzende tijdvakken moet dateeren; dat is een feit buiten alle inspiratie of dogma om, zuiver geschiedenis.

Het bovenstaande zal sommigen misschien bevreemden om hun eerbiedwaardige overtuiging, dat de Wet van Israël, die gegeven is met deze of dergelijke woorden: „God sprak tot Moses", een soort dictée van God is. Maar, de joodsche wet is niet zóó uit den hemel gekomen, als de spreukrollen uit den mond der middeleeuwsche Engelenfiguren. Daar is ook menschenwerk in de wet van Gods volk, dat is ontwijfelbaar. Maar even ontwijfelbaar werkt in de wetsverzamelingen van Israël een hoogere geest, die zijn oorsprong heeft in het Godsgeloof van Moses en zijn stamgenooten, de getuigen der Sinaï-openbaring. Boven Hammurabi's wetten zijn die van Israël verheven, niet in techniek en ontwikkeling, maar door hoogere schatting van het menschenleven, mildere behandeling van slaven en van het schuld- en pandwezen, door krachtiger schutse van de eer der vrouw, door een rein monotheïsme, dat ethisch doorwerkt [1]). Het zal waar blijven, wat de Amerikaansche professor Hilprecht in zijne interessante rede zegt: „Ein reiner Monotheismus und eine ganz eigenartige Prophetie, die Stimme des in Israël nie ganz schlummernden Volksgewissens, sind die gewaltige Kluft die zwischen Israël und den Völkern der antiken Heidenwelt noch immer gähnend klaft, wie sehr das altestamentliche Volk in seiner äusseren Erscheinung auch alle die Merkmale seiner Rasse und Zeit und tiefgreifende Spuren fremder Beeinflussung aus Babylonien, Assyrien, Arabien, Agypten und anderswoher trägt" [2]). En tegen den overmoed van sommige ongeloovigen, die het antwoord op alle vragen des geestes uit de

---

[1]) Vgl. Oettli, *Das Gesetz Hammurabis und die Thora Israels*, S. 87.

[2]) H. V. Hilprecht, *Die Ausgrabungen im Bêl-tempel zu Nippur*, S. 74.

ruïnenheuvels van Mesopotamië verwachten, mag aangehaald worden, wat prof. Budde schrijft: „So unabsehbar auch das babylonische Schrifttum anschwillt, der geschlossenen Reihe unserer Propheten und selbst der Geschichtserzählung unserer ältesten Quellen hat es nichts Ebenbürtiges an die Seite zu stellen" [1]). En zoo blijft de H. Schrift, werk van menschen, dat zich aanpast aan de zienswijzen en behoeften van tijden en volken, maar tevens van hooger natuur en oorsprong dan elk menschenwoord, werk en woord van God.

J. VAN DEN DRIES.

---

1) Prof. Karl Budde, *Das Alte Testament und die Ausgrabungen*, 1903, S. 39.

POTGIETER GEHULDIGD [1].

»Memoires heeft hij [Potgieter] niet nagelaten; een autobiographie evenmin. Maar het een was zoo overbodig als het ander. Elk goed lezer kan hem uit zijne met oordeel gekozen schriften voor zich zelve rekonstruëeren. Als de gedachte van een beeldhouwer, zoo leeft hij in het eene groote marmerblok van zijn dicht en ondicht."

Heeft Busken Huet in deze zinnen de verklaring gegeven van het feit, dat er na den dood van den uit-schitterenden dichter en prozaïst twintig jaren moesten voorbijgaan, aleer we een biographie van hem verkregen? Was het evenzeer overbodig zijn levensbeschrijving te geven, als Potgieter het blijkbaar onnoodig vond zich zelf te gaan ten toon stellen? Of zou in den laatsten zin der aanhaling van Potgieters meest beminden vriend de aanwijzing moeten gezocht worden, hoe het zelfs, nadat Groenewegen in 1894 zijn boek *C. J. Potgieter* had uitgegeven, nog bijna tien jaren moest duren, aleer we kregen wat eigenlijk waardig is naast de breede rij van 's dichters werken geplaatst te worden: een stevige, overzichtelijke samenvatting van zijn denken en dichten, waarin uit de veelheid de eenheid spreekt, en de groote lijn getrokken wordt over de toppen der monumenten, door Potgieter in de verschillende tijdperken van zijn letterkundig leven opgericht? Of ligt het eenvoudig hieraan, dat eerst door nieuwere jongere krachten, de kunst des woords dieper moest worden begrepen, breeder uitgeoefend, hooger opgevoerd, om dan, nadat de gisting in hoofd en hart had

[1] Naar aanleiding van Albert Verwey's: *Het Leven van Potgieter.*

uitgewerkt, nadat het hartstochtvolle zoeken had gevoerd tot vinden, nadat het volle uitzingen in dithyrambische verrukking van eigen voornaam voelen de meest subjectieve persoonlijkheid had doen terugkeeren tot objectiviteit, waardoor de blik rustiger kan terugzien, — de tijd was aangebroken, dat en een die meer dan bibliograaf, die kunstenaar was, met zijn gevoel en zijn kennis en zijn kunnen aan zoo voorname en veeleischende taak kon beginnen, als het uithouwen mag heeten van »het ééne groote marmerblok van Potgieters dicht en ondicht", als het vastleggen der levende trekken van diens wezen?

* * *

Want, inderdaad, zoomin hier als overal, waar kunst en wetenschap eendrachtig werkten, zijn vlijt en kennis voldoende ter waardeering. Onderdeel-studie is nuttig en noodzakelijk, evenzeer als vaak iets gerings uitnemende diensten vermag te bewijzen voor de kennis van het groote. Maar een samenplaatsing van meer en minder belangrijke feiten maakt nog geen geheel, evenmin als mozaiek-alleen meer is dan detail-versiering. Zouden in dat wonder van muur-, gewelf- en vloerdecoratie, in Venetie's San Marco, de nobele lijnen van de basiliek niet even voornaam zich opgaand-welven zonder den praal dier op matten goudgrond gloeiende kleurenweelde? Ga er binnen, en denk die muurbedekking, die vloerbekleeding van kunstig samengevoegd of bevallig-doorvlamden steen weg en zeg dan, of een rondgang door schip en zijbeuken, of een wandeling over de smalle gangen der emporen niet evenzeer zonder ophouden verrassen door andere perspectieven, door steeds wisselende, harmonische groepeering, door altijd gratieuze koppeling van boog aan boog, alles ook weer onderdeel van grooter bouw, onderdeel dat zijn plaats inneemt met volle recht, gereed als het is achteruit te wijken, wanneer we het geheel willen overzien, alsof het wist dat de schijnbaar nederige rol van te rechter plaatse dienstbaar te zijn, toch zoo eervol is. Of — indien ik nog even mag doorgaan — of mag Milaan, welks Dom, hoe overladen

druk en rammelend ook, toch inwendig veel moois heeft, mag dat Milaan niet veel meer groot gaan op zijn eenvoudigen, en daardoor zooveel deftiger en nobeler San Ambrogio, welks in zuivere evenmaat gewogen verhoudingen niet worden bedorven door te onpas aangebrachte versierselen, die in hun ijdelen parvenustrots niets minder dan de eerste plaats verlangen en zich schreeuwerig naar voren dringen?

De lezer heeft reeds bespeurd, dat ik de twee werken, die biographiën van Potgieter bedoelen te zijn, naast elkaar heb gelegd en vergeleken. En tevens, dat de vergelijking uitgevallen is in het voordeel van het laatste. Inderdaad. Hoeveel er ook te prijzen moge zijn in Groenewegen's boek; hoezeer de vlijt, waarmede het is samengesteld, te loven valt en de belezenheid; — het is een aaneenschakeling van bijzonderheden, een opeenstapeling van détails, een uitrafelen van alles en bespreking ook van het eenvoudigste gedicht, van het minst gelukte prozastuk, waardoor niets nieuws wordt meegedeeld, terwijl Albert Verwey veel, heel veel détails onvermeld laat, maar er oneindig beter in geslaagd is het licht op de hoofdzaken te concentreeren.

Zoo wordt *Florence* maar kort behandeld door Verwey, en krijgt *Jan, Jannetje en hun jongste kind* een groote plaats, heel wat juister dan bij Groenewegen, die het eerste, hoogstbelangrijke werk, dat echter veel minder karakteristiek is, even breedvoerig behandelt als het laatste, allerkenmerkendst voor Potgieter. Als gij de vergelijking toestaat: Groenewegen's arbeid doet denken aan een tentoonstellingszaal vol meer en minder gelukte schilderijen, beoordeeld door een allergewilligste toelatings-jury; Verwey's biographie aan een beeldhouwwerk — van Constant Meunier bijvoorbeeld, — waar het détail soms totaal verwaarloosd wordt, of als het er is, gansch en al opgaat in het geheel.

* * *

Hoe schuift toch die vergelijking van Potgieter's œuvre bij een beeldhouwwerk telkens naar voren! Ligt het aan de

gedegenheid van zijn taal, zijn stevig Nederlandsch, statig en toch bevallig, zwaar en toch welluidend, als de volle, ronde klankgolven van sonoor klokkenspel? Ligt het niet ook aan zijn gedachtenrijkdom, dien hij worstelend dwingt in eng bestek? Ligt het niet tevens aan de stijging in zijn werk, stijging tot in zijn laatste levensdagen, die dat heerlijke *Gedroomd Paardrijden* en *Florence* en 't *Leven van Bakhuizen van den Brink,* werken zijns ouderdoms, in alles werk van een rijpen, vol-mannelijk-sterken geest deed zijn? En mogen we daarbij de stoerheid, — wilt ge: eigenzinnigheid? — van zijn karakter, den ernst van zijn blik, de vastheid van zijn handdruk vergeten?

Ja, evenzeer als Potgieter, in den aanhef van *Florence,* P. C. Hooft ernstig herinnert aan »'s vaders roem, de deege deeglijkheid", zoo schijnt hij ook steeds zichzelf gemaand te hebben, wijzende op het stoere, het onbuigzame, het doorzettende, het pittige, van wat hij Oud-Hollandsch noemde en zoo gaarne Nieuw-Hollandsch wenschte. Vandaar die massiefheid in zijn heldere taal: de verklanking en uitbeelding eener gansche wereld, die van buiten binnengedrongen door studie, of inwendig gegroeid uit nadenken en gevoelen, altijd diep en belangwekkend is, altijd veelzijdig en rijk; veelheid samengeperst in de eenheid: Potgieter, de meest Hollandsche in de beeldenhal onzer negentiende-eeuwsche dichters.

Dat marmerbeeld schuift naar voren als we Verwey's werk beschouwen. Door den inhoud. Ook door den vorm. Niet dat deze Potgieteriaansch is in den engsten zin van het woord. Wel in den ruimsten. Want Potgieter's proza moge al op velen zoodanig hebben ingewerkt, dat we bij hen zijn zinnenbouw weervinden, zijn samenvlechting en verslingering van perioden, zijn tusschenbouwsels, zijn vragen, zijn afwijkingen; dien invloed heeft m. i. Potgieter-zelf niet begeerd. Hij zou zelfstandigheid eischen, en nemen wat nieuwere tijden goeds hadden. Want hoe modern voor zijn dagen, hoe ver vooruit, toch was hij vàn zijn tijd. Ook in zijn taal. Wie hem dan wil vieren, ga niet terug, maar stappe

vooruit, ook gevoed met wat latere dagen opleverden. Potgieter-zelf zou dat gedaan hebben. Hij was niet tevreden geweest met de slap-conventioneele taal der midden-negentiendeëeuw, die Groenewegen doorloopend gebruikt, al draait deze van tijd tot tijd in den staart eener periode een Potgieteriaanschen krul, of al opent hij ze met een vraag, die ons alleen uit Potgieter's mond niet onaangenaam klinkt. Maar wel zou de pittige prozaïst hebben geknikt bij Verwey's proza, dat als alle taal, die oprecht bezieling zocht te verkrijgen door den frisschen luchtstroom van na '80, zijn kracht zoekt in oorspronkelijkheid, en nu, zelf levend, waardig is te spreken van wie zijn volk, zijn handel, zijn taal, zijn land zoo gaarne tot eigen, hooger, zelfbewust-fier leven wilde opwekken. Te meer zou hij goedkeurend geknikt hebben, nu hij in Verwey's biographie, ook wat de ordonnantie en behandeling van de stof betreft, zijn wenschen zou zien opgevolgd: geen dorre beschrijving, geen kraam van prullerijen, die sommigen meenen in ernst op de kunstmarkt te mogen brengen, als ze met hun volgepakte zolderschuiten komen aanboomen, alsof de woning der kunst een pakhuis ware en niet een vorstelijk paleis, waarnaast voor vrachtschuiten geen plaats is. Neen, de biograaf van een kunstenaar moet het zieleleven van dien kunstenaar fixeeren; hij moet her-denken wat deze dacht; her-voelen wat hem bewoog. En daarnaast en daaromheen en daarachter: de ademende en sprekende tijdgenooten; ja, het leven en streven van gansch een tijdvak. En dat alles aangezet met de meest karakteristieke trekken.

* * *

Potgieter, de teleurgestelde! Zoo staat hij er bij Verwey: als mensch en als dichter. Teleurgestelde in zieleleven en in gedachtebewegen. Teleurgestelde in de liefde voor een tweede-ik, zoowel als in 't grootsche plan te werken voor zijn tijd: de ontwaker te zijn, de stem die oproept, de hand die den weg wijst, het heldere oog dat dien weg tot in wijde verte nòg onderscheidt, het klare hoofd, dat hem zelfs door koen combineeren nog weet, als het stoffelijk zintuig te kort

schiet in draagkracht. Teleurgestelde, die een gids wilde zijn en het jarenlang was, maar, die zijn eigen schepping hem zag verlaten, en toen, EENZAME, energisch voortwerkend de populariteit, niet de licht-verworvene, maar de moeizaam-verdiende, nog steeds onbereikt zag, zoodat de zware last der teleurstelling na het werkzaamste leven hem immer drukken bleef: »There is not a fiercer hell, than the failure in a great object", als Keats zei.

Is het niet aangrijpend dezen teleurgestelde zijn gansche leven tot één brok werk te zien maken, dat hem vroegeren tegenslag ten troost moest strekken, en daarbij telkens nieuwe pijn bracht, nieuwe ontgoocheling, nieuwe miskenning!

Of moest het hem niet herhaaldelijk verdrieten, nog jaren nadat hij in zijn meesterlijk *Jan Jannetje en hun jongste kind* Jan Salie had gegeeseld, zoodat ieder meenen zou, dat deze er onder was bezweken, nog telkens dat bleeke meelgezicht te moeten zien opduiken, hem nog iederen keer weer met zijn »houding van Slierislarie" te zien slenteren door onze maatschappij? Of spreekt niet de teleurgestelde in zijn politieke verwachtingen uit dat woord, waarmee hij eigen geestverwanten en hun werk later »een duf beslag" noemde, waaraan de gist ontbrak; een duf beslag, het meeste wat zijn latere levensjaren in ons land aan kunst, tooneel, litteratuur produceerden? Teleurgestelde, in persoonlijke aangelegenheden als in die des lands, hoort gij hem dièn vriend »den benijdenswaardigste van allen" roemen, »die in zijn groot gezin een kleine wereld om zich heen had" [1]), ziet gij hem opgaan in het lot van den eenigen zoon zijns vriends, aangetrokken als ook hij, de reine dichter, werd door het wondere leven in jonge kinderoogen. Teleurgestelde de autodidact, die zoo universeel schoonheid begreep en waardeerde, beter, dieper, breeder dan zij, die door anderer hand worden vooruitgeduwd, die hem — en misdeelde noemde zich deze rijkstgezegende, — toch nog meenden te moeten buitensluiten uit den tempel der kunst, hem den eerste der hoogepriesters, waardig zelfs het

[1]) B. Huet: *Persoonlijke Herinneringen*, blz. 55.

Heilige der Heiligen te betreden. Teleurgestelde, 't woord dat Verwey telkens herhaalt, is de veelkrachtige sleutel, die ons inderdaad doet binnengaan in dat uiterlijk rustige gemoed, dat echter die rust zoo lang had moeten zoeken, zoo duur betalen, dat die rust vaak nog zoo krachtig had te verdedigen.

En toch één die stand hield, die zich niet liet wegschuiven, veel minder dooddrukken, die groeide in den strijd. Stoer, — wien teekent het mooie hollandsche woord meer dan hem? — stoer, zette hij zich in tegen den weerspoed, zoodat velen van wat hem hinderde niet merkten. Te waarachtig kunstenaar om niet telkens weer naar de pen te grijpen, waar de drang opduwde, was hij tevens te echt om met zijn gevoel en gevoeletjes te koop te loopen; dacht hij te gezond en te breed om niet overtuigd te zijn, dat de wereld rond heel wat anders draait dan de Ik-heid van eenigen zwakke in de kunst en in het leven. Wat zou hij de Uebermenschen en menschjes haten, die uit hun leege hoofden boven hooge boorden, van achter hun sherry-brandy, en met het attribuut der décadence, de sigaret, tusschen de lippen, de wereld de eer aandoen te bekijken, en te critiseeren — och arme! — wat zou hij dat verpieterd ras haten, dat in kleinkunst opgaat en vergaat, hij die wist wat stemming was, maar ook wat gedachte beteekent, en ook vooral wat werken wil zeggen, vol-levende, kerngezonde geest die hij was.

* * *

Zonder werken geen kunst, leeren wij van dezen bezonnen droomer. Want droomer was hij toch, droomer in het verleden, maar, en dit is karakteristieker dan men misschien op 't eerste hooren denkt, ook en vooral droomer in de toekomst. Wat hij droomde in het verleden werd ten prikkel tot nog schooner toekomstbeeld. Dante is hem niet op de eerste plaats de mysticus; Dante is hem de man, die droomde van het Eéne Italië. *Jan Jannetje en hun jongste kind* verplaatst ons in het verleden, maar met geen ander doel dan

het heden aan te sporen de komende tijden nog mooier te maken. Als hij het lot van een lange rij pennelikkers beschrijft, is het weer een roep om werkers in de toekomst. Hij was de man, die het verleden prees, maar niet eenzijdig, maar zonder den wensch dat verleden geheel te zien terugkeeren, wel met dit verlangen: het te zien herleven, frisch en krachtig naar de behoefte van eigen en toekomstigen tijd. Zeker heeft het zijn aantrekkelijks zóó door te dringen in de kennis der oudheid, dat alles daarin ons gemeengoed wordt, dat iedere straat, ieder huis ons spreekt van eenig vroeger feit, dat we over den weg gaande niet verbaasd zouden zijn plotseling oude bekenden, uit eeuwen her, tegen te komen, daar zij toch ons hoofd vervullen en ons hart bezitten. En het is schoon en goed: met wat zij gedacht en gedaan hebben ons voordeel te doen, ons te richten naar hun ervaringen. Maar is het niet nog grooter en nog beter, en nog rijper aan vrucht: met de kennis van het vroegere te zwoegen voor een volgend geslacht, oude wapenen om te smeden en ze een nieuwe generatie in de hand te geven? Wordt er nog niet scherper blik vereischt te zien, wat ons de toekomst brengen zal, wat later misschien weldra noodig zal zijn, hoe de nakomeling zal denken en verlangen en handelen? Te weten, hoe het oude was, is licht, is niets, vergeleken bij wat vereischt wordt om uit gegevens van het heden den komenden tijd op te bouwen.

Plaatsen we zoo Potgieter naast Da Costa, dan treft ons een merkwaardig verschil. Beiden werden gedreven door de hartstocht voor de Geschiedenis, die een prijzenswaardige eigenschap was der Romantiek [1]), maar die bij velen den blik te uitsluitend naar het verleden deed richten. Keek Da Costa niet steeds het heden aan, als ware het alleen om de fouten er in op te merken, en het af te breken op grond van het verleden? Wij beoordeelen niet, maar vragen: is opbouwen niet meer? Is het niet meer met Potgieter te bewijzen, door daden liefst, dat de Romantiek niet noodzake-

---

[1]) Verwey, 66.

lijk reactie behoefde te zijn, maar dat ze, na het bastaardklassicisme — geile woekerplant, die zooveel eigen schoons verstikte — den keel te hebben toegenepen, moest uitzien naar komende dagen, wier geschiedenis afhing van de energie van eigen tijdgenooten!

Albert Verwey heeft in een mooie bladzijde Potgieter geplaatst tegenover Da Costa. Niet met alles, wat hij zegt, willen we instemmen, maar de tegenstelling is in hoofdzaak te waar, dan dat we ze niet zouden overschrijven, te meer daar we zoo den lezer een heel mooi geëtst portret kunnen laten zien.

Potgieter dan had met Van Lennep, den man der »te gemakkelijke overwinningen", die hem volstrekt niet aantrokken, gauw afgerekend.

»Maar met Da Costa", gaat Verwey verder, »was het anders. Die mocht schimpen op het Zwolle uit de dagen die het Bataafsche Gemeenebest voorafgingen, het »patriottenkind" tegenover hem aan het uiteinde van de lange tafel gezeten, »tartte de stralen zijner vurige oogen"; maar gering schatten deed het hem niet.

»Bevroedde hij dat die man tegenover hem stond als de Eenzame, — en hij als de Menschelijke tegenover hem?

»De eenzaamheid ontvliedende in een angst voor den waanzin van de eenzelvigheid, dreef zijn gevoel hem menschenwaarts, boog zich zijn beeldend vermogen over den gedachtengroei, waarin zijn eigen leven, verzoend met het leven rondom hem, verlustiging en bevrediging voor hem werd. Hij kon niet anders. De poort van zijn wezen was, tot zijne onuitsprekelijke dankbaarheid, dichtgeslagen voor de holen wier kilheid hem de keel beneep. Maar nu die andere?

»Die stond, leerling van Bilderdijk, in de gestaltelooze ruimte waar de Geest heerscht. De alleenheerschappij van den geest, tot de vernietiging toe van alle gewaarwording zoo niet tot den waanzin toe, dan toch tot de waanzinnigste ontkenning van het vormenveelvuldige in de verschijnselen, — die alleen genoot, bij vlagen, als werkelijk een hel oogenblik, als een

klievende bliksemstraal, hem de eenheid van velerlei leven zien deed, bij vlagen, en altijd weer zonder durende bevrediging omdat de eenheid verstoof zoodra de veelheid van de verschijning de zinnen beroerde. De aan de zinnen lijdende, de aan de verbeelding kranke, die eerst zijn geslacht, toen zijn Jodendom, toen zijn Christendom als eenheid stelde in alle leven: broeiende zwoelten, knetterende slagen, verrukking van blauwsproeiende vonken en nachten van klompachtig (?) zwart daarachter: de niets erkennende dan zijn Zelf en het Leven in zijn eigen Zelf! Of ooit Potgieter hem, of hij ooit Potgieter in zijn zóó tegengestelde wezen heeft herkend?

»Het leven is ons genadig, dat het zelden zoo naakt twee zielen elkaar erkennen doet. Het vervult onze zinnen met bijkomstigheden, het verlokt ons gemoed door de bevalligheden van den omgang. Wij zijn ook onmachtig: wij kunnen niet zien wat niet ten deele ten minste ons gemeenzaam is. Wij zijn ook onvolkomen: wij kunnen niet geheel schijnen wat wij toch eigenlijk zijn.

»Zooals in Van Lennep den 18en eeuwschen patriciër, zag Potgieter in Da Costa graag den Jood van voorname portugeesche afstamming. Hij genoot Van Lennep maatschappelijk: wie was beminnelijker voortbrengsel? Hij maakte Da Costa historisch: welke page van Bilderdijk had in zoo oostersche geestdrift de middeleeuwsche banier ontplooid, de banier van Teisterbant? — Waarlijk, de Zwolsche patriotten- en koopmanszoon zou hun mindere niet zijn in dichterlijken blik en hoofsche bewondering.

»Hij die zoo scherp kon zijn, hoewel zoo goêlijk, zal soms toch wel het zijne gedacht hebben; maar hij kon het immers overlaten aan den tijd, die van hem wel eischte dat hij zichzelf zou zijn, maar niet dat hij zou rukken aan de grenzen van anderen.

»En is er dan eigenlijk wel iets dat wij meer beminnen dan een vijand die hoofschheid toelaat en verdient?

»Als de twee merkwaardigste verschijnselen van de Romantiek in Nederland stond daar de eene, zat daar de andere.

De Romantiek die Reactie was, de Romantiek die Vooruitgang ging zijn [1])".

Dit is een kranige bladzijde.

Zoo is Da Costa geteekend: de eenzame in de gestaltelooze ruimte van den Geest, tegenover Potgieter worstelend met de veelheid der concrete verschijningen en ze overwinnend, ordenend tot eenheid. Ook Da Costa de eenzame roepende, de onbegrepene, zooal gehoorde. Zeker, ook Potgieter werd niet steeds gehoord, moeilijk als hij was en is, vooral echter heet, op de eerste plaats bij wie meenen, dat poëzie even zacht naar binnen moet glijden als een oester — de moeite ze open te maken blijft anderen gegund —; maar Potgieter had op Da Costa voor ruimer blik voor goeds bij anderen, breeder waardeering, oprechter erkenning van de belangrijkheid der vele verschijnselen, waarin de wereld en de menschen zich openbaren. Potgieter was liberaal, maar hoor hoe hij zijn geestverwanten de waarheid zegt, — Potgieter was niet kerksch, toch werkelijk godsdienstig. En wie heeft het katholicisme beter gewaardeerd, Da Costa of hij? Lees er zijn *Uurwerk van 't Metalen Kruis* op na, en ge zult zien, dat de verdraagzaamheid hier ten minste niet het gevolg is van laksheid. Al is hij in zijn eerste werken wel eens onbillijk te onzen opzichte, toch kon Alberdingk Thijm aan zijn nagedachtenis de Vondelportretten opdragen; Potgieter zou niet gesmaald hebben van wijwater, daarvoor was hem het hooge te lief, daarvoor had hij te diep ontzag voor het heilige in den mensch en in de wereld, daarvoor was het hem te oprecht ernst geweest, toen Italië hem drong tot het schrijven van dien mooien regel:

»In schoonheid zal het Heilige overwinnen".

Zoo, met zijn ideaal — een vaag, ik geef het toe, toch een rein ideaal — in het hart, ging hij aan zijn heerlijke taak: den eigen tijd begrijpen en begrijpend leiden; al het mensche-

---

[1]) Blz. 99—101.

lijke in den mensch aanvaarden, niet om het onbeziens goed te vinden, maar om uit en met en in het volle leven te komen tot de ontwikkeling van allen aanleg en alle krachten, tot alle kiemen ontsproten, tot alle bloesem zouden zijn geworden tot volle, sappige vrucht:

»Geen lauwer wast in lager lucht".

* * *

Het is altijd een voorrecht voor een kunstenaar, wanneer zijn biographie door een kunstenaar wordt geschreven. Een zeldzaam voorrecht helaas! Want wel kan ijver veel, en is het goed, dat er zijn die met wiskundige nauwkeurigheid alle feiten en feitjes onderzoeken, alle gegevens controleeren, maar een ware biographie eischt veel meer. Kunst en wetenschap dekken elkaar nu eenmaal niet. Al voedt de kunst zich met vruchten van elk veld, zij is zoo min wijsbegeerte of theologie als natuurkunde of algebra, schoon ze alle wetenschap, naar haar goedvinden aan zich dienstbaar maakt. Ik zal hier niet een duizend-en-zooveelste poging wagen een bepaling te geven of na te schrijven, die nu eens *alles* zal insluiten, maar meen te kunnen volstaan met te wijzen op het geheel persoonlijke, geheel eigene, wat ieder waar kunstenaar kenmerkt in de eigen oorspronkelijke vereeniging van zijn gevoelen, weten en kunnen. Dat persoonlijke te leeren kennen, te verklaren uit zijn oorzaken, uitwendige en inwendige, de laatste vooral, is uiterst moeilijk en vereischt een verwanten geest. Daargelaten, dat de mindere den meerdere nooit zal kunnen begrijpen, wordt er toch ontzettend veel geeischt een mensch gansch te doorgronden, laat staan een superieur mensch. De een moge het daarin verder brengen dan de andere, het zieleleven is te diep, te innig, te persoonlijk, dan dat we iemand heel gauw zouden gelooven, die beweert een ander nu eens volkomen te kennen. Toch, hoe betrekkelijk onvolkomen ook alle pogen blijft, wie hier iets, ja veel kan bereiken is een dichter. Myriad-minded als Shakespeare of minder universeel-begaafd — dat is een zaak van tint —

als de dichter zijn oor te luisteren legt, zijn blikken naar iets keert, hoort en ziet hij meer dan anderen, doordat hij fijner voelt, vaster begrijpt. Hij kan meer dan werkman, hij kan bouwmeester zijn.

Dit voordeel heeft ook zijn schaduw.

Want, lichter dan een ander komt de dichter er toe, al schrijvende te dichten en dan verder te schrijven naar wat hij dichtende zag en toch voor objectieve waarheid houdt. Dat kan hem gebeuren, terwijl hij gansch te goeder trouw meent door liefde noch haat gedreven te worden, al is het mogelijk, dat deze diep latent werken. Daarom moet bij de beoordeeling van een werk, als we hier bedoelen, altijd worden bedacht, dat we een mensch zien dóór het temperament van een ander mensch, en kan het voor wie zich een eigen oordeel wil vormen zijn nut hebben naast het werk eens dichters, dat van een eenvoudig registreerend en compileerend schrijver te openen.

Zoo behoudt dan naast Verwey's werk ook dat van Groenewege zijn waarde, al stempelen we die met minder hooge keur. Want wat Verwey's boek nog van zoo bijzondere beteekenis maakt, het is dat hij, ondanks de groote verwantschap tusschen woordkunstenaar en woordkunstenaar, toch behoort tot een andere school — zeker, school! — en des ondanks dat met zooveel liefde dit werk heeft gedaan, dat wij van iemand, die tot denzelfden kring als Potgieter behoorde, niet iets beters hadden verkregen. Deze bewering steunt niet alleen hierop, dat geestverwanten plegen ten opzichte van elkaar hun critische nagels eerder in te trekken, maar vooral, dat Potgieters werk hierdoor is gebleken, den leeftijd eener school, die aan verval van krachten en een paar stevige vuistslagen stierf, te kunnen overschrijden.

Men besluite hieruit nu niet, dat ik Verwey aanzie voor een tegenstander van Potgieter. Iemand die zoo onze letterkunde doorgewerkt heeft als hij, kan dat niet zijn. En ook, van Potgieter's gedichten tot *De Nieuwe Tuin* en *Het Brandende Braambosch* dunkt mij de afstand minder groot dan van Potgieter tot menig ander moderne, bij wien de onbe-

paalde gedachte meent mee te mogen teren op de rechten van het vager, uit den aard moeilijker te controleeren gevoel. Maar wel meen ik dit, dat het een hulde is aan Potgieter, grooter dan eenige hem gebracht, dat een der stevigste werkers van tachtig, die zijn beste krachten mee heeft gewijd aan de zoo dringend noodzakelijke critiek, die door geen vooroordeelen, door geen banden van samen opgroeien of vriendschap aan den tijd van Potgieter is verbonden, die alles wat daarin voos was mee had helpen in mekaar knijpen, zich zooveel jaren na 's dichters dood met eerbied wendt tot zijn werk en, het opnemend met devote handen, beschouwt en geniet, en, van het werk komend tot den mensch, ook dien waardeert, mooi vindt en verheerlijkt, en die appreciatie, gebaseerd op scherpe doch onvooringenomen critiek vastlegt in een werk dat, stoer als de uitgebeelde en diens arbeid, door die stoerheid het pit van Potgieters geest en figuur in de massiefheid van een met forsche slagen uitgehouwen marmerblok samenbindt.

* * *

Trouwens Potgieter was zijn tijd vooruit. Alberdingk Thijm had al vroeg gezegd, dat de dichter moet zijn: een kunstenaar met het woord, en van al zijn tijdgenooten heeft niemand dit beter begrepen en in praktijk gebracht dan Potgieter. Hij wist wat het »Est Deus in nobis" al kwaad gesticht had en hoeveel onzeker gestamel op rekening wordt en werd gesteld van de heilige verrukking, waarin het oogenblik der »inspiratie" de »Muzenzonen" heette te brengen. Potgieter was de man om het woord van Van Eeden te onderschrijven dat die zoogenaamde inspiratie (een woord waar men heel voorzichtig mee moet leven) niet is een bedwelming maar een bijzonder helder zien, een bijzonder fijn voelen, een tijd van bijzondere vaardigheid om het gevoelde en het geziene weer te geven, niet als onbewust medium, maar als met bewustheid werkend denkend en wetend wezen.

Die helderziendheid bij teere fijngevoeligheid treffen we, dunkt me, bij Potgieter. Hij wist, wat hij neerschreef, en ook

waarom hij zóó deed en niet anders. Van elk woord, van elk beeld gaf hij zich rekenschap, en steeds werkte hij om zijn materiaal te vermeerden, te verbeteren, te leeren beheerschen:

»Maar dichten, arbeid is 't uit groef bij groef te delven,
't Geen nergens mag verraên, waar 't glad den boog doet welven,
Hoe zwaar het beitlen viel door 't vaak weerstreefd geglij" [1]).

Dat dit beitlen, dit delven met zware inspanning dan ook meermalen een nieuwen rijken ader doet vinden, een frissche krachtig springende bron losslaat, dat is het gevolg van het ernstige werken. Een rijke aanleg zonder inspanning brengt niet veel tot stand, maar wie met zware moeite delft in elken bodem, zal zich dan ook vaak beloond zien door het vinden van een nieuwen rijken ader, door het wakkerslaan van een plotseling uitspringende frissche bron, die van ver en van dichtbij samengedruppeld in haar mysterieuse schuilplaats, nu in eens stroomen geeft uit haar overvollen onbekrompen schoot.

Als ik zoo Potgieters werk beschouw, denk ik onwillekeurig aan Hello waar die de kunst van het woord behandelt in dat superieure boek *L'homme*, vol paradoxen, vol tegenspraak soms, schijnbaar ten minste, vol overdrijving ook, ja niet zelden vol onbillijkheden, maar vooral ook vol van de oorspronkelijkste gedachten, waar de schrijver eensklaps nieuw licht gooit op lang geziene dingen, die nu ineens heel anders blijken te zijn. Oorspronkelijk als zijn verheerlijking is van de kunst: »l'expression sensible du beau" (nu haal ik toch een definitie aan), niet het minst de kunst van het woord dat is »la splendeur du monde invisible, (comme) la lumière est la splendeur du monde visible", is zij het evenzeer waar hij beschrijft, hoe, als het licht schijnt in de ziel des kunstenaars, door die levenwekkende kracht, de woorden geboren worden en naar buiten dringen als tot levende wezens geworden ideeën.

»Dans la création artistique, à l'instant précis, à cet admirable instant où il exprime la beauté qu'il pense, l'artiste se sent

---

[1]) *Gedroomd paardrijden.*

pénétré d'une lumière invisible, lumière chaude et vivifiante, qui va lui donner la parole. Plein de sa pensée, possédé de son type, il sent quelque chose se mouvoir en lui. Ce sont les paroles qui naissen, lumineuses et ardentes, dans son esprit. Elles se modèlent sur la pensée, s'embellissent de sa beauté, resplendissent de sa splendeur."

Zóó heeft, dunkt, mij Potgieter gewerkt. Wat hij vormde, kwam uit het diepst van zijn wezen, en lachte in den glans van zijn geest. Zóó groeide eerst en welde toen spontaan uit zijn innerlijke ziening die plastiek, welke sober gehouwen als ze is, in al de schoonheid van strengen eenvoud straalt. Ziet ge Dante in zijn studeercel tijdgenoot en voorgeslacht oproepend ten vonnis?

»Eens anders blik zou 't schimgewoel vervaren,
Eens anders hoofd zou duiz'len van die stof,
Hij ordent haar, hij vonnist hen in 't staren;
En als het oost van purp'ren luister gloeit,
Houdt nog het schrift dier geel geworden blaren,
Door 't lamplicht flauw beschenen, hem geboeid".

Zoo in rhythmische evenmaat klonk in zijn verzen na de harmonie dier ongeziene dingen, de harmonie dier geheimzinnig geboren, onstoffelijke woorden, welluidend als de volle tonen van zware klokken. Ach, waarom toch heet welluidend vaak niet anders dan zoetvloeiend en zangerig! En zoo schaarde zich vers naast vers tot dien wonderen bouw van strofen, waar de dichter speelt met den vorm, volkomen naar zijn wil. Zoo, vergetend vaak, dat hij schreef voor anderen, volgde hij in zijn geest, den grilligen gang zijner gedachten, die gaande door een weelderig park, geen enkele laan, geen enkel pad kunnen voorbijkomen, of een verschiet houdt hen staande, of een perspectief boeit hen, of een vreemde, nieuwe bloem doet hen vooroverbuigen in gemijmer, of een zoet geluid lokt hen af van den weg naar in het waas der nieuwheid verweg lachende weelde.

* * *

Potgieter criticus en scheppend kunstenaar! De samenvoeging

moge hun vreemd lijken, die nog altijd met het versletene en onware »la critique est aisée" komen aanzeulen: criticus en scheppend kunstenaar ze waren zelden beter gepaard. Potgieter was wel de eerste in ons land, die wist, dat critiek kunst is, die ook wist, dat geen kunstenaar iets grootsch, iets blijvends bereikt, zonder voortdurende zelfcritiek. Haalt hij niet met instemming de woorden aan van een schrijver, die zei, dat de kunst van schrappen het hoogste was, wat een schrijver kan leeren. Zeker zou hij niet geaarzeld hebben met Hello's woorden in te stemmen: »La critique est la Conscience de l'Art", en de bladzijden die de Fransche wijsgeer dan laat volgen, zou Potgieter stellig met klinkend handgeklap hebben beloond. »La grande critique vit d'admiration, la petite de chicane". Dàt is het woord. Uit zulk een groote critiek groeide: *'t Is maar een Pennelikker*, groeide het meesterlijke *Jan Jannetje en hun jongste kind*, groeide vooral het magistrale *Rijksmuseum te Amsterdam*, het hooglied der in haar volle recht stralende, immers tot kunst geworden critiek, die van de litteratuur, de afbeelding des levens, overging tot het leven zelf; die niet enkel gebreken aanwees, maar ook den weg tot verbetering, die te vinden was in de »verheffing van de vormen onzes maatschappelijken levens boven enkel materieele bedoelingen", zooals Bakhuizen van den Brink het streven noemde [1]) alles te verbeteren, alles te idealiseeren, gelijk Potgieter den koopman had willen idealiseeren en dit metterdaad bereikte in zich-zelf, conscientieus nauwkeurig makelaar, die den handel zoo oprecht verheerlijkte en even ernstig, even echt, even conscientieus en eerlijk letterkundige.

Zoo gelukkig als Verwey slaagde met Potgier's portret, was hij m. i. bij het schetsen of teekenen, of soms breed uitschilderen van 's dichters tijdgenooten. Van Lennep en Da Costa noemden wij reeds, terwijl het hier de plaats is even te wijzen op de schetsen van andere, minder op den voorgrond tredenden: Klijn, Willems, Withuys, Bilderdijk, Beets e. a., of op die, welke meer doorgeschilderd moesten worden, om hun

---

[1]) Verwey, 227.

grooteren invloed op Potgieter of hun lange vriendschap met hem: Drost, Bakhuyzen van den Brink, Busken Huet. Ik kan niet nalaten, hier even uit de lijst te lichten de vluchtig aangezette, maar rake schets van Bilderdijk, zoo beknopt als zij is, geweldig van juistheid en diepte:

»Niet de oneindige hoeveelheid versjes die hij geschreven heeft, maar die hartochtelijke, verstandelijk-retorische scheppingen, die omstreeks 1810 onstonden, die verstandelijk-retorische, maar door den hartstocht gestaalde vormen, waarin goden-, geesten- en menschenwereld, opgenomen, zich verslingerend, een onverbreekbaar geheel zijn en een geestelijke nalatenschap van den bijbelschen Hollander, die in duitsche mystiek gedrenkt, aan duitsche wijsbegeerte beproefd, er een hemel- en aardleer in ontwierp die den nuchteren hartstocht van zijn ras vereenigde met de overlevering die hem omvergankelijk dacht, — die waren Bilderdijk" [1]).

Als voorbeeld van een meer uitgewerkt schilderij verwijs ik naar blz. 150 vv., waar de figuur van Drost staat, de leider, de stuwende kracht, die op Potgieter den grootsten invloed oefende, meer en verder strekkende dan Heye, wien Groenewegen die eer geeft. Drost toch was door zijn geheele persoonlijkheid leider, die in 't stellig besef van wat kunstenaar-zijn beteekent, in de zekerheid, waarmee hij zijn richting koos, in de beslistheid, waarmee hij critiek uitoefende, in de kracht, waarmee hij zijn tijdschrift, den voorlooper van *De Gids* stuwde, ons herinnert aan den leider Potgieterzelf. Verwey's waardeering van Drost is dubbel belangrijk, daar zij ons veel nader brengt tot een figuur, die door de kortheid zijns levens en door de schaduw, waarin de gestalte van Potgieter hem plaatste, dreigde te gering geschat te zullen worden.

* * *

Waarlijk, de verschijning van Verwey's boek is een geluk-

[1]) Blz. 43. Bij verglijking met wat Verwey zei in zijn artikelen: *Toen de Nieuwe Gids werd opgericht*, zien we hoe veel breeder en dieper nu zijn appreciatie is geworden.

kige gebeurtenis. Juist en vooral, doordat Verwey dit *Leven* schreef, blijkt, dat in Potgieter's werk de duurzame levenskracht woont, eigen aan alle echte kunst, die ze een bestaan verzekert door wisselende inzichten en modes heen. Ieder voorname periode in de kunstontwikkeling moge in haar leuze een of meer factoren tot het ontstaan van artistiek werk als de eerste, ja de eenigste uitroepen: onafhankelijk van scholen bestaat het echte talent, dat wel den invloed van zijn tijd ondergaat, maar door het warre struikgewas van leer en leuzen toch uit eigen vermogen weet door te dringen tot de heldere bron des levens. De groote meesterwerken uit verschillende tijden staan naast elkaar, in het nauwe verband, dat alle echte kunst samenvoegt, als het stralende bewijs, dat de schoonheid alle scholen overleeft.

We kunnen niet dan winnen bij de breedste opvatting. Waar we het echte zoeken, kan tijd of school ons onverschillig zijn. Zoo is 't ons om 't even, tot welke school of tot welken kring Potgieter behoorde, wij, die in hem zien een waarachtig dichter, een hard werker, een diep en gezond voelend kunstenaar, die in de dagen der beweging als in de rust zijner eenzaamheid na 1865, met onvermoeide kracht bleef werken, en in zijn arbeid een rijken schat naliet.

Potgieter behoort tot de weinigen, in wier vereering allen kunnen samengaan. Als we iemand onsterfelijk noemen, wil dit dan niet zeggen, dat hij voor alle tijden heeft geschreven? Maar een eer voor de school, waaruit Verwey is voortgekomen, blijft het steeds, dat deze hem een zoo voorname hulde heeft gebracht als ligt bevat in dit kloeke stuk werk.

Nijmegen. M. A. P. C. POELHEKKE.

EEN EERBIEDWAARDIG MONUMENT.

In de schaduw van den witsteenen reus; de basiliek van het H. Hart op Montmartre, met hare machtige vormen de hoogte beheerschend, van die hoogte het trotsche Parijs overschouwend, staat verweerd en vergeten eene oude kerk, bescheiden van afmetingen.

Menigeen, den Montmartre bestijgend, is die ruïne onverschillig voorbij gewandeld, heeft haar tenauwernood een oogslag waardig gekeurd; den tol hunner rechtmatige hulde hebben slecht enkelen betaald: mannen van het vak, kunstenaars of oudheidkenners.

Bedoeld kerkje is een der parels, zoo niet de schoonste, welke de architectuur te Parijs in hare kroon draagt.

Geen wonder derhalve, dat toen in 1897 de stedelijke bouw-commissie tot afbreken adviseerde, een wraakkreet opsteeg tegen die aansporing tot het grofste en domste vandalisme, 't welk in de hooge kosten eener eventueele restauratie haar eenigst argument vond.

Voegen wij er aan toe: de heeren waren bezeten door het duiveltje van het anti-clericalisme en vergaten, dat zij honderdduizenden wegwierpen aan tal van moderne gedrochten.

Wie zich het lot der veroordeelde aantrokken, lieten het niet bij een protest. Zij hielden bijeenkomsten, sloegen de handen ineen, deden bij de betrokken overheden de noodige stappen.

Een gunstig oor leenend aan de vertoogen der oudheidminners besloot de Gemeenteraad tot restauratie, volkomen restauratie van dit eenig monument, een juweel van kunst en tevens een gebouw, de geschiedenis vermeldend van eeuwen, de heugenis bewarende van rampspoedige dagen als van andere, rijk aan troost voor het christelijk gemoed.

Met de kerk van Saint-Germain-des-Prés en de Crypta van Saint-Martin-des-Champs is het kerkje van Saint-Pierre op Montmartre een der oudste van geheel Frankrijk; het is bovendien een der zeldzame overblijfselen van Romaanschen stijl in de Seine-stad.

Die gedeelten ervan, welke niet geschonden zijn door de hand van onbevoegde en onbekwame herstellers, dragen den stempel van de heerlijkste architectuur uit de tweede periode van den Byzantijnschen stijl.

Naar de documenten uitwijzen, dagteekent de eerste Christenkerk op Montmartre van het einde der zevende eeuw.

Het oude werk *Miracles de Saint Denis*, dat onder de regeering van Karel den Kalen geschreven werd (8e eeuw) maakt er onder meer melding van.

Geteisterd door de Noormannen eerst, daarna door een geweldige orkaan, die in 944 boven Parijs woedde, restte er van het oorspronkelijke bouwwerk niet veel.

De herstellingen van enkele jaren na 944 en meer nog de volgende, ondernomen in de 12de eeuw, schaadden zeer aan het origineel en vervormden het geheel tot een bouwwerk, dat in de zooeven genoemde eeuw schijnt opgetrokken.

Gelijk de meeste basilieken uit dien tijd heeft Saint-Pierre-de-Montmartre den vorm van een parallelogram, door een dubbele rij kolommen in drieën verdeeld.

Vier zuilen in het kerkje trekken bijzonder de aandacht. Gehouwen uit een enkel stuk antiek marmer, dragen zij kapiteelen, die met lofwerk in Gallo-Romaanschen stijl versierd zijn.

Op deze kolommen is mede toepasselijk, wat de dichter der „Aya Sophia" zong:

»Wij droegen eens van de oude valsche goden
De tempels zonder tal;
Nu worden wij tot uwen dienst geboden,
O Koning van 't heelal!
Wij stonden eens als weelderige slaven,
In 't schit'rend praalgewaad.
Nu groeten wij, aan puin en schande ontgraven
Der vrijheid dageraad".

Niet ver toch van de plek, waar de Saint-Pierre zich verheft, op de Place du Tertre, stond oudtijds de tempel van Mars. Naar alle waarschijnlijkheid hebben bedoelde zuilen daar dienst gedaan.

Het kerkje heeft andere merkwaardigheden aan te wijzen, de steenen doopvont onder andere, welke het jaartal 1537 voert, en waaraan ornamenten te bewonderen vallen, uitgevoerd in den zuiversten renaissance-stijl, dien men zich denken kan.

In 1559 brak door de onvoorzichtigheid van een der religieuzen uit de abdij, waartoe de Saint-Pierre behoorde, een geweldige brand uit, die vooral aan de zijbeuken groote schade toebracht en de hoofdoorzaak was van het verval der kerk.

Er werden herstellingen aangebracht, maar gelijk het al te veel gebeurt, waren deze louter lapwerk, gebrekkige reparaties, voor tijd en wijle tegen volslagen verwoesting beveiligend.

Vreeselijker dan de orkaan, welke in de 10de eeuw boven Montmartre losbarstte, was de stormwind der groote omwenteling.

Enkele jaren hadden de Benedictinessen te midden der beroeringen schier ongestoord kunnen voortleven, toen zij in 1792 daags na het feest van Maria Hemelvaart het bevel ontvingen, dat zij binnen driemaal vier en twintig uren haar heiligdom te ontruimen hadden.

Hare Overste was de eerbiedwaardige de Montmorency-Laval, vergrijsd in 's Heeren dienst.

Op deze 71 jarige, doof en blind van ouderdom, was 't, dat de openbare aanklager der revolutionaire rechtbank, de afschuwelijke Fouquier-Tinville zijne walgelijke woordspeling met conspiré *sourdement* toepaste, aldus den palm behalend van den bloedigen galgenhumor.

De abdij werd geheel verwoest; er restte weldra niets meer van, aangezien de puinen benuttigd werden als bouwmateriaal voor de huizen der in de nabijheid wonenden.

Aan de verwoesting ontkwam het kerkje, niet aan de ontheiliging. Rijk aan kunstwerken was de Saint-Pierre. We

noemen slechts: de bas-reliefs in het hoofdaltaar, voorstellende de genezing van den kranke aan de deur van den tempel door den Prins der Apostelen. Boichot beitelde ze.

De figuren aan de tribune van het zangkoor waren van Monchy en Caffiery; de wijwatervaten waren ontworpen door de gebroeders Desmelles en afkomstig uit de porceleinfabriek van Clignancourt.

Verder trof men er aan: drie beelden van Coustou, den Godsdienst, een Engelbewaarder en de Godsvrucht voorstellende; een geknielden H. Dyonisius van Sarazin en eene H. Maagd van den vermaarden beeldhouwer Pigalle. Het huwelijk van dezen werd er den 17^en^ Januari 1771 ingezegend; den 21^en^ April 1785 zette men er zijn stoffelijk omhulsel bij.

Beelden, schilderijen noch bas-reliefs ontzag het revolutionaire grauw. Van de biechtstoelen, de banken en alles, wat brandbaar was, stookte het op de openbare plaats een groot vreugdevuur, waarbij de »carmagnole" gedanst en het »Ça ira" gezongen werd.

Wat elders waargenomen is, geschiedde ook hier, tot schande der menschheid: degenen, welke geleefd hadden van de weldaden der abdij, die behoord hadden tot de armen, die zij kleedde en voedde, stonden in de voorste rijen bij de heiligschennis. Zij trokken spottend, met de kerkelijke plechtgewaden omhangen over Montmartre, schonden de graven der abdissen, strooiden hare assche in den wind.

Na eerst een uitspanningsoord geweest te zijn, waar de ongebondenheid hare bacchanaliën vierde, werd de Saint-Pierre de tempel der Rede. Eene lichtekooi nam er de plaats in, welke de Heiland zooveel eeuwen bekleed had; de Montmartre, de Martelaarsberg, geheiligd door het bloed van zooveel geloofsgetuigen, verkeerde in een Montmarat, den berg van Marat, den apostel van moord en bloeddorst.

De Conventie decreteerde in 1795, dat boven het koor een toren moest aangebracht met het noodige voor het telegraphietoestel van Chappe, waardoor berichten tusschen Parijs en Rijssel konden gewisseld.

Ook dit plompe, primitieve bouwwerk droeg er niet weinig toe bij, om de stevigheid van dit gedeelte van het kerkje in gevaar te brengen.

Na den slag van Waterloo, toen Parijs in handen viel der Verbonden Mogendheden, werd Saint-Pierre in eene ambulance herschapen. De woeste Kozakken toonden niet den minsten eerbied voor de heilige plaats en hielden er huis als de waardige navolgers van de revolutie-mannen.

Betere jaren lichtten voor het oude kerkje aan, doch al mocht het tot eene restauratie komen, zij was, gelijk we reeds opmerkten, niet meer dan lapwerk.

Op de hoogte gelegen, blootgesteld aan alle weer en wind, is het schier een wonder, dat het staan bleef.

De grootste dwaasheid, de uitzinnige beweging van het Commune-oproer, van den dwazen Fransch-Duitschen oorlog, stelde ook voor korten tijd op Montmartre de wet. Hoe de aanvoerders in het algemeen gestemd waren jegens den godsdienst; hoe de volgelingen als zij met het merg van het krachtigst anti-clericalisme waren gevoed, behoeft niet in herinnering gebracht.

Op Montmartre, niet ver van de Saint-Pierre, volvoerden zij een hunner heldenfeiten, doorschoten zij de generaals Clément Thomas en Lecomte.

Tusschen de Sacré-Coeur en de achterzijde van de Saint-Pierre doorgaande, de rue de la Barre af in de richting van de houten loods, den weidschen titel voerend: »Réfectoire des Pélerins", is de eerste straat aan uwe linkerhand de rue de la Bonne. Wederom links van laatstgenoemde straat, heel aan het begin, tegen het voorste gedeelte van den op vallen staanden muur werd de dubbele misdaad gepleegd. Waarom bleef het stadsbestuur in gebreke, voor deze slachtoffers der onberedeneerde volkswoede een gedenkteeken op te richten, of althans door een gedenksteen deze plek aan te duiden? Omdat Parijs zoolang door revolutionairen bestuurd werd?

Le Moussu — wie herinnert zich nog dezen grrrooten man? — beval in de dagen der Commune, dat Saint-Pierre voor den katholieken eeredienst gesloten zou zijn; dat zij van

den 12den Mei 1871 af ter bewaarplaats strekken zou van de ammunitie, bestemd voor het broedermoordend geschut door de Communards op Montmartre geplant.

Het rijk dezer tirannetjes bleek gelukkig van zeer korten duur; het oude bedehuis werd spoedig aan zijne oorspronkelijke bestemming weergegeven.

Op het oogenblik is de restauratie in vollen gang, de voorzijde is geheel hersteld. Een half millioen franken zullen noodig zijn, om het verweerd heiligdom opnieuw uit zijne puinen te doen herrijzen.

De offervaardigheid der Franschen is onuitputtelijk. In de 30 millioen hebben zij saamgebracht voor den opbouw der basiliek van het H. Hart. Waarom vergaten zij al te lang den heiligen plicht, om de noodige sommen bijeen te garen voor het herstel van een kerkje, dat met de Parijzenaars al het lief en leed gedeeld heeft, eeuwen achtereen?

Doch neen, laten we hier niet zoeken naar het antwoord op eene vraag, die een verwijt kan schijnen.

De Saint-Pierre, door Eugenius III geconsacreerd, de Saint-Pierre, binnen wier muren een H. Bernardus, een H. Franciscus van Sales, een Sint Vincentius à Paulo enz. kwamen neerknielen, wordt herbouwd, is voor ondergang gevrijwaard. Dat zij ons genoeg.

In de schaduw van de Sacré-Coeur, reusachtig getuige van het geloof der 19e en der 20e eeuw, zal dit eerbiedwaardig monument de getuigenis afleggen van het geloovig verleden, en te binnen roepend strijd en lijden ons tevens de belofte herinneren aan de overwinning, de eindzegepraal door den goddelijken Stichter aan zijne Kerk verzekerd.

Parijs. LOUIS B. M. LAMMERS.

LEEKEN-APOSTOLAAT TE LONDEN.

De Katholieke Kerk in Engeland, steeds in hare opkomst, vermeerdert niet in het getal harer aanhangers, zooals men, oordeelend naar de bekeeringen, die jaarlijks plaats hebben, wel zou mogen verwachten. Telt men de getallen op, die aantoonen hoevele protestanten ieder jaar tot de Moederkerk wederkeeren, dan wordt het hart vervuld met blijde hope voor de toekomst. Feit echter is het, dat reeds sedert verscheidene jaren het officieele getal der roomsch-katholieken in Engeland en Wallis niet hooger stijgt dan 1,500,000. Noch landverhuizingen der inwoners van Engeland en Wallis, onder wie zich ook een zeker getal katholieken moet bevinden, noch vestigingen van protestantsche vreemdelingen in Engeland, waardoor het niet-katholieke gedeelte der inwoners sterker vermeerdert dan de katholieke bevolking, kunnen als afdoende redenen beschouwd om een geruststellende verklaring te geven van dezen stilstand der Kerk. Algemeen erkend en betreurd, wordt dit feit ook algemeen toegeschreven aan, wat men noemt, een »lekkage" in 't schip der Katholieke Kerk, dat onder Engelsche vlag vaart. Verscheidene redenen zijn er reeds voor aangegeven en verschillende middelen aangewend; het lekgat echter is nog niet gestopt. Steeds verliest de Kerk tal van volgelingen; wederom leest men in het officieele jaarverslag van 1903 — *The Catholic Direçtory* — dat het aantal roomsch-katholieken in Engeland en Wallis 1,500,000 bedraagt. En weinig troost bij het droevig schouwspel van dezen kwijnenden toestand geven de woorden, die misschien wel van een bedenkelijken godsdienstzin zijn: »Schoon de quantiteit der Kerk niet

vermeerdert, wint zij toch in qualiteit. De lagere klassen, wel is waar, verliezen wij; de hoogere echter komen naar ons toe". Zijn die woorden de wanhoopskreet der moedeloosheid, welken zelfs »brave" katholieken dus durven uiten? Of worden zij zoo maar bij den neus weg gezegd, zonder dat de spreker hunne beteekenis bevroedt? Wat er van zij: vele, krachtige en ijverige handen zijn reeds lang aan 't werk om zooveel mogelijk het lek te stoppen.

Volgens de Engelsche wetten moeten de gemeenten voorzien in het onderhoud van behoeftige kinderen en volwassen menschen. Zij worden in een »werkhuis" opgenomen. Degene, die in staat zijn te arbeiden, moeten door hun arbeid in de werkhuizen verricht, hun onderhoud betalen. De kinderen zijn natuurlijk vrij van die verplichting. Aan hen wordt op de scholen der werkhuizen, waar zij onder dak gebracht worden, gratis onderwijs gegeven. Vele katholieke kinderen hebben daar hun geloof geheel en al verloren; en daarom zijn er in alle bisdommen leeken-vereenigingen opgericht, onder voorzitterschap van een priester, met het kennelijk doel om in alle parochies de kinderen, die gevaar loopen hun geloof te verliezen, uit hunne gevaarvolle omgeving te redden, en gelden te verzamelen voor het noodige onderhoud dezer kinderen. Dat zulk een werk noodzakelijk was om de toekomst der Katholieke Kerk te verzekeren, zullen wij zien uit hetgeen Kardinaal Manning z.g. voor zijn Aartsbisdom van Westminster te Londen gedaan heeft.

De strijd, dien de Kardinaal moest strijden, was zwaar, hardnekkig en langdurig. Alle commissiën der Armenvaders, aangesteld volgens de wet, waren zeer sterk doortrokken van den geest van onverdraagzaamheid voor het Katholiek Geloof en van proselietenmakerij voor het Protestantisme. Het is geschiedenis, dat in 1861 de WelEerw. Heer Bagshawe, nu rustend bisschop van Nottingham, bij het gerecht een bevelschrift aanvroeg om de commissieleden van een werkhuis te dwingen, hem vrijheid te geven aan de katholieke inwoners godsdienstigen bijstand te verschaffen. Het is geschiedenis, dat in eene andere inrichting katholieke kinderen

omgepraat werden om op hun twaalfjarigen leeftijd zich protestant te verklaren: zij, die zulks deden, konden het werkhuis dan verlaten en in een voor hen passende betrekking gaan. Ook is het geschiedenis, dat de katholieke kinderen zoo bedorven waren door hun anti-katholieke omgeving, dat de priester, die hun katechismus kwam geven, met bespotting en verachting ontvangen werd.

In 1862 werd er eene wet uitgevaardigd, die den commissieleden der Armenvaders toestond de katholieke kinderen — weesjes of anderen — naar scholen te zenden, die, gebouwd en bestuurd door katholieken, de goedkeuring van den Staat hadden ontvangen. In 1866 kwam eene andere wet tot stand, volgens welke de commissiën der Armenvaders gedwongen konden worden door een bevel van hooger hand, om de kinderen aan de goedgekeurde scholen van hun eigen godsdienst af te staan. Deze wetten hadden, wel is waar, de moeielijkheden, die de katholieke opvoeding der kinderen belemmerden, uit den weg geruimd; zij hadden echter de onverdraagzaamheid der Armenvaders tegenover de katholieke kinderen niet veel verminderd of gematigd.

In Juni 1865 werd Dr. Manning Aartbisschop van Westminster te Londen. Zijn plannen van werk en ijver had hij reeds gemaakt. Het lot der arme katholieke kinderen zou hij zich aantrekken. De kinderen nog onbedorven in hun geloof voor de Kerk te behouden; hen, wier geloof gevaar liep voor de Kerk te redden; de in hun geloof reeds bedorven kinderen in den naam der wet, der eerlijkheid, des gewetens op te eischen, en door een goede omgeving en een flinke katholieke opvoeding aan de Kerk terug te schenken: dat was — koste wat 't wil — het grootsche doel, dat de Aartsbisschop van Westminster zich voorstelde. En na een vijf en twintigjarigen arbeid mocht hij dit op 't laatst van zijn leven verwezenlijkt zien.

Nauwelijks te Westminster gezeteld, richtte de nieuwe, ijverige Aartsbisschop aan zijn onderhoorige geloovigen een herderlijk schrijven, waarin hij warm de zaak bepleitte der kinderen, die verlaten, verwaarloosd of misdadig reeds, opge-

nomen waren of zouden opgenomen worden in de onder staatstoezicht opgerichte werkhuizen, ambachtscholen of verbeterhuizen. Een officieel rapport, uitgebracht den 8en Augustus 1867, toonde aan hoeveel katholieke kinderen gedurende de onmiddellijk voorafgaande 7 jaren een onderkomen gevonden hadden in de werkhuizen van het Londensche distrikt, en vermeldde tevens, of zij daar gebleven, ontslagen of wel overgedragen waren aan de in dit distrikt gevestigde staatsinrichtingen. Gedurende dit tijdperk van 7 jaren hadden 33 werkhuizen te Londen 10,044 katholieke kinderen opgenomen; daarvan waren er 1,710 overgedragen aan de scholen der distrikt-werkhuizen, en slechts 4 kinderen waren afgestaan aan de katholieke scholen, schoon deze aan al de eischen der Armenwetten voldeden en veel meer kinderen konden plaatsen. Daar 4 werkhuizen en 4 Unions (vereeniging van gemeenten, die voor gezamenlijke kosten de Armenwetten uitvoeren) geen officieele rapporten hadden verstrekt aan de Commissie der Armenwetten, schatte men het aantal katholieke kinderen naar al de instituten gezonden op ongeveer 2000, waarvan zeker meer dan de helft nog steeds in de werkhuizen vertoefde.

Reeds vóór het verschijnen van dit verslag had Kardinaal Manning pogingen in 't werk gesteld om de katholieke kinderen uit de scholen der werkhuizen weg te nemen en ze in zijn eigen scholen te plaatsen; maar de uitslag was ver van bemoedigend. In 1866 schreef hij: »Gedurende de laatste »8 maanden hebben wij aanhoudend en sterk er op aan ge»drongen bij 15 besturen der Armenvaders om onze arme »kinderen terug te krijgen. Slechts twee besturen hebben »toegestemd. In een of twee gevallen waren hun antwoorden »beleefd en gepast in vorm. Van de overigen is 't beter niet »te spreken".

In 1867 had hij twee nieuwe gestichten geheel volgens de eischen der Armenwetten laten bouwen, waarvan één 170 jongens en een ander 100 meisjes kon herbergen. Van de meer dan 1000 katholieke kinderen in protestantsche handen kon de Kardinaal er slechts 70 krijgen, nl. 49 jongens en 21

meisjes. Daardoor steeg het getal der kinderen in zijn vijf van regeeringswege goedgekeurde scholen en verbeterhuizen, tot 448. Een vergelijking van den huidigen toestand met dien van toen toont een kolossalen vooruitgang gedurende de 35 jaren van hard werken, bezorgdheid en tegenspoed.

	1867.	Kinderen.	1902.	Kinderen.
Verbeterhuizen	1	136	1	174
Ambachtscholen voor verwaarloosde of verlaten kinderen	2	242	4	560
Onderwijsscholen voor verwaarloosde of verlaten kinderen goedgekeurd door den Staat . . .	2	70	12	1810
Uitbesteed of op 't opleidingsschip				100
		448		2644

Uit de vermeerdering dezer instellingen en hare inwoners kunnen wij verschillende gevolgtrekkingen maken. Een duidelijk bewijs wordt hierdoor geleverd, dat er tegenwoordig bij de publieke lichamen en gezaghebbenden een geest van oprechtheid bestaat, een verlangen om de godsdienstige rechten van ouders en kinderen te eerbiedigen [1]). Men ziet ook, welke offers de katholieken zich hebben moeten getroosten voor den opbouw en de instandhouding van die instellingen, waarin nog jaarlijks wordt voorzien in de geheele opvoeding van meer dan 800 kinderen, die anders in staatsinstellingen zouden terecht komen, waar hun geloof zeer groot gevaar loopt van verloren te gaan. En den ijver en de stoere volharding der geestelijken en leeken, wie zal ze niet bewonderen? Want om aan zijn herderlijke brieven kracht bij te zetten en de algemeene aandacht te vestigen op de commissiën der Armenvaders, die zich tegen zijn rechtmatige eischen verzetten, riep Kardinaal Manning ieder jaar openbare vergaderingen samen in de St. James' Great Hall; en dikwijls smaakte hij het genoegen

1) Werd in 1867 slechts ruim 15½ percent der kinderen in de katholieke scholen door elf Gemeenten afgestaan en onderhouden: in 1903 vervullen acht en vijftig Gemeenten hare verplichtingen jegens bijna 68½ percent van de arme inwoners der katholieke instellingen, terwijl de kinderen, die onderhouden worden door katholieke aalmoezen, vermeerderden van 378 in 1867 tot 834 in 1903.

de zaal eivol te zien met belangstellende kindervrienden, die zijn bedoeling ten volle deelden. Daar, omringd door zijn beste vrienden en ijverige medewerkers — priesters zoowel als leeken — stelde hij in een gloedvolle redevoering de koppige commissiën aan de kaak, tot dat ten laatste slechts één zich bleef verzetten. Gelukkig heeft de Kardinaal lang genoeg geleefd om ook van de bekeering dezer commissie te kunnen getuigen. In die vergaderingen werden de moed en ijver der vereenigingen opgebeurd en aangewakkerd: hare leden, overal zoekend en toeziend, dat er in de staatsinstellingen geen kind verscholen bleef of aangenomen werd, dat daar niet thuis behoorde; immer een wakend oog houdend op de verslagen van de politieberichten en van de commissiën der Armenvaders; steeds in de ziekenzalen der hospitalen om te voorkomen, dat een zieke vader of moeder hun kind, dat thuis arm en behoeftig was achtergelaten, aan den eerste den beste zou afstaan; nooit afgeschrikt door de onaangenaamheden, waarmee zij te kampen hadden bij het huisbezoek in de minste en laagste buurten, steunden den Kardinaal in zijn grootsch werk op krachtdadige wijze en vergaderden zichzelven een schat van verdiensten voor den hemel.

Zoodoende is, na veel tobben en zwoegen en nog steeds ten koste van zwaren arbeid, groote geldelijke offers en ijverige volharding der geestelijken en leeken, één oorzaak van verlies voor de Katholieke Kerk in Westminster tot zoo klein mogelijke verhouding teruggebracht.

Maar helaas! toch vermeerderde het getal van katholieken niet, zooals men zou mogen verwachten. Er bestaan nog andere oorzaken. De katholieke kinderen in hunne schooljaren te beschermen en tegen het verlies van hun geloof te behoeden, was het vaderlijke werk van Kardinaal Manning: zijn opvolger, tevens zijn bewonderaar en leerling in de sociale actie voor de katholieken van Engeland, Kardinaal Vaughan, zou een tweede groote oorzaak trachten te verminderen.

Het goede zaad, gedurende de schooljaren in het hart der kinderen gestrooid, kon zonder verdere hulp niet welig tieren

en goede vruchten voortbrengen in het wulpsche Londen. De slechte omgeving, waarin een dertien- of veertienjarig kind zijn ambacht moet leeren, te midden van menschen, die meestal zijn godsdienst niet zijn toegedaan, dikwijls vijandig daartegen gezind zijn, menigmaal ook onverschillig voor God en zijn gebod voortleven, eischt een tegengif, en een versterking in 't goede, aangeboden door personen, die met vaderlijke of moederlijke liefde invloed over den jeugdigen geest kunnen uitoefenen. Bovendien moet dikwijls de opvoeding thuis door de kinderen ontvangen, zoo niet ten eenemale ongedaan gemaakt worden, dan toch verbeterd worden door goede voorbeelden van huns gelijken, en door goede daden, die het jeugdig hart tot naijver prikkelen. De zorgen en opofferingen voor de goede vorming der katholieke jeugd in haar schooljaren moeten worden voortgezet in een andere richting, wanneer zij de schoolbanken verlaten heeft, en den strijd, waarin, helaas! zoovelen reeds zijn omgekomen, werkelijk moet gaan aanbinden. Daarom vaardigde de Kardinaal-Aartsbisschop Vaughan in 1893 een merkwaardigen brief uit, die den toestand uiteenzette en op de hoogere klassen der katholieke Londenaars een beroep deed om hem te helpen. Als gevolg van zijn oproep stichtte hij in December van hetzelfde jaar een Katholieke Sociale Vereeniging onder den naam van *Catholic Social Union.*

Zij is voor meisjes en jongens uit de lagere standen, die de school verlaten hebben. De meisjes, evengoed als de jongens, moeten vooral in Londen door een eigen »club" of vereeniging behoed worden tegen de niet-katholieke vereenigingen of, wat dikwijls, ja gewoonlijk nog erger is, de huizen van vermakelijkheden, die zij vanwege den lagen toegangsprijs zoo gemakkelijk kunnen bezoeken. Doel is gelegenheid te schenken aan de jonge katholieken van het Aartsbisdom van Westminster om zich op een gepaste manier te kunnen ontspannen. Waar het noodig is of verlangd wordt, geeft men ook onderwijs aan de leden, jongens en meisjes. Een algemeen bestuur van de geheele vereeniging, waarin leeken zitting hebben, wordt door den Aartsbisschop gekozen. De

afdeelingen worden bestuurd door plaatselijke commissiën, waarvan de president door den Aartsbisschop uit de »werkende" leden wordt aangewezen, terwijl de rector der missiestatie (d. i. zooveel als de parochie-pastoor) fungeert als directeur der werkzaamheden en geestelijk adviseur. De »werkende" leden zijn dames en heeren uit den gegoeden stand, die hun vrijen tijd en ontwikkeling kosteloos ter beschikking hunner arme broeders en zusters stellen.

Van den beginne af reeds heeft deze katholieke vereeniging getoond levensvatbaarheid te bezitten. Wel is waar kwamen er niet aanstonds genoeg dames en heeren, maar hun getal was toch groot genoeg om een begin te maken. Het samenzijn van de twee uitersten der maatschappij — de jonge armen en de meer bejaarde rijken — bracht in den beginne natuurlijk eenige aarzeling en onzekerheid van beide kanten met zich. De vreemdheid van beide kanten duurde eenigen tijd; daarna werden de »werkers" de »vrienden" van hun jonge beschermelingen. En wat meer zegt, de jongelieden lieten zich door den invloed van hooger hand leiden. Na eenigen tijd kon men een aanmerkelijke verbetering in het gedrag der leden bespeuren. Hun taal, hun manieren, hun omgang ook met hunne gelijken werden beschaafder, verloren het erg ruwe uiterlijke. Velen der leden zijn kinderen uit huisgezinnen, waar vader of moeder, dikwijls beiden, aan den drank verslaafd zijn. Zij schijnen meestal diep gezonken te zijn door den strijd om het bestaan, dien zij reeds in hun vroege jeugd moesten meestrijden. Voor wat heilig, goed en onschuldig is zijn zij nagenoeg blind. De eenige idee, die hen bezielt, is de strijd dag in, dag uit. Zij komen dikwijls naar hun vereenigingen te vermoeid om iets te doen; zij zetten zich neder en rusten uit.

Het werk der clubs is nu om die kinderen te ontwikkelen op moreel, physiek en intellectueel gebied. En Gode zij dank! met goeden uitslag wordt dit werk bekroond. Daar zijn nu in Londen 14 van die clubs, waarvan drie 6 avonden, andere 5, 4, 3 of 2 avonden in de week open zijn. Het ledental dier clubs be- draagt 1674; dat der »werkende" dames en heeren 67.

Katholiek in oorsprong, toewijding en doel, is de vereeniging ook vóór alles katholiek in haar werken. Daar zijn klassen voor godsdienstonderwijs; voor de Eerste H. Communie der kinderen door hun ouders verwaarloosd; voor meer uitgebreid onderricht in den godsdienst aan hen, die zulks verlangen. Een waakzaam oog wordt gehouden op de leden, of zij wel 's Zondags naar de H. Mis gaan en ten minste hun paaschplichten vervullen. Er zijn echter omstandigheden, waarin de voorzichtigheid hare eischen stelt, opdat de afgedwaalden niet geheel en al tot onverschilligheid overslaan. Het geestelijk noodzakelijke en nuttige wordt aangemoedigd, niet vereischt in zulke gevallen; men tracht de leden dan nog te winnen door het materieel nuttige en aangename. Dit bestaat niet alleen in een aangenaam onderling verkeer; men heeft ook genoegelijke avonden onder elkaar, opgevroolijkt door de opvoering van een of ander tooneelstukje, door voordrachten, door concerten.

Daarenboven zijn er ook klassen van onderricht volgens de behoeften der leden. Voor de meisjes: kookcursussen, naaiklassen, schrijf- en reken-klassen, gelegenheid om Fransch, boekhouden, houtsnijden enz. te leeren. Voor de jongens zijn er klassen ingericht, die hen behulpzaam zijn om vorderingen te maken in het vak, dat zij gekozen hebben. Vele jongens in de club zijn vroeger soldaat geweest in een korps van vrijwilligers, dat opgericht is voor de jongens, die de school pas verlaten hebben. Eigenlijk behoort dat korps niet tot de club, schoon het op dezelfde wijze bestuurd wordt. Niet om de jongens tot soldaat op te leiden of om hun ambitie te geven voor het soldatenleven is dit korps opgericht; maar vooreerst om de knapen op een aangename manier onder 't bereik te houden van den geestelijke der parochie; en tevens om den grooten invloed, dien het soldaatje spelen op de kinderen uitoefent, doordat reeds vroeg en onder goede omstandigheden de noodzakelijkheid van strikte discipline en stipte gehoorzaamheid, waaraan zij zich vrijwillig onderwerpen, wordt ingeprent. Daar iedere parochie, of zooals de katholieke gemeente in Engeland genoemd wordt,

daar iedere missiestatie geen voldoend getal jongens heeft om een batallion of zelfs een kompagnie te vormen, hebben verschillende parochies zich vereenigd. Op Pinkster-Maandag die in Engeland slechts als een dag van devotie gevierd wordt, van het jaar 1900 hadden de jongens hun eersten velddienst. Allen, min of meer in uniform en geweer op schouder, marcheerden flink en kranig door het dorp nabij hun kamp gelegen. Twee afdeelingen gaven een vertooning van een schermutseling, waarin het ambulance-korps zich uitstekend van zijn plichten kweet. De rest van den dag werd besteed aan verschillende oefeningen in sport, en 's avonds keerden de soldaten, in 't gelid marcheerend, weer naar den trein, die ieder naar huis zou brengen.

Maar laten wij teruggaan naar de Katholieke Sociale Vereeniging. De verschillende afdeelingen der vereeniging werken niet alleen voor en op de jeugd; zij trachten ook door middel der zoons en dochters de ouders te bereiken. Zoo zijn er ook vergaderingen voor de moeders en voor de vaders der kinderen. De dames en heeren trachten die vergaderingen zoo aangenaam mogelijk te maken, terwijl de leden der afdeelingen kleine voorstellingen geven. Voor de moeders evenals voor de meisjes zijn er vergaderingen om te naaien, en de gemaakte kleedingstukken worden bij opbod goedkoop verkocht. Om spaarzaamheid te bevorderen onder de leden, heeft iedere afdeeling, waar zulks gedaan kan worden, een spaarbank ingesteld. Om de huishouding te leeren moeten eenige meisjes o. a. op den maandelijkschen communiedag het ontbijt, dat dan gezamenlijk in de club wordt gebruikt, klaar maken en daarna de tafel opruimen Op de onverschillige leden oefent het goede voorbeeld van metgezellen, gesteund door het zachtzinnig en liefderijk vermanend woord der dames en heeren, een grooten invloed uit; en langzamerhand beginnen ook zij tot de maandelijksche communicanten te behooren. Ter gelegenheid der grootste kerkelijke feestdagen worden kleine retraites gegeven. De leden der afdeelingen zijn dan vrij van lichamelijk werk en besteden dien vrijen tijd aan 't werk hunner ziel, en waar zulks mogelijk is, maken de meisjes hare

retraites in de conventen van de »Dames de la Retraite dans le Cénacle".

De goede uitslag, verkregen door het werk der vereeniging, kan niet te hoog worden geroemd. De priesters, in wier missiestaties een afdeeling der Katholieke Sociale Vereeniging bestaat, de dames en heeren, die zoo belangeloos en zoo liefderijk hun vrijen tijd met de onbeschaafdste en ruwste leden, thuis behoorend in de achterbuurten van Londen, doorbrengen: allen getuigen eenparig hoeveel verandering ten goede men in de meisjes en jongens kan bespeuren. Niet, dat de werkende leden nooit met teleurstellingen, afdwalingen en andere moeielijkheden te kampen hebben gehad. Zij ondervonden juist bij de goede leden, bijzonder van den kant der meisjes, weerzin om met hare meer onbeschaafde en oudere zusters samen te zijn. De grooteren ook verlangden gescheiden te worden van de kleineren, zoodat men somtijds verplicht is geweest de afdeeling te splitsen en er dubbele krachten noodig waren, waar eigenlijk het getal der leden zulks niet vereischte noch wenschelijk maakte. God alleen weet, hoeveel deze met echte christelijke liefde bezielde »werkers" hebben moeten verduren, hoe zij nu en dan hun ijver en toewijding hebben moeten opwekken om niet moedeloos te worden en het bijltje er bij neer te leggen. Dit alles staat opgeteekend bij God in 't boek des levens. Wat zijn ontberingen van genoegens, strijd met moeielijkheden, voortdurende zelfopoffering van den ijverigen werker voor de glorie van God, zoo hij door dit alles de kinderen, in den overgangstijd van de school naar de groote bedorven Londensche maatschappij, kan vrijwaren voor zedelijk bederf, en behouden voor hun tijdelijk en eeuwig heil?

Wij hebben in dit opstel gesproken van »werkers", dames en heeren, en daardoor misschien een onjuisten indruk bij den lezer veroorzaakt. Want verreweg het grootste getal dezer leeken-apostels bestaat uit dames, dames in den besten zin des woords door hare werken van christelijke liefde, dames ook door den hoogadellijken stand, waartoe velen behooren. Om slechts een paar namen te noemen: The Lady Edmund Talbot, The Lady Mary Howard, Her Grace The

Dowager Duchess of Newcastle, The Hon. Kathleen en Eileen Morris, dames hoogstaand in de wereld, zich vernederend en afdalend tot de laagste volksklasse, een wereldschen adel van geboorte parend aan een hemelschen adel van ziel!

Om dit zegenrijke werk te bestendigen heeft de Kardinaal-Aartsbisschop den 8sten December 1901 de Vereeniging der Dames van Liefde — gesticht in 1617 door den H. Vincentius à Paulo — volgens de wetten der Kerk in zijn Aartsdiocees opgericht. De dames, werkzaam in de verschillende afdeelingen der Katholieke Sociale Vereeniging, sloten zich aan bij deze nieuwe vereeniging. Haar ledengetal was niet meer dan 52 ten tijde der vestiging; en nu, na slechts twee jaar, telt die Vereeniging van den H. Vincentius reeds 282 leden. Een verbazende aanwinst ongetwijfeld, maar toch lang niet genoeg, indien men bedenkt, dat het getal der jongelieden tusschen de 14 en 20 jaar geschat wordt op 30,000 à 40,000. Alle deze duizendtallen katholieken zijn dagelijks blootgesteld aan de ontelbare gevaren van het moderne Babylon, zooals Londen in de woorden van den Kardinaal-Aartsbisschop genoemd wordt: »Meer dan »1,100 personen hebben hun dagelijkschen werkkring in de zorg »voor de ontwikkeling van de kinderen onzer katholieke scholen. »Wij moesten tevens ook over een gelijk aantal onbezoldigde »onderwijzers kunnen beschikken, of liever over een gelijk aantal »weldadige, goedhartige, liefderijke vrienden, mannen en vrou»wen met hun hart ontvlamd door 't vuur van den apostolischen »ijver, om het werk der opvoeding van deze jongelieden op »'t pad der deugd voort te zetten, daar zij, nu hun schooltijd ver»loopen is, zich moeten gaan werpen in den maalstroom van de »bedorven wereld om in hun levensonderhoud te voorzien. Zoo»even sprak ik van 1,100 vrijwillige werkers, omdat we 1,100 »bezoldigde onderwijzers dienstbaar hebben in 't onderwijs der »kinderen beneden de 13 of 14 jaar. Ik had moeten zeggen, »dat wij er tienmaal zooveel noodig hebben. Duizenden en »nog eens duizenden, wier ziel geadeld is met het teeken van »'t lidmaatschap van Gods Kerk, dwalen langzaam en ge»leidelijk af van de Kerk van God, en worden meegesleept »door den stroom van onverschilligheid en zonde".

Het groote werk van de Dames van Liefde is, behalve het werkzaam zijn in de clubs: het bezoeken van onverschillige katholieken om hun afdwaling te voorkomen; de afgedwaalden terug te brengen; de kinderen, waar zulks noodig is of gedaan kan worden, voor te bereiden voor hun eerste H. Communie; katechismus te geven; de zieken in de hospitalen en de gevangenen te troosten; de bewoners der werkhuizen na te gaan. Daarenboven behoort ook de Internationale Vereeniging tot Bescherming van Meisjes tot haren arbeid. Dat de Dames van Liefde hun taak ernstig en ijverig opnemen blijkt uit het volgende staatje. Dit verslag beschrijft de werkzaamheden gedaan van October 1901 tot Juli 1902:

Bezoeken afgelegd	21360
Doopsels toegediend	177
Kinderen van de neutrale scholen naar katholieke scholen overgebracht	137
Kinderen van de neutrale scholen katholiek godsdienstig onderwijs bezorgd	511
Bekeeringen	32
Afgedwaalde, onverschillige katholieken teruggebracht	185

Dit rapport toont aan, dat gemiddeld ieder der leden gedurende deze 9 maanden meer dan 79 bezoeken heeft afgelegd in de achterbuurten van Londen bij de katholieken van de minste soort; dat haar werk meer dan duizendmaal met een goeden uitslag bekroond is geworden.

Waarlijk een verheven schouwspel van christelijke liefde ten aanzien van de geheele wereld gegeven door deze »sterke vrouwen". Versierd met sterkte en lieftalligheid openen zij haren mond tot wijsheid en zachtzinnigheid bestuurt hare tong.... Uw kinderen staan op en verheerlijken u! Vele dochters van Eva hebben zich goud verzameld, gij hebt ze allen overtroffen. Lieftalligheid alleen is bedriegelijk; schoonheid is ijdelheid; gij, die God eert in zijn ongelukkigste schepselen, gij zult worden geprezen. Geef haar, o, God! het loon harer werken, en laat 't haar volgen ten tijde des gerichts (Prov. XXXI, 10—31).

Missiehuis Roosendaal (N.-B.). M. DONSEN, Miss. Apost.

VERZUCHTING.

O, als ik levensvreugd geniet,
Dan, Heer .... ach neen, bedenk ik niet
Voor al mijn blije vreugd' en vrêe
Te danken met een simp'le bêe.
Maar — daagt dan weer een droeve dag
Vol weegeklag
En zuchtend »ach!"
Dan eisch ik dra, als met gezag:
»Gij móet mij helpen, Heer!
.... Dan móogt Gij weer!" ....
Vergeef mij — ach, 't is kwaad geweest —
En wees niet gram, nu 'k onbevreesd
Wéér klaag,
En klagend hulpe vraag ...
Dat ik, als vreugd' mijn ziel vervult,
U haast vergeet,
Ach, Jesus, weet,
't Is mijn, maar ook uw eigen schuld:
Omdat Gij steeds ... Wees niet verstoord —
Uw gaven geeft, alsof 't zóó hoort.

Venraai. fr. A. N. P. NIELEN, O. F. M.

QUASI AURORA.

Zie daarboven,
Uit de hoven
Van het hemelsche paleis,
Kindren dringen,
Kring aan kringen,
Hand aan hand in 't paradijs.
Tonen menglen
Vroolijke englen,
Aangevlogen heinde en veer,
Uitgelaten
Boven maten,
Hunne Koningin ter eer.

Ziet ze vallen,
Duizendtallen,
In het roozeroode licht,
Opgestegen
Allerwegen,
Waar zij hare voeten richt.
Want haar komen
Is het domen
Van den liefelijken dag,
Haar nabijheid
Is de blijheid
Van den grooten zonnelach.

Wij ontwaken
Bij uw naken,
O verheven Dagvorstin,
Op de verre
Lage sterre
Halen wij uw geuren in.
Droeve nachten
En gedachten
Wijken voor uw stille kracht,
En wij rijzen
Om te prijzen
Uwe wondre morgenpracht.

A. HUIJBERS, Pr.

NIEUWE UITGAVEN.

Die älteste lateinische Uebersetzung des Buches Baruch. Zum ersten male herausgegeben von GOTTFRIED HOBERG, *Doktor der Philosophie und der Theologie, Ord. Professor der Universität Freiburg i. Br.* Zweite Ausgabe. Freiburg im Breisgau, Herder, 1902. — Lex 8°. M. 3.

Het Bijbelboek, dat in de Vulgaat *Profetie van Baruch* heet, is een gebed van het Joodsche volk, dat aan Babylons stroomen boetvaardig nederzat en weende. Snikkende en vastende en biddende belijdt het daar deemoedig, dat het zijne straf verdiend heeft. Maar het durft toch nog smeeken om ontferming. Het hoopt nog vertrouwvol op zijn God. En bemoedigend klinkt het ten slotte: »Schept moed, kinderen, en roept luide tot den Heer! ... Hij toch, die onheil over u heeft gebracht, Hij zal u eeuwige vreugde wederbrengen in heil. Schep moed, Jerusalem, want Hij, die u een naam gegeven heeft, bemoedigt u" [1]). Zóó leerde Baruch zijn verbannen volk bidden in Babylon. Aan dit gebed is eene kleine historische inleiding (I, 1—14) aangebracht, en een brief van Jeremias over Babylons afgoden (VI) toegevoegd.

De hebreeuwsche tekst, waarin dit boek geschreven is, is zoek geraakt. De Joden, hoogstwaarschijnlijk na Christus, hebben het boek »verborgen", want zij hielden het voor apocrief. Of een verder onderzoek in de oostersche schatkamers ook van dit boek te eeniger ure den oorspronkelijken tekst weder aan den dag zal brengen, moet nog worden

---

[1]) Baruch IV, 27—30.

afgewacht. Intusschen behelpt de bijbelwetenschap zich met de oudste vertalingen.

De vóór-christelijke alexandrijnsch-grieksche vertaling is de oudste; ze is uit den grondtekst vervaardigd. Aan haar zijn de twee oude latijnsche, de syrische, de koptische, de aethiopische en de armenische vertalingen ontleend. Het hoogste resultaat derhalve, dat tot heden de tekstkritiek uit dit bronnenmateriaal kan leveren, is, vaststellen welke de beste *grieksche* lezing is.

Dr. Hoberg, hoogleeraar te Freiburg in Zwitserland, thans consultor der bijbelcommissie, heeft dit bronnenmateriaal vermeerderd door de uitgave eener derde oude latijnsche vertaling van Baruch, eveneens aan het Grieksch ontleend.

In het archief van het S. Isidorus' college te Léon in Spanje berust een oud gothisch bijbelhandschrift. Het bevat eene volledige vertaling van den Bijbel in het Latijn, in gothisch schrift. Deze vertaling, waarvan reeds Vercellone, en Denifle met lof gewaagden, is eene zelfstandige vertaling uit het Grieksch, veelvuldig afwijkend van de twee Itala-vertalingen, die bekend zijn uit de Vulgaat en uit de uitgave van Sabatier en Bianchini. Nog altijd wacht deze hoogst interessante codex op eene kritische uitgave.

Thans biedt ons prof. Hoberg de uitgave aan van één boek, het boek Baruch, dat volgens Denifle »besondere Aufmerksamkeit verdient". Wij ontvangen echter niet den Codex Legionensis zelven, maar eene copie daarvan, op last van den bisschop van Léon in het jaar 1587 voor kardinaal Antonius Caraffa vervaardigd, en berustend in het vaticaansch archief (Cod. Vat. lat. 4859). Van deze copie schrijft Hoberg (S. 27 f.): »Da sie sich nach inneren und äuszeren Merkmalen als eine gute Kopie darstellt, so hielt ich sie der Publikation für würdig, da kaum Hoffnung vorhanden ist, den eigentlichen Cod. Leg. bald gedruckt zu besitsen. Bis zu der Zeit, dasz der spanische Codex publiziert ist, mag daher der Druck des vatikanischen als Ersatz gelten".

In Lex. 8° ligt dan Baruch voor ons, aan weerszijden geflankeerd als volgt: rechts staat de alexandrijnsch-grieksche

vertaling (Tischendorf ^{7}, Lipsiae 1887), links staan de oude Itala der Vulgaat en die van Sabatier (Remis 1743). De vier kolommen beslaan twee bladzijden, tegenover elkander, zoodat de vergelijking gemakkelijk is. Eene kritische inleiding van 29 bladzijden gaat vooraf. Bij wijze van aanhangsel is nog aan de uitgave toegevoed de *Eerste Brief van Baruch*, een apocrief stuk, dat bij de Syro-chaldeeën in hoog aanzien staat en in hun officieelen Bijbel tusschen de canonieke boeken geplaatst is. Met een inleidend woord neemt Hoberg dien brief over uit de officieele uitgave (*Biblia sacra juxta versionem simplicem quae dicitur Pschitta.* Mausili 1887—1888).

Eene vergelijking der vier oude vertalingen deed Hoberg opmerken (S. 28), dat, waar onze Vulgaat afwijkt van het Grieksch, de Codex Legionensis *a*) »an vielen Stellen" met het Grieksch overeenstemt (inderdaad, ik teekende 52 varianten aan en bevond Legionensis op 49 plaatsen gelijkluidend met het Grieksch); *b*) »an anderen Stellen" overeenstemt met de Vulgaat; *c*) »an manchen Stellen" door Sabatier wordt gesteund tegen de Vulgaat (ik teekende 19 plaatsen aan, waar met het Grieksch Sabatier en Legionensis afwijken van de Vulgaat).

Hieruit besluit Hoberg (S. 29): *a*) Legionensis is de oudste latijnsche vertaling; *b*) de bewerker der Vulgaat heeft Legionensis gekend; *c*) de bewerker van Sabatier benuttigde Legionensis en de Vulgaat.

Zonder de hooge oudheid en de groote waarde der gothische vertaling in twijfel te willen trekken, zonder ook de goede diensten te willen verkleinen of geringschatten, die Hoberg door deze uitgave aan kritiek en exegese bewezen heeft, meen ik toch bezwaar te mogen inbrengen tegen de gevolgtrekkingen door den hoogleeraar aan zijne opmerkingen ontleend. Die opmerkingen zijn weliswaar onbetwistbaar; ze zijn echter onvolledig en éénzijdig, en bijgevolg geen voldoende bewijs voor de drie aangehaalde stellingen. Zeker, Legionensis staat menigmaal aan de zijde van het Grieksch tegen de Vulgaat; maar staat ook de Vulgaat niet menig-

maal aan de zijde van het Grieksch tegen Legionensis? Ik teekende niet minder dan 54 plaatsen aan, waarin zulks het geval is. En staat Sabatier »an manchen Stelle" Legionensis ter zijde; op niet minder plaatsen kiest Sabatier partij voor de Vulgaat. Ik zag er 23.

Ook mag de waarde der jonge Grieksche uitgave (Tischendorf [7]) niet overschat worden, wanneer men die als »lapis lydius" gaat aanwenden om de latijnsche vertalingen, in den ouden tijd uit het Grieksch afgeleid, te toetsen. In zijn *Die Fortschritte der biblischen Wissenschaften* (Zweite, vermehrte Ausgabe, Herder, 1902) teekent Hoberg aan (S. 29), wat onlangs Bludau schreef in de *Litterarische Rundschau* (1901, Sp. 75): »Der feste Boden, welcher für den Text des Neuen Testamentes endlich gewonnen zu sein schien, ist gegenwärtig wieder ins Schwanken geraten. Die Textkritiker unserer Tage sind der Ansicht, dass die von Tischendorf, Westcott und Hort dem griechischen Text gegebene Gestalt nicht etwa, wie viele meinen, im wesentlichen so nahe, als mit den Mitteln, die uns zu Gebote stehen, möglich ist, an den ursprünglichen Text herankomme, sondern dass die Arbeiten der genannten Forscher einer gründlichen Revision, namentlich auch durch grössere Beachtung der ältesten Uebersetzungen, der lateinischen und syrischen, und einzelner Handschriften bedürfen, ja dass die Textkritik des 20. Jahrhunderts auf ganz anderen Fundamenten wird bauen müssen". Zou dit ook niet gelden voor de grieksche vertaling van Baruch?

Onzen dank aan prof. Hoberg voor de eerste kennismaking met Legionensis, door hem geïntroduceerd. Verdere kennismaking is zeer gewenscht en zal goede diensten bewijzen aan exegese en kritiek, want de Legionensis is zonder twijfel zoo al niet »*die älteste*", toch eene sehr alte Uebersetzung.

fr. R. PEETERS O. F. M.

A. LEHMKUHI, S. J. *Theologia moralis. Editio decima.* — Friburgi Brisgoviae, Herder, 1903.

Dat binnen een tijdsverloop van nog geen twintig jaren reeds een tiende editie van een zoo omvangrijk werk verschijnt, zegt genoeg voor de voortreffelijkheid van Pater Lehmkuhl's Moraal. Gelijk de geleerde schrijver in zijne voorrede verklaart, komen in deze tiende uitgave geen ingrijpende veranderingen voor. Natuurlijk heeft hij zorg gedragen, de nieuwste decreten der Romeinsche Congregaties in deze uitgave in te lasschen. Ook vindt men in de voorrede eene belangrijke pleitrede voor de methode door den schrijver in zijn moraal gevolgd, een methode, die vooral in Duitschland den laatsten tijd nog al eens werd bestreden.

Het grootste gedeelte echter der voorrede is gewijd aan de weerlegging van een bewijs, door Pater Wouters, Congr. SS. Red. in het tijdschrift *Der Katholische Seelsorger* ter verdediging van het Aequiprobabilisme uiteengezet. Dit bewijs komt in hoofdzaak neer op het volgende: Ik moet oprecht streven naar overeenkomst mijner daad met de objectieve verordening der eeuwige wet omtrent die daad. Welnu, dat zou ik geenszins doen, als ik een meening volgde, die mijns inziens *waarschijnlijker niet* dan *wel* met die verordening overeenkomt, m. a. w. die mijns inziens *minus probabilis* is [1]). Enz.

Pater Lehmkuhl brengt hier tegen in, dat het princiep in de major vervat consequent tot de gevolgtrekking zou leiden, dat men bij *volstrekten twijfel* de zoogenaamde *opinio tutior moet volgen*, wijl men deze volgende, de overeenkomst met de verordening der eeuwige wet *zeker* bereikt.

Het verwondert ons, dat de geleerde oralmist hier geen gewag maakt van het antwoord, door Pater Wouters op deze moeielijkheid gegeven. »Si quel qu'un — zoo schreef P. W. in de *Revue Thomiste* — estimait que ce raisonnement conduit au *probabiliorisme* ou au *tutiorisme*, qu'il veuille bien

---

[1]) *Der Katholische Seelsorger* 1900, p. 435 — *Divus Thomas* 1900, p. 473.

considérer l'énoncé de notre principe. Nous ne disons pas: Je dois tendre à mettre mon action en harmonie avec l'ordination *impérative* de Dieu, mais bien; avec *l'ordination de Dieu en general* qu'elle soit *permissive*, *impérative* ou *prohibitive*. De verordening Gods, zoo redeneert Pater Wouters, is niet slechts *gebiedend* en *verbiedend*, maar ook *veroorloovend*. Is het dus *volstrekt twijfelachtig*, of de wet eenige daad *verbiedt*, dan bereik ik de overeenkomst met de goddelijke verordening volstrekt niet zekerder, wanneer ik de zoogenaamde *opinio tutior* (d. w. z. de meening dat de daad *verboden* is) tot maatstaf mijner handeling neem, en mij derhalve de *verplichting opleg* de daad niet te stellen. Immers ik handel dan *even waarschijnlijk niet* als *wel* overeenkomstig de verordening der goddelijke wet, wijl die verordening *even waarschijnlijk* luidt dat de daad *niet verboden* maar *veroorloofd* is.

Het is o. i. eene leemte, dat de geleerde schrijver bij zijne bestrijding dit antwoordt van Pater Wouters bovenstaande redeneering onaangeroerd liet. Zulks belet evenwel niet, dat wij ons van ganscher harte aansluiten bij den lof zoo algemeen aan het werk van Pater Lehmkuhl toegekend, en dat we ook aan deze editie hetzelfde, ja zoo mogelijk nog gunstiger onthaal toewenschen als aan de vorige is ten deel gevallen.

TH. B.

De pulchritudine divina libri tres, auctore Dr. HENR. KRUG, *S. Theol. Doctore. Cum approb. R^mi Archiep. Friburg.* — Frib. Herder, MCMII, p. XV et 252.

Bij het lezen van dit werk kwam mij herhaaldelijk de parabel van den huisvader des evangelies voor den geest. »Ieder leeraar, die wel onderwezen is in het rijk der hemelen,

---

[1]) 1902, p. 106.

is gelijk aan een vader des huisgezins, die uit zijnen schat oude en nieuwe dingen te voorschijn brengt" [1]).

Uit eenen waren schat, uit een ruimen voorraad van wijsgeerige en theologische wetenschap heeft Dr. Krug geput bij het schrijven van deze even stichtende als leerrijke verhandeling. *Oude en nieuwe* dingen, nova et vetera, biedt hij ons. Oude waarheden, beschouwingen en teksten, welke voor de beoefenaars der positieve en scholastieke godgeleerdheid, voor het grootste gedeelte althans, bekend mogen heeten. Maar oude waarheden, die op een nieuwe, vaak treffende, altijd doorzichtige en belangrijke wijze, onder nieuwe gezichtspunten, met oorspronkelijke gevolgtrekkingen en toepassingen worden uiteengezet en verbonden.

Dit, en dit alleen blijkbaar, heeft zich de schrijver voorgenomen, en op alleszins bevredigende wijze uitgevoerd. En hierin ligt hoofdzakelijk de verdienste van zijn werk: eene niet alledaagsche, niet te onderschatten verdienste. Overigens, wie vermag altijd oorspronkelijk te wezen? En is het niet lofwaardig, het werken der natuur na te volgen, welke uit oude stofdeeltjes door nieuwe verbindingen en nieuwe wezensvormen nieuwe zelfstandigheden voortbrengt?

Nadat hij ons in de inleiding een geschiedkundig overzicht gegeven en de voornaamste schrijvers (Petavius S. J. † 1652, Thomassinus Orat. pr. † 1695) vermeld heeft, welke dit vraagstuk behandeld hebben, verdeelt hij zijne beschouwing in drie boeken: I. Over de schoonheid in het algemeen; II. Over de schoonheid Gods; III. Over de schoonheid Gods, bijzonder aan den Zoon toegeschreven (geappropriëerd).

Het uitgangspunt en de grondslag van de geheele verhandeling moet uiteraard de logische definitie van het schoone of van de schoonheid wezen. Zoo bepaalt, of liever omschrijft Dr. Krug de schoonheid: »In een passende veelheid een passende eenheid, welker aanschouwing behagen wekt" [2]); of

---

[1]) Matth. XIII: 52.

[2]) »Multitudinis debitæ debita unitas, quæ visa placet".

m. a. w. verscheidenheid met eenheid gepaard, welker aanschouwing behaagt. In deze bepaling valt volgens den schrijver een tweevoudig bestanddeel op te merken: een objectief, absoluut, en een subjectief, betrekkelijk element. Het eerste is de met eenheid verbonden verscheidenheid, waarbij de veelheid het materiëele, bepaal- en vormbare, de eenheid daarentegen het formeele, bepalende, vormende deel der schoonheid uitmaakt. Het tweede element wordt uitgedrukt door de zinsnede, »welker aanschouwing behaagt". Hierdoor wordt aangeduid, dat de eigenaardige uitwerking van het schoone zich tegelijkertijd in twee vermogens der redelijke ziel, n.l. het ken- en het strevingsvermogen, doet gevoelen. En in deze gelijktijdige harmonische aandoening van de waarnemende en van de begeerende kracht bestaat volgens Dr. Krug het kenmerkend verschil tusschen het schoone van den eenen kant en het ware en goede ten anderen.

Men behoeft geen metaphysicus te wezen, om in te zien, dat bovenstaande verklaring eerder een omschrijving dan een streng wijsgeerige bepaling bevat. Zij zegt mijn erachtens te veel en te weinig. *Te veel*, want zij verbindt noodeloos het wezen, den vorm der schoonheid — volgens Augustinus de eenheid [1]) — met de uitwerking, welke zij voortbrengt. *Te weinig*, aangezien de specifieke werking van het schoone, het aesthetisch welbehagen iets meer is dan de gelijktijdige evenredige aandoening van het ken- en het begeervermogen. Doch het ligt buiten mijn taak, over dit netelig vraagstuk in discussie te treden.

Andere definities, welke het wezen der schoonheid min of meer uitsluitend zoeken in de innerlijke goedheid (Kleutgen, Jungmann, Stentrup), of in den glans der volmaaktheid (Stöckl, Vallet, Gietmann), of in den luister der waarheid (deze bepaling wordt door Gutberlet en de meeste schrijvers ten onrechte aan den heidenschen en aan den christelijken Plato

[1]) »Omnis pulchritudinis forma unitas est" (*Epist. ad Coelest.*).

toegeschreven), of in de overeenstemming eener zaak met haar toonbeeld (S. Greg. Nyss.), worden onderzocht en te licht bevonden. »Mane, Thekel, Phares" klinkt telkens het verpletterend doodvonnis.

Tegen de materialisten betoogt de schrijver het bestaan eener zuiver onstoffelijke schoonheid, b. v. die der deugd, der menschelijke ziel, der engelen. Aan deze kent hij met Plato, met Augustinus en andere kerkleeraren den voorrang toe boven de lichamelijke. »Alle vleesch is gras, en al zijn heerlijkheid als de bloem des velds" [1]).

Is bovenstaande definitie op God toepasselijk, en *hoe?* Ziedaar het dubbel vraagstuk dat in het tweede boek wordt opgelost.

Uit de bepaling der schoonheid blijkt allereerst, *dat* deze aan God toekomt. In God [2]) is de volmaakte eenheid tevens oneindigheid van wezen, m. a. w. het begrip van alle mogelijke volmaaktheden. In Hem is werkelijke eenheid verbonden, vereenzelvigd met virtuëele veelheid, alles overtreffende eenheid en boven alles verhevene veelheid en oneindigheid [3]), bijgevolg schoonheid in meer verheven zin, op meer voortreffelijke wijze aanwezig.

Zij kan gekend worden door den menschelijken geest in den toestand zijner vereeniging met het lichaam, dewijl deze uit het contingente tot het noodzakelijke, uit het veranderlijke tot het onveranderlijke, uit het zichtbare tot het onzichtbare, uit de schepselen tot den Schepper vermag op te klimmen [4]). Zij kan onmiddellijk waargenomen, aanschouwd worden in het toekomstige leven, waarin wij God zullen zien van aanschijn tot aanschijn [5]).

Zij kan het doel zijn van het hoogere, onstoffelijk streven

---

1) Is. XL, 6.

2) Zoo redeneert de schrijver met Franzelin (*De Deo uno*, th. 30).

3) Τῶν οὐσιῶν ἡ ὑπερουσίος ἀορισττία., Pseudo-Areop. *De Div. Nom.* I.

4) Rom. I, 20.

5) I Cor. XIII, 12.

der menschelijke ziel. God immers is de goedheid zelve [1]), bijgevolg een uitnemend voorwerp van het geestelijk begeervermogen, den wil, die in zijn streven alleen het goede beoogt [2]). Zoo is God, de oneindige volmaaktheid, tevens de volmaakte schoonheid, en deze stelling bewijst de schrijver uit de schoonheid der geschapen wereld (bl. 70—86), en uit het algemeen gevoelen der Kerkvaders (bl. 86—89).

De tweede vraag beantwoordt hij door het opsommen en toelichten der voornaamste kenmerken van Gods schoonheid. God is de schoonheid zelve, en wel, naar de spreekwijze der Schriftunr en der H. Vaders, de eerste, hoogste, oneindige — de eenvoudige, onvergankelijke, onveranderlijke — de verborgen en ontoegankelijke — de onomvatbare en onuitsprekelijke — de ware en denkbare — de boven alles beminnens- en begeerenswaardige schoonheid — eene schoonheîd, welke de andere eigenschappen Gods, zijne waarheid en wijsheid, rechtvaardigheid en goedheid, in hare uitwendige werkingen eenigermate voltooit, siert en opluistert — eene schoonheid, die het geestelijk oog des menschen alleen in den Hemel volmaakt kan aanschouwen en genieten, maar die de gelouterde, van zinnenlust bevrijde ziel reeds in het aardsche leven van uit de schepselen trapsgewijze vermag te bereiken.

Zij staat tot de schoonheid der overige wezens in een drievoudig oorzakelijk verband, in de betrekking nl. van werkende oorzaak, van toonbeeld, van eindoorzaak. *Door* haar, *volgens* haar, *voor* haar bestaat de schoonheid der geschapen dingen. Meer bepaaldelijk bevinden deze hunne voortbrengende oorzaak in den Vader: ex Ipso omnia — hun toonbeeld in den Zoon: per Ipsum omnia — hun laatste doel in den H. Geest: in Ipsum omnia [3]).

Bij wijze van opheldering verbindt Dr. Krug hiermede twee vragen: 1. Wat de Kerkvaders oordeelden over gebruik

---

1) Luc. XVIII, 19. Ps. 117, 1.

2) Τ'αγαθόν, οὗ πάντ' ἐφίεται. Arist. *Eth. Nic.* A. 1.

3) Ἐξ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. Rom. XI, 36.

en misbruik van het schoone; 2. Of de schoonheid van het heelal kan verminderd of vernietigd worden door het kwaad, hetzij in de physieke, hetzij in de zedelijke orde.

Alhoewel de schoonheid aan de drie Personen der Allerheiligste Drieëénheid toekomt, wordt dit attribuut toch op meer bijzondere wijze aan God den Zoon toegeschreven (geappropriëerd). Aldus de H. Augustinus [1]). En deze stelling bevat den inhoud van het derde boek.

Met de Kerkleeraren vindt de schrijver de schoonheid van Christus, Gods Zoon, *aangeduid* in de voorafbeeldingen (Joseph, Moses, Aaron enz.) en de figuren van den Heiland: o. m. het rijsje, dat ontspruiten zal uit den wortel van Jesse (Is. XI, 1), den bruidegom van het Hooglied (II, 15); en *voorspeld* in de harpzangen van David, waar de Zaligmaker optreedt, gesierd met een kroon van edelgesteente (Ps. XX, 4), en in de didactische boeken (Wijsh. VI, 13 enz. Sirach. VI, 31). Ook in het Nieuwe T. ontdekken dezelfde Vaders bewijzen voor de schoonheid van Christus, den Zoon Gods, en wel hoofdzakelijk in de benamingen, welke Hem gegeven worden: het Woord Gods, de afstraling van Gods heerlijkheid, het beeld Gods (vgl. Joan. I, 1; Hebr. I, 3; II Cor. IV, 4 enz.).

Zooals naar het gevoelen van Plato al het schoone deelneming en afbeeldsel is van een op zich zelf bestaande idee, zoo schittert in de ziel der rechtvaardigen en in de Katholieke Kerk een afstraling van Christus' schoonheid.

Ten slotte wordt de Zaligmaker uitsluitend als mensch beschouwd, en de vraag beantwoord, of de ziel en of het lichaam van den Godmensch door schoonheid uitblinkt. Aangaande dit laatste punt zijn de Kerkvaders van verschillende meening. Terwijl uitmuntende exegeten, zooals Chrysostomus, Hiëronymus en Epiphanius, bevestigend antwoorden (althans afgezien van den lijdenden Christus), houden vele andere, en wel oudere kerkelijke schrijvers, b. v. de twee Alexandrijnen: Clemens en Origenes, met Tertullianus de ontkennende opinie;

---

[1]) Species proprie Filio tribuitur. (*Epist. ad Nebrid.*).

en met deze schijnen zich de H. Basilius, de H. Cyrillus van Alexandrië en de H. Augustinus te vereenigen.

Voor de eerste meening laten zich degelijke bewijzen uit de H. Schrift, voor de andere betere gronden uit de traditie aanvoeren. Geen van beide echter is absoluut zeker. Boven allen twijfel verheven is alleen, dat de Heer, na zijn glorierijke opstanding uit het graf, met macht is aangedaan en omgord, met majesteit is bekleed [1]) . . . dat Hij met sieraad en luister omstraald ten Hemel is gevaren, alwaar des Heeren majesteit, verheven boven de wolken en de sterren, in eeuwigheid schittert en heerscht voor waarheid en gerechtigheid [2]).

Dat velen door het bestudeeren van dit werk mogen aangespoord worden, om in hun denken en willen een naar mogelijkheid volmaakt beeld van het goddelijk ideaal uit te drukken, om krachtdadig en zonder verpoozing te streven naar hun einddoel, de zalige aanschouwing van Gods schoonheid en heerlijkheid, was ongetwijfeld de wensch van den schrijver, is ook de onze. Voor zulk een waardig doel is deze verhandeling uitnemend geschikt, om haar verheven, leerrijken en stichtenden inhoud.

Op enkele onnauwkeurigheden en zwakke punten in het betoog wil ik niet letten; evenmin op talrijke herhalingen, welke de door den schrijver verkozen methode van indeeling en uiteenzetting nagenoeg onvermijdelijk maakte. Overigens spreekt uit den aanleg en opbouw van het geheele werk een groote belezenheid, een niet alledaagsche bedrevenheid in die talen, wier kennis voor de exegetische en patrologische wetenschap onmisbaar mag heeten, in het Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch. Hoofdzakelijk dient de zorg erkend, waarmede Dr. Krug de latijnsche vertalingen der grieksche Vaders met het origineel vergeleken en op vele plaatsen verbeterd heeft.

R. DR. L. V. TH.

---

1) Ps. XCII, 1.

2) Ps. XLIV, 4, 5. *Brev. Rom.* (in f. ascens. Dni).

Liederboek van Groot-Nederland, verzameld door F. R. COERS FRZN. Vierde boek. Uitgave van C. A. Dishoeck, Bussum.

De heer Coers heeft, als ik mij niet vergis, met dit vierde deel van zijn *Liederboek* zijn voorgenomen arbeid voltooid en aan Groot-Nederland een schat geschonken, die door velen, door allen in den lande moet gekend en bemind worden.

Met vreugde begroet ik deze echt vaderlandsche uitgave, en wel met te meer vreugde naarmate de moeilijkheden, die verzamelaar en uitgevers zich moesten getroosten, grooter zijn geweest: alleen een stoere arbeider en een enthousiast kon zulk werk in de gegeven omstandigheden tot een goed einde brengen. En al kleven het werk ook enkele vlekjes aan — ik bedoel hiermede de fouten, waarop de heer Florens van Duijse in het *Weekblad voor Muziek*, en mijns inziens terecht, heeft gewezen — men mag om die enkele onvolmaaktheden het oog niet sluiten voor het vele schoone, het vele heerlijke ons door den heer Coers geschonken.

Al aanstonds valt het op, dat de verzameling liederen van dit vierde deel gevoegelijk in twee helften kan gescheiden worden. Tot de eerste helft behooren de geestelijke liederen, die uit oude katholieke, en ook enkele, die uit protestantsche liederboekjes zijn ontnomen; de tweede helft bevat een reeks gezangen, aan den *Nederlandtschen Gedenck-clanck van Adrianus Valerius* ontleend.

Ik heb zelf in vroegere dagen ook nog al eens geliefhebberd in de oude katholieke »voysen", en aangename herinneringen leven in mij voort aan die kern-gezonde, nu eens ernstige, dan eens uitjubelende liederen van onze vrome voorvaderen, liederen, waarin vaak hooge mystiek schuil gaat onder kinderlijk-eenvoudige taal, terwijl wonderschoone melodieën zoo uitstekend geschikt zijn om de door de woorden gewekte mystieke stemming nog te verhoogen of te doen voortduren.

Vele van die oude kennissen heb ik in dezen bundel teruggevonden, de herinnering aan vroeger dagen leefde weer op, en ik ben oprecht blijde, dat de heer Coers deze heerlijke

gezangen tot gemeengoed van ons volk wil maken. Reeds meermalen zijn hiertoe pogingen in het werk gesteld; ik herinner alleen maar aan het werk der gebroeders Alberdingk Thijm; maar het wil mij voorkomen, dat geen andere verzameling kans heeft om zoo populair te worden als deze, deels om de royale uitgave, deels om de passende, goed gevoelde harmonische begeleiding, die door de heeren Bouman en Petri aan die oude melodieën is toegevoegd en waardoor deze liederen, zonder zelf modern te worden, toch voor onze moderne ooren smakelijker en genietbaarder zijn. Daarom mijn oprechte hulde ook aan deze beide dienaren der edele »Toonconste".

Wilde ik uit dezen bundel gaan aanhalen en overschrijven alles, wat daarvoor in aanmerking kan komen, dan moest ik wel de meeste liederen nemen. Hoezeer ik echter ook ingenomen ben met deze uitgave, toch mis ik er noode iets in, dat wel niet voor iedereen, maar voor den min of meer wetenschappelijk gevormden mensch een desideratum is. Ik bedoel een kleine aanwijzing van de herkomst der liederen; dit geldt alleen het eerste gedeelte dezer verzameling want in het tweede staat bij ieder lied, dat het ontleend is aan Valerius. Zeer gevoegelijk had deze aanwijzing, en tevens misschien wel een motiveering, waarom de hier gebruikte lezing van het een of ander lied gevolgd is, een plaats kunnen vinden achteraan, in stede van de uitvoerige — mijns inziens *te* uitvoerige — recensies, beoordeelingen, besprekingen en loftuitingen, die nu 77, zegge zeven en zeventig compres gedrukte bladzijden beslaan, en die bijna allen in hoogst enthousiasten en modern-literarischen vorm hetzelfde verkondigen, zonder nu juist op de liederen een nieuw licht te werpen. In die bladzijden vind ik veel ongenietbaars — iets van onhebbelijk marktgeschetter — veel opgeschroefds, dat ongunstig afsteekt bij het gezonde, ongekunstelde der liederen zelven, die voorafgaan. Me dunkt, zulk een reclame behoeven onze vaderlandsche zangen niet, en de inleiding van den heer Coers, die nu, naar ik meen. voor de vierde maal in dezen bundel is afgedrukt, onveranderd gelijk zij in de drie

eerste bundels is opgenomen, en die in ongeveer denzelfden toon is gehouden als de lange, zeer lange nalezing, had reeds voldoende genoemd kunnen worden om de verlangde uitwerking te verkrijgen.

Neen, de reclame zit in de liederen zelven, en wie muzikaal aangelegd is, zal bij het hooren, bij het zingen, ja zelfs bij het lezen van dezen bundel zijn hart warm voelen kloppen voor deze vaderlandsche zangen.

En daarmede zij deze verzameling aan het publiek met drang aanbevolen.

W. P. H. JANSEN.

Oude Verstraatens, door P. RAËSKIN. Uitgave der Sint-Willebrordusvereeniging, Sittard, 1903.

Een aardig boekje, bij de lezing waarvan men onwillekeurig meerdere malen uitschiet in een hartelijken lach. Een komisch novelletje dus? zal de lezer vragen. Neen, al maakt de titel die veronderstelling niet onwaarschijnlijk, en al komen er dikwijls uitdrukkingen in, die een schetsje van Justus van Maurik niet zouden ontsieren, toch behandelt het boekje een hoogst ernstig onderwerp, n.l. de pensionneering van ouden van dagen. Maar de schrijver stelde zich ten doel: »zoo onderhoudend mogelijk de dorre stof toelaat, uit een te zetten wat hierover door velen gesproken en geschreven is".

En hij is daarin geslaagd. Men maakt in dit boekje van den Haarlemschen kapelaan werkelijk kennis met hetgeen in ons land door verschillenden in woord en in schrift op dit stuk is gepubliceerd. Daarbij heeft hij dit alles weten te gieten in een gansch eigenaardigen, aantrekkelijken vorm. Op een denkbeeldige vergadering treden Dr. A. Kuyper en Dr. H. J. A. M. Schaepman op als verdedigers der pensionneering. De typeering van deze beide reuzen van het woord, vooral van Dr. Schaepman, is meesterlijk. Het is of men hem op het podium voor zich ziet staan, en zijn woord door

de zaal hoort rollen. Feit is dan ook, dat Dr. Schaepman zijn volle instemming heeft betuigd met de verschijning dezer brochure, met de woorden hem in den mond gelegd, en met de beschrijving van zijn persoon. Als eerste debater treedt op de socialist Vliegen, die als woordvoerder der socialisten bedenkingen tegen de pensioenregeling, zooals die wordt voorgesteld door zoogenaamde conservatieven, doet hooren; als tweede de heer Niksaer (Raëskin), die de argumenten van den eerste flink weet te ontzenuwen. De oude »Verstraaten" is niemand anders dan een persoon, die deze vergadering bijwoont. Hij is 75 jaar oud, en zijn levenslange arbeid heeft hem geknakt. Daar hij geen pensioen geniet, woont hij op zijn ouden dag bij zijn getrouwde dochter in. Hij verpersoonlijkt de vele oude Verstraatens, die evenals hij van pensioen verstoken zijn.

Het boekje is zeer leerrijk, en is in alleraangenaamsten vorm bewerkt. Moge het dan ook in veler handen komen.

Of het evenwel in alle opzichten te prijzen is? Het komt mij voor, dat de schrijver beter zou gedaan hebben, indien hij sommige personen en zaken minder scherp geteekend had. De zaak, die hij behandelt, is te ernstig dan dat hij zich mag blootstellen aan het gevaar om sommigen door al te harde uitdrukkingen af te stooten.

J. D. J. A.

Klaus' Volkspreeken voor alle Zon- en Feestdagen van het Kerkelijk Jaar en den H. Vastentijd. Voor Nederlanders bewerkt door J. C. MARIS O. F. M. Amsterdam-Hilversum, Gebr. Klene.

Bij het onloochenbaar te-kort aan oorspronkelijke Nederlandsche uitgaven van preeken, is het ten zeerste verdienstelijk en prijzenswaardig hierin zooveel mogelijk te voorzien door goed vertaalde preeken uit den vreemde.

De Franciscaner Pater J. C. Maris is blijkbaar voor deze taak goed berekend. Hier en daar zouden kleine aanmerkingen kunnen gemaakt worden, maar over het geheel verdient de

vertaling allen lof. Zeer waar is het oordeel van een recensent: »de Eerw. Heer Maris O. F. M. vertaalt in flinken, netten, goed verzorgden stijl" [1]).

Zoo ontvangen wij dan de Nederlandsche vertaling en bewerking van het *Spicilegium concionatorium*, hetwelk in het jaar 1733 werd uitgegeven door Joseph Ignatius Klaus († 1775 te Augsburg). Deel I is bereids verschenen, en het zal in vier deelen (ieder deel à *f* 5) compleet zijn. Kunnen wij die keus bepaaldelijk een gelukkige noemen? Of ware het beter geweest het *Spicilegium* van Klaus in rustige vergetelheid te laten voortdommelen in de bibliotheken van seminaries en kloosters?

Naar onze bescheiden meening had de vertaler beter keuze kunnen doen. Er zijn in de laatste jaren, vooral in Duitschland, preeken uitgegeven, die meer beantwoorden aan den geest en de behoeften des tijds, en daarom meer bruikbaar zijn voor ons. Van hetgeen in *Klaus' Volkspreeken* wordt aangeboden, is veel om vorm en wijze van behandeling minder geschikt voor onzen tijd. Men versta mij wel: nu gelijk altijd zijn het vooral de groote waarheden van geloofs- en zedenleer, waarover de gewijde redenaar behoort te spreken. Men leze hierover het rondgaand schrijven, op last van Z. H. Leo XIII den 31 Juli 1894 uitgevaardigd door de S. Congregatio Episcoporum et Regularium. De Kerk echter en hare leeraars moeten deze waarheden aan ieder volk en aan ieder geslacht voorstellen in de hun eigene taal en in de voor hen meest begrijpelijken, meest aantrekkelijken vorm: *non nova sed nove*.

Terwijl wij alzoo dankbaar aanvaarden en waardeeren, wat ons door den vertaler in dit werk wordt gegeven, hebben wij toch hooger wenschen, die wellicht in de toekomst nog vervuld zullen worden door den schrijver. Overigens kunnen wij *Klaus' Volkspreeken* aanbevelen om den echt populairen trant, welke nimmer in trivialiteit en grofheid vervalt. Muratori zegt: »L'orateur sacré, s'adressant à des hommes sans instruction, doit s'imaginer qu'il est un de leurs semblables, et

[1]) *Het Centrum* 21 April 1903.

qu'un autre veut lui apprendre ou lui persuader quelque chose. Il est tenu à se servir de l'éloquence la plus populaire et la plus basse, afin de proportionner son langage à la grossière intelligence du peuple. Ses raisonnements doivent être familiers, sa manière concise; elle doit souvent procéder par interrogations et donner les réponses. L'esprit de tel discours, consiste dans le choix de ces formes, de ces figures, dont l'usage est ordinaire, et qui font brèche où elles tombent". Klaus is in dezen goeden en gezonden zin populair, en kan daarin gerust ten voorbeeld genomen worden.

Voorzeker heeft men bij het gebruik van *Klaus' Volkspreeken* de gave des onderscheids duchtig van noode, maar dan is er voor de samenstelling van preeken veel bruikbaar materiaal in te vinden. Ook hierom is het werk van Klaus vooralsnog bij gebrek aan beter aanbevelenswaardig.

A. J. R.

AANVULLING.

Op blz. 454 van het vorige deel gelieve men achter het woord „standaardwerk", 6^{en} regel v. o., het volgende in te lasschen:

Wel echter bedient de schrijver zich van deze nieuwste uitgave in het negende hoofdstuk no. 546, waar eveneens de foecundatio artificialis te sprake komt en de bedoelde uitspraak van het H. Officie wordt aangeduid.

DR. A. C. M. SCHAEPMAN.

DE JONGSTE GEDICHTEN VAN Z. H. LEO XIII IN NEDERLANDSCHE VERZEN VERTOLKT.

I.

OP DEN H. ANSELMUS

Nog jongling wenscht Anselm, kind van hoogeedlen bloede,
Vol drift, in Bec's stil klooster schuil te gaan.
Ter schole roemt Lanfranc zijn vlijt; de vaderhoede
Van Herluin kweekt staag zijn vroomheid aan.
Wat jongling, rijk van geest, voor 't hemelsche geboren,
Stijgt onder zulke leiding niet ten top?
Zoo heft hij glansrijk 't hoofd, waar 's Heeren zaalgen gloren,
Als schuts van 't Godsgeloof, als Leeraar op.

IN S. ANSELMVM.

Puber Beccensi cupide se condere claustro
Patricia Anselmus nobilitate parat.
Sub duce Lanfranco studiosus et acer alumnus,
Sub patre Herluino crescit et usque pius.
Florentem ingenio iuvenem ad coelestia natum
Quem non perficiat tale magisterium?
Hinc pastor fidei divinae, hinc munere doctor
Sublimi in superis vertice conspicuus.

II.

NACHTMIJMERING EENER ZUCHTENDE ZIEL.

Des doodes ure ijlt aan. 't Is, Leo, tijd van scheiden,
Te treên, naar gij 't verdient, op de eeuwge baan.
Welk lot is 't, dat u wacht? Den hemel deed u beiden
God, die u mild met gaven had belaan;
Maar loodzwaar weegt de last der hemelsleutlen, jaren
Bij jaren reeds gedragen: peins en zucht.
Want wie hoog staat in eer bij alle volkenscharen,
Dies — o rampzalige! — een strenger straffe ducht.
Terwijl mag 't angstig oog een lieflijk beeld ontwaren;
Nog lieflijker een stemme trilt door 't hart:
»Wat drukt u zooveel vrees? Waarom de reeks van jaren,
Die gij doorliept, herdacht met zooveel smart?
De Heer is daar. Vertrouw! Uw bede en deemoed wekken
Zijn deernis, delgend al uw zielevlekken".

Cuyk a/d. Maas. A. N. MUTSAERS, Past.

NOCTVRNA INGEMISCENTIS ANIMAE MEDITATIO

Fatalis ruit hora, Leo; iam tempus abire est
Pro meritisque viam carpere perpetuam.
Quae te sors maneat? Coelum sperare iubebat
Largus contulerat qui tibi dona Deus.
At summae claves ... immenso pondere munus ...
Tot tibi gestum annos ... haec meditare gemens.
Qui namque in populis excelso praestat honore
Hei misero! poenas acrius inde luet —
Haec inter trepido dulcis succurrit imago,
Dulcior atque animo vox sonat alloquii:
»Quid te tanta premit formido? Aevique peracti
Quid seriem repetens tristia corde foves?
Christus adest miserans: humili veniamque roganti
Erratum, ah fidas! eluet omne tibi."

LEO XIII.

BIJ DEN DOOD VAN PAUS LEO XIII.

Alle menschelijke majesteit heeft te buigen voor den dood. Wij weten het, en toch maakt de ervaring telkens weder onverzwakten indruk op ons. 't Is, alsof wij inwendig in ons zelven, tusschen het gedruisch des levens door, iets ontwaren van de geheimnisvolle stilte, waarmede de eindeloosheid haren koningsmantel heenslaat om de majesteit dezer aarde.

Maar de indruk, dien de dood van Paus Leo XIII gemaakt heeft, is toch éénig. Wij kunnen de half bewuste roerselen daarvan niet zoo aanstonds van elkander onderscheiden en onder woorden brengen, maar ieder gevoelt, dat 't zoo is. Midden onder het drukke beweeg van menschen en dingen dezer wereld is er als eene verpoozing van peinzende ontroering geweest rondom het sterfbed van dezen grijsaard; met gespannen deelneming werd het niet af te wenden verloop gevolgd: de slooping van een afgeleefd lichaam zonder den machtigen geest te vervaren; en thans heeft de groote meerderheid van denkende en sprekende menschen een oogenblik in gedachte met ontbloot hoofd stilgestaan bij het ontzield overschot van den Opperherder, die zijn hoogstrevend leven in een zoo waardigen dood heeft voltooid. Een vonnis, dat niemand spaart, blijft de dood altoos, maar dit afsterven is blijkbaar eene bezegeling en geen vernietiging.

Deze spontane en algemeene eerbiedsbetuiging treft ons als een feit van meer dan gewone beteekenis, dat gedachten wekt in den geest en het gemoed zachter stemt. Officieel eerbetoon en openbare lofprijzing wordt aan de grooten der

aarde altoos bij hunne uitvaart gebracht. Maar het gaat hier dieper en is veel eigenaardiger.

* * *

Wij, katholieken, huldigden in Paus Leo XIII den wettigen opvolger van Petrus, die als Steenrots der Kerk en als Sleuteldrager des Rijks door Christus zelf aan de zijnen is aangewezen. Maar bij de eerbiedige onderwerping aan dit wettig geestelijk gezag hadden wij ook de menschelijke zijde van zijn bestuur aldoor hooger leeren schatten.

Wij wisten, dat Paus Leo XIII de teekenen en nooden des tijds met ruimen en diepen blik gadesloeg, in het heden en vóór zich uit in de naderende toekomst; wij hadden ondervonden, hoe krachtig zijne hand wist in te grijpen in het bestaande, als het noodig was om nog niet begane wegen aan te wijzen en af te perken; wij waren gewoon geraakt aan het gevoel van veiligheid, dat een vast licht omhoog den zoeker geeft, als de duisternis invalt en de paden verbijsterend dooreenloopen.

Alwie onder ons niet in de gewone sleur van den verloopen tijd wilde voortdommelen, of meende genoeg te hebben gedaan met te weeklagen over de boosheid van onzen tijd, maar werken wilde, met al de middelen, ook de nieuwe, die onze eigen tijd aanbiedt — hij wist zeker, dat hij kon rekenen op het Hoofd der Kerk. De zedelijke invloed, die van zulk eene overtuiging uitgaat, is niet te berekenen.

Daarom gevoelen wij ten diepste, welk een groot verlies wij hebben geleden, en onze oprechte droefheid is in overeenstemming daarmede. En toch is dit de hoofdindruk niet. Neen, de droefheid, dat God Paus Leo XIII van ons wegnam, wordt overstemd door de dankbaarheid, dat God ons Paus Leo XIII gaf, en tot zoo gezegende volheid van jaren, zonder verzwakking van geestkracht, heeft opgevoerd.

Want er is geen katholiek, ook niet onder de kleinen en eenvoudigen, die niet levendig beseft, dat wij in Leo XIII een der groote Pausen gehad hebben, op wien wij voor heel de wereld mogen »roemen in den Heer". In den woeligen

overgangstijd van de negentiende eeuw in de twintigste heeft de Katholieke Kerk in dezen Paus een evenknie gehad van den voorganger, die het eerst den naam Leo droeg, toen de volksverhuizingen het aanschijn der wereld vernieuwden.

De eigen beteekenis van dit pontificaat in zijn veelzijdige bemoeiingen te teekenen moet aan de onpartijdige geschiedenis worden overgelaten. Want aan elke menschelijke werkzaamheid, hoe buitengewoon ook, zijn innerlijke en uiterlijke grenzen gesteld, die bij eene hulde, tijdens het leven en onmiddellijk na den dood, gemakkelijk voorbijgezien worden. Doch in de zendbrieven, welke gedurende dit opperbewind van meer dan vijf-en-twintig jaren zijn uitgevaardigd, hebben wij documenteele getuigen boven alle verdenking uit. Deze scharen zich thans, om zoo te zeggen, eerbiedig samen om de laatste eer te bewijzen aan den grooten Vader der Christenheid, die hen uitzond over de wereld. Een meer dan vorstelijke staatsie! Ieder heeft zijn eigen karakter en gestalte, maar hetzelfde adelmerk teekent allen. Zij getuigen van een geestesarbeid, die nooit gerust heeft en door niets kon ontmoedigd worden; zij leveren de bewijzen — boekdeelen vol! — eener gestadige inspanning voor de godsdienstige, zedelijke en maatschappelijke belangen der menschelijke samenleving; zij dwingen allen samen eerbied af voor de hoogheid van geest en de edelaardigheid van streven, die een zoo veelomvattende zorg heeft bezield. De schrifturen, die zij als een laatste hulde nederleggen op het graf van Paus Leo XIII, rijzen daar voor onze oogen als een geestesmonument, waarbij vergeleken een praalgraf van marmer en eeuwentartend brons nietig schijnt.

Door zulk eene werkzaamheid heeft Paus Leo XIII de levende kracht van het Katholicisme, over de aarde verspreid, rondom zich samengetrokken en er zijn eigen merk op gezet. Geen fundamenteel godsdienstig vraagstuk, van wijsgeerig of maatschappelijk belang, heeft de geesten in onzen tijd bezig-gehouden, of deze stuurman richtte er het zoeklicht der openbaring heen om het helderlichtend te maken voor de zijnen. De beoefening der wetenschap in haar vollen omvang kracht-

dadig onder ons bevorderend, wees hij haar tevens het rechte spoor in onbeschroomde waarheidsliefde en beginselvaste gevolglijkheid naar Thomistische synthese. De sociale actie van de katholieken over de geheele wereld heeft hij in vaste banen geleid, zonder zich te bekommeren om de angstige verbazing van de eenen of zich te laten meeslepen door de onbesuisdheid van de anderen. En bij de voortdurende opwekking om alle middelen des tijds op wetenschappelijk en sociaal gebied ons eigen te maken, hield hij niet op door woord en daad het besef levendig te houden, dat menschelijke middelen, hoe onontbeerlijk ook, op zich zelf alleen te kort schieten voor de zaak van God, dat is: voor de zegepraal der alverwinnende liefde. De Rozenkrans, in 't openbaar en gezamenlijk gebeden, werd ons jaar op jaar telkens weer aanbevolen tegen den nood en de verdrukking der tijden. Een eigenaardig wapen, den Stedehouder van Christus niet onwaardig!

Waar deze krachtdadige en toch vreedzame en vredestichtende opperleiding zonder voorbehoud gevolgd werd, daar is het Katholicisme in invloed en wezenlijke kracht vooruitgegaan; waar zij bedekte tegenwerking vond, zijn de gevolgen jammerlijk.

En daarom, wanneer wij thans den meer dan drie-en-negentig-jarige zonder kleinmoedigheid ter ruste zien gaan, wetend op wien hij vertrouwd heeft, dan kunnen wij geen rouwmisbaar plegen bij zijn graf, maar gevoelen zelfs onze rechtmatige droefenis terugwijken voor de onbedwingbare aandrift om hulde te brengen aan zijne nagedachtenis en God te danken, dat Hij ons in dezen onzen tijd Paus Leo XIII geschonken heeft als Opperherder van zijne Kerk.

* * *

Bij deze gezindheid is 't ongetwijfeld een hooggewaardeerde voldoening, dat zoovele niet-katholieken met zeldzame éénstemmigheid zich aansluiten bij ons eerbetoon. Natuurlijk gaat hunne vereering van andere overwegingen en roerselen

uit. Maar wij ontmoeten elkander hier in de hulde van een groot man en van een hoog zedelijk karakter. Een opmerkelijk teeken des tijds ten goede!

In Leo XIII zag de wereld de intellectueele en moreele eigenschappen vereenigd, die den drager van een verheven ambt als mensch boven zijne medemenschen verheffen en eerbiedwaardig maken voor allen. Men mocht van het Pausdom denken wat men wilde, maar deze Paus was onbetwistbaar een buitengewoon man.

In geestesgaven voor niemand onderdoend en de meesten ver overtreffend, was hij volkomen vertrouwd met het wetenschappelijk streven van zijn tijd, een wijsgeer in denken en spreken, vol geestdrift en aanmoediging voor ieder wetenschappelijk onderzoek, en daarbij tevens meester over de fijnste vormen van de taal der klassieken in proza en poëzie [1]).

Deze veelzijdige begaafdheid moest, bij verheffing op den alouden Stoel van Petrus, haar volle licht verspreiden. En in dat licht vertoonde zich, openbaar voor volken en vorsten, een hoog en edel karakter.

Een »Herder van zielen" bij uitnemendheid bleek Paus Leo XIII te zijn niet enkel in zorg voor de zijnen, maar ook in gestadige bekommering om verstrooiden en verdoolden tot de éénheid terug te brengen. Al mocht aanvankelijk eenige wrevel gepaard gaan aan de verwondering, waarmede andersdenkenden gewaar werden, dat deze Opperherder de vrijmoedigheid had om zijne stem tot allen te verheffen, ook tot degenen, die zijn gezag uitdrukkelijk verwierpen — 't was toch niet te loochenen, dat de roepstem zuiver van klank was en door edele aandrift bewogen werd. Slechts oppervlakkigen, die bij den dag leven, kunnen hier van vergeefsche moeite gewagen. In het Oosten is voor de kerken

---

[1]) Onder de vele meer of minder betrouwbare bijzonderheden, in de dagbladen medegedeeld, trof mij de beschrijving van het slaapvertrek des Pausen, dat zijn ziekekamer was geworden: »Op een lessenaar staat een ivoren kruisbeeld, waaromheen enkele boeken: de Heilige Schriften van het Oude en Nieuwe Verbond, Dante, Horatius, Virgilius". De samenvoeging is teekenend, misschien echter enkel *ben trovato*.

der scheuring werkelijk een nieuw tijdperk geopend, en in het Westen werd de oproep van de geheele Christenheid tot Hem, die »de weg, de waarheid en het leven" is, voor het minst met eerbied vernomen. De hereeniging is een onbereikbaar ideaal genoemd. Maar zeker toch een ideaal! Ieder zaadkorreltje begint met verscholen te liggen in de aarde.

Niet minder eigenaardig toonde zich de invloed van dit pauselijk bewind bij de vorsten en hunne staatslieden. De raadslagen en onderhandelingen der hooge regeeringspersonen blijven uiteraard voor ons, gewone stervelingen, een diplomatisch geheim. Maar het openbare feit is, dat Paus Leo XIII de meesten voor zich gewonnen heeft: te beginnen met den ijzeren kanselier van het Duitsche rijk in 't heftigst van den kultuurkamp; en niet minder zijn keizerlijken meester, die zijn eigen kanselier werd en beter dan iemand in staat is karakters te schatten. In allermoeilijkste en meestal droevige omstandigheden heeft het staatsbeleid van dezen Paus meer bereikt dan aanvankelijk op verre na mogelijk scheen. Dit is van niet-katholieke zijde volkomen erkend en aan 's Pausen persoonlijken invloed toegeschreven. Met alle recht, want ontegensprekelijk ging er aantrekkingskracht uit van geheel zijne persoonlijkheid. Niet echter door toegevende zwakheid, maar door karakter, door vastheid in beginsel en plooibaarheid in 't overige, door scherpzinnigheid zonder arglist, door onmiskenbare adel van bedoeling.

Daarbij kwam de vlekkeloosheid van een leven, dat bijna geheel in 't openbaar voortging; de zich altoos gelijkblijvende waardigheid, waarmede velerlei krenking in eigen overweldigde hoofdstad werd gedragen; eene godsvrucht, die even eenvoudig als ruim was; het ascetische van de geheele verschijning in het witte pauselijk gewaad; de eerbiedwaardigheid van steeds klimmende jaren met ongebogen geestkracht gedragen.

Inderdaad iemand moest wel verblind zijn door vooroordeel om het ideale in deze gestalte niet op te merken en te waardeeren. De eerbiedige hulde, die thans zoo algemeen van alle zijden gebracht wordt, is dan ook een doorslaand

bewijs, dat Paus Leo XIII een groot zedelijk beginsel, het beginsel, dat godsdienst de grondslag is der menschelijke samenleving, op waarlijk indrukwekkende wijze voor zijne tijdgenooten vertegenwoordigd heeft. Dat onze tijd, waarvan wel eens wat uitsluitend kwaadgesproken wordt, dit blijkt te waardeeren, is een hoopvol verschijnsel en een vingerwijzing tevens.

Zóó mogen we zeggen, dat Paus Leo XIII voor een goed deel bereikt heeft wat hij zich bij den aanvang van zijn pontificaat had voorgesteld. In het eerste jaar zijner verheffing, 27 Augustus 1878, schreef hij aan zijn pas benoemden Staatssecretaris Kardinaal Nina: „Dit is ons voornemen, de weldoende krachten van de Kerk en het Pausdom zoo breed mogelijk in werking te brengen midden in geheel de moderne samenleving" [1]). En ziedaar werkelijk het pontificaat van Paus Leo XIII naar het leven geteekend! Dit eenvoudig als een feit te mogen erkennen, onder instemming van katholieken en niet-katholieken, is dunkt mij de beste lofspraak, die bij het graf van dezen doorluchtigen doode kan gehouden worden.

Daarmee wordt niet enkel waardige hulde gebracht aan den persoon des Pausen, maar ook weder eens te meer de aandacht gevestigd op de wonderbare verschijning, die het Pausdom in den loop der tijden is voor alle ernstige geesten: het Pausdom, dat in de wereldstad bij uitnemendheid, het Rome der eeuwen, aanvankelijk middelpunt der bloedigste vervolging, zijn zetel heeft vastgezet als een rots; dat alle dynastieën overleefde; dat voor de beschaving van Europa meer tot stand bracht dan eenige andere macht ter wereld; dat de Christenheid tegen de overweldiging van de Halve Maan behoed heeft; dat uit elke beroering en geweldpleging des tijds onveranderlijk weder te voorschijn is gekomen, overeind als altoos, en in het begin van de twintigste eeuw zijner

---

[1]) Brief aan Kardinaal Nina, Secretaris van Staat, v. 27 Augustus 1878: »Questi brevi cenni le rivelano abbastanza, Signor Cardinale, il nostro disegno di portar largamente l'azione benefica della Chiesa e del Papato in mezzo a tutta quanta l'odierna società". Uitgave Desclée, I, p. 38. De vertaling is van Dr. Schaepman: *Menschen en boeken*, V, bl. 118.

jaartelling kan wijzen op een vertegenwoordiger als Paus Leo XIII, gezegender gedachtenis, voor zijne tijdgenooten geweest is en voor immer blijven zal in de herinnering en vereering van het nageslacht.

Niemand kan ons, katholieken, ten kwade duiden, dat wij hierin iets meer zien dan een louter toevalligen samenloop van gelukkige omstandigheden. Des te oprechter herhalen wij ook thans den kreet der beproefde loyauteit: „De Paus is dood. Leve de Paus!"

Amsterdam, 25 Juli 1903. A. M. C. VAN COOTH.

MARIA VAN REIGERSBERGH.

EEN LEVENSBEELD.

Onze vaderlandsche geschiedenis is niet rijk aan dramatische voorvallen of, wil men liever, aan anecdoten, die in de fransche en engelsche historie op elke bladzijde voor het nemen zijn.

De weinige, eenigszins ongewone voorvallen, welke ons als kinderen meer boeiden dan het elkander regelmatig opvolgen der grafelijke Huizen, de twisten van Hoekschen en Kabeljauwschen, later de 80-jarige oorlog en het getwist der Contra- en Remonstranten, zijn gauw te noemen.

Daar hebben wij de later weer tegengesproken episode van Albrecht Beiling, den heldendood van Jan van Schaffelaar, de ontvluchting, vooral, van Hugo de Groot in een koffer.

Langen tijd was dit het eenige, wat wij begeerden te weten van den scherpzinnigen rechtsgeleerde, den smaakvollen latinist, den hooggeëerden vriend van Vondel: dank die koffer was zijn naam en van zijn trouwe gade Maria van Reigersbergh in onze herinnering gegrift even diep als die hunner trouwe dienstbode Elsje van Houweninghe — de derde medespeelster in het blijeindend drama van Slot Loevestein.

Maar nu eenmaal het scherm was gevallen, bekommerden wij ons evenmin over deze spelers, als over die in elk ander door ons bijgewoond en toegejuicht tooneelspel; wij verheugden ons, dat de ontknooping zoo gelukkig was en Hugo, Maria en hun kinderen met het goede Elsje de vervulling hunner wenschen hadden gezien, en wij vertrouwden, dat hun verder leven een lange feestdag zou zijn.

Later is 't ons anders gebleken; toen werd onze belang-

stelling in de familie De Groot niet warmer maar anders; wij wenschten niet alleen te weten, hoe 't hun verder gegaan was maar ook en nog meer, hoe zij zich in hun later leven gevoelden en hoe hun verhouding onderling werd na het trouw samengedragen en gelukkig overwonnen leed.

De mensch en de mensch alleen is het toch, die ons belangstelling inboezemt gedurende den loop der geschiedenis; de toestand van zijn ziel, de ontwikkeling van zijn karakter, de uiting van zijn gevoelens, dat is 't voor alles, wat ons de moeite van het weten en kennen waard schijnt.

De *documents humains*, waarvan in den laatsten tijd zooveel misbruik is gemaakt, zijn altijd de kostbaarste bronnen geweest, waaruit de geschiedschrijver, voor wie de historie nog iets anders is dan een droge opsomming van feiten, schatten opdiept om zich een trouw beeld te vormen van den lang vervlogen tijd niet alleen, maar ook om menschen te leeren kennen in hun meest intiem zieleleven.

Daarom is het lezen van Herinneringen, Mémoires, Souvenirs door meer of minder beroemde personen ons nagelaten zoo interressant: zij worden ons zoo nabij gebracht met al hun doen, denken en voelen. Nog interessanter echter dan deze meer bepaald voor het nageslacht geschreven documenten, zijn hun brieven, die zij zonder eenige nagedachte of bijbedoeling schreven, juist zooals wij die nog dagelijks schrijven om onze naastbestaanden en vrienden op de hoogte te brengen van hetgeen ons gedurende hun afwezigheid bezig hield. Willen wij dus meer weten van de familie De Groot, van hun lotgevallen, maar vooral van hun karakters, dan moeten wij, op de eerste plaats hun brieven ter hand nemen, dankbaar voor het voorrecht, dat zij ons bewaard zijn gebleven al is het dan ook onvolledig.

Reeds eerder zag een uitgave der *Brieven van en aan Maria van Reigersbergh* het licht — in 1859 bezorgd door Mr. H. van Vollenhoven en Dr. Schotel. Prof. Fruin vond er de bouwstoffen in voor een fraaie studie over Hugo de Groot en Maria van Reigersbergh (*Gids*, 1858, later herdrukt in zijn *Verspreide Geschriften*); thans echter is door de goede

zorgen van Dr. H. C. Rogge, met ondersteuning van de Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden, een nieuwe bundel dier brieven verschenen, vermeerderd met eenige later door hem ontdekte; bovendien de correspondentie tusschen De Groot en haar voor zoover deze nog gevonden is.

In zijn *Inleiding* verhaalt Dr. Rogge de herkomst dezer brieven en de wijze waarop zij bij elkander zijn gebracht; 91 zijn er aan De Groot, 45 aan haar broeder Nicolaas van Reigersbergh, 4 aan haar zonen en één aan juffrouw Daetselaer gericht; velen zijn dus verloren gegaan, want Maria van Reigersbergh òf zooals zij toen werd betiteld, mejuffrouw de Groot, was vlug ter penne en hield blijkbaar van schrijven — of was verplicht het te doen, wat voor haar op 't zelfde neerkwam.

In zooverre de brieven onvolledig voor ons liggen, bieden zij ons reeds gelegenheid genoeg Maria's karakter te leeren kennen met alle lichten en schaduwen: de mensch spreekt er uit duidelijk en onomwonden. Kleine trekjes werpen een vriendelijk licht op haar karakter; andere weer stooten ons af: zij duiden op gebreken, of liever minder aangename eigenschappen. In den loop der jaren verdiepen zich flauwe, onbeduidende lijnen tot rimpels, de trekken verscherpen, de eerst zacht glimlachende mond sluit zich vaster, neemt een bittere plooi aan, daar hij gedwongen is vele harde woorden te spreken, nog meer te verzwijgen, de zonnige glans der oogen verduistert door vele tranen en slapelooze nachten. Het leven is een machtig boetseerder, het grijpt met ruwe hand in het teere was en vervormt, om niet te zeggen misvormt hetgeen eerst een lief, mooi kopje beloofde te worden tot een karaktervol, wel wat norsch borstbeeld.

Zoo zien we langzamerhand onder het lezen der brieven Maria w o r d e n, en toch is er éénheid, gelijkheid in haar geheele persoonlijkheid: zooals zij was als jonge vrouw, gelukkige bruid, zoo en niet anders is zij later als zwaar beproefde echtgenoot en bitter teleurgestelde moeder.

Prof. Fruin is niet toegevend voor haar. Hij vindt de vrouw door Vondel bezongen als »duizend mannen te erg"

blijkbaar te forsch, te krachtig naar zijn smaak; zij drukte haar man neer door haar overwicht, haar heldenmoed.

»Het bezit van zulk een heldhaftige gade was voor De Groot onder de moeilijke omstandigheden, waarin hij verkeerd had, een onschatbaar voorrecht geweest; maar slechts bij zeldzame gelegenheden komt heldenmoed te pas, in het huiselijk leven zijn zachter deugden meer gewenscht. Wij kunnen het vermoeden niet van ons weren, dat de krachtige echtgenoot, die De Groot in zijn beproeving had gesteund, hem wel eens nederdrukte in den dagelijkschen omgang. Hij toonde zich doorgaans leidzaam, zij bedrijvig en ondernemend — zeker niet de meest passende verhouding van man en vrouw."

Fruin schreef dit in 1858. Sedert is er veel veranderd. Toen heerschte nog het begrip, dat der vrouw vóór alles zachtheid paste: zachtheid, nog eens zachtheid was het sieraad van het meisje — hoe deze zachtheid dikwijls dienst moest doen als vlag om menige minder aangename hoedanigheid binnen te smokkelen, heeft menigeen tot zijn schade moeten ondervinden. Na dien tijd is zachtheid bij de vrouwen uit de mode geraakt, een ander geslacht is opgestaan van onvermoeide strijdsters voor vrouwenemancipatie, voor gelijkstelling met den man, vrouwen, die durven opkomen voor haar rechten en over haar plichten liefst zwijgen, vrouwen, die op hoogen toon den mannen den oorlog verklaren.

Bij deze moderne Walkuren vergeleken, is Maria de Groot nog een engel van zachtheid, liefde en onderdanigheid. Als meisje sluimerden alle karaktertrekken der rijpere vrouw zeker reeds in haar; de omstandigheden zouden die langzaam ontwikkelen. Flink en beslist zal toen haar optreden ook wel geweest zijn, maar toch kunnen wij ons voorstellen, dat zij toen ook lieftallig, geestig en zelfs vroolijk is geweest. Ware haar leven geleidelijk voortgegaan, zooals het zich liet aanzien, ware zij een algemeen geachte, door de positie van haar man hoog geplaatste dame gebleven, had zij haar leven lang normaal in haar eigen milieu van deftige Hollandsche vrouw geleefd, misschien zouden dan die trekken zich niet zoo verscherpt en verdiept

hebben, als nu zij vooral in het leven vond strijd, teleurstellingen, zorg en vernedering.

Negentien jaar oud werd zij de bruid van den reeds beroemden advokaat. Of 't een huwelijk uit liefde is geweest? Deze vraag wordt in onze aan niets dan liefde — en dan nog welke liefde? — denkende eeuw het eerst gesteld. De vraag echter is wat men door liefde verstaat en òf eigenlijk het begrip liefde buiten echt christelijke kringen niet tamelijk wel verloren is gegaan. Men legde zich toen niet neer bij de uitspraak: »Liefde is blind", waar het een huwelijk gold, maar liet wel degelijk het verstand een woordje meespreken, en werd nog eens zoo helderziende of leende andere oogen. Men begreep dat van een goede keuze alles afhing, en dat wie alleen op gevoel bouwt een zwak fundament bezit voor de toekomstige woning van zijn geluk.

Het huwelijk van den jongen advokaat-fiskaal van Holland, Zeeland en Westfriesland werd met goedvinden van wederzijdsche ouders gesloten; alles kwam overeen, godsdienst, stand, vermogen, jaren. Volgens een portret, door Mierevelt uit dien tijd geschilderd, blijkt dat Maria ook een aangenaam uiterlijk bezat; er was dus alle reden voor De Groot om met zijn bruidje ingenomen te zijn.

Later bezingt hij haar in een zijner gedichten als:

»Die met haar kloeck verstant en wacker' oogen,
Tot soete slavernij mij eertijds heeft getoogen".

Zoodat hij niet geheel en al om practische redenen haar tot vrouw gekozen heeft: juist dat kloek verstand en die wakkere oogen kenschetsen Maria van Reigersbergh in alle omstandigheden van haar leven, en zoo zij de keuze van haar man bepaald hebben, dan is hij niet bedrogen uitgekomen.

Integendeel! Hij, de geleerde, zooals Fruin hem noemt, »onder de uitstekendsten van zijn land uitstekend", voelde dat hij een verstandige, flinke, helderziende vrouw naast zich noodig had; want hij was zwak, toegevend, zacht, misschien meer uit gemakzucht dan uit karakter; hij zag de kleine dingen van het dagelijksche leven, als de meeste

geleerden voorbij en had dus behoefte aan oogen, die voor hem zagen, ja, zelfs aan een verstand, dat dikwijls voor hem dacht. Geen wonder dat Maria door de noodzakelijkheid nog krachtiger, nog flinker, bij het bazige af moest optreden, daar zij dikwijls man en vrouw tegelijk moest zijn.

Professor Fruin acht den jongen bruidegom niet overstelpt van zijn nieuw geluk omdat hij in een brief aan zijn zwager en vriend Nicolaas van Reigersbergh daarover niet uitweidt. Of dit nu wel zulk een doorslaand bewijs is, staat te bezien. Hugo achtte het zeker niet noodig, misschien zelfs niet eens gepast, in een latijnschen brief zijn wittebroodsweken te bezingen. Misschien zelfs vond hij het geluk dier eerste dagen zoo iets gewoons, zoo iets wat van zelf sprak, dat hij het overbodig achtte daarvan te gewagen. Onze pittige 17de eeuwers liepen met hun smart maar nog minder met hun geluk te koop. Vondel heeft op vele vrouwen de heerlijkste gedichten gemaakt en niet één versje op zijn trouwe Maaike; dat hoefde eenvoudig niet, dat was in zijn oog misschien aanstellerij, dat gevoel was te heilig om er de buitenwereld deelgenoot van te maken; in elk geval pleit het zwijgen van Hugo over zijn eerste liefdesgeluk volstrekt niet vóor het gemis daarvan.

Maria echter geeft ons wel blijken van haar jeugdige liefde en huwelijksweelde; men leze slechts het eerste briefje van haar in dezen bundel opgenomen.

Het is aan haar man gericht, toen hij in 1613, dus nadat zij vijf jaren getrouwd waren, voor eenige weken als gezant in Londen was aangesteld.

Alderliefste!

Ik hebbe U. E. drie brieven ontfangen maar liever had ick U. E. alleen. Ick ben tot noch toe wel te passe geweest maer soude nu wel sieck beginnen te worden door U. E. lanck wtblijven, alsoo het mij seere verdriet ende den tijd mij seer lanck valt. Ick en weet U. E. niet nieus te schrijven, alsoo ick niemant en hebbe, die mij wat tuis brenct. Ick sende U. E. eenen brief van monsieur Kaseboon (Casaubon) die hier eenige dagen geweest heeft. Monsieur Frolik is hier geweest ende heeft hier een boucken gelaten om aan U. E. te geven, maar ick en sende het U. E. niet alsoo het U. E. te eer tuis

zal doen commen. Mijn moeder doet u zeer groeten en ick bidde u compt toch zoo hast als het mogelijck is. Hiermede eindigende zal Godt bidden Alderliefste U. E. in goede gesontheyt te willen sparen.

Spreekt deze brief na vijf jaren huwelijk niet beter voor beider geluk dan een opgeschroefde dithyrambe op de wittebroodsweken? Het wittebrood is blijkbaar nog geen roggebrood geworden, en uit deze weinige regelen leeren wij het jonge vrouwtje kennen als nog innig gehecht aan haar man en nergens genoegen vindend, wanneer hij afwezig is, en het trouwens ook niet zoekend.

't Waren dan ook zeker jaren van ongemengd geluk, die Hugo en Maria toen samen genoten. Zij woonden in den Haag, nadat zij den 2den Juli 1608 in Veere — Maria's geboorteplaats — getrouwd waren. Die Haagsche jaren zijn wel de rooskleurigste geweest in hun leven; evenals de natiën hebben gelukkige gezinnen geen geschiedenis. Na Hugo's terugkomst uit Engeland verhuisden zij naar Rotterdam, waar hij tot pensionaris was benoemd; zij hadden toen reeds twee kinderen, Cornelia en Cornelis; in Rotterdam werden er nog twee geboren, Pieter en Maria. Hoewel deze nieuwe betrekking een bevordering was, en De Groot er zeer voor berekend bleek, schijnt Maria er toch niet zoo gelukkig te zijn geweest, want later verklaart zij: »Ik wenschte dat wij Rotterdam nimmer gezien hadden".

Het ambt van pensionaris was bezwaarlijker dan dat van fiskaal, en het werd nog zwaarder door de toenemende hevigheid der politieke en godsdiensttwisten uit die dagen; brieven uit dien tijd zijn niet bewaard. Het jonge paar zal behalve de gewone verdrietelijkheden, zorgen en onaangenaamheden aan elken stand verbonden, met en in elkander steeds kalm gelukkig zijn geweest. Zij hadden deftige »conversatie", zouden wij nu zeggen; zij waren geacht en geëerd; hoewel niet rijk, konden zij er toch goed komen. Maria ontwikkelde zich tot een goede huishoudster, voerde het bewind over de familiekas en liet haar man zijn vrije uren rustig doorbrengen bij zijn geliefde boeken.

Geen wonder dat De Groot, die buitenshuis vele onaangenaamheden had te verduren door de heillooze burgertwisten, waarin hij een rol moest spelen, het ten hoogste waardeerde, zulk een aangenaam te huis te vinden, met een vriendelijke, opgewekte, zorgzame vrouw, kinderen die hem niet in den weg liepen, zeker altijd een goed gedekte tafel en vooral een warm, helder verlicht studeervertrek, waarin vol tact de eischen der hollandsche opredderingsmanie verzoend werden met die van den niet graag in zijn nasporingen gestoorden geleerde.

Maar de tijden werden steeds donkerder; de strijd der Contra-Remonstranten en Remonstranten behoort tot de groote geschiedenis van ons vaderland, dus niet hier. De partij, die de macht in handen had, wilde, zooals meest het geval is, de andere onderdrukken, en zij, die het hardst hadden geschreeuwd tegen de oppermacht van Rome en de verdrukking van Spanje, speelden nu zelfs voor pausjes en tirannetjes.

Den 18^{en} Augustus 1618 werd Hugo en Maria's gelukkig samenleven wreed verstoord; toen immers werden Oldenbarneveld, Hogerbeets en De Groot gevangen genomen en hij eerst in Rotterdam opgesloten.

Maar hoe verpletterd Maria in 't eerste oogenblik ook geweest moge zijn door dezen geheel onverwachten slag, zij liet den moed niet zakken: het knappe huisvrouwtje, de gelukkige, verstandige moeder voelde zich nu pas van haar volle kracht bewust; het kalme leven van tien jaren lang was helaas! ten einde. Zij moest nu strijden voor haar geluk, opkomen voor de rechten van haar gezin en terwijl Hugo de Groot in de eerste ontzetting zich liet verleiden tot het schrijven van een brief aan Prins Maurits, die hem niet tot eer strekt, blijft zij niet stil zitten en stelt alles in het werk opdat De Groot in zijn eigen huis onder borgtocht zal mogen blijven als gevangene en toen dit niet lukte vrije briefwisseling met hem te mogen houden.

Maar zelfs dit werd niet toegestaan; toch verliest Maria niet haar moed en het vertrouwen, dat zij in God stelt, zooals blijkt uit den prachtigen reeds meerbekenden brief in October,

1618 vermoedelijk geschreven en waarin zij hem moed in spreekt:

Alderliefste!

Ik heb u tot nu toe niet geschreven omdat ik u niet wist te ontbieden — Mijn goede gezondheid hebt gij van Willem [v. d. Velde bediende en leerling van De Groot] kunnen vernemen en, sedert hij bij u is, van De Vries, die ik dagelijks tweemaal belastte u daarvan te verzekeren. Ik heb nooit eenige zwarigheid in uw noch in mijn zaak gehad. Ik ken uw gemoed en met wat conscientie gij in deze en andere dingen altijd hebt gewandeld. Had gij profijt of eere daarin gezocht, wij zouden dan de kleinigheid die ons geschiedt kunnen aantrekken, nu houd ik voor zeker, dat gij nergens in kunt worden verkort.

En verder:

Voor mij hoeft gij geen zwarigheid te maken, ik ben ten volle gerust en wel te passe, zoo doen ook alle vrienden en de kinderen.

Zes weken na de Groot's gevangenneming was hun zoon Dirk geboren!

De woorden, die gij mij spreekt eenige dagen voor ons afscheid, komen mij dikwijls te voren en ik troost mij daarmede, dat het degeen, die het best handelen, niet altijd het beste gaat, maar dat tegenspoed hun dikwijls ten noode is, opdat zij hun harten ten hemel mogen trekken en deze gedachte geeft ons een vaste troost. Bid ik u ook te willen gedenken de goede resultaten, die gij altijd bij mij hebt gevonden om zwarigheid uit te staan; geloof vast dat die nu niet minder is. Zorg alleen voor uw gezondheid. Bekommer u nergens mede, opdat het derven van slaap uw gezondheid niet verkorte.

Vaarwel en zorg voor mij niet, wees in alles gerust en hiermede goeden nacht!

Zoo schrijft de waarlijk sterke vrouw, sterk door haar geloof in God en door de liefde voor haar echtgenoot, dien zij hoogacht en door haar vertrouwen steunt. Het is geen wonder, dat De Groot op zijn beurt naar haar opziet en het geen vernedering vindt zich door zulk een vrouw te laten steunen; hij weet wie zij is en hoe hij op haar rekenen kan in alle omstandigheden des levens. Zij begrijpt hem, en waar zij hem niet begrijpen mocht, daar weet zij, dat hij niets gedaan kan hebben wat zijner en harer onwaardig is; er is geen sprake tusschen hen van meerder en minder waardige — beide

zijn gelijk door hun onderlinge liefde en waardeering, die met de grootste achting gepaard gaat.

Men heeft mejuffrouw De Groot iets verteld, waarover zij verontwaardigd is en dat zij niet gelooven kan, als zou haar man om zich vrij te pleiten den ouden Raadpensionaris belasterd hebben.

Zij schrijft er hem over naar Loevestein:

Een ding verwondert mij, dat is dat er sommigen schijnen te willen zeggen, dat u aan een van de heeren alleen zoude gezegd hebben iets groots te willen ontdekken daar den lande veel aan gelegen zoude zijn, maar dat gij eerst begeerde genomen te zijn onder protectie van Z. Exc. Ik heb dit niet willen gelooven, gelijk ik nog niet doe, want ik houd het voor zeker hetgene gij mij dikwijls hebt gezegd, dat gij geen geheimen weet en zie geen reden waarin gij iemands protectie van doen zoudt hebben.

Ook De Groot's brieven aan haar zijn vervuld van liefde en zorg voor haar gezondheid; niets vreezen de echtgenooten meer dan door het klagen van eigen leed dat van de andere te verzwaren:

Alderliefste!

Dat ik u voor dezen niet heb geschreven is om beters wil geschied. Daar is naast God niet dat mij meer troost als dikwijls tijdingen van u te ontvangen. Ik ben met uw gezondheid bekommerd, inzonderheid met het gebrek in de zijde. Ik verlang te hooren of het ook met de kinderen wel is, alsook met mijn vader, mijn en uw moeder en andere vrienden. Mijn slaap is tamelijk, Godlof! De maag is wat beter als voor deze. God Almachtig, die ons tot nog toe zoo genadiglijk bijgestaan heeft, zal ons niet nalaten te helpen en te vertroosten. Betrouw hem en bid hem, en doet mijn groetenissen aan alle de vrienden.

UEd. altijd getrouwe,

Den XXI Sept. 1618. H. DE GROOT.

In Mei kreeg Maria eindelijk het vurig verlangde verlof in de gevangenis haar man te bezoeken. Het was een droevig wederzien — nog zwaarder beproevingen wachtten haar echter. Den 5den Juni werd De Groot naar Loevestein vervoerd na tot levenslange gevangenschap veroordeeld te zijn. Kort daarop werd hij ziek, en nu vroeg Maria verlof ook daar zijn kerker te deelen.

Het is algemeen bekend, hoe het haar vergund werd zich daar in te richten; in haar brieven aan haar broer Nicolaas stort Maria haar hart uit over de kleingeestige plagerijen van Prounink, den luitenant commandeur van Loevestein:

Die lutenant is te Brussel bij Z. Exc. geweest, daar zal hij veel luegen gelogen hebben. Hij tracteert ons zeer hard alsof wij crimineele gevangenen waren. Wij wilden wel dat Z. E. van alles onderricht ware en meenen niet dat hij weet hoe hij ons kwelt. De lutenant kwelt ons zeer omdat wij een request aan hem zouden geven, wat hij daarmede voor heeft, weten wij. Wij zeggen dat wij dit niet doen kunnen, doordien wij niet weten, wat men ons ten laste legt. Hij doet ons dit alle dagen zeggen.

En in een anderen brief beklaagt zij zich, dat hij verboden heeft, als zij uit het venster vragen, hoe laat het is, te antwoorden, en zelfs wordt aan voorbijvarenden verboden hun goeden dag toe te roepen.

De luiden zijn stom geworden, niemand spreekt er — men kan wel denken wat geheimen men over het water roept.

Elsje, de meid, sprak kalm met metselaars door een venster; dit venster werd toegespijkerd; alles werd gedaan om het den dienstboden onaangenaam te maken, opdat zij de gevangen familie in den steek zouden laten.

Onze Heere wil ons uit dezen tiranshanden verlossen als het ons zalig is. Zes en twintigste July.

Ondertusschen staat zij niet stil; zij mag vrij heen en weer reizen en trok telkens naar Den Haag om gerechtigheid of ten minste een betere behandeling voor haar man te verkrijgen. De Groot werd dikwijls moedeloos onder het zware leed, zij echter voelt haar kracht stijgen: hoe meer men haar neerbuigt, hoe fierder zij zich verheft. Men kreeg ontzag voor haar, zelfs Prounink begon in te binden.

Hun goederen waren verbeurd verklaard en met behulp van haar broeder trachtte zij te redden, wat nog te redden viel; de zaak werd op de lange baan geschoven, maar toch overwon zij, al was het ook na jaren. Te midden van haar groote zorgen denkt zij nog aan allerlei kleinigheden; zij

laat zich door haar broer de boeken toezenden, die De Groot noodig heeft in den koffer, waarvan zij later zoo'n handig gebruik zal maken, en die wereldhistorisch moest worden — maar na al de geleerde titels haar door De Groot opgegeven, te hebben opgesomd denkt de stipte huisvrouw nog aan allerlei kleinigheden:

Wil toch eens elf gulden aan moeder geven voor de boter die zij voor mijn gekocht heeft en, bijaldien U. E. wel geld heeft, aan Minne [1]) 10 gl. te geven, of anders zoo schrijf een briefje aan Gilles Momsen dat hij van mijnentwege het geld van den vendumeester ontvangt en dat hij Minne 10 gl. geeft en, als de boter op de beste koop is, een goed kinneke koopt, dat duren mag voor den winter.

Haar broeders Nicolaas en Johan bewonderen haar kloekheid en standvastigheid. Nicolaas schrijft: »God verleent den menschen sterkte naar zij behoeven". De Buvigny in zijn *Vie de Grotius* getuigt van haar: »La plus grande chose que nous puissons faire de cette épouse est de dire qu'elle était digne d'avoir un mari tel que Grotius".

In plaats van haar man aan te zetten tot het vragen van gratie — die hem stellig zou verleend worden — bleef zij hem steunen in zijn voornemen geen schuld te bekennen, waar die niet aanwezig was. Zijn goede naam had hooger waarde voor haar dan zijn vrijheid en zelfs zijn leven.

In Maart 1621 deed zij het waagstuk, dat haar eeuwigen roem zou bezorgen. Een en drie kwart jaar had hij in Loevenstein doorgebracht, waarvan ruim acht met haar en zijn oudste dochtertje, aan wier opvoeding beiden zich met den grootsten ernst wijdden; de andere kinderen schijnen toen in Delft of Rotterdam te hebben gelogeerd en bezochten slechts nu en dan hun vader.

Treurig is het te denken, dat er tijden zouden komen, die de familie De Groot misschien met weemoedig verlangen terug deden verlangen naar die gevangenschap, waarin zij

---

[1]) Dr. Rogge denkt dat dit een naam of voornaam is, ons komt het voor dat hier de voedster bedoeld is van Maria's jongste kind.

ten minste vrij waren van materieele zorgen en nog niet te klagen hadden over hun kinderen.

Evenals Vondel zou Maria de Groot toch eens kunnen jammeren:

»Och, d' ouders telen 't kind en maken 't groot met smart;
Het kleine treedt op 't kleed; de groote treên op 't hart".

Maar die tijden waren nog verre!

De eerste brief, door haar na Hugo's ontvluchting geschreven, is aan juffrouw Daetzelaar gericht, die zij vreesde in moeilijkheden te hebben gebracht, daar de koffer bij haar aan huis ontpakt was geworden. Zij vraagt haar excuus voor den overlast, dien zij haar aandeed, en belooft alle geldelijke schade, die zij door boeten zal moeten lijden, te vergoeden. Met trotsche vreugde dateert zij — die anders zooals de meeste vrouwen nalatig is, in het vermelden van data — dezen brief: »Uit mijn gevangeniskamer, den 14 Maart, den derden dag van mijns mans verlossinghe". In een brief aan haar »Zeer lieve en waarde Broeder Nicolaas", ook uit »mijn gevangenkamer" geschreven, beveelt zij hem nogmaals juffrouw Daetzelaar aan en vraagt of »Elsken" nog zwarigheid kon hebben en wat men haar zou kunnen doen. Zooals bekend is, vertrok Hugo de Groot naar Parijs; zij werd in het begin van April vrijgelaten en bleef tot half September in Holland om alle zaken van haar man te regelen.

Geen wonder dat Maria, die overal alleen moest optreden en zelf beslissen moest — want het ging toen niet even naar Parijs te telegrapheeren of te telephoneeren, er verliepen 13 dagen, vóórdat brieven overkwamen en dikwijls werden zij nog onderschept — hierdoor het eigendunkelijke en heerschzuchtige heeft verkregen, dat haar in prof. Fruin's schatting deed dalen of, wil men liever, minder aantrekkelijk maakte.

Toch, wie haar brieven aandachtig leest, komt spoedig tot de overtuiging, dat slechts plichtsgevoel en noodzakelijkheid Maria zoo op eigen gezag deden handelen en dat deze manier van doen haar man niet alleen aangenaam maar ook onontbeerlijk was.

Hij vond het een zegen haar alles te kunnen overlaten; als zij weg is, dan voelt hij zich ongelukkig, eenzaam, onbeholpen; uit de verte geeft zij hem allerlei raadgevingen en wenken — om zich toch niet te laten bedriegen en overrompelen; zij bestuurt uit de verte nog haar huishouden; maar toch is haar toon tegenover hem, die van een liefhebbende vrouw, hoog opziend tegen zijn karakter en geleerdheid, genietend in zijn roem, zich ergerend zoo men hem niet de eer geeft, welke hem volgens haar schatting toekwam.

Hugo is tevreden geweest met zijn vrouw — alles wat hij haar opdroeg, vervulde zij getrouw — misschien getrouwer dan hij deed met haar commissies van huishoudelijken aard over het confijten van pruimen, perziken, druiven, appelen en peren en over het koopen van suiker en abrikozen, als zij niet duur zijn. Zij vraagt hem excuus, dat zij hem met deze beuzelingen lastig valt, maar prettig brengt zij hem weer in zijn humeur: »UEd. zult mee eten".

In Parijs is het ook niet alles couleur de rose; toen reeds heette »la Ville Lumière" duur of, zooals zij het noemt, »kostelijk". De Groot leefde daar op kamers, zoolang zijn gezin niet bij hem was.

[Ik] kan u daar geen raad in geven, daar ik niet weet wat eerlijker [goedkooper] is een chambre garnie of zijn kost te koopen. Men moet wel op het menage letten, maar zoo zeer niet of de reputatie moet altijd plaats hebben. U behoeft de kosten die er gevallen zijn aan mij niet te excuseeren; het zijn kosten, die niet alle dagen weerkomen. Ik weet, dat gij wijs genoeg zijt om zorg te dragen van zoo verdoen als mogelijk is, mits dat alles met eere geschiede.

Maria gaat hier over glad ijs; zij weet, dat haar man te groote zaken aan het hoofd heeft om veel op de kleintjes te letten, dit lag trouwens ook niet in zijn karakter, maar zij weet wat het lijden of liever wat het niet lijden kan, en zoo kleedt zij haar recommandatie om het geld niet over de balk te gooien, zoo kiesch mogelijk in — altijd herhalend, dat hij toch zijn stand moet ophouden.

Dat stand ophouden, dat was het ongeluk — hiervan hing immers af het aanzien, dat zij in de ballingschap zouden genieten.

Zij huurden een huis eerst in de Rue de Hautefeuille, later in de Rue de Condé, tegenover het paleis der Condés en dicht bij tegenwoordige Luxembourg, dus op den linkeroever der Seine; behalve hun vijf kinderen en hun twee bedienden Elsje van Houweningh en Willem v. d. Velde (wien Hugo onderricht gaf in de rechtswetenschappen en die later met Elsje trouwde) woonde nog eerst een om zijn Arminisch geloof afgezette professor Tilenus bij hen in, terwijl er dikwijls ook nog gasten vertoefden.

't Was dus een groot en kostbaar huishouden, bovendien had men een ruimen kring van kennissen, vooral geleerde vrienden van De Groot, en de inkomsten waren beperkt, zoolang hun meeste bezittingen geconfisqueerd bleven. De Koning van Frankrijk kende hem een jaargeld toe van 3600 gulden, maar het werd slecht en dan nog met aanzienlijke kortingen uitbetaald. Met de praktijk, die advokaat De Groot hier hoopte te krijgen, schoot het ook niet hard op; hij kende de taal niet goed genoeg; daarbij stond zijn godsdienst hem in den weg. Toen kwamen er ziekten; de kinderen kregen de pokken, zij herstelden gelukkig behalve de tweede zoon Pieter, die een heupziekte er uit overhield — waarvan de genezing hun op 700 gulden kwam te staan.

De jongens moesten om hun opvoeding naar Holland en dat sleepte natuurlijk meer kosten met zich. Daar haar man haar alles overliet, diende Maria te zorgen, dat het geld er kwam; dit was heel vleiend voorzeker maar toch — soms om er het hoofd en het humeur bij te verliezen. Men moet zoo flink en actief zijn als juffrouw De Groot — eerst later zou zij als mevrouw betiteld mogen worden — maar 't geduld raakt eens uitgeput.

Wat zou die doortastende voortvarende vrouw ons onze spoortreinen, telegraaf en telephoon benijd hebben — indien zij geweten had dat er eens zulke inrichtingen op de wereld zouden bestaan! Nu ging haar alles te langzaam, te slakachtig. Onophoudelijk had zij haar broer Nicolaas aangezet hun belangen te behartigen en te zorgen, dat Grotius weer

in het nooit vergeten vaderland zou mogen terugkeeren, maar de zaak vorderde niet.

Geen wonder ook: tegen haar zin had De Groot zijn *Verantwoordingh* uitgegeven, een meesterwerk, maar dat, zooals steeds in zulke gevallen, een tegenovergestelde werking had. Ieder, dien men van zijn ongelijk in het openbaar overtuigt, wordt een onverzoenlijke vijand. Maurits was woedend en, al gaf dit Hugo veel zelfvoldoening, zijn belangen werden er door geschaad; Maria, die een waardig stilzwijgen had verkozen, kreeg door de omstandigheden weer gelijk — tot haar grooten spijt voorzeker.

In 1624 hield zij het niet langer uit en besloot zelf naar Holland te gaan om te zien wat zij van de verbeurd verklaarde goederen terug kon krijgen; eindelijk gelukte dit, en bovendien had zij hoop, dat Maurits weldra zou sterven en opgevolgd worden door »Neef", zooals zij Frederik Hendrik in haar brieven noemde. Interessant zijn de brieven tusschen de echtgenooten gedurende deze maanden: er blijkt uit, hoe zij in elkander opgingen en dezelfde belangstelling voor alles koesterden — behalve Hugo voor Maria's confituren; maar toch weet zij haar geleerden man er voor te interesseeren, door hem te vleien met de belofte, dat hij er ook van eten mag.

Zij geeft hem trouw verslag van alles wat zij doet en hoe de menschen haar vriendschappelijk gezind zijn, hoe zij overal onthaald wordt en wat zij te hooren krijgt over de stemming van den Prins en zijn opvolger

Hij daarentegen schreef haar over de politiek en het hof, over de twisten van Richelieu met de Koninginnen, over het huwelijk der Prinses Henriette Marie, zuster des Konings, met den Koning van Engeland; over huishoudelijke zaken is hij zeer kort maar antwoordt toch op de confituur-questie, waarvan hij het recept niet van den eenen, maar wel van den anderen vriend heeft gekregen.

De oudste kinderen Cornelia en Cornelis had Maria meegenomen; zij schrijft er hem herhaaldelijk over, waar de jongen zal uitbesteed worden, in den Briel of in Rotterdam;

zij spreekt, informeert, onderhandelt en schrijft hem het resultaat van haar bemoeiingen.

Al had zij ook de uitgave der *Verantwoordingh* afgekeurd en tegengewerkt, toch prijst zij het werk hoogelijk, en zegt dat zoo de Prins het geheel had gelezen, het hem verwonderen zou, dat een man, wien men zooveel kwaad had gedaan, zoo zacht kon schrijven. Er werd geantwoord, dat de Prins zoo kwaad niet was op De Groot als men wel meende. Trotsch antwoordde zij, dat, of hij kwaad of goed is, »wij begeeren niets van hem".

In October is Maria radeloos: tamelijk kalm schijnt zij het bericht opgenomen te hebben, dat haar kinderen gedurende haar afwezigheid de pokken hebben gehad, maar als zij een brief ontvangt, niet door De Groot maar door zijn Secretaris geschreven, krijgt zij »een groote alteratie, die haar nog uit het lijf niet is", te meer omdat zij des nachts had gedroomd dat De Groot ziek was en niet kon schrijven; zij kon niet langer wachten, maar wordt opgehouden door een verkeerd paspoort. Zij smeekt hem — zoo lief als hij haar en zich zelf heeft — dien tijd met patientie door te brengen. Zij zal zich spoeden, zooveel zij kan, en verzoekt hem te bedenken, dat zoo droevig als haar afwezigheid geweest is, zoo vroolijk en nog vroolijker haar thuiskomst zal wezen.

Och, kost ik bij u vliegen, denk niet dat ik het laten zou. Ik zal God bidden dat hij u wederom uw volkomen gezondheid zal geven en dat wij nog lange jaren met malkandren mogen leven tot zaligheid.

Duidelijk blijkt uit Maria's brieven dat zij met Badeloch ten volle zou instemmen, waar deze zegt:

»Ik zou om eenen man wel beî mijn kinders geven".

't Is niet gewaagd te onderstellen, dat haar Gijsbrecht haar liever was dan haar vijf kinderen.

Gelukkig vindt zij hem aan de beterhand terug, en weldra komt het bericht van Maurits' dood; nu denken zij, zal het einde der ballingschap niet verre wezen. Bittere teleurstelling! Frederik Hendrik volgt de politiek van zijn broer en hoewel

persoonlijk Hugo de Groot genegen, zelf kon hij niets voor hem doen. Als hij nu maar genade wou vragen, doch in welken vorm, hiertoe is hij nog niet te bewegen — de Contra Remonstranten houden ook vol, en aan deze wederzijdsche koppigheid is het te wijten, dat Holland beroofd blijft van Hugo's diensten en groote geleerdheid en dat hij in pijnlijke onzekerheid van dag tot dag vergeefs wacht en geen besluit durft nemen voor de toekomst. Zoo zit hij altijd op sprong, van uur tot uur op een terugroeping hopend en intusschen geen der aanbiedingen, die hem uit vreemde landen gedaan werden, durvende aannemen.

Alsof Maria nog niet genoeg te doen had met haar omslachtig huishouden en met het opbeuren en steunen van haar man, kreeg zij nog opdrachten om allerlei wissewasjes te koopen voor de familie en vrienden in Holland.

Toen reeds kwam al het mooie en elegante uit Parijs; vooral broer Nicolaas, een oud-vrijer, koket als een jonge dame, heeft allerlei te bestellen. Maria werd er soms tureluursch van. Geen wonder, zij heeft zooveel dingen aan het hoofd, er is zooveel belangrijks, wat zij uit Holland wil weten, en in plaats daarvan redeneert broer Nicolaas honderd uit over fluweel, franje en zijde, en over pakken, die hij niet ontvangen heeft, brokaat dat onderweg bedorven is enz. Maar hoe ongaarne ook, moet Maria zich van al die commissiën kwijten — 't is immers zaak de hollandsche vrienden goed te stemmen — als het toch niets geeft, verliest zij het geduld en zegt ongemakkelijk waar 't op staat. »Ik zie wel", schrijft zij, »dat vijf of zes harde vijanden meer kunnen doen dan twintig flauwe vrienden".

Jaar op jaar verging; nog twee malen scheidde Maria van haar man om in Holland zelf voor hem te gaan werken; men ontving haar hartelijk, maar deed nog niets. Zij doet haar best nog tegen Hugo een opgewekten toon aan te slaan, hem veel goeds te zeggen over den opgang zijner boeken. Zij spreekt met den uitgever. Practisch als zij is, tracht zij uit zijn werk geld te slaan, waar De Groot te trotsch voor is; maar hoe zij ook haar best doet, zij komt niet verder. De

vijanden blijven onverzoenlijk, de vrienden verflauwen — het vaderland blijft gesloten.

Nu voelden de De Grooten, dat men hen in Parijs ook moede begon te worden; de diensten, door De Groot aan Frankrijk beloofd, vielen niet mede: men had gehoopt, dat hij later bij Frederik Hendrik invloed zou verkrijgen en dan Frankrijk wederdienst kon bewijzen, maar dit sloeg nu tegen.

»Mijn meeste geluk bestaat daarin, dat ik mij naar alles voegen kan, doch daarom voel ik toch het ongelijk ons geschied, dat niet gering is", schrijft zij haar al te voorzichtigen broer, die haar met goedkoope troostredenen wil afschepen.

Alleen tegen Hugo blijft zij teeder en hartelijk; als hij, haar groot, beroemd kind, maar in zijn schik is, als hij goed gehumeurd schijnt, dan is zij gelukkig.

Eindelijk in '31 is de toestand onhoudbaar: nog eens gaat zij naar Holland, eigenlijk om hem vóór te zijn, daar hij, het wachten moede, maar eens beproeven wilde er terug te keeren; men weet, dat de proeve treurig eindigde. Het kleingeestige Holland sommeerde zijn grooten zoon, binnen acht dagen het land te verlaten, zoo hij niet in handen der justitie wilde vallen.

Verbitterd verliet hij Holland, om er nog eens, en daarna als lijk, terug te keeren, en reisde naar Hamburg. Jammer genoeg is er uit dit tijdperk, misschien het somberste uit hun leven, slechts één brief van Maria aanwezig. Natuurlijk volgde zij hem daarheen en zooals zij schrijft, bleef zij tenminste tegenover hem altijd hoopvol, altijd opgeruimd, maar toch schemert in dien éénen brief aan haar broer Nicolaas door, hoeveel moeite zij moet doen om zich vroolijk en niet bezorgd voor te doen. De Hollanders, die haar man zoo schandelijk hebben behandeld, mogen niet weten, dat hij hun land betreurt. Zij doet haar best bonne mine â mauvais jeu te maken, maar het gaat haar niet goed af, zij is er te rond, te rechtuit, te oprecht voor; haar trots, of liever haar trots op haar man, spreekt uit haar gemaakte luchthartigheid. Bitter is zij gestemd, maar de vijanden, of liever de flauwe vrienden, mogen het niet weten.

Haar man, zegt zij, is blijde, dat Nicolaas zich om heel veel verstandige, wijze, maar vooral voorzichtige redenen heeft teruggetrokken. Op zulk een voet kon hij niet terugkomen. Zij had het vroeger al gezegd, pardon is voor dieven en moordenaars, maar niet voor eerlijke lieden. Overal wil men in het buitenland haar Hugo gaarne hebben; het zal hem niet aan een meester ontbreken. Hij is te gast geweest bij den ambassadeur van Engeland, waar de gouverneur van Glückstadt was. Dat de koning van Denemarken haar man estimeert, weten hier velen; spoedig zullen zij zich voor goed vestigen; nooit zijn zij zoo tevreden geweest als nu; zij zullen dat ondankbare Holland wel vergeten, dat niet waard is, dat God hun zoo'n man geeft. Allen, die hem kennen, hebben hem lief; hij is te deugdelijk voor hen; zoovele plaatsen willen hem hebben, waarvan de minste beter is dan het pensionarisschap aan eer en gage. Neen, de broer behoeft zich niet over hen ongerust te maken, zij hoopt dat hij zoo tevreden zal zijn als zij is.

En toch weten wij, ondanks die grootspraak, dat zij het benauwd hadden.

Uit de Groot's brieven spreekt zijn moedeloosheid genoeg: het leven was eentonig in Hamburg, het pensioen werd onregelmatig betaald, de kinderen kostten steeds meer geld, en als men de aanbiedingen op den keper beschouwt, waren zij zoo schitterend niet of kwamen niet met Hugo's neigingen overeen.

Hoewel hij middelmatig staatsman was, wilde hij deze loopbaan niet opgeven, terwijl hij — de boekenman bij uitnemendheid — als professor aan een Europeesche hoogeschool geschitterd zou hebben. »Als mijn man niet was, wie hij is, hij zou zooveel geld winnen, als hij zelf zou verlangen", schrijft Maria, die hem ook tegen beter weten in hierbij niet wil afvallen.

Waarlijk deze vrouw heeft grooter bewijzen gegeven van haar huwelijksliefde dan door haar man uit Loevenstein te verlossen; dat was de heldendaad van het oogenblik, maar de zelfverloochening en opoffering van alle dagen gedurende de 38 jaren van hun vereeniging moeten haar meer hebben

gekost; want het was haar trotsch, onbuigzaam karakter, dat zij plooien moest naar het zijne, het was haar helderder inzicht, haar wijsheid, waarvan zij zich genoeg bewust was, die zij ten offer moest brengen aan zijn eigenaardigheden.

Wij kunnen niet inzien, dat zij hem gedrukt heeft, zooals de heeren Fruin en Rogge beweren. In kleinigheden liet hij zich door haar leiden, in groote dingen was zij altijd van zijn meening, verdedigde ze soms tegen beter weten in, alleen om hem gelijk te geven voor de menschen. Dat anderen het soms ontgelden moesten, dat zij, gedrukt door geldzorgen en begrijpend, dat voor hem zulke kleinigheden te min waren, hem, volgens het bekende gezegde, sloeg op andermans rug — want de meiden Femme en later Françoise kregen soms ongemakkelijke lessen over hun te veel geld uitgeven — wien zal het verwonderen? Ook de kinderen kwamen bij haar overgroote liefde en zorg voor hun vader misschien te kort — zooals wij straks zullen zien — maar neergehaald heeft zij haar gezin niet; nergens bespeurt men, dat zij het ideale aan het practische heeft opgeofferd. Integendeel juist door Grotius het leven zoo gemakkelijk mogelijk te maken, door zijne zorgen te verlichten, alle steenen voor zijn voeten te verwijderen, in zijn geest te werken en spreken, heeft zij hem in staat gesteld, zich ondanks teleurstellingen, ontmoedigingen en bitter verdriet ongestoord aan zijn studiën te wijden, maar vooral ook om de gedragslijn te volgen en de houding trouw te blijven, die hij zich gekozen had tegenover zijn vijanden. Deze houding heeft hem zelf veel gekost, zijn leven vergiftigd, hem materieel ontzaggelijk nadeel doen lijden, maar zij is hem ook tot groote eere geweest, terwijl het Holland tot eeuwige schande strekt den grooten Grotius niet beter gewaardeerd en aan de wrok van kwaadaardige dominés opgeofferd te hebben.

Zonder Maria van Reigersbergh hadden hem misschien de moed en volharding ontbroken om hen op den duur te weerstaan en niet door schuldbekentenis zijn oud aanzien terug te koopen; misschien had zij het ook goedgevonden als hij zich tot een schikking had willen leenen, die hem de eer nog eenigszins liet; maar nu hij het niet wilde, eerbiedigde

zij zijn besluit, hielp hem het te volvoeren en was en bleef één met hem in alles.

Hugo de Groot daarentegen schikte zich gaarne in hetgeen latere geschiedschrijvers haar bazigheid noemen, niet uit zwakheid maar misschien juist uit sterkte van karakter en helderheid van geest, want slechts de werkelijk sterken weten zich te buigen, waar het noodig is. Hij vertrouwde haar ten volle en wist dat zij slechts zijn bestwil beoogde, daarom liet hij haar vrij, waar hij haar inzicht beter en juister oordeelde dan het zijne, en dit was bijna altijd. Deed hij het niet, dan bekwam het hem meestal slecht.

Ondanks haar liefdevolle pocherij, kreeg De Groot nog niet zoo spoedig een hem passende betrekking; eerst in 1634, dus twee jaar daarna, werd hij tot Zweedsch gezant in Parijs benoemd. Nu breekt de zon door de wolken: Maria is Madame l'Ambassadrice geworden; met groot gevolg komt de gezant in de stad terug, waar hij tien jaar als balling heeft doorgebracht.

Aan dit hof, waar kort daarna de Zonnekoning zal geboren worden, en waar reeds de schemering heerscht van zijn schitterende regeering verscheen Maria de Groot, de meer degelijke dan elegante vrouw, die nu even uitstekend haar groote hofhouding bestiert als vroeger haar kleinen huiselijken kring. Zij liet het aan geen vreemde over. Zij had zestien dienstboden in plaats van de trouwe Elsje of de verkwistende Femme; verder hielden zij een hofprediker, twee edellieden, een secretaris en een page; zij hadden koets en paarden; maar groote eer geeft ook groote zorgen, en zij klaagt haar broer Nicolaas haar nood; want — het is nog even zwaar en moeilijk rond te komen met het ruime inkomen als vroeger met het kleine pensioen. De grootheid verblindt Mevrouw de Groot — nu wordt zij geen mejuffrouw meer betiteld — niet; terwijl haar groote man zich kleingeestig toont en kinderachtig hangt aan de etiquette, zoodat hij zelfs brieven o. a. van Vondel — waarin hij niet met Excellentie wordt betiteld niet lezen wil — blijft zij in haar brieven even eenvoudig, altijd dezelfde. Zij is graag in Parijs — vroeger reeds, dus

des te meer, nu zij er zoo'n hooge plaats bekleedt — als zij maar met het geld toekomt, doch juist dat toekomen baart haar zooveel zorg. Op de middaghoogte van haar glorie klaagt zij, dat het leven haar niets dan kwelling en droefheid is geweest, en hoe zoude zij al die kwellingen doorstaan, als zij de oogen alleen gevestigd had op het tijdelijke.? De titel, die haar man zoo vervult met gedachten van ijdelheid, ontlokt haar slechts deze sombere verzuchtingen: »God weet hoe veel distelen en doornen dat er in gevonden worden en dat om een ijdele titel en den soberen kost". Haar grootste verdriet komt nu door de kinderen. Kort na hun »blijde inkomste" te Parijs moeten zij een zwaar offer brengen, hun 18jarige dochter Maria sterft na lang gesukkel. Cornelia de oudste, vaders lieveling, moest volgens het toenmalige gebruik geëtablisseerd worden; zij is reeds 24, dus de goede tijd gaat voorbij.

Reeds gedurende hun eerste verblijf in Parijs breekt de moeder zich het hoofd over haar toekomst. Hun toestand van onzekerheid maakt het haar moeilijk een besluit te nemen: in Frankrijk wil zij Cornelia liever niet laten, als de familie naar Holland terug mocht keeren; zij kon er ook niet anders trouwen dan met oude heeren of katholieken.

Ook deze bezorgdheid neemt Fruin Maria van Reigersbergh kwalijk en ziet er gebrek aan moederlijke teederheid in; maar volgens de toenmalige begrippen en gewoonten was het juist de taak der moeder voor haar dochters een goede partij te vinden, zooals men voor de zonen passende betrekkingen zocht. Door niet hiervoor te zorgen zou een moeder in haar plicht te kort schieten.

Zij behandelde de zaak zakelijk; maar dit kon nu eenmaal niet anders; huwelijken uit liefde of verliefdheid waren toen hoogst zeldzaam, en aan sentimentaliteit leed men op dit punt niet. 't Is al veel, dat haar ouders Cornelia niet tot een huwelijk tegen haar zin gedwongen hebben, en moeder kon er zelfs heel goed in komen, dat zij in zekeren edelman — »van uw leeftijd" schrijft Maria aan oom Nicolaas — geen zin heeft. Zij laten haar rustig bij zich blijven in het Zweedsche gezant-

schapshotel en Cornelia trouwt eerst na haar vaders dood, 35 jaar oud, met den baron Barthou de Bret Monthos, nadat haar moeder gedurende een langdurige ziekte veel met haar schijnt getobd te hebben.

De jongens gaven hun ouders meer zorg: door de droevige omstandigheden moesten zij reeds vroeg van huis, misschien was het ook beter, want de omgekeerde wereld heerschte daar. Vader was te zacht, te toegevend, misschien te gemaklievend om met flinke hand het drietal te regeeren. Iemand moest het doen, dus viel deze minder aangename taak der moeder ten deel. Onbillijk is het dus haar een verwijt hiervan te maken; veeleer kan men den vader gebrek aan plichtbesef verwijten, daar hij zijn taak ook onder dit opzicht aan moeder de vrouw overliet. Maria moest flink optreden, de jongens hadden het noodig. »Onze kinderen moeten onder oogen zijn, die dwingen, mijn man is te zacht. Ik houd hen wel zooveel in bedwang, als ik kan, maar als de jongens groot worden, laten zij zich niet meer dwingen."

Welke moeder zal hier niet met Maria de Groot voelen en begrijpen, hoe zwaar de last was, die haar drukte, om in plaats van naar hartelust teeder en moederlijk te kunnen zijn, voor de kwajongens als boeman te moeten optreden.

In haar latere brieven klaagt zij over de ongemanierdheid en »vuilheid" van Cornelis, die er niet om schijnt te geven minder netjes voor den dag te komen, over de wildheid van Pieter en de botheid van Dirk.

Vooral die Pieter schijnt een lastig heer geweest te zijn, maar hij heeft ten minste goede geestvermogens; alle drie beschouwen de ouders als boompjes, waarvan men de dukaten afschudt — een gezichtspunt heel dikwijls door zoontjes van meer of minder goede huize aangenomen — en als moeder niet spoedig genoeg de koorden der beurs los maakt, dan gaan zij aan het schulden maken, en vragen niet, hoe zij aan het geld moet komen. Papa de ambassadeur is er goed voor, maar ondertusschen bekommeren de heeren er zich niet over, dat de Parijzer hofhouding veel geld kost, en vooral dat De Groot's inkomen zeer ongeregeld betaald wordt.

De jongelui doen niets dan pret maken, verslodderen hun goed. Dirk laat zijn paarden door verwaarloozing één voor één sterven. Zij zijn wispelturig, ontevreden met de loopbaan door hun ouders voor hen uitgezocht: de zeeman wil advokaat, de advokaat zeeman worden, de botte Dirk is alleen goed voor soldaat, hij neemt in Duitschland dienst, 't liefst doen de heeren niets dan op vaders zak teren. Geen wonder dat moeder Maria de pen opneemt om hen eens flink de waarheid te zeggen: malsch is haar toon niet, maar hoe kon het anders? Behalve haar eigen leed over hun onhebbelijk gedrag, moet zij het nog aanzien, hoe haar boven alles beminde Hugo er onder lijdt en haar niet steunt, zelfs tegenwerkt.

Dit deed den beker overloopen.

Zij was in Holland en werd daar heel anders ontvangen dan vroeger, toen zij voor den balling de belangstelling van vrienden en familieleden trachtte te verlevendigen. In een koets met zes paarden reed zij rond om bezoeken te brengen aan de koningin van Boheme en andere hooggeplaatste personen. Maar hoe aangenaam haar dit ook geweest moge zijn, vergald werd haar voldoening door haar ontevredenheid over de zoons, en over den weinigen steun, dien zij van hun vader ondervindt. 't Gaat haar over het hoofd. Cornelis heeft een brief van zijn vader ontvangen, waarvan zij den inhoud niet kent en dien hij gebruikt om haar tegen te werken. 't Geldt de keuze om dienst te nemen bij Zweedsche of Hessische troepen. Maria heeft haar goede redenen gehad om de Hessen te verkiezen, zij zweert, dat zij het deed uit groote affectie. De Groot scheen het eerst goed te vinden, en de jongen deed schijnbaar, of hij er ook mee ingenomen was; toen schreef hij een geheimen brief aan zijn vader om hem te verzoeken bij de Zweden te mogen gaan. Door Cornelia komt Maria, die ondertusschen alle stappen gedaan heeft om hem bij de Hessen te krijgen, er achter. Wat wonder dat zij boos en bitter wordt door dit gedraai. Haar rond Zeeuwsch gemoed komt in opstand en voor het eerst na 32 jaren van huwelijksvrede hooren wij haar tegen Hugo losbarsten.

Al dat er van mij komt is niet kwaad, behalve wat gezegd of geraden wordt. Ik ben altijd nog goed genoeg voor de kinderen om geld bij de anderen te rapen. Ik geef aan me jongsten zoon duizend gulden om hem nog te helpen, dat is het laatste dat hij van mij zal hebben. Ik heb hem gezegd dat hij voortaan aan u schrijven moet als hij iets voor dien zal hebben. U zult hem dan wel ordonneeren hoeveel dat hij wil dat men hem geve en zien waar het van daan komen zal. Had ik mij begeven om goevernante in iemands huis te zijn, en dat ik zooveel jaren wel en getrouwelijk had gediend, men zoude mij meer eer doen als men nu doet, daar ik moeder ben.

Lief en zoet klinkt dit niet, maar is het wonder, dat Maria eindelijk haar geduld verliest, als de kinderen haar ongehoorzaam zijn en zich beroepen op hun vader, die hun handelingen goed keurt? Zij heeft haar geheele leven voor man en kinderen gezwoegd, meer dan menige andere vrouw, zij heeft zich in den strijd moeten verharden, aan haar eigen geluk nooit gedacht, en nu te zien, dat haar man uit gemaklievende toegevendheid de jongens hun zin geeft en als de beste bij hen geldt, terwijl hij haar met de zorgen en de schulden laat optrekken? 't Zou bovenmenschelijk en geheel met haar karakter in strijd zijn geweest, als Maria niet duchtig opgespeeld had; zij zag wel in, dat men in zachtheid niet verder kwam met de bengels en dat later haar man nog het meeste verdriet zou hebben, als zij zich nog lichtzinniger gedroegen en voortgingen zich in schuld te steken.

Weet gij hem aan te wijzen waar hij geld zal halen, zult mij en hem een groote vriendschap doen, mijne intentie is, mij van al deze bekommeringen të ontlasten en dewijl ik zoo weinig aanzien heb bij de kinderen die de bekommering te laten, die het commandement hebben. Is dit niet reedelijk?

Nog heeft zij een andere oorzaak van ergernis. Hugo de Groot kan zijn kinderen niets weigeren; hij wil ook niet, dat zij schulden hebben, en nu laat hij zijn *Historye* in Holland drukken en dat voor n i e t s: »Dit is goedkoop, minder kon men het niet geven", zegt zij bitter spottend.

Jammer is het zeker, dat de schoone harmonie tusschen

Maria en haar man voor een oogenblik verstoord wordt, maar het gaat niet aan haar *alleen* daarvan de schuld te geven, nog minder het haar te wijten, dat de zonen zoo en niet anders geweest zijn. Welke moeder is geheel verantwoordelijk voor het gedrag van haar kinderen, als zij ten minste haar plicht in hun opvoeding zoo goed mogelijk gedaan heeft; en dat deed Maria, dit blijkt zelfs uit haar scherpste brieven.

Onze kinderen kunnen zich niet behelpen als anderen, ik vrees dat zij het wel zullen moeten leeren. 't Is en blijft gesukkel met hen. Dirk, wiens regiment geslagen is, is alles kwijt, hij moet weer heel toegerust worden, de zwarigheid, die de Hollanders ons hebben aangedaan, voelen wij het meest in onze kinderen.

Waren de kinderen gewoon in Holland opgevoed, onder het oog der ouders, dan zouden zij misschien anders uitgevallen zijn. Zij blijft ondanks alles op de kleintjes passen, en bestelt haar kazen en boter uit Holland, want zij zijn in Frankrijk schandelijk duur. Broer Nicolaas mag haar dezen dienst wel bewijzen, want de oude heer zeurt haar suf met bestellingen uit Parijs van allerlei tierlantijntjes voor zijn toilet en zijn huis, alsof Maria haar hoofd niet vol genoeg had van ernstiger dingen.

Als men haar man weer aanvalt en belastert, dan is zij weer even goed bereid de partij voor hem op te nemen als vroeger, toen zij voor haar »Alderliefste" niets anders had dan opbeurende woorden en versterkenden raad.

't Is alles pure jalouzie, de Hollanders kunnen het niet aanzien, dat het den uitgestootenen zoo goed gaat; dat zij haar in eerlijke equipage hebben gezien, deed hen razen. Ja zij weet dat er gezegd werd: had men hem wel den kop afgeslagen, zijn vrouw zou ons niet kunnen braveeren en trotseeren met een koets met zes paarden. Wij waren weer twee van die duivels kwijt geworden, maar daar zijn weer anderen in hun plaats gekomen. Maria's gemoed is met bitterheid vervuld en de hoofdoorzaak is geldnood. Maria, met haar hoog gevoel van eer, hindert niets zoozeer als schulden maken. Zij ziet er volstrekt geen bewijs in van

genialiteit, dat men gaarne borgt: »onze kinderen behoeven niet bij anderen te schuimen", verklaart zij fier, en 't water komt aan de lippen, *f* 20000 's jaars meer of minder is geen kleinigheid. Zij moeten hun hoogen stand ophouden en het geld blijft weg; heengaan van zijn post kon De Groot ook moeilijk, en zij wil het ook niet, al was het ook maar om den vijanden geen leedvermaak te gunnen, en dan is zij nu eenmaal gewoon in Frankrijk en heeft geen lust weer in een ander land nieuwe menschen te leeren kennen.

Ik word nu oud; als men jong is gaat het met de jonkheid door; doch nood heeft geen wet, men moet hem stellen voor den tijd, altijd weldoen en God vertrouwen.

Onder al haar zorgen en bitterheden blijft toch de grondtoon van haar karakter trouw aan haar man, hoe onpractisch zij hem soms ook vinden mag, en vertrouwen op God. Dit vertrouwen heeft haar steeds gesterkt en gesteund in haar moeitevol leven. Zij is tevreden met haar godsdienst; evenals Hugo had zij niets bekrompens in haar opvattingen; gaarne had zij met hem een verzoening der christelijke godsdiensten gezien, maar haar practisch verstand zal dit een onbereikbaar ideaal hebben geacht. Voor de Katholieke Kerk schijnt zij niets gevoeld te hebben; zij leefde met haar katholieke omgeving in vrede, nergens betrapt men haar op een hard woord of een scherpe oordeelvelling, maar ook nergens op een uiting van sympathie. Zij zal bij voorkeur haar vrienden onder protestanten hebben gezocht. Zij erkent ergens, dat een overgang tot het Katholicisme Hugo's belangen bevorderlijk zou zijn geweest; maar beiden waren te eerlijk om niet te gruwen van een verandering van geloof zonder overtuiging, alleen om wereldsche oogmerken, en tot die overtuiging schijnen zij het niet te hebben gebracht.

Jammer dat zij zoo vervuld is van geldzaken en van zorgen over haar altijd op zwart zaad zittende jongens; wat zouden wij anders van haar aardige bijzonderheden kunnen hooren over het Fransche hof uit die dagen, waarop zij zeker een eigenaardigen kijk had. Een brief is gewijd aan de onlusten in

Parijs; zij radbraakt de fransche taal soms op waarlijk onbegrijpelijke wijze; toch blijkt hieruit hoeveel belang zij nog altijd stelde in de politiek.

Zij wordt door de Koningin Anna van Oostenrijk ontvangen, die zeer pensief is en haar vraagt, waarom haar dochter niet is meegekomen.

Cornelia sukkelt, zij heeft geelzucht, en het Spawater, dat zij drinkt, maakt haar nog geler en nu komt een curieus medicament — wij vragen onze lezers excuus voor het minder smakelijke, maar wie Maria van Reigersbergh goed wil leeren kennen uit haar brieven, moet dit op den koop toe nemen:

Ik inclineer zeer haar luizen te geven; men zegt mij, dat zij ze levende moet nemen.

't Is voor de Vereeniging tegen de Kwakzalverij om de haren ten berge te laten rijzen: zulk een walgingwekkend geneesmiddel!

Hugo verzocht eindelijk zijn terugroeping en ging naar Zweden; ondertusschen kwam een buitengewoon gezant in Parijs, en Maria moest in dien tijd het huishouden opbreken. Wij hebben slechts een paar brieven van haar uit dien tijd en alleen aan Reigersbergh.

Wij weten, dat het zoogenaamde verzoek om terugroeping eigenlijk gedwongen fraaiigheid was; want hoe groot geleerde hij was, als gezant bleef Hugo onder het middelmatige. Misschien ook was hij er te eerlijk, te rond, te goedvertrouwend, in elk geval met andere dingen te veel vervuld voor. In dien tijd moest een gezant een soort van speurhond zijn, voor wien geen geheimen bestonden, die in de harten en geesten kon lezen, en dat waren nu juist niet de boeken, waarin Hugo het vlotste las, de talen, die hij het beste kende.

Bovendien werden zijn neigingen steeds meer en meer Roomschgezind, en dat kon men niet anders dan met leede oogen aanzien aan het hof van Gustaaf Adolf; niemand vermoedde toen, dat de dochter van den protestantschen held bij uitnemendheid, eenige jaren later zelf katholiek zou worden en in het gehate Rome haar graf moest vinden.

Hoe het zij, Hugo werd eervol ontslagen en naar Stockholm opgeroepen; hij reisde door Holland, en het doet goed te denken, dat hij als laatste herinnering van zijn ondankbaar vaderland minder bitterheid mede in het graf nam; hij werd er vooral in Amsterdam met onderscheiding ontvangen.

Zijn vrouw en zieke dochter zouden zich naar Spa begeven na regeling der zaken. Daar namen zij afscheid, helaas! om elkander niet weer te zien.

In het testament, vóór zijn vertrek gemaakt, brengt Hugo een laatste hulde aan de vrouw, die hem met liefde en trouw 38 jaar ter zijde stond en geeft haar ook als moeder het schoonste getuigenis.

Erkennende de groote trouw, wijze bestiering en liefde van Vrouwe Maria Reigersbergen mijn zeer lieve Echtgenoote, zoo bid ik God, dat hij haar vergelde het goed dat zij mij bewezen heeft, en stel haar tot mijn universeele erfgename van al mijn goederen, tegenwoordige en toekomende, van hoedanige natuur en plaatse die zouden mogen zijn, en begeer, dat zij aan onze kinderen bij hun huwelijk of anderszins uitkeere wat zij redelijk zal oordeelen.

Grooter blijk van vertrouwen en instemming met haar moederlijke inzichten tegenover de kinderen, kon Hugo de Groot zijn vrouw moeilijk geven: wat zij redelijk zal oordeelen, keurt hij reeds bij voorbaat goed, een bewijs, dat hij, hoewel uit vaderlijke toegevendheid haar vroeger tegenwerkend, nu tot het besef is gekomen, dat haar oordeel het juiste, haar gedragslijn tegenover hen de ware is geweest.

In haar brieven uit Spa aan Nicolaas vertelt zij, dat zij een huis van *f* 1200 heeft gehuurd en alle meubels daarin geborgen zijn; zij maakt zich ongerust, dat haar man den winter in Zweden zal moeten overblijven, zij verlangt zeer naar tijding van hem en klaagt, dat de correspondentie zoo ongeregeld gaat.

Met Cornelia wil het niet vooruit, het Spawater helpt haar niets; alweer heeft zij zorgen over Dirk, die na den slag van Dillingen gevangen is genomen en natuurlijk weer geld moet hebben.

Den 16^{en} Augustus schrijft zij nog, dat zij zeer naar tijdingen uit Zweden verlangt, de laatste berichten waren goed. De

koningin had hem zeer wel ontvangen, en — twaalf dagen later werd zij weduwe.

Na een stormachtige zeereis en langen tocht op een open wagen, kwam Hugo ziek in Rostock aan en stierf daar verlaten, verre van de vrouw, die hem zoo teeder en liefdevol zou verpleegd hebben.

Groote smarten spreken niet; er is geen brief van Maria van Reigersbergh over, waarin zij mededeelt, hoe zij vernomen heeft, welke slag haar trof, en hoe zij er zich onder hield. Alleen uit een brief van Nicolaas d. d. 13 October 1645, blijkt hoe bitter haar droefheid îs.

Ik heb u voor dezen gebeden, gelijk wederom moet doen, dat u trachtende met alle middelen de groote droefheid, daar ik weet dat u reden toe heeft, zoo zeer te overwinnen als van uw standvastig gemoed behoord te kunnen worden verhoopt, u uw gedachten moge diverteren tot hetgeen haar familie dienstig wezen mag — God sta u bij met zijn troost en bij Hem is die ook alleen te vinden. Hoewel gij meer dan anderen moet missen, zoo hebt gij toch ook veel meer als anderen behouden, dat is de groote reputatie van zulk een eerlijk, voortreffelijk personage, die in de gemoederen van degenen die de wetenschap en de deugd liefhebben, altijd zal blijven ingeprent.

De brief is overigens vol met allerlei zakelijke regelingen door hem getroffen; hij vraagt haar vergiffenis, dat hij haar over zulke dingen moet onderhouden, maar de nood zal hem excuseeren.

In zijn volgenden brief komt hij er weer op terug en verzoekt haar den blik hooger te richten en haar gedachten meer te laten gaan tot het bedenken van wat God haar gegeven heeft en ontnomen en hoeveel meer zij begunstigd is geweest dan anderen; verder moet zij haar verstand gebruiken »tot employ, daar het de uwen dienstig wezen mag".

Uit dezen brief blijkt genoeg, hoe overstelpt Maria door haar droefheid is; haar kracht is verdwenen, omdat het groote hart gebroken is. Nu zij haar »Alderliefste" mist, nu zij niet meer voor hem zorgen en werken kan, is haar leven geknakt, doelloos; niets boezemt haar meer vreugde, niets meer belangstelling in.

Het eenzame sterfbed van Rostock zal haar nacht en dag voor den geest hebben gezweefd; dat had zij niet verdiend, zijn laatste zweet niet te mogen drogen, zijn laatste woorden niet te hooren, zijn laatste zucht niet op te vangen, zijn oogen niet te sluiten — wat zal hij zijn Maria hebben gemist in die laatste ure!

Een kleine troost was het zeker, dat het vaderland nu eindelijk de ballingschap ophief en hem, dien het levend had verstooten, een plaats gunde in de lieve geboortestad.

Den 3^{en} October werd De Groot in de Nieuwe Kerk te Delft begraven; broeder Nicolaas had alle zorgen der overbrenging van het lijk en der begrafenis op zich genomen. De oude fat toonde zich nu een goed zwager, alles heeft hij over om het leed zijner zuster te verlichten en haar het zware uit de hand te nemen. Niets was hem ook te veel om de nagedachtenis te eeren van den grooten Doode, die hem broeder en vriend tegelijk was en dien hij ook zoo bitter betreurt.

Nog eenmaal lezen wij een brief van Maria van Reigersbergh; hij is van 1647 gedateerd uit Parijs, waar zij nog eenige jaren bleef om de zaken te regelen en Hugo's boeken te verkoopen. In dezen laatsten brief, die vooral handelt over de belangen van haar schoonzoon, blijkt hoe ontmoedigd zij nog steeds is:

> Ik word schier ongevoelig, daar ik altijd in een egale droefheid ben; wat er meer bijkomt kan het niet veel verergeren.

Bovendien is zij onwel, koortsig, met keelpijn geplaagd. De zonen geven haar altijd verdriet: Dirk is weer gevangen, Cornelis ziek in den Haag en naar het schijnt in finantieele moeilijkheden, die wel chronisch schijnen. Oom Nicolaas raadt haar ten minste aan, hem uit zijn bekommernissen te helpen.

Och! wat kan het haar nu nog deren, de droeve weduwe! Met een andere beroofde vrouw [1]) kon zij zich tot lijfspreuk

---

[1]) *Valentine* van Milaan, hertogin van Orleans.

kiezen, nu haar levenszon is ondergegaan: »Rien ne m'est plus! Plus ne m'est rien".

Haar levensdoel is heen; zij verlaat Parijs en keert naar den Haag terug; het brood, of liever de geurige pasteien der ballingschap smaken zoo bitter op den duur. Niets hooren wij meer van haar dan dat zij den 17en April 1663 het moede hoofd neerlegt en inslaapt in de blijde hope van hereeniging met haren veelgeliefden man.

Zoo is het leven van Maria van Reigersbergh geweest, een lange strijd vol zorg en bitterheid, maar toch kan men het niet ongelukkig noemen: het hoogste geluk toch der vrouw viel haar ten deel, haar geheele zijn te mogen wijden aan één, die haar levenslange liefde en trouw verdiende en — ook wist te waardeeren.

M. S.

HET GETUIGENIS OVER DEN CHRISTUS VAN FLAVIUS JOSEPHUS.

Flavius Josephus heeft jaren lang het vertrouwen genoten van de geschiedvorschers. Eene bijzonderheid gevonden bij Josephus gold hun een evangelie. Maar langzamerhand zijn velen daarvan teruggekomen. Josephus' betrouwbaarheid wordt dikwijls — en terecht — minder hoog aangeslagen. Althans in plaats van, evenals vroeger, te zweren bij het woord van den meester, oordeelen velen het noodig hem na te rekenen.

Maar bij deze veranderde meening der geschiedschrijvers mogen we niet vergeten, dat vooral de getuigenissen der oude schrijvers, welke voor het Christendom van belang zijn, geen genade kunnen vinden in de oogen veler hedendaagsche critici. Vooral het achttiende boek der *Joodsche oudheden* van Fl. Josephus heeft èn vroeger èn meer nog thans vele pennen in beweging gebracht om het bekende feit, dat daarin Josephus als een andere Saul onder de profeten gevonden wordt. Immers bekend is het getuigenis, hetwelk hij XVIII, 3, 3 aflegt aangaande den Persoon van Jesus van Nazareth.

Tot meerder gemak schrijven we hier de bedoelde plaats af:

»In dien tijd leefde Jesus, een wijs man, zoo men hem een man mag noemen, want hij verrichtte buitengewone daden, een leeraar der menschen, die met vreugde de waarheid hooren. Hij verkreeg aanhangers, zoowel onder de Joden als onder de Hellenen. Deze was de Christus. Nadat Pilatus op eene aanklacht der voornaamsten onder ons hem had laten kruisigen, hielden toch de zijnen niet op hem als vroeger te beminnen. Hij verscheen hun levend drie dagen na zijn dood, zooals de goddelijke profeten dit en nog duizend andere wonderbare zaken over hem gezegd hebben. En tot nu toe bestaat nog de partij der naar hem genoemde Christenen".

Γίγνεται δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον Ἰησοῦς, σοφὸς ἀνήρ, εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρῆν· ἦν γαρ παραδόξων ἔργων ποιητής, διδάσκαλος ἀνθρώπων τῶν σὺν ἡδονῇ τἀληθῆ δεχομένων· καὶ πολλοὺς μέν Ἰουδαίους, πολλοὺς δε και τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπηγάγετο· ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν· και αὐτον, ἐνδειξει τῶν πρώτων παρ' ἡμῖν, σταυρῷ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐπαύσαντο οἱ τὸ πρῶτον αὐτον ἀγαπήσαντες· ἐφάνη γαρ αὐτοῖς τρίτην ἐχων ἡμέραν παλιν ζῶν, των θείων προφητῶν ταῦτά τε και ἄλλα μυρία θαυμάσια περι αὐτοῦ εἰρηκοτων· εἰσετι τε νῦν τῶν χριστιανῶν ἀπο τοῦδε ὠνομασμένων οὐκ ἐπήλιπε το φῦλον. (XVIII, 3, 3.)

Voorzeker mag hier gezegd worden, Saul is onder de profeten geraakt. Josephus een onomwonden getuigenis gevend, dat Jesus van Nazareth de verwachte der Joden is!

Geen wonder, dat velen met een wantrouwend oog dit getuigenis aanzien. We kunnen onze oogen nauwelijks gelooven. Zijn *die* woorden gevloeid uit de pen van Josephus? Aanstonds staat voor ons oog Josephus, de man zonder eenige godsdienstige overtuiging, uit eigenbelang Pharizeër geworden. Toen zijn volk politiek te gronde ging, overloopend naar de Romeinen, met hen zijn verdere leven heulend, en gehaat door zijn volk als verrader van land en volk en godsdienst.

Kan die man dat getuigenis geschreven hebben?

Hierbij komt. Het getuigenis past niet in den stijl van Josephus. Volgt Josephus in het achtiende boek Thucydides na, dit getuigenis is niet op die wijze geschreven.

Deze innerlijke gronden worden nog versterkt door meerdere uiterlijke redenen, waaronder wel het meest op den voorgrond treden, dat niemand vóór Eusebius het getuigenis aanhaalt, en dat eene vergelijking *zoowel* van het betreffende hoofdstuk met de inhoudsopgave — in de eerste eeuwen daarbij gevoegd — *als* van den inhoud der *Joodsche oudheden* met de *Joodsche oorlogen*, ongunstig voor het getuigenis over Christus uitvalt.

Aldus uiten zich naar den zin geleerden van naam, bekend om hunne grondige kennis van Josephus, om hun groote verdiensten in het herstellen van den zeer gehavenden tekst zijner werken. Dit is de meening van prof. Niese [1]), E. Schürer en anderen.

[1]) *Flavii Josephi Opera.* Edidit et apparatu critico instruxit Benedictus Niese. Vol. I—V. Berolini, 1885—1895.

Doch is het werkelijk zóó slecht gesteld met de echtheid van Josephus' woorden, dat we redelijkerwijze niet anders kunnen doen dan den tekst verwijzen naar het rijk der verdichtselen?

Al dadelijk meenen we ontkennend te moeten antwoorden, als we zien, welke wetenschappelijke mannen nu nog den handschoen durven oprapen voor de echtheid van den geheelen tekst [1]). Immers dan gaan we twijfelen, of alles wel zóó voldingend is, of de opwerpingen wel zóó onwederlegbaar zijn, als zooeven werd te verstaan gegeven en we uit de besliste verzekering van sommige geleerden zouden opmaken.

Daarom dunkt het ons de moeite waard in deze bladzijden na te gaan, wat heden nog ten gunste van het getuigenis kan worden ingebracht.

De gang onzer bewijsvoering bij de verdediging der echtheid van het getuigenis is de volgende.

Tegen de bezwaren der tegenstanders, genomen uit den inhoud en den stijl, rijst aanstonds het machtig getuigenis der overlevering, onafgebroken van Eusebius tot den dag van heden.

Dit stellige bewijs der overlevering wordt door niets, wat zeker is, krachteloos gemaakt. De waarschijnlijkheidsgronden, die er tegen aangevoerd worden, kunnen met even waarschijnlijke wederleggingen beantwoord worden.

Zoodat we zullen moeten besluiten den bestreden tekst van Josephus als echt te handhaven.

I.

Huet [2]) vat het getuigenis der overlevering aldus in het kort samen.

---

[1]) Voor de echtheid van den geheelen tekst pleiten: Hettinger, *Fundam. Theol.* p. 301; Gutberlet, *Apol.* 248; Stöckl. *Apol.* 243; Hurter, *Zeitschr. für k. Theol.* 1890, S. 512; 1896, S. 584; Wilmers, *De rel. revel.* p. 324; Kaulen, *Kirchenl.* 2e Aufl. VI, 1888; Hergenröther, *Handb. der Algem. Kirchengesch.* 3e Aufl. I, 78; Kneller, *Stimmen aus Maria-Laach*, LIII.

[2]) P. D. Huet, biss. van Avranches († 1694): *Demonstratio Evang.* Prop. I, n. 11.

Tot de erkenning van de echtheid dringen: de standvastige en voortdurende overeenstemming aller handschriften alsook het onbetwistbaar groot gezag van Eusebius, die het getuigenis in zijn werken *Demonstratio Evang.* en *Eccl. Historia* als wettig en echt heeft voorgesteld. Ook Hiëronymus heeft het in het Latijn gegeven in zijn werk *De script. eccl.* Isidorus Pelusiota haalt het aan. Eveneens Hermias, Sosomenus en Georgius Cedrenus [1]).

Ook getuigen er voor Nicephorus Callisti, en Suidas in zijn *Lexicon* bij den naam des schrijvers.

Het wordt mede gevonden in de Arabische vertaling, welke de Maronieten van den Libanon bezitten, en in de Hebreeuwsche vertaling (Horne, *An introduction* etc. Tom. I, p. 579).

Robertus Canutus, prior van S. Fridiswida bij Oxford, vond in twee Hebreeuwsche exemplaren der *Joodsche oudheden* het getuigenis over Christus, maar — wat zeer opmerkelijk is — in andere vond hij het uitgewischt [2]). Baronius verhaalt hetzelfde van een zeer ouden codex der Joden uit het Hebreeuwsch in het Grieksch vertaald. Toen deze te Rome geraadpleegd werd vond men het getuigenis over Christus uitgewischt [3]).

We vinden dus eene gelijkvormigheid van lezing in Griekse, Latijnsche, Syrische, Aegyptische handschriften en vertalingen. Die gelijkvormigheid laat niet toe, dat het getuigenis door de Christenen zou zijn ingevoegd. Immers alle handschriften kunnen niet vervalscht zijn. Ze waren aan Joden, heidenen en Christenen bekend, in de bibliotheken te vinden. Wanneer en door wien is het geschied? Wie heeft ooit gehoord, dat men zich verzet heeft tegen den falsaris, die het wagen dorst een boek, hetwelk onder ieders bereik was, te vervalschen, een tekst in te schuiven, terwijl Joden

---

[1]) Cedrenus laat echter de woorden: ὁ Χριστος οὗτος ἦν weg, waaruit men afleidt, dat deze woorden ontbraken in de codices door hem geraadpleegd.

[2]) Gyr. Cambrensis, *De Instit. Princ.* by Cave, *Script. Eccl. Hist.* (Oxonii 1740) I, 33.

[3]) Baronius, *Ad Annum* 34, CCXXI.

en heidenen er belang bij hadden, dat deze niet geschreven stond?

Bij dit getuigenis der overlevering is nu vervalsching nog wel niet volstrekt ondenkbaar. Een of andere zin, een of ander woord, eerst aan den rand geschreven, kan later door onnauwkeurigheid in den tekst geslopen zijn. Maar één ding is zeker: het getuigenis over Christus staat even vast als eenig ander bericht bij Josephus.

Met deze overlevering vóór ons mogen we de schrijvers, die Josephus copieerden, en de geleerden, die er zich mede bezig hebben gehouden, niet van opzettelijke vervalsching betichten, als we daarvoor geen voldoende bewijzen hebben.

Toch houdt Prof. B. Niese, dat er vervalsching heeft plaats gehad.

Volgens hem kunnen onze handschriften in twee reeksen onderscheiden worden, waarvan de eene in beteren staat tot ons gekomen is dan de andere. Hij meent, dat reeds voor Eusebius' tijd die twee reeksen van handschriften ontstaan zijn, en dan zou Eusebius de meest bedorven handschriften gevolgd hebben.

Hiertegenover staat, dat in betere en in slechtere handschriften het getuigenis over Christus gevonden wordt. Dus zal men toch mogen meenen, dat het getuigenis zich ook bevond in het handschrift, waaruit beide reeksen zijn voortgekomen.

Dat handschrift moet lang vóór Eusebius bestaan hebben, om aan te kunnen nemen, dat in Eusebius' tijd twee reeksen van afschriften bestonden, de eene met een betere, de andere met een slechtere lezing.

Niese zegt dan ook, dat het handschrift, waarvan al onze handschriften afkomstig zijn, een codex is geweest uit den tijd der Antonini, dus ongeveer uit het midden der tweede eeuw. Dat handschrift bestond dan reeds vóór Origenes (254). Maar — luisteren we hier goed naar Prof. Niese's woorden, anders gaat het ons bepaald schemeren — die vervalsching kan volgens hem heel veel later ingeslopen zijn, toen die beide reeksen reeds in omloop waren. Dus

er bestond reeds een reeks betere handschriften en een reeks slechtere handschriften, doch deze laatste nog zonder het getuigenis over Jesus. We moeten natuurlijk terecht komen omstreeks den tijd van Eusebius na Origenes. Met Prof. Niese kunnen we ons dit wel voorstellen, maar wij kunnen het evenmin waarmaken als genoemde geleerde.

De Christenen der derde eeuw moeten natuurlijk de falsarissen zijn, doch niet alleen de falsarissen zelven, maar ook de menigte, die het bedrog door hun toelating, hun stilzwijgen mogelijk hebben gemaakt. Evenwel hoe meer schuldigen, des te onwaarschijnlijker wordt de vervalschingstheorie van Niese.

Eusebius, die het eerst het getuigenis aanhaalt, is zelf van die vervalsching beticht. Hij, die eeuwen lang met ongerepten naam en faam als eerlijk geschiedschrijver bekend stond, werd door Tanaquilles Faber beschuldigd. Het zou waarlijk den Christenen, door Eusebius voornamelijk tegen de Joden verdedigd, niet veel geholpen hebben, als hij daarvoor een werk vervalscht had, hetwelk in handen dierzelfde Joden was. Maar Eusebius is tot heden niet overtuigd van valschheid, noch ontslagen bij gebrek aan bewijs.

De overlevering staat dus vast en onverlet getuigend voor de echtheid. De tegenstanders kunnen geen eenigszins redelijke verklaring hiervan geven zonder de echtheid aan te nemen. Maar dan staan we ook zeer sterk, ook al kunnen we misschien niet alle moeielijkheden oplossen. Het getuigenis immers der handschriften is in dit geding uiteraard het hoofdbewijs.

II.

Tegen dit stellige bewijs der overlevering, worden zooals wij boven gezien hebben, zoowel innerlijke gronden van taal en stijl als verschillende uiterlijke aangevoerd.

Voor het gemak behandelen wij eerst de moeilijkheden aangaande den stijl; daarna de twee uiterlijke bezwaren, ontleend aan de *Joodsche oorlogen* en de »inhoudsopgaven";

verder het zwijgen der Apologeten vóór Eusebius; en eindelijk den inhoud zelf.

* * *

Het wapen, door Professor Niese gesmeed uit den stijl van Josephus, is een wapen, waarvan men altijd kan volhouden, dat het niet uit de hand geslagen is. Dit is zeker een voordeel van dengene, die er zich van bedient; maar — en dit is zeer gelukkig voor den aangevallene — het slaat geen diepe wonden.

Volgens Niese dan zijn de boeken XVI—XIX geschreven in den stijl van Thucydides. Meer en meer is hem gebleken, dat verscheidene stukken van het getuigenis niet van Josephus kunnen zijn, omdat ze niet in *zijn* stijl geschreven zijn.

Hier is Niese niet zoo bijzonder nieuw. P. D. Huet, de geleerde bisschop van Avranches, benijdde in de 17de eeuw reeds Tanaquillus Faber zijn fijnen reuk bij het zoeken naar het wild. Faber vond voortdurend afwijkingen van den stijl van Josephus, terwijl Huet met den besten wil van de wereld tusschen den stijl van het getuigenis en Josephus' werk geen ander verschil kon vinden dan tusschen het eene ei en het andere.

Eenzelfde geval ook nu.

A. von Gutschmid, aan wien Niese zijn Josephus' editie met veel lof en prijs opdraagt, vindt in het getuigenis stukken »Josephisch", welke Niese »niet Josephisch" vindt: zoodat Niese besluit tot hunne verwerping, von Gutschmid ze behouden wil [1]). Wat is er nu zeker van de uitspraken beider groote critici?

---

1) Het asyndeton 'Ο Χριστος οὗτος ἦν bevalt Niese niet, evenmin als het woord ἐπηγάγετο hij voerde tot zich; evenmin παραδόξων ἔργων ποιητὴς. Dit zou er nog door kunnen, maar zeker niet παρ' ἡμιν, waar Josephus zou geplaatst hebben παρα Ιουδαίοις of iets dergelijks. A. v. Gutschmid daarentegen zegt, »παραδοξων ἔργων ποιητὴς sieht nicht aus wie christlich, Πολλοῦς μεν τοῦ Ιουδαικού .... ἐπηγάγετο und ἐνδειξει .... παρ' ἡμιν tragen zu bestimmt Josephische Färbung, als das die Stelle als Ganzes interpolirt sein könnte." Zie Kneller, *Stimm.* 1897.

De uitdrukking »bij ons" kan aan Prof. Niese volstrekt niet bevallen. Hij wil haar vervangen door een ander woord dan in het getuigenis staat. Doch in welken vorm ook, die uitdrukking »bij ons" staat hem niet aan. Want door dit »bij ons", laat de schrijver zien, dat hij een Jood is, en zulks pleegt Josephus niet op *zulk een wijze* te doen. De Christenen, die dit vervalscht hebben, zijn zeer dom te werk gegaan, zij hadden er op moeten letten, hoe Josephus zich alleen I, 4 en op het einde van XX *zoodanig* als Jood voordoet, maar niet in den loop van het verhaal.

Voorzeker een krachtig argument; als het werkelijk is, zooals Niese zegt. Maar tegen de bewering van Niese in komt *de Jood* Josephus voor den dag op meerdere plaatsen in den loop van het verhaal. Bijv. VIII 2, 8 : 6, 2 »van onze geschiedboeken". Zoo ook laat hij XV, 11, 3 Salomon »onder ons" zijne heerschappij uitoefenen. Het Loofhuttenfeest wordt »onder ons" met den grootsten luister gevierd: XV 3 , 3. Zoo ook in XI 1, 1. Ja zelfs in het begin van XVIII, 3, waarin het getuigenis staat, vinden we »de wet verbiedt ons beelden te maken".

Dit alles ontkent Niese natuurlijk niet, maar we zoeken tevergeefs naar zijn bedoeling in het gezegde, dat Josephus zich nooit »op zulke wijze" als Jood stempelt. Is er soms verschil van »meer of minder zich als Jood voordoen" tusschen de uitdrukking in het getuigenis en »de wet verbiedt ons beelden te maken"?

Tot heden heeft niemand het middel kunnen aanwijzen, waarmede we een echt »ons" van een ingeschoven »ons" kunnen onderscheiden. Hiermede kunnen we deze moeilijkheid gevoegelijk laten rusten.

* * *

Tegen de echtheid van het getuigenis heeft Niese zelf twee argumenten gevonden in uiterlijke bezwaren. Het eene haalt hij uit eene vergelijking van de *Joodsche oudheden* met de *Joodsche oorlogen* van Josephus, het andere wordt

ontleend aan de inhoudsopgaven bij de hoofdstukken der *Joodsche oudheden* gevoegd.

Welk licht werpen de *Joodsche oorlogen* op het vraagstuk der echtheid van het getuigenis?

Alles, wat in de *Joodsche oudheden* over gebeurtenissen in Judea vermeld wordt, herdenkt, naar de meening van Niese, Josephus in zijne *Joodsche oorlogen*. Over den naam, het leven, de werken van Christus, wordt nergens door hem in de *Joodsche oorlogen* gesproken. Dan mogen we besluiten, dat ook in de *Joodsche oudheden* wel niet zal gesproken zijn over Jesus' leven en dood. We moeten dus het getuigenis over Christus wel als ingeschoven beschouwen.

Wat Niese bedoelt, is duidelijk; maar of de sluitrede goed is, staat te bezien. Op den eersten term valt nog al wat te zeggen. Hij zou goed zijn, als het waar was, dat alles zonder uitzondering — althans zonder gewichtige uitzondering — wat in de *Joodsche oudheden* over gebeurtenissen in Judea vermeld is, in de *Joodsche oorlogen* gevonden werd. Maar Niese zelf moet zóóveel uitzonderingen aannemen op dezen eersten term, dat zijn bewijs alle kracht mist. In de *Joodsche oorlogen* wordt o. a. niet gevonden het verhaal van Theudas en den procurator [1]).

Zal Prof. Niese gelukkiger geweest zijn met zijn argument genomen uit de inhoudsopgaven, die gevoegd werden bij de boeken der *Joodsche oudheden*?

Laat ons zien!

Voor elk boek afzonderlijk staat in handschriften en uitgaven eene korte inhoud. Over den oorsprong dier inhoudsopgaven [2]) is door nieuwere onderzoekingen meer licht gekomen. Zeker zijn zij niet het werk van Josephus [3]). Waar komen ze dan vandaan? Niese zegt ons: zoo goed als zeker mogen we aannemen, dat ze omstreeks de tweede eeuw door

---

[1]) Act. V. 37; *Oudheden*, XX, 5, 1.

[2]) Met deze inhoudsopgaven worden *niet* bedoeld die, welke we vinden in de edities van Haverkamp. Deze immers zijn klaarblijkelijk aangevuld en veranderd.

[3]) Zie Niese, *Fl. Josephi Opera.*

boekhandelaars bij de verschillende boeken gevoegd zijn.

Alles, wat eenigermate in het betrokken boek de nieuwsgierigheid en den kooplust kon opwekken, staat in den inhoud daarvan. Maar de naam van Christus komt er geen enkele maal in voor. Hieruit trekt Niese het besluit, dat de naam van Christus in de tweede eeuw ook nog niet in de handschriften voorkwam.

Nu is het wel waar, dat de namen van Jacobus en Joannes evenmin in die inhouden gevonden worden, doch dat is voor Niese geen bezwaar, want deze berichten behooren als gedeelten bij andere stukken, welke wel vermeld worden.

Dit argument hopen we om te zetten in een bewijs voor de echtheid der bestreden plaats. De lezer oordeele, of het ons gelukt is [1]).

Heidenen hebben deze inhoudsopgave gemaakt. Want op dezelfde wijze redeneerend als Niese, kunnen we zeggen: waren het Christenen geweest, de opstellers dier inhoudsopgaven, zouden de geliefde namen van Joannes den Dooper en Jacobus, die ze in den tekst vonden, stellig erin geplaatst hebben. Dit zou zeker geen vervalsching van den tekst zijn geweest. Maar dit is niet gebeurd. Ook hebben dat, zooals blijkt, de latere Christenen niet willen doen. Liever hebben ze de inhouden, gelijk zij van de heidenen afkomstig waren, slaafs overgeschreven. Zeker wel een bewijs van hun verregaanden eerbied voor de overlevering, en middellijk ook mogen we daaruit besluiten tot hunne eerlijkheid ten opzichte van den tekst zelven en de bestreden plaats in het bijzonder.

Maar hier komt nog bij. Het is geen vraag meer, of de inhoudsopgaven zóó overeenkomen met den tekst, dat men uit het al- of niet-vertegenwoordigd zijn van een gedeelte tekst in de inhoudsopgave een besluit mag trekken tot de echtheid of onechtheid daarvan.

Zij komen stellig niet altijd overeen met den tekst, welke *zeker voor echt* erkend wordt. Zelf zegt Prof. Niese: »In de inhoudsopgaven wordt veel, wat door Josephus verhaald is,

---

1) *Stimm. a. Maria-L.* 1897.

overgeslagen. Eenige dingen worden erbij gevoegd, welke niet bij Josephus gevonden worden. Hier en daar geven zij de feiten in eene andere volgorde dan Josephus ze vermeldt" [1]). Maar als dat het geval is, met welk recht mag dan Niese later uit diezelfde inhoudsopgaven redeneeren tot het al of niet echt-zijn van een gedeelte tekst. Hij doet dit echter bij de behandeling van het getuigenis XVIII, 3, 3, nog al voorzichtig. Hij geeft als voorbeeld van overeenstemming van inhoud met tekst eene vergelijking van boek XX.

Het zou meer voor de hand liggend geweest zijn, de proef toe te passen op het achttiende boek zelf, waarin zich de bestreden woorden over Christus bevinden. Dan zou daaruit gebleken zijn, dat in den inhoud meerdere zaken weggelaten zijn, welke niet geacht kunnen worden deel uit te maken van een bericht, hetwelk wel genoemd is. Dan zou Niese meer gewichtigs gemist hebben dan het getuigenis over Christus [2]).

* * *

»Vóór Eusebius zwijgen de Apologeten over dit getuigenis van Josephus." Voorwaar op het eerste gezicht eene zeer zwaarwichtige opwerping. We kunnen ons hier twee vragen stellen:

a. Wie zijn die Apologeten?

b. Kunnen we hun zwijgen verklaren?

a. Zeker, de Apologeten vóór Eusebius zwijgen, maar we behoeven niet te meenen, dat er zoovelen bij betrokken zijn. Alleen in aanmerking komen: Justinus, Tertullianus en Origenes.

b. Deze drie hebben het getuigenis gekend of niet gekend. Hebben ze het niet gekend, dan konden ze het natuurlijk niet aanhalen. Alleen voor Origenes blijft hier eene moeielijkheid, waarover later.

---

[1]) *Fl. Josephi Op.* I, p. LVII.

[2]) Ziehier de overeenstemming. Van Cap I is § 1 uitvoerig in drie zinnen gegeven: § 2—6 daarentegen krijgen maar een zin; Cap II § 122 in een zin genoemd: § 425 in het geheel niet; Cap III § 1 herdacht: § 2 niet genoemd evenmin als § 3, waarin het getuigenis staat; Van Cap IV ontbreekt § 3 en van Cap V ontbreken § 224 enz.

Hebben zij het getuigenis wel gekend, dan moeten we onderscheid maken. Als ze het getuigenis noodig hadden, is het minstens vreemd, dat zij het niet gebruikt hebben. Hadden ze het niet noodig voor hunne bewijsvoering, dan kan het niet vreemd zijn, dat zij er zich niet van bedienden. Hierbij zij ook opgemerkt, dat het altijd slechts een negatief argument blijft. Zij hebben het niet aangehaald, dus bestond het niet, is en blijft een niet-klemmend bewijs.

Welnu, Justinus mocht Josephus niet aanhalen, want de Jood Trypho eischt van hem, dat hij alleen uit de H. Schriften van het Oude Testament bewijzen zal, dat Jesus van Nazareth de Messias is. Justinus antwoordde hem, dat hij aan dien eisch gevolg zou geven [1]). Eenzelfde bewijsvoering hield ook Tertullianus. Verder ging het moeilijk zich tegen de Joden te beroepen op een schrijver, die om zijn heulen met de Romeinen, door hen gehaat en veracht werd.

Met Origenes is het geval eenigszins anders. Hij toch haalt het getuigenis niet alleen niet aan, maar zegt nog uitdrukkelijk [2]), dat Josephus Jesus niet als den Christus erkende. Dit nu, zeggen onze tegenstanders, kon Origenes onmogelijk geschreven hebben, als hij zelf bij Josephus gelezen had, wat wij er nu lezen. We mogen dus aannemen, dat het getuigenis zeker na Origenes is ingeschoven.

Bij de beantwoording dezer opwerping, willen we het ons niet gemakkelijker maken, door met meerderen aan te nemen, dat de woorden »deze was de Christus" een later bijschrift zijn op den rand van den tekst.

Aannemend, dat de woorden wel degelijk tot den echten tekst behooren, schijnen we toe te moeten geven, dat Origenes anders had moeten spreken, als hij Josephus nog vóór korten tijd had gelezen, of diens uitdrukkingen goed voor den geest had gehad. Ondertusschen mogen we opmerken: Origenes zegt niet, dat Josephus die woorden niet geschreven heeft; maar *alleen*, dat Josephus niet in den Christus geloofde.

---

[1]) *Dial* 32.

[2]) *Contra Celsum*, I, 4⁰.

Te onderzoeken blijft dan, of de groote Alexandrijnsche apologeet, in dit geval, werkelijk met kennis van zaken gesproken heeft.

Welnu, reeds lang staat het vast [1]), dat Origenes slechts vluchtig, of in het geheel niet, Josephus heeft gelezen.

Men heeft later nogmaals de citaten bij Origenes nauwkeurig onderzocht, en bevonden, dat er nauwelijks één geheel juist is. Origenes bekent zelf, belangrijke zaken niet te weten, welke toch duidelijk bij Josephus te vinden waren.

Om eenige voorbeelden te noemen.

Hij weet niet zeker, of Herodes de vrouw van Philippus nog bij diens leven tot zich genomen heeft, ofschoon heden allerwege te vinden is, wat Josephus daarvan schrijft [2]).

En bij de woorden Joan. II, 20: »Zes en veertig jaren is aan dezen tempel gebouwd" bevindt hij zich in verlegenheid om de vraag, wanneer die tempelbouw plaats had. Ten slotte geeft hij, dat de tempel in den tijd der Machabeën eenmaal vernieuwd en opgebouwd is.

We vinden bij Origenes geen spoor van wat Josephus over den tempelbouw van Herodes geschreven heeft [3]).

»Nach der traditionell gewordnen Meinung — zegt Schlatter — las Origenes einen christlich interpolirten Josephus; nach meiner Meinung las er Citate aus Josephus, die christlich interpretirt gewesen sind" [4]).

Instemmend met deze meening van Schlatter mogen wij besluiten, dat Origenes niet zeer bekend is geweest met de werken van Josephus en we daarom uit Origenes' woorden

---

1) Rüttenstock, *Institutiones hist. eccl. N. T.* (Viennae, 1832) p. 153.

2) *Antiq.* XVIII, 5, 4; Marc. VI, 17; Origenes, *In Math.* XIV, H (editio Parisiis 1619).

3) *Antiq.* XVII; Joan. II, 20; Lipman op Joan. II, 20; Muré, II, 650; Origenes, *In Joan.* XII B.

Herodes de Groote begon in het 18e jaar zijner regeering, 16 jaar vóór Christus' geboorte, den toenmaligen tempel (niet dien van Salomon) te hernieuwen. Toen Jesus op dertigjarigen leeftijd als Leeraar in Israël optrad, was alzoo sedert 46 jaren aan den tempel gebouwd.

4) Schlatter, *Der Chronograph:* II. *Der »gefälschte" Josephus des Origenes*, S. 66 vv.

nog niet kunnen besluiten tot de onechtheid van het getuigenis.

* * *

Alvorens we gaan spreken over den inhoud van het getuigenis een enkel woord over de plaats, welke het in boek XVIII inneemt.

Men heeft gezegd, dat het getuigenis over Christus in geen verband staat met het voorafgaande en volgende. We vragen: is het zoo vreemd, dat op deze plaats Josephus over den Christus spreekt? En we antwoorden volmondig: neen. Immers in het eerste gedeelte van XVIII, 3 spreekt Josephus over de gebeurtenissen, onder de landvoogdij van Pontius Pilatus voorgevallen, waarbij hij er toch zeer gevoegelijk toe komt over Jesus van Nazareth te spreken. Ja, wat volgt op het getuigenis behoort veel minder of in het geheel niet tot de geschiedenis van Pilatus' landvoogdij. 't Is immers een schandaal-geschiedenis van Rome, waarbij de priesters van Isis betrokken waren.

En nu over den inhoud van het getuigenis. Vinden wij dien dan niet vreemd? Komt het ons niet onbegrijpelijk voor, dat zulke uitlatingen voortkomen niet uit den mond van een geloovigen Christen, maar uit den mond van Josephus, die noch Pharizeër, noch Sadduceër, maar veel minder nog Christen was, alleen een aanbidder van zijn eigen voordeel? Zoo althans vertoont Josephus zich uiterlijk aan ons. In hoeverre hij iets gemeen heeft met hen, die de waarheid inziende, in het openbaar ze toch niet aannemen, weten we niet [1]).

We willen gaarne bekennen, tot heden niet alles, wat het getuigenis bevat, te kunnen verklaren. Iets evenwel is verklaarbaar.

Voorop zetten we niet te kunnen begrijpen, waarom zulk

---

[1]) Zie hierover Kneller S. J. *Fl. Jos.* (*Stimmen aus Maria-Laach*, LIII).

een grief schijnt te bestaan tegen de woorden »deze was de Christus", en waarom eenigen onder de verdedigers zoo grif de interpolatie dier woorden toegeven.

Gesteld: ik lees bij een schrijver het verhaal der oproerige bewegingen in N.-Oost-Africa van 1881—1885. Hij schrijft: Mohammed Achmed, een Egyptenaar, stelde zich aan het hoofd van overloopers uit het Egyptisch leger en zwervers uit de woestijn, slavenhalers. Hij nam in 1883 El Obeid in. Na de verovering van Karthoem verzwakte zijn macht. Hij stierf in 1885. Deze nu was de Mahdi.

Als ik dit lees, moet er dan noodzakelijk gedacht worden, dat de schrijver vastelijk gelooft en belijdt, dat Mohammed Achmed de Mahdi werkelijk was, nl. een gezondene van Allah, om den godsdienst te zuiveren, de Christenen te verjagen? Immers neen. Hij mag er ook bij verhalen, welke wondere dingen de Arabieren van hem verhalen, zonder de verantwoordelijkheid daarvan op zich te nemen.

Niet anders behoeft het te zijn met Josephus. Hij verhaalt den Romeinen, die de Christenen kennen als de aanhangers en belijders van zekeren Christos of Chrestos, volgens Tacitus, het korte levensverhaal van Jesus, erbij voegende: »Deze nu was de Christus" (over wien gij dikwijls hebt hooren spreken). Hij bedoelt natuurlijk, dat was nu die stichter der christensekte, die zich uitgaf voor den Christus, den gezalfde Gods. Aldus heeft ook de H. Hiëronymus »deze was" opgevat en vertaald met »credebatur": »werd gehouden voor den Christus" [1]). Dan geeft Josephus in XX, 8 zijne meening duidelijker te kennen, zeggende van Jacobus »den broeder van Jesus, die Christus genoemd wordt". Met deze uitlegging wordt Josephus volstrekt niet als Christen of bewonderaar van Christus beschouwd, evenmin als Pilatus, die boven het kruis van Jesus schreef »Jesus van Nazareth, koning der Joden", en voor het rechthuis den Joden vroeg: »wien wilt gij, dat ik u loslate Barabbas of Jesus, die Christus genoemd wordt".

»Zooals de goddelijke profeten dit.... over hem gezegd hebben."

Deze woorden, zegt men, kunnen niet van Josephus zijn, want vroeger heeft hij gezegd, dat de voorspellingen der profeten op Vespasianus doelden.

Zeker toen Josephus na het beleg van Jotapata in handen der Romeinen gevallen was, zou hij naar Nero gezonden worden. Hij begreep, dat hem te Rome niet veel goeds wachtte. Daarom liet hij zich tot Vespasianus voeren en sprak tot dezen, dat hij van God gezonden was, om te melden, dat de voorspellingen aan zijn volk gedaan in Vespasianus gingen voltrokken worden [1]). Maar hierdoor komen de woorden van XVIII, 3, 3 niet in het gedrang.

Immers, in het getuigenis XVIII, 3, 3 geeft hij wat onder het volk gezegd werd, terwijl hij te Jotapata zijn leven wilde redden en daarom als echte vleier Vespasianus in de hoogte stak [2]). Hierin heeft de loop der gebeurtenissen hem wonderwel doen slagen.

Het is overigens bekend, dat Josephus bij zijn schrijven politieke bedoelingen had. Als we hierop letten, is het ons duidelijk, waarom hij de voorspellingen op tweeërlei wijze kon uitleggen.

In beide uitleggingen streefde hij er naar, den Romeinen te toonen, hoe door de voorspellingen, welke onder zijn volk in omloop waren, niet iemand bedoeld werd, van wien Rome iets te vreezen had.

De Romeinsche keizer wist, dat door de Joden één machtig koning verwacht werd, onder wiens aanvoering zij eenmaal het juk der overheerschers zouden afwerpen. Daarom wilde Vespasianus niet, dat er een enkel nakomeling uit Davids huis, waaruit immers die koning voortkomen moest, zoude overblijven [3]).

Vespasianus' tweede opvolger Domitianus, onder wiens regeering Josephus zijne *Joodsche oudheden* schreef, was nog meer bevreesd voor de nakomelingen van David. Als Josephus nu aan Domitianus alle vrees ontnemen wilde, kon

---

1) *Bella Jud.* III, 14.

2) G. J. Vossius, *De hist. Graec.* II, 8.

3) Eusebius, III, 12.

hij dit niet beter doen, dan door aan te toonen, dat in Jesus van Nazareth, door Pilatus ter dood verwezen, de voorspellingen over den Messias vervuld waren [1]).

»Want hij verrichtte buitengewone daden ... Hij verscheen levend drie dagen na zijn dood."

Deze woorden klinken wel zeer vreemd, maar we behoeven ons toch niet al te zeer te verwonderen, als Josephus dit van Joodsch standpunt zegt. Want de Joden hebben Christus' »wonderbare daden" nooit ontkend: alleen zeiden ze, dat Jesus ze werkte uit kracht van den duivel.

Minder gemakkelijk is de zaak met de verrijzenis des Heeren. We moeten evenwel niet vergeten, dat de Joden aan de rechtvaardigen in hét algemeen en aan de profeten in het bijzonder, het vermogen toeschreven om wonderen te doen en om van den dood te verrijzen.

Dit blijkt uit Math. XIV, 2: »En hij [Herodes] zeide tot zijne dienaars: deze is Joannes de Dooper; hij is van de dooden verrezen en daarom werken de krachten in hem".

Uit XVI, 14: »Wie zeggen de menschen, dat de Zoon des menschen is?... En zij zeiden: eenigen zeggen Joannes de Dooper, anderen Elias, en weder anderen Jeremias of een van de profeten". Zie ook Joan. I, 21.

Ditzelfde geldt ook eenigszins van de Romeinen. Immers Plinius zegt [2]): »Er zijn verder nog voorbeelden van menschen, die na hun begrafenis wedergezien zijn, maar we gaan ze voorbij, omdat ons doel is niet wonderen, maar de werken der natuur te leeren kennen".

We hebben ons niet vooruit wijs willen maken het vreemde in den inhoud van het getuigenis door eene verklaring geheel weg te kunnen nemen. Iets echter hebben wij kunnen verklaren.

Dat vreemde, onbegrijpelijke, laat het veel zijn, kan toch

---

1) Houteville, *La Religion chret. prouvée par les faits*, I, 11.

2) *Nat. hist.* VII. 53.

geen reden wezen, om het geheele getuigenis te schrappen. Want onaannemelijk is het, dat Josephus over den Heer Jesus gezwegen heeft en dat wel om de drie volgende reden.

a. Het karakter van zijn werk.

b. Zijne verhouding tot het hof van Rome.

c. De vermelding van den Christus, waar Josephus spreekt over Jacobus, den broeder (neef) van Jesus.

a. Josephus geeft in zijne *Joodsche Oudheden* eene geschiedenis des Joodschen volks. Hierin moet hij natuurlijk ook spreken over de verschillende godsdienstige gezindten en partijen, welke onder het Joodsche volk bestonden. Het kan niet anders, of hij moest — wat hij dan ook deed — wijd en breed spreken over Pharizeën en Sadduceën en Esseners, maar dan mocht hij ook niet stilzwijgend voorbijgaan de nieuw opgekomen en sterk aanwassende sekte der Christenen,

b. Deze noodzakelijkheid springt te meer in het oog, als we letten op eene omstandigheid, die reeds in de 17e eeuw aangewezen werd en in den nieuweren tijd door G. A. Müller [1]) nog meer in het licht is gesteld.

Josephus was een beschermeling der keizerlijke familie Flavia. Meerdere leden dier familie waren Christenen. Hierom mag men zeker verwachten — gelet ook op het karakter van Josephus — dat hij melding maken zal van den Christus, den stichter van het Christendom, waartoe leden der keizerlijke familie behoorden; en die Christus mocht niet anders dan in een gunstig licht gesteld worden.

Vandaar ook, dunkt ons, wordt het verklaarbaar, waarom Josephus zoo schroomvallig zijn ongeloof in den Christus verbergt. Deze omstandigheid kan hem er zeker toe gebracht hebben de dubbelzinnige uitdrukking te bezigen: »deze was de Christus", waarover wij boven handelden.

c. In XX, 9,1 spreekt Josephus van den H. Jacobus, den broeder van Jesus, *die Christus genoemd wordt.* Mogen we nu niet verwachten, dat de geschiedschrijver ergens in zijn

---

[1]) *Christus bei Flav. Josephus.*

werk nadere bijzonderheden geven zal van Jesus, dien hij algemeen bekend noemt onder den naam van »de Christus". Met deze woorden immers stelt hij Jesus voor als eene gewichtige en zeer bekende persoonlijkheid, over welke hij in zijn geschiedwerk niet zwijgen mag.

Evenwel ook de woorden over Jacobus hebben evenals alles, wat christelijk is in oude schrijvers (Plinius, Tacitus), niet kunnen ontkomen aan verdenking van interpolatie. Juist uit het getuigenis over Jacobus redeneert men tot de valschheid van het getuigenis over den Christus. »Man musz umgekehrt sagen — zegt Schürer [1]) — gerade die Notize, die wir in betreff des Jacobus haben, beweisen, dasz Josephus von christlichen Händen interpolirt worden ist. Denn Origenes hat in seinem Josephustext eine Stelle über Jacobus gelesen, die sich in keiner unseren Handschriften findet, die also ohne Zweifel eine singuläre in den Vulgärtext des Josephus nicht übergegangene christliche Interpolation war. Dit wordt echter door de meeste geleerden, ook door Niese, niet toegegeven. Niese zegt o. a.: »De meening van Schürer dat Origenes deze plaats [over Jacobus] anders gelezen [heeft] dan wij ze bezitten, schijnt mij zeer twijfelachtig toe" [2]). Ook Harnack houdt deze plaats over Jacobus voor echt [3]).

Overigens zou laatstgenoemde vervalsching, als zij feitelijk bewezen was aan het getuigenis goeden dienst kunnen bewijzen. Laten we eens veronderstellen [4]), dat in het handschrift, hetwelk Origenes gebruikte, de plaats over Jacobus vervalscht was en dat die vervalsching blijkbaar niet is overgegaan in de andere handschriften van Josephus, die wij bezitten, dan volgt daaruit, dat de meeste Christen-geleerden die vervalsching niet wilden, en met de scherpste zorgvuldigheid de ware lezing van Josephus herstelden, en behielden: m. a. w. dan mogen we vertrouwen stellen in den tekst van Josephus,

---

1) *Gesch. des jüdischen Volkes*, L. S. 459.
2) *De testimonio Christ.* IX.
3) Harnack, *Die Chronologie der altchristl. Lit.* I, 581.
4) *Stimmen aus Maria-Laach* (1897) 516.

zooals ze nu voor ons ligt, en dan is meteen ook het getuigenis over den Christus gerechtvaardigd.

Niese laat de echtheid van het bericht over Jacobus wel rusten, maar zegt, dat uit dit bericht niet veel te bewijzen valt, aangezien Josephus meerdere malen plotseling met een gebeurtenis voor den dag komt, zonder deze, hoewel het verwacht mocht worden, te hebben voorbereid. Zoo verhaalt hij, dat Antiochus van Comagene weder in het bezit van zijn rijk werd gesteld, hoewel te voren volstrekt niet gezegd is, dat hij het rijk verloren had. Zoo kan Josephus zeer goed plotseling spreken in boek XX over den *broeder van Jesus, die Christus genoemd wordt*, zonder in XVIII, 3,3, over dien Christus gesproken te hebben.

Zeker, dat heeft Josephus kunnen doen; maar of het waarschijnlijk is, moge de lezer uitmaken, gelet op hetgeen wij boven schreven over het plan van Josephus en zijn plicht als geschiedschrijver enz. Tevens is het niet zonder belang te kunnen wijzen op de bekentenis van Niese, dat dergelijke en vele onnauwkeurigheden in Josephus voorkomen. Dit moet inderdaad door vóor- en tegenstanders in aanmerking genomen worden.

Intusschen nemen toch de verdedigers van het getuigenis de sterkste stelling in. Immers zij hebben het stellige getuigenis der overlevering, terwijl degenen, die met eenige onregelmatigheden van Josephus aankomen, er niet opletten, dat een schrijver, ook een Josephus, geen machine is. Niet altijd werkt hij op dezelfde wijze, zonder eenige afwijking of misgreep.

* * *

Hiermede zijn wij aan het einde gekomen der ons gestelde taak, nl. aan te toonen, wat er nog heden ter verdediging van het getuigenis bij Josephus blijft te zeggen.

De meeste moeielijkheden ertegen werden reeds voor eeuwen weerlegd. Maar met onbezweken moed worden zij

door de tegenstanders telkens herhaald, alsof er aan vervalsching niet meer valt te twijfelen.

De moeielijkheden zijn er met den dag niet zwaarder op geworden. De deugdelijkheid der argumenten van Prof. Niese houdt geen gelijken tred met diens groote verdiensten voor den tekst van Josephus.

Bij den loop van ons onderzoek maakten we uit de verte melding van de meening, volgens welke eene interpolatie zou moeten aangenomen worden [1]).

Met den meesten eerbied voor die geleerden moeten we toch zeggen, dat zij weinig redelijk handelen. Voor die interpolatie is tot heden geen enkel positief bewijs kunnen aangehaald worden.

Hierbij merken we tevens op, dat hun verdere verdediging dan vrijwel verloren moeite schijnt. Immers als we de de meening b. v. van Funk willen houden, blijft er niet veel bijzonders van het getuigenis over [2]). Volgens den protestant Godefr. Less. zou het totaal zwijgen van Josephus over den Christus dan welsprekender geweest zijn. Immers Josephus behandelt de valsche profeten, die zich valschelijk voor den

---

1) Als voornaamste verdedigers dezer meening staan bekend, Schanz *Apol*, II 213; *Rev. bibl.* (1898) p. 151; Funk, *Kirchengesch.* (4e editie) S. 19; Wieseler. *Jahrb d. Theol.* (1878); von Gutschmid, *Kleine Schriften*, IV; Th. Reinach *Revue des études juives*, 35 (1897).

2) Wat Funk als geïnterpoleerd beschouwd wil hebben, plaatst hij tusschen haakjes:

»In Jener zeit lebte aber Jesus, ein weiser Mann, [wenn man ihn anders einen Mann nennen darf; denn er war] ein Vollbringer auffallender Werke [ein Lehrer der Menschen, welche das Wahre freudig annehmen]. Er hat viele Juden, aber auch viele aus dem Heidentum an sich gezogen. Dieser war (galt als) der Messias. Und als ihn Pilatus auf eine Anklage der vornehmsten Männer bei uns zum Kreuze verurteilt hatte, so liessen doch diejenigen, welche ihn zuerst geliebt hatten' nicht ab. [Denn er erschien ihnen am Dritten Tage wieder lebendig, da die göttlichen Profeten dieses und tausend anderes Wunderbare über ihn geredet hatten.] Noch bis jetzt hat das Geslecht der Christen, welche nach ihm benannt werden, nicht aufgehört". Funk, *Lehrb. der Kirchengesch.* (4e Aufl. N. 19).

We zien hieruit, dat er niet veel bijzonders overblijft, als deze geleerden met recht aldus schrappen.

Christus uitgaven. Hij moet op de hoogte zijn van het leven en de werken van Christus en van de Apostelen, want zijn vader leefde te midden van de Apostelen in Jerusalem. Als historieschrijver was Josephus verplicht, Jesus van Nazareth te vermelden, en als hij gekund had, Hem van valschheid te overtuigen. Dat heeft hij niet gedaan. Blijft over, dat hij er zich niet toe in staat achtte.

Den meest vasten grond hebben tot heden zij onder de voeten, die steunend op het getuigenis der overlevering zich XVIII, 3, 3 niet laten ontnemen om de waarschijnlijkheidsgronden en zuivere veronderstellingen der tegenstanders.

We mogen echter niet nalaten te zeggen, dat ook tot heden het getuigenis over den Christus, hoe schooner het is, des te raadselachtiger blijft.

Voor de verdediging van het Christendom, met name voor een bewijs van de opstanding van den Zaligmaker, hebben we Josephus niet noodig, en werd ook nooit door de apologeten de nadruk gelegd op Josephus' getuigenis. Alleen terloops wordt het aangehaald. Immers wie de Apostelen en Evangelisten niet gelooft, zal deze overtuigd worden door Josephus' woorden?

Toch blijft Josephus waarde houden voor de oudste geschiedenis der Kerk. Hij legt getuigenis af over Jacobus, den broeder van Jesus, die Christus genoemd wordt. Middellijk bewijst hij voor Christus door zijn vermelding van Joannes den Dooper, wiens zending aan den Jordaan niet te scheiden is van Jesus' geschiedenis.

Mocht dan iemand het getuigenis over den verrezen Christus met twijfel willen bejegenen, Josephus blijft, gewild of niet, een getuige voor den Christus der geschiedenis, in wien zijne aanhangers de vervulling zagen der voorspellingen over den Messias, die komen moest.

A. A. P. M. GUILONARD.

WOORDKUNST VAN GUIDO GEZELLE.

I.

Het verwijt van taalbedervers mag, in zijn algemeenheid, den modernen niet op de kleeren worden geworpen. Zeker den besten van de allerlaatste tijden niet. Wie hunne boeken leest zal moeten zeggen, dat die mannen de taal meester zijn. Zij spelen met onze mooie woorden, zooals de kunstsmid speelt met gouden baldakijntjes, nisjes en torentjes bij gothiek kunstwerk. Niet door het fijnste te kiezen, dat lang bewaard ligt in den boekenschat onzer omgloriede schrijvers, of door een taal uit den grond te stampen, nooit gehoord in onze Hollandsche lucht. Door hun woordvorming, door hun doen bij afleiding en samenstelling ververschten de jongeren de oude spraak. Zij wrongen en bogen niet met ruwe hand de woorden, zonder te letten op aard en aanleg; zij kneedden zonder zeer te doen. De regels, die jarenlang vastlagen in de handleidingen der spraakkunst pasten zij toe en zij liepen consequent dóór, ver dóór, op die regels.

Zóó hebben zij ons voor oogen gezet reeksen ongebruikelijke, ja, vreemde woorden, doch op zulke wijze gevormd volgens de regels onzer eigen grammatica, dat zij ons moeten behagen, op den duur. Want in die nieuwe vormen zien wij onze taal schrijden, als slanke, frissche jonge-vrouw, wie het gezond Neerlandsch bloed de wangen uitstraalt. De modernen hebben door hun werken getoond, dat onze woordkunst nog niet op haar hoogtepunt gekomen was, maar hooger stijgen kan, altoos hooger, als een zon op voormiddag.

Liever dan uit een Couperus b.v. bewijzen wij dit uit Guido Gezelle, den taalreus van Kortrijk, die, in zijn verzen, vele

nieuwigheden heeft neergedicht, en dien men wel niet belachen zal als een woordkunstenmaker.

De vreemde woorden van Gezelle verdeelen wij in drie soorten. Eerst komen de gewestelijke, welke nu nòg loopen over de tong van West-Vlaamsche burgers en buitenlui of, ten tijde van onzen dichter, sliepen in de boeken eener middeleeuwsche majesteit: van Maerlant, Boendale, van Ruysbroeck. Dàn, heeft hij er vele zelf gemaakt, geheel, met grondwoord en al; in een bepaald vers, tusschen de andere in, zijn deze duidelijk genoeg en door hun klank drukken zij zuiver de stemming af, waarin Gezelle's dichterziel verkeerde. Eindelijk volgen woorden, die er als vreemdelingen uitzien, maar bij oplettender beschouwing in omhoogbouw van gestalte, in kleur van haren en opslag van oogen echte Nederlanders blijken.

Alleen deze laatste klasse bespreken wij. Opdat ons werk heel doorzichtig weze, geven wij eerst de ongewone vormen van Gezelle; vervolgens zegt Terwey tot welke nationaliteit zij behooren.

Gezelle zet menigmaal een bijvoegelijken uitgang aan een gewoon zelfstandig naamwoord: regenboogsche verven, nachtegaalsche galmen, landsche zomerwegen, regenboogsch gepraal, landsche groenheid, tortelduifsche tale, najaarsch loofgewas. Dat staat niet slecht; en, breed-uitgestreken kleuren vermijdend, wordt met één fijnen trek 'n heel nieuw ding bij een zaak geschilderd. De distel wordt voorgesteld:

»Aanschouwt, hoe 't schubbig distelhaar
omspannen hangt, vol Godssamaar,
vol *kobbenetsche* [1]) kanten;
die roeren in den zonnelaai,
die blinken in elk windgewaai,
vol stof van diamanten" (II, 115).

Spoediger, eenvoudiger, helderder kon moeilijk de soort van kant aangegeven worden, welke de distel besluiert, dan door *sch* te schrijven achter het substantief: kobbenet. En of dit Nederlandsch zij? We vinden in Terwey (bl. 157): »*sch*

[1]) kobbe = spin; kobbenet = spinneweb.

»vormt van lands-, volks- of plaatsnamen adjectieven met de »beteekenis: *thuis behoorende in, of, afkomstig van:* hemelsch, »helsch, aardsch, steedsch; Amsterdamsch, Fransch. Is 't grond- »woord een persoons- of diernaam, dan beteekent het *over- »eenkomende met:* slaafsch, kindsch, hondsch, boersch. Is 't »grondwoord een stofnaam, dan beteekent het *bestaande uit:* »lakensch, duffelsch, neteldoeksch".

Nu loopt Gezelle soms een paar passen verder in de richting, welke deze regel zoo duidelijk wijst, en hij adjectiveert twee door voegwoord gescheiden substantieven, enkel aan het laatste den bijpassenden uitgang gevend:

»Gespannen, met de blinde Nacht,
in *haat- en nijdsche voeren* [1])
van vijandschap en ongena,
zijn zee- en poldermoeren,
is 't aarderijk, is 't water, is
de locht aan 't immer stoken
van ontrouw, tegen 't zonnelicht,
bedekt of onbedoken".

Werkwoorden, die afgeleid zijn van zelfstandige of bijvoegelijke naamwoorden lezen we bij tientallen: wagenen, galgen, 't morgent, 't avondt, 't daagt, vromen, winteren, lijven, koningen, boozen, donkeren, vederen, buien, langen, diepen, 't duistert, 't advent, zwakken, goudgeluwen, leden, biddagen, zieken, harpen, distelen, tragen, moederen, hemelen, verrijzenissen, mooien, blijden. Gewoonlijk staan ze als verleden deelwoorden:

DE RAMEN.

»De ramen staan vol heiligen,
gemijterd en *gestaafd,*
gemartelaard, gemaagdekroond,
gehertoogd en *gegraafd*;
die 't branden van het ovenvier
geglaasd heeft in den scherf,
die glinsterend, al de talen spreekt
van 't hemelboogsch geverf" (II, 77).

[1]) voere = manier,

of als derde persoon enkelvoud:

»'k En *hoore* u nog niet.

'k En hoore u nog niet,
o nachtegale, en
de paaschzunne zit
in 't oosten;
waar blijft gij zoo lange,
of hebt gij misschien
vergeten van ons
te troosten?

't En *zomert*, 't is waar,
't En *loovert*, 't en lijdt
geen bladje nog uit
de hagen;
't zit ijs in den wind
't zit sneeuw in de lucht,
't is stormen, dat 't doet
en vlagen.

Toch *spreeuwt het* en *vinkt*
het luide, overal;
de merelaan lacht
en tatelt;
het muscht en *het meest*,
het koekoet in 't hout;
het zwaluwt en 't zwiert
en 't swatelt" (I, 275).

Natuurlijk gaat het niet om alle bovengenoemde woorden te laten zien in hun omgeving; maar, gelijk die van dit uitgeschreven dichtje goed verstaanbaar zijn en wèl klinken en heel niet gek doen, zoo maken alle vorige een goed figuur en mogen zij er wezen. En tegen ons taaleigen loopen ze niet in. Want Terwey leert op blz. 146: »Werkwoorden worden van andere woorden afgeleid zonder »of met behulp van voorvoegsels. Die van de eerste groep »zijn afgeleid:

»a. *van substantieven.* Zij zijn gevormd door achter het grond»woord de buigingsuitgangen van het werkwoord te plaatsen, »die dan den dienst doen van achtervoegsels. Zij drukken »eene werking uit, die *in eene of andere betrekking staat tot*

»*hetgeen het grondwoord beteekent:* grazen, kleeden, stroomen, »villen, schillen, visschen, weiden". Dat »*in een of andere betrekking staat tot hetgeen het grondwoord beteekent*" is breed, voor verbreeding vatbaar en wordt ook waarachtig breed toegepast door onze schrijvers gelijk uit de genomen voorbeelden blijkt. Wanneer nu voor de duidelijkheid wordt gezorgd, de zin er sieraad mee wint, en de welluidendheid er door groeit — wat is er tegen, als een nieuwe schrijver nog honderd woorden b.v. zèlf afleidt?

»b. *van adjectieven* op dezelfde wijze. Zij beteekenen, zoo zij »onovergankelijk zijn: *worden* tot hetgeen 't grondwoord betee- »kent; zoo zij overgankelijk zijn: *maken* tot hetgeen 't grond- »woord beduidt: groenen, rijpen, grijzen, korten, witten, sterken, »werken, heeten".

Guido Gezelle doet meer. Hij verwerkwoordt wel eens twee bijwoorden:
uit »O Leye lief"

. . . . . .
»Het klotst, het kleunt; de golven stooten
het hooge schip, de smalle booten:
het danst, het deunt, het roert, het maalt
alom, van 't vlugge schuim, dat vedert;
van 't zwalpend zop, dat *weg-end-wedert*;
en van den wind, die zegepraalt" (I. 269).

zelfs twee tusschenwerpsels:

»De hinnen zijn zoo hoorendoof,
't en helpt noch *hei- noch huwen*;
laat kezen nu dat kezen wilt:
't en kan geen een ze schuwen".

Hieruit blijkt mij, dat het Gezelle niet ging te zeulen over oud-oude paden; dat hij dóór dacht en dóór deed; dat hij zichzelven gelijk bleef en gelijkheid vorderde voor anderen; dat hij, wat substantieven en adjectieven mochten doen — werkwoorden maken — niet ontzegd wilde zien aan de overige rededeelen. Wij teekenden in Gezelle aan: »gegraande peerden, geklepte Jans, vluggevinde bie, gedaagde kruinen, witgekamde barenkoppen, zoetgekeelde vogelendom, groengemeide boomen,

gestraalde leden, witgezeilde macht van oorlogschepen, 't gebuikte lijndoek, blauwgekaakte wolken, luidgekeelde blomme, vastgevoette blaren". Deze samenstellingen zien er raar uit; 't is zoo. Maar wat zegt Terwey (§ 340 derde al.)? »Zoo vindt »men ook een aantal adjectieven, die de verleden deel»woorden schijnen van werkwoorden door *ge* afgeleid, doch »inderdaad naar het voorbeeld van werkelijke deelwoorden »als: gekleed, gekroond enz. van zelfstandige naamwoorden »zijn gevormd en mede *voorzien zijnde van* beteekenen: »gegoed, gevind, gevingerd, gerand, gestaart, gespoord, ge»laarsd, gerokt enz. Soms worden zij weder met een adjectief »samengesteld: hooggetopt, breedgeschouderd, grofgespierd".

Nu Terwey toch open ligt, lezen we even de onmiddellijk vóórgaande alinea: »Opmerking verdienen de adjectieven, »die den vorm hebben van verleden deelwoorden van werk»woorden, voorzien van 't voorvoegsel *be*. Zij zijn naar het »voorbeeld van werkelijke deelwoorden, als: bemand, bedijkt »enz. van substantieven gevormd en beteekenen *voorzien zijnde* »*van 't geen het grondwoord uitdrukt:* behuisd, bedaagd, »bejaard, befaamd, beroemd, berucht van een vroeger *rucht* »»roep". Hier wijst onze spraakleer den grond aan, waarop onze Gezelle stond, toen hij van »belegwerkt" en »bezomerblomd" dorst spreken en toen hij zong aan de glycine:

»*Bereuktwerkt* en *berijkdomd* door
uw geurig rankgewas,
vol blauw-halfwitte blommen en
vol blaren, groene als gras,
is 't zomers mij onzeglijk, hoe 't
mij deugd doet u te zien,
bezocht van de edele zonne en van
de nooit vernoegde bien" (I. 308).

Diest (België). H. LINNEBANK, O. S. Cr.

(Slot volgt.)

NB. De verzen in dit opstel zijn ontleend aan *Verzen van Guido Gezelle*, eene bloemlezing in twee dikke deelen door »De Nederlandsche Boekhandel te Antwerpen" en ook bij J. Veen te Amsterdam uitgegeven, maar thans uitverkocht. Van Terwey verwezen we naar zijn *Nederlandsche Spraakkunst*, Tiende druk, 1896.

NIEUWE UITGAVEN.

Biblische Studien. Herausgegeben von Prof. Dr. O. BARDENHEWER *in München.* (Herder, Freiburg in Breisgau):

VII. Band, 1. bis 3. Heft: *Abraham, Studien über die Anfänge des Hebräischen Volkes von* Dr. PAUL DORNSTETTER, 1902 (XII, 280). M. 6.

VIII. Band, 2 Heft: *Der Pharao des Auszuges. Eine exegetische Studie zu Exodus I—XV von* Dr. KARL MIKETTA, 1903 (V, 120), M. 2.60.

De periodieke *Biblische Studien* leveren ons in deze twee *Hefte*, niet lang na elkander verschenen, twee exegetische bijdragen van eene nieuwe soort. De jongste gegevens nl. der Assyriologie en Aegyptologie worden in deze afleveringen benut voor de exegese van Genesis en Exodus. Wij heeten ze dan hartelijk welkom. De schatten toch van oude geschiedenis, van oude beschaving, van overoude mythologie, aan de oevers van den Euphraat en den Nijl ontgraven en thans grootendeels in de Musea van Londen, Berlijn en Parijs opgeborgen, zullen veel kunnen bijdragen tot een helderder begrip van de heilige geschiedenis en van de godsdienstige ontwikkeling van Gods uitverkoren volk.

I. Dr. Dornstetter kiest *Abraham*, den vader van het Israelitische volk, tot onderwerp zijner exegetische studie. Hij staat de moderne ongeloovigen te woord, die de bijbelsche geschiedenis van Abraham naar het rijk der mythen en sagen verwijzen; ook de moderne geloovigen, die van het bijbelsch beeld van Abraham een »durch die Zeit getrübtes" beeld willen maken. Onaangenaam doet het echter aan, onder de laatsten ook »Katholische Gelehrte... ausserhalb Deutschlands, die an dieser sogen. gemässigten Kritik Gefallen finden" medegerekend te zien (S. 2).

Na aan Jesus' woorden bewijs ontleend te hebben voor de historische werkelijkheid van Abrahams bestaan, onderzoekt de schrijver achtereenvolgens Abraham 1°. in diens verschillende woonsteden, 2°. in diens betrekkingen tot Aegypte, 3°. in diens omgeving in Chanaan, 4°. in diens betrekkingen tot de koningen van Gen. XIV; een bijzonder hoofdstuk wordt 5°. gewijd aan de spijkerschrift-literatuur, die inlichtingen geeft aangaande den grondlegger van Babylons beschaving, Hammurabi, die met Amraphel van Sennaar (Gen. XIV, 1) vereenzelvigd wordt. Een keurig aanhangsel van 40 bladzijden bestudeerde literatuur, systematisch geordend, besluit de verhandeling.

Ook Dornstetter houdt het meer algemeen gevoelen, dat Abrahams geboortestad *Ur der Chaldeërs*, naar het Hebreeuwsch *Ur Kasdim* (Gen. XI, 28, 31), moet gezocht worden aan deze zijde van den Euphraat, tusschen Babylon en de Perzische golf (S. 10). Opgravingen bij Mugheir hebben bewezen, dat dáár de stad der Chaldeërs — Ur beteekent stad — gelegen heeft. Oudtijds werd ze *Uruu* genaamd; haar tempel was gewijd aan den Maan-god. Ook is gebleken, dat *Kaschdu* de oudste benaming der Chaldeërs is; later heette zij *Kardu*, nog later *Kaldu*, waaraan het grieksche *χαλδαῖοι* en het latijnsche *Chaldaei* herinneren. De hebreeuwsche lezing herinnert alzoo aan de oudste benaming.

Ur der Chaldeërs lag derhalve *niet* in Mesopotamië, de landstreek tusschen Euphraat en Tigris. Toch verklaarde Stephanus voor den joodschen Sanhedrin (Act. VII, 2), dat Abraham, toen hij *in Mesopotamië* was, voordat hij in Charan woonde, de eerste openbaring Gods ontving. Deze kleine moeielijkheid wordt over het hoofd gezien. Maar ze zal wel gereede oplossing vinden.

In de Amarna-tafelen — diplomatieke stukken in spijkerschrift, door palestijnsche en syrische onderhoorige vorsten aan de Pharao's der 18de dynastie, Amenophis III en Amenophis IV gericht, in de veertiende eeuw vóór Christus — ontmoetten we voor het eerst de stad *Jerusalem*. Ze is nog aan de Pharao's onderworpen en draagt den naam van *Urusalim* of *stad van*

salim. Hebben we hier *salim* als godsnaam te denken? Of is Urusalim de stad van vrede en voorspoed? Dornstetter gelooft het eerste (S. 186). De god des vredes: *Salimmu*, ook *Shalman*, ook *Selamanês*, was den Ouden niet onbekend. Wat hiervan zij, de vroeger geldende verklaringen van den naam Jerusalem, aan het Hebreeuwsch ontleend, als: *gezicht* van vrede, *bezit* van vrede, hebben hare waarde verloren.

Voor verdere kennismaking verwijzen wij naar het geleerde werk zelve, waarvan de bevoegde Professor van Breslau, Dr. Nikel (*Biblische Zeitschrift*, 1903, S. 118) getuigt, dat het »verdienstlich und gehaltvol" werk is, hoewel hij het slechts beschouwt, »als eine Vorarbeit zu einer mehr synthetischen Darstellung der Patriarchengeschichte". Te hooge eischen ook heeft Dornstetter zich zelven gesteld, als hij vordert, dat zijn boek eene veroordeeling zij der hypothese, die in den Pentateuch eene na-mosaische samenstelling ziet van oudere en jongere verhalen, van vroegere en latere wettenbundels. Van deze hypothese luidt het (S. 240): »Auf wie swachen Füssen diese Theorien beruhen, zeigt bezüglich Abrahams gegenwärtige Schrift". Dit toch geeft een ieder toe, dat menige moeielijkheid, die zich opwerpt bij het bestudeeren van Genesis enz. meer bevredigend wordt opgelost door de compilatie-hypothese.

II. Dr. Miketta zal den *Pharao* opsporen, die Israël losliet uit Aegypte. Deze studie zal dan èn »die Historizität des Aufenthaltes Israels in Ägypten" bewijzen, èn »einen Baustein liefern für eine pragmatische Darstellung der Geschichte Israels" (S. 2).

De Bijbel zelf scheen een *Ramses* als den Pharao der verdrukking aan te duiden. Wij lezen (Exod. I, 11), dat Pharao de Joden twee voorraadssteden liet bouwen: *Pithom* en *Ramsès*. Zeer velen zagen in Ramses II, in den 2den Pharao der 19de dynastie (1324—1258), den onderdrukker der Joden (zie Dessens op Exod. I, 11); en zijn opvolger *Merenptah* (1258—1200?) zou de Pharao van den uittocht zijn. In de op Merenptah betrekking hebbende hieroglyphen worden meermalen *'Aperiw* vermeld: zij werden met de *Hebreën* vereenzelvigd.

Pithom is door Naville teruggevonden onder de puinen van Tel el-Maskhuta: dáár stond eenmaal *Pa-Tum*, d. i. huis van *Tum*, den Zonnegod, den god van Succoth (vgl. Exod. XII, 37). Volgens Miketta is *Ramses* het oude *Tanis* (vgl. Ps. LXXVIII, 12, 43), dat veelvuldig in opschriften en papyri als »Ramses' stad" vermeld staat (S. 36); Ramses II heeft Tanis tot zijne residentie verheven en tot hoogen bloei opgevoerd. Tanis is eene hoog-oude stad. Zij bestond reeds bij de komst van Jacob in Aegypte (vgl. Gen. XLVII, 11). De Pharao der verdrukking liet daar groote voorraadsgebouwen oprichten, opdat de grensstad, Tanis, proviandsstad zou zijn voor zijne naar Azië optrekkende legers. In het *Ramesses* van Exodus ligt dan geene aanduiding van den Pharao der verdrukking.

Hoe is nu die naam Ramesses in het verhaal van Exodus gekomen? In Moses' tijd toch droeg *Tanis* den naam *Ramses* nog niet. Miketta denkt aan eene latere naamsverandering in den Bijbel (S. 39). Anderen zullen hier eene aanwijzing zien van eene na-mosaische redactie.

Groote twijfel is ook geopperd aangaande de vereenzelviging van *'Aperiw* en *Hebreën*. De 'Aperiw blijken matrozen, ruiters, boden te zijn, in dienst van Aegyptische vorsten; als Israël reeds lang Aegypte verlaten had, worden daar nog 'Aperiw aangetroffen.

Maar Miketta breekt niet alleen af, hij bouwt ook op.

In de Amarna-tafelen is meermalen sprake van *Habiri* en van de *S A G A S* (een onverklaard woord), die Palestina en Syrië aan de opperheerschappij der Pharao's willen ontweldigen. Pharao's stadhouder van Jerusalem, Abdhiba, schrijft van de Habiri, dat ze het geheele land des konings verwoesten; dat de vorst Milki-il en de zonen van den onderkoning Lapaja bondgenooten der Habiri zijn en het land aan hen uitleveren; ook eene stad, die tot het gebied van Jerusalem behoort, hebben zij reeds bemachtigd; de omgeving van Sichem is in gevaar enz. enz. Hij vraagt om troepen.

Miketta onderzoekt nauwkeurig al wat de geleerden tot verklaring der Habiri en S A G A S hebben voorgesteld; en hij komt tot het besluit, dat de Amarna-tijd de tijd is,

niet der eerste veroveringen in Chanaan door de Hebreën, maar der »allmählich eintretenden Festsetzung" (S. 109), die wij in den aanvang van het boek der Rechteren beschreven vinden: de Habiri zijn de Hebreën, de S A G A S (indringers, roovers), zijn niet alleen de Hebreën, maar ook de kanaanitische stammen, die door Israëls indringen verdrongen, zelven elders indringers werden.

Deze diplomatieke stukken dateeren uit den tijd der 18de dynastie, en zijn gericht aan den 5den en 6den Pharao dier dynastie. Onder deze dynastie heeft bijgevolg de uittocht plaats gehad.

Andere opschriften en synchronismen wijzen nader den Pharao aan, gedeeltelijk negatief, gedeeltelijk positief; zoodat Miketta tot het besluit geraakt: Israël is uit Aegypte getogen onder Pharao *Amenophis II*, den derden Pharao der achttiende dynastie, die regeerde van 1461—1436.

Hoe treflend deze steenen getuigen de historische werkelijkheid onzer oude bijbelsche geschiedenis ook schijnen te bevestigen, men meene echter niet, dat de rationalistische opvattingen omtrent Israëls geschiedenis hierdoor reeds ten volle beschaamd zijn geworden. Miketta zelf is de eerste, die het ons mededeelt. Of hoort men die indringers in Chanaan niet Ammonieten, Moabieten, Edomieten, Bedouinenstammen noemen, die men zelfs den naam van Hebreën wil toekennen, zonder nochtans het door God uitverkoren volk, het volk van Abraham te zijn, tenzij »im embryonalen Zustande". Niet anders beoordeelt zelfs onze groninger hoogleeraar Wildeboer die oude indringers van Chanaan. De steenen zullen dan nog duidelijker moeten spreken.

Terecht werd onlangs van bevoegde katholieke zijde gewaarschuwd tegen een te groot optimisme bij de nieuwe ontdekkingen op assyriologisch en ægyptologisch gebied, hoe belangwekkend die voor onze heilige waarheden ook zijn. Er is in het spijker- en hiëroglypen-schrift nog zooveel wat duister, wat twijfelachtig, wat willekeurig is. Reeds zooveel is nu reeds verworpen, wat nog zooeven algemeen bijval vond. Maar evenmin mag een doodend pessimisme ons koud en onver-

schillig laten voor het vele goede, dat met bewonderenswaardig talent en taai geduld op dit nieuw terrein is opgebouwd. En daarom behoort bij ons »welkom" van straks een woord van welverdienden dank aan beide geleerden.

fr. R. PEETERS, O. F. M.

Compendium Philosophiae Scholasticae ad mentem S. Thomae Aq. a FR. JOANNE LOTTINI. 2. vol. Parisiis, P. Lethielleux. Pr. 7 frs.

Een nieuw handboek, dat kort en goed, een volledig overzicht der scholastieke wijsbegeerte geeft. Meer aanspraak dan een handboek te zijn in den vollen zin des woords maakt het werk blijkbaar niet. En het is dan ook billijk het boek onder dit oogpunt vooral te beschouwen. Er kan dan zelfs dit goede van worden gezegd, dat het boven alle andere mij bekende uitmunt door een eenvoud en helderheid van dictie, die inderdaad hier en daar zeer opvallendzijn. Als iemand naar een geschikt handboek mocht zoeken, dat vooral weinig begaafden de moeitevolle studie kan vergemakkelijken, dan zou ik hem inderdaad aanraden daartoe eens met het *Compendium* van P. Lottini kennis te maken. Van den anderen kant is het gezegde dikwerf haast al te simpel, en vraagt het somtijds hoognoodige aanvulling, daar anders het gevaar verre van denkbeeldig is, dat oppervlakkigheid en groote-woordenpraal in plaats van wijsgeerig inzicht zal worden aangekweekt. Ook kon er hier en daar nog al eens wat minder met oude en wat meer met nieuwere theorieën rekening worden gehouden, hoewel het besproken *Compendium* ook onder dit opzicht niet tot de minderwaardigen behoort. Om een greep te doen, neem ik bijv. het hoofdstuk over het bestaan Gods. Aan de eigenlijke Godsbewijzen gaat de vraag vooraf: Quid sentiant philosophi circa cognitionem existentiae Dei? Vermeld vindt men in korte woorden de gevoelens der Ontologisten, Traditionalisten en van de aanhangers van het wel-

bekende Ontologisch Godsbewijs. Nu wil ik daarop niets afdingen en acht die vermelding zelfs noodig. Evenwel ware het, dunkt mij, vruchtbaarder behalve deugdelijk begraven meeningen, de vele andere levende dwalingen bovendien op te geven, en daaraan, hoe kort dan ook, een weerlegging of aanwijzing van den grond hunner dwaling toe te voegen. Hierbij sluit zich weer, enkele bladzijden verder, de behandeling van het atheïsme aan, waarbij behartenswaardige woorden over de mogelijkheid der ignorantia vincibilis en de onmogelijkheid der invincibilis in dit stuk te lezen zijn, maar van de moderne vormen van het atheïsme met geen enkel woord sprake is. Daar is ook nog in hetzelfde hoofdstuk het teleologisch argument. Heel juist maar heel simpel is het geformuleerd, juist voldoende, om den lezer van goeden wil en niet met den ballast van gemaakte moeilijkheden en andersgezinde meeningen bezwaard, voldoende te overtuigen. Daar wordt van den grooten tegenvoeter der teleologie, de mechanistische natuurbeschouwing, die toch waarlijk niet dood is, eenvoudig niet gerept; niet eens verwezen naar de metaphysica generalis en de cosmologie, waar die leeringen, altijd op hoogst eenvoudige maar ook allerhelderste wijze zijn aangeroerd. Of zulk een behandeling voldoende mag heeten om het jonge geslacht voor den strijd onzer dagen voldoende te wapenen, schijnt mij min of meer twijfelachtig.

Overigens zou ik niet gaarne het vele goede van dit handboek willen voorbijzien. Want ik geloof, dat het inderdaad om zijn gemakkelijke helderheid aanbeveling verdient, mits door een vrij groote toelichting en aanvulling het al te simpele der medegedeelde kennis worde vergoed, en hier en daar wat minder aandacht aan de doode en wat meer aan de levende opvattingen worde geschonken.

B.

KLEINERE MEDEDEELINGEN AAN LEZERS EN SCHRIJVERS.

ONS ZONNESTELSEL MIDDELPUNT VAN HET HEELAL? — Prof. Dr. Alfred Russell Wallace, welbekend in de wetenschappelijke wereld, heeft in de *Fortnightly Review* van Maart ll. een betoog gevoerd, dat op grond van de bevindingen der nieuwere sterrenkunde aan ons zonnestelsel eene plaats aanwijst ongeveer in het midden der zichtbare schepping, zoodat onze aarde als de voor levende schepselen ingerichte planeet iets van de centrale plaats, die haar vroeger algemeen werd toegekend, zou terugkrijgen. Hij beweert, dat onze zon een der centraal-lichamen is van een sterrengroep die zich midden in het vlak van den Melkweg beweegt. Een uitgebreid materiaal van zorgvuldige berekeningen zou deze gevolgtrekking steunen. Dat artikel bezorgde aan het Maartnummer van genoemd tijdschrift drie oplagen. Van vele kanten kwam er tegenspraak. In de April-aflevering heeft Prof. H. H. Turner van Oxford een uitvoerige wederlegging geschreven.

Als een sterrenkundige der onzen deze twee artikels met elkander wil vergelijken en de *uitkomst* van zijne vergelijking op populair wetenschappelijke wijze wil mededeelen, zullen wij zijn artikel gaarne opnemen.

* * *

NIEUWE STUKKEN IN HET PROCES VAN GALILEI. Te Florence is verschenen: *Il processo di Galileo.* Estratto del Vol. XIX della *Edizone Nazionale* delle *Opere di Galileo Galilei.* Edizione di trenta exemplari. Firenze, 1902, Tipografia di Barbèra. In 4°. 159 p.

Deze *Edizione Nazionale* is berekend op 19 deelen, waarvan thans het 12de verschenen is. Het 19de zal hoofdzakelijk het proces bevatten. Maar de bewerker der uitgave, M. Favaro, heeft eenige officieele stukken, die voor dat 19de deel bestemd

zijn, vooruit laten drukken in een zeer klein getal exemplaren (30), ter toelichting van de correspondentie, die thans in deel 9 tot 18 wordt uitgegeven.

Een merkwaardige bijzonderheid hierbij is deze. Tot het tribunaal der Inquisitie behoort een dubbele serie van registers onder twee afzonderlijke hoofden: *Processen* en *Decreten*. Laatstgenoemden hadden tot dusver weinig de aandacht getrokken. Men meende aan de volledige uitgaaf der stukken uit de *Processen* genoeg te hebben, wat in hoofdzaak ook wel zoo is. Maar in 1848 — tijdens de kortstondige Romeinsche republiek — hadden Manzoni en vooral Gherardi afschriften genomen uit de *Decreten*, die Galilei's proces betreffen, en deze afschriften werden in 1869 openbaar gemaakt in de *Rivista Europea*. De bewerker der *Edizione Nazionale* M. Favaro was met die uitgave bekend en wist ook, waar de afschriften te vinden waren. Maar zijne pogingen om de origineele stukken zelven in handen te krijgen mislukten. Nog in 1900 ontving hij van kardinaal Parocchi het ontwijkend antwoord, dat alles reeds openbaar was gemaakt. Toen wendde hij zich tot Paus Leo zelf. En nu schrijft hij in zijn boek: »Abbiamo potuto per gentile concessione delle supreme antorità del Santo Uffizio servirci a tutto nostro agio dei veri originali" [1]). Geen wonder dat hij hoogen lof brengt aan de edele gezindheid van den Opperherder. Zijn *Estratto* geeft nu den volledigen tekst der *Decreten*, samen 31 stukken, die de uitgave van Gherardi verbeteren en aanvullen. Vier stukken zijn nieuw. Al brengen zij geen verandering in het bekende verloop der zaak, toch zijn de bijzonderheden zeker van belang. Zij zullen het proces in de geleerde wereld wederom druk ter sprake brengen. Daar is ook niets tegen, als de geleerde heeren nu maar een voorbeeld willen nemen aan de onbekrompen waarheidsliefde, die Paus Leo XIII glorievoller gedachtenis getoond heeft. (*Revue des questions scientifiques*, Avril 1903.)

---

[1]) »Wij hebben ons, door vriendelijk verlof van de hoogste autoriteit over het Heilig Officie, geheel en al naar welgevallen kunnen bedienen van de wezenlijk origineele stukken".

HET GOED RECHT EENER OUDE BIJBELVERKLARING.

(Joan. VI, 26—59).

»En het Paschen, de feestdag der Joden, was nabij" [1]).

Dit is het voorlaatste Paschen, dat Jesus met de Joden vieren zal. Op het volgende en laatste Paschen zal het zoo lang voorafgebeelde Paaschlam, aan het spit [2]) des kruises geofferd, sterven voor het leven der wereld. Dat zal de groote dag der ontknooping zijn, der onthulling aller oud-testamentische geheimen, der vervulling aller vroegere beloften en voorspellingen. Nog één jaar dan, en de Boom des levens, vol van vruchten, zal daar weer staan, toegankelijk voor een ieder, en het Paradijs zal geen verboden toegang meer hebben. Zóó, aan het kruis, zal de kop der slang verplet, zóó zullen alle geslachten in Abraham gezegend, worden.

Dit geheim des kruises werd den Joden echter eene ergernis, en scheen den heidenen eene dwaasheid.

Jesus bevond zich in Galilea, te Capharnaum, in zijne stad. Hij zat daar neder in de synagoog, en zijne apostelen waren bij Hem. Daags te voren had Hij aan gene zijde van het meer eene groote menigte wonderdadig gespijzigd. In vervoering had men Hem koning willen uitroepen; maar Jesus was hun ontvlucht: zijn rijk was niet van deze wereld. Den

---

[1]) Joan. VI, 4.

[2]) »Het lam, dat gebraden wordt, wordt gebraden in den vorm van een kruis: het eene spit toch wordt van onderen recht doorgestoken tot aan den kop, en het andere, waaraan de pooten worden aangehangen, door de schouders heen". Justinus, *Dial.* n. 40 (M. G. VI, 652).

volgenden morgen vond men Hem weder in de synagoog, en men vroeg Hem nieuwsgierig: »Rabbi, wanneer zijt gij hier gekomen?" [1]).

Zij hadden nog zoo weinig begrip van Jesus' optreden, die aardsche menschen. Zij gingen nog zoo op in voedsel en aardsche dingen. Zij hadden nog niet begrepen, wie Jesus was, welke zending Hem was opgedragen door zijn Vader, wat heil Hij hun kwam brengen, wat medewerking van hen gevorderd werd. Jesus zal hen dan tot edeler gedachten en gevoelens gaan verheffen.

De leerrede van Jesus, bij deze gelegenheid uitgesproken, is ten hoogste merkwaardig. De katholieke schriftverklaarders hebben haar blijkbaar met voorliefde behandeld. Toen wij voor eenigen tijd aan deze rede onze volle aandacht wijdden, kwamen wij tot gezichtspunten, waarvoor wij gaarne bij gelegenheid [2]) een bescheiden plaatsje in dit maandschrift wilden vragen. Niet dat wij juist *nieuwe* vindingen hadden mede te deelen: wat wij gezien hadden, hadden wij bij H. Vaders en Kerkleeraren, bij scholastieken en exegeten gezien. Het kwam ons evenwel nuttig voor, vooral met het oog op de vele Protestanten die ons omringen, eens aan het licht te brengen, met wat hoog gezag nog altijd eene andere verklaring van deze leerrede kan worden gegeven, dan wij gewoon zijn bij de jongere exegeten te lezen.

Het is bekend, dat genoemde rede van Jesus tegenwoordig bijna algemeen, door sommigen geheel, door anderen gedeeltelijk, wordt uitgelegd van de *H. Eucharistie*. De verschillende verzen van die rede zijn dan ook in den laatsten tijd bij apologeten en dogmatici als klassieke argumenten geldend, waar de katholieke leer der H. Eucharistie wordt verdedigd en verklaard. Maar ook is het bekend, dat het

---

[1]) Joan. VI, 25.

[2]) De gelegenheid bood zich aan, toen wij dezer dagen in de *Ned. Kath. Stemmen* (1903, bl. 132 v.v. en 198 v.v.) van de hand van Dr. E. Driessen O. C. twee artikelen ontmoetten over deze rede van Jesus. Niet onwaarschijnlijk, dat er ook voor Schr. dier artikelen bij het lezen dezer bijdrage eenig nieuw licht op zal gaan over deze aantrekkelijke woorden van onzen Zaligmaker.

meerendeel der Protestanten gezegde verklaring verwerpt en Jesus' woorden verstaat van het mystieke nuttigen van Jesus' vleesch en bloed, van het *deelachtig worden aan Jesus' kruisdood,* die het zoenoffer geweest is voor de zonden der wereld en het vredeoffer, dat ons alle genaden heeft teruggeschonken.

Hoe staat de katholieke exegese tegenover deze verklaring der Protestanten? Deze vraag willen wij beantwoorden. Wij zullen aantoonen, dat de verklaring der Protestanten geen protestantsche verklaring is; maar dat ze van ouds in de katholieke kerk, bij H. Vaders van grooten naam, is geldend geweest, dat ze door het Concilie van Trente is erkend en gewaardeerd, en dat ze op goede gronden steunt. Geen Protestant behoeft dan in de eucharistische verklaring, door vele katholieken gewild, een struikelblok te zien op zijnen weg naar Rome.

I. JESUS' LEERREDE.

De leerrede, door Jesus te Capharnaum gehouden, is, naar joodsch gebruik, dialogisch en draagt den vorm van vraag en antwoord. Zóó voegde zich het onderricht van zelf naar de ontwikkeling en het bevattingsvermogen der leerlingen. Wij geven hier die rede weder, letterlijk vertaald uit de kerkelijke Vulgaat met benuttiging van den oorspronkelijken tekst. Wij deelen ze logisch af en voegen er aanteekeningen aan toe.

De nieuwsgierige vraag was gesteld door de gespijzigde schare: »Rabbi, wanneer zijt gij hier gekomen?"

»Jesus antwoordde hun en zeide: Voorwaar, voorwaar ik zeg u: 26
gij zoekt mij, niet omdat gij teekenen gezien hebt, maar omdat gij
van de brooden gegeten hebt en verzadigd zijt geworden. Werkt 27
niet voor spijs die vergaat, maar voor spijs die blijft ten eeuwigen
leven, welke de Zoon des menschen u geven zal. Dezen toch heeft
God, de Vader, bezegeld [1]).
Zij zeiden dan tot hem: Wat moeten wij doen om de werken Gods 28
te werken?

---

[1]) Door het wonder der brooden had God aan Jesus zijn zegel gehecht.

Jesus antwoordde en zeide tot hen: Dit is het werk Gods, dat gij 29
gelooft in dengenen, dien Hij gezonden heeft [1])
Zij zeiden nu tot hem: Welk teeken doet gij dan, opdat wij zien 30
en u gelooven? Wat werkt gij? Onze vaderen aten in de woestijn 31
het Manna, gelijk geschreven staat: Brood uit den hemel gaf hij hun
te eten [2]).
Jesus zeide dan tot hen: Voorwaar, voorwaar ik zeg u: niet Moses 32
heeft u brood uit den hemel gegeven, maar mijn Vader geeft u het
ware brood uit den hemel; het brood Gods toch is dat, hetwelk uit 33
den hemel nederdaalt en der wereld leven geeft [3]).
Zij zeiden nu tot hem: Heer, geef ons altijd dat brood. 34
Jesus zeide dan tot hen: Ik ben het brood des levens: hij, die tot 35
mij komt, zal niet hongeren, en die in mij gelooft zal nimmer dors-
ten [4]). Maar ik zeide tot u: èn gij hebt mij gezien èn gij gelooft 36
niet in mij [5]). Al wat de Vader mij geeft, zal tot mij komen, en hem 37
die tot mij komt, zal ik niet uitwerpen naar buiten; omdat ik van 38
den hemel gedaald ben, niet om mijnen wil te doen, maar den wil
van Hem, die mij gezonden heeft. Dit nu is de wil van Hem, die 39
mij gezonden heeft, van den Vader, dat ik niets van al wat Hij mij
gegeven heeft, late verloren gaan, maar het opwekke ten jongsten
dage. Dit dan is de wil van mijnen Vader, die mij gezonden heeft, 40
dat een ieder, die den Zoon ziet en in Hem gelooft, eeuwig leven
hebbe; en ik zal hem opwekken ten jongsten dage.
De Joden morden nu over hem, omdat hij gezegd had: Ik ben 41
het levend brood, die uit den hemel ben nedergedaald; en zij
zeiden: Is deze niet Jesus, de zoon van Joseph, wiens vader en 42

---

[1]) Door in Jesus te gelooven zullen zij de spijs van v. 27 verdienen: het *geloof* is derhalve niet de spijs, maar de door God gestelde *voorwaarde*, het werk.

[2]) De *voorwaarde*, in Jesus gelooven, zouden zij aanvaarden, als Hij hen deed gelijk Moses weleer in de woestijn gedaan had. Zij zochten Jesus alleen om het brood.

[3]) Het Manna was eene voorafbeelding van Jesus, die uit den hemel neder zou dalen als het brood des levens. Het Manna was derhalve het brood des levens en het brood uit den hemel niet; Jesus was het, dien de Vader aan de wereld aanbood, opdat zij zou gelooven in Hem en zóó de voorwaarde des levens vervullen. Zóó bracht het gezegde der Joden aangaande het Manna en hunne begeerte naar wonderdadig brood Jesus de gelegenheid zich zelven nog meer te openbaren als de *spijs*, waarvan Hij reeds in v. 27 gesproken had.

[4]) Jesus stelt hun de spijs zoo aangenaam mogelijk voor, opdat zij de gestelde voorwaarde: in Hem gelooven, zouden aanvaarden.

[5]) Jesus zag hun onwil: zij wilden niet gelooven in Hem. Het zal dan niet aan Hem liggen, dat zij het eeuwige leven niet ingaan: Hij wijst niemand af; plechtig en duidelijk zal Hij het hun verzekeren (v. 37—40).

moeder wij kennen? Hoe zegt deze dan: ik ben uit den hemel nedergedaald? [1]).

Jesus dan antwoordde en zeide tot hen: Mort niet onder elkander: 43
niemand kan tot mij komen, tenzij de Vader, die mij gezonden heeft, 44
hem trekke [2]); en ik zal hem opwekken ten jongsten dage. Er staat 45
geschreven in de Profeten: En allen zullen van God onderwezen
zijn [3]). Een ieder, die van den Vader gehoord en geleerd heeft,
komt tot mij. Niet dat iemand den Vader gezien heeft; behalve hij, 46
die van God is: deze heeft den Vader gezien.

Voorwaar, voorwaar ik zeg u: Die in mij gelooft, heeft eeuwig 47
leven [4]). Ik ben het brood des levens. Uwe vaderen hebben in de 48,49
woestijn het Manna gegeten, en zij zijn gestorven. Dit is het brood 50
uit den hemel nedergedaald, opdat, zoo iemand daarvan ete, hij niet
sterve. Ik ben het brood des levens, die uit den hemel ben neder- 51
gedaald. Als iemand van dit brood eet, hij zal leven in eeuwig- 52
heid; en het brood, dat ik geven zal, is mijn vleesch voor het leven
der wereld [5]).

De Joden streden nu onder elkander, zeggende: Hoe kan deze ons 53
zijn vleesch te eten geven?

---

[1]) Zij hadden spoedig eene *verontschuldiging* gevonden voor hun ongeloof: hoe konden zij gelooven, dat Hij, de Nazarener, uit den hemel was nedergedaald?

[2]) Jesus geeft hun toe, dat zij niet kunnen gelooven: hunne onmacht lag echter niet in de voorgewende onredelijkheid, maar in het gemis aan genade: de Vader trok hen niet, en dat toch was noodig. Dat de Vader hen niet trok lag niet aan God, die »wil dat alle menschen zalig worden" (1 Tim. II, 4), maar in hunne eigene hardheid en weerbarstigheid, waarmede zij de eerste inspraken der genade verwierpen.

[3]) Aldus Isaias LIV, 13. Jesus verklaart hier eenigszins de wijze waarop de Vader trekt: Hij spreekt tot eenieders verstand, en als men zich laat onderwijzen, komt men tot Jesus.

[4]) Na hunne bezwaren beantwoord te hebben, biedt Jesus hun dan nogmaals de spijs des levens aan: Hij houdt hun met duidelijke woorden voor, dat Hij het brood is, dat eeuwig leven voedt; het Manna deed dit niet (v. 47—52).

[5]) Tot dusver had Jesus gezegd, dat Hij zelf het brood des levens was. *Op welke wijze* Hij dat brood is, gaat Hij nu verklaren. Niet Jesus, zooals Hij daar vóór hen staat, is dat brood: de toekomst zal het brengen: »het brood, dat ik geven *zal*". Zijn eigen *vleesch* zal het brood des levens zijn! Zijn vleesch, dat Hij ten beste zal geven voor het leven der wereld. Zeer goed bewijgd is de grieksche lezing: »en het brood, dat ik geven zal, is mijn vleesch, *dat ik geven zal* voor het leven der wereld". Het vleesch dat Jesus aan het kruis ten offer zal brengen, datzelfde vleesch, zal de spijs en het brood des levens zijn. Velen meenen, dat Jesus doelt enkel op de H. Eucharistie, die datzelfde vleesch bevat, ook als offer.

Jesus zeide dan tot hen: Voorwaar, voorwaar ik zeg u: zoo gij het 54
vleesch van den Zoon des menschen niet eet, en zijn bloed niet
drinkt, zult gij in u geen leven hebben [1]). Die mijn vleesch eet en 55
mijn bloed drinkt, heeft eeuwig leven; en ik zal hem opwekken ten
jongsten dage. Want mijn vleesch is waarlijk spijs, en mijn bloed 56
is waarlijk drank. Die mijn vleesch eet en mijn bloed drinkt blijft 57
in mij, en ik in hem. Gelijk mijn Vader, die leeft, mij gezonden 58
heeft, en ik van den Vader leef, zoo ook zal hij, die mij eet, leven
van mij.
Dit is het brood, dat uit den hemel is nedergedaald; niet gelijk 59
uwe vaderen Manna gegeten hebben en gestorven zijn: die dit brood
eet, zal leven in eeuwigheid" [2]).

Één onderwerp ligt, dunkt ons, aan deze heerlijke rede ten gronde. Jesus wil die aan spijs gehechte menschen de *spijs* leeren kennen, die eeuwig leven voedt (v. 27). Die spijs, *brood* uit den hemel, *is* Hij zelf (v. 35): die in Hem gelooft, heeft eeuwig leven (v. 47). En het *brood*, dat hij geven zal, *is* zijn *vleesch* voor het leven der wereld (v. 52): die dit *brood* eet zal leven in eeuwigheid (v. 59). Zóó oordeelen ook Cyrillus Alex., Gandavensis, Toletus, Brugensis, A Lapide, Beelen, Lipman, Maier, Grimm, Liagre, Corluy en Smitt.

Anderen echter meenen, dat een *tweevoudig* onderwerp door Jesus besproken wordt, en wel Chrysostomus, Augustinus, Theophilactus, Euthymius, Lyranus, Cajetanus, Maldonatus, Menochius, Wiseman, Patritius, Schegg, Pölzl, Fillion en Knabenbauer: iets anders bedoelt Jesus, waar Hij spreekt van het eten van *brood*, iets anders, waar Hij spreekt van het

---

[1]) Die onwillige Joden vonden hier weder eene nieuwe *verontschuldiging* voor hun ongeloof: wat dwaasheid, zijn eigen vleesch aan anderen te eten geven! Gij hebt het noodig, antwoordt de zachtmoedige Jesus, zonder dat zult ge het leven niet hebben, waarvan ik sprak. En Hij herhaalt alles wat Hij van de spijs en het brood gezegd heeft, en past het toe op zijn vleesch, op zijn vleesch gescheiden van zijn bloed: èn zijn vleesch èn zijn bloed zijn voeding ten eeuwigen leven. Velen vertalen: »zult gij in u het leven niet hebben"; beter vertalen we het Latijn naar het Grieksch: οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς: «zult gij in u geen leven hebben", dat is: dood zijn.

[2]) Dit slotvers duidt aan, dat het *brood*, waarvan Jesus in het begin sprak, het *vleesch en bloed* is, waarmede Hij zijne rede eindigt; en dat bijgevolg *één* onderwerp aan deze rede ten gronde ligt.

eten van *vleesch* [1]). Zeer velen van hen (o. a. Chrys., Maldon., Fillion, Knab.) meenen zelfs, dat de *spijs*, waarmede Jesus zijne rede aanvangt, niet hetzelfde aanduidt als het brood en het vleesch; zoodat dan een *drievoudig* onderwerp ontstaat [2]).

Dat Jesus' *brood* en Jesus' *vleesch* niet wezenlijk van elkander moeten onderscheiden worden, blijkt, dunkt ons, duidelijk:

1°. uit v. 52: »en het *brood*, dat ik u geven zal *is* mijn *vleesch* voor het leven der wereld";

2°. uit het slotvers 59: na zijn *vleesch* en *bloed* als noodzakelijk voor een ieder, als waarachtige spijs en drank ten eeuwigen leven te hebben voorgehouden, besluit Jesus: »*dit* is het *brood*, dat uit den hemel is nedergedaald .... die *dit brood* eet, zal leven in eeuwigheid";

3°. uit het *eeuwige leven* en de *verrijzenis*, die beide worden toegeschreven eerst aan het *brood* (v. 33, 35, 47, 50, 52*a*), daarna eveneens aan het *vleesch* (v. 52*b*, 55, 58).

Jesus wilde de schare eene *spijs* geven, die *eeuwig leven* zou voeden; die spijs verdiende door hen meer behartigd te worden (v. 27): ziedaar Jesus' aanhef. Die spijs zou hun aandeel worden, als zij aan Hem wilden gelooven (v. 29): ziedaar de voorwaarde. Welke is die spijs ten eeuwigen leven? »Ik ben het *brood* des *levens*" (v. 35). Komt slechts; ik wijs niemand af: ik zal u voeden ten *eeuwigen leven*, ik zal u doen *verrijzen* uit het graf (v. 35—40). Als *levengevend brood* ben ik uit den hemel nedergedaald (v. 47—52). En welk brood zal ik u geven? »En het brood dat ik u geven zal is mijn *vleesch* voor het *leven* der wereld" (v. 52): »die mijn *vleesch* eet en mijn *bloed* drinkt, heeft *eeuwig leven*; en ik zal hem *opwekken* ten jongsten dage" (v. 55). En het besluit: »Dit is het *brood*, dat uit den hemel is nedergedaald .... die dit brood eet, zal *leven in eeuwigheid*" (v. 59).

---

[1]) Volgens eenigen hunner is Jesus naar zijne *Godheid* het brood, naar zijne *menschheid* het vleesch; volgens anderen is Jesus als *Godsgezant*, *leeraar* en *Zaligmaker* het brood, als tegenwoordig in de H. Eucharistie het vleesch en bloed. De eucharistische rede begint volgens Wiseman met v. 48, volgens anderen met v. 51 of 52*b*.

[2]) Door spijs verstaan zij alle *goede werken*.

Ook de *spijs* van Jesus' aanhef moet dan niet onderscheiden worden van het brood, noch van het vleesch. Ons dunkt, de samenhang beslist.

Werpt men echter op: *a.* het brood gewordt ons door den *Vader* (v. 32), het vleesch gewordt ons door den *Zoon* (v. 52); en *b.* het brood *geeft* de Vader (v. 32), het vleesch *zal* de Zoon geven (v. 52);

dan antwoorden wij: de Vader geeft niet zelf het *leven*, maar door zijn Zoon; immers, »de Vader heeft mij gezonden", zegt Jesus, opdat »hij die mij eet, leve van mij" (v. 58): *a.* derhalve geven *beide* de spijs des levens, de Vader *middellijk*, de Zoon *onmiddellijk*; *b.* in zooverre de spijs des levens door den Vader wordt geschonken, kon Jesus zeggen: de Vader *geeft* ze u: het geschenk des Vaders stond daar vóór hen; in zooverre die spijs door den Zoon wordt verstrekt, moest Jesus zeggen: ik *zal* u die geven, want de spijs moest nog bereid worden.

Wat nu is dat ééne onderwerp dezer rede?

Wij zeiden het reeds: volgens de overgroote meerderheid der jongere exegeten *de belofte der H. Eucharistie*. Wij willen aantoonen, dat de andere verklaring: *Jesus, onze Verlosser, onze Zaligmaker door het vergieten van zijn bloed aan het kruis*, ook voor ons, Katholieken, minstens goed recht heeft.

II. Kerkelijke verklaring.

Door *kerkelijke* verklaring verstaan wij hier niet eene authentieke uitlegging, door het kerkelijk leergezag voorgeschreven — zulk eene verklaring bestaat niet omtrent Joan. VI — maar eene door H. Vaders en erkende godgeleerden gesanctioneerde uitlegging — en zulk eene verklaring bestaat omtrent Joan VI, afwijkende van de thans bijna algemeene eucharistische verklaring.

Door kerkelijke *verklaring* verstaan wij verklaring van den *letterlijken* Bijbelzin, en wel, wat Christus door deze rede den Joden op de *eerste* plaats wilde leeren. De vraag is niet: Kan de rede van Jesus ook met grond worden *uitgestrekt*

tot het hoogheilig Sacrament, hetzij met, hetzij zonder redeneering? Ook niet: *Zinspeelt* Jesus niet op de H. Eucharistie? Noch: Kan de eucharistische verklaring niet in Jesus' woorden treffend worden *ingelegd?* Wij vragen niet naar den *secondair*-letterlijken, niet naar den *gevolgelijken* (sensus consequens), niet naar den *toepasselijken* (sensus accommodatitius), niet naar den *mystieken* (sensus mysticus illatus) Bijbelzin, maar naar den door Jesus op de *eerste* plaats bedoelden *letterlijken* zin (sensus litteralis primarius).

Dit nu vooropgesteld zijnde, beweren wij: er bestaat van ouds met goed recht eene kerkelijke verklaring, die Joan. VI uitlegt op de *eerste* plaats van Jesus' zoendood voor het leven der wereld.

A. Origenes en Eusebius.

Uit de kerkelijke letterkunde der drie eerste eeuwen zijn ons slechts twee voorstanders eener niet-eucharistische verklaring bekend: *Origenes* en *Eusebius*.

1. *Origenes*, handelende over de mosaïsche wetten omtrent reine en onreine spijzen, bespreekt ook Jesus' woorden over de noodzakelijkheid van het eten van zijn vleesch en het drinken van zijn bloed, en over het waarlijk spijs- en drankzijn van dat vleesch en bloed (Joan. VI, 54 en 56). Na die twee verzen te hebben aangehaald, verklaart hij [1]: »Derhalve, omdat Jesus geheel en al rein is, is geheel zijn vleesch spijs, en geheel zijn bloed drank: aangezien al zijn daden heilig en al zijn woorden waar zijn. *Daarom* dan ook is zijn vleesch waarachtige spijs en zijn bloed waarachtige drank. Want met het vleesch en bloed van zijn *woord* drenkt Hij geheel het menschdom als met een reine spijs en drank".

2. In dienzelfden geest verklaart *Eusebius van Caesarea* Jesus' rede. Hij legt tegen den ketter Marcellus Jesus' antwoord aan de morrende Joden: »de woorden, die ik tot u

[1]) *In Lev. hom.* VII, n. 5 (M. G. XII, 486 v.v.)

gesproken heb, zijn geest en leven" (Joan. VI, 64) aldus uit [1]): »Hierdoor wilde hij hun leeren, dat zij, wat zij aangaande het vleesch en bloed gehoord hadden, *geestelijk* moesten verstaan. Wilt niet meenen, dat ik spreek van het vleesch dat ik omdraag, als moest gij dat eten; denkt ook niet, dat ik u gebied, zinnelijk en lichamelijk bloed te drinken; gij weet toch zeer goed, dat de woorden, die ik tot u gesproken heb, geest en leven zijn: zóó, dat zijne *woorden* en zijne *taal* vleesch en bloed zijn; en als iemand die eet, hij zal, als met hemelsche spijs gevoed, het eeuwige leven deelachtig worden".

Wij willen juist geen wetenschappelijke waarde toekennen aan deze verklaring van Joannes VI, noch het gezag, in zake Schriftverklaring, van deze twee oude geleerden overschatten: Origenes toch is een type van alexandrijnsche idealistische schriftverklaring, en Eusebius was te zeer vol bewondering voor Origenes om in deze ver boven zijn meester te staan. Evenwel blijkt uit hunne verklaring van Joan. VI, dat zij de eucharistische verklaring niet als traditioneel hebben gekend. Ook blijkt, dat wij het slotwoord niet mogen onderschrijven, waarmede Dr. V. Schmitt zijn historisch-kritisch onderzoek naar de oudste exegese omtrent Joan. VI besluit [2]): »Die Exegese, welche die aufblühende patristische Literaturperiode und die alexandrinische Schule im besonderen van Joh. 6 gibt, stimmt *a.* mit der Erklärung der katholischen Exegeten, welche V. 51b ff. von der Eucharistie auffassen, vollkommen überein, bietet also der Erklärung von einer bloss figürlichen Speise keine Stütze". Ook niet hierom, wijl de Dr. toespelingen op en aanpassingen aan Joan. VI, zoo veelvuldig bij de Ouden in gebruik, als letterlijke zinsverklaringen meermalen aandient.

---

1) *De eccles. theol.* L. III, c. 12 (M. G. XXIV, 1022 v.v.)

2) *Die Verheissung der Eucharistie* (Joh. VI) *bei den Vätern.* Historisch-kritisch dargestellt von Dr. Valentin Schmitt. *Erstes Buch: Grundlegung und patristische Literatur bis Constantin einschliesslich der alexandrinischen Schule.* Würzburg, 1900. S. 121. Een vervolg is zoo juist verschenen. Wij verwachten, dat de schrijver omtrent zijn eucharistische verklaring bij de studie van Innocentius I en Augustinus tot andere inzichten zal geraken.

B. H. Innocentius I en H. Augustinus.

De vijfde eeuw had niet weinig te kampen tegen de ketterij van Pelagius en Caelestius, die de noodzakelijkheid der genade bestreden. Paus Innocentius I en Augustinus zijn de kampioenen der katholieke leer.

3. *H. Innocentius I.* In het jaar 416 vergaderden 59 africaansche bisschoppen, waaronder Augustinus, te Mileve in Numidië om de Pelagiaansche dwaling te veroordeelen. Zij zonden een synodaal schrijven aan Paus Innocentius I, ten einde hem verslag uit te brengen over hunne besluiten. Ook deze Pelagiaansche dwaling hadden zij veroordeeld [1]: »Zij beweren met eene roekeloosheid, die aan het Christendom geheel vreemd is, dat ook kleine kinderen (als zij door geen enkel Sacrament van Christus' genade besproeid zijn) het leven zullen bezitten".

De Paus trad op in het volle bewustzijn van zijn primaat en opperst leergezag, zooals de aanhef van zijn schrijven aantoont. Aangaande de ongedoopte kinderen schreef hij [2]: »Allerdwaast is het — zooals uwe Broederschap beweert, dat zij prediken — dat den kinderen zonder de genade des doopsels de belooning des eeuwigen levens kan geschonken worden. *Zoo zij toch het vleesch van den Zoon des menschen niet gegeten en zijn bloed niet gedronken hebben, zullen zij geen leven in zich hebben.* Die echter dit [leven] in hen aannemen zonder de wedergeboorte, komen mij voor het doopsel zelf te niet te willen doen, daar zij prediken, dat ze [de kinderen] in het bezit zijn van datgene, wat geloofd wordt slechts door het doopsel gegeven te kunnen worden".

Dit pauselijk dogmatisch schrijven is voor ons van groot belang. Joan. VI, 54 geldt als bewijs voor de noodzakelijkheid des *Doopsels*, of liever van de *genade*, die door het Doopsel

---

[1]) *Conciliorum collectio regia maxima*, Labbei-Cossartii-Harduini, Parisiis 1715, I, col. 1223.

[2]) *Conc. coll.* cit. I, col. 1029.

gegeven wordt [1]). De *eucharistische* verklaring is hier niet aan te nemen: de kinderen eten Jesus' vleesch en drinken Jesus' bloed in het Doopsel. Dit eten en drinken is een mystiek nuttigen van dat vleesch en bloed, het deelachtig worden aan Jesus' kruisdood. Wij zien dan hieruit, hoe destijds Joan. VI te Rome werd verklaard; en ook, dat de roomsche verklaring in Africa geldend was, ja, nog wel tot staving van een dogma tegen Pelagius werd aanvaard.

4. *H. Augustinus.* De bisschop van Hippo, de groote leeraar, die in allen strijd aan Rome's zijde stond en bij allen twijfel Rome's uitspraken liet beslissen, had ook grooten eerbied voor deze pauselijke verklaring van Joan. VI. In zijn werk *Contra duas epistolas Pelagianorum libri IV*, omtrent 430 vervaardigd [2]), haalt hij dan ook het geheele bovenvermelde citaat van Paus Innocentius woordelijk aan [3]), en in zijn *186en Brief* schrijft hij aan bisschop Paulinus [4]), dat de Pelagianen hunne leer blijven volhouden tegen de woorden des Heeren in (Joan. VI, 49. 50. 54) en »tegen het gezag van den Heiligen Stoel, alwaar, toen over deze zaak gehandeld werd, dit getuigenis uit het evangelie is aangehaald, opdat men niet zou gelooven, dat ongedoopte kinderen het leven zouden kunnen bezitten".

Maar reeds lang voor 416 had Augustinus deze niet-eucharistische verklaring van Joan. VI tot de zijne gemaakt.

---

[1]) Niet, dat wij aan deze aanhaling van, aan dit beroep op Joan. VI, 54 eene grootere waarde toekennen, dan er inderdaad in gelegen is: de Paus verklaart hier niet *authentiek*, hoe Joan. VI, 54 moet verstaan worden, maar wat van de noodzakelijkheid des Doopsels moet geloofd worden; zijn beroep op Joan. VI, 54 leert ons slechts, hoe destijds dat woord des Heeren door den Paus verstaan werd. Zóó beroept zich ook Leo XIII in zijne encycliek over de H. Eucharistie *(Mirae caritatis)* van 28 Mei 1902 op Joan. VI. 27, 48, 52, 54, en Zijne Heiligheid verstaat diensvolgens Jesus *geheele* rede van de H. Eucharistie. Leo XIII wilde hier eehter niets verklaren omtrent Joan. VI, evenmin als de H. Innocentius I. Leo XIII volgt slechts den *Catechismus Romanus.*

[2]) Fessler-Jungmann, *Institutiones Patrologiae*, II, p. 325.

[3]) Lib. II, c. 4, n. 7 (M. L. XLIV, 576).

[4]) N. 28 et 29 (M. L. XXXIII, 826).

In zijn exegetisch werk *Libri quatuor de doctrina christiana*, dat grootendeels omstreeks 397 is geschreven [1]), verklaart hij Joan. VI, 54: »Het is derhalve beeldspraak, die beveelt *deelachtig te worden aan Jesus' lijden* en aangenaam en ten nutte in zijn geheugen te bewaren, dat zijn vleesch voor ons gekruisigd en gewond is" [2]). Reeds in zijn eerste werk tegen de Pelagianen, *De peccatorum meritis et remissione libri tres*, omtrent 412 geschreven [3]), wordt Joan. VI, 54 tegen hen ingebracht en luidt het [4]): »Zal iemand ook dit durven zeggen, dat deze uitspraak [Joan. VI, 54] niet op de kinderen betrekking heeft, en dat zij zonder deelachtig te worden aan dit vleesch en bloed in zich het leven kunnen hebben?" Ten slotte lezen wij in zijn *Tractatus 124 in Joannis Evangelium* [5]), omtrent 416 vervaardigd [6]): »die dit [voedsel] niet neemt, heeft geen leven; die het neemt, heeft leven, en wel eeuwig leven. Hij wil dan, dat deze spijs en drank verstaan worde van de *gemeenschap met zijn lichaam en zijne ledematen*, hetwelk [lichaam] is zijne *heilige kerk* in de voorbestemden en de geroepenen en de gerechtvaardigden en de verheerlijkten".

Wij willen natuurlijk niet beweren, dat de H. Augustinus nooit de H. Eucharistie bij Joan. VI heeft ter sprake gebracht. Jesus' vleesch en bloed wordt naar zijne verklaring op verschillende wijzen genuttigd; maar allertreffendst in de H. Eucharistie. Het zou dan wel bevreemding wekken, hadde de H. Leeraar dáár nooit aan de H. Eucharistie gedacht. De aangehaalde citaten geven ons echter duidelijk aan, welke verklaring de H. Augustinus voor de letterlijke, de eerstbedoelde hield.

Fillion [7]) beroept zich op twee plaatsen van den Heilige:

---

1) Fessler-Jungmann, o. c. p. 353.
2) Lib. III, c. 16 (M. L. XXXIV, 75).
3) Fessler-Jungmann, o. c. p. 315,
4) Lib. I, n. 27 (M L. XLIV, 124).
5) Tract. XXVI, n. 15 (M. L. XXXV, 1614).
6) Fessler-Jungmann, o. c. p. 361.
7) *Comment. in Joan.* VI, 48.

Tract. in Joan. XXVI, n. 15 en *De Civ. Dei*, XX, 25 (bedoeld wordt XXI, 25 : M. L. XLI, 741), als zou hij op lateren leeftijd zijne vroegere verklaring hebben »teruggetrokken". Voor de eerste plaats verwijzen wij naar het laatste van de boven aangehaalde citaten, dat genomen is uit hetzelfde tractaat, dat wordt opgeworpen, ja uit hetzelfde nummer. Aangaande de tweede plaats willen wij nog een klein citaatje geven eveneens uit hetzelfde werk, dat wordt opgeworpen, *De Civ. Dei*, ja uit hetzelfde boek, uit hetzelfde hoofdstuk, maar eenige regels verder : »De Heer zelf heeft aangetoond, wat het is: Christus lichaam eten en zijn bloed drinken, niet enkel in het Sacrament, maar met de daad. Dit immers is: *in Christus blijven*, opdat ook Christus in hem blijve. Zóó immers heeft Hij dit gezegd, als zeide Hij: Die niet in mij blijft en in wien ik niet blijf, hij zegge niet of meene niet mijn lichaam te eten of mijn bloed te drinken".

Corluy [1]) en Liagre [2]) beroepen zich met Maldonatus [3]) voor de eucharistische verklaring op de »zoo goed als algemeene verklaring der Vaders, waaraan de katholieke exegeet zich houden moet". Het is reeds voldoende gebleken en het zal nog meer blijken, hoe ongegrond deze bewering is. Daarenboven valt op de citaten der H. Vaders, die de eucharistische verklaring heeten voorgestaan te hebben, nog heel wat af te dingen.

C. H. Thomas en H. Bonaventura

Hoe hoog Innocentius' en Augustinus' verklaring in de middeleeuwen stond aangeschreven, leeren ons de vorsten der Scholastiek. Zij stelden zich de vraag: Is het nuttigen der H. Eucharistie een noodzakelijk middel ter zaligheid? De noodzakelijkheid des *middels* ontkenden zij. Maar, zoo wierpen zij zich zelven op, er staat toch geschreven: »Zoo

---

1) *Comment. in Joan.* Diss. in VI, 48—59 en *Spicil.* II, p. 361.
2) *Comment. in Joan.* VI, 52.
3) *Comment. in Joan.* VI, 51, 54.

gij het vleesch van den Zoon des menschen niet eet en zijn bloed niet drinkt, zult gij in u geen leven hebben".

5. *H. Thomas.* De Engelachtige Leeraar beantwoordt zijne opwerping met deze woorden [1]): »Dat woord des Heeren moet verstaan worden van een *geestelijk* nuttigen, en niet *enkel* van het sacramenteele, gelijk Augustinus verklaart". En op eene andere plaats [2]): »De Heer spreekt van een *geestelijk* nuttigen, zonder hetwelk de zaligheid onmogelijk is".

6. *H. Bonaventura.* De Serafijnsche Leeraar lost de gemaakte opwerping niet anders op [3]): »Het woord van Joannes, of van den Heer bij Joannes, wordt verstaan van een *geestelijk* nuttigen, dat geschiedt door geloof en liefde; zonder dit wordt geen volwassene zalig, en het bestaat ook eenigszins in een kind, in zooverre het wordt ingelijfd". En waar hij *ex professo* dit hoofdstuk van het Joannes' Evangelie behandelt [4]), daar blijft hij zich volkomen gelijk met een beroep op Augustinus.

D. Cajetanus en Gandavensis.

De zestiende eeuw heeft men de gouden eeuw der exegese genoemd [5]). In haar midden ligt het Concilie van Trente. Twee exegeten komen naar voren, de eene vóór, de andere na Trente: deze andere, later bisschop van Gent, nam als theoloog van koning Filips II aan het Concilie deel, de eerste was kardinaal.

7. *Cajetanus* († 1535). Kardinaal Thomas de Vio Cajetanus O. P., de bekende commentator van den H. Thomas, heeft ook als exegeet verdienste. Pater Knabenbauer S. J. zegt van hem [6]): »Hij pleegt den letterlijken zin kort en helder te verklaren". Hooren wij hem omtrent Joan. VI [7]).

---

1) *Sum. theol.* III, qu. 65, art. 4, ad. 2. Zie ook qu. 73, art. 3, ad 1.
2) *Sent. Lib. IV*, Dist. IX, qu. una, art. 1, qu. 2, ad 1.
3) *Sent. lib. IV*, Dist. XII, p. 2, art. 2, qu. 1, ad 1 (ed. Quar. IV, p. 294 s.)
4) *Comment. in Joan.* cap. VI (ed. Quar. VI, p. 335).
5) Cornely, *Introd. Gen.* p. 671 (ed. 1).
6) *Comment. in Joan.* p. 56.
7) *Comment.* IV, p. 333 s. (ed. Lugd. 1639).

Hij verklaart Joan. VI, 54: »Zoo gij u niet den dood van den Zoon des menschen benuttigt als spijs en drank, zult gij in u het leven des geestes niet hebben". Hij vraagt zich af, of de eucharistische verklaring niet door Jesus bedoeld is. De *absolute* noodzakelijkheid om Jesus vleesch en bloed te nuttigen, daar uitgesproken, brengt hem tot dit inzicht: »Het is duidelijk, dat het woord in zijn bedoeling (sermo formalis) niet handelt over het sacrament, maar over de zaak des sacraments (de re sacramenti), over de bron des sacraments". En daar in v. 55 *onvoorwaardelijk* het leven wordt toegezegd aan het nuttigen van Jesus' vleesch en bloed, terwijl de Eucharistie het leven voedt onder voorwaarde, dat men *waardig* communiceere, besluit hij aldaar: »Het blijkt alzoo duidelijk, dat er naar de letter geen spraak is van het eten en drinken van het sacrament der Eucharistie, maar van het eten en drinken van den dood van Jesus".

8. *Gandavensis* († 1575). Èn het gezag der Vaderen, èn de redenen door Cajetanus voorgesteld, èn nog andere door hem zelf aangebracht, deden Cornelius Jansenius, bisschop van Gent, in zijne hooggeroemde commentaren op zijn *Harmonia Evangelica* instemmen met de niet-eucharistische verklaring. Om misverstand te voorkomen teekent hij echter aan [1]): »Dat nu de heilige vaders herhaaldelijk deze plaats verklaard hebben van het sacramenteele nuttigen, is door hen bij wijze van uitbreiding en toepassing (per extensionem et accomodationem) zeer nuttig en tevens met reden (apte) en niet vreemd aan de bedoeling des Heeren geschied. Ik zeg nuttig, om namelijk toehoorders en lezers op te wekken tot een veelvuldig ontvangen van het heilzaam sacrament. En met reden, omdat onder het sacrament van brood en wijn het vleesch en bloed van Christus waarlijk is vervat; ook hierom, wijl datgene, wat hier absoluut wordt gezegd van Christus' vleesch en bloed, eveneens geldt van zijn vleesch en bloed, zooals het in het sacrament is vervat, vooral daar het vleesch en bloed van Christus met dit doel door Christus

---

1) *Comment. in Conc. Evang.* II, c. LIX, p. 458 (ed. Antv. 1613).

is ingesteld om als sacrament genuttigd te worden, opdat door het sacramenteel ontvangen ook het geloof [1]) in ons zou worden opgewekt, waardoor Christus geestelijk genuttigd wordt, en opdat wij de verzekering zouden hebben, dat Christus door het geloof in ons woont en in ons blijft. Hier komt bij, dat het waarschijnlijk is, dat Christus juist daarom het beeld van vleesch eten en bloed drinken te liever gebezigd heeft, wijl hij te eenen male zijn vleesch en bloed in werkelijkheid te nuttigen zou geven in zijn sacrament; zoodat hij, hoewel hij niet op de eerste plaats van het sacramenteele nuttigen gesproken heeft, toch ook daaraan gedacht heeft".

In het gezelschap van Cajetanus en Gandavensis ontmoeten wij nog — (geciteerd bij Bellarminus [2]) — de als exegeten minder bekende geleerden: Gabriel, kardinaal Nicolaus van Cusa († 1467), Tapper en Hessels; laatstgenoemde nam als theologant van Filips II deel aan het Concilie van Trente.

E. Concilie van Trente.

In twee zittingen heeft het Concilie van Trente de katholieke leer omtrent de H. Eucharistie vastgesteld: den 11 October 1551 tegen de Protestanten, die Christus' waarachtige tegenwoordigheid loochenden; en den 16 Juli 1562 tegen de Calixtijnen, die de H. Communie onder twee gedaanten voor allen, ook voor kinderen, ter zaligheid noodzakelijk predikten. Deze twee zittingen zijn in de officieële akten de 13e en de 21e.

In beide zittingen, hoeveel ook aangaande de H. Eucharistie is vastgesteld en verklaard, heeft het Concilie zich van alle beroep op Joan VI met opzet onthouden; meer nog, in de 21e zitting heeft het uitdrukkelijk erkend, dat er in de Kerk eene tweevoudige verklaring van Joan. VI bestaat.

---

1) Als Gand. zegt, dat Christus' vleesch en bloed door het *geloof* genuttigd wordt, dan bedoelt hij dit niet in den zin der Reformatie; want: »U alleen wordt gezegd te nuttigen, in wien is het geloof werkende door de liefde" (t. a. p. 466). *Geloof* is te verstaan in den algemeenen zin, waarin het zoo vaak door den H. Paulus gebezigd wordt: omvattende volle onderwerping aan de *geheele* wet des Evangelies. Cajetanus heeft zich echter duidelijker uitgedrukt.

2) *De Sacram. Euch.* I, c. 5.

In de 13e zitting wordt de katholieke leer der H. Eucharistie in 8 hoofdstukken verklaard. Joan. VI wordt zorgvuldig vermeden. Slechts dit lezen wij in het 2e hoofdstuk[1]): »Onze Zaligmaker... heeft gewild, dat dit sacrament als eene geestelijke zielespijs zou genomen worden, waardoor gevoed en gesterkt zouden worden zij, die leven van het leven van Hem, die gezegd heeft: *Die mij eet, ook hij zal leven van mij*". Deze aanhaling is uit Joan. VI, 58. Men meene echter niet, dat hier door de Vaderen partij wordt gekozen voor de eucharistische verklaring. Zij leeren slechts, dat *Jesus, die* — met het oog op zijn kruis of op de H. Eucharistie — *gezegd heeft*: »die van mij eet, zal van mij leven", dit sacrament als zielespijs heeft aangeboden en voorgeschreven. Hunne meening blijkt overigens duidelijk uit de 21e zitting.

In deze 21e zitting wordt de katholieke leer vastgesteld en verklaard tegen de Calixtijnen. Voor hunne opvattingen beriepen zij zich op Joan. VI, 54: »Zoo gij het vleesch van den Zoon des menschen niet eet en zijn bloed niet drinkt, zult gij in u geen leven hebben". Hunne dwaalleer werd gedoemd in 4 canons. Wat de opgeworpen tekst van Joan. VI betreft, antwoordden de Vaderen[2]): »Ook niet uit die rede bij Joan. VI besluit men te recht, dat de communie onder de beide gedaanten door den Heer is voorgeschreven, hoe men die rede ook verstaan moge volgens de *verschillende verklaringen* der heilige Vaders en leeraars. Immers hij die gezegd heeft: *Zoo gij het vleesch van den Zoon des menschen niet eet en zijn bloed niet drinkt, zult gij in u geen leven hebben*, heeft ook gezegd: *Als iemand van dit brood eet, hij zal leven in eeuwigheid*" enz.

Het schijnt, dat hier de eucharistische verklaring in bescherming wordt genomen. Niet echter, omdat zij de ware geoordeeld wordt, maar slechts in zooverre, dat die verklaring, door andere H. Vaders en leeraars voorgestaan,

---

1) *Canones et decreta Concilii Tridentini*, ses. 13, cap. 2

2) *Canones* etc. ses. 21, cap. 1: »Sed neque.... utcumque juxta varias sanctorum Patrum et doctorum interpretationes intelligatur".

geen bewijs is voor de Calixtijnsche dwaalleer. Misschien zeggen we nog beter, dat de Vaders uit de eucharistische verklaring van Joan. VI zelve, die de Calixtijnen voorstonden en opwierpen, hunne dwaalleer bij wijze van terugslag (retorsio argumenti) hebben willen bestrijden. Vraagt men: Kan men dan, tenminste tusschen de regels door, niet eenige sympathie van Trente lezen voor de eucharistische verklaring? Ons dunkt: het tegendeel is eerder waar. De redactie, zooals ze vóór ons ligt, met dat: »*hoe men ook*" enz., — dat wij verstaan als: »*ook dan niet, als men de eucharistische verklaring voorstaat*" — doet de niet-eucharistische verklaring op den voorgrond treden. Maar dat daargelaten, dit willen wij slechts laten gelden: de verklaring van Jesus' kruisdood is door Trente *uitdrukkelijk* erkend en geeerbiedigd.

Wij begrijpen dan niet, hoe de scherpzinnige leuvensche Jezuiet, P. Corluy [1]), met verwijzing naar de twee aangehaalde citaten van Trente, heeft kunnen beweren, dat het Concilie deze rede van Joan. VI op de eerste plaats van de H. Euch. heeft verstaan. Heeft hij misschien met Lipman [2]) gemeend, dat de woorden: »hoe men ook" enz. doelen op een andere twistvraag, namelijk: *waar* Jesus van de H. Eucharistie begint te spreken: reeds in den aanvang of eerst later? Maar hem zullen toch de bijzonderheden niet onbekend geweest zijn, die Kard. Pallavicini S. J. mededeelt omtrent deze 21e zitting? In de vóórzittingen, bij het behandelen der schemata, dreigde een lang dispuut te zullen ontstaan. Kard. Seripandus S. J., de voorzitter, wist met groote wijsheid alle nutteloos tijdverlies te besparen door de volgende verklaring [3]): »Er bestaat een tweevoudig dispuut over dat hoofdstuk van Joannes: één met de ketters: of dáár krachtens goddelijk gebod en uit noodzakelijkheid der zaligheid aan alle geloovigen het nuttigen der Eucharistie geboden wordt onder beide gedaanten; een ander onder de katholieken: of daar sprake is van de sacra-

---

[1]) *Comment. in Joan.* Diss. in Joan. VI, 48—59, p. 147. Ook *Spicil.* II, p. 361.

[2]) *Het Nieuwe Testament*, Joan. VI, 55, noot 36, bl. 455.

[3]) *Vera Concilii Tridentini historia* l. 17, c. 11 (editio latina J. B. Giattino S. J. Antv. 1670) III, p. 640 v.v.

menteele vereeniging of alleen van de geestelijke. Het eerste dispuut wordt door de uitspraak van het voorbereide dekreet getroffen ... aangaande het laatste dispuut wordt niets in dat dekreet vastgesteld, niets gezegd."

De nieuwe uitgave der Akten van Trente, die in bewerking is, zal wellicht nog meer licht op deze vraag laten vallen.

F. Na Trente.

Een exegect van naam was in de dagen, die kort na Trente volgden, de geleerde spaansche Jezuiet *Joannes Maldonatus* († 1583). Hij stond hoog aangeschreven bij Paus Gregorius XIII, die hem voor de nieuwe uitgave der Septuagint naar Rome riep. De verklaring van Jesus' kruisdood vond bij hem geen genade. Ze streed, volgens zijne meening, niet alleen met het algemeen gevoelen der H. Vaders — ook Origenes en Augustinus, ja zelfs de Trentsche Vaders worden geciteerd — maar ze was ook totaal onredelijk. Van de eucharistische verklaring leert hij [1]): »Zij die daarvan afwijken, komen mij voor, als zij ketters zijn, boos, als zij katholieken zijn, roekeloos te handelen."

Hebben deze woorden invloed gehad? Feit is het, dat de eucharistische verklaring naar voren is getreden en dat de andere is verdrongen. Onder de dogmatici van dien tijd staat *Bellarminus S. J.* († 1621) de eucharistische verklaring voor als de verklaring der H. Vaders en Leeraars — Augustinus en Thomas en Trente hadden haar ook gehouden — en de andere wordt door hem om hare ongerijmdheden uitgestooten [2]). Heeft men misschien de waarde van den *Catechismus Romanus* overschat?

Wij begrijpen de omstandigheden, die er toe geleid hebben Joan. VI met voorliefde van de H. Eucharistie te verklaren; wij waardeeren ook den ijver, waarmede die verdienstelijke godgeleerden de H. Eucharistie hebben verdedigd met hunne

---

1) *Comment in Quat. Evang*, in Joan. VI, 51.

2) *De Sacram. Euch.* lib. 1, cap. 5 en 7.

pen, terwijl anderen het deden met hun bloed. Maar voor-ingenomenheid is niet goed te keuren. Wij mogen niet afwijken van de verklaringen der Vaders, als zij eenstemmig zijn en geloofsplaatsen verklaren; maar omtrent Joan. VI bestaat die eenstemmigheid niet, zooals de Vaders van Trente zelven beslissen.

Welnu, is het dan *roekeloos* de eucharistische verklaring in twijfel te trekken? *Roekeloos* aan de zijde van Paus Innocentius en Augustinus, van Thomas en Bonaventura, van Cajetanus en Gandavensis, van de Vaderen van Trente te staan? En nochtans wordt zulks beweerd, ook heden nog door Corluy en Liagre, door Knabenbauer [1]) en Fillion; laatstgenoemde zegt zelfs [2]): »Il y aurait une *suprême* témérité à le nier [que Jésus a daigné promettre l'Eucharistie dans ce discours]", en Corluy spreekt [3]) van »*minstens* roekeloos". Reeds voor ruim 50 jaren schreef P. v. d. Velden [4]): »Ik zou op zoo groote mannen het brandmerk van roekeloosheid niet durven drukken".

Wij willen nog een weinig zeggen over de redelijke gronden, waarop die versmade verklaring steunt.

III. Goede gronden.

Zeggen wij eerst, wat aan de eucharistische verklaring niet weinig in den weg staat; vervolgens wat de andere aanbeveelt; eindelijk wat op de gewone opwerpingen kan geantwoord worden.

1. De *eucharistische* verklaring ontmoet *bezwaar* in:

a. Joan. VI, 54: »Zoo gij het vleesch van den Zoon des menschen niet eet *en* zijn bloed niet drinkt, *zult gij in u geen leven hebben*". Deze vertaling is juist, zooals wij aanteekenden; ook Maldonatus wijst er ons op zóó te vertalen: »Zult gij *geen leven* hebben" d. i. *dood* zijn. Maar is dan de Eucharistie niet een sacrament der *levenden?* Slechts zij, die

1) *Comment. in Joan.* VI, 52.
2) *Comment. in Joan.* VI, 48, p. 135.
3) *Comment. in Joan. Diss. in Joan. VI*, 48—59, p. 147 en *Spicil.* II, p. 361.
4) *Principia Theol. Mor.* II, p. 139 (ed. Piati, 1882).

het leven hebben, mogen aanzitten aan de Tafel des Heeren. Volgens deze leer zal men dan de woorden: »Zult gij in U geen leven hebben": οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς, moeten verklaren: zult gij het leven in u niet *bewaren*. Is deze exegese taalkundig nauwkeurig? Ook mag men in de uitdrukking: »vleesch *en* bloed" dat »en" niet verbindend verstaan, men moet er een »of" van maken. Dit echter kan, ook philologisch, als 't moet zijn. Nog moet de noodzakelijkheid des *middels*, die schijnt uitgesproken te worden, en onbepaald, zeer gematigd worden en tot volwassenen worden beperkt. Liefst maakt men er echter eene noodzakelijkheid des *gebods* van.

De andere verklaring kent deze bezwaren niet.

b. Joan. V, 55: »Die mijn vleesch eet en mijn bloed drinkt, heeft eeuwig leven". *Onvoorwaardelijk* geldt dit niet van de H. Eucharistie: slechts zij, die *waardig* communiceeren, ontvangen de vermeerdering der heiligmakende genade, die het leven der ziel is. Onder deze *voorwaarde* moet dan die goddelijke uitspraak worden verklaard. Ook dit nog: niet *het leven*, de heiligmakende genade, is de vrucht, althans niet de door Christus op de eerste plaats gewilde vrucht (effectus *per se*), der H. Eucharistie, maar de *vermeerdering* van dat leven; dit vers schijnt het echter anders te bedoelen.

De andere verklaring kent ook deze bezwaren niet.

2. De verklaring van het *deelachtig worden aan Jesus' kruisdood* wordt *aanbevolen* door:

a. Joan. VI, 52: »En het brood, dat ik geven zal, is mijn vleesch [dat ik *geven zal*] *voor het leven der wereld*". Zooals wij aanteekenden, mag de Vulgaat uit het Grieksch worden aangevuld: allen stemmen hiermede in. Verder verklaren allen de woorden: »dat ik geven zal voor het leven der wereld" van Jesus' kruisdood. Maar ligt het dan niet meer voor de hand, *Jesus' vleesch aan het kruis geofferd*, als de spijs, het brood, het vleesch te verstaan, waarover Jesus sprak, dan wel de H. Eucharistie, hoewel ook zij het waarachtige offervleesch, zelfs *als onbloedig offer*, bevat? Dit vers nu is de sleutel der volgende verzen.

b. Door het *geheim des kruises* zelven. Het *leven der ziel*, dat wij allen leven, en dat eeuwig duren zal, hebben wij te

danken aan *Jesus' kruisdood*. Het kruis van Christus is onze Boom des levens. Dit is de grondwaarheid van ons Christendom. Die grondwaarheid werd den Joden eene ergernis, den heidenen eene dwaasheid; voor ons is zij eene onbegrijpelijk groote genade Gods. Wij mogen er groot op gaan zóó zeer door God bemind te zijn geworden, dat Hij zijn Zoon voor ons ten beste gaf.

Als nu Christus gaat spreken, plechtig spreken, van de *bron* des levens, van de spijs, het brood des levens, verwacht men dan niet, dat Hij zal spreken van zijn kruis? Zeker, Christus heeft sacramenten ingesteld, die leven geven aan de ziel, maar dat zijn slechts *kanalen*, waarlangs het water uit de bron des kruises tot ons vloeit. Ook de H. Eucharistie ontleent haar bestaan aan het kruis: het offer des kruises wordt in de H. Eucharistie op onbloedige wijze niet alleen afgebeeld maar ook vernieuwd; als sacrament geeft de H. Eucharistie de genade, aan het kruis verdiend, door de waarachtige maar sacramenteele tegenwoordigheid van Jesus' vleesch en bloed. Het kruis is dan de bron des levens, de boom des levens, de spijs, het brood des levens,

Van deze grondwaarheid onzer christelijke leer is *Paulus de prediker* bij uitnemendheid. Hij stelde haar tegenover de joodsche wetten, waarin de Joden glorieerden; hunne glorie was vervallen met de vervulling des kruises. Vol geestdrift en jubel roept hij uit[1]): »Ik roem op niets anders dan op het kruis van onzen Heer Jesus Christus! Met Christus ben ik aan het kruis gehecht; maar niet ten doode: neen, ik leef! echter niet ik, maar Christus in mij!" — Vergelijk nu bij deze taal van Paulus Jesus' woorden (Joan. VI, 57 v.): »Die mijn vleesch eet en mijn bloed drinkt, blijft in mij, en ik in hem. Gelijk mijn Vader, die leeft, mij gezonden heeft, en ik van den Vader leef, zóó zal ook hij, die mij eet, leven van mij".

c. Deze grondwaarheid van het kruis is ook de gouden draad, die loopt door geheel het *Evangelie van Joannes*. In de inleiding stelt hij ons het Woord voor als God van God,

---

[1]) Gal. II, 19 v.v.; VI, 14.

het leven in zich hebbend, als gekomen om ons, die in Hem gelooven, *het leven van kinderen Gods* te geven (I. 4, 12, 13); en hij besluit zijn Evangelie: »Dit nu is geschreven, opdat gij zoudt gelooven, dat Jesus is de Christus, de Zoon van God, en gij geloovende *het leven* zoudt hebben in zijnen naam" (XX, 31).

Tusschen deze inleiding en dit slot liggen Jesus' woorden en leerredenen, altijd wijzende op *dat leven*, dat Hij kwam brengen uit den hemel. Terstond maakt de Dooper Hem bekend als het *Lam Gods*, dat de zonden der wereld wegneemt (I, 29); en in de volgende hoofdstukken herhaalt Jesus het telkens: »Ik moet *opgeheven worden* van de aarde om allen tot mij te trekken (III, 14—17; VIII, 28; XII, 32), ik *geef mijn leven* voor het leven der mijnen (X, 10—18; XII, 24 v; XVII, 2. 19), ik ben de *drank*, de *spijs* des levens, *het leven* zelf" (IV, 10—14; V, 24; VI, 27—59; VIII, 33—37; XI, 25—27). De gouden draad vertoont zich het schitterendst in Joan. VI, 27—59.

3. Wij willen nog eenige *bezwaren* uit den weg ruimen, die, naar veler meening te recht, tegen de verklaring van Jesus' kruisdood geopperd worden.

a. De *kerkelijke liturgie* maakt een veelvuldig gebruik van Joan. VI voor de H. Eucharistie.

Wij antwoorden: En dit zeer te recht.

Wij worden deelachtig aan de vruchten van Jesus' kruisdood vooral in de sacramenten. Zij zijn als zeven tafelen, waarop die goddelijke spijs in verschillenden vorm staat opgediend, geëvenredigd aan 's menschen behoeften. Zóó eet men Jesus' vleesch en drinkt men Jesus' bloed ten eeuwigen leven op meerdere wijzen.

Doch in de H. Eucharistie doet men zulks op eene *geheel bijzondere* wijze. In dit sacrament is door Gods vindingrijke liefde de beeldspraak nog werkelijkheid geworden. Hier bereiken Jesus' woorden: »Mijn vleesch is waarlijk spijs en mijn bloed is waarlijk drank" de hoogste vervulling. Is zijn vleesch spijs en zijn bloed drank in ieder sacrament, in de H. Eucharistie is dit nog waar in stoffelijken zin, waarneem-

baar voor de zintuigen. Wij gelooven dan ook gaarne met Gandavensis, dat Jesus, toen Hij de vruchten van zijn kruisdood, onvoorwaardelijk door allen te nuttigen, brood, ja zijn eigen vleesch en bloed noemde, dit deed met het oog op zijn allerheiligst sacrament, waarin zijn vleesch en bloed de gedaante van brood zou aannemen.

Maar de H. Eucharistie is niet alleen sacrament, zij is ook *offer*. Zij is eene afbeelding, zelfs eene onbloedige vernieuwing van het offer des kruises. Door de bediening van den priester offert Christus zelf, waarachtig tegenwoordig, zijn vleesch en zijn bloed, zoo pijnlijk aan het kruis gescheiden, onder twee onderscheidene en gescheidene gedaanten, onder de gedaanten van brood en van wijn, telken male aan zijnen Vader op als eene gedachtenis aan en eene onbloedige herhaling van zijn bloedig kruisoffer. Dit geloof nu spreekt de H. Kerk uit, als zij zegt van het H. Misoffer, wat Christus zeide van zijn kruisdood. Kruis en altaar zijn één.

Zóó kan men de liturgie verstaan. Hier is meer dan bloote toepassing van Schriftuurplaatsen. Hier spreekt de H. Kerk den *letterlijken* zin van Jesus' woorden uit bij *één* sacrament, waarin die zin het toppunt heeft bereikt; bij *hetzelfde* offer als het offer des Kruises, waarvan Jesus sprak. Zóó sprak ook Jesus van *geheel* zijne Kerk: »De poorten der hel zullen haar niet overweldigen"; toch geldt dit vooral van *Rome*'s Kerk. Zóó zeggen ook wij van iederen *Paus:* op hem heeft Christus zijne Kerk gebouwd; en wij bedoelen *Petrus.*

b. Men beweert verder: De beeldspraak: iemands *vleesch eten, bloed drinken,* had bij de Joden eene vijandige beteekenis: iemand haten, zoeken te verdelgen.

Wij antwoorden: Bestond die beteekenis nog en was zij nog algemeen ten tijde van Christus? Wij zijn geneigd het te ontkennen, wijl de ongeloovige Joden niet aan deze beteekenis gedacht hebben. Zouden zij niet gesproken hebben: wij willen u niet dooden? Maar laat het zijn. Kan naast de hoogst vijandige beteekenis ook niet eene hoogst vriendschappelijke beteekenis in die uitdrukking gelegen hebben, naar de wijze van het Fransche »sacrer Dieu" en het Grieksch-Latijnsche

»anathema"? Of liever, mocht Jesus, die altijd in beelden sprak, ook deze nieuwe beeldspraak niet gebruiken, om de hoogste liefde uit te drukken, die Hij den zijnen toonen zou? Dat zijn woorden in weldadigen zin moesten opgenomen worden, was immers meer dan duidelijk uit de geheele rede. En wat is die beeldspraak schoon! Kon Hij de idee: zich het vergieten van zijn bloed ten nutte maken ten leven, schooner uitdrukken, dan door te spreken van: zijn vleesch eten en zijn bloed drinken? Vleesch en bloed beide moesten genuttigd worden, want juist in de scheiding van zijn vleesch en zijn bloed zou de spijs gelegen zijn.

c. Eindelijk nog: De H. Joannes is gewoon Jesus' beeldspraak, waar die niet duidelijk is, *nader te verklaren.*

Wij antwoorden: Èn Jesus èn Joannes hebben aan de rede iets toegevoegd, waaruit men kan opmaken, dat de rede over Jesus' dood handelde. De Joden, zooals wij zagen, vonden Jesus' rede te hard. Zij morden: Wie kan zoo iets aanhooren? Maar Jesus kwam hun nogmaals tegemoet: Uwe opvatting is te vleeschelijk; mijn lichaam zal ten hemel opgaan; ik sprak van geestelijk leven. Doch neen, zij waren onwillig (v. 61—64). Toen sprak Hij tot hen zijn laatste woord: »Dan, er zijn sommigen van u, die niet gelooven" — Joannes lascht hier even in: »Jesus toch wist van af het begin, wie ongeloovig waren, en *wie hem zou verraden*" en laat dan weder Jesus spreken. — »En hij zeide: Daarom heb ik u gezegd: niemand kan tot mij komen, tenzij het hem van mijnen Vader gegeven is". En zij gingen van hem weg, velen hunner (v. 65—67).

Hier vragen wij: Hoe komt Joannes aan dat ingevoegde »en wie hem zou verraden"? Is er dan van Jesus' dood, van zijn verrader sprake geweest? Joannes geeft hier te kennen, dat Jesus' rede doelde op zijn sterven, en hij wil hier verklaren, dat Jesus toen reeds wist, wie Hem in dien dood zou overleveren.

Ook Jesus zelf zal er op wijzen. Toen dan zoovelen heengingen, vroeg Jesus zijn Apostelen, of ook zij niet wilden heengaan. Neen, Heer! zeide Petrus, wij gelooven, dat Gij ons

leidt ten eeuwigen leven: Gij zijt de Zoon van God! (v. 68 – 70). Nu voorspelde hun Jesus: »Heb ik niet u twaalf uitgekozen? En *één van u is een duivel*" (v. 71). Joannes verklaart het ons: »Hij zeide dit van Judas Iscarioth, Simon's zoon; want deze, één der twaalf zijnde, zou hem *overleveren* (v. 72).

Wij vragen weder: Wat samenhang doet Jesus hier van den verrader Judas gewagen? In de eucharistische verklaring kan hier moeielijk samenhang gevonden worden. Heeft Jesus echter van zijn kruisdood gesproken, dan ligt het voor de hand, dat Hij, nu de Apostelen zeggen: »Wij gelooven", hervat: en toch één van u zal mij dien dood bereiden.

En hiermede is ons betoog geëindigd. Er bestaat alzoo hoog kerkelijk gezag voor de verklaring van Joan. VI, die wij besproken hebben; ook goede gronden maken haar aannemelijk.

Laten wij dan niet Joan. VI voldoende achten om ons allerheiligst dogma der Eucharistie te verdedigen tegen onze dwalende broeders. Zwakke bewijzen verzwakken de stelling. Jesus' woord: »Dit is mijn lichaam... dit is mijn bloed" is immers overduidelijk. Laten wij ook een ieder vrij Joan. VI te verklaren naar believen. Wij geven volgaarne toe, dat het bijna niet mogelijk is Joan. VI te lezen zonder te denken aan de H. Eucharistie, waarin Jesus' woorden zóó treffend worden bewaarheid. Wij zouden zelven de eersten willen zijn om met de taal van Joan. VI den lof te zingen van het allerheiligste Sacrament. Wij zouden met Jesus' woorden: »Mijn vleesch is waarlijk spijs" allen tot een veelvuldig nuttigen der H. Eucharistie willen aansporen en uitnoodigen. Maar als exegeet houden wij tevens staande: treffend schoon kunnen wij Jesus' rede verstaan van Jesus' kruisdood, door Hem zelven onder de ondankbaarste tegenspraak als 't ware bezongen als de spijs des levens voor de zondige menschen. Ze wordt een lied, het lied der hoogste liefde, gezongen door den Minnaar zelven om allen te bekoren. En vraagt ge een opschrift voor dat lied? Het luide: Bloedige liefde versmaad!

Weert. fr. ROMUALDUS PEETERS, O. F. M.

F. W. WEBER.

(Vervolg van Dl. CXXIII, blz. 131 vv.)

III.

In de jaren 65—66 bracht Weber eenige weken bij zijn schoonouders door, die uit Meschede naar Mariënmunster verhuisd waren en daar in een vleugel van de oude abdij woonden. De dichter vertoefde er gaarne. Door de ruime hallen en breede gangen van dit Benedictijnerklooster zweefden nog de eerwaarde schimmen van het doorluchtig verledene, en de hooge boogvensters gaven vrij uitzicht op een heerlijk landschap. Ongetwijfeld heeft dit rustige verblijf krachtigen invloed op *Dreizehnlinden* gehad.

Hier in de landelijke eenzaamheid leerde hij den vrijheer Guido von Haxthausen, een der deftigste geslachten uit het Paderborner land, kennen, wiens goed Vörden omtreeks een kwartier van Mariënmunster lag. Deze had volledige genezing van een maagkwaal bij dokter Weber gevonden. Uit vriendschap en erkentelijkheid bood hij hem zijn slot Thienhausen, nabij het Emmerdal gelegen, tot verblijf aan. Weber aarzelde; hij was er mee verlegen; eerst op herhaald verzoek en aandringen van den edelman nam hij aan. Inmiddels werd zijn huiselijk geluk vermeerderd door de geboorte van een flinken zoon (24 Febr. 1867). Men legde den overgelukkigen vader dezen telg in de armen, toen hij vroeg in den morgenstond ijlings van een zieke naar huis was gereden.

Dinsdag na Paschen betrok hij zijn nieuwe residentie (23 April 1867). Het oude, verweerde slot, met zijn hoogen gevel en toren, zich verheffend uit het dichte riet van een donkeren

vijver, midden in het water gelegen en door een woest, al te romantisch park omgeven, trok hem aanvankelijk weinig aan. Mettertijd ging het echter beter. »De burcht was — schrijft Weber — een interessant stuk middeleeuwen, een beetje verweerd, zooals behoort, maar in alle geval bezienswaardiger dan de Linden te Berlijn en soortgelijke moderne rommel". Het verwilderde park werd ter dege onderhanden genomen; bijl en snoeimes hielden onbarmhartig huis. De wegen werden met heldere kiezelsteenen bedekt, grasperken en bosschages van onkruid en struweel gezuiverd. Met fijnen smaak voor al wat edel en schoon is richtte Weber de benedenverdieping van het kasteel gezellig in en schiep daar voor zich en zijn huisgezin een vreedzaam rijk. De bovenverdiepingen liet hij ongerept; de hooge zalen en holle vertrekken waren met alle mogelijke en onmogelijke rariteiten en oudheden volgepropt en in een waren uitdragerswinkel en rommelzolder herschapen.

»Overoude lindeboomen met hun neerhangend looverdak staan aan den oprit der slotbrug, en aan de breede burchtgracht is onder de hooge vensters van de benedenverdieping een bloementuin ontwoekerd, die met de geheele sombere en ernstige omgeving een liefelijke tegenstelling vormt. Daar kweekt de dichter zijn prachtige rozen en daar staat ook zijn lievelingsbank onder een meer dan honderdjarigen vlierboom, die knoestig en vast met den meterdikken slotmuur samengegroeid is.

»Men roemt de gastvrijheid van het huis, de innemende vriendelijkheid van huisvrouw en kinderen en het vroolijke maal in de groote eetzaal met den geweldigen steenen haard, de oude gobelins en de gebeeldhouwde schrijnen, bonte wapens en schilderijen . . . En wanneer de vriendelijke gastheer den gast naar zijn ronde torenkamer leidt, dan is men voor goed aan het alledaagsche, kleinzielige geharrewar van de wereld en de armzaligheden van den dag ontrukt en droomt men gemakkelijk van vervlogen eeuwen. De zetels en andere meubels, de sieraden aan de wanden, de oude folianten . . . dit alles en nog veel meer versterkt de begoo-

cheling, waaraan men zich willoos overlaat. Buiten vormt de burchtgracht aan dezen kant een breeden vijver, met door riet omkransde oevers, met witte waterrozen op den gladden spiegel en van donkere dennen en pijnboomen omgeven. Door een opening ziet men ver weg naar Detmold en herkent, wanneer de lucht helder is, in het schemerblauw der bergen het Hermansgedenkteeken. Geheel de omgeving ademt stille woudeenzaamheid, slechts nu en dan door het geschreeuw van een valk onderbroken, terwijl dicht over het watervlak een ijsvogel als een blauwe flits gedruischloos voorbijschiet.

»Of liever, als de volle maan boven het glinsterende landschap staat, zoodat de vijver als vloeiend zilver vonkelt en alle boomkruinen met blanke sluiers behangen zijn, dan ligt er over het slot en het bosch zulk een betoovering, dat het gefluister van den nachtelijken wind in het riet als geestenstemmen klinkt en de teedere heen en weder golvende nevels elfengestalten schijnen te zijn. Somtijds straalt nog het licht der lamp uit het torenvertrek in den duisteren nacht; want de dichter luistert naar die stemmen en begroet die gestalten als vertrouwde vrienden; maar het zijn goede, zuivere geesten, die hun intrek bij hem nemen: op zijn harp is geen onzuivere toon" [1]).

In de romantische eenzaamheid van Thienhausen stond Weber's hof vol dichtbloemen. Het waren vertalingen, het was eigen werk.

Bijzonder gevoelde hij zich steeds tot Alfred Tennyson getrokken. Diens *Enoch Arden* en *Aylmer's Field* zette hij meesterlijk in het Duitsch over. Twee vereischten eener goede vertaling wist hij hier evenals altijd te honoreeren: juistheid van gedachte en vorm, om het origineel getrouw weer te geven; vrijheid, om het origineel naar de eigenaardigheid der eigen taal te smeden. Ook plantte hij weer Zweedsche en Noorsche bloempjes op Duitschen bodem over. Runeberg's *Markterinnerung* en *Das Grab in Perrho*, gedichtjes en novel-

[1]) Adolf Ebeling, *F. W. Weber und sein neuestes Werk: Marienblumen*, S. 6.

len van Björnstjerne Björnsen zond hij de wereld in, maar in onberispelijke Duitsche kleedij gestoken.

De vormende kracht, welke hij bij die vertalingen aanwon, kwam hem natuurlijk ten goede voor zijn eigen kinderen. Zij zien er alweer frisch en blozend uit. *Am Amboss*, waarin de dichter zijn eigen leven beschrijft, *Der lustige Vogel*, *Der Fusspfad*, een lyrische overweging, en de twee poëtische vertellingen *Im Hinterhalt* en *Vor der Himmelsthür* zullen het ten eeuwigen dage getuigen (1866—1870). —

»Doch eines bleibt das Höchste uns von allen;
Und muss denn Einer liegen oder fallen,
Dann siege du, mein Vaterland"

zóó dacht hij weleer met Ferdinande von Brackel over den oorlog van '66, schoon hij nog altijd hoopte, dat de broederkrijg tusschen Pruisen en Oostenrijk om den voorrang in Duitschland niet doorgaan zou.

Over zijn parlementairen werkkring is hij niet in de wolken. »Veel vergeefsch werk, ontstemdheid, kamerwater, commissielak, vorst, straatstof, goed bier, slechte soep, taaie biefstukken, ziedaar de hoofdingrediënten van een kamerafgevaardigde". Gedurende de winterzitting van 1867 werkte hij zich ter dege in het zweet in de speciale commissie voor de herziening van de geneeskundige begrooting en maakte zich verdienstelijk voor de invoering van een uniformtarief voor geneesmiddelen. »Dag en nacht broei ik over een oceaan van schier raadselachtige cijfers zonder ophouden ..... Onder de nieuwe leden van het Huis, met wie ik nader kennis gemaakt heb, noem ik den vroegeren Hannoveraanschen minister van Justitie Windthorst, een voortreffelijke oude heer, die een ommetelijke kunde met groote gematigheid en beslist katholieke beginselen in zich vereenigt" (5 Dec. 1867). Hij klaagt verder over den onrustbarenden aanwas van het materialisme en van de antichristelijke stroomingen.

Daar klonk de krijgsklaroen van 1870 over Germanje's grenzen en bergen! Weber en de zijnen werden tot in de ziel bewogen; ja, de bloedige overwinningen van Wörth en

Saarbrücken ontlokten hem vreugdetranen; hij stond aan het venster, vouwde zijn handen en dankte God, dat hij dien glorierijken dag had mogen aanschouwen. De goede man had nog niet achter de schermen van dit treurspel gekeken; anders zou hij zijn tranen voor wat beters bewaard hebben.

De geestdrift voor den oorlog ontlokte aan zijn lier drie gedichten: *Der Grosse und der Kleine*, waarin hij den val van het Fransche keizerrijk voorspelt, *Lehm op*, een marschlied, dat de Bonnsche huzaren met voorliefde zongen, en *Im welschen Dorfe*.

Weber legde zich wederom met volle borst toe op de studie zijner lievelingsdichters uit de Germaansche oudheid en de middeleeuwen. De sagen, de geweldige heldendichten, de *Nibelungen*, *Goedroen*, *Heliand*, Walter von der Vogelweide, Gottfried van Strassburg, de minnezangers en de volksliederen werden achtereenvolgens onder handen genomen. »In een lang leven — zeide hij tot een vriend — schiet er immers menig uurtje over, waarin men zich aan diepgewortelde, lang gekoesterde neigingen kan overgeven; men werkt en zwoegt in zijn eigen hof, maar gluurt ook eens van tijd tot tijd over de heining van zijn buurman". Volgens hem moest de kennis dier kostelijke poëzie niet uitsluitend aan de geleerden en vakmannen voorbehouden blijven, maar het eigendom van het volk worden. »De goden en godinnen van den Olymp — merkte hij op — kennen we op ons duimpje, maar onze eigen lui kennen we niet". Daarom begroette hij iedere bewerking, studie of uitgave in deze richting met onverholen vreugde. Zelf bleef hij niet stilzitten, maar begon Freidanks *Bescheidenheit* in Nieuwduitsch over te zetten (1856). Later vatte hij ook het plan op om gemeenschappelijk met zijn vriend Bezzenberger een nieuwe tekstuitgave en vertaling der gedichten van Walther von der Vogelweide te bezorgen Doch verder dan tot plannen en bestekken bracht hij het niet; slechts enkele liederen van den Oostenrijkschen lyricus heeft hij in een nieuw pak gestoken. Die grondige kennis, die gemeenzame omgang met de

minnezangers had beslisten en merkbaren invloed op hem; bewust en onbewust, ontleende hij menigen korrel aan die onuitputtelijke goudmijn.

Niet minder warm klopte Weber's jeugdig hart voor het volkslied. »Het volkslied — zoo merkt hij op — heeft niet de strekking een gedachte te ontvouwen, maar enkel een stemming te wekken, een gevoel te doen ontwaken. Om dit doel te bereiken is de wijze van even groot gewicht als de uitdrukking en de verbinding van beide noodzakelijk. Het volkslied zonder de zangwijze is een doode of ten minste slechts half levende zaak, gelijk een bloem in het herbarium". Weber zelf kende tallooze nationale melodieën en wist ze uitstekend voor te dragen. Het meest hield hij van het Duitsche volkslied, het wereldlijke zoowel als het geestelijke. »Het laatste — om met den dichter te spreken — behoort niet in kloosters en kerken te huis, maar leeft als een boschbewoner in de vrije natuur en zingt daar met de wilde vogels Gods lof". Niet minder lag hem de volkspoëzie van Zweden en Noorwegen aan het hart. In het voorjaar van 1871 ontwaakte die neiging voor het lied bij hem met jeugdigen gloed. Hij vertaalde Noordsche volkswijzen, deels uit de liederenverzameling van Geyer en Afzelius, deels andere, die hij onthouden had van zijn vroegere reis in het Noorden. Zij werden door zijn muzikale dochter Elisabeth op noten gezet en in den huiselijken kring ter gezelligheid of als proeve voorgedragen. Na verschillende verbeteringen gaf hij ze, gesteund met raad en daad door vrienden en vriendinnen, in het licht (F. Schöningh, Paderborn, 1872). In de voorrede zegt hij: »Strengen rechters wil ik gaarne de moeite sparen mij voor de voeten te werpen, dat sommige stukken vrijer behandeld zijn dan aan een vertaler, die trouw wil blijven, geoorloofd is. Het is gedaan deels om af te korten en niet door een te groot getal strofen te vermoeien, deels om matte plaatsen, die maar al te vaak in volksliederen voorkomen, te verbeteren, deels om oneffenheden, die een steen des aanstoots zouden kunnen zijn, weg te nemen.... Wie het origineel inziet, zal mij wel toegeven, dat er niets bedorven is".

Van Weber's eigen lettervruchten uit dien tijd noemen wij: *Twardowskî*, *Unheimliche Gäste*, *König Wolmer*, *Hans Höllenknecht*. *Twardowki* is de fijnste dier vruchten. Deze romance is een dichterlijke bewerking der sage van den Poolschen Faust. Twardowski is in den grond een edel, maar zwak karakter, een priester der wetenschap, die zich belangeloos in den dienst der lijdende menscheid opoffert, maar dien een te groote toegeeflijkheid voor de grillen van zijn vrouw ten val brengt.

Vergeten wij niet des dichters voortreffelijke overzetting van Tennyson's *Maud*. Deze idylle levert buitengewone zwarigheden voor een vertaling op, omdat Tennyson een schat van gedachten in een zeer beknopten, ingewikkelden vorm geperst heeft, zoodat de klaarheid van het gedicht er niet bij wint. Engelsche kunstrechters oordeelen, dat Weber's navolging bevattelijker is dan het origineel.

Den kultuurkamp keurde Weber zonder eenig voorbehoud af, als mensch, als christen, als katholiek, en noemde hem een nationale ramp, een verderf voor de ontwikkeling van het jeugdige rijk. Hij haatte alle onverdraagzaamheid, alle twisterijen en verdeeldheden tusschen de verschillende geloofsbelijdenissen. Niet minder goot hij in scherpe epigrammen (*Schwere Zeit — Mahnung — Immer rückwärts — Musterwirtschaft — Baum und Frucht — Der deutsche Parnass — Gott und Götter*) zijn gal uit over de ongeloovige, materialistische tijdstrooming, over de verwildering en zedeloosheid der Duitsche letterkunde, over den afgodendienst van het gouden kalf, over veler karakterloosheid, veilheid en lafheid.

»Weber had nu — zoo teekent Schwering hier aan, — de volle rijpheid zijns levens reeds lang bereikt. De zestigjarige dichter mocht op de geestelijke winst van zijn bestaan terugzien met het troostend besef van trouwe plichtsvervulling, met de voldoening van een wakkeren, onvermoeiden arbeider, wien ook het uur des lijdens zijn schatting niet geweigerd had, en met het nog meer verheffende bewustzijn, dat hij op de doolwegen en in de teleurstellingen van den partijkamp

niet verbitterd, maar in waarheid veredeld was geworden. Aan de grijsheid van andere kunstenaars ontbrak zoo niet rijkdom van gedachten, dan toch veelal de kracht om ze in woord en beeld uit te drukken; Weber overkwam het zeldzame geluk, dat hem evenals Titiaan de scheppende kracht tot den hoogsten ouderdom niet verliet, ja, integendeel bij hem toenam en moediger, helderder en machtiger werd. Bij de Muze der lyriek, welke gewoonlijk voor een vriendin der jeugd geldt, maar onzen dichter tot den avond zijns levens vergezeld heeft, voegde zich haar epische zuster om de laatste dagen van den grijzen zanger te verblijden. In de stille uren van zijn landelijke afzondering traden de schitterende gestalten uit het Duitsch verledene, de oude, welbekende beelden uit de geschiedenis van zijn geboortegrond, die vroeger reeds den blik van den knaap geboeid hadden, weder voor het oog van zijn geest en wenkten hem ze vast te houden. Het samenstellen van een groot episch dichtstuk ging voor hem op, en den eenzamen man, die voor het uiterlijk reeds met de wereld afgerekend had, wachtte een kunstdrift en kunstverheffing, gelijk zij vóór hem slechts weinigen stervelingen in gelijke mate was weggelegd" (Schwerin, *F. W. Weber*, S. 244).

In dezen tijd ontstond dus het hoofdwerk en meesterstuk van Weber: *Dreizehnlinden*. Wij willen het in een afzonderlijk artikel behandelen.

(*Wordt vervolgd*). p. fr. E. J. JANSEN, Ord. Praed.

WOORDKUNST VAN GUIDO GEZELLE.

(Vervolg en slot van bl. 206 vv.)

II.

Taalregels zijn eentonig als spoorstaven. Inderdaad zijn zij de rails, waarop het menschelijk woord door de wereld vliegt. Het meest afwisselend deel der grammatica is het hoofdstuk over de woordvorming. Dàt wekt nog eens verbazing over den adel van versleten en ongeachte uitdruksels; dat doet ooit, door 't stoffelijke der letters heen, de idee uitglanzen welke in een woordeke gedoken lag; dat verklapt bij wijlen het geheim der gespierdheid of der gracie sommiger spreekwijzen; dat dringt tot bewonderen, eeren en lieven van de koninginnelijke taal onzer lage landen. Vrij en blij pennen wij derhalve voort aan ons opstel, dat getuigen moet voor het smettelooze nederlanderschap van honderden ongebruikelijke woorden, welke Guido Gezelle in den mond placht te hebben.

De samenstelling en de afleiding van werkwoorden krijgen nu een beurt.

Gezelle zegt: knevelbanden, slingervuisten, hagelvlagen, sneeuwvlagen, schetterbekken, zingezangen, smokkelwederen. Maar Terwey begint zijn § 324: »*Samenstelling door middel* »*van afleiding* heeft plaats, wanneer de *stam eens werk-* »*woords* met een *zelfstandig naamwoord* wordt verbonden. »Zulke werkwoorden zijn: *stampvoeten* »met de voeten stampen", »*reikhalzen* »den hals rekken", *schoorvoeten* »de voeten scho- »ren, schrap zetten" *knarsetanden* »met de tanden knarsen".

Twee afdeelingen vroeger leerde Terwey dit:

»Onscheidbaar samengestelde werkwoorden worden gevormd:

»*b.* van een werkwoord met een naamwoord: *liefkozen*, »eigenlijk »liefkoozen, d. i. praten"; *logenstraffen*, eigenlijk als »leugenachtig ten toon stellen" (Gezelle schrijft: dagdooven, volzingen, volwaken, goudgeluwen);

»*c.* van een werkwoord met een der bijwoorden: door, mis, »om, onder, over, voor" (Gezelle spreekt van overhoofden en doorlaaien en omlaaien).

§ 323. Terwey: »Scheidbaar samengestelde werkwoorden worden gevormd:

»*a.* van een werkwoord met een naamwoord: aderlaten, »kwijtschelden" (Gezelle: losstreelen, lostoornen, leegrooven);

»*b.* van een werkwoord met een bijwoord: uitgaan, wegvluchten" (Gezelle: neerstrijden, omstrijden, wegduisteren, wegsluieren, opklauwen, neergrijpen, wegblinden).

De voorvoegsels, welke werkwoorden *afleiden* komen in § 328. Eerst *be*

a » . . . . bulderend de donder dan
bebast de bevende eerde, al dat hij bassen kan. II. 95.

Het schuim *beleekt* zijn kromme knie'n. II. 32.

'k Aanbade u, waart gij niet,
Zoo ik en mijns gelijken,
't zij sterren, die 'k alom
zie aan den hemel prijken,
't zij vogel, vissche of dier,
die land en zee *berijken:*
één enkele blom van God. I. 220.

Be beteekent: »het brengen eener werking bij een voor»werp. Het maakt zoo onvergankelijke werkwoorden over»gankelijk: begaan, beloopen. bestrijden". Terwey, § 328, 3.

b Kruis met de Christene blommen *bevlochten*,
treedt als banniere, wij volgen U op! I. 67.

Het noorden, dat geen zonne en kent,
dat, nevel, nacht en kou gewend,
den anderen helft van 't firmament
bepronkt; . . . . . I. 331

Be beteekent: »het plaats hebben der werking op alle »punten des voorwerps, beplanten, bekleeden". Terwey § 328, 4.

c Ik hef, lijk Bala'am,
mijn woord op, en *'k bezegen*
den arbeidweerden troost,
dien 't neerstig Vlaanderen vand! I. 328.

Eeuwig, onverslensbaar Een,
al bezielend, al *belevend*,
hulpe in nood en bijstand gevend,
U betrouwe ik, anders geen! I. 359.

Be beteekent: »het voorzien van 't geen het grondwoord beteekent: bedijken, bemannen". Terwey § 328, 5.

Dan: *her*.

»Her = op nieuw. Het beteekent eene herhaling der wer»king: herstellen, herdenken". Terwey, t. a. p. Met dit voorvoegsel werkt Gezelle druk: herklinken, herwekken, hergroenen, heropstaan, herkleeden, herlachen.

Vervolgens: *ont*.

a dan zal de beemde, 't laken
des ouden winters zaan
ontwenteld, herontwaken. I. 255.

De visschersbooten,
wie weet of 't amper een
ontraken zal? II. 54.

Hoe 't wikkelachtig witje wipt,
alhier, aldaar, verlekkerlipt
om 't zijne, uit al de bloeien,
te *ontsnoepen* aan de krabben [1]) bie'n. II. 115.

Toen kwam daar de zonne en *ontliet* u den band,
en hij smolt in de blauwte des hemels. I. 145.

Maar moet gij, en
ontwijdert men
U ver van mij verschee'n, oh! I. 149.

. . . . en, eens in 't net, wie is 't
genaan! die mij den visch *ontvischt*? II. 88.

[1]) Krabbe = zwerm.

»*ont* beteekent: *weg*, in tegengestelde richting: ontloopen, »ontsnappen". Terwey, t. a. p. 2.

b Zijn tandelooze mond
zal, eenmaal tanden moeten;
't zal woorden spreken; 't zal,
't zoet wichtje, eens, wel *ontzoeten;* II. 38.

Het licht verlaat ons: dampen doen
nu de aangenaamste geuren;
de lucht *ontblauwt* en verruwloos
bedijgen [1]) daken, deuren. II. 141.

Hoe schandelijk ontmaakselt en
ontmooit gij mij de vrome,
de vrije en blije boomen. II. 221.

't Is donker nu, 't is donkerder,
nog donkerder! Gevaren,
als machtig, overmachtig groote,
en mammothsche adelaren,
omslaan de wolken alles, en,
voor 't nachtelijk bedwang,
onthemelt al dat hemel is,
in 's hemels zwart gevang. II. 227.

»*ont* beteekent: het geraken of brengen uit een vroegeren »toestand: ontbinden, ontsluiten. Het grondwoord drukt dan »den vroegeren toestand uit". Terwey, t. a. p. 3.

c wanneer de bleeke zon
heur eerste morgenstroomen
ontginsteren in 't gevlerk
van uwe takken laat. I. 238.

»*ont* beteekent: het komen of brengen in een nieuwen toe- »stand: ontvlammen. Het grondwoord drukt dan den nieuwen »toestand uit". Terwey, t. a. p. 4.

d Nu staat gij daar en treurt,
ontkinderd en *ontkleurd.* I. 339.

't Is koud, de winden bijten,
't is koud, de boomen splijten;
de booze winter giert;
hij heeft de zonne *ontvierd.* I. 234.

[1]) Bedijgen = worden.

Donderbare [1]), laat, nog eeuwen,
laat uw groen al wit besneeuwen,
's winters; laat het zonnevier,
's zomers. u *ontverwen* schier. II. 37.

Hoe schandelijk *ontmaakselt* en
ontmooit gij mij de vrome,
de vrije en blije boomen. II. 221.

»*ont* beteekent: het wegnemen van datgene, wat het grond»woord uitdrukt: onthoofden". Terwey, t. a. p. 5.

Eindelijk *ver*.

de felle zunne, aan 't blaken,
vertweelingt heur gezichte
in uwe blauwigheid! I. 325.

De zonne zit mij, over 't hoofd,
te bliksemen; de vonkenregen
verdappert. II. 68.

één zonne alleen, die eeuwig daagt,
die nooit en zal *vernachten*,
die Zonne en kent geen Dalila,
die Samson geen ontkrachten! II. 76.

Het zonnelicht *verzomert* huis
en schelf en schure en stal,
één spanne, op elken dag; en dan
is 't winter overal. II. 157.

»*Ver* = voor (in de plaats van). Is 't grondwoord een »werkwoord, dan beteekent het: anders doen; is 't grond»woord een naamwoord, dan beteekent het: zoo worden of »maken: verkleeden, versteenen, vergrooten". Terwey, t.a.p. 4.

De werkwoorden beschouwen wij als afbehandeld. Niet, alsof de laatste zin, die daarover te schrijven viele, thans staat in dit opstel. In Gezelle's volledige dichtwerken, zelfs in de bloemlezing, staat er nog menig werkwoord, welks samenstelling of afleiding gij niet kunt opteekenen, ook al geleidt deze kleine studie uwe hand; menig werk-

[1]) Donderbare = sempervivum tectorum. L

woord, dat *wij* niet thuis konden brengen in de bladzijden onzer spraakkunst, die over woordvorming gaan. Van den beginne was 't ons bedoelen niet, volledig te zijn en alles te verklaren: een proef boden wij, een hap uit het lekkere taalgoed, dat te lokken ligt in de Guidosche verzen. Wien lust gekomen is tot eten, — de weg is hem gewezen en het huis en de deurbel; hij trekke, en hem zal worden opengedaan.

III.

De *zelfstandige naamwoorden* moeten wij nu even vatten. De *samengestelde* eerst.

Gezien Terwey § 330:

»De samengestelde substantieven bestaan uit:

»*a.* twee substantieven: heereboer, brandweer, nachtlicht.

»*b.* een substantief en den stam van een werkwoord: schaafbank, hanglamp.

»*c.* een substantief en een adjectief: hoogepriester, laagland.

»*d.* een substantief en een telwoord: drieman.

»*e.* een substantief en een bijwoord: bovenhuis". — behooren wij vrede te hebben met:

a. modderwoorden, zegedorst, tongensnaar, vederverwe, stemgeweld, bloedzucht, looverval, lichtgeweld, regenzwe(e)pen, kindgelaat, nevelduisternis, zomerschoonigheid.

b. toovertong, wisselverwigheid, daverslag.

c. daaglijksch-broodgenot, daaglijksch-broodgebrek.

d. duizendverwigheid.

e. schiervatbaarheid.

En, gezien Terwey § 334 de tweede alinea over het voorvoegsel *ge*:

»Het vormt van stammen van werkwoorden substantieven, »welke eene herhaling der werking aanduiden: geloop, ge»jubel, geschreeuw, of 't voortbrengsel der werking, geluk, »gebraad, gebouw", nemen wij zonder tegenzin de woorden aan: robijngestraal, boomgebouw, biegegons, hoofdgewaai, loofgeween, luchtgewelf. Samenstellingen als: traan*ge*stroom*sel*

enz. zullen ons echter niet trekken; wijl 't achtervoegsel *sel* denzelfden dienst doet als 't voorvoegsel *ge* en derhalve slechts napraat.

In de menigte *afgeleide substantieven* mishagen ons niet zoozeer: onleefbaar, gezevenen, zegsel, leedschap, als wel de woorden welke op *heid* eindigen: nietheid, witheid, onschoonheid, levendheid, onkeerbaarheid, verwigheid, roerbaarheid, sterkbaarheid, blijdzaamheid, uitspreekbaarheid, onlustigheid, stilligheid, alsprekendheid enz. Of dit een redelijk mishagen zij? Wij durven twijfelen. Werkelijk, ze zijn wat lang en ze klinken niet mooi. Maar hooren wij met kalme zenuwen geen onwelluidender klankenvallen? Zijn wij dan liefdeblind voor de velen, die zóó lang zijn, dat er naast elkander geen drie kunnen staan in 'n heelen hexameter? Geven wij geen staanplaats aan: eerbiedigheid, onbarmhartigheid, ondankbaarheid, ontoegankelijkheid, ongenaakbaarheid en soortgelijken, die even drie- of viervoudig bevoorvoegseld of beachtervoegseld zijn? Tegen den geest onzer taal zijn deze vormen niet. Ook diene het begrepen, dat aldus gemaakte woorden, alleen, soms rijker zijn en meer weggeven aan den geest des lezers, dan drie of vier andere samen.

Neem dit vers:

> Door Hem, en door geen menschenhand,
> lag hier een nederig zaad geplant;
>
> door Hem, op dezen oogenblik,
> ontlook het, en dien troost heb ik,
>
> dat blomme, gij mij bidden doet,
> en wezen zoo ik wezen moet:
>
> aanschouwende en bevroedende in
> elk uiterste einde 't oorbegin,
>
> den grond van alles; meer gezeid,
> maar nog niet al: Gods *eerstigheid!* I. 293.

Hoe zal men korter, klaarder en juister zeggen dat God reeds was, eer iets bestond in de wereld en in den hemel?

Op dezelfde wijs zouden wij nu Gezelle's *samengestelde* en *afgeleide adjectieven* kunnen bezien; doch... genoeg getaalregeld; reeds te lang hing de schoolmeester uit!

Daar staat nu 'n stuk woordkunst van Guido Gezelle uit te roepen: in de vermenigvuldiging onzer woorden de teelkracht der Nederlandsche taal! Houden de jongeren de grammatica open: gerust vieren zij hun lusten uit in 't vormen van nieuwe woorden; gerust leggen zij hun macht van zeggen neer in ongebruikte vormen; en, zoo zang hun arbeid kan lichten:

> Wij zijn 't jonghout, die op de oude
> koppen staan, wier menigvoude
> wortels uit den moederschoot
> halen ons het daaglijksch brood. II. 80.

Diest (België). H. LINNEBANK, O. S. Cr.

EEN WOORD VÓÓR DE HISTORISCHE CRITIEK.

»De natuur wordt door de genade niet vernietigd, maar vervolmaakt". Wie heeft het tractaat over de genade doorgewerkt, en herinnert zich niet, hoe dit axioma tot richtsnoer en leiddraad gediend heeft aan de scholastici bij het verklaren van de werking der genade.

Het betreft de verhouding der genade tot de natuur, het onderlinge verband tusschen het bovennatuurlijke en natuurlijke: voorzeker een der moeielijkste punten der theologie.

Niemand is dan ook in staat den sluier geheel weg te nemen, die het geheim van de verhouding der genade tot de natuur bedekt en door de groote denkers der middeleeuwen slechts voor een klein gedeelte is opgelicht.

Het is daarom geenszins mijn plan hiertoe pogingen aan te wenden, alleen wil ik in het kort de beteekenis van het axioma aangeven in verband met het doel van dit schrijven.

In genoemd axioma is er sprake van de genade in strikten zin des woords en bijgevolg van eene vervolmaking der natuurkrachten, waardoor deze worden verheven tot de bovennatuurlijke orde. Onder de inwerking van Gods genade is de mensch dan ook bij machte bovennatuurlijke handelingen te verrichten, werken tot stand te brengen, die niet tot de natuurlijke maar tot de bovennatuurlijke orde behooren, werken, waaraan het aanschouwen van God van aangezicht tot aangezicht als eene passende belooning beantwoordt. Zonder de genade van God, bezit ik de krachten een behoeftigen medemensch eene aalmoes te geven, maar het geven van de aalmoes is een natuurlijke handeling: met Gods genade bezit ik dezelfde krachten, doch vervolmaakt,

opgevoerd tot eene hoogere orde, en het geven der aalmoes is een bovennatuurlijk werk. In dezen zin wordt de natuur door de genade vervolmaakt, onze natuurlijke krachten verheven, de act van ons verstand en onzen wil versterkt en veredeld.

Nog een andere waarheid echter ligt erin opgesloten; want het eerste lid luidt »De natuur wordt door de genade niet vernietigd". De natuur blijft dus in al hare kracht, met al hare vermogens bestaan. Onder den invloed der genade werkt de natuur, gelijk ze werkt verstoken van de genade. De handeling, gesteld onder de genade, in zich zelve beschouwd, bezit, voorzooverre zij valt onder het bereik der uiterlijke zintuigen, geen enkele hoedanigheid, waaraan ze gekend wordt als gesteld onder den invloed der genade. En toch zoodanige handeling is eene bovennatuurlijke, behoort niet meer tot de natuurlijke orde, is als vergoddelijkt door de genade. Van het goddelijke toont zich evenwel uiterlijk niets: »Het goddelijke gaat schuil — gelijk Dr. H. Poels zich uitdrukt — achter het menschelijke".

Op deze wijze heeft het de Goddelijke Voorzienigheid behaagd het goddelijke aan de menschen te schenken: verscholen achter het menschelijke. Het goddelijke toont zich in het algemeen niet onmiddellijk en direct, valt gewoonlijk niet onder het bereik der lichamelijke zintuigen, maar is verborgen onder den sluier van het menschelijke. Dit is de oeconomie, die God van den beginne af met betrekking tot de menschen gevolgd heeft, zooals duidelijk erkend en aangenomen is door de godgeleerden der middeleeuwen. Het is dus geene nieuwigheid, uitgedacht door de moderne critici, maar eene van oudsher erkende waarheid: »Het goddelijke gaat schuil achter het menschelijke".

Om ons echter nog meer te overtuigen van de waarheid, dat deze oeconomie de door God uitgekozene is, behoeven wij slechts onze oogen te vestigen op het meest heilige, het meest goddelijke — als ik zoo spreken mag — wat wij bezitten: den persoon van Christus en de heilige sacramenten. Hij, de eeniggeborene van den Vader, God van alle eeuwig-

heid verscheen op deze wereld: Hij kwam, de gedaante van een dienstknecht aannemend; Hij verborg zijne Godheid onder de zwakke gedaante van een kind, onder het uiterlijke van een werkmanszoon, onder het vermorzelde lichaam van een ter dood gebrachten boosdoener. Wie zou bij den eersten aanblik in den lijdenden Zaligmaker, in den man van smarten den God van hemel en aarde erkend hebben? Met recht mogen wij dus zeggen: zijne Godheid ging schuil achter zijne menschheid. Ook van zijn leven en daden mogen wij zeggen: bij Jesus ging het goddelijke schuil achter het menschelijke.

Evenzoo bij de heilige sacramenten. Wat zien wij in het H. Doopsel? Eene bloote afwassching, niets meer. Wat in het H. Vormsel? De zalving met chrisma en de handoplegging. Wat bij het toedienen van het H. Oliesel? Wederom de zalving met olie. En toch de sacramenten zijn goddelijke teekenen, die de genade aanduiden, in zich bevatten en veroorzaken. Hoe duidelijk zien wij dus door de sacramenten bewezen, dat den mensch in het algemeen het goddelijke niet geschonken wordt dan verborgen onder het menschelijke.

Daar nu deze waarheid opgaat in de hoofdpunten van onzen godsdienst, is het dan te verwonderen, dat zij eveneens te vinden is in de punten (als ik ze zoo noemen mag) van minder belang. Of zou God hierin eene andere oeconomie gevolgd hebben? Waarom zullen wij ons dan beangstigen, als de historische critiek ons bewijst, dat ons het goddelijke in de boeken van het Oude en Nieuwe Testament op menschelijke wijze geschonken wordt? Waarom dan de wonderen vermenigvuldigd om, met betrekking tot de boeken van het Oude en Nieuwe Testament, het goddelijke alleen te erkennen en te willen doen uitschijnen. Is 't niet veel beter aan te nemen wat ons de historische critiek aannemelijks biedt, in overeenstemming met de door God gevolgde oeconomie? Want het menschelijke geheel en al te willen wegcijferen uit de boeken van het Oude en Nieuwe Testament is in strijd met de H. Schrift zelve.

Menschelijk is het ontstaan van de boeken van het N. Testament, zooals wij dit uit deze boeken zelve leeren kennen. De meeste zijn geschreven bij tijd en gelegenheid, zijn gericht tot particuliere kerken, behandelen vraagstukken der eerste tijden, geven oplossing van moeielijkheden, die den Apostelen werden voorgelegd door verschillende christen-gemeenten.

Menschelijk is verder het kleed, waarin de goddelijke waarheden gestoken zijn: de taal is de gewone, de stijl slechts verheven door zijn eenvoud en overeenkomstig de natuurlijke begaafdheid van iederen schrijver. Wie durft beweren dat in de boeken van het N. T. het goddelijke niet schuil gaat achter het menschelijke?

En zou dit anders zijn met de boeken van het Oude Testament; zouden wij hierin deze waarheid ook niet *op hare wijze* bevestigd zien, te beginnen met de boeken van Moses? Of neemt het wellicht iets weg van de goddelijkheid der profetische boeken van het Oude Testament, als wij daarin zien, dat de voorspellingen aangaande den Messias en zijn rijk zich ontwikkelen d. i. duidelijker, veelvuldiger en klaarder worden, naar gelang de komst van den Messias-koning nadert. Houdt daarom het goddelijke dezer voorspellingen op?

Of wordt de bijzondere tusschenkomst van God uitgesloten, wijl sommige waarheden ook op moreel gebied, gelijk wij zien uit de verschillende boeken van het O. T., sporen dragen van denzelfden geleidelijken voortgang? Zou de voorzienigheid van God in het godsdienstige een anderen weg gevolgd hebben dan overeenkomstig is met onze menschelijke natuur? Dezelfde voorzienigheid van God vinden wij immers ook *op hare wijze* terug in het bestuur zijner Kerk. De verschillende leerstukken, *door Christus en de Apostelen aan de Kerk toevertrouwd ter bewaring*, ontwikkelen zich in den loop der eeuwen als op menschelijke wijze.

De historische critiek nu houdt zich bezig met het menschelijke, waaronder het goddelijke verborgen ligt. Zij tracht ons te doen kennen, hoeverre dit menschelijke zich uitstrekt, welke plaats de goddelijke voorzienigheid voor het menschelijke heeft ingeruimd. Zij wil ons een waar denkbeeld geven

van de door God gevolgde en uitgekozene oeconomie. Is dit afbreken, of niet integendeel opbouwen? Volgens haar natuur is de critiek gekant tegen alle dwaalbegrippen, die hieromtrent bestaan; zij wil slechts waarheid, zij wil de valsche begrippen door de ware vervangen.

Slaagt zij hierin? Om dit te kunnen beoordeelen dient men zelf eene grondige studie gemaakt te hebben van de critiek. Anders is het onmogelijk hare bewijzen en argumenten naar waarde te schatten om het ware van het valsche te kunnen onderscheiden? Ik laat deze vraag dan ook gaarne aan meer bevoegden ter beantwoording over, en wil alleen zeggen, dat de ware historische critiek volstrekt niet in strijd is met de door God gevolgde providentie.

't Is waar, de naturalísten onzer dagen weten zeer behendig partij te trekken van de bevindingen der critiek, om het goddelijke uit den christelijken godsdienst weg te vagen. Zij wijden, zooals van zelf spreekt, met voorbijzien van het goddelijke, alle aandacht aan het menschelijke, en daar ook de historische critiek het menschelijke betreft, meenen zij in haar een bondgenoote te vinden. Zorgvuldig wordt uitgekozen en verzameld wat voor het naturalisme te pas komt en het andere verkleind of ontkend, zoodat hun boeken zeker gevaarlijke lectuur zijn voor hen, die niet vaststaan in hun geloof.

Maar dit misbruik is geen reden om de historische critiek zelve te beschuldigen en onwrikbaar vast te houden aan opvattingen, die wij als kind hebben opgedaan, wanneer zij eenmaal onhoudbaar zijn gebleken. »God heeft onze leugens niet noodig", zeide Paus Leo XIII onvergetelijker gedachtenis en spoorde ons ten krachtigste aan de critiek in goeden zin te beoefenen door aan te nemen wat aannemelijks wordt aangeboden maar het ongenoegzame en valsche eener bloot naturalistische verklaring duidelijk te maken en zoo onder het menschelijke het goddelijke te doen uitschrijven.

De natuur immers wordt door de genade niet vernietigd maar vervolmaakt. Het goddelijke gaat slechts schuil achter het menschelijke. Met een weinig moeite kan het ontdekt

worden, als wij op het standpunt der historische critiek niet eenzijdig aan de oppervlakte blijven hangen maar wat dieper doordringen. Onze goddelijke zaligmaker lag wel als een zwak kind in de kribbe van Betheleëm, maar de engelen des hemels brachten Hem als hun koning eerbiedige hulde en de ster in het Oosten verkondigde zijne heerschappij over de natuur. Onder het uiterlijke van een werkmanszoon vertoonde Hij zich te Jerusalem, maar de schriftgeleerden en pharisaeën en geheel het volk bewonderden de wijsheid, die uit Hem sprak. Als een zwak sterveling gevoelde Hij op den vooravond van zijn lijden in Gethsemané de verschrikkingen van het lijden en den dood, zoodat de doodsangst zijner ziel een bloedig zweet perste uit zijne aderen, doch een oogenblik later weerklonk het: »Ik ben het", en zijne vijanden en belagers vielen als verpletterd op den grond. Als uit den mond van een verstooteling, door allen bespot en verlaten, zelfs door God, weerklonken van het kruishout de woorden: »Mijn God, Mijn God waarom hebt Gij mij verlaten", doch tevens hoorde Calvarië de woorden van den Romeinschen hoofdman: »Waarlijk, deze is de Zoon van God".

En gelijk Christus, hoewel Hij zijne godheid verborg onder de menschheid, toch altijd als God erkend kon en moest worden, zoo ook kunnen wij onder het menschelijke, dat iedere waarheid van ons heilig geloof omkleedt, deze toch als goddelijke waarheden kennen. God heeft gewild, dat het goddelijke schuil gaat achter het menschelijke, doch tevens, dat allen de goddelijkheid van den christelijken godsdienst erkennen; en daarom heeft Hij met het menschelijke iets verbonden, waaraan het als zijn werk, het werk van God gekend wordt.

Zoo heeft — om een voorbeeld te geven — Dr. Kuenen in zijn werk over de profetie en de profeten een nagenoeg getrouw beeld ontworpen van het werk der profeten en van den geleidelijken voortgang der Messianische profetie, maar zijn historisch-critische, zoogenaamd »organische", verklaring is zuiver naturalistisch. Wie echter tegenwoordig was op het derde wetenschappelijke congres der Katholieken te Brussel

in 1894, heeft gehoord hoe Prof. de Broglie het historisch werk prees, maar de zuiver naturalistische verklaring als ten eenemale ongenoegzaam en valsch terugwees en de goddelijkheid van Israël's profetie en godsdienst uit die menschelijke ontwikkeling te voorschijn bracht ver boven de waarzegging der omliggende heidenen [1]).

En ziehier nog een paar onverdachte getuigenissen van niet-katholieke zijde.

Stuart Mill antwoordt op de vraag, wie de schrijvers zijn van de evangelieën: »What ever else may be taken away from us by rational criticism, Christ is still left an unique figure, not more unlike all His precursors than all His followers, even those who had the direct benefit of His personal teaching. It is of no use to say, that Christ as exhibited in the Gospels is not historical and that we know not, how much of what is admirable has been supperadded by the tradition of His followers. Who amongst His disciples or amongst their proselytes was capable of inventing the sayings adscribed to Jesus or of imagining the life and character revealed in the gospels? Certainly not the fishermen of Galilee, still less the early christian writers" [2]). En dat laatste wordt nog nader aangedrongen door Mr. B. H. Cowper die na zorgvuldige bestudeering der apocriefe verhalen het enorme verschil, dat hen van onze evangeliën scheidt, aldus betuigt: »Before I undertook this task, I never realised so completely as I do now,

---

1) *Compte rendu*, Deuxième section, *Sciences religieuses*, p. 137—138.

2) »Wat de rationalistische critiek ook moge ontkennen, Christus blijft een eenige verschijning op deze wereld. Hij staat niet minder ver verwijderd van zijne volgelingen, ook van hen, die het geluk hadden de onmiddellijke getuigen zijner prediking te zijn, als van zijne voorgangers. Het dient daarom nergens toe te zeggen, dat Christus, zooals Hij ons in de H. Boeken geteekend wordt, geen historisch persoon is, en dat wij niet weten, hoeveel wonderbaars zijn oorsprong vindt in de traditie zijner volgelingen. Want wie zijner leerlingen of wie hunner bekeerlingen was in staat de woorden, die aan Christus worden toegekend, uit te denken; wiens phantasie levendig genoeg om zich een leven en een karakter te malen, zooals de evangeliën het ons leeren kennen. Hiertoe waren de visschers van Galilea niet bekwaam, en veel minder nog de eerste christen-schrijvers."

the impassable character of the gulf which separates the genuine gospels from these" [1]).

Er is alzoo geen reden om de historische critiek als uiteraard vijandig aan geloof en openbaring voor te stellen. Integendeel, zij kan eene bondgenoote zijn. Reeds hebben de brieven van Paulus bijv. veel algemeener erkenning gevonden dan voor eenige jaren het geval was [2]). Wij katholieken moeten haar meer en meer tot bondgenoote maken.

Daarom is het noodig, dat onze apologeten zich naar de aanwijzing van Paus Leo met de wapenen, die zij in handen geeft, vertrouwd maken.

Zij moeten het onvoldoende en ongenoegzame van de naturalistische opvattingen zelven weten aan te toonen [3]). Maar van den anderen kant mogen zij niet, door alleen en uitsluitend het menschelijke in het licht te stellen, ergenis geven aan de kleinen. Integendeel zij moeten uit het menschelijke, dat aan een godsdienst onvermijdelijk verbonden is en verbonden moet zijn, het goddelijke in vollen glans laten uitstralen.

Zenderen. fr. A. VAN RIJSWIJCK O. C.

---

[1]) »Voordat ik deze studie gemaakt had, heb ik nooit zoo goed als nu het onoverkomenlijk verschil gekend dat er bestaat tusschen de apocriefe en echte evangelies".

[2]) Vgl. Jülicher, *Grundriss der theologischen Wissenschaften.*

[3]) In dien geest is voor een paar jaren een zeer nuttig werk verschenen van een Anglicaansch geestelijke. Het is getiteld *The miracles of unbelief* by Frank Ballard. Edinburgh, Clark, 1900. Een artikel daarover is in dit maandschrift te vinden onder den titel: *Critiek naar den eisch des tijds* (*De Kath.* 1901 Dl. CXX, bl. 339—355).

EEN NIEUW SOORT X-STRALEN IN »DE HERVORMING".

In het begin van ons artikel »Röntgen-stralen", in de jl. November-aflevering van dit tijdschrift, hebben wij, tot staving van de waarheid, dat er geen strijd bestaat tusschen geloof en wetenschap, gezegd, dat Röntgen niet alleen naast zoovele groote natuurkundigen geloovig, maar ook goed katholiek is.

Na verloop van een half jaar werd tegen het laatste deel van dit gezegde protest aangeteekend door zekeren Heer X in *De Hervorming*, welk orgaan van den Nederlandschen Protestantenbond in het nummer van 6 Juni jl. het volgende bevatte onder de *Ingezonden stukken:*

»TEN ONRECHTE INGEDEELD BIJ DE ROOMSCH-KATHOLIEKEN.

»In *De Katholiek*, Godsdienstig, Geschied- en Letterkundig Maand-»schrift onder bestuur van M. W. van der Aa, A. J. Brouwer, A. M. »C. van Cooth, J. V. de Groot, Dr. A. H. L. Hensen, J. M. L. »Keuller, M. J. A. Lans en Dr. H. J. A. M. Schæpman, honderd »twee en twintigste deel, November 1902, staat op blz. 365 en 366 »eene onwaarheid te lezen:

»»Voor ons, geloovigen en katholieken, zijn die Röntgenstralen »»des te meer van belang, niet alleen omdat die ontdekking ons een »»nieuwe tot dusver verborgen natuurwerking te bewonderen geeft, »»die Gods almacht ter opsporing en tot gebruik heeft neergelegd in »»deze zichtbare schepping, maar ook omdat Röntgen, als een trouw »»zoon der Roomsch Katholieke Kerk, naast Albertus Magnus, Roger »»Baco, Nicolaas van Cusa, Copernicus, Baco van Verulam, Kepler, »»Galileï, Isaac Newton, Leibnitz, Karel von Linne, Leonard Euler, »»Bridgewater, Davy, Cuvier, Ampère, Volta, Oerstedt, Lod. Agassiz, »»Rod. Murchison, Oswald Heer, Saez Palacior, Rud. Wagner, »»Th. Chalmers, Pianciani, Von Mädler, Von Herschel, Heiss, Pasteur, »»Secchi en zoovele andere geloovige natuuronderzoekers, het bewijs »»levert, dat geloof en wetenschap op uitstekende wijze kunnen »»samengaan"".

»*Röntgen is geen trouw zoon der Roomsch-Katholieke Kerk.* Toen »hij jaren geleden in het huwelijk trad, werd zijn huwelijk te Apel»doorn kerkelijk ingezegend door den Ned. Herv. predikant Grone»meijer, thans te Amsterdam. Al ware de geniale natuuronderzoeker »Roomsch geweest, zou dit feit alleen hem tot een trouweloos zoon »van de Moederkerk gemaakt hebben. Merkwaardig, dat Rome vroeger »mannen als Galileï buitensloot vanwege hun wetenschap, en thans »mannen als Röntgen ter wille van hun wetenschap, zij het ook ten »onrechte, wil annexeeren. Zij zal dit leugentje om bestwil natuurlijk »niet herroepen, ook hier toch heiligt het doel de middelen".

Wij veronderstellen, dat ingezonden stukken niet vallen onder de verantwoordelijkheid van den redacteur, den Heer J. van Loenen Martinet (Regentesselaan 6 te Bussum). Ten opzichte van den heer X dus zijn wij verplicht tot de herroeping van de onwaarheid, dat Röntgen katholiek is. Van dezen plicht echter kwijten wij ons *gaarne*, daar de soevereine waarheid boven alles moet gehuldigd worden. Wij willen even de genesis van onze dwaling aangeven, daar wij alzoo gelegenheid hebben den lezer in te lichten aangaande een paar levensbijzonderheden van den genialen natuuronderzoeker.

Toen wij in November jl. schreven, waren wij in de *vaste overtuiging*, dat Röntgen goed katholiek was, en deze overtuiging was gegrond op de getuigenis van een Duitsch priester, die de zaak weten kon. Hierdoor vervalt »het leugentje"; want liegen, hoe gering en hoe goed bedoeld ook, veronderstelt toch altijd bewustzijn der onwaarheid en is nooit geoorloofd. Daarenboven zou ik hier beleefd in herinnering willen brengen den rechtsregel: »Nemo præsumitur malus, nisi probetur", daar de Heer X den ondergeteekende toch nog nimmer op eene bewuste onwaarheid heeft betrapt.

Vervolgens, zoodra wij bovengenoemd nummer van *De Hervorming* in handen kregen, hebben wij onmiddellijk nadere inlichtingen ingewonnen èn te Apeldoorn èn in Duitschland. Eindelijk in het begin van Augustus gewerd ons van andere wetenschappelijke Duitschers deze verklaring: »Röntgen belijdt den katholieken godsdienst niet; men zegt echter, dat hij tot »de geloovigen" behoort".

Tegelijkertijd ontvingen wij uit Apeldoorn de volgende inlichtingen.

1°. Tusschen de jaren 1868—1888, waarin de Zeereerw. Zeergel. heer Ds. Gronemeijer te Apeldoorn woonde, is daar slechts één Röntgen getrouwd;

2°. gelijk blijkt uit het register van den Burgerlijken stand, is aldaar den 19den Januari 1872 zekere Wilhelm Conrad Röntgen, 26 jaren oud, assistent aan het physicalisch laboratorium, geboren te Lennep en wonende te Würzburg, burgerlijk gehuwd met zekere Anna Bertha Ludwig, 32 jaren oud, zonder beroep, geboren te Zürich en wonende te Apeldoorn;

3°. dit huwelijk is dienzelfden dag in de Ned. Herv. kerk te Apeldoorn door den predikant Gronemeijer ingezegend, zooals getuigd wordt door de trouwboeken dier kerk.

Niet zonder reden nu werden die informaties genomen, omdat er meerdere Röntgen's in ons land zijn, b.v. een handelaar in spuitwater en limonade, een musicus enz. Zij hebben dus aan het licht gebracht, dat er in de jl. November-aflevering van dit maandschrift »op blz. 365 en 366 eene onwaarheid te lezen" staat, ofschoon buiten onze schuld.

Had nu de heer X zijn bericht geëindigd met de woorden: »Predikant Gronemeijer, thans te Amsterdam", dan zouden ook wij hier na deze herroeping geëindigd hebben.

Nu echter niet. Wat mij op 't harte ligt, dat welt mij naar de keel. Vooreerst wenschte ik de aandacht te vestigen op de onhoffelijke handelwijze van de redactie van *De Hervorming* en op hare deloyale polemiek om nl. zulk schrijfsel, als het *laatste* gedeelte van het ingezonden stuk openlijk te laten drukken en uit te geven, zonder eenige mededeeling van het nummer te doen aan de redactie van *De Katholiek* of tenminste aan mij, die het artikel in quaestie toch voluit onderteekend heb. Toevalligerwijze kreeg ik het nummer ruim een maand na het verschijnen door middel van een vriend in handen. Die manier van doen hoort misschien thuis in de zeventiende eeuw, maar is niet van onzen tijd en niet ridderlijk!

Hiertegenover staat, dat èn de Redacteur van *De Hervorming* èn door middel van dezen de onbekende heer X

dit verweer onder de oogen krijgen, tegelijk met de lezers van *De Katholiek*.

Vervolgens zal ik zoo vrij zijn ten opzichte van de insinuaties en de manieren van den heer inzender de volgende bemerkingen te maken.

Het is mij onmogelijk te begrijpen wat de met de onderteekening zulk een schreeuwend contrast vormende pompeuse opsomming van al de bestuursleden van *De Katholiek* beteekent. De heer X zal het bestuur toch niet verantwoordelijk willen stellen voor elk volzinnetje, dat voorkomt in de 1000 pagina's van den jaargang? Eerlijk gezegd deed juist die aanhef, na lezing van het geheel, mij denken aan het vers van Horatius: »Parturiunt montes, nascetur . . . ridiculus mus!"

De volgende zinsnede: »Al ware de geniale natuuronderzoeker Roomsch geweest, zou dit feit alleen hem tot een trouweloos zoon van de Moederkerk gemaakt hebben" gaan wij stilzwijgend voorbij, ofschoon een minder aangename toon daarin niet valt te ontkennen.

Maar daarachter volgt, »Merkwaardig, dat Rome vroeger mannen als Galileï buitensloot vanwege hun wetenschap, en thans mannen als Röntgen ter wille van hun wetenschap, zij het ook ten onrechte, wil annexeeren". Foei, mijnheer X, ter wille van uwe wetenschap — ik vooronderstel tenminste, dat Gij een wetenschappelijk man zijt — daarover moest Gij u schamen.

Uwe insinuatie op de *veranderlijkheid* der Kerk laat ik daar. Doch vindt ook Gij zelf het niet dwaas op rekening van »Rome", d. i. van de Kerk, te zetten 't geen vroeger leden der Inquisitie en thans een leeraar van een klein seminarie heeft gedaan?

Verder, een wetenschappelijk man dient te weten, dat het een reeds honderdmaal weerlegde leugen is, dat »Rome vroeger . . . Galileï buitensloot vanwege zijn wetenschap". Om wille van den Heer X wil ik hier even het meest zakelijke uit het vonnis over Galileo Galileï van den 22sten Juni 1633 in herinnering te brengen.

Het systeem van het stilstaan der zon en de beweging der aarde is eerst later bewezen door de zwaartewet van Newton,

de aberratie van het licht en de parallaxe der vaste sterren, alsook door de slingerproef van Foucault. Ofschoon het in Galileï's tijd slechts een hypothese was, werd het zonder voldoende bewijzen door hem in zijn *Dialogo* als zekerheid voorgesteld. Omdat nu deze onrijpe, bestrijdbare conjectuur of opinie streed met de toenmaals gewoonlijk gevolgde exegese van betrokken Schriftuurplaatsen, had Galileï zich verdacht gemaakt de onfeilbaarheid der H. Schrift aan te randen. Daarom was hij vervallen in de straffen, welke de canones over dusdanig vergrijp hadden vastgesteld. Onmiddellijk hierop heeft hij amende honorable gedaan. (De heer X gelooft toch niet, hoop ik, aan de oude fabel, dat G. zou gezegd hebben: »E pur si muove"!?)

Ofschoon de rechters, a posteriori beschouwd, zeker het slachtoffer van eene algemeene philosophische dwaling en van eene oude theologische opinie geworden zijn, de moeielijke omstandigheden verboden zeker in dien tijd als gevaarlijk iedere noviteit, die tegen het leerend gezag in verzet kwam.

In het voorbijgaan zij erop gewezen, dat Galileï als goed katholiek, voorzien van de H. Sacramenten en begiftigd met den zegen van Paus Urbanus VIII is gestorven, alsook dat nergens de booze wil der critiek en de te ver gaande bona fides bij de verdediging een vraagstuk meer dan hier uit het natuurlijk en historisch verband heeft gerukt.

Uit dit alles blijkt, dat 1°. Galileï niet *buiten*gesloten is en 2°. het vonnis niet ter wille van *zijne wetenschap* geveld is.

Welnu evenmin als vroeger de Kerk mannen vanwege hun wetenschap buitensloot, evenmin wil zij om de wetenschap onrechtvaardig annexeeren, zelfs Röntgen niet. De waarheid en het recht boven alles! Dit princiep wordt door elken waren zoon dier Kerk gevolgd.

Eindelijk het slotzinnetje: »Zij zal dit leugentje om bestwil natuurlijk niet herroepen; ook hier toch heiligt het doel de middelen".

In cauda venenum! Zulke taal had ik wel in *De Grenswachter* e.d. maar niet in *De Hervorming* verwacht.

Dat hier geen spraak is van een leugen, al is hiervan ter

verzachting een diminutief gemaakt, is reeds boven bewezen. Dan, dat een leugentje zelfs om bestwil volgens de leer van »Rome" nooit geoorloofd en altijd zondig is, kan de heer X te weten komen van een catechismuskind van 9 à 10 jaar. Ten derde, waarom een *waarheid*lievend katholiek eene onwaarheid *natuurlijk* niet zal herroepen?... ik begrijp niet op welken grond zulk een grove verdachtmaking steunt. Als het *jus talionis* niet afgeschaft was, zou ik willen denken aan het spreekwoord van den waard en zijn gasten. Doch zie, de reden volgt: »ook hier toch heiligt het doel de middelen". Deze machtspreuk of liever lasterspreuk, die al honderdmaal tegen de Kerk in 't algemeen, en vooral tegen de Jesuïeten in 't bijzonder werd neergeschreven, is al honderdmaal weerlegd door de katholieke zedeleer, welke aldus leert — ik citeer hier uit de *Theologia moralis* van J. P. Gury, schrik niet! een Jesuïet —: »Omnis electio mali medii est mala": welke leer steunt op Sint Paulus' woord (Rom. III : 8), dat nooit kwaad: mag gedaan worden opdat goed daaruit voortkome.

Doch het is meer dan tijd om te eindigen. Wij willen hopen, dat de heer X, die wel niet vermoed zal hebben dat bovengenoemde »ridiculus mus" zoo'n staartje zou hebben, voortaan zal denken aan het oude: »saepe stylum vertas", en: »verba volant, scripta manent" en dat hij voortaan als een ridder sans peur et sans reproche zonder een X-masker verschijnt.

Overigens is het merkwaardig, dat dit nieuwe soort van X-stralen, welke de onbekende Inzender door middel van *De Hervorming*, als fluorescentiescherm, heeft laten vallen op Röntgen en op »Rome", weinig doordringend zijn en ontspringen uit een bron, die een vacuum is van historiekennis en logica en een focus van niet-ridderlijke en onbeleefde verdachtmaking.

E. H. RIJKENBERG,
Directeur der kweekschool voor
R. K. onderwijzers.

Hoorn.

TENTATIO.

Toen stond ik nog alleen den Bruidegom te wachten
Of Hij nog wederkwam om mij. 't Werd stil en koud
En eenzaam. Wachtend stond ik in de lange nachten,
En zwijgend heeft mijn ziel haar bruiloftskleed beschouwd.

Vol olie was mijn lamp. De vlam mijner gedachten
Niet uitgedoofd, o neen, maar onbewogen. — Goud
Gelijk in 't vlammen scheen het hart. De lippen smachtten
Den kus te ontvangen van zijn purpren bruidsheraut.

Beproeving zonder maat. Maar Hij zou wederkomen;
Ziet aan mijn vinger stak Hij zijnen liefdering,
En sprak van wederzien en groote zegening.

Het licht! Het licht! Daar komt het de open poort uitstroomen.
Hoort! wéer de klokken van den dom... Een witte drom...
De lieve Bruidegom Hij wenkt... Ik kom! ik kom!

* * *

Het leven scheen een leege kathedraal.
In schemer lag het lieve licht gedoken;
Het orgel zweeg, het blijde lofchoraal
Hield op, en wierook heb ik niet geroken.

Geen brood des levens en geen liefdemaal.
Geen woord van zegen werd nog uitgesproken.
De pijlers zag ik rijzen, zonder taal
De smeekende armen altoos opgestoken.

Maar thans! Maar thans! Hoort orgeltonen waaien,
Nu zie ik weer de wierooksvaten zwaaien,
En mijne ziel verrukt Alleluja!

De morgen komt met zeven stralenbondels.
Een feestmuziek als van de harpe Vondels,
Bij offerande en englen-gloria.

A. HUIJBERS.

AAN DEN NACHTEGAAL.

Zangerkoning,
Geen vertooning
U behaagt!

Grauwe veertjes
Zijn de kleertjes,
Die gij draagt.

Boven allen,
Laat gij schallen,
't koningslied;

Maar u, beestje,
Slank van leestje,
Zie 'k haast niet.

Philomeeltje,
Hemelsch keeltje,
Zilver rein,

Met uw kweelen
Komt gij streelen
De ooren mijn.

'k Hoor u vragen,
Jublen, klagen,
Rijk van toon,

Uwen vollen
Gorgel rollen,
Wonderschoon!

'k Hoor u loven
God daarboven
Juichend blij.

Koningszanger,
Loof Hem langer
Nu — voor mij!

J. J.

NIEUWE UITGAVEN.

Adventspredikatiën van wijlen den ZeerEerw. Heer J. C. H. MURÉ, *in leven Pastoor te Leiden. Met een voorrede van den HoogEerw. HoogGel. Heer* MGR. M. J. A. LANS, *President van het Seminarie te Warmond.* — Leiden, G. F. Theonville, 1902.

Bij het overschrijven van bovenstaanden titel schoot mij onwillekeurig het woord van den H. Ambrosius te binnen: »Het noemen alleen is voldoende lofprijzing".

Immers, de naam van wijlen Pastoor Muré is door zijne *Bijbelsche Geschiedenis* en zijne *Lijdensmeditatiën* zoo gunstig bekend, dat hij voor zich zelf spreekt. En wanneer bovendien de President van het groot-seminarie, Mgr. M. J. A. Lans, deze preeken bij ons inleidt als beantwoordend aan de onderrichting, die Paus Leo XIII, gezegender gedachtenis, in 1894 over het »Heilig Predikambt" heeft rondgezonden, dan voegt het een recensent zich van verdere aanbeveling te onthouden: »Prolixa laudatio est, quae non quaeritur sed tenetur".

Er blijft alzoo alleen over een kleine karakteriseering te geven. Deze *Adventspredikatiën* zijn boetepreeken in den strengen zin des woords. Zeven viertallen — alleen de vijfde serie bevat slechts twee preeken — voor de vier Advents-Zondagen, niet over het evangelie en de epistelles van den Zondag maar over de boetvaardigheid en de vier uitersten van den mensch. Derhalve zijn zij niet bestemd of geschikt om achter elkander als geestelijke lezing in handen te worden gegeven, maar om in een jaarlijks terugkeerenden tijd van boete bij gedeelten hoogernstige stof ter overweging aan te bieden. Geen stichtelijk leesboek voor iedereen, maar een uitmuntende bron voor hen, die Advents-preeken te houden hebben: wat,

als brokstuk genomen, te streng kan schijnen komt, in het verband beschouwd, weder tot zijn juiste verhouding.

Zeker, de hier behandelde stoffen, hoe geschikt ook voor den Advent, zijn niet de eenige, die met vrucht als voorbereiding voor het Kerstfeest kunnen behandeld worden. Dogmatische preeken over de Openbaring van God aan de menschen in Zijn menschgeworden Zoon Jesus Christus zijn niet minder aanbevelenswaardig, en wij zouden ons gelukkig achten als wij van Pastoor Muré ook over dat onderwerp eenige viertallen hadden ontvangen. Maar aangenomen eenmaal, dat iemand in den Advent met den groote Voorlooper des Heeren boetvaardigheid wil preeken, dan vindt hij in dit boek uitstekende modellen, vaderlandsch van aard en in hooge mate practisch voor eene gemeente van ons volk en van onzen tijd.

Inderdaad, deze welsprekendheid is eigenaardig vaderlandsch en terdege zakelijk. Alles even klaar en helder en recht op het doel af. Geen volzin behoeft tweemaal gelezen te worden of eischt meer dan gewone aandacht door veelledigen bouw. De stijl is overal zeer goed verzorgd; meer niet; nergens eene poging om te schitteren, zelfs niet om te behagen, enkel om duidelijk te zijn. Geenerlei rhetorische kunstmiddelen, ook niet in den goeden zin. Alleen bij uitzondering een van die slagen van welsprekendheid, waarmede een geboren redenaar menigmaal zijn gehoor in eens overmeestert of, na diepen indruk gemaakt te hebben, zich een poos vermeit in zijne overwinning.

Maar alles is daarop aangelegd om indrukwekkende waarheden, in het woord der openbaring, in de machtige taal en beeldspraak van de H. Schriftuur, zóó voor te stellen, dat zij waarlijk diepen indruk maken. Die indruk is allereerst door den redenaar zelf ondergaan in het krachtig bewustzijn van een uiterst klaren geest en van een niet zoo gemakkelijk te bewegen maar diepgevoelend gemoed. Dáár zijn de juiste woorden opgeweld om dienzelfden indruk over te brengen op anderen, niet afhankelijk van stem of gebaar of persoonlijk overwicht des redenaars en daarmede verdwijnend, maar als een greep in de ziel, die haar bewustzijn wakker schudt, en tot daden opwekt en blijft opwekken, ook als de stem niet meer ge-

hoord wordt, ja zelfs als de woorden half vergeten zijn. Van eene poging tot oogenblikkelijke opwinding is geen spoor te bekennen. 't Is nooit te doen om een voorbijgaande aandoening, al is zij nog zoo roerend en veelbelovend, maar altoos om de zaak, te weten: berouw en daadwerkelijke boetvaardigheid.

Nog meer dan in de *Lijdensmeditatiën* is Pastoor Muré, naar zijn eigenaardige persoonlijkheid, hier in zijn element. De *Lijdensmeditatiën* acht ik zeer hoog: samen met de kortere, voor eigen gebruik bestemde, *Overwegingen* van J. G. H. C. Essink het beste wat wij in het oorspronkelijke over die stof hebben. Maar het heeft daar soms den schijn, alsof de treffende, diepdoordachte voorstelling niet al de aandoening wekt, die zij uiteraard geschikt is te weeg te brengen, omdat de redenaar deze niet telkens onder woorden brengt maar dikwerf aan zijn gehoor overlaat. Dit is teleurstellend voor hen vooral, die de tegenovergestelde manier volgen en nagenoeg niets aan hunne hoorders toevertrouwen, op gevaar af van hen mijlen ver vóór te blijven. Dat zulk een gevaar lang niet denkbeeldig is, zou ik uit proefondervindelijke ervaring kunnen bewijzen. Niet aldus echter in deze *Adventspredikatiën*. Hier treedt van zelf de aandoening meer op den achtergrond en is het vooral om werkende kracht te doen. Deze twee zijn natuurlijk niet van elkander te scheiden, maar de voorrang van een van beide is karakteristiek voor de tweeërlei soort. En geen geloovige kan aandachtig naar deze boetepreeken luisteren, of hij zal onvermijdelijk in zich ontwaren, dat er door een machtige hand in zijn gemoed wordt gegrepen, of, zonder beeldspraak, dat er tot zijn verstand en tot zijn wil redelijke woorden doordringen, overmeesterend, niet af te wenden, niet te loochenen, niet te ontveinzen, die tot ernstigen inkeer dwingen en tot daadwerkelijke overgave aan Gods genade zeer krachtig opwekken.

Beide, *Lijdensmeditatiën* en *Adventspredikatiën*, hebben dit met elkander gemeen, dat zij voor den gewijden redenaar een voortreffelijke bron zijn. Niet alsof iemand daaruit gewoonweg kan overnemen — dat zou worden: de woorden nemen zonder de ziel, haast: moedwillige doodslag — maar wijl zij een

zoo degelijke en rijke stof aanbieden om op eigen wijze en naar eigen begaafdheid in nieuwen en eigen vorm te worden verwerkt.

Zulk een gebruik verschaft tevens gelegenheid om in ondergeschikte punten, die verschil van gevoelen toelaten, eigen voorkeur te volgen. Bij de voorstelling b.v. van hetgeen »het laatste oordeel zal voorafgaan" (bl. 74 vv.) zal iemand misschien het geloofsartikel: »Vandaar zal Hij komen oordeelen levenden en dooden" in verband met I Thess. IV, 16 op andere wijze willen toelichten dan in de daar geteekende tafereelen geschiedt. Ook het ontwaken eener schuldige ziel in de eeuwigheid zou eene voorstelling toelaten nog al aanmerkelijk afwijkend van hetgeen daaromtrent op bl. 146 en bl. 299 te lezen staat. Maar eigenlijk weten wij zoo weinig van die bijzonderheden met zekerheid, dat het moeilijk uit te maken is, welke voorstelling in zich de beste moet geacht worden. Wellicht zou daarom een wat minder besliste verzekering wenschelijk kunnen zijn. Maar dat is een meer algemeene grief tegen asceten en theologen, dat zij *alles* zoo precies weten.

Veel meer echter zal ieder aantreffen, dat aanstonds zijn onverdeelde instemmig en deelneming vindt. En wat daarbij het meest treft is in den regel juist het eigenaardige. Daarin nu ligt zeer hooge lof: deze reeds zoo lang en zoo dikwerf en door zoovelen behandelde onderwerpen dragen hier een eigen merk van oorspronkelijkheid. Niet natuurlijk in de leer en in de zaken; maar in de voorstelling (zie b.v. het gevoelen der Heiligen over de doodzonde, uitgedrukt in hun *woorden* en in hun *daden*, bl. 183) — in de bewijsvoering (zie de handhaving van de eeuwigheid der straf tegenover het voorbijgaande van de doodzonde, bl. 169 en 353) — nog meer wellicht in hetgeen *niet* gezegd en *niet* in beeld wordt gebracht [1]). Het *rationabile obsequium* staat op den voorgrond. Juist daarom is de kennismaking met deze *Adventspredikatiën* voor onze gewijde redenaars van wezenlijk belang [2]).

A. M. C. VAN COOTH.

[1]) Bl. 380 is een uitzondering, die mij verwondert.

[2]) Het werk is royaal gedrukt in zeer duidelijke letter op zwaar papier, maar heel slecht ingenaaid: het valt dadelijk uit elkander en eischt een band.

Cosmologie ou étude philosophique du monde inorganique par D. NIJS. — Louvain, Institut Supérieur de Philosophie, 1903. Pr. 10 frs.

Als zevende deel is in de Leuvensche *Cours de philosophie* verschenen de hier aangekondigde cosmologie van de hand van D. Nijs, hoogleeraar aan genoemde hoogeschool. Laat ik bekennen, dat het mij in werkelijkheid verheugt bij de lezers van *De Katholiek* dit boek te mogen inleiden, om het met den meesten aandrang aan allen, maar geheel in het bijzonder aan hen, die in natuurwetenschappen studeeren, aan te bevelen. Men kent het streven der neo-scholastiek, dat niet anders is dan de al te lang verbroken band tusschen wijsbegeerte en afzonderlijke wetenschappen wederom vast te knoopen, en de onnatuurlijke scheiding tusschen die beide afdeelingen van menschelijk weten, die tot beider schade al te lang bestond, zoo spoedig mogelijk op te heffen, altijd met volkomen eerbiediging van het recht, dat ieder op eigen gebied bezit. Wars van den dwazen waan veler modernen, die zich gedragen, of eerst in de laatste tientallen van jaren de wetenschap was ontdekt, aanvaardt de neo-scholastiek onvoorwaardelijk den werkelijken vooruitgang der nieuwe wetenschap, maar beschouwt dien vooruitgang als een voortbouwen op hetgeen de arbeid der voorgeslachten aan wijsheid en wetenschap had gewonnen en overgeleverd. Zij tracht dan ook de oude theorieën naar het goed gegronde nieuwere inzicht te verbeteren, maar van den anderen kant door het gebruik der vroeger gevonden waarheid het dieper inzicht te bevorderen, en bovenal de groote kwaal van onzen natuurwetenschappelijken tijd, de eenzijdigheid der empirie en het daaraan verwante wijsgeerig mechanisme, te genezen.

Wie zich overtuigen wil van de wondere vruchtbaarheid der christelijk-wijsgeerige beginselen op dit stuk, vooral in tegenstelling met de mechanistische en dynamische wijsbegeerte, hij neme en bestudeere dit boek, dat binnen de gegeven grenzen inderdaad aan de hoogst gestelde eischen eener cosmologie der twintigste eeuw voldoet.

De cosmologie is, zooals men weet, dat deel der wijsbe-

geerte, dat ons de laatste en diepste gronden der stoffelijke verschijnselen tracht bloot te leggen. Nu liggen die diepste gronden in zich voor onze waarneming niet open, maar moeten door redeneering uit de verschijnselen worden afgeleid. Daarom bleef dan ook de oude scholastiek zoo bezorgd om in het opstellen van haar cosmologische theorieën zich zoo nauw mogelijk aan het onderzoek der feiten en hunner onmiddellijke gronden aan te sluiten. Tot groote schade van wetenschap en wijsbegeerte heeft men later dat onderling verband verbroken, en de synthetische eenheid, die zij vormen, in het menschelijk onderzoek der natuur, al te veel voorbij gezien. En het is de onvergankelijke verdienste der neo-scholastiek, en op de eerste plaats van de Leuvensche school, dat zij de oude, eenig redelijke, vereeniging tracht te herstellen.

»La connaissance scientifique, des essences corporelles", aldus prof. Nijs, »est donc *discursive*, et le procédé qui y conduit est l'étude des phénomènes sensibles; tel est le procédé de la cosmologie. Aussi rien n'est plus opposé à son caractère distinctif que l'apriorisme.

»A raison même de cette méthode, la cosmologie devient la tributaire obligée des sciences qui se partagent l'étude de l'univers matériel, car c'est aux sciences naturelles qu'est dévolu le rôle d'étudier les propriétés sensibles de la matière.

»Conformément à ces exigences, notre méthode consistera donc dans une étude impartiale de tous les faits qui peuvent avoir une portée philosophique. Nous les emprunterons à la physique, à la cristallographie, à la chimie, bref à toutes les sciences destinées à nous en révéler les caractères et les lois. Discernant dans les données scientifiques, les resultats immédiats et incontestés de l'observation, de l'interprétation métaphysique, nous nous demanderons quel est, parmi les différents systèmes, sur la nature substantielle des corps, celui qui donne de ces faits l'explication la plus adéquate, la plus rationnelle, en un mot la plus scientifique".

Dat prof. Nijs aan deze methode is getrouw gebleven, zal een ieder, die zijn boek heeft gelezen, zonder voorbehoud willen getuigen. Voor velen zal het zonder twijfel verrassend

zijn, te zien hoe meerdere natuurwetenschappelijke theorieën, die hun als de zuiverste uitdrukking der feiten werden voorgehouden, inderdaad echte proeven zijn van mechanistisch-wijsgeerige natuurverklaring; tegelijk kunnen dezelfden den diep ingrijpenden invloed der wijsgeerige opvatting hier in concrete voorbeelden als aanschouwen, wat velen zeer zeker niet te onpas komen zal. Als voorbeeld zou ik onder de velen de bespreking van de atomiciteit der chemische elementen (p. 54—71 en 437—448) willen aanhalen; zoo die ook over de »omzetting" en aequivalentie van beweging en warmte en andere energievorm (p. 152—153, 332—339 en 495—504); eindelijk de ontwikkeling van het begrip »massa" (p. 278—298) enz. enz.

In tegenstelling met prof. Nijs zou ik de behandeling der levende lichamen niet zoo streng buiten de cosmologie willen sluiten. Voor het psychisch element is hier geen plaats, dàt is waar. Maar de zelfstandige samenstelling der levende lichamen, wordt, mijns inziens, het duidelijkst in verband met die der anorganische lichamen behandeld.

Wat de generatie of zelfstandigheidsverandering betreft, de nieuwere meening daaromtrent door prof. Nijs p. 360 vermeld, heeft mij altijd erg toegelachen. Mij kwam het altijd voor, dat de leer, die de onvoldoendheid der eindige zelfstandigheden tot het voortbrengen van nieuwe zelfstandigheden, op grond van het accidenteele karakter hunner werkende krachten, verdedigt, te weinig rekening houdt met de concrete zijnseenheid van de zelfstandigheid en zijn actieve en passieve eigenschappen.

Naar aanleiding van de critiek, door prof. Nijs (p. 487 vv.) op sommige argumenten geoefend, zou ik gaarne de volgende vragen stellen.

Vooreerst: is de praemisse zijner tegenstanders wel geheel juist geformuleerd als volgt: »Or la substance des êtres se reconnaît à ses manifestations accidentelles"? Naar mijn beste weten gebruikt men bij 't opzetten van dit argument het woord »accidentel" alleen in ontologischen zin; men voegt er dan bij, dat men alleen het noodzakelijke of wettelijke der ver-

schijnselen daarbij op het oog heeft. Ik geloof dan ook, dat het verschil van den hier gecritiseerden vorm der argumentatie en die, welke ons prof. Nijs geeft, eenvoudig hierin is gelegen, dat de een »wettelijk" noemt wat de ander met den naam »finaliste" aanduidt. Ik voor mij kan het zakelijk onderscheid tusschen den afgekeurden vorm en de formuleering op p. 487 niet inzien, daar ik van meening ben, dat de opvatting dier schrijvers omtrent het signalement der anorganische soorten voor die schrijvers volkomen klopt met hetgeen door prof. Nijs op p. 489 en 490 wordt ontwikkeld. Neemt men de eigenschappen stuk voor stuk, dan vindt men ongetwijfeld slechts een meer of minder van hetzelfde. Maar dat quantatief-verschil vertoont bovendien in de verschillende groepen een noodzakelijkheids- of wettelijk karakter; en dit is het, wat aan het in zich quantitatieve verschil een soortelijk qualificeerend karakter verleent, of juister, wat op grond van het beginsel van voldoenden grond tot het soortelijk verschil der respectieve omstandigheden doet besluiten. Nog eens, dit is juist de weg door prof. Nijs aangewezen, maar ook naar ons beste weten, van degenen, die hij critiseert.

Laat mij deze bespreking besluiten met de hoop, dat velen zich dit voortreffelijk werk zullen aanschaffen en bestudeeren. En als er onder de lezers van dit tijdschrift zijn, die maar één enkele cosmologie zouden willen doorwerken, dan zou ik hun den raad durven geven die van prof. Nijs boven andere uit te kiezen.

Warmond. J TH. BEYSENS.

Geschiedenis van het Herstel der Hiërarchie in de Nederlænden, door P. ALBERS S. J. *Eerste Deel.* Nijmegen, L. C. G. Malmberg, 1903.

Ofschoon dit werk in de dagen van het gouden jubelfeest der herstelde Bisschoppelijke Hiërarchie van de pers is gekomen, is het toch allerminst wat men noemt eene gelegen-

heidsuitgave. Het vluchtig doorbladeren van het lijvig boekdeel zegt ons reeds terstond, dat wij hier een werk hebben van blijvende waarde, hetwelk de rijpe vrucht is van ingespannen studie en grondig onderzoek: een standaardwerk, dat niemand, die in de toekomst over de daarin behandelde stof spreken of schrijven wil, mag verzuimen na te slaan.

Breed heeft de geleerde Schrijver zijn taak opgevat. Hij is van oordeel — en, volgens onze bescheiden meening, terecht — dat de gebeurtenissen van 1853 in hare oorzaken en gevolgen niet voldoende kunnen gekend en begrepen worden, zonder de grondige kennis van alles wat sedert 1795 van verschillende zijden werd gedaan, om het herstel der hiërarchie in de Nederlanden tot stand te brengen of tegen te houden. Aan deze breede opvatting danken wij het, dat Pater Albers ons eene nagenoeg volledige geschiedenis gaat schenken van de Katholieke Kerk in de Nederlanden gedurende de vorige eeuw. In het verschenen eerste deel behandelt hij deze geschiedenis tot 1841. Wij hopen, dat hij haar in het volgende deel zal bijwerken tot het jaar 1903 toe. Al klinkt dan de titel, waaronder deze vaderlandsche kerkgeschiedenis zich aanmeldt, veel te bescheiden: daarom zal de dienst, welke de Auteur aan het nageslacht bewijst, door de historie van de emancipatie der Katholieke Kerk in de Nederlanden op eene zoo degelijke wijze te behandelen, niet minder groot zijn.

De echt wetenschappelijke degelijkheid van dit werk is gewaarborgd door de wijze, waarop de schrijver zijn voorgenomen taak volbrengt. Niet alleen heeft hij alle mogelijke werken, waarin iets over zijn onderwerp te vinden was, ijverig geraadpleegd, maar bovendien »wijl deze geschiedenis het eerste groote werk is over deze stof, en derhalve voor verreweg het grootste gedeelte uit de archieven moest worden opgedolven" [1]), is hij met noeste vlijt en onvermoeide inspanning in de mijnen der geschiedenis aan het graven gegaan; en wat hij daar gevonden heeft, biedt hij aan, volgens

---

[1]) Bl. X.

de methode van zijn beroemden leermeester Ludwig Pastor, zooveel mogelijk in den oorspronkelijken vorm zooals hij het aantrof, hetzij in den tekst verwerkt, maar zóó, dat de eigen woorden der oorkonden bewaard bleven, hetzij in het Aanhangsel als Bijlagen, niet minder dan XXVII, die de aanzienlijke ruimte van 84 bladzijden in beslag nemen.

Altijd belangrijk, dikwijls door nieuwheid verassend is hetgeen hij op deze wijze te voorschijn brengt. Een menigte tot heden onbekende bijzonderheden houden den lezer in aangename spanning. Door dit boek maakt hij kennis met nagenoeg alle personen, die op kerkelijk en politiek terrein gedurende het behandelde tijdvak op den voorgrond zijn getreden, met de élite der Nederlandsche clergé, met de ministers, de hooge staatsambtenaren en diplomaten, die bij de verschillende gebeurtenissen en onderhandelingen een rol hebben vervuld. En deze ontmoetingen zijn meer dan een vluchtige en oppervlakkige kennismaking. De Schrijver brengt ons met hen persoonlijk en herhaaldelijk onder allerlei omstandigheden in aanraking. Nu eens leidt hij ons binnen in de officieele vergaderingen om getuigen te zijn van de beraadslagingen, zooals zij gevoerd worden overeenkomstig de regelen en vormen der hoffelijke diplomatie. Dan weder neemt hij ons mede naar de particuliere bureaux en audientiekamers, waar de onderhandelaars, de belemmerende vormen der étiquette op zijde zettend, hunne meeningen en inzichten op vriendschappelijke en gemoedelijke wijze bespreken. Ten laatste legt hij ons ook hunne intieme correspondentie voor, waarin zij, aan alle diplomatenkunst verzakend, met ronde, somtijds al te duidelijke woorden zeggen wat zij denken en beoogen. Zoo leert de schrijver ons de personen kennen en hunne karakters doorgronden, en toont hij ons de edele of minder edele bedoelingen, die de drijfveeren waren hunner daden. Wat ons hierbij trof, was dit: uit de officieele bronnen blijkt zonneklaar, dat de diplomatie van het Vaticaan altijd den toets der strengste critiek kan doorstaan. Van zekere zijde wordt er, niet slechts wanneer het herstel der hiërarchie in de Nederlanden ter sprake komt, maar bij elke voorko-

mende gelegenheid, duchtig gesmaald op de sluwheid en listigheid der Romeinsche diplomaten. De zeer talrijke en breedvoerige aanhalingen uit archiefstukken en brieven in dit boek verzameld overtuigen iedereen, die zonder vooroordeel leest, niet alleen van de groote bekwaamheid, maar ook van de oprechtheid en nauwgezette goede trouw der pauselijke zaakgelastigden.

»Welke pogingen zijn in het werk gesteld door de kerkelijke overheid, invloedrijke personen en de Nederlandsche regeering om de hiërarchie hier te lande te herstellen? Waar schuilden de klippen, waarop de onderhandeling telkens schipbreuk leed? Hoe is de kerkelijke organisatie ten slotte tot stand gekomen? Met welke gevoelens van liefde, onverschilligheid en haat is zij bij hare geboorte begroet?" [1]) Deze vragen zijn aan ieder die belang stelt in de vaderlandsche kerkgeschiedenis, vooral in de dagen van het gouden jubelfeest, herhaaldelijk voor den geest gekomen. Tot heden was er op die vragen slechts een gebrekkig en onvolledig antwoord te geven. Over zeer veel, vooral wat de détails aangaat, hing nog een geheimzinnige sluier. Doch tot 1841 toe heeft P. Albers dezen sluier geheel weggenomen. Het antwoord, dat hij op bovengestelde vragen gegeven heeft (of weldra geven zal) is zoo volledig als men wenschen kan. Wie zijn werk gelezen heeft is geheel voldaan. En al ontveinst de Schrijver zich niet, dat hem bij zijne nasporingen hier of daar nog iets kan zijn ontgaan, dat »iets" kan niet van veel beteekenis zijn; en alleszins gewettigd is zijn vertrouwen, »dat latere onderzoekingen het algemeene oordeel over de beschreven gebeurtenissen niet aanmerkelijk kunnen wijzigen".

Wij wenschen den verdienstelijken Schrijver geluk met het afgewerkte gedeelte van zijn ondernomen arbeid, en betuigen hem warmen dank voor het vele, wat hij ons in dit eerste deel heeft geschonken. De verschijning van het tweede deel zien wij met verlangen tegemoet, en uiten den wensch, dat

---

1) *Voorrede*, bl. X.

bij de voltooiing daarvan zijne pogingen met even gunstigen uitslag mogen bekroond worden.

Hageveld. H. J. M. TASKIN.

De geschiedenis van het klooster der kruisheeren te Maastricht door de Z. E. H. H. P. A. VAN HASSELT, Can. reg. Ord. S. Crucis te Maeseyck. Overdruk van de *Publications de la société historique et archéologique dans le duché de Limbourg*. Maestricht, Leiter-Nypels, 1903.

Een hoogst belangrijk geschiedkundig werk — naar ik stellig verwacht, de voorbode van een aaneengesloten reeks — werd mij onlangs toegezonden.

Ik had voor eenige jaren onzen landgenoot in België, den Zeer Eerw. Zeer Gel. Heer H. P. A. van Hasselt, Directeur van het bloeiend collegie der Kruisheeren te Maeseyck (Belgisch Limburg), overtuigd, dat hij een zeer verdienstelijk werk zou verrichten door de geschiedenis zijner zoo belangrijke orde te schrijven, ter noodzakelijke en uitgebreide aanvulling, ook verbetering, van wat voor een halve eeuw ongeveer Dr. Hermans ons heeft geschonken in zijne *Annales Ordinis Sanctae Crucis*, aangezien een reeks bijdragen tot de geschiedenis dier orde nog geen eigenlijke geschiedenis kan genoemd worden.

Ik gebruikte als beweegreden vooral, dat de Orde der Kruisheeren, eigenlijke: Reguliere Kanoniken van St. Augustinus van de Orde van het H. Kruis, eene echte *Nederlandsche* orde is. In *Zuid-Nederland* gesticht door den kanonik van het kathedraal kapittel te Luik, Théodore de Celles, in 1188, als eene herinnering aan zijn verblijf in het Heilige Land, breidde zij zich uit in Noord- en Zuid-Nederland en de Rijn-Provincie, dus in de Nederlanden naar de goede beteekenis des woords: het gebied der Nederlandsche taal, en wij weten het, »De taal is gansch het volk".

Ik was zoo gelukkig te slagen. Met bewonderenswaardigen

ijver en talent legde de Z. E. Heer van Hasselt — wiens werkkring als directeur van een groot collegie, bestaande uit eene Latijnsche school en inrichting van middelbaar- en landbouwonderwijs, waar hij nog les geeft in de wis- en natuurkundige wetenschappen en geschiedenis, hem bijna geheel in beslag neemt — zich op de paleografie toe, bestudeerde het rijk archief van het convent zijner orde te Maastricht en te Venlo, waaraan ook een Latijnsch collegie was verbonden, bezocht de archieven te Luik, Namen en Düsseldorf, om daar de oude bescheiden der talrijke huizen van de Kruisheeren te excerpeeren, en keerde met een rijken oogst huiswaarts.

Van het huis te Maastricht, welks archieven zeer belangrijk zijn, verscheen nu de geschiedenis.

Reeds in 1434 opgericht, deelde dit huis in de aan »troubelen" en krijgsrampen zoo rijke lotgevallen van de oude vestingstad Maastricht.

Een beeld des tijds geeft ons de geschiedenis van dit klooster, vooral in de 16e en 17e eeuw: vervolging, gevangenschap, rantsoeneering. In korte maar flinke trekken wordt ons dit alles geschetst tot aan het tragisch einde des convents, de opheffing door de Fransche republikeinen in 1794—1796.

De beroemde »boekenverluchters" of »enlumineurs" van het Maastrichtsch convent leeren wij kennen. Men weet, welke schatten van miniaturen het moeder-convent Ste Agatha te Cuyck bezit, het werk der nederige in stilte werkende zonen van dit klooster. Die van Maastricht schreven de choorboeken van verschillende collegiale kerken te Maastricht en elders. Ook het convent te Maastricht zelf bezat prachtige miniaturen, door mij in 1888—'89 gezien en beschreven. Door de uitvoerige geschiedenis van den bouw des convents en van het vervaardigen der altaren en beelden, vooral van het schoone sacramentarium (sacramentshuisje), met vermelding van tal van nog onbekende bouwmeesters en zoogenaamde »beeldsnijders" te Maastricht, vindt hij, die zich met kunst en kunstgeschiedenis bezig houdt, hier bouwstoffen. Vooral echter voor de kennis van het godsdienstig leven onzer voorvaderen — voor de »Kulturgeschichte" dus — is het

boek van den Z. E. van Hasselt hoogst belangrijk. Hij toch beschrijft ons het kloosterleven, de broederschap van het H. Kruis [1]), en deelt ons voorbeelden mede van 't werken alleen om Godsloon aan kerk en klooster door vrome Maastrichtenaren, in wier gemoed godsdienst en kunst ten nauwste waren verbonden. Zouden deze voorbeelden ons ook geen verklaring geven van het verwonderlijk verschijnsel, dat in de middeleeuwen met zoo geringe middelen zooveel schoone kerkelijke monumenten tot stand kwamen, afgewerkt tot in de donkerste, kleinste hoekjes, waar slechts het geoefend oog des kunstkenners doordringt, met een piëteit, die niet is te beschrijven? Men werkte uit hooger beginsel, bezield door een ideaal en verlangde vaak geen loon.

Biografische aanteekeningen der priors, suppriors, provisoren en conventualen, een uitgebreid anniversarium (necrologium of jaargetijden-register), vooral belangrijk voor de genealogie van Limburgsche geslachten — waarvoor in het werk zelf ook veel bouwstoffen zijn te vinden — mededeeling van de voornaamste documenten enz. enz. verhoogen de belangrijkheid van het werk. Het moge ver buiten Limburg bekend worden, ook bij de velen, die geen begrip van het oude kloosterleven hebben en toch de geschiedenis der middeleeuwen en de oudheid tot het doel hunner studie hebben gekozen.

Moge weldra de geschiedenis der overige huizen volgen, vooral van Ste Agatha te Cuyck, dat eens de kweekschool was voor jongelieden uit de aanzienlijkste geslachten van 't land van Cuyck, ja van Brabant en Gelderland, van welke velen later in de kerk van 't zelfde klooster bij hun voormalige leermeesters hun laatste rustplaats vonden, zooals nog hun grafsteenen, versierd met hun blazoen, getuigen, monumenten van kunst en godsvrucht.

Moge dan het werk van den Z. E. H. van Hasselt bijdragen tot meerdere kennis der aloude schoone Orde van het H. Kruis, die den kamp met de eeuwen, met oorlog en

---

[1]) In de kerk der Kruisheeren.

revolutie, armoede en berooving van goederen roemrijk bestond. Dan zal men ook zien, hoe het convent te Cuyck in den tijd der godsdienstvervolging beschermd werd door de hooge heeren van Cuyck zelven, *de Prinsen van Oranje*, zelfs door Prins Maurits, wiens gebrandschilderde afbeelding op een glasraam aan het convent geschonken — thans in 's Rijksmuseum te Amsterdam — daarvan getuigenis aflegt. Tijdens die vervolging lieten de Oranje-vorsten Ste Agatha deelen in het voorrecht, aangeduid door hun wapenspreuk: »Kalm in het midden der woeste baren: saevis tranquillus in undis" [1]), totdat, na de stormen van de Fransche overheersching, onder de bescherming van hetzelfde doorluchtig geslacht, de orde herademde en herleefde. Sinds dien tijd hebben de Kruisheeren, thans bestuurd door den Hoogwaarden Magister-generaal Monseigneur Hollman, hunne krachten verdubbeld, onderwijs gevend, predikend, den parochie-geestelijken hun bijstand biedend, geen rust nemend, aldus herinnerend aan die onvermoeide, geestdriftvolle Kruisvaarders, aan wie zij hun oorsprong ontleenen.

Moge het aloud ridderkruis van hun habijt weldra ook weder in »Holland" verschijnen als eene herinnering aan oude tijden van geloof en als eene herleving van een nationale orde, die nu nog tot in Engeland toe haar zegen verspreidt, nog kracht vindt om, ondanks de groote wederwaardigheden, die haar troffen en overbekend zijn, nieuwe huizen te stichten [2]) en haar naam, ook in de wetenschappelijke wereld, vooral bij het onderwijs, hoog te houden.

Maastricht. A. J. A. FLAMENT.
Rijks-archivaris van Limburg.

---

1) Terwijl in heel het *oude* N.-Brabant, zoover het onder de Generaliteit ressorteerde, dus zonder de Vrije Rijksheerlijkheden Boxmeer en Ravestein, bijna al de kloosters werden uitgeroeid, bleef Ste Agatha bestaan.

2) Te Hanut in België een groot convent.

Op Wandel door HUGO VERRIEST. — Jules de Meester, Rousselare; J. S. de Haas, Amsterdam.

't Is of men hem hoort zooals hij twee malen vóór ons stond, de waardige priester, de gevoelige, gemoedelijke pastor, de fijne woordkunstenaar, de geestige, guitige causeur, de hartstochtelijke minnaar der natuur, de vereerder van alles wat goed is, waar en schoon, de leerling in één woord van Guido Gezelle.

Hij wandelt door zijn geliefde Vlaandersche velden en weiden en wat hij ziet en voelt en geniet, dat vertelt hij ons op zijn eenige, onnavolgbare wijze in zijn allerliefst, naïef, soms kinderlijk Vlaamsch.

Hoor maar eens den aanhef van *Velden:*

»Ik kome van Doorle's, het wegeken op. Voor mij loopt de steenweg, van dweersch met zijn prachtige, hooge boomen. Daartusschen de verte. Daarboven de heldere lucht!"

En dan verder:

»Er ligt een rijkdom in die natuur, een spel van klaarte en vier, van lucht en licht, van frissche warmte, een rijkdom van groei en bloei en vrucht, een overvloed van wezen, die blijheid geeft, breede blijheid, vrome blijheid, vreugde en geluk, natuurgeluk; eene welligheid, een deelen van dat heimelijk goddelijk wezen, dat overschattende dolende menschen den God noemden, den Pan, den Alles, wezen vol weldadig overwoelen, vol zee, vol warme luchtzee, vol natuurzee; en dat wij met dankbaar hert voor 't hooger Wezen, het alles schouderende, het alles doorademende, het alles bezielende, het alles wezen gevende, het wezen zijnde Wezen dragen . . .

»— O God!

»O eindeloos Wezen!"

En zoo jubelt hij en kwinkelt als de leeuwerik bij het stijgen in de hooge, blauwe luchten zijn Schepper te gemoet, den God door Vondel onvolprezen!

Op zijn wandelingen ziet hij zoo veel mooi natuurschoon en ook zedelijk schoon; de lieve kinderkopkes, die van te lande komen, zijn eenzame verlatenheid versierend en ver-

blijdend; dan toont hij ons in haar leven van eenvoud en christelijke liefde Ursenie de scapuliermaakster, wier hoofd en hart zijn geweven uit helder blauwe hemelstralen; dan beluistert hij de geheimen der bloemen, haar lief en wee, haar stille smarten en zingende blijheid; dan huivert hij bij de armoede van een gezin, arm aan aardsche bezittingen en daarom ook aan vreugd en deugd, maar nog meer bij de geestelijke armoede van rijke menschen, die gaan slapen vermoeid van niet vermoeid te zijn; en zoo gaat hij voort, niet te beschrijven maar te zingen; want wat is *Fantasia* anders dan een symphonie in woorden, een loflied op zijn lief Vlaanderen, op zijn goede naïeve bewoners, op zijn natuur, zijn stille kerken, zijn zee en zijn abdij, een lied van schoonheid en jubel, van dank en aanbidding.

Waarlijk Verriest is een vreugdebrenger, een dichter bij Gods genade — op wien een slip van Gezelle's mantel is gevallen. M. S.

Schets van het Latijnsche taaleigen voor scholen, door M. R. DE BROUWER. Uitgave van de Tilburgsche Handelsdrukkerij.

Dit handig boekje is onlangs de wereld ingezonden. In prettige letter en gespatiëerden druk wordt in het kort een tamelijk volledig overzicht gegeven van de voornaamste eigenaardigheden, waardoor het Latijn van het Nederlandsch afwijkt. »Voor alle behandeling van het Latijnsche taaleigen — zegt de geleerde schrijver — is door Nägelsbach eens en voor goed de ondergrond gelegd". Op dezen ondergrond heeft de schrijver naar eigen inzichten een gebouw opgetrokken met tien ruime, luchtige kamers en een schoon terras, waarop men nog een kijkje heeft op Latijnsche figuren.

Alles nu, wat kan bijdragen tot degelijke kennis der Latijnsche taal, waarin de oudheid ons zoovele voortbrengselen van de uitnemendste vernuften en kunstenaars achterliet, willen wij met groote ingenomenheid begroeten. En werkelijk

is de schrijver er in geslaagd hun, die geen vreemdeling meer zijn in de Latijnsche klassieken, een kort en duidelijk overzicht te geven van de voornaamste eigenaardigheden en elegantiën der Latijnsche taal. Voor hen echter, die bij 't lezen van een Latijnschen schrijver voortdurend nog gewapend moeten zijn met woordenboek en syntaxis, kan bij 't zien van dit boekje »De zoete bluf van 't eerst Latijn", voor goed verleerd worden.

Immers, vind ik het geheel natuurlijk, dat de schrijver vreest: »Er zullen mogelijk wel leeraren gevonden worden, die gruwen van een Latijnsche stilistiek op de schoolbanken"; nog natuurlijker vind ik het van leerlingen der derde en vierde klasse, als ze gaan rillen bij 't zien van een boekje »nu eens alleen vol van fijnigheden".

Mij komt tot heden de beste methode voor, welke o. a. gevolgd wordt in de *Spraakkunst* van L. H. Borking: »In den aanvang wordt er tot kinderen gesproken, tot jongens van 13 tot 14 jaar, die uit dit boek de kennis der verbuigingen en vervoegingen moeten opdoen. Later, nadat er voortdurend van het meer algemeene tot het meer bijzondere is overgegaan, vindt men tal van opmerkingen over sommige eigenaardigheden van den Latijnschen stijl". Zoo komen de leerlingen langzamerhand »er in", zij voelen zich jaar op jaar meer thuis in 't groote paleis, wat voor hen volstrekt geen doolhof van gangen wordt. Het is waar, Professor Naber heeft indertijd in *De Gids* aanmerking gemaakt op de uitgebreidheid dezer spraakkunst. Hij verzekerde niet te begrijpen, voor welke knappe jongelui die spraakkunst wel geschreven was. Doch hierbij werd over het hoofd gezien, dat niet al de kleine letters leerstof zijn in den strikten zin. Vele paragrafen toch dienen alleen om bij het lezen der klassieken door den leerling te worden nageslagen op aanwijzing van den leeraar.

»Als de leerling — zegt de schrijver — dan tweemaal een of andere eigenaardigheid der Latijnsche taal zwart op wit gezien heeft" — d. w. z. èn bij den schrijver èn verklaard in de leer der syntaxis — en ze daarbij »nog twintigmaal door den leeraar heeft hooren opdreunen" (?), zal hij ze gemakkelijk

onthouden. Ook is hij het geheel eens met de voorrede van Borking's tweede editie, dat er dingen zijn, waarvan de kennis wel niet in iederen leerling kan gevorderd worden, maar zeker toch noodzakelijk is voor iemand, die zich niet tevreden stelt met oppervlakkigheid.

Afgezien dan van de vraag, of men niet liever meer geleidelijk de leerlingen wil inwijden in de eigenaardigheden van de Latijnsche taal, waar is het, dat bij 't gebruik van vele spraakkunsten dit boekje een welkome plaatsvervanger zijn zal van vele noodzakelijke schriftelijke opmerkingen.

Moge een ruim gebruik den schrijver de groote moeite loonen van de oordeelkundige verzameling en toelichting.

A. G.

DE BRETONSCHE DICHTER TH. BOTREL.

»Si nul ne fut prophète en son pays,
On ne chante que vous de la lande à la côte."
SULLIAN—COLLIN.

Maandag 18 December 1899 was 't. — De Haute-Cour, bijeengeroepen om uitspraak te doen in eene samenzwering tegen de Republiek, welke de vroolijkheid zal gaande maken, wellicht ook de ergernis van het onpartijdig nageslacht, hield hare drie-en-dertigste zitting. Een der getuigen komt binnen. »Waarop moet ik zweren?" klinkt zijne heldere, welluidende stem. »Waarop zal ik zweren, terwijl de Gekruiste hier vergeefs gezocht wordt!" Onderzoekend gaat zijn oog opnieuw de zaal rond. Dan vervolgt hij: »Als Christen ben ik een levend kruisbeeld en daarom: In den naam des Vaders, en des Zoons en des Heiligen Geestes Amen. Ik zweer de waarheid te zeggen".

Bij die kloeke verklaring ging er een electrische schok door de aanwezigen. Van de tribunes juichte en klapte men, met een geestdriftig voetgetrappel als accompagnement; de godsdiensthaters links zaten stom van verbazing en ergernis; 't was of men hunne wangen gloeien zag onder een geduchten kaakslag, toegebracht door eene onzichtbare hand.

De jonge man, die allen zulk eene les geven dorst, was Botrel (Theodore-Jean-Marie), de Bretonsche zanger, dien men in zijne geboortestreek op de handen draagt; dien het lichte en luchte Parijs zoo gaarne toejuicht; die zeker is, overal, waar hij zijne liederen doet klinken, van een nieuw schitterend succes.

Enkele maanden terug bezocht hij Canada, Engelsche be-

zitting, waar men niet enkel Fransch spreekt, maar onder menig opzicht in hart en nieren Franschman gebleven is.

Hij zong er zijne liederen, om voor zijn landgenoot Cartier [1]) ginds aan de Bretonsche kust een standbeeld te kunnen oprichten:

»Canadiens, pour Cartier je vous tends mon chapeau,
Pour qu'on en fasse une aumonière.
. . . . . .
Sur nul socle il ne dresse encor son front altier.
Son monument chez vous, il faut que je le gagne!
La Bretagne, jadis, vous a donné Cartier:
Rendez Cartier à la Bretagne".

Botrel's verblijf aldaar was één lange zegetocht. De studenten van Montreal spanden na het eerste concert zijn paard af, trokken zelf zijn rijtuig voort onder het algemeen gejubel: Leve Botrel! Leve Frankrijk! En — Cartiers standbeeld:

»Nous le camperons l'an prochain — oui da!
Face à l'immensité que son regard sonda,
Debout, prêt à livrer au vent ses blanches voiles,
Pour nous reconquérir un nouveau Canada.
Là-haut... derrière les étoiles!"

Botrel is geen dichter als Victor Hugo, de Musset, Leconte de l'Isle, Delavigne of Coppée. Geen titan, wiens geweldige kracht ons ontzet; geen zanger, wiens liederen geschreven schijnen met tranen en hartebloed, of wiens muze de zuster mag genoemd van die der antieken.

Van Coppée heeft hij 't teedere, het weeke soms, dat bij hem echter niet verslappen en verweeken kan, omdat zijne zangster te veel de frissche lucht ademde, ginds in Bretagne, en de veelal bedorven atmosfeer der hoofdstad weinig gelegenheid bood om haar te bederven en te ontzenuwen.

---

1) Jacques Cartier, geboren te Saint-Malo, was een beroemd zeevaarder uit de eerste helft der 16de eeuw. Onder meer nam hij in naam des Franschen Konings bezit van Canada.

»La rancoeur au coin des lèvres,
Le corps miné par les fièvres,
Le coeur malade d'ennui,
Vers ta rieuse campagne,
O Bretagne, ma Bretagne!
Je m'en reviens aujourd'hui.

O bonne mère féconde,
Veux-tu me remettre au monde,
Dis, une seconde fois?
Dans mes veines appauvries,
Mets le sang de tes prairies
De tes champs et de tes bois!...

Ma chanson veux-tu l'entendre?
Elle est si douce, si tendre
Lorsqu'elle parle de toi
Que ceux qui t'aimaient t'adorent,
Et que ceux-là qui t'ignorent
T'aiment... à cause de moi!...

Oui, grâce à toi je vais vivre:
Vois, je ris comme un homme ivre
Et je pleure en t'embrassant,
Toi qui veux que je guérisse,
O bonne Mère-nourrice
Qui m'allaites de ton sang".

Onbillijk en gevaarlijk is 't, iemand naast een reus te plaatsen, ter bepaling zijner lengtemaat. Doch komt ook u niet het geweldig-hartstochtelijke vers op de lippen, waarmee Bilderdijk. uit zijne ballingschap terugkeerend, den vaderlandschen bodem begroette?

»'k Heb dan met mijn strammen voet
Eindlijk uit d'onstuimen vloed
Hollands vasten wal betreden!
'k Heb mijn kromgesloofde leden
Op zijn bodem uitgestrekt;
'k Heb hem met mijn lijf bedekt;
'k Heb hem met mijn arm omvademd;
'k Heb zijn lucht weer ingeademd:
'k Heb zijn hemel weergezien,
God geprezen op mijn knien!"

Maar Bilderdijk was de arme balling, die in zijn zielekreet al zijn zieleleed uitschreide; de ellende der ballingschap en de weelde van het wederzien mengt hij onder elkaar, als om ons voel- en tastbaar te maken, wat hij verduurde en wat hij diensvolgens bij het terugvinden ervaren moet. Botrel verliet vrijwillig voor eenigen tijd zijn dierbaar Bretagne; enkel de omstandigheden des levens drongen hem het zoete »chez nous" vaarwel te zeggen.

»Chez nous, le chez nous de là-bas,
C'est toi, cher petit coin de terre
Qui passe d'Ille-et-Vilaine et vas
Finir avec le Finistère....

C'est toi, la terre de granit
Et de l'immense et morne lande,
Rieuse Armor au sol bénit
Par les grands saints venus d'Irlande.

Où l'on rencontre à chaque pas
Des menhirs près des Christs en pierre,
Où le ciel est si bas, si bas,
Qu'on y voit monter sa prière".

Hoe schier onuitroeibaar diep zekere legenden wortel schoten, wij Nederlanders, ondervinden het al te dikwijls in den vreemde.

Hier ziet men in iederen Hollander een Croesus; daar vraagt men u zeer naief: of de vrouwen ten onzent altoos met gouden platen over het haar en gouden kurketrekkers aan het hoofd loopen; of ook de koningin immer aldus gekleed en uitgedost is; elders denkt men, dat de lange Gouwenaar even onafscheidelijk is van den Hollander als het rottinkje van den modeheld.

Ik verzwijg andere dwaasheden van dezelfde soort.

Bretagne heeft mede zijn deel in dergelijke onnoozele beoordeelingen. Vooral bij die natuurgenooten, welke zich in alle wereldstreken tot het »denkend deel" opwerpen, is Bretagne het land der uiterste duisternis, de laatste schuilhoek van het godsdienstig fanatisme; zijn er de gemoederen even

hard en ontoegankelijk voor de verlichting onzer eeuw als de rotsen van Cornouailles. De boer of de zeeman daar verschilt al bitter weinig van het redelooze vee; de incarnatie zijn ze van de botheid, waterproef voor alle beschaving, voor allen vooruitgang of wat daarmee verband houdt.

Ook na 1899, toen ik te Rennes het Dreyfus-proces volgde, ben ik meermalen de gast geweest der Bretanjers; heb ik meermalen gelegenheid gehad om land en volk van nabij op te nemen: noch les Côtes du Nord, noch le Finistère, le Morbihan of l'Ille-et-Vilaine wettigen het ongunstig oordeel der mannen van »het licht". Ik mag immers mijn ondervinding wel tegenover de hunne plaatsen. Overal wordt men gastvrij ontvangen, vindt men den disch gespreid; overal ontwaart men, dat dit volk, rein in zeden, gehecht aan het geloof der voorvaderen, patriarchaal onder menig opzicht, het tegenovergestelde is van de onsympathieke caricatuur, die vooral krantenschrijvers der onvervalscht liberale school er van ontwierpen.

Wat blijken al die Hogarth's, die Cham's en Daumier's, die zoo overgeestig te schetsen weten, ellendige brekebeenen, wanneer hun beweren op den toetssteen der eigen ervaring wordt gebracht! Dan is de Daumier spoedig niets meer dan een schoolknaap, wiens onbedreven hand den gehaten schoolmonarch op muur of deur poogt af te beelden.

Och, het is de oude haat en zijne uitingen.

»Frères, écoutez bien la voix de vos ancêtres,
Comme eux sachez rester fidèles à vos prêtres,
Et ne rougissez pas de tomber à genoux"

Dus zong Botrel en zijne landgenooten, volgen nog immer dien raad. Keeren zij straks hunnen altaren den rug; houwen zij met eigen hand de kruisen om, die bij menigte hunne landwegen sieren; laten ze de kapellen van »Madame Marie" onbezocht; luisteren ze niet meer naar de stem hunner voorbeeldige priesterschap; volgen zij de roode vaandels in stee van hunne godsdienstige banieren — dan zullen ze als bij tooverslag veranderen voor de scribenten, welke nu uit de

hoogte op hun kinderlijk geloof neerzien, hun gebruiken en gewoonten bespotten en spreken van »le pays noir".

De eenvoud, de dwaasheid dezer lieden is als die van de kleinen: »de wijsheid Gods", gelijk Dr. Schaepman zong. Hoe gering is hunne have, hoe bescheiden hun deel, hoe weinig benijdenswaardig schijnt menigmaal hun lot! En toch, hoeveel geluk woont er bijna altoos onder hun schamel dak! Wat vragen ze luttel van dit leven en hoe zijn ze den Gever van alle goed dankbaar voor wat Hij schonk. Arm en gelukkig zijn — den meesten is dit eene onmogelijkheid.

Botrel gaf ons de oplossing van dit raadsel:

»Rôdant triste et solitaire,
Dans la forêt du mystère,
J'ai crié, le coeur très las:
»La vie est triste ici-bas!"
L'écho m'a répondu: Bah!

»Echo, la vie est méchante!"
Et d'une voix si touchante
L'écho m'a répondu: Chante!

»Echo, écho des grands bois,
Lourde, trop lourde est ma croix!"
L'écho a répondu: Crois!

»La haine en moi va germer:
Dois-je rire? ou blasphémer?"
Et l'écho m'a dit: Aimer!

Comme l'écho des grands bois
Me conseilla de le faire:
J'aime, je chante, je crois...
Et je suis heureux sur terre!"

Het geloof, ziedaar wat de Bretanjers gelukkig maakt, ziedaar ook den schat, waaraan zij hechten met al de krachten hunner ziel, waarvoor zij alles veil hebben. Getwijfeld heeft men aan hunne vaderlandsliefde: wat zij in 1870—'71 volbrachten, die bloedige weerlegging leeft nog te zeer in aller geheugen dan dat er aan behoeft herinnerd.

Den geloofsvervolger Combes wierp Botrel in het gelaat:

»Non, nous ne sommes pas de votre France, *à vous:*
France anti-libertaire, anti-républicaine,
Qui mâchonne en sa bouche et roule en ses yeux fous
Des paroles d'orgueil et des regards de haine.

Debout, calmes et fiers, nous attendons vos coups:
Un coeur indompté bat sous nos tricots de laine!
Un vrai Celte jamais n'a plié les genoux
Que devant sa »promise" ou sa Vierge de Chêne.

Non, la France, pour qui sont morts tant de nos gâs,
O ministre! n'est pas celle des renégats:
C'est la France croyante et pure... c'est la vraie:

Celle que nous aurons quand viendra Messidor
Et que les gens de Gaule, unis aux gâs d'Armor,
Du vieux champ paternel auront sarclé l'ivraie".

Dezelfde minister-sectaris meende zich voor het vaderland verdienstelijk te maken door het Bretonsch in school en kerk te verbieden:

»Enfants, qui revenez de classe
Vos petits sabots dans la main,
Ne parlez Breton qu' à voix basse
Si vous suivez le grand chemin;
Car votre langue maternelle,
La langue des Celtes d'Armor,
Celle qu'on disait éternelle,
Vient d'être condammé à mort.

Refrain.

Le Sectaire bat la campagne:
Baissez la voix, petits amis...
Parler Breton n'est plus permis (*bis*)
Aux petits enfants de Bretagne!"

Doch laten we politiek en sectarisme, het fanatisme van den godsdiensthaat aan hunne plaats voor aangenamer stoffe.

II.

Den 14den September 1868 werd Th. Botrel te Dinan geboren uit eene familie van smeden, vader op zoon. Overvloed hebben zijne ouders nooit gekend, wel de bleeke zorg, het gebrek soms.

Toen den vader de noodige krachten begaven, om zijn zware handwerk voort te zetten; toen hij elders zich als knecht verhuren moest en aan de moeder haar naald als eenig wapen overbleef in den harden strijd om het bestaan, toen vooral leerde de kleine Theo bij ondervinding de ellenden des levens kennen, maar tevens, hoe een Christen die aanneemt uit Gods hand en draagt.

Ziehier de handvol bloemen, later door hem op vaders graf gestrooid:

»Après quoi, sans râle et sans fièvres,
Vers ton Dieu qui te rappelait
Tu t'en fus le sourire aux lèvres
En égrenant ton chapelet..

Tu n'eus pas le bonheur sur terre,
Mais tu l'as — plus parfait — là haut:
Dors en paix, digne et solitaire,
Dors! nous te rejoindrons bientôt.

O père! à la Vierge bénie
Demande en grâce pour les tiens,
Qu'ils meurent, leur tâche finie,
En vrais Bretons, en vrais Chrétiens".

Een andere beproeving trof de ouders van onzen dichter, als de nood hen drong om hun kleinen jongen af te staan. Gelukkig dat zij hem konden toevertrouwen aan eene vrouw als »grand' maman Fanchon" van La Parson bij Saint-Méen in Ille-et Vilaine.

Haar heeft Botrel bezongen op eene manier, die u de onbekende grootmoeder doet liefhebben en hoogachten; enkele strofen heeft hij haar gewijd, recht uit het hart vloeiend en rechtstreeks den weg vindend naar het hart:

»C'est une vaillante Bretonne
De près de soixante et sept ans,
Dont le reverdissant automne
Nargue les hivers attristants.
Dans le pays on la vénère;
Mais moi, je l'adore avec foi:
Si vous connaissiez ma grand' mère,
Vous l'adoreriez comme moi.

Quand je n'étais qu'un petit être,
Frêle bambin grand comme ça,
Dans mon petit berceau de hêtre
C'est grand' maman qui me berça.
Bien souvent, la soirée entière,
Elle chantait pour m'endormir:
Ce sont les chansons de grand' mère
Qui chantent dans mon souvenir.

Ses bons yeux, couleur de pervenche,
Ont un clair regard si profond
Que lorsque vers eux on se penche
On croit voir son coeur... tout au fond.
Jamais un éclair de colère
N'en troubla la sérénité:
Ce sont les bons yeux de grand' mère
Qui m'ont appris la charité.

A la grand' messe le Dimanche
Oh! qu'elle était jolie encor
Avec sa grande coiffe blanche
Son justin noir et sa croix d'or!
Elle aimait dire sa prière
A côté de son petit-fieu:
J'ai tant vu prier ma grand' mère
Que depuis lors je crois en Dieu.

Mais l'heure ingrate étant venue,
Un soir d'Avril je la quittai;
Depuis je ne l'ai pas revue...
Oh! j'irai la voir... cet été!
Mais en entrant dans sa chaumière,
Quels remords pour moi, quels sanglots,
Si je ne trouvais plus grand' mère
M'espérant près de son lit-clos!

Mais son coeur me restant fidèle
Dans la Mort comme au temps jadis,
Je suis bien certain que, près d'elle.
J'aurai ma place au Paradis
Où l'éternité tout entière,
Contre son vieux coeur, dans ses bras.
Ma très sainte et douce grand' mère
Pourra bercer son petit-gâs!"

Wat zegt gij van deze naïeve hulde? Vereert zij niet evenzeer den zanger als de bezongene? Te La Parson vernam de dichterlijke ziel van den knaap de eerste tonen van de melodiëen, wier echo met de jaren luider klinkend, hem drongen en dwongen tot zingen als de aanlichtende morgen het vogeltje in de boomen.

Eene verzorgde opleiding had hij niet genoten. Tot zijn elfde jaar ging hij school bij de Broeders van het Christelijk Onderwijs, wier dankbare leerling hij gebleven is (zie »Frères Noirs" in »Coups de Clairon" p. 143 vv.). Voor zijne verdere ontwikkeling had hij zelf te zorgen. Daarom zingt hij als om de critiek tot zachtheid te stemmen en tot matiging van een al te scherp oordeel:

»Mais à ceux qui sévèrement
Jugeront ma »littérature",
Je dirai que chez moi, vraiment,
L'esprit n'eut guère de culture;

Que chez le pauvre il faut pouvoir
De bonne heure aider père et mère,
Et que dès lors, tout mon savoir,
Me vient de l'école primaire".

Die leemte in Botrel's opleiding verraadt zich al te dikwijls, en 't is waarlijk te bejammeren, dat zijn groot natuurlijk talent geen gelegenheid heeft gehad, om in de oefenschool der klassieken zijn smaak te louteren en te veredelen, de natuur en de kunst te leeren samengaan, elkander steunend en helpend op den moeizamen weg naar de toppen der schoonheid. Doch kunnen wij anders dan berusten in het

onvermijdelijke? De arme knaap die een schat met zich omdraagt, zonder het te weten of te vermoeden, heeft het zijne gedaan, om met zijn talent te woekeren, toen het zich eenmaal geopenbaard had. Wie zal met billijkheid meer van hem vorderen?

Hugo, Musset, Leconte de l'Isle e. a. hebben we straks genoemd. Botrel zou de eerste zijn, om ons het noemen van zijn naam met dien van deze litteraire grootheden euvel te duiden. En terecht, indien men zijn talent den maatstaf aanlegt, waarmee de hoogste kunst gemeten wordt. Een andere evenwel kan gebruikt.

Botrel is een volksdichter in den besten zin van het woord; hem kennen allen in Bretagne, zoowel de geletterden als degenen, die nooit een dichter lazen, die nimmer lezen hebben geleerd.

De boer achter den ploeg, de zeeman met de oneindigheid van den oceaan voor zich, de onmetelijkheid van den hemel boven zijn hoofd, de herder, de spinster, allen, allen, jong en oud, arm en rijk hebben zijne liederen op de lippen, dragen hem met dankbare liefde en vereering in het hart.

En is niet ieder menschenhart een speeltuig, zoo men slechts de juiste snaren weet te treffen? Botrel is door den Hemel met dat voorrecht beschonken. Wanneer hij eene Parijsche zaal binnentreedt in zijn schilderachtig Bretonsch costuum, om voor een uitgelezen publiek zijn liederen te doen klinken; wanneer hij ginds in zijne geboortestreek voor de ongeletterde dorpelingen Bretagne bezingt, is hij altoos zeker van de geestdriftige toejuichingen zijner hoorders, zijne ongekunstelde kunst verovert stormenderhand de harten.

Niet het hoogste geeft hij, het geniale, maar het reinmenschelijke, dat allen verstaan, allen voelen, allen genieten en smaken kunnen.

Neem b. v. het simpele wiegelied »Dors, mon Gâs":

»A côté de ta mère
Fais ton petit dodo,
Sans savoir que ton père
S'en est allé sur l'eau!

La vague est en colère
Et murmure là-bas...
A côté de ta mère,
Fais dodo, mon p'tit gâs!

Pour le bercer, je chante!
Fais bien vite dodo;
Car dans ma voix tremblante
J'étouffe un long sanglot.
Quand la mer est méchante,
Mon coeur sonne le glas...
Mais il faut que je chante:
Fais dodo, mon p'tit gâs!

Si la douleur m'agite
Lorsque tu fais dodo,
C'est qu'un jour on se quitte:
Tu seras matelot.
Sur la vague maudite
Bien loin tu t'en iras...
Ne grandis pas trop vite! —
Fais dodo, mon p'tit gâs!"

Het zijn niet enkel de moeders, de vrouwen in het algemeen, wier oog verduisterd wordt door een traan, wanneer Botrel met eene kinderlijke melodie langzaam-melancholisch die woorden begeleidt, zijne hoorderessen en hoorders deelgenoot maakt van den kommer en het lijden der arme visschersvrouw. Ook krachtige mannen heb ik menigmaal een traan zien wegpinken bij eene dergelijke gelegenheid.

Iets in hetzelfde genre is de »Voeu à Saint Yves":

»Un jour sur un gros navire
Vire au vent, vire, vire,
La veuve embarqua son gas...
Le marin ne revint pas!...

Fit voeu de faire un navire
Vire au vent, vire, vire,
De l'offrir à Saint Yvon,
Patron de »ceux qui s'en vont"

Pour la coque du navire,
Vire au vent, vire, vire,

La pauvre vieille aux abois,
A pris son sabot de bois.

Pour le grand mât du navire,
Vire au vent, vire, vire,
Le misaine et l'artimon,
A pris trois branches d'ajonc;

Pour les vergues du navire,
Vire au vent, vire, vire,
A rompu, tout aussitôt,
Ses aiguilles de tricot;

Pour les voiles du navire,
Vire au vent, vire, vire,
Tailla le beau tablier
Qu'elle eut pour se marier;

Pour les agrès du navire
Vire au vent, vire, vire,
Les étais et les haubans,
Coupa ses beaux cheveux blancs;

Pour achever le navire,
Vire au vent, vire, vire,
Le baptisa de ses pleurs...
Puis y mit les trois couleurs;

Pour porter chance au navire,
Vire au vent, vire, vire,
Elle planta sur l'avant,
Sa petite croix d'argent!

Enfin, prenant le navire
Vire au vent, vire, vire,
S'en fut le porter, nu-pied,
A Saint Yves de Tréguier.

Pour la veuve et le navire,
Vire au vent, vire, vire,
Saint Yvon tant pria Dieu...
Qu'il lui ramena son fieu!"

Sommige zullen dit laatste vers misschien ietwat langdradig vinden, en bij oppervlakkige lezing schijnen ze gelijk te

hebben. Bij herlezing komt men tot een ander oordeel: de dichter heeft om zoo te zeggen, het offer der arme weduwe voor ons ontleed, en aangetoond, dat ieder stuk de prijs is van eene groote opoffering voor haar.

Botrel is niet eensklaps tot de beroemdheid gekomen, welke hij thans in Frankrijk en elders geniet. De jongeling had reeds veel beproefd, eer het zoete gefluister der Muze hem aanspoorde, om voor haar alles prijs te geven.

Beurtelings was hij slotenmakersleerling geweest, diamantslijper; Lebeau, de muziekuitgever, had hem achter zijne toonbank zien staan.

Wanneer gij een wijl vertoeft bij iemand als Lebeau of zijne Parijsche collega's, heeft uw oor meer gelegenheid om te genieten dan bij menig concert. Componisten van allerlei rang, zangers en zangeressen met een nachtegaaltje in de keel wisselen er elkander af; de ziel kan er vaak door 't gehoor ten hemel varen, als Vondel zeggen zou.

Voor iemand als de zangerige en zanglievende Botrel waren dat dagen van genot onder menig opzicht — van bittere kwelling ook. Hij was immers niet daar om naar de trillers te luisteren en de melodieën; Lebeau betaalde hem voor ander werk: pakjes maken, muziek ordenen, zangnommers uitzoeken enz. Menigmaal als de muziek het verleidelijkst ruischte, klonk het: »Theo, doe dit of dat!" en heen was de betoovering; de nare werkelijkheid was weder in de plaats van de gulden droomen.

Een paradijs mocht alles te zamen Lebeau's winkel voor hem niet wezen, eene oefenschool van de beste soort was hij wel. Wat daar reeds vroeger zong in het hart van den toekomstigen volksdichter, klonk nu luider; als van zelf bood zich de natuurlijke melodie bij zijn woorden aan.

De herinneringen uit Bretagne, de verhalen vroeger afgeluisterd, de vertellingen rond den haard leverden den tekst; door de echo's in Lebeau's winkel opgevangen, viel het hem gemakkelijk de passende begeleiding te vinden daarbij. Eerst in 1892 brak voor Botrel de tijd aan, dat zijn naam genoemd en min of meer bekend werd. Hij had te voren op de

kantoorkruk gezeten bij een zee-assuradeur, en bij een advocaat; daarna droeg hij, dienstplichtig als de anderen, te Rennes enkele jaren den soldatenrok.

Eene andere toekomst wenkte; het was de blanke hand der Bretonsche muze, onweerstaanbaar.

III.

In 1896 ging te Parijs eene zoogenaamde »Cabaret" ten gronde, die enkele jaren van grooten bloei, van beroemdheid gekend had. We bedoelen de »Chat Noir" van Rodolphe Salis. Geen der voorname bezoekers van de Fransche hoofdstad bleef in gebreke de »Chat Noir" met een bezoek te vereeren. Prinsen en hertogen, gekroonde hoofden zelfs hebben geluisterd naar de altoos gepeperde, soms oversterk gekruide voordrachten van Haraucourt, Rameau, d'Esparbès, Ferny, Mac-Nab en anderen. Genoten en geschaterd hebben ze bij de Chineesche schimmen van Caran d'Ache, de pantomienen van Willette.

Rijp en groen gaf men er, de groene vruchten der kunst vooral, maar altoos was het kunst, nooit ontbrak het talent één avond op het appel. Hartgrondig verfoeide men er »l'art pompier" d. w. z. de oude kunst, het klassieke. »Passant, sois moderne!" las de voorbijganger als de binnentredende op de deur en die vermaning, die aansporing, welke als de wapenkreet van de artisten der »Chat Noir" gelden mocht, vond binnen die muren wakkere, trouwe strijders.

Ongelooflijk, mag het klinken, zoo hard het wil: de »Chat Noir" heeft een bloeitijd gehad als misschien geen theater ter wereld ooit beleefde.

In de rue Victor Massé, waar Salis zijne huishouding overbracht (eerst verbleef hij op den Boulevard Rochechouart, waar nu de Cabaret van Aristide Bruant is) maakte het publiek op de trottoirs queue als bij gelegenheid eene gratisvoorstelling in de Groote Opera. Een suisse, een beeld van een kerel, wien zijn schitterend costuum als aan het lijf geschilderd zat, bewaakte de deur.

Des Vrijdags was het, jour de gala, enkel voor de genoodigden. Het is u wellicht niet onbekend, hoe in het huidige Frankrijk schier alle benoemingen en bevorderingen de prijs zijn van zekere diensten door afgevaardigden, senatoren enz. aan de Regeering bewezen. Voor niemand was het een geheim, dat in de gulden dagen van »le Chat Noir" een entrée op een Vrijdag soms gekocht is met eene plaats van onder-prefect (plaatsvervanger van den gouverneur eener provincie, in een departement), van ontvanger der belastingen met eene bezoldiging van 30 à 40.000 francs per jaar enz. Plaats was er voor 100 man in het zaaltje, en bijna altoos stonden er meer dan 200 saamgepakt, op elkaar gedrongen, zuchtend en transpireerend van benauwdheid en toch al hun last en lijden vergetend onder de bekoring dezer voorstellingen. Als Caran d'Ache de legerscharen van Napoleons dapperen (»L'Epopée") als schimmen over het doek liet glijden, dan wekten die schimmen zelfs het enthousiasme der toeschouwers en werden zij voor enkele minuten Chauvinisten in het genre van Heinrich Heine's »Zwei Grenadiere", »Kanonengebrüll" hoorend en »Wichernder Rosse Getrabe", goed en bloed veil hebbend, hun leven blijmoedig offerend »Den Kaiser, den Kaiser zu Schütze".

Salis heette de bezoekers welkom met een van die volzinnen, waarvan hij 't monopolie had; volzinnen als: »Montmartre, die voedende moederborst, gaat er trotsch op, dat in zijn schoot het brein van Parijs besloten is!" En de man wist zijn pathos immer zoo voor te dragen, dat zulke gedrochtelijke zinnen en nog gedrochtelijker koppelingen zelfs door beschaafden aanvaard werden. Geniale menschen zijn in den regel lastige lui, hoort men weleens verzekeren. Of het »geniaal en lastig" op de werkende leden van »le Chat Noir" al dan niet toepasselijk was, op een goeden dag constateerde Salis, dat zijn donker beestje het einde nabij was en hij sloot zijn winkel, zich niet bekommerend over hetgeen er geworden zou van »de voedende moederborst" en het »Parijsche brein". Zijne vroegere medewerkers, wien het verdroot om den broode aan Salis verbonden te zijn —

in hun anti-pompier-stijl drukten zij het anders uit: »las de n'être guère altachés à Salis que par des saucisses" — hadden in den faubourg Saint Honoré op eigen gelegenheid een cabaret geopend, dien zij »le Chien Noir" doopten.

Daar was het, dat Botrel zich aan het Parijsche publiek openbaarde.

Het bruiste en ziedde in de borst van den jongen zanger; hij moest kunnen uitzingen al de herinneringen zijner jeugd, al de liederen van Bretagne: die van den herder der Landes, der eenzame, barre heide; die van den landbouwer als die van den zeeman.

Den kring, waarin hij optrad, kende hij. Alle genres, uitgenomen het vervelende, waren er welkom. Het zijne droeg een eigenaardigen en een eigen stempel — mocht hij dan twijfelen aan het succes? Kon hij 't?

Zijn coup d'essai mocht al geen coup de maître heeten, 't was ontegensprekelijk de eerste schrede op den weg naar de bekendheid, welke ras naar de beroemdheid voert, wie inderdaad talent hebben.

De »Chien noir" had dit met de »Chat noir" gemeen, dat er een realisme gehuldigd werd, niet altoos van de onschuldigste soort. Ook Botrel offerde er aan in zijne eerste liederen. Het milieu kennende, waar hij 't eerst optrad, zal men gereedelijk toegeven, dat de naïeve vertellingen, de mystieke legenden van later, welke Botrel's naam vestigden, niet binnen die muren konden klinken, tenzij op gevaar af van te scherpe tegenstelling te vormen met de andere nommers van het repertoire.

In 1898 gaf de dichter zijn eersten bundel in het licht onder den titel »Chansons de Chez Nous". Het exemplaar op mijne schrijftafel behoort tot het 35ste duizendtal; op het titelblad staat vermeld: »Couronné par l'Académie française (prix Montyon)" en verder: »admis par décision du Ministère de la Marine à figurer dans toutes les bibliothèques des équipages de la Flotte".

Wat zoo'n officieele pluim op den hoed beteekent in vele gevallen; dat hij in Frankrijk vooral dikwijls gelijkstaat met

de decoraties, welke de borst der onwaardigsten sieren, behoeft den schranderen lezer niet herinnerd.

Voor een zanger als Botrel, die zijn »clericalisme" niet verbergt of verzwijgt, is de officieele goedkeuring, zijnen vijanden als ontperst, van groote waarde.

Ondanks den afkeer tegen zijne beginselen heeft men den zanger de verdiende lauweren niet durven onthouden.

De schoonste en de zoetste lauweren intusschen vlocht hem zijn dierbaar Bretagne.

»Een volksdichter!" hoort men soms minachtend. Wie aldus spreken, verwarren hem, die aanspraak kan maken op dien titel met de rijmelaars en brekebeenen, welke den volkssmaak bederven door straatdeunen van de platste soort, door »liederlijk rijm" als de forsche-uitdrukking-minnende Bilderdijk zei.

De echte volksdichter, wiens talent behendig weet heen te zeilen tusschen de klip der banaalste platheid en die van te hooge vlucht, waarbij de gewone man hem niet volgen kan; die den letterkundig gevormde, den man van smaak niet doet meesmuilen, maar een goedkeurend knikje ontlokt, en tevens den half, of niet ontwikkelden tot zich weet op te heffen; die zoowel den een als den ander bevredigt, doet genieten van het edelst genot — hij is een groot kunstenaar niet alleen, hij is ook een weldoener van zijn volk.

Door hem zal het nationaal gevoel wakker geschud worden, als het sluimerde, nieuwe kracht erlangen, waar het verzwakt scheen. En is een warm, een innig nationaliteitsgevoel niet een der hoofdvoorwaarden, welke een volk het voortbestaan verzekeren?

Er is meer. Een volk, dat van jongsaf een schat van goede liederen tot zijne beschikking heeft, wendt zich instinctmatig af van het grove, het triviale en schunnige, dat schering en inslag is bij de gewone straatdeunen. Ook de eenvoudigste, de minst ontwikkelde gehoorzaamt onbewust aan zekere voorschriften van de schoonheidsleer.

In zijn »Chansons de chez nous" trof Botrel den rechten toon, sloeg hij de juiste snaren aan. Als bewijs daarvan geldt

het behaalde succes, mag ook gelden de aardige verrassing, die den zanger te le Port-Blanc ten deel viel. Ik neem de vrijheid haar Anatole le Braz na te vertellen.

In genoemde gemeente had Botrel laten bekend maken, dat hij voor het volk zingen zou. Lang voor het gestelde uur was in de herbergzaal, waar de uitvoering plaats hebben zou, de menigte: mannen, vrouwen en kinderen opeengepakt. Daar waren ijszeevaarders en visschers, bruingeroosterd door de tropische zon. Alleen de vrouwen hadden eene zitplaats en hielden volgens gewoonte hare handen kruiswijs gevouwen onder haar voorschoot. Er heerschte eene ingetogen stilte; door de geopende vensters vernam men uit de verte het getemperd loeien der zee. Botrel kwam en hief aan:

»La Paimpolaise.
(Chanson des Pêcheurs d'Islande)

Quittant ses genêts et sa lande,
Quand le Breton se fait marin, —

maar nauwelijks galmden de eerste woorden, of al de aanwezigen vielen mede in, een geweldig crescendo van ruwe, door den neus klinkende stemmen, het bonzen gelijk van den vloed tegen de rotsen:

En allant aux pêches d'Islande
Voici quel est le doux refrain
Que le pauvre gâs
Fredonne tout bas:
»J'aime Paimpol et sa falaise,
Son église et son grand Pardon;
J'aime surtout la Paimpolaise
Qui m'attend au pays breton!"

Quand leurs bateaux quittent nos rives,
Le curé leur dit: »Mes bons fieux,
Priez souvent Monsieur Saint Yves
Qui nous voit, des cieux toujours bleus".
Et le pauvre gâs
Fredonne tout bas:

»Le ciel est moins bleu, n'en déplaise
A Saint Yvon, notre Patron,
Que les yeux de la Paimpolaise
Qui m'attend au pays breton".

Guidé par la petite Etoile,
Le vieux patron d'un air très fin,
Dit souvent que sa blanche voile
Semble l'aile d'un séraphin...
Et le pauvre gâs
Fredonne tout bas:
»Ta voiture, mon vieux Jean-Blaise,
Est moins blanche au mât d'artimon,
Que la coiffe à la Paimpolaise
Qui m'attend au pays breton".

. . . . . .

Puis quand la vague le désigne,
L'appelant de sa grosse voix,
Le brave Islandais se résigne
En faisant un signe de croix...
Et le pauvre gâs;
Quand vient le trépas,
Serrant la médaille qu'il baise,
Glisse dans l'Océan sans fond
En songeant à la Paimpolaise...
Qui l'attend au pays breton!"

De ervaring, welke hij opdeed met »La Paimpolaise", werd gevolgd door een andere van even streelenden aard: »Les Terr'-Neuvâs", »Les Châtaignes", »Noël à Bord", »Le Tailleur de Granit", »Mon Pen-Bas", »Le Retour du Gâs", »Les Tout-Petits", »Le Forban" waren voor dit eenvoudige visschersvolk oude bekenden; in koor zong het met Botrel al die nommers mee. Op het oogenblik is er geen gemeente, geen dorp in heel Bretagne, waar Botrel een onbekende is. Zijne liederen klinken overal, we mogen zeggen onder alle hemelstreken, want de kloeke Bretonsche matrozen en visschers hebben ze altoos op de lippen. Kan het anders? Luister naar het volgende en oordeel zelf, of het scheepsvolk er ten onrechte mee dweept:

»Les deux Gabiers.

Il était un gabier de Misaine,
Il était un gabier d'Artimon:
L'un, né natif de Paris-sur-Seine,
L'autre, natif du pays Breton.
(Choeur)
Cric! crac!
Tiens bon, gabier de Misaine,
Tiens bon, gabier d'Artimon!

Ils sont partis sur la »Melpomène",
Voulant gagner un petit galon,
Sont allés voir la côte africaine,
Sont allés voir les »noirs" du Gabon...
(Choeur)

Mais, à Dakar, mis en quarantaine,
Gâs de Misaine et gâs d'Artimon,
Sans en rien dire à leur capitaine,
Se sont glissés hors de l'entrepont!
(Choeur)

Et les voilà chantant à voix pleine,
En sirotant du »raide et du bon"
A la santé des gâs de Misaine,
A la santé des gâs d'Artimon!
(Choeur)

Mais dix Anglais à mine hautaine,
Mais dix marins du pays saxon,
A cinq contre un, eurent le sans-gêne
De leur crier de baisser le ton!
(Choeur)

Et l'on mit bas les tricots de laine,
Et l'on boxa les gâs de London,
A coups de poings de par la bedaine.
De coups de pieds de par le bedon!
(Choeur)

Chaque gabier, hardi! se démêne,
Tournant, cognant comme un vrai démon,
Si bien qu' enfin la bande, hors d'haleine,
Comme au Transvaal tourna les talons!
(Choeur)

Et l'on rentra sur la »Melpomène",
Et l'on conta l'histoire au second:
On mit aux fers le gâs de Misaine,
On mit aux fers le gâs d'Artimon.
(Choeur)

Huit jours après, leur veston de laine
Etait orné d'un double galon...
Voilà comment, sur la »Melpomène",
On se battait pour son pavillon.
(Choeur)

Et si jamais l'Angliche s'amène
Hardi! les gas! Hardi! Ya du bon!
Le même cri de mortelle haine
S'élèvera de Brest à Toulon:
(Choeur)
Cric! Crac!
Tiens bon, gabier de Misaine!
Tiens bon, gabier d'Artimon!"

Zie, de besten onder ons leeren de grootste dichters van buiten; slechts voor enkelen worden zij goede bekenden; slechts weinige uitverkorenen genieten en smaken hen. Onbekenden zijn en blijven ze voor de groote menigte, en niet zelden zijn juist hunne groote hoedanigheden een beletsel te meer.

Liederen, als Botrel zingt, gaan er als van zelf in, ook bij wie de edele kunst van lezen niet verstaan, ook bij den onbeschaafdsten en domsten der dorpsbewoners.

»Das zerbrochene Ringlein" van J. von Eichendorff kent de lezer even goed als ik:

»In einem kühlen Grunde
Da geht ein Mühlenrad,
Mein Liebste ist verschwunden,
Die dort gewohnet hat".

En de fraaie slotregels:

»Hör ich das Mühlrad gehen:
Ich weiss nicht, was ich will —
Ich möcht am liebsten sterben.
Da wär's auf einmal still".

In hetzelfde genre is de »Meunière de Pont-Aven" van Botrel. Als Franschman heeft hij 't stukje anders bewerkt dan Eichendorff, er eene andere tournure aangegeven.

»Au fond du Finistère,
Tic, tac, lan, lireli,
Au bord d'une rivière,
Tic, tac, lan, lireli,
Y a-t-un moulin joli
Qui tourne, tourne, tourne,
Qui tourne jour et nuit!

J'en connais la meunière,
Tic. tac, lan, lireli,
Une fille bien fière,
Tic, tac, lan, lireli,
Au petit coeur joli
Qui tourne, tourne, tourne
Qui tourne jour et nuit!"

Een viertal coupletten overslaande — niet alles immers kan ik neerschrijven, krijgen we als slot:

»Gardez-vous des meunières
Tic, tac, lan, lireli,
Et des fillettes fières
Tic, tac, lan, lireli,
Coeurs et moulins jolis
Qui tournent, tournent, tournent,
Qui tournent jour et nuit!" —

IV.

Botrel is Breton tot in de diepste vezels van zijn hart en zijne muze is evenzeer eene dochter uit die streken, waar de natuur beurtelings woest en wild en onherbergzaam, beurtelings verrukkelijk schoon is.

Doch beide, dichter en muze, zijn ook Fransch in merg en been. Dat getuigen tal van liederen, dat getuigt onder meer het gebeurde in Canada dit jaar. Hij vond daar als een

nieuw vaderland, trouwer dan het eigenlijke aan het oude geloof der vaderen, niet verdeeld door heillooze, altoos onvruchtbare godsdiensttwisten; een land, waar de vrijheid groeit en bloeit, waar in de hoogere kringen — ik maak mij tot den echo van Botrel — de taal van Bossuet hoog gehouden wordt, waar de lagere klasse zich uitdrukt als het Fransche landvolk.

»Je riais de mon brave cocher (on dit »Charretier" là-bas) qui conduisit notre voiture (on dit: »carrosse"); toujours nos vieux mots; en tremblant il se pencha vers moi: »M'sieu Botrel, c'est qu' la jument est pas à mové". Tout notre parler qu'en ce moment je retrouvais sur sa bouche."

Canada had echter de laatste jaren den schijn aangenomen of het de oude banden, welke het aan Frankrijk verbindt, moede was en wilde verscheuren.

De Dreyfus-zaak, welke door de wereldpers, die over het algemeen in weinig vertrouwbare handen berust, als een ramei tegen Frankrijk en zijne instellingen werd gebruikt, had ook in Canada verwoestend gewerkt. Er had zich zelfs een partij gevormd — de mensch blijkt overal dezelfde! — die geheel breken wilde met Frankrijk, dat Canada vergat en zijne eigene kinderen om hun geloof — waaraan ook de Canadees hangt met geheel zijn hart — van den geboortegrond verjaagt. Niet langer de Fransche driekleur, maar het vaandel, dat bij het laatste gevecht der Franschen in Canada boven het hoofd der dapperen uit zijne kreuken woei, de witte met Fransche leliën overzaaide banier van »Castillon", wilde genoemde partij als nationaal vaandel aangenomen.

Bij die republikeinen, welke de afbeelding der roodgemutste Marianne onder de linkerborst tatoeërden en intusschen alles doen om de Republiek den nekslag te geven, was Botrel altoos een verdachte, een koningsgezinde, een Chouan, die Vendée en Bretagne om hun opstand verheerlijkte, Delarochejacquelin en de Charette een lauwer vlocht, »nimmer groenens moe", als die, waarvan Hooft zingt — een zanger, die het »Vive le Roi" als laatste woord zijner vaderlandsche gevoelens deed galmen.

Ja, Botrel zong Charette en Larochejaquelin, zong zijn »Petit Grégoire" en dergelijke, maar hij zong eveneens:

»Et puis d'autres m'ont dit enfin:
Es-tu blanc? ou bleu? rouge ou rose?
Quel est ton cri: Vive Machin?
Ou vive un tel? Ou Vive Chose?
Et j'ai dit gaîment à chacun:
Ecoutez-moi, lorsque je crie...
Ce n'est jamais: Vive quelqu'un!
C'est toujours: »Vive la Patrie!"

Die laatste kreet ging boven al! Wat te denken van een zoon, die, verre van zijne moeder, welke aan eene voorbijgaande ongesteldheid lijdt, de lompheid begaan zou om hare gezondheid te hekelen? Hoe meer Frankrijk lijdt, hoe vuriger men het behoort lief te hebben". Dus sprak hij, zingende:

»Moi, j'espère en la France
Comme j'espère en Dieu".

En hij bezong, hij huldigde de driekleur. Het oude »Vive la Canadienne", een anacreontisch lied, waarin de vroegere Fransche galanterie zich lucht geeft, verving hij door een nieuw, dat geestdriftig werd aangenomen:

»Le pays dont encore,
Vole. mon coeur, vole,
Le drapeau tricolore
Vole, joyeux, sur nous!"

»Gij kwaamt, gij hebt gezongen, verheug u: den 24^{en} Juni (nationale feest, Sint Jan) zullen enkel driekleurige vlaggen wapperen in onze straten, Mr. Botrel".

Die woorden van Sir Wilfried Laurier moeten den nationalen zanger geruischt hebben als de zoetste melodie. Het dubbel doel van zijn tournée mocht hij bereiken: Cartier zou zijn standbeeld hebben; de geschokte liefde voor Frankrijk

stond vaster dan te voren in de harten der Canadeezen [1]).

Dat was het werk van den »Chouan", wiens laatste couplet (dit jaar gedrukt) luidt:

»On dit encore: A quoi bon croire?
Qu' espérer d'une Nation
Qui, manquant à sa mission,
A renié sa propre histoire?
Sursum Corda! »Désespérance"
N'est pas un mot français, morbleu!
Moi, j'espère en la France
Comme j'espère en Dieu".

In het voorbijgaan heb ik straks »Le petit Grégoire" genoemd. Dat stukje zoo zuiver Bretonsch als er een te vinden is bij Botrel, behoort tot de serie waarin de zanger de heldengestalten en de heldendaden verheerlijkt van »de soldaten op klompen", als sommige snorkende revolutionairen Vendeeërs en Chouans minachtend betitelden, maar soldaten op klompen niettemin, die de Revolutie deden sidderen en wier strijd door niemand minder dan Napoleon »une guerre de géants" is genoemd.

Men voelt het, hoe bij 't dichten dier regels het hart van hun maker klopte, in onstuimigen moed, denzelfden klop als die der door hem bezongenen. Hunne kreten vangt men op, hunne geweerschoten hoort men knallen; 't is, of men hunne zeisen fluitend de lucht hoort doorsnijden. Er is kruitdamp, er galmen oorlogskreten in deze verzen, en het zou me weinig verwonderen, indien sommigen ten onzent juist om dat hoorngeschetter, dat wapengekletter de »Coups de Clairon" b. v. veel minder hoogschatten dan »Chansons de chez nous" en andere bundels van Botrel.

---

[1]) Het zij me veroorloofd hier nog een paar woorden in te lasschen over eene plechtigheid, welke Botrel aldus verhaalde: »Nous avons assisté, ma femme et moi, à une messe chez les Iroquois, à l'occasion d'un baptême. On admettait dans la tribu un religieux. On voulait nous admettre par la même occasion.

On nous baptisa, avec accompagnement de danses et de cris gutturaux.

J'ai été nommé Raathiis (celui qui chante bien) et ma femme Onikourila, ce qui veut dire: la Douce. Ensuite les Indiens, habillés de cuir et coiffés de plumes, nous comblèrent de présents pittoresques et naïfs. Avec un peu d'imagination, on se serait rappelé le maloin Cartier venant de conclure un traité de paix avec ces farouches enfants, à l'aurore de la Colonie".

Laten zij bedenken, dat de Franschman anders aangelegd is dan wij — ofschoon we daarom niet het farizeeuwsche »Heer, ik dank u, dat ik niet ben als deze!" behoeven te herhalen — en ademt in eene geheel andere atmospheer. Dat zij zich de beide regels van Goethe herinneren:

»Wer den Dichter will verstehen,
Muss in Dichters Lande gehen".

Doch we zouden »Le Petit Grégoire" door onze woorden bijna een proces aandoen, en het lieve, naïeve vertellinkje in opspraak brengen. Het is te vinden op blz. 160 van »Chansons de chez nous" en luidt als volgt:

»La maman du petit homme
Lui dit, un matin:
»A seize ans t'es haut tout comme
Notre huche à pain...
A la ville tu peux faire
Un bon apprenti,
Mais pour labourer la terre,
T'es ben trop petit, mon ami,
T'es ben trop petit!
Dame, oui!"

Vit un maître d'èquipage
Qui lui rit au nez
En lui disant: »Point n'engage
Les tout nouveaux-nés!
Tu n'a pas laide frimousse
Mais t'es mal bâti...
Pour faire un tout petit mousse,
T'es cor trop petit, mon ami,
T'es, cor trop petit,
Dame, oui!"

Dans son palais de Versailles
Fut trouver le Roi:
»Je suis gâs du Cornouailles,
Sire équipez-moi!"
Mais le bon Roi Louis Seize
En riant, lui dit:
»Pour être »garde française"
T'es ben trop petit, mon ami,
T'es ben trop petit,
Dame, oui!"

La guerre éclate en Bretagne
  Au printemps suivant
Et Grégoire entre en campagne
  Avec Jean Chouan...
Les balles passaient, nombreuses,
  Au-dessus de lui
En sifflottant, dédaigneuses:
  »Il est trop petit, ce joli,
    Il est trop petit,
      Dame, oui!"

Cependant une le frappe
  Entre les deux yeux...
Par le trou l'âme s'échappe:
  Gregoire est aux cieux!
Là, Saint Pierre, qu'il dérange
  Lui dit: »Hors d'ici!
Il nous faut un grand Archange
  T'es ben trop petit, mon ami,
    T'es ben trop petit,
      Dame, oui!"

Mais en apprenant la chose,
  Jésus se fâcha;
Entrouvrit son manteau rose
  Pour qu'il s'y cachât;
Fit entrer ainsi Grégoire
  Dans son paradis
En disant: »Mon Ciel de gloire
  En vérité je vous le dis,
    Est pour les petits,
      Dame, oui!"

Ik herhaal, ziedaar een recht Bretonsch stukje; de muze, als zij menigmaal pleegt te doen bij Botrel, lacht door hare tranen heen, en we huldigen gaarne met haar dat heldenhart, omgedragen in een mismaakt lichaam. Moeten wij er eene zinspeling in zien op Bretagne; op de rol door zijne bewoners gespeeld in de geweldige worsteling tusschen Koningschap en Republiek! De eerste strophen zouden het doen vermoeden.

»Les bleus m'ont fait le cadeau
De sept, huit balles dans la peau;
Encore deux ou trois, s'il leur plaît,
Que je m'en fasse un chapelet".

Die regels en de volgende (zie »Chansons de la Fleur de Lys" p. 27) zijn den »Jean Cottereau" [1]) waardig, dien ze bedoelen te verheerlijken.

Dat mag eveneens gelden voor de gedichten aan Larochejacquelin, Charette, Stofflet en anderen gewijd. Bij deze willen we echter niet langer stilstaan, overtuigd als we zijn, dat het Nederlandsch publiek bereidwilliger het oor leenen zal aan de andere genres van Botrel.

Hoe bevalt u b. v. »Par le petit Doigt"? Een gesprek tusschen Jean Pierre en Yvonne:

»Quand tu revenais de classe
Tout le long du grand chemin,
Dès que je te voyais lasse
Vers toi je tendais la main
Et je te ramenais chez toi
En te tenant
Bien gentiment
Par le petit doigt,
Loula, loulaine,
Par le petit doigt,
Loula!

Lorsque venait le dimanche
Tu mettais ton gilet bleu,
Je mettais ma coiffe blanche
Et nous allions prier Dieu.
Au vieux bourg de Saint-Jean-du-Doigt
En nous tenant
Modestement
Par le petit doigt,
Loula, loulaine,
Par le petit doigt,
Loula!

[1]) In mijn *Jan Cottereau*, uitgave A. W. Sythoff, Leiden, vinden Holl. lezers in een romantisch kleed de echte historie van dezen ridderlijken boerenzoon.

Puis, aux bons soirs d'assemblée,
Après la moisson d'Août,
Nous dansions la Dérobée
Au son d'un gai biniou,
Et tu ne dansais qu'avec moi
En me tenant
Bien gentiment
Par le petit doigt
Loula, loulaine,
Par le petit doigt,
Loula!

Mais un vilain soir d'automne,
Mon Pierric part à Toulon
Disant: »Adieu, mon Yvonne,
Quatre ans... Ça sera bien long"!
Moi, j'avais l'âme en disarroi
Te retenant
Bien tristement
Par le petit doigt,
Loula, loulaine,
Par le petit doigt,
Loula!

Quatre ans passent, quoi qu'en dise,
Tant et si bien qu'un beau jour
Nous sortîmes de l'église
Tous les deux unis d'amour,
Le coeur empli d'un doux émoi.
En vous tenant
Bien fièrement
Par le petit doigt
Loula, loulaine,
Par le petit doigt,
Loula!

Et nous voici père et mère
D'un mignon petit enfant
Qui se traine encore à terre,
Quoiqu'il ait bientôt un an:
Il ne marche sans trop d'effroi
Qu'en nous tenant
Bien fortement
Par le petit doigt,
Loula, loulaine,
Par le petit doigt.
Loula!

Il serait doux, il me semble,
Quand nous serons vieux, très vieux,
De fermer, tous deux ensemble,
Pour toujours vos pauvres yeux.
Dans notre vieux lit-clos étroit.
En nous tenant
Bien doucement
Par le petit doigt,
Loula, loulaine,
Par le petit doigt,
Loula!

Et nous dirons à Saint Pierre:
Ouvre-nous vite les cieux!
Mais il faut prendre la paire
Ou nous refuser tous deux
Car nous voulons entrer chez toi
En nous tenant
Bien gentiment
Par le petit doigt
Monsieur Saint Pierre
Par le petit doigt
Loula!"

Wat dunkt u van »Les Sabots de Jésus" waarvan het eerste en het laatste couplet luiden:

»Pour son petit gâs Jean-Pierre,
Le sabotier de chez nous
Tailla, la saison dernière,
Deux sabots, deux vrais bijoux,
Tels que jamais sabotier
N'en fit dans le monde entier:
Toc, toc, toc et don dondaine,
Ils étaient si blancs, si beaux
Les petits sabots de frêne.
Les jolis petits sabots".

Den armen klompemaker trof de wreede beproeving van zoo menig ouderhart: God, die de liefste kinderen uitkiest, om er zijn hemelsch paradijs mede te sieren, nam ook het jongske tot zich en

»Toc, toc, toc don dondaine,
On cloua dans le tombeau
Les petits sabots de frêne,
Les jolis petits sabots".

Maar toen de bedroefde vader op zekeren avond eene kaars ontstak voor het beeld der H. Maagd met het kind Jesus in de armen, wat aanschouwde hij aan de voeten van den Zaligmaker? De fraaie klompjes, die hij zijn zoontje maakte.

»Et Jésus avec mystère
Dit au pauvre sabotier:
»Lorsque je m'en vins sur terre
A Noël le mois dernier,
Pierric m'a dit: »Bon Jésus.
Il neige et tes pieds sont nus...
Toc, toc, toc don dondaine
Prends donc mes sabots si beaux!"
J'ai pris les sabots de frêne,
Ton gâs m'en a fait cadeau!"

V.

Met Marie Von Ebner-Eschenbach kunnen wij van Botrel's dichterlijken arbeid zeggen:

»Es liegt darin ein wenig Klang,
Ein wenig Wohllaut und Gesang,
Und eine ganze Seele!"

En die ziel, dat hart, 't welk in al zijne liederen klopt, is wel het kinderlijke, het geloovige, maar ook het fiere Bretonsche hart, het kloekmanlijke, dat geen gevaren ducht.

»Petits gâs pleins de vaillance,
Vivons et mourons gaîment
Pour l'Armor et pour la France:
La Grand' Mère et la Maman!".
Et pour finir la romance,
A pleins poumons répétons:
Gai, gai, gai!
Vive la France!
Bon, bon, bon!
Vivent les Bretons!"

Of gelijk hij zijne »Chansons de Chez Nous" besluit.

»Notre petit coin est si doux!
Vivons! Aimons! Mourons chez nous!"

De liefde tot zijn land, een ieder aangeboren, als een onzer dichters zegt, gloeit onverflauwd in den Bretagner, en zoolang Botrel geliefd en gekend wordt onder de zijnen, behoeft men niet te duchten, dat het heilig vuur zal uitdooven in den boezem van zijne landgenooten. Integendeel, de adem der geestdriftige vereering voor al het echt Bretonsche, die door zijne liederen waait, zal dat vuur machtiger doen opflikkeren en dien eenvoudigen lieden het geluk verzekeren, dat zij tot heden smaakten.

Dat wenschen we hun van harte.

Niet minder bidden wij hun toe, dat zij nog jarenlang in het bezit blijven van een volksdichter als Botrel, een zegen, een weldoener.

Mogen wij er voor ons dierbaar Nederland een wensch bijvoegen? Zoo ja, dan is het deze: Botrel, die ten onzent zoo goed als een onbekende is, zij weldra een goede kennis.

De uitgaven zijner verschillende bundels [1]) verdienen ook ten onzent gelezen en genoten te worden. Botrel heeft het geluk gehad van al zijne liederen de wereld in te zien gaan als rechte zondagskinderen. Kunstenaars als René Lelong, Eugène-Herné, Vincent versierden ze met hunne aquarellen en teekeningen en maakten ze tot een lust der oogen [2]) evenzeer als tot een muziekfeest voor het oor; het portret van den geliefden zanger — telkens een ander! — in zijn nationaal costuum, treft men aan in ieder deeltje.

Onder alle opzichten mag de arbeid van dezen dichter, van dezen zanger een sieraad van iedere boekenkast genoemd.

Veel heb ik aangehaald, te veel misschien naar sommiger oordeel. Het zij! Om Botrel geheel te genieten, moet men hem kunnen hooren, kunnen zien bij zijn voordrachten.

Hem enkel lezen is niet voldoende. Lees Molière in uw studeer-

---

[1]) Bij George Ondet, 83 rue du Faubourg Saint-Denis, Paris. Prijs per deel: 3 fr. 50.

[2]) Enkele dezer illustraties herinnerden me aan de warme, innige kunst, die ik in onzen talentvollen landgenoot, den kunstschilder Antoon van Welie, bewonderen mocht, toen hij, enkele jaren terug, in de galerijen van Georges Petit te Parijs, met schitterend succes zijne werken exposeerde.

vertrek, en zie hem opvoeren in het Théâtre Français hier; en gij hebt het onderscheid tusschen Botrel *lezen* en Botrel *hooren*.

Daar zijn kunst- en letterlievende vereenigingen ten onzent, die ook nu en dan buitenlandsche sprekers uitnoodigen. Wat zou er tegen wezen, als zij dezen Bretonschen dichter gelegenheid gaven, om in Nederland op te treden?

Hij is niet moeilijk te volgen; met een beetje inspanning is men de moeilijkheden, zijne eigenaardigheden, ras te boven. Zoo ik mij niet bedrieg, trad hij voor onze Zuidelijke broederen reeds eenmaal op; naar hij me verzekerde, heeft hij ook voor 't volgend jaar verschillende uitnoodigingen in België.

Schud alle vooroordeel af: Botrel is Breton, in hart en nieren, en zijn muze is wel die van Armor! Edoch, de gevoelens, de aandoeningen in zijn liederen zijn de echt-menschelijke, d. i. die van alle tijden en van alle landen; om ze te smaken behoeft men slechts een warm hart, een weinigje liefde en vereering voor het goede en schoone.

Luister naar het motto van zijn »Coups de Clairon", dat het slotwoord dezer regelen zal zijn:

»Je ne fais pas de politique
Et ne suis qu'un barde rustique
Qui — libre — chante son refrain.
En semant son modeste grain
Dans le sillon du champ celtique:
Ecoute qui veut ma chanson!
Récolte qui veut ma moisson!"

Parijs, Aug. 1903. LOUIS B. M. LAMMERS.

ABRAHAMS OVERWINNING EN DE ONTDEKKINGEN EN OPGRAVINGEN TOT HET EINDE DER LAATSTE EEUW.

Wanneer men ziet, hoe de mensehen door den verbazenden vooruitgang der ontdekkingen op het gebied van allerlei natuurkrachten worden vervoerd, om al hunne zinnen op de stoffelijke dingen te zetten; wanneer men aanschouwt, hoe zij daardoor hunne hoogere en eeuwige bestemming meer en meer uit het oog verliezen, dan wordt men aangegrepen door weemoedige stemming, en komt onwillekeurig de vraag bij ons op: waar gaat dat alles eindigen?

Maar wanneer wij tegelijkertijd bespeuren, hoe krachtdadig de Kerk zich tegen die verderfelijke richting verzet, en dien geweldigen stroom van ongeloof en zedenbederf te keer gaat, en hoe zij, verlicht door den H. Geest, dien stoffelijken vooruitgang aangrijpt, om de nieuwere ontdekkingen dienstbaar te maken aan haar hooger doel, als zoovele middelen haar door de Voorzienigheid aangeboden, tot krachtiger uitbreiding van het geloof, tot vereeniging van hare kinderen, tot volmaking der christelijke wetenschap, tot opluistering van de godsdienstige plechtigheden, dan wordt men bezield met nieuwen moed en gedenkt het goddelijk woord: »Zie! Ik ben met u tot aan de voleinding der dagen".

Om dit gevoelen bij mijne lezers op te wekken, wil ik met hen een blik werpen op de talrijke ontdekkingen ten opzichte van archeologie en historie gedurende het verloop der laatste eeuw in het oosten gedaan. En bepaaldelijk wensch ik hun door een enkel voorbeeld, namelijk de zegepraal van Abraham over den vorst van Elam en zijne bondgenooten, die in Genesis XIV wordt verhaald, aan te toonen, hoe het gewijde

geschiedverhaal door de historische kennis, bij middel dier ontdekkingen verworven, bevestigd en opgeluisterd wordt.

* * *

De archeologische en historische ontdekkingen in het oosten vingen gedurende het verloop der vorige eeuw aan in Egypte. De veldtocht van Napoleon Bonaparte in Egypte (1798—1800) gaf het eerst aanleiding tot de Egyptische studiën. De geleerdste mannen van Frankrijk vergezelden het Fransche leger, om ter eigene plaats het oude land der Pharao's te onderzoeken, en zijne steden, zijne tempels, zijne obelisken, zijne pyramiden, zijne graven, met één woord de gedenkteekenen en de overblijfselen zijner oude geschiedenis op te teekenen. Het resultaat hunner studiën verscheen te Parijs ten jare 1809 in het beroemde werk: *Description de l'Egypte*, 9 deelen in folio, door de Fransche regeering uitgegeven.

De taal echter, die men hier aantrof, de hiëroglyphen waren een onoplosbaar raadsel gebleven. Het was Joannes Franciskus Champollion, te Figeac in 1790 geboren en den 4den Maart 1832 te Parijs gestorven, die door zijne scherpzinnigheid en zijn onverwinnelijk geduld dit raadsel ontcijferde.

De hiëroglyphen zijn, zooals men weet, nabootsingen van stoffelijke voorwerpen, beelden van allerlei soort, ontleend aan elk rijk der natuur of ook aan de verbeelding, waardoor voorstellingen ontstaan, die de gedachte afschilderen. Er zijn hiëroglyphische teekenen, die de klanken voorstellen, en die men phonetische hiëroglyphen noemt. Anderen zijn slechts aanwijzend en bepalend, zonder dat zij uitgesproken worden. Brugsch telde in 1872 reeds 3000 hiëroglyphische teekenen. Men begrijpt, hoe de veelvuldigheid der teekenen van dat vreemde geschrift, nu men eenmaal den sleutel verloren had, de lezing bijna onmogelijk maakte.

Champollion wapende zich vooreerst door eene grondige kennis en studie der Koptische taal, de volkstaal tegenwoordig in Egypte gesproken, en legde zich vervolgens met moed toe op de ontcijfering van het raadsel. Hij slaagde daarin

met behulp van een gedenksteen van Egyptisch basalt of zwart graniet, die een opschrift droeg in twee talen. In 1799 was hij gevonden door een officier der artillerie, Bouchard, toen hij het fort St. Julien te Rosette stichtte. Later ontdekte men op het eiland Philae nog één klein monument, even als de vorige steen met een opschrift in twee talen, het hiëroglyphisch Egyptisch en het Grieksch. Hij vond in deze opschriften drie eigennamen, die door 3 afscheidingsteekens van de overige woorden onderscheiden waren. Door dezelfde Grieksche letters, die in *Ptolemaios*, *Kleopatra* en *Alexandros* voor kwamen met de hiëroglyphische letters dierzelfde Egyptische namen te vergelijken en tevens met die, welke niet overeen kwamen, verkreeg hij de kennis van 14 hiëroglyphische teekens. Zoo ging hij van het bekende voort tot het onbekende en had hij voor zijn dood reeds eene lijst van 260 phonetische hiëroglyphen opgemaakt. Hij had den sleutel van het Egyptische geschrift aangewezen.

Champollion had zijne volgelingen, en na weinige jaren wist men de historische en letterkundige teksten der opschriften en der papyrus-rollen met dezelfde zekerheid te verklaren, als de Latinisten de werken van Cicero en Virgilius lezen. Door het vinden der klankletters en door de vergelijking met de Koptische taal kwam men tot de kennis der oude Egyptische taal, en door deze tot de kennis van den inhoud der opschriften, en zoodoende van de geheele geschiedenis van Egypte, van zijne achtereenvolgende dynastiën, van zijne verschillende lotgevallen, van zijne godsdienst, van zijne wetenschap, van zijne kunst en van zijne zeden. *Die Denkmäler aus Eegypten und Aethiopiën* van professor Lepsius, de *Monumenten van Egypte en van Nubië* door Ippolito Rosellini, de verschillende overblijfselen, in Egypte en in Nubië verzameld door Mariette, zeggen reeds luide, hoevele ontdekkingen hebben plaats gegrepen gedurende de vorige eeuw in het schoone land van den Nijl.

Om onder het vele iets meer bijzonders op te noemen, wijst Vigouroux ons op vier verschillende lijsten der Pharao's, die gevonden zijn. Vooreerst: *de koninklijke papyrus-rol van*

Turijn, uitgegeven door J. G. Wilkinson 1851. Vervolgens *de eerste tafel van Abydos*, ontdekt in 1818 en bewaard in het Britsch Museum. Op de derde plaats *de nieuwe tafel van Abydos*, ontdekt in 1864 en bewaard in het Britsch Museum, waarvan Vigouroux in zijn *Dictionnaire de la bible* eene prachtige afbeelding en verklaring geeft. Eindelijk *de tafel van Saggarah* ontdekt in 1863, bewaard in het museum van Kairo en uitgegeven door Mariette.

Nog slechts ééne ontdekking wil ik hier bijvoegen. Gedurende den winter van 1887 werden te Tell Amarna op het terrein der puinhoopen van de vorstenstad van Amenophis III en IV, tusschen Thebe en Memphis, door Egyptische fella's ongeveer 300 leemtafeltjes van verschillenden vorm gevonden. Het waren, gelijk men door later onderzoek heeft bewezen, brieven van Babylonische, Assyrische en andere koningen uit het oosten aan de Pharao's Amenophis III en IV, en berichten van Egyptische bevelhebbers te Tyrus, Sidon, Akko en Askalon aan de koninklijke regeering van Egypte.

Al die ontdekkingen, gedurende eene eeuw in het land der Pharao's gedaan, zijn, de eene meer de andere minder, eene opluistering der Heilige Boeken. Egypte is het land, waar het Hebreeuwsche volk is opgegroeid en onder Abraham, Jakob en Joseph een volk is geworden. Daar grepen voor Israël de schitterendste wonderen plaats. En ook sedert Gods volk het land van Gessen verlaten had tot aan de komst van J. C. bij de vlucht naar Egypte, ja tot aan de prediking van het evangelie stond de geschiedenis van het volk des Heeren gedurig in betrekking met het land der afstammelingen van Misraïm en van Cham. Die ontdekkingen zijn hoogst belangrijk voor de schriftverklaring, de gewijde geschiedenis en de godgeleerdheid.

Niet minder van gewicht zijn de onderzoekingen, die hebben plaats gegrepen in Palestina. Het zijn hier geen reusachtige opgravingen; maar het geldt hier vooral plaatsbeschrijvingen en topographie.

Een talrijke schare van reizigers heeft het H. Land en

zijne omstreken in alle richtingen gedurende de vorige eeuw doorkruist. Ik noem Burckhardt, die ook Hauran bezocht nog voor 1822, toen hij zijne reisbeschrijving uitgaf; Irby en Mangles omstreeks denzelfden tijd; en de Geramb. Robinson leverde een werk over deze streken, dat na het oude werk van Reland wel het voornaamste is. Zijne kennis is zeer uitgebreid; zijne opmerkingsgave is scherpzinnig; zijne opmetingen en zijne plaatsbeschrijving zijn nauwkeurig; niet altijd zoo zijne opvattingen. Hij werd vergezeld door Dr. Eli Smith, die geruimen tijd in Syrië had verwijld en de Arabische taal zoowel der klassieken als des volks volkomen meester was. De eerste uitgave van zijn werk verscheen in 1841. Ik noem Wilson en Schwarz omtrent 1850. De Saulcy heeft vele bijzonderheden, die ten hoogste de aandacht verdienen. Lynch, een Amerikaan, geeft eene beschrijving van zijne onderzoekingen in een koperen boot op den Jordaan en de Doode Zee. Omtrent denzelfden tijd als de twee vorigen, verscheen *Sinai and Palestine* van Stanley in 1853. Ook Tobler, een Duitscher, C. W. M. van de Velde, oud-luitenant ter zee, van Senden, beide laatsten Nederlanders, Mgr. Mislin, gaven reisbeschrijvingen van het H. Land, omtrent de helft der vorige eeuw. Eene bijzondere vermelding eischt Ritters *Vergleichende Erdkunde* in het deel dat Sinai, den Jordaan, Syrië, Palestina, den Libanou en Damaskus behandelt. Iets later verdienen Porter en Thomson genoemd te worden, alsmede *Jerusalem und das Heilige Land* van Dr. Sepp, die tot de geringste bijzonderheden van steden en vlekken afdaalt. H. B. Tristram, vergezeld door B. F. Lowne en Edward Bartleth, onderzocht gedurende een jaar (1863—1864) het klimaat, den geologischen toestand, de planten en de dieren van Palestina en gaf in 1880 na veel onderzoek eene natuurlijke historie uit van den Bijbel. Ook de werken van Victor Guerin en van Clermont Ganneau, behelzen verrassende ontdekkingen van het laatste der vorige eeuw. Eindelijk zijn ook de opmetingen en de onderzoekingen der Engelschen met medewerking der hooge regeering, waarvan Conder een overzicht geeft, hoogst belangrijk. Voor

ons Katholieken is het eene niet geringe voldoening eene praktische school van bijbelsche studiën gevestigd te zien in het klooster der predikheeren van den H. Stephanus te Jerusalem. Zij geeft reeds sedert het jaar 1892 eene *Revue biblique internationale* uit, die nog immer zeer belangwekkende bijzonderheden van het heilig land mededeelt.

Zal het na dit alles niet duidelijk zijn, dat de kennis der H. Schriftuur ook door deze reizen, onderzoekingen en beschrijvingen eene hoogere vlucht heeft genomen?

Het zou ons te ver voeren, indien wij wilden nagaan, hoe de reisbeschrijvingen, de ontdekte plaatsen, de onderzoekingen en opgravingen, de gevondene munten in de steden van Griekenland en Klein Azië, verschillende bijzonderheden vooral van het nieuwe testament en van de handelingen der apostelen in een helder licht hebben gesteld.

Wenden wij ons tot Assyrië.

Ninive na onder de slagen van Cyaxares en Nabopolassar gevallen te zijn, was te niet gegaan, en liet weldra geen sporen van zich over. Xenophon, die oprukte langs hare omstreken, noemt de stad niet eens, en de Romeinen gisten niet, dat zij hare puinhoopen onder hunne voeten drukten. Desniettemin werden de prachtige overblijfselen der oude stad, die reeds eeuwen onder het stof bedolven waren, na ruim 2400 jaren terug gevonden.

In 1842 was M. Botta door de Fransche regeering tot Consul te Mossul benoemd. Voor zijn vertrek werd hij door den sekretaris van het Aziatisch gezelschap te Parijs, Julius Mohl, aangespoord, om in de nabijheid opgravingen te doen, teneinde de afkomst en den oorsprong te ontdekken van de steenen en overblijfselen met spijkerschrift die te Koyundjik en in de omstreken van Mossul gevonden waren. M. Botta begon te graven, maar slaagde aanvankelijk slecht. Doch door de aanwijzingen van een verwer te Khorsabad, die hem twee steenen met opschriften verkocht had, en aangeboden had hem er zoovelen te zullen leveren, als hij begeerde, begon hij opdelvingen te Khorsabad. Al spoedig drong hij in het

jaar 1843 door in het paleis van Sargon, vader van Sennacherib. In verscheidene zalen zag hij dien koning gezeten op zijn troon of staande op zijn strijdwagen, of in gevecht met zijne vijanden, of op jacht van de wilde dieren. De basreliefs in albast gehouwen, die deze verschillende tafereelen zeer natuurlijk voorstelden, hadden gezamenlijk eene lengte van 1996 meters en eene oppervlakte van 6000 vierkante meters. Botha verrijkte het Assyrisch museum van het Louvre met een goed gedeelte van zijn rijken buit.

Een Engelschman, die de opgravingen van M. Botha had aanschouwd, M. Austin Henri Layard, aangespoord door den Britschen gezant te Konstantinopel en door de bestuurders van het Britsch Museum, hervatte in 1845 de werkzaamheden, die M. Botha te Koyundjik had verlaten, en ontdekte weldra een nieuw paleis, alsmede de talrijke tafeltjes, die de bibliotheek uitmaakten der koningen van Assyrië. Te Kalah Schergah vond hij een lange inscriptie van Teglathphalasar, die herhaald werd op vier prismen van leemaarde, begraven aan de vier hoeken van den grooten tempel van Assur.

H. Rawlinson, die vroeger het groote opschrift in twee talen op de rotsen te Behistoun ontdekt, afgeschreven en ontcijferd had, zette met behulp van Loftus, een Engelsch geoloog, in 1855 de werkzaamheden van M. Layard voort, en legde het paleis van Assurbanipal bloot. Eindelijk in 1873 en 1874 drong G. Smith te Koyundjik door in het paleis van Sennacherib en gaf in zijne *Assyrische ontdekkingen*, sterk als hij was in de kennis van het spijkerschrift, ten jare 1875 het resultaat van hetgeen hij had gevonden.

Zoo heeft men dus Ninive met zijne kolossale wallen en torens, met zijne twaalf paleizen, met zijne overgroote gevleugelde stieren, die het hoofd hadden van een mensch, weder het licht doen aanschouwen. Wanneer men het Britsch museum bezoekt, kan men de beelden dezer stieren, die in graniet gehouwen tot aan het hooge plafond reiken, aan den ingang bewonderen.

Vijf ruime en lange zalen laten u de bovenvermelde basreliefs van albast, de obelisken, de beelden van koningen,

die men te voren niet kende, leemen prismas met spijkerschrift, wapenen, vazen, versierselen aanschouwen. Gij vindt er in honderd ruime kasten, het kostbaarste, dat de Assyriologie u kan aanbieden, de koninklijke bibliotheek van Assurbanipal.

Tegelijkertijd, dat deze opgravingen geschiedden, kwam men na veel inspanning, na veel studie, na meer dan eene mistasting, door onderlinge samenwerking tot de gedeeltelijke ontcijfering van het Assyrische Spijkerschrift, aldus genoemd, omdat de letters niets anders zijn dan spijkers of wiggen in verschillenden toestand met betrekking tot elkander geplaatst. Botta, de Saulcy, Hincks, H. Rawlinson droegen het hunne bij. In 1857 leverden vier Assyriologen, Hincks, Fox Talbot, H. Rawlinson en Oppert, zonder samenwerking en medeweten van elkander, ieder afzonderlijk, de vertaling van eene gelithografieerde inscriptie van Teglathphalasar. Na eene maand stelde ieder zijne vertaling verzegeld in handen van het Aziatisch gezelschap. Hier werden zij in eene plechtige zitting geopend en gelezen, en zij kwamen wat de hoofdzaak betreft, overeen. Dit was een groote stap voorwaarts.

Toen Oppert nu nog had ontdekt, hoe het spijkerschrift was ontstaan, en M. Layard de syllabaires, de spraakkunsten, de woordenboeken der koninklijke bibliotheek van Ninive had gevonden, waarvan de Assyriërs zelve zich bedienden, was men weldra de moeilijkheid te boven.

Dit had ten gevolge, dat nu de geheele geschiedenis van het Assyrische volk, met zijne koningen, met zijne limu's en eponiemen (overheidspersonen), met zijn godsdienst, met zijne zeden, met zijn bestuur, met zijne legenden en overleveringen aan het licht kwam. De kanon der limu's, die ons de jaartallen jaar voor jaar aangeeft, loopt geregeld voort van de 10de tot aan de 7de eeuw voor Christus. Zelfs zijn er aanwijzingen, dat deze kanon reeds bestond in de 14de eeuw voor Ch. en zijn aanvang is ons onbekend.

Ook deze ontdekkingen hebben haar licht verspreid over de Heilige Boeken. Vooral de boeken der koningen, die der profeten, die van Tobias en Judith zijn er door bevestigd en

in geen geringe mate door opgehelderd. Ook heeft de Assyrische taal den zin van menig Hebreeuwsch woord reeds opgehelderd en nauwkeuriger bepaald.

Thans wenden wij ons naar de bouwvallen van Susa, de hoofdstad van Elam, gelegen tusschen den Shapoer of den ouden Euleus [1]) en den Disfoul. Het is gelijk algemeen aangenomen wordt het tegenwoordige Sus of Shusa. Deze bouwvallen hebben eene lengte van 6000 en eene breedte van 4500 Engelsche voeten. De omvang bedraagt drie Engelsche mijlen, en zij bestaan uit vier onregelmatige heuvelvlakken, die van elkander zijn gescheiden. Het westelijke heuvelvlak is het kleinste maar het hoogste, en verheft zich 119 voeten boven den Shapoer of ouden Euleus. Het wordt algemeen beschouwd als de Akropolis. Het noordelijk heuvelvlak vormt een vierkant, dat aan elke zijde 1000 Engelsche voeten meet. Hier werden in 1852 de voetstukken ontdekt van 72 kolommen, die tot het koninklijk paleis van Susa behoorden.

In de laatste jaren werden ten koste der Fransche regeering door de Morgan onder toezicht van P. v. Scheil O. P. in deze bouwvallen aanzienlijke opgravingen gedaan. Eene menigte teksten in spijkerschrift werden hier gevonden. Zij klimmen zelfs op tot aan het jaar 3000 v. Chr. en zijn ten deele semitisch, ten deele anzanitisch. Zij zijn afkomstig van vreemde semitische overheerschers en van inlandsche vorsten en worden besloten door teksten der Achameniden. Men kan zeggen, dat, met het verschijnen van het eerste deel in 1900 te Parijs, de opbouw van Elams geschiedenis begonnen is. Reeds zijn van het prachtige werk van Pater van Scheil, dat met veel zorg en zeer schoon geïllustreerd is, drie deelen verschenen.

In de maand December 1901 en Januari 1902 werd te Susa de tekst gevonden der wet van Hammurabi, die, gelijk wij zullen zien, geen andere is dan Amraphel, de koning van Sennaar en van Babylon uit het boek der

[1]) Daniël VIII, 2. Ulai = Euleus.

schepping (Genesis). Zij is uitgehouwen op een monoliet van dioriet, die 2.23 meters hoog en 1.65 tot 1.90 meter breed is. Deze kostbare gedenksteen bevindt zich thans in het museum van het Louvre, en is eene blijvende herinnering, dat Hammurabi koning van Babel op het oogenblik, dat hij den gedenksteen zijner wet daar plaatste, heerschte over Susa en Elam.

Elam, in 't spijkerschrift *Mat Hamti* of land der Elamieten, beteekent *hoog land* en is eenzelvig met Susiana. Het staat tegenover Anzan, de lage vlakte aan de Persische golf. Elam is de streek, die ten oosten begrensd werd door Perzië, ten westen door Chaldea en Babylonië, ten noorden door Assyrië en Medië en ten zuiden door de Persische golf. Het bevatte vooral twee deelen: het land ten noorden en het land ten zuiden van Susa.

De Elamieten stamden af van Sem, door Elam zijn zoon [1]). Toen Assurbanipal *(omstreeks* 650 v. Chr.) over zijn broeder Sammas-Sumakin had gezegevierd, randde hij diens machtigen bondgenoot, den koning van Elam aan, overwon hem en vermeesterde Susa. Hij kwam hierdoor weder in het bezit van het beeld der godin Nanna of Ischtar, dat de Elamitische koning Kudurnanhundi, 1635 jaren te voren [2]), uit Urukh of Erech had weggevoerd [3]). Er bestond dus 2285 (volgens anderen 2294) v. Chr. in Susa een koning, die Sumir, Akkad en Kardunias veroverd had en dus ook Babel had onderworpen. Over het algemeen nemen de geleerden aan, dat de derde dynastie, die volgens Berosus na den zondvloed over Babel regeerde, de Elamitische was [4]).

Ook deze ontdekkingen hebben geen geringe waarde voor de H. Schriftuur. Elam wordt reeds in de volkerentafel van

---

1) Genesis XI, 22; 1 Paral. I: 17.

2) Twee opschriften hebben het getal 1535. Doch al de overige opschriften hebben het getal 1635. Slechts twee geleerden: Fl. de Moor en P. Dornstetter, *Abraham*, S. 227, verkiezen 1535. Doch zij zijn in strijd met het algemeen gevoelen, dat zich houdt aan 1635, en wel met recht, gelijk wij meenen.

3) Opschrift van Assurbanipal.

4) Hummelauer, Gen. XIV, bl. 373.

het boek der schepping genoemd. Het is betrokken in den veroveringstocht in Palestina, waarbij, gelijk wij spoedig zullen zien, Abraham eene schitterende overwinning behaalde.

Nog hebben wij melding te maken van de opgravingen te Nippur in Babylonië, die Amerika voor zijne rekening heeft genomen. Ziehier iets van hetgeen H. v. Hilprecht, die hierbij de leiding had, ons omtrent deze gewichtige opgravingen meêdeelt [1]).

Aangaande de bezwaren van de onderneming, wijst hij op het landschap, waar de puinhoopen van Nippur gelegen zijn: »Gedurende den winter en den herfst is Babylonië eene zandwoestijn; in de lente en den zomer is het grootendeels eene onherbergzame moeras. Rustloos rondzwevende Nomaden in het noorden en het zuiden en stompzinnige moerasbewoners in het midden des lands zijn de erfgenamen van Nebukadnesars vervallen rijk.... Het is eene plaats van verwoesting en onwetenheid, een Eldorado van roovers en moordenaars. De temperatuur stijgt er des zomers in de schaduw tot 39°, ja tot 41° Reaumur."

Hier, 50 Engelsche mijlen van Hilla, liggen de indrukwekkende ruïnen van Nuffar, die naast Babel en Warka de uitgestrekste heuvelen zijn van deze gansche lage vlakte. Zij vormen sedert 1889 het voorwerp der methodische uitgravingen van de Noord-Amerikaansche expeditie der universiteit van Pensylvanië te Philadelphia. Zij bedekken met hare hoofdmassa eene oppervlakte van nagenoeg 75 hectaren land.

De puinhoopen van Nuffar stellen ons het oude Nippur voor (zooals Oppert het eerst opmerkte), en zijn volgens eene duidelijke, goedgegronde traditie van den Talmud eenzelvig met het Bijbelsche Chalne in het land van Sinear (Gen. X: 10), eene der vier hoofdplaatsen in Nimrods rijk. Zij zijn in doorsnede 10—18 meters hoog, en bereiken op meerdere punten de eerbiedwekkende hoogte van 25, en zelfs van 30 meter boven den bodem der tegenwoordige vlakte.

---

[1]) H. v. Hilprecht, *Die Ausgrabungen im Beltempel zu Nippur*. Leipzig, J. C. Hinrichs, 1903.

De veldarbeid van deze groote wetenschappelijke onderneming (reizen mede inbegrepen) heeft tot het einde van 1902 nagenoeg een half millioen marken gekost, die door een klein getal aanzienlijke burgers van Philadelphia zijn betaald. De gezamenlijke wetenschappelijke leden der vier expeditie (van Febr. 1889 tot 1902) hebben hunne diensten zonder vergoeding verleend aan de onderneming. Daardoor is het mogelijk geworden, de kosten der uitgravingen niet al te hoog te laten oploopen.

»Voor eene vijfde expeditie, zegt Hilprecht, aan het einde van den aanstaanden zomer, met welker regeling ik mij thans bezig houd, werden mij verleden jaar in December omstreeks 200.000 marken door vrienden der universiteit uit private middelen ter beschikking gesteld. Tegelijkertijd stichtten de beide bevorderaars van ons werk, de gebroeders Clark, door eene tweede dotatie van nagenoeg een half millioen mark een leerstoel der Assyriologie, die uitsluitend zou strekken tot wetenschappelijke onderzoekingen. Tevens werd door een anderen beschermer der wetenschap, Ecklen Coxe Jr., 80.000 mark voor de kostbare publikatie der expeditie grootmoedig in vooruitzicht gesteld en voor de helft reeds gestort. Wij mogen niet vergeten, dat om de gezamenlijke ruïnen van Nuffar ook slechts tot een zeker punt volledig en volgens orde te onderzoeken, met eene arbeidskracht van 400 Arabieren, er minstens nog 50, waarschijnlijk echter 100 jaren, vereischt zouden worden."

De uitkomsten door de uitgravingen verkregen zijn hoogst verrassend. Buiten 23.000 letterkundige teksten in spijkerschrift van de bibliotheek der priesterschool, die aan den Bel-tempel verbonden was, verzamelde de expeditie nagenoeg 28.000 meestal goed behoudene beroeps-oorkonden uit de derde, tweede en eerste duizend jaren vóór Christus, voornamelijk in het westelijk gedeelte der stad, en omstreeks 2000 tafels in spijkerschrift uit den vóór-Sargonischen tijd, meestal in de onderste lagen van den Bel-tempel. Bij dit gezamenlijke resultaat van 53.000, niet zelden verbrokkelde, tafels in spijkerschrift ter grootte tussehen 2 centimeters en een halven meter, die in $2^1/_2$ jaar werden bijeengebracht, moeten gevoegd

worden omstreeks 800 dikwerf zeer kleine vazen, fragmenten van kalksteen, die hare waarde hebben voor het onderzoek der vroegste geschiedenis van Babylonië. Daarbij komen eenige ongekende grenssteenen uit den tijd der koningen van de Pasche-dynastie; 20 steenen met schrift uit de dagen der overoude koningen Lugal-kigub-nidudu en Sargon I tot aan den heerscher der Kassiten Kurigalzu; tal van koninklijke votief-opschriften, op turkoois, agaat, lapislazuli, magnesiet, veldspat enz. uit het tweede jaarduizend; 60 schoon gevormde baksteen-stempels van Sargon I en Naram-Sin, niet ten onrechte beschouwd als de eerste handdrukpersen van twee koningen, die vóór de Nuffaropdelvingen werden beschouwd als half mythische personen enz.

Wij bekorten de opsomming der gevondene voorwerpen en gaan over tot de opgraving zelve.

Na jarenlange studie, zegt Hilprecht, is het mij eindelijk gelukt eene zekere orde in de zoo verwarde massa der bouwvallen te brengen. Een en twintig verschillende strata (puinafdeelingen of lagen) laten zich in de ruïnen van Nuffar met zekerheid aanwijzen. Daarbij moet men echter in aanmerking nemen, dat de afzonderlijke phasen in de geschiedenis dier overoude stad, welker grondlegging de Babylonische scheppingslegende onmiddellijk bij den aanvang van de menschelijke geschiedenis verplaatst, niet in elk deel der bouwvallen kunnen aangewezen worden. Op verschillende plaatsen rusten de overblijfselen van het tweede jaarduizend onmiddellijk op die der vóór-Sargonische periode. Op andere plaatsen zijn zij door 10—15 voeten puin van elkanderen gescheiden. Nog op andere plaatsen raken de overblijfselen der oudste beschaving onmiddellijk aan de oppervlakte. Het schijnt daardoor reeds dadelijk uitgemaakt te zijn, dat verschillende kwartieren van Nuffar dikwerf eeuwen, en nog langer, onbewoond zijn gebleven, en andere weder bijna ononderbroken met woningen bezet zijn geweest. Desniettemin blijft in elk afzonderlijk geval een opzettelijk onderzoek noodzakelijk. De aangegevene 21 op elkander gelegene lagen laten zich op natuurlijke wijze in drie van elkander gescheidene, langdurige en op elkander

volgende perioden onderscheiden. Wij ontmoeten dus, wanneer wij van de oppervlakte des heuvels een aanvang nemen:

1°. De na-Babylonische periode van 300 jaren v. Chr. tot bijna 1000 jaren na Chr. gekenmerkt door opeenhoopingen van puin, 6—24 meters hoog, in 6 verschillende lagen. Dadelijk toch na den terugkeer van Alexander den Groote uit Indië en na diens dood in het paleis van Nebukadnezar aan den Euphraat, omstreeks 300 v. Chr. hield de tempel van Bel op te bestaan. De overblijfselen, die men vindt, zijn van Griekschen aard. Seleucia vervangt Babylon en na een kort tijdperk moeten de Seleuciden wijken voor de heerschappij der Parthen. De toren van Nippur met zijne verdiepingen wordt van vier zijden door deze overheerschers omgeven met bolwerken en in eene citadel hervormd, waarvan het grondplan door v. Hilprecht wordt aangegeven. Doch ook deze wordt bedolven onder begraafplaatsen en eindelijk onder het stof. Zoo eindigt dit na-Babylonische tijdperk van Grieken, Parthen en Arabieren.

2°. De tweede periode is de Semitisch Babylonische, die zich in ronde getallen uitstrekt van 4000 tot 300 jaren v. Chr. [1]). Zij is vertegenwoordigd door 4½—6 meter hooge puinhoopen

---

[1]) Men zal voorzichtig doen dit getal *voorloopig* slechts aan te nemen als hypothese, ofschoon de Kerk geen uitspraak gedaan heeft aangaande de chronologie sedert de schepping des menschen, en geen beslissing heeft genomen omtrent de verschillende gevoelens, die ontstaan zijn door het verschil van den Griekschen, Samaritaanschen en Hebreeuwschen tekst. Om te toonen, dat de getallen door v. Hilprecht aangegeven, niet bewezen noch algemeen erkend zijn, schrijf ik hier over wat Dornstetter (*Abraham*, S. 225) zegt: »Het is nog geheel onzeker, in welken tijd de oudste historische berichten uit Mesopotamië te plaatsen zijn. Nabunid meldt wel is waar, dat Naramsin van Agada 3200 jaren voor hem geregeerd heeft. Wij kwamen hiermede voor dezen koning zooals ook voor zijn vader Sargon I (Sargonsarali) ongeveer tot 3750 (3000) v. Chr. *Vele geleerden twijfelen sterk aan het getal 3200.* C. F. Lehman heeft in zijn werk *Twee Hoofdproblemen* gewichtige gronden aangegeven voor de meening, dat in plaats *van 3200 slechts 2200 te lezen is.* Ik houd deze meening voor tamelijk waarschijnlijk. Of de in Nippur gemaakte ontdekkingen ons tot eene hoogere oudheid voeren, zooals Hilprecht meent, daarover kunnen wij eerst oordeelen, als de teksten openbaar zijn gemaakt". Zie ook Vigouroux *Dictionnaire de la Bible.* Art. CHRONOLOGIE.

en platformen in den tempelhof, en verdeeld in 9 verschillende lagen. Opvallend mag het heeten, dat bij eene tijdruimte van 3500 jaren (?) in rond getal, die hier vertegenwoordigd zijn, zoo kleine puinlagen tusschen de afzonderlijke platformen, die zich over het tempelplein uitstrekken, voorhanden zijn. Betrachten wij bijvoorbeeld de drie bovenste baksteenvlakken, dan bevinden wij, dat de afstand van het eerste platform tot het derde slechts 1.30—1.60 meter bedraagt, ofschoon het bovenste door koning Assurbanipal omstreeks 650 v. Chr., het middelste door Kadaschman-Turgu omstreeks 1300 v. Chr. en het benedenste door Ur-Nibib is aangelegd en hier dus 1850 jaren ongeveer van veelbewogene Babylonische geschiedenis belichaamd zijn. En niet veel anders is het gesteld met de daaronder gelegene platformen van Urgur omstreeks 2700 (?) en van Sargon I en zijn zoon Narim-Sin omstreeks 3750 v. Chr. (??) Dit vindt echter zijne eenvoudige en natuurlijke verklaring in de omstandigheid, dat bij de ligging van de verschillende platformen, zooals telkens aangetoond kan worden, alle de hinderlijk gewordene gebouwen of bouwvallen in zooverre verwijderd werden, als voor eene gelijkmatige fundeering en voor de vastheid van het nieuwe platform vereischt werd.

Hierna wordt door Hilprecht het plan van den Bel-tempel aangegeven, gelijk het door hem zelf is opgemaakt en worden zijne hoofdbestanddeelen beschreven. Het was het centraalpnnt van den cultus van oud-Babylonië; de zetel eener invloedrijke priesterschap en eener rijke bibliotheek; een beteekenisvol middelpunt voor de staatkunde, waar de koning van Sumir en Akkad als aardsche vertegenwoordiger van Bel uit de handen van den priestervorst het rijk der vier hemelstreken als geschenk zijns gods ontving gedurende al den tijd zijner veelbewogene geschiedenis. Van het hoogste belang is de aangrenzende bibliotheek, waarvan nog slechts het zesde gedeelte uitgegraven is.

3°. Eindelijk volgt de oudste of voorhistorische of Sumerische periode, wier aanvang niet bekend is en die eindigt omstreeks 4000 (?) jaren v. Chr. Zij wordt vertegenwoordigd door 6—9

meters diepe puinhoopen, en omvat zes verschillende strata of lagen. De diepste loopgraaf, die tot nu aan den tempelheuvel van Nippur uitgedolven is, bedraagt 128 voeten of ongeveer 39 meters van de oppervlakte tot het grondwater. Het eigenaardige *kenmerk* dezer periode is een bijzondere soort van baksteenen, die door aardpek, het oudste verbindingsmiddel, verbonden zijn.

Ziedaar een zeer kort uittreksel van de voordracht, door professor H. V. Hilprecht zelven dit jaar gehouden gedurende 2½ uur in de overvolle gehoorzaal van het Berlijnsche museum der volkenkunde en uitgegeven met eene kaart en 56 afbeeldingen te Leipzig. Von Hilprecht eindigt met te erkennen, na 14 jaren opmerkzaamheid, dat de geschiedenis en de beschaving van Babel immer een gedurige achteruitgang is geweest, en dat Israël immer veel hooger stond. De geschiedenis dezer ontaarding van Babel weerspiegelt zich in de woorden van den profeet Isaias: »Hoe zijt gij van den hemel gevallen, o schoone morgensterre! Hoe zijt gij ter aarde nedergestort, gij die de heidenvolkeren versloegt?" [1]).

Het zal wel niet noodig zijn aan te toonen, hoe deze werken weder gewichtig zijn voor de kennis der H. Schriftuur en hoe zij de hoop doen ontstaan, dat door de vijfde expeditie, die men gaat ondernemen, nog meer licht zal verspreid worden over de eerste gebeurtenissen, die in de H. Boeken worden vermeld.

Na dezen zeer vluchtigen blik op de talrijke, de grootsche, de verrassende ontdekkingen der vorige eeuw in Egypte, in Palestina, te Ninive, te Elam en in Babylonië, willen wij thans nagaan, hoe het verhaal van een krijgstocht uit Elam, die plaats greep omstreeks 2100 jaren v. Chr. of in dagen van Abraham, door dat alles bevestigd en in een veel helderder licht wordt geplaatst.

(Slot volgt.) F. J. P. G. VAN ETTEN, O. E. S. A.

[1]) Isaias XIV : 12.

DE KAPITALISTISCHE MAATSCHAPPIJ.

Onze moderne maatschappij heeft zich op oeconomisch gebied ontwikkeld tot een hoogte, die duizelingwekkend is. Doch niet minder is het waar, dat aan den voet van dien berg afgronden gapen van ellende en droefheid. In menigte zijn reeds de stemmen opgegaan, die gewaagden van een vulkanische uitbarsting, en die profetisch de ineenstorting van dien berg voorspelden.

Voorop staan de socialisten in verschillende nuanceering. Volgens hen is het privaatbezit de oorzaak van alle ellende, die in onze maatschappij wordt gevonden, De basis, waarop onze maatschappij rust, de privaateigendom, is volgens hen principieel verkeerd. Moge die instelling ook al in vroeger tijden te rechtvaardigen zijn geweest, thans niet meer. Het privaatbezit is niets meer dan eene historische categorie, die noodzakelijkerwijze er toe gedoemd is wederom te verdwijnen; en zoolang de afschaffing daarvan nog niet een voldongen feit is, kunnen vrede en welvaart in de maatschappij niet bestaan. Met de bestrijding van hen houden wij ons in dit artikel niet bezig.

Tegenover hen staat een veel grootere school van staathuishoudkundigen, die het privaatbezit juist als de onmisbare grondzuil beschouwen, zonder welke een geordende maatschappij niet kan bestaan. In zoover staan zij dus allen lijnrecht tegenover de socialisten. Doch reeds spoedig splitsen zich onder hen de meeningen; dan namelijk, wanneer de vraag wordt opgeworpen, of de verdeeling der goederen, zooals die in onze kapitalistische maatschappij plaats vindt, al dan niet rechtvaardig is te noemen.

Onder kapitalistische maatschappij wordt verstaan ons heerschend productiesysteem, waarbij vooreerst het kapitaal als een factor der productie optreedt, en ten tweede de bezitters van het kapitaal in den regel niet dezelfden zijn als de bezitters van arbeidskracht [1]). Sommigen willen het doen voorkomen, alsof de rente, die aan het bij de productie geleende geld wordt gegeven, principieel onrechtvaardig is, en eischen derhalve met aandrang wederinvoering der oude woekerverboden. Wel erkennen zij, dat tegenwoordig het nemen van rente *practisch* geoorloofd kan genoemd worden, omdat nu eenmaal onze geldmaatschappij geheel en al is »doorwoekerd", daar zij steunt op het beginsel, dat geld rente afwerpt; eenieder mag dus tegenwoordig, wil hij niet geheel en al ten gronde gaan, bij wijze van noodweer, voor uitgeleend geld rente aanvaarden. Maar principieel deugt in hun oogen die grondstelling der hedendaagsche oeconomie niet. Terugkeer tot de oude woekerverboden is, volgens hen, hoogst noodzakelijk, en wel zoo spoedig mogelijk. —

Anderen, en dezen vormen de meerderheid, geven wel toe, dat tengevolge der geldoverheersching veel ellende in de maatschappij wordt veroorzaakt; maar toch is het hun vaste overtuiging, dat de toekenning van een matige rente voor het geld, dat bij de productie is geleend, *niet alleen practisch maar ook principieel* rechtvaardig is te noemen; dat dus de goederenverdeeling bij onze productie niet principieel verkeerd is. Zij zien dus in het nemen van rente niet, zooals de vorigen, het hoofdmoment der sociale quaestie.

Wie van beiden heeft gelijk?

Eenieder zal begrijpen, dat de beantwoording van deze vraag even gewichtig is als het onderzoek naar de rechtvaardigheid van den privaateigendom Want wanneer het waar zou zijn, dat de goederenverdeeling, zooals zij tegenwoordig geschiedt, principieel verkeerd was, dan zou men een gevolgtrekking moeten aanvaarden, die niet veel verschilt van die der socialisten. Men zou dan moeten aansturen op een

---

[1]) Böhm-Bawerk : *Kapital*, in het *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, V, 24.

hervorming van onze maatschappij, zoo radicaal, dat zij op den grondslag onzer tegenwoordige oeconomie vlakweg onmogelijk is.

Het is vooral na de publiceering der beroemde *Haider-theses*, dat deze laatste meening onder enkele Katholieken veld heeft gewonnen. In de maand Juni van het jaar 1883 kwamen op het kasteel Haid, in Bohemen, toebehoorende aan den prins van Löwenstein, eenige katholieke staathuishoudkundigen bijeen, om over de juiste beginselen in zake geldbelegging, arbeidsloon enz. te beraadslagen. De vrucht daarvan was een reeks stellingen, Haider-theses genoemd, die zich kenmerkten door bijzonder scherpe aanvallen op den bestaanden toestand [1]). De katholieke Centrumspartij in Duitschland verklaarde zich aanstonds ertegen. Ook verschenen in verschillende tijdschriften, o. a. in de *Historisch-politische Blätter* [2]), en in de *Christlich sociale Blätter* [3]), artikelen, waarin de verregaande strekking dier theses werd aangetoond. Een uitvloeisel ervan is de principieele verwerping der rente; en bekend is dan ook, dat prof. A. M. Weiss, die aan de beraadslaging had deelgenomen, in een afzonderlijk werkje [4]) en in zijn *Sociale Frage* zich een principieel tegenstander der rente toonde.

Nu hebben wij in een vorige studie [5]) aangetoond, dat men reeds aanstonds tot de principieele geoorloofdheid der rente kan besluiten uit het feit, dat in onze oeconomische omstandigheden het geld kapitaal is geworden. Kapitaal, wel niet in den eigenlijken zin des woords, alsof het uit zich zelve de kracht zou hebben om nieuwe goederen voort te brengen. Neen, steeds zal het woord der ouden waar blijven, dat geld geen geld kan voortbrengen, »nummus nummum parere non potest". Maar kapitaal in deze beteekenis, dat het in onzen

---

[1]) *Studiën*, 1887, XXIX, blz. 13.

[2]) *Hist. Pol. Blätter*, 1883, 1884.

[3]) *Christl. soc. Blätter* 1883.

[4]) *Die Gesetze für Berechnung von Capitalzins und Arbeitslohn* (Freiburg, Herder).

[5]) *De Katholiek*, Dl. CXXIII, blz. 524; Dl. CXXIV, blz. 7.

tijd virtualiter als kapitaal kan dienst doen, omdat men tegenwoordig voor geld alles, ook productieve zaken, kan koopen. En het moet toch voor ieder duidelijk zijn, dat een zaak virtualiter evenveel waard is als de zaken, die men zich daarmee kan aanschaffen. Zoo zal men op de vraag, of men met geld zijn leven kan onderhouden, volmondig bevestigend antwoorden. Maar geldt voedt toch het lichaam niet, men kan het toch niet eten! Volkomen juist in letterlijken zin; maar voor geld kan men alle eetbare waren verkrijgen. Dus kan men zeggen, dat men met geld zijn leven kan onderhouden. In dezen zin zegt men ook, dat geld in onze dagen kapitaalkracht bezit, d. w. z. een middel is, dat bij de productie van nieuwe goederen meewerkt. Wanneer Weiss dus zegt: geld is geld, en blijft eeuwig geld en verandert niet van karakter [1]), — dan is dit in zooverre waar, dat het geld als geld ook tegenwoordig nog niets kan voortbrengen. Maar hij ziet dan over het hoofd, dat zoo iets ook nimmer beweerd is. Wij bedoelen alleen, dat geld virtualiter kapitaal is. En hij moet dit zelf toegeven, als hij zegt, dat het geld in onze dagen vrij algemeen als kapitaal kan gebruikt worden [2]).

Welnu, enkel en alleen op het feit, dat geld tegenwoordig *kapitaal* is, berust de geoorloofdheid van de rente. Dus niet op een innerlijk valsche stelling: waarde brengt waarde voort. Zulk een stelling, indien iemand haar bezigde, zou absoluut te verwerpen zijn; want daar zijn zeer vele zaken, die volstrekt niets bijdragen tot voortbrenging van nieuwe waarden. Dus volstrekt niet alle waarde brengt nieuwe waarde voort. Maar: kapitaal werkt mede bij de productie, en mag dus deelen in de winst; welnu, geld is tegenwoordig kapitaal; dus tegen de rente is niets in te brengen.

Het nemen van rente voor *kapitaal* is door de Kerk ook nooit veroordeeld. Zij veroordeelde de rente van het geld, toen dit tengevolge der toenmalige oeconomische en sociale omstandigheden, in het algemeen gesproken, nog geen kapitaal

---

1) *Sociale Frage*, II, S. 656.
2) Ibid. S. 691.

was; en voor de gevallen, waarin geld ook toen reeds bij uitzondering kapitaalkracht bleek te bezitten, bestonden afzonderlijke contracten met dezelfde effecten als ons tegenwoordig leencontract [1]). Na die beschouwingen kwamen wij reeds tot het besluit, dat rente voor uitgeleend geld in onze dagen principieel rechtvaardig is [2]).

* * *

Het is echter niet onmogelijk, dat hier de volgende vragen gesteld worden. Toegegeven, dat het geld in onze dagen werkelijk kapitaalkracht bezit in de zooeven aangeduide beteekenis, en dat dus het leencontract tegenwoordig principieel niet meer onder de woekerverboden valt, is dan toch misschien het feit, dat het geld kapitaal is geworden, niet principieel verkeerd? Is daardoor de geheele toestand der maatschappij niet onnatuurlijk, door en door onrechtvaardig geworden? Moeten wij dus niet met alle kracht ernaar streven, den ouden middeleeuwschen toestand terug te krijgen, een toestand, waarin geld geen kapitaal is, en waarin de oude woekerverboden weer van kracht kunnen zijn?

Met andere woorden. In onze vorige artikelen bewezen wij, dat tegen het nemen van een matigen intrest *in onze oeconomische omstandigheden* niet alleen practisch maar ook principieel niets was in te brengen. Maar kan het niet zijn, dat die oeconomische omstandigheden zelf principieel verkeerd, onrechtvaardig en onnatuurlijk moeten genoemd worden? Is de kapitalistische maatschappij zelf in haar wezen niet verwerpelijk?

Daar zullen er zijn, die op al deze vragen een bevestigend antwoord willen geven. Het wil mij echter voorkomen, dat deze sententie mank gaat aan een overdrijving van de allergevaarlijkste soort. De ware critiek op onze kapitalistische maatschappij is, dunkt mij, samen te vatten in deze woorden:

---

[1]) *De Katholiek*, Dl. CXXIV, blz. 10

[2]) Ibid. blz. 16.

de tegenwoordige oeconomische omstandigheden hebben wel ontzaglijk veel aanleiding gegeven tot groote onrechtvaardigheid, maar zijn toch in haar wezen niet onrechtvaardig te noemen.

* * *

Dat de toestand in onze maatschappij rooskleurig is, niemand is er tegenwoordig meer, die het durft beweren. De toestand van het landbouwbedrijf is sedert het heerschen van het kapitalisme deerniswaardig geworden. De lasten, waaronder de landbouwersstand gedrukt gaat, zijn ontzettend. Zoo bedraagt de hypothecaire schuld op de landerijen in Pruisen gedurende het laatste decennium jaarlijks 175 millioen Mark. De grond in Oostenrijk is voor meer dan 65 pCt. belast. En geen wonder. Het kapitalisme heeft het grondbezit ontketend uit de banden, die weleer daarom geslagen waren door een rechtsorde, die op het juiste inzicht steunde, dat grond en bodem een principieele beteekenis hebben voor de gemeenschap. Men verklaarde den grondeigendom tot een waar, die men naar believen kon belasten, verdeelen en verkoopen, evenals iedere andere waar [1]).

Met den arbeidersstand is het al even treurig geschapen. De laatste eeuw heeft, zonder daarvoor iets in de plaats te stellen de oude corporaties verwoest, die voor de werklieden een steun en een bolwerk waren; elk godsdienstig gevoel en beginsel is verdreven uit de wetten en openbare instellingen, en aldus zagen de arbeiders zich langzamerhand overgeleverd aan de willekeur van onmenschelijke meesters en aan de hebzucht van een bandelooze concurrentie [2]).

Ook de handel zucht onder de overmacht van het kapitalisme. De onbeperkte vrijheid in de oprichting en uitbreiding van groote handelszaken door grootkapitalisten, de trusts en kartellen maken het den kleinhandelaar onmogelijk om te

---

[1]) Biederlack: *Die Sociale Frage*, S. 143.

[2]) Encycliek *Rerum novarum*.

blijven concurreeren, en brengen den kleinhandel in een toestand, die vlakweg onhoudbaar is [1]).

Wij ontveinzen ons dan ook de schromelijke misstanden niet, die in onze kapitalistische maatschappij heerschen. Wij zullen de laatsten zijn om te beweren, dat onze geldmaatschappij een modelinrichting is. Integendeel, het kapitalistische stelsel in de oeconomie roept en schreit om verbetering. En het is niemand minder dan Paus Leo XIII, die met hoogepriesterlijke stem heeft verkondigd, dat hier spoedig en afdoende moet geholpen worden [2]).

* * *

Maar op het erkennen van deze misstanden komt het niet aan. De alles beslissende vraag is deze: vloeien deze rampen voort uit het wezen zelf van de kapitalistische maatschappij; of zijn het uitwassen, die ten gevolge van andere oorzaken zijn ontstaan?

Welnu, de kapitalistische maatschappij, hoeveel onrechtvaardigheid er ook aan kleve, is in zich zelve niet onrechtvaardig. Dat het geld kapitaal is geworden bij de productie, heeft in zich volstrekt niets onnatuurlijks. De historische ontwikkeling immers heeft er van zelf toe geleid. Tengevolge der groote ontdekkingen in de 16de eeuw, tengevolge der uitbreiding van den handel en het ontstaan van het internationale wereldverkeer, lag het op den weg der natuurlijke ontwikkeling, dat het geld een veel belangrijker rol ging spelen dan in de vroegere eeuwen [3]). Trouwens, ook in de middeleeuwen, waarin het geld in het algemeen nog geen kapitaal was, had men toch ook reeds de mogelijkheid erkend, dat geld in sommige gevallen vruchtbaar kon zijn en kapitaalkracht bezitten; en men had buiten het leencontract om

---

1) Biederlack: *Die Sociale Frage,* S. 229.

2) *Rerum novarum:* »Plane videmus, quod consentiunt universi, infirmae sortis hominibus celeriter esse atque opportune consulendum".

3) Werner Sombart: *Der moderne Kapitalismus*, 2 Bd. Leipzig, 1902; vgl. *Sociale Revue*, 1902, S. 498.

enkele contracten goedgekeurd, waardoor men in die gevallen kon voorzien. Men denke aan het woord van Zech: »Geld kan door verschillende contracten winstgevend geplaatst worden" [1]). Ook toen dus zag men in het feit, dat geld kapitaal werd, niets onnatuurlijks of onrechtvaardigs. Tengevolge van de zooeven genoemde oorzaken, en vooral door de latere ontdekkingen op het gebied van stoom en electriciteit werd de mogelijkheid voor het geld, om als kapitaal bij de productie te kunnen dienst doen, regel in plaats van uitzondering. Welnu, die mogelijkheid om met geld winst te behalen heeft in zich niets verkeerds, omdat zij voortvloeit uit den natuurlijken loop der ontwikkeling.

»Jede ordentliche Erscheinung im Wirthschaftsleben ist an sich sittlich indifferent, beziehungsweise rechtmäszig" [2]). Dit woord van Funk is voor de beantwoording van onze vraag van het grootste belang. Het economische leven der volken bevindt zich nu eenmaal niet in een stationairen toestand, maar is onderhevig aan verandering en ontwikkeling. Bij de beoordeeling der moraliteit van een of andere verschijning in het œconemisch leven, zal men dus met dien vooruitgang en die ontwikkeling rekening moeten houden. En dan is, dunkt mij, het princiep van Funk onaantastbaar, dat iedere ordelijke verschijning op dat gebied in zich zelve zedelijk indifferent en in zekeren zin rechtvaardig en natuurlijk moet genoemd worden. Wat echter in zich zedelijk indifferent is, kan om andere redenen onrechtvaardig worden. Doch daarover straks.

Voorop sta dus, dat de œconomische ontwikkeling van het geld in zich een ordelijke verschijning is, en dus in zich niets onnatuurlijks heeft. Daarbij moeten wij ook niet de oogen sluiten voor de ontzaglijke voordeelen, die een zegen zijn geweest en nog kunnen zijn voor de geheele maatschappij. Men moge het afkeuringswaardig vinden, dat iemand, die in het bezit is van geld, zijn leven in luiheid en vadsigheid

---

1) Zech: *Rigor moderatus circa usuras:* «Potest pecunia per varios contractus collocari ad lucrum".

2) Funk: *Zins und Wucher*, S. 21.

doorbrengt, het belegt in effecten, en het knippen van coupons tot hoofdbezigheid maakt van zijn bestaan; ik vereenig mij ten volle met dit afkeuringswaardig oordeel, en acht het in strijd met eene christelijke levensbeschouwing, dat iemand op dergelijke wijze het leven zoekt door te brengen. Maar vooreerst houde men in het oog, dat het getal dergenen, die hierin alleen hun bezigheid zoeken, toch werkelijk niet zóó groot is. Hoevelen zijn er niet, die met hun kapitalen zelf arbeiden, een eigen fabriek of zaak oprichten, en op die wijze zelf medewerken. En vervolgens, al zijn er, die zoo handelen, dan blijft het toch altijd nog de vraag, of zoo iets in zich onrechtvaardig kan genoemd worden. Vloeit het recht om rente van zijn geld te trekken niet voort uit het recht van den eigendom?

»Het is voldoende, dat men de rechtmatigheid van den kapitaaleigendom aanneemt — zegt Ch. Gide [1]) — om die van den interest er noodzakelijk uit te doen voortvloeien". En F. X. Funk schrijft met dezelfde klaarheid: »Der erste Grund der Erlaubtheit eines Zinsenbezugs aus dem Productivdarlehen liegt in nichts Anderem als in dem Eigenthumsrecht. Da in dieser Art von Darlehen ein Capital im technisen Sinne des Wortes hingegeben wird, so kann das Zinsnehmen hier an sich ebenso wenig beanstandet werden, als die Forderung eines Pachtgeldes für die Ueberlassung eines fruchtbaren Grundstückes oder als die Forderung eines Lohnes für die Hingabe der Arbeitskraft" [2]). God heeft nu eenmaal de rijkdommen verschillend verdeeld. Sommigen ontvingen niets, anderen kregen de beschikking over kapitalen. En in die kapitalen ontvingen zij een middel der productie, dat zij op twee wijzen kunnen gebruiken; vooreerst, door er zelf mede te arbeiden, en ten tweede, door het aan anderen ter leen te geven, ten einde er hun arbeid mede te bevruchten. Ligt er nu iets onrechtvaardigs in, zoo iemand den tweeden weg

---

1) C. Gide: *Beknopt Leerboek der Staathuishoudkunde*, vertaald door C. Herckenrath. Groningen 1899. blz. 417.

2) F. X. Funk: *Zins und Wucher*, S. 222.

kiest? Het moge waar zijn, dat somtijds het nietige leven van dezen of genen kapitalist afkeuringswaardig is; maar onrechtvaardig kan men zijn handelwijze niet noemen. Van den anderen kant, hoeveel goed wordt er niet door het leenen tot stand gebracht. Meermalen immers gebeurt het, dat iemand, die kapitaal bezit, òf wel de lichamelijke òf wel de geestelijke bekwaamheid mist om zelf een onderneming te leiden; of wel, dat hij zich geroepen acht om zijn arbeid in een andere richting aan te wenden dan door het deelnemen aan een of ander œconomisch bedrijf. Welnu, door zijn kapitaal uit te leenen, opent hij de mogelijkheid voor anderen om hun arbeid, die anders onvruchtbaar zou blijven, vruchtbaar te maken. »Par le crédit — aldus Périn [1]) — les capitaux passent des mains de ceux qui ne peuvent ou ne veulent les faire fructifier, aux mains de ceux qui les appliquent à la production. Grâce à lui, le capital et le travail qui demeureraient stériles, s'ils restaient isolés, se rencontrent et se fécondent mutuellement".

* * *

Uit bovenstaande redeneering blijkt, dat tegen het feit, dat geld in onze dagen kapitaalkracht heeft verkregen, principieel niets valt aan te voeren, en dat men dus de kapitalistische maatschappij niet principieel verkeerd mag noemen.

Toch is het waar, dat in onze maatschappij groote misstanden bestaan Zooals wij boven reeds aanmerkten, verkeeren het landbouwbedrijf, de arbeidersstand en de kleinhandel in een toestand, die dringend om verbetering roepen. Bovendien komen in de geldwereld feiten voor, die het althans eenigszins verklaarbaar maken, waarom sommigen onze zoogenaamde »Geldwirthschaft" onrechtvaardig noemen. »Met het geld van anderen — aldus Mr. P. W. A. Cort van der Linden [2]) — worden zwakke kansen gewaagd om bij verlies zelf zonder

---

1) Périn: *De la richesse dans les sociétés chrétiennes*, I, 457.

2) *De Gids*, 1877, II, 420.

kleerscheuren te ontsnappen, en bij winst het leeuwendeel in den zak te strijken. Door de groote geldmannen worden leeningen aan de markt gebracht zonder eenigen waarborg of mogelijkheid van slagen, en wanneer de actiën snel dalen en de kleine man bedrogen uitkomt, zijn de winsten der grooten reeds lang in veilige haven. De koersen worden geforceerd, door valsche berichten op- en afgedreven, en stelselmatig het publiek om den tuin geleid en uitgeschud. Schurkenstreken zijn bedreven op groote schaal". Lezen wij niet telkens van rampzalige beursspeculaties, van ontzettende »krachs"? Worden de staatsschulden in onze geldmaatschappij niet tot een verbazende hoogte opgedreven? Inderdaad, er is reden om de kapitalistische maatschappij, zooals zij tegenwoordig bestaat, verre van een modelinrichting te noemen.

Nochtans moet, zooals wij reeds boven schreven, de oorzaak van die ellende niet in het kapitalisme zelve gezocht worden. Neen, de oorzaak ligt daarbuiten. De opkomst en ontwikkeling der »Geldwirthschaft" is ongelukkigerwijze samengevallen met een omwenteling op godsdienstig en zedelijk gebied, waardoor datgene, wat had kunnen strekken tot zegen voor de maatschappij, is geworden tot verderf. Tengevolge van het loslaten der christelijke beginselen, tengevolge van de ontkerstening der geheele maatschappij, van het veldwinnen der liberale stellingen in de oeconomie, van het onbeperkte en teugellooze vrijheids-systeem en de laisser-faire-politiek, zijn de twee sluitboomen der rechtvaardigheid en der naastenliefde omgeloopen, en holt men voort in steeds wilder vaart om winst op winst te behalen met het geld, zonder te denken aan de rechten der medeburgers. Een ware geldhonger heeft zich van velen meester gemaakt. Winst moet men behalen, en steeds grooter winst, om te genieten en altijd meer te genieten van de goederen dezer aarde. Het evangelie der zelfzucht wordt luide gepredikt en in praktijk gebracht. En bij dat misbruik, dat door de individuen gemaakt wordt van hun geldbezit, voegt zich nog de terughouding der staten. Een onbeperkte »Freiwirthschaft" — waarin eerst in den laatsten tijd eenige verandering is gekomen — zwaait haar

vaan over geheel de beschaafde wereld [1]). Zietdaar de eenige reden der tegenwoordige ellende. Het evangelie der zelfzucht en bandelooze vrijheid staat schuldig aan al het onrecht, dat in onze maatschappij kan worden aangewezen.

Wij geven hier het oordeel van een man, die op het gebied der katholieke sociologie reeds lang zijn sporen heeft verdiend, n.l. van den geleerden Jesuïet H. Pesch. Wat hij zegt, laat aan duidelijkheid niets te wenschen over. »Dat de gansche ontwikkeling -- zoo schrijft hij [2]) — in een ongezond kapitalisme is ontaard, en dat de in zich volkomen gerechtvaardigde Geldwirthschaft voor de algemeene welvaart der volkeren ook zeer treurige gevolgen had, dat was geen noodzakelijk uitvloeisel, maar veel meer slechts het gevolg van een van de ethiek losgemaakte staathuishoudkunde, en van een verbasterde leer aangaande de gemeenschap".

Duidelijker kon het, dunkt mij, niet worden uitgesproken, dat de kapitalistische maatschappij niet principieel onrechtvaardig kan genoemd worden, maar dat al de ellende, welke die maatschappij aankleeft, slechts moet beschouwd als een ongelukkige uitwas, die veroorzaakt is door het verderfelijke beginsel der onbeperkt vrije concurrentie. Het komt mij voor, dát men zich in deze zaak vooral moet wachten voor overdrijving. Ook van het privaatbezit kan gezegd worden, dat er onder die instelling veel onrecht is gepleegd; maar is daarom de gevolgtrekking der socialisten gewettigd, dat het privaatbezit in zich de schuld is van alles, en dat het daarom moet worden afgeschaft? Van de verbazende ontwikkeling onzer hedendaagsche machines is gezegd, dat de werkman er door is achteruit gegaan; dat hij, in plaats van zegen ervan te ondervinden, er niets dan nadeel van ontvangen heeft. Maar is dit een reden, om de ontwikkeling der techniek in zich zelf onrechtvaardig te noemen? Een ieder ziet, dat zulk een conclusie veel te wijd zou zijn. Neen, ik behoor

---

[1]) Biederlack: *Die Sociale Frage*, S. 11 (n. 14, 15).

[2]) Pesch: *Liberalismus, Socialismus und christliche Gesellschaftsordnung*, II, S. 66.

niet gaarne tot de zoogenaamde laudatores temporis acti, maar ben een groot bewonderaar van onze hedendaagsche cultuur, waardoor wij in vele opzichten veel hooger staan dan onze voorouders, ofschoon ik ook gaarne erken, dat de misbruiken ontzettend zijn.

En zoo is het ook met de vraag naar de rechtvaardigheid van onze kapitalistische maatschappij, waarin het geld productiviteit verkregen heeft. Misstanden zijn er in ontstaan, en zelfs zeer groote. Het geld speelt een rol, die het niet toekomt. Het is oppermachtig geworden; en in plaats van met den arbeid samen te werken, is het dikwijls een middel geworden om den arbeid uit te buiten. »Ten gevolge der onbeperkte vrijheid" — zegt Hildebrand [1]) — »hebben dikwijls winzucht en geldspeculatie zich meester gemaakt van het verkeer; en de vrijheid, die de Geldwirthschaft verleent, is des te meer voor misbruiken vatbaar, omdat het staatsleven niet wilde ingrijpen". Maar men moet zich wel wachten, om de geheele Geldwirthschaft te willen afschaffen om de misbruiken, die er in zijn; dat zou zijn »das Kind mit dem Bade herausschüttlen". Neen, in de geldmaatschappij is niet alles principieel verkeerd. »In het kapitalisme — aldus het *Staatslexikon der Görres-gesellschaft* [2]) — zijn wel degelijk tendenzen, die een verbetering in den levenstoestand der onderste klassen begunstigen". »Wel zijn er veel misbruiken ingeslopen, en is de heerschappij van het geld te machtig geworden; maar het komt er juist op aan die geldheerschappij vaste grenzen te trekken" [3]).

Het werk van den christelijken staathuishoudkundige is dan ook niet om te streven naar omverwerping van de bestaande orde, maar om de bestaande orde te hervormen en de christelijke beginselen van rechtvaardigheid en naastenliefde weer in de maatschappij binnen te voeren.

»Die üblen Folgen der *an sich vollkommen berechtigten*

---

[1]) Aangehaald in *Stimmen a. M. Laach*, XXXIX, S. 365.
[2]) *Kapital und Kapitalismus*, Bd. III, S. 378.
[3]) Ibidem.

Geldwirsthschaft sind mit lebendigen Farben geschildert worden" [1]). Wat eigenlijk aan onze maatschappij hapert, is genoeg bekend. De bandelooze heerschappij van het geld moet worden ingekort; onrechtvaardige beurszwendel moet worden verboden; de onbeperkt vrije concurrentie moet worden beteugeld; de organisatie der beroepsstanden moet worden ingevoerd, opdat de arbeider weder recht en bescherming bezitte tegen de overmacht van het kapitaal.

Dat zijn de idealen, die wij moeten nastreven om verbetering te brengen in onze diep geschokte maatschappij. Dan blijven wij op den weg, die door den natuurlijken loop der ontwikkeling is gebaand, en vervullen wij den plicht, die ons is aangewezen, nl. de distelen en doornen, die op dien weg in menigte zijn opgewassen, zooveel mogelijk uit te roeien. Doch wij zouden dien natuurlijken weg verlaten, wanneer wij er naar streefden niet om de bestaande orde te verbeteren, maar om geheel andere paden in te slaan. De geleerde Dominicaan, A. M. Weiss zegt in zijne bestrijding der socialisten: »De socialisten hebben gelijk, zich er over te beklagen, dat het kapitaal hun bitter wee heeft aangedaan. Maar daarom het kapitalisme zelf te willen afschaffen of te veroordeelen, is even dwaas als wanneer een kind in zijn toorn een mes stuk breekt, wijl het zich daarmede heeft gesneden. Tegen de kapitalistische productiewijze als zoodanig een woord te spreken is derhalve een ijdel tijdverlies. Het gaat hier om eene oeconomische natuurwet, die men niet met petroleum of dynamiet, laat staan met frasen uit de wereld kan helpen" [2]).

Deze woorden zou ik willen richten tot allen, ook niet-socialisten, die in hun goedbedoelden ijver met hun hervormingsplannen veel te ver gaan, en vergeten, dat ook de oeconomische wereld een natuurlijke ontwikkeling heeft, waarmede de moraal heeft rekening te houden, en wier stroom te willen stuiten, niet alleen onnatuurlijk maar ook onmogelijk zou zijn.

---

[1]) Michaël: *Geschichte des deutschen Volkes*, I, S. 139.

[2]) Weiss: *Sociale Frage*, II, 606, 607.

Bewezen wij dus boven, dat de productiviteit van het geld een geheel natuurlijke en ordelijke verschijning is in de oeconomie, dan volgt daaruit, dat het streven om de oude woekerverboden uit vroeger eeuwen weer in hun oude kracht te herstellen, een principieel verkeerde en practisch onuitvoerbare zaak zou zijn.

Hageveld. J. D. J. AENGENENT.

NIEUWE UITGAVEN.

W. VAN NEYLEN, *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde.* Derde deel: Derde tijdvak: *Nieuwe letteren, 1795 tot heden.* Lier, J. en H. Taymans, 1903.

Met groot genoegen hebben wij ook dit derde deel gelezen, en gaarne willen wij den lezer inlichten omtrent inhoud en manier van behandelen.

Dit derde deel beschrijft het tijdvak, waarin na droeve en donkere winterdagen de blijde en heldere lentetijd is aangebroken voor de Nederlandsche letteren. Blijde en helder is die tijd, omdat onze taal herleeft in frisscher kracht en aangroeiende schoonheid.

Echter »Maart roert zijn staart", zoo luidt het in den mond des volks. Ook in dit opzicht lijkt de natuur de leermeesteresse te moeten zijn voor de kunst. De jaren 1795—1830 waren het begin der lente voor onze Nederlandsche letteren. Koude buien en voorjaarstormen maakten het koud en donker en guur in Noord en Zuid. Maar die jaren waren ook een overgangstijdperk en ... alle overgangen gaan gepaard met moeielijkheid: dit leert natuur en geschiedenis overduidelijk.

Vooral voor de Belgische letteren was die tijd noodlottig, grootendeels door den Franschen invloed. Kenmerkend zijn hier deze twee feiten: in tegenstelling met het onderwijs in de lagere school en op den predikstoel, waardoor het heiligdom van de onschuld en van den godsdienst ook het heiligdom der aloude landtaal bleef, waren het openbaar leven en de hoogere kringen der burgerlijke maatschappij het tooneel, waarop de minachting voor de Vlaamsche taal allengs toenam. Ten tweede is kenmerkend de opluikende en lang-

zamerhand aangroeiende reactie, met J. Fr. Willems en J. B. David in het voorste gelid, die den naam draagt van »Vlaamsche beweging".

Het goed begrip van deze beide feiten geeft een helder inzicht in het eigenaardige van de moderne Belgische letteren van 1830 tot heden.

In het Noorden stormde het niet zóó hard, ondanks het onweer der politieke gebeurtenissen. Maar juist uit dit onweer ontsprongen de electrische vonken, welke de vaderlandsliefde en de vaderlandsche geestdrift deden ontbranden tot nieuw dichtvuur. Immers sinds 1813 hebben tegelijk met den staatkundigen toestand ook de letteren eene algeheele metamorphose ondergaan. Grootendeels bezweek het stijve, conventioneele, gekunstelde, aristocratische in de kunst, en met vrijen, luchtigen, natuurlijken gang zal de moderne Muze te voorschijn komen.

Meen echter niet, dat er geen zwarte wolken waren! De letterkundige hemel was lang niet helder. Denk maar eens aan den »bewonderaar der Duitsche graf-, maan- en doodspoëzie" (Rhijnvis Feith), aan de »onnatuurlijke Jantjes en Pietjes" van Hiër. van Alphen, aan den ruwen diamant Loots, aan Helmers met zijn klatergoud en snorkende frazen, aan de laag-bij-den-grond-blijvende burgerachtigheid van den soms meesterlijken dichter van *Overwintering der Hollanders op Nova Zembla*, aan den stijf-deftigen Hendrik van der Palm, die zijn goeden naam als schrijver te danken heeft aan zijne talenten als redenaar.

Doch gelijk de volle maan na de lente-nachtsevening glanst de man, dien Alberdink Thijm noemde zijn vriend en vijand tevens. Deze, Isaac da Costa, ofschoon hij slechts één lier bespeelde en hierop maar één snaar tokkelde, streefde èn door kracht èn verhevenheid van gedachten, èn door rijkdom en kleur van beeldspraak, èn door gloeiende geestdrift al zijne tijdgenooten voorbij. Nooit, zegt Busken Huet, verstond iemand onder ons zoodanig de kunst om den metalen historiestijl van Hooft te smelten en vloeibaar te maken in den kroes van Vondels lyriek.

Wij zeiden zooeven: *al* zijne tijdgenooten. Dat is onjuist. Immers ook hier ontleende de wachter zijn glans aan en moest duiken voor de zon. Da Costa's leermeester in dubbelen zin, Willem Bilderdijk, schitterde als de heerlijke lentezon, levenwekkend, vruchtbaar-weldadig, majestueus als koning. Ondanks menig rethorisch en subjectief en van prikkelbaar-zenuwlijden getuigend voortbrengsel, zetelt Bilderdijk onmiddellijk onder Joost van den Vondel op den Nederlandschen Parnassus, omgloord door het aureool van rijke taalkennis en geniale lyriek.

Na het overgangstijdperk behandelt onze geachte auteur de moderne letteren (van 1830 tot heden) eerst in het Noorden, daarna in het Zuiden. Schoon deze manier van behandeling schaden kan bij de studie van het verband tusschen schrijvers en schrijvers, tusschen werken en werken, is zij o. i. zeer nuttig voor het algemeen overzicht en het verfrisschen van het geheugen.

De moderne letteren in Nederland worden beschouwd in vier hoofdstukken: Jong-Holland I (1830—1860); Jong-Holland II (1860—1880); Tooneelletterkunde en Jong-Holland III of de Nieuwe School (1880 tot nu).

Vóór alles stelt de auteur in het licht, dat het nationaliteitsgevoel, verlevendigd door den Belgischen opstand, en het opstaan van mannen, die met veel letterkundige kennis en gezonde critiek begaafd waren, ons bewaarde voor de dreigende slaafsche navolging van uitheemsche romantiekers, als Walter Scott en Lord Byron.

Daarna trekken voor onze oogen voorbij: de »meest populaire romanschrijver" van zijn tijd Jacob van Lennep; de archeologische en humoristische P. van Limburg Brouwer; »la génie du Protestantisme" Mevr. Bosboom—Toussaint; de voor denkenden en met scheppende critiek schrijvende Ev. Potgieter; de kunst-minnende, geniale en doordringendblikkende R. C. Bakhuizen van den Brink; de vruchtbare, maar weinig philosophische, niet vast-aesthetische en vóór alles sceptische K. Busken Huet (welke 3 laatsten de eerste schrijvers van *De Gids* zijn); de ridderlijke kruisvaarder

tegen bekrompenheid en vandalisme, »catholique avant tout", J. A. Alberdingk Thijm; de na zijn zwarten tijd vriendelijk-humoristische schetser en dichter N. Beets met diens vriend J. P. Hasebroek; de balladendichter van Kennemerland; de geestige »lieveling van zijn volk" P. A. de Genestet; de meester in het dichterlijk vertolken J. J. L. ten Kate; de snaaksche »Schoolmeester" (G. v. d. Linde); de naïeve kindervriend J. J. A. Goeverneur; de geniale Broere en de overbekende P. v. d. Ploeg.

Tot Jong-Holland II (1860—1880) worden teruggebracht: de Oude Heer Smits (Mark Prager Lindo) met zijn schalkschen en gullen humor, met zijn open oog voor de eigenaardigheden in het karakter en de gewoonten van ons volk; Karel Vosmaer, de aesthetische vriend van Homerus; de Dante vereerende canzonen-dichter J. Bohl; Multatuli onzaliger gedachtenis, die zijn roem wegens den *Max Havelaar* bevuild heeft door zijne on-wijsgeerige en ploertige *Ideeën*, die de pest zijn geweest voor vele jongelui en een sacrelegie van de Nederlandsche taal; de »gevierde verteller" der Betuwsche en Over-Betuwsche novellen J. J. Cremer; de gewaardeerde schrijver van *Schetsen uit de pastorie te Mastland;* de om zijn *Snikken en grimlachjes* toegejuichte Piet Paaltjens (Fr. Haverschmidt); de schilder van 't Amsterdamsche volksleven J. v. Maurik; de vruchtbare Maria Sloot, schuilgaande als Mathilde of Melati van Java; de karakterteekenaar en kunstcriticus Jan ten Brink; de gevierde katholieke schrijvers Allard, Nuyens, H. A. des Amorie van der Hoeven, Van Hoogstraten, J. V. de Groot, G. Jonckbloet, B. van Meurs; alsook, last not least, dr. H. J. A. M. Schaepman, de priester met vurige bezieling, de metalen redenaar, de geschiedkundige prozaïst, de man met groot poëtisch talent, de vaardige leerling van Vondel, Bilderdijk en Da Costa, bij wiens eerste dichtstuk *De Paus* Van Lennep zeide: »Vondel is onder ons verrezen", wiens ziel den 21 Jan. j.l. de Eeuwige Stad hierboven is binnengegaan en wiens lichaam in het arme kleed van Franciscus ter ruste werd gelegd nabij de veel geliefde en dapper verdedigde Sint Pieter in de Eeuwige Stad hierbeneden.

Na eenige woorden gewijd te hebben aan de pogingen voor het beoefenen der dramatische kunst, voert de auteur de Nieuwe School ten tooneele. Hier komen natuurlijk ter sprake *De Nieuwe Gids*, het *Tweemaandelijksch tijdschrift* en het maandschrift *Van onzen Tijd*. Wij zien, dat deze nieuwe richting, in zooverre zij leidt naar natuur en waarheid in de kunst, zeker verdiensten bezit. Doch van den anderen kant ook, hoe sommigen van deze jonge generatie zich kenmerken door eene afbrekingsmanie, eene verachting voor woordenboek en spraakkunst, een onbetaald kunst-monopolie, een plat en vuil realisme, en vele-koppelteekens-vereischende-taal-kunstemakerijen (sic!). Daarenboven is het diep-treurig, dat, buiten de verdedigers dezer richting in het katholieke kamp, de begaafdste voormannen godloochenaars zijn, die niet zelden onwaardige onderwerpen en onvoldoend doordachte stoffen met een schoon kunstkleed willen bedekken en vaak zich verlagen tot pornographie. Gelukkig echter dat wij, katholieken, in de algemeene regels van den *Index* en in de tractaten *De Religione* en *De Castitate* een rijk arsenaal vinden tegen die geschriften, welke een aanval doen op het heiligdom van geloof en deugd.

Nadat Jacq. Perk en Mevr. Hélène Lapidoth-Swarth als voorloopers zijn voorgesteld, worden achtereenvolgens W. Kloos, F. van Eeden, L. Couperus en A. Verwey behandeld.

De auteur eindigt zijne beschouwingen van de Nederlandsche moderne letteren met de bemerking, dat de kunst der Nieuwe School onmogelijk dienen kan voor de gemeenschap van het volk, geen sociale kunst is, hare roeping om óp te voeden vergeet; dat de onstuimige beweging eene bange overstrooming is geweest, doch eene zoodanige »dat zij op den akker onzer vaderlandsche belletrie een *vruchtbare slib* heeft achtergelaten".

We zijn nu pas aan blz. 54 van het derde deel dezer literatuurgeschiedenis gekomen. Nog rest ons de bespreking der moderne letteren in het Zuiden, waarvoor door onzen auteur 60 blz. zijn ingeruimd. Daar we èn van de redactie

niet meer plaats èn van den lezer niet meer geduld mogen vorderen, moeten wij kort zijn. Het eerste der zeven hoofdstukken is gewijd aan de beide letterkundige vrienden Jan Frans Willems en J. B. David, beiden overtuigd, dat het eerste kenmerk onzer letterkunde moet zijn godsdienstigheid, beiden onvermoeide strijders: de een tot herovering van de rechten der Nederlandsche taal ook in het Zuiden, de tweede tot zuivering van taal en stijl en tot wederopleving der Nederlandsche letterkunde.

De krijgers, in wie de Vlaamsche geest is wakker geworden, volgen hunne aanvoerders. Daarna komen aan de beurt de beste Zuid-nederlandsche dichters om en nabij 1830, die volgens hunne krachten hebben meegewerkt aan de weder-opbeuring der nationale letterkunde, schoon hunne dichterlijke verdiensten wegens aangegeven oorzaken niet groot zijn. Vervolgens defileeren de beste romanschrijvers uit dit tijdperk met H. Conscience aan het hoofd, die ofschoon over 't algemeen nog minder volmaakt dan de toenmalige Vlaamsche poëzie, toch bijzondere aandacht vragen, omdat zij een overwegenden invloed hebben uitgeoefend op de zedelijke en verstandelijke ontwikkeling van de volksmassa; vooral is onze aandacht waard de grootste Vlaamsche romancier, de meester van *De Leeuw van Vlaanderen* en van *Jacob van Artevelde*, die in 1881 zijn honderdste boekdeel deed verschijnen; ofschoon deze Conscience door zijn gebrek aan *grondige* taalkennis een ongunstigen invloed heeft uitgeoefend tot in deze laatste tijden, is en blijft hij de onsterfelijke grondlegger der goede romanliteratuur, aantrekkelijk door verhaaltrant, ideaal schoone helden, bekoorlijke schildering van stille tafereelen van lijden en genot.

Na terecht de Vlaamsche tooneelliteratuur geprezen te hebben als zedelijk en gezond en bevrijd gebleven van de besmetting, die elders is waar te nemen, bespreekt de auteur in het zesde hoofdstuk de voornaamste dichters uit het bloeitijdperk der moderne letteren: J. van Beers, Fr. de Cort, J. de Geyter, den dichter bij de gratie Gods Guido Gezelle, de gezusters R. en V. Loveling, den lyrischen »flamingant uit één stuk"

E. Hiel, den voor jongere dichtliefhebbers zeer aanbevelenswaardigen Jan v. Droogenbroeck, wiens taal glanst als zilver en klinkt als brons, S. D. Daems, Fr. Willems, L. de Koninck, de edele en veredelende M. Ramboux (Hilda Ram) enz. enz.

Op het eind van het zevende hoofdstuk, waarover straks nog een enkel woord, wijst onze auteur erop, dat men bij het bestudeeren van het moderne tijdvak der Vlaamsche letterkunde bij zich voelt opkomen een dubbel gevoel: vooreerst een gevoel van vreugde en hoop om de weelderige, jeugdige levenskracht dier literatuur, doch vervolgens ook een gevoel van vrees om het gevaar, waarmede sommige harer voortbrengselen voorvaderlijke zeden en geloof bedreigen. Maar hij wijst de studeerende, letterlievende jeugd op haar taak: die vreugd duurzaam te maken, die hoop te verwezenlijken, doch ook vooral die vreeze te verijdelen.

Het derde deel wordt besloten met een aanhangsel van een 20-tal bladzijden, waarin de hoofdregelen der Nederlandsche metriek behandeld en met tal van voorbeelden uit de schrijvers betoogd en verduidelijkt worden.

Hieraan wordt zeer paedagogisch ongeveer de volgende beschouwing vastgeknoopt.

Ofschoon deze regels onontbeerlijk zijn voor de beginnenden, zijn zij onvoldoende om iemand in de dicht*kunst* te *vervolmaken*. Zeker, wie geen kunstenaar geboren is, zal het ook nooit worden, want kennis van regels en modellen is nog geen kunst.

Maar van den anderen kant, wie in zich eene dichterroeping gevoelt, hij denke wel aan Vondels woord: »Natuur baart den dichter, de kunst voedt hem op; dies geraakt niemand tot volmaaktheid, dan die de natuur te baat heeft, waaruit de kunst haar leven schept". Natura artis magistra. Daarom zal hij, die in zich het feu sacré bemerkt, nooit de hoogte bereiken, waartoe zijn talent of zelfs zijn genie hem roept, zonder lessen, studie en voortdurende oefening.

Gelijk hij, wien de moed ontbreekt de geheimen der kunst na te speuren, geen geboren kunstenaar is, zóó zal de echte dichter voortdurend pogen, schetsen, werken, uitwisschen,

verbeteren; »saepe stylum vertas", zeiden de Ouden; hij zal onvermoeid zich oefenen, ernstig studeeren om door navolging van het beste zelf origineel, individueel te worden, om te leeren eigen teedere gevoelens en edele denkbeelden uit te drukken met fijnheid en reinheid, met pracht en kracht, met klaarheid en waarheid.

Ziedaar de rijke inhoud van dit derde deel der *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche letteren*, welke in Mei jl. het licht heeft aanschouwd.

Nog een enkel woord over de manier van behandelen.

In de Januari-afl. 1902 van dit tijdschrift hebben wij over de methode, die gevolgd werd in de beide eerste deelen, gezegd, dat de geachte schrijver onze literatuurgeschiedenis in *woord* en *voorbeeld* heeft *geschetst*, op practische en paedagogische wijze. Voor de verklaring van dit gezegde verwijzen wij naar genoemde aflevering.

Aan deze methode is hij getrouw gebleven in het derde deel, behoudens dat de voorbeelden jammerlijk zeer sporadisch zijn. Wat zou een juweeltje, hier en daar gezet in den gouden krans ter eere der groote nieuwere letterkundigen, rijk en schoon geweest zijn! Een weinig »vruchtbare slib" van het beste der modernen zou toch zeker bevorderlijk zijn voor den wasdom van 't jeugdige plantsoen. En nu... onder de 114 bladzijden zijn er niet meer dan zes gewijd aan aanhalingen uit de schrijvers en nog wel uitsluitend aan de Vlaamsche uit het *voorbereidings*-tijdperk der moderne letteren: Willems, David en Maria Doolaeghe (Mevr. Van Ackere)!

Als reden hiervan vermoed ik vooreerst de toepassing van het oude: »Geregelde liefde begint bij zich zelve". Edoch, daar staat: *begint* bij zich zelve; daarenbóven mag zij niet exclusief zijn bij haar begin en zeker niet zoover voortgaan, dat de moderne letteren in het Noorden stiefmoederlijk in 28 blz. slechts worden behandeld, terwijl voor die in het Zuiden eene koninklijk rijke plaats van 60 blz. wordt ingeruimd; de charitas houdt ook rekening met de justitia distrubitiva! Als tweede reden bij deze voorbeelden-soberheid vermoed ik, dat een flinke plaats voor aanhalingen diende gereserveerd te worden

in het aanhangsel over de Nederlandsche metriek. En een derde is, dat dit werk eene *beknopte* geschiedenis der Nederlandsche letterkunde moest blijven.

Vervolgens ontbreekt in het tijdvak der moderne letteren voor de Noord-Nederlandsche een hoofdstuk in den geest van het zevende voor de Vlaamsche. Omdat dit zevende hoofdstuk echter een lijst bevat van schrijvers, die juist geen beoefenaars der *fraaie* letteren zijn, doch die met hun kennis en vernuft hebben gewoekerd tot verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van het Vlaamsche volk en tot verheerlijking der Vlaamsche taal, is het ontbreken van zoo iets bij het behandelen der letteren in het Noorden geen *gemis*, daar toch zulke lijsten door niemand geëischt worden voor een volledige *beknopte* literatuurgeschiedenis.

Ja zelfs als genoemd hoofdstuk nu eens weggelaten was — tot vreugde ook der studeerende jeugd! — en de twee daardoor openkomende bladzijden waren eens met de zes blancopaginaas, die achter de alphabetische lijsten der schrijvers niet zonder eenige verlegenheid komen aanzetten, gevuld met enkele juweeltjes uit de nieuwere schrijvers, dan zou ons derde deel wel 50 percent, dunkt ons, in waarde gestegen zijn.

Wij eindigen met de herhaling van het begin dezer beoordeeling, dat wij met groot genoegen gelezen hebben ook dit derde deel, waarin de talrijke verwijzingen naar zestien werken over literatuurgeschiedenis en naar zes bloemlezingen of tijdschriften èn voor het klassicaal onderricht èn voor zelfstudie èn voor de verfrissching van de studiën onzer jeugd veel gemak zullen bezorgen. Tot slot nogmaals mijn wel-gemeenden wensch, op het eind van de beoordeeling der beide eerste deelen reeds geuit, dat mijn vroegere collega meerdere uitgaven moge beleven van zijn practisch en paedagogisch werk, waarmede ik hem van harte feliciteer.

Hoorn. E. H. RIJKENBERG.

J. R. VAN DER LANS, *Lood in 't hart.* Nijmegen, Maatschappij *De Gelderlander*, 1903.

De *Verzamelde Novellen* van den heer J. R. van der Lans brengen ons nu de novelle, getiteld: *Lood in 't hart,* een ferm boekdeel met mooie letter op stevig papier, groot 324 bladzijden, tegen den prijs van één daalder te verkrijgen bij de Maatschappij *De Gelderlander* te Nijmegen en verder alom te bestellen.

De stijl van dit werk is zeer genoeglijk, omdat alles van den eersten tot den laatsten regel het rechte Hollandsch is. Zooals beschaafde menschen hun taal spreken, zoo converseeren zij ook in dit boek, en zij doen het vlot, gemakkelijk en ongezocht. Het onderwerp is de droeve en toch ook troostende geschiedenis van dokter de Vries, die eenmaal door ééne oneerlijke handeling meester werd van een groot fortuin in zijn rijke vrouw, doch die met *dit lood in het hart* verschrikkelijk boeten moet onder al de ellende, welke de tirannie van den Mammon over hem uitoefent. In den gang van het verhaal echter treedt weldra het slachtoffer op van dokters ongerechtigheid in den persoon van de weduwe Weever. Zij moest dat geld van Dr. de Vries eigenlijk hebben, doch zij komt, onbewust van hare rechten, bij hem zelf hulp vragen voor haren zoon Koenraad die ook dokter worden wil. Dr. de Vries, alreeds vol droefheid over zijn vroegere dwaling, is aanstonds bereid de toekomst van dien Koenraad te redden. Van dan af spelen in heel dit werk twee verschillende familiën hun levensspel ten einde. In de eene ziet men al de heerlijkheid van onschuld, van vlijt en van orde; in de andere, de schuldige, ziet men schier alles vol ellende, vol wanorde en in levensstrijd, totdat ééne mooie harmonie ten laatste boven al het voorafgegane, haar victorie-lied zingt: de dochter van den boetvaardigen de Vries huwt met den zoon der weduwe Weever, en brengt zoodoende het onrechtvaardig bezeten goed weer in de rechte handen.

Ons bedunkens is, in het algemeen gesproken, ieder karakter hier goed geteekend, want onze vriend, de heer van der Lans,

houdt tegenover het vreeselijk-opgezweepte van de wereldsche romans, zijn degelijke verhalen in het kunst-milieu der gezonde rede. Zóó immers luidde Vondels voorschrift: »Om dan opgeblazenheid en [van de andere zijde] kreupelheid te vermijden, zal men niet plat op de aarde kruipen, noch al te snel aanjagen, maar op zijn pas voortdraven en wel letten, waar men rijzen, waar men wenden en keeren moet, gelijk een goed muzikant den toon naar den aard der zake weet te schikken, dan laag, dan middelbaar, dan hooger.... Een goed zangmeester kent zijn stem en spant de keel niet uit hare kracht". Welnu, aan dit voorschrift van Vondel heeft onze auteur in de zeer verschillende rollen, welke de personen van zijn roman spelen, op kunstige wijze, voldaan.

Boeiend zijn die zeer verschillende rollen en leerzaam tevens. Bij voorbeeld: de heer Dr. de Vries, die van het begin tot het einde waarlijk hoofdpersoon blijft, kan als een voorbeeld dienen aan alle jongelieden, om te leeren, dat geld, zelfs bij een aangebedene vrouw, niet altoos geluk aanbrengt.

In die *vrouw met geld* zelve teekent de heer van der Lans eene type, die ik zoude willen noemen: *de wereldsche Christinne*. De Heiland zeide aan zijne leerlingen: gij zijt *niet* van de wereld; enkele Christenen en Christinnen evenwel leven, als ware dit woord Gods nooit gesproken! Welnu, wat misbaksels zulke lieden worden in hun gezin en maatschappelijk leven, men kan het hier in de ruimte beschouwen.

Die treurige type komt nog te meer uit, omdat eene dochter van deze vrouw, de stille Annetje, een toekomstig nonnetje en de troosteres van haren vader, ons reeds in hare kindsheid doet zien, wat een braaf, en waarlijk christelijk vrouwenhart aan grootheid en toewijding omsluit.

En de weduwe Weever insgelijks. Zooals de mooie herfstzon van het Noorden met haar kalmeerende warmte tegenover de gloeiende stralen staat van de zon uit de Sahara, zoo staat de deugd der rechtschapen weduwe hier tegenover de hoovaardigheid en de onchristelijkheid van mevrouw de Vries.

Een zeer sterk contrast vormen ook de twee studenten, de zoon van Dr. de Vries en de zoon van de weduwe Weever.

Door hen voert de schrijver ons meermalen in een geheel afzonderlijk deel der Hollandsche samenleving, namelijk in de studenten-gezelschappen. De zwarte kant van het ontgroenen wordt hier meedoogenloos, maar ons inziens, zeer terecht, aan het lezend publiek voorgehouden. De naweeën ook van slemppartijen, al te veel na maskerade's voorkomende, worden in al hun walging geschilderd.

En zoodoende is heel dit boek geen variatie op eenig werkje voor de kinderkamer, maar 't is eenerzijds eene geduchte afstraffing van de verdorvenheid der groote wereld, en anderzijds een heerlijk tableau, een apothéose van de deugden, die het Katholicisme ten allen tijde ook midden in de wereld, te kweeken weet. Wat den vorm betreft, verdient het opmerking en waardeering, dat de schrijver zich van zijn vroeger nogal zwaar-op-de-handsche manier heeft losgemaakt en veel meer leven en geest in zijn dialoog heeft weten te brengen. De éénzijdige navolging heeft voor ruimere ontwikkeling plaats gemaakt. Goed zoo!

Alwie het boek aldus, overeenkomstig zijn ware strekking leest, zal het weten te waardeeren en er een ruime verspreiding aan toewenschen. Maar zet men voorop, dat ons gezicht op de wereld en nog wel op de moderne wereld, geen enkele bezoedelde plek mag ontmoeten, ja, dat men voor de oogen der jeugd al het leelijke der menschheid verborgen houden moet, al is het nog zoo criant en nog zoo openbaar, dan kan men bezwaren maken tegen *Lood in 't hart.* Wij voor ons gelooven echter aan ouders en overheden hier juist te kunnen zeggen: *laat lezen dit boek!* Hier vindt ge nu eens een auteur, die aan de jeugd den afkeer van het kwade zal leeren, door de gevolgen van het kwaad te toonen, maar zóó te toonen, dat er toch geen ontijdige kennis der zonde, en toch geen gemeenzaamheid met het leelijke worde aangekweekt, maar dat men de miserie van het kwaad even goed leert beseffen en verafschuwen, als men de gevolgen der erfzonde en persoonlijke zonde uit de kwalijk-riekende lompen van een dronken bedelaar kennen leert en verfoeien.

Leiden. P. M. BOTS, Pr.

De Godin Botheid .... geïnterviewd. Satire door een volgeling van Aristophanes, Horatius, Boileau, Dryden, Pope en Byron. — J. Minkman, Arnhem, 1903.

»Een satire in optima forma. Wie is de waaghals om »zulk een bom te werpen op de kletstafel onzer pufwarme »moderne Hollandsche literatuur?" Aldus de *Voorrede* van bovenstaand hekeldicht; en die aanhef wekt heel wat verwachting. Ook de titel is niet zonder geest gekozen. En de groote namen op den omslag beloven »crème de la crème".

Aanstonds daarna echter volgt: »Houdt u kalm, mijne »heeren, de satire is onschuldig door volslagen afwezigheid »van hatelijke persoonlijkheden". Ja, dat zal de lezer aan 't eind ook zeggen. Maar voor een satire is »onschuldig zijn" de hoogste lof niet. Zeker, »hatelijke persoonlijkheden" kunnen gemist worden en zijn juist dáár bewijzen van zwakheid. Maar wie een hekeldicht wil maken moet het scherpe zuur bij de hand hebben, dat de etsnaald volgt, en wat geteekend staat onverbiddelijk inbijt met onuitwischbare merken. En daarvoor zijn deze verzen te slap.

In vrij behandelde vijfvoeters hooren wij een volgeling van den geduchten Aristophanes de »Godin Botheid" sprekend invoeren om bedaard weg het een en ander, wat in moderne schrijvers en dichters van hare ingeving en gading is, met den vinger aan te wijzen. Heel goed! Persoonlijk ben ik 't meestal eens met de hekelende verzen en wil den dichter gaarne toeknikken. Maar wat te dikwerf wordt gemist, is: het speelsche beeld, dat in een paar luchte omtrekken konterfeitsel en caricatuur onafscheidelijk met elkaar verbindt; het geestige woord, dat vlijmend door alle aanstellerij en geleenden pronk heen — laat de stukken er gerust afvliegen! — de kern en het wezen blootlegt om daar een merk te zetten, dat er ingebrand blijft. Daarvoor is dit hekeldicht eigenlijk te tam. Naar de verklarende noten te oordeelen, veronderstelt de hekelaar bij zijn lezers ook al bijster weinig.

Daarbij nog iets, dat opmerking verdient. Vooral de modernen moeten het in deze satire ontgelden. Op zich

zelf is daar niets tegen. Stof ter hekeling ligt bij de hier aangehaalde dichters werkelijk voor 't grijpen.

Maar hoor nu eens den versregel, waarmee deze volgeling der groote meesters aanheft:

»Zijt gij een dwaas, uit wien de zanggaaf welt
Gelijk een beek" enz.

Die eerste regel is foei-leelijk. Eén en al wanklank. 't Is of er gezaagd wordt. En dit is een der goede dingen van de modernen, dat zij den klank der verzen in ere hersteld hebben als onafscheidelijk saamgeweven met het wezen van alle poëzie.

Acht regels verder, altoos nog op de eerste bladzij, lezen wij:

»Wiens geest, daardoor nog geenszins uitgeput,
Zijn kleurigste rozen met volle handen schudt
Een schoongeoogde Cynthia in den schoot".

Is deze beeldspraak eigenlijk en wezenlijk gezien? *Kleurige rozen* worden niet bewaard in een *put*, en omgekeerd, wie zijn *geest* tot een *put* maakt, kan er geen *kleurige rozen* meer uit te voorschijn brengen. En ziedaar een tweede verdienste der modernen, dat zij onze oogen geopend hebben voor wezenlijke beeldspraak in plaats van de beduimelde prentjes uit den ouden winkel.

Op die wijze zal ik niet doorgaan. Alleen maar wilde ik even laten uitkomen, dat de modernen toch ook hun goede punten hebben. Er is werkelijk van hen te leeren.

Desalniettemin mag alle onzin, en mag alle gezochte nieuwdoenerij, en mag vooral de capriolenkunst van elkaar nabuitelende bentgenooten naar hartelust gehekeld worden. Maar dan moet het ter dege geschieden: »Greife fest!" Deze satire kunnen we, ondanks de klinkende namen op den omslag, enkel voor kennisgeving aannemen.

A. M. C. VAN COOTH.

Over het onweer en nog iets, *door* N. J. VLAMING, *Elektriciën*, *Hoogwoud (N. H.)*. Uitgave van A. Jansen, Egmond a/d. Hoef, 1903.

Ziedaar een werkje, dat in dubbel opzicht verdient geprezen te worden. Vooreerst, niettegenstaande den ietwat humoristisch klinkenden titel »Over het onweer en nog iets", wordt er een belangrijk en ingewikkeld natuurverschijnsel op bevattelijke en degelijke wijze behandeld. Deze verdienste is niet gering en zal den schrijver ongetwijfeld lezers bezorgen.

Het onweer, de geweldige storing in den dampkring, stortregens en stormen, hagel en bliksemslag, duisternis en donder omvattend, is van zooveel invloed in de huishouding der natuur en in zijn majestueuze grootschheid zoo schrikaanjagend tevens, dat het de menschelijke weetgierigheid genoeg prikkelt. Welnu, wie iets van deze stof wil weten, neme dit boekje ter hand: hij zal veel leeren en veel bijzonderheden vernemen, die inderdaad de belangstelling verdienen.

Maar er is een tweede reden, waarom dit werkje lof verdient. Het geeft getuigenis, dat de schrijver — een electriciën, dus een man van de praktijk, — niet met minachting op de theorie neerziet, maar de onderzoekingen der natuurkundigen op prijs stelt en tracht te benuttigen; dit is zeer aanbevelingswaardig.

Er is een tijd geweest, waarin de practicus met zeker medelijden den theoreticus aanzag. »Wat baten al die nasporingen en geleerde betoogen! In de praktijk zijn ze niets waard". En men mag het toegeven: dit medelijdend verachten werd somtijds verdiend. Theoretici, die al te weinig hun stof beheerschten, wilden meespreken in de praktijk, en zij bleken gevaarlijke raadgevers; menig kapitaaltje hebben zij in den grond geboord door hunne onrijpe plannen. Dit deed den practicus zeggen: de ondervinding leert meer en beter dan al die bespiegelingen, utopieën van het studeervertrek.

Maar die tijden zijn voorbij. Wil de practicus tegenwoordig den strijd volhouden tegenover zijn mededingers, dan is hij

verplicht met de raadgevingen der theorie rekening te houden. De theorie heeft zich ontwikkeld en tevens het oog gericht op de praktijk; daardoor is zij thans in staat waarlijk nuttige hulp te bieden; en de practicus, die met overleg haar raad volgde, heeft zijne volgzaamheid beloond gezien: hij kon immer betere en betere waren ter markt brengen. Vandaar, dat in vele groote industrieën van het buitenland de theoreticus niet meer uit de fabrieken geweerd wordt: integendeel de fabrikanten hebben groote en welvoorziene laboratoria opgericht, waar de man, die kennis heeft van een vak en werklust, wordt uitgenoodigd, om geheel vrij zijne onderzoekingen in te stellen: en de industrie heeft zich over die ruime opvatting niet te beklagen gehad.

Dat derhalve de heer Vlaming tijd noch moeite gespaard heeft om alles te verzamelen, wat met zijn vak in betrekking staat, is een goed teeken en een goed voorbeeld. Gezonde en zoo mogelijk volledige kennis der theorie geeft kracht en bloei aan de praktijk.

Het werkje begint met een beknopt overzicht van de geschiedenis der electriciteit, van de voornaamste verschijnselen der luchtelectriciteit en van de hypothesen, die gemaakt werden om het ontstaan dezer electriciteit te verklaren. Daarna volgt de beschrijving van het onweer, met zijn gevolgen en oorzaken.

De hoofdstukken over de electriciteit boden vanzelf veel zwarigheid voor den schrijver. Die natuurkracht is zoo eigenaardig en zoo geheimzinnig, zij is in zoo dichten sluier gehuld, dat het zoekend verstand langs verschillende wegen getracht heeft verband te brengen tusschen de uiteenloopende verschijnselen: vandaar vele hypothesen, en juist deze veeltalligheid, waar het verstand naar een enkele, maar deugdelijke verklaring uitziet, is voor den oningewijden lezer ietwat hinderlijk. Men mag er den schrijver echter geen verwijt van maken: de stof gaf er aanleiding toe. Zal men in die omstandigheden somtijds eenige volzinnen vinden, die niet breed en scherp genoeg de gewenschte gedachte uitdrukken? Het ware te verwonderen, indien dit niet zoo was.

Maar om dit ongerief te voorkomen, had men wel een boekdeel over ieder hoofdstuk mogen samenstellen

Bij de behandeling van het onweer zelf, beweegt de schrijver zich veel gemakkelijker: de rijkdom van feiten en waarnemingen, die hem ten dienste stonden, heeft hij benuttigd en goed benuttigd. Ook de uitlegging der feiten, zoover deze gegeven kan worden, heeft hij kort en bondig meegedeeld.

Kan men daarom iedere uitdrukking onderschrijven? B.v. als de schrijver, over de zon sprekend, zegt: »van haar gaan de machtige krachtstroomen uit, die door ons als licht, warmte, elektriciteit, magnetisme en zwaartekracht worden waargenomen"? Waarschijnlijk zullen niet veel natuurkundigen die uitspraak in haar geheel willen overnemen. Maar zulk een woord, bij de inleiding van een hoofdstuk geschreven, mag men beschouwen als aan de pen ontsnapt.

Een ander bezwaar kan gemaakt worden over de wijze van voorstelling: doet de schrijver een waarschijnlijkheid somtijds niet te veel als zekerheid voorkomen?

Bij voorbeeld: hij behandelt de elfjarige periode der zonnevlekken in verband met het onweder. In een tijdperk van elf jaar wisselt het aantal zonnevlekken van een *maximum* door een *minimum* heen naar een tweede *maximum*. Men heeft onderzocht, of het aantal onweders in verband stond met het aantal zonnevlekken. Von Bezold, na nauwkeurig onderzoek, wees op zeker verband, doch betuigde dat zijne meening slechts als »waarschijnlijk" kon gelden. De heer Vlaming echter schrijft, bl. 118: »Deze periode van ruim 11 jaren... is de voornaamste van alle, omdat ze door waarneming juist bevonden is, en tevens omdat ze niet slechts een bepaalde wisselwerking aantoont tusschen zonnevlekken en onweders, doch ook een zekere betrekking aanwijst tusschen zonnevlekken en cyklonen". Is dit niet te sterk uitgedrukt? heeft men reeds zooveel zekerheid? De natuurkunde vertoont heden bij de beste beoefenaars een streven naar groote voorzichtigheid. Wat men niet met klaarblijkelijke zekerheid bewijzen kan, zal men niet als zeker geven. Wat slechts waarschijnlijk is, worde ook als slechts waar-

schijnlijk opgezet. En deze methode is de beste, ook waar het verspreiding van wetenschap betreft.

Een ander voorbeeld. De schrijver, bij het behandelen van den bliksemafleider, zegt: »Eene ondervinding van bijna honderd vijftig jaren heeft geleerd en leert nog voortdurend, dat gebouwen, voorzien van doelmatige en met deskundig oordeel geplaatste afleiders nog nooit noemenswaardige schade van het onweer geleden hebben".

Is ook deze uitspraak niet te sterk? Spreekt men niet b.v. van het stadhuis te Brussel, dat overvloedig voorzien van bliksemafleiders, nieuw systeem, door vakmannen geplaatst, toch door een bliksemslag deerlijk gehavend werd? De bliksem is zoo grillig.

Dus, zal men zeggen, een afleider helpt ook niet.

Neen, dat ware weder in het andere uiterste vervallen.

De schrijver heeft groot recht het plaatsen van goede afleiders te verdedigen. Men zou het soms een schuldige nalatigheid kunnen noemen, als kerktorens, alleen staande molens enz. niet van een afleider worden voorzien. Indien de bliksemafleider 99 maal van de honderd het gevaar bezweert, is hij reeds uiterst nuttig en zelfs onontbeerlijk, maar dan heeft men toch nog het recht niet te zeggen: »nooit heeft een gebouw, van deugdelijke afleiders voorzien, schade geleden".

In weerwil van deze enkele aanmerkingen, kan het werkje veilig aanbevolen worden. Het bevat een rijkdom van feiten. De invloed van temperatuur, van zon en maan, van aardmagnetisme; de betrekking tusschen noorderlicht, vulkanische uitbarstingen en aardbevingen met de onweders, regen, hagel, stormen, cyklonen; de verderfelijke en heilzame gevolgen van het onweder; de blikseminslag en de vermeerdering van bliksemgevaar — ziedaar de stoffen, in het werkje behandeld. De opsomming alleen is reeds een aanbeveling. Bedenkt men daarbij, dat de schrijver zich als ernstig werker doet kennen en zijn stof op bevattelijke wijze voordraagt, dan mag men gerust verzekeren, dat zijn geschrift door velen met nut en genoegen tevens ter hand zal worden genomen.

Oudenbosch. L. TH. DE GROOT S. J.

Aan het werk. Een opwekkend woord tot oprichting van katholieke jongens-patronaten in het aartsbisdom Utrecht en het bisdom Haarlem. Arnhem, A. L. van der Meer, 1903.

Een klein vlugschrift — niet meer dan 18 blz. — maar van groot belang en niet geringe waarde. Ziehier een uitstekende zaak, op uitstekende wijze aangevat! Dat in onze tegenwoordige omstandigheden katholieke jongens-patronaten de hoop van de naaste toekomst zijn, behoeft wel aan niemand, die met open oogen door het leven gaat, duidelijk gemaakt te worden. De vraag is maar: hoe krijgen wij ze, levensvatbaar niet alleen, maar in bloei en in zegenrijke vrucht? Daartoe werd hier de goede weg ingeslagen. Er is raad ingewonnen bij de aangewezen leidslieden; er is overleg gehouden tusschen practisch ervarenen; en nu komt dit geschriftje, met de hoogste aanbeveling en na rijp beraad, allen, wien het aangaat, aansporen om *aan het werk* te gaan. Het spiegelt geen hooge, kostbare, ideaal volkomene plannen voor, waarbij iemand voorloopig rustig kan blijven zitten, maar het is een zeer krachtige aansporing om alvast en dadelijk te beginnen. Zoo 't niet anders kan, heel in 't klein, heel eenvoudig, heel laag bij den grond. Maar in alle geval beginnen: *aan het werk.*

Een uitstekende manier, dunkt mij. Wie òf met zielzorg over jongens belast is, òf hun lichaamskracht voor zijn bedrijf noodig heeft, mag dit geschriftje niet ongelezen laten. Wij wenschen het zóóveel welslagen toe als het verdient, en brengen den schrijvers onze hulde voor hun practischen zin.

C.

SCHAEPMAN'S „CHRISTELIJKE GESCHIEDBESCHOUWING".

WOORD VOORAF.

De weinige, hier aanstonds volgende bladzijden zijn afkomstig uit de nalatenschap van wijlen Mgr. Dr. H. J. A. M. Schaepman en welwillend te mijner beschikking gesteld door zijn neef en mede-executeur Dr. A. C. M. Schaepman, thans president van het Aartsbisschoppelijk Seminarie te Rijsenburg, waar de groote ontslapene ruim dertig jaar achtereen de kerkelijke geschiedenis doceerde.

Zonder onbescheidenheid meen ik deze weliswaar fragmentarische bladzijden in 't licht te mogen geven en aldus zelfs te handelen in den geest van haar auteur. Enkele dagen vóor zijn dood heeft Dr. Schaepman — naar verluidt [1]) — nog gesproken over zijn onvoltooid gebleven »Philosophie der Historie", die hij voor de openbaarheid bestemd had. Klaarblijkelijk is hiermede bedoeld dit onafgewerkt opstel, dat dan natuurlijk als inleiding moest dienen op een breede verhandeling, den ganschen horizont der christelijke geschiedbeschouwing omvattende.

Wij mogen het betreuren, dat veelzijdige arbeid en beslommering »onzen Doctor" hebben verhinderd, zijn veelbelovend plan geheel uit te voeren. Wij mogen evenwel ook dankbaar aanvaarden wat zijne meesterhand ons nog in deze pasbegonnen schets [2]) heeft nagelaten, die zooals een paar losse

[1]) *De Tijd* 8 Febr. j.l. Derde Blad.

[2]) Wanneer ze eigenlijk het eerst begonnen werd, is onzeker. Reeds bij de viering van zijn 25-jarig professoraat te Rijsenburg, in 't najaar van 1895, zou Dr. S. over zijn voornemen, om een dergelijk werk uit te geven, zich hebben uitgelaten en zelfs er de eerste hand aan hebben gelegd. Zoo vernam ik van een zijner beste leerlingen uit dien tijd.

potloodkrabbels den grandioos-vernuftigen bouwmeester kunnen verraden en bij voorbaat een flauw denkbeeld geven van het grootsche, hem reeds voor den geest zwevende geheel, toch ruimschoots bevestigt: »als Schaepman zich de noodige rust had gegund, ongetwijfeld zou hij in staat zijn geweest om een wetenschappelijk standaardwerk te schrijven van den eersten rang, met name op wijsgeerig-geschiedkundig gebied" [1]).

Wijsgeerig-geschiedkundig zijn in 't oog vallend ook deze bladzijden.

Een breed- en dichterlijk-aangelegde geest als Dr. Schaepman was, zal niet gemakkelijk opgaan in détails van jaartallen en feiten, nog minder zich verdiepen in minutieuze bronnenstudie, hoe onmisbaar deze overigens zijn moge voor de geschiedkunde op zich genomen. Hijzelf erkende het in zijn laatstverschenen geschrift volmondig: »Geschiedenis is mijn vak, en dan liefst zonder te veel bronnenstudie. Vergelijken, ineenvoegen, groepeeren, samenschakelen van feiten is mijn werk . . . [2]).

Voor hem was geschiedenis niet een dorre wetenschap, die hij enkel om haarzelve liefhad en beoefende, maar eene ook op het grijze verleden terugziende beschouwing van het volle, werkelijke leven met zijn duizenden tegenstrijdigheden en raadsels, die eenvoudig onverklaarbaar zijn, indien ze niet gesteld worden onder de beslissende leiding van Gods Voorzienigheid en bestraald door het licht der christelijke openbaring.

Geschied*beschouwing* bleef daarom altoos zijn geliefkoosde taak, wanneer hij over historische onderwerpen sprak of schreef. Zoo leerde hij van zijn geniaal-aangelegden professor der kerkgeschiedenis te Rijsenburg W. G. van Vuuren, die gelijk hij naderhand zelf verklaarde, hem »den schedel losgeslagen en met machtiger ideeën gevuld", hem »de oogen geopend (heeft) voor breeder, dieper, hooger vergezichten" [3]). En Van Vuuren was op zijne beurt de bevoorrechte leerling

---

1) Levensschets in *Mannen en Vrouwen van Beteekenis*, blz. 20.

2) Woord ter Inleiding op *Korte verhandelingen over het Forum Romanum*, door M. v. Vollenhoven. (Haarlem 1903).

3) *Verzamelde Dichtwerken*, blz. *XVI*.

van Cornelius Broere, den genialen hoogleeraar der kerkelijke geschiedenis te Warmond, doch vóór alles wijsgeerig-dichter.

Evenals deze voorgangers heeft Dr. Schaepman zich bij zijn geschiedbeschouwing vooral geïnspireerd op de twee wellicht grootste genieën der Christenheid: Sint Augustinus in *De Civitate Dei* en Bossuet in *Discours sur l'histoire universelle*. Naar beide onovertroffen meesterwerken wordt dan ook meermalen door hem uitdrukkelijk verwezen. Het zijn en blijven de klassieke gidsen op dit onafzienbaar, voor koene bespiegeling zoo toegankelijk en daarom ook tot afdwaling zoo verlokkend gebied.

Schaepman was te zeer volbloed-katholiek om hier zonder aarzeling den juisten weg in te slaan. Wanneer hij voor het alternatief stond, dan ging oude en eerbiedwaardige traditie bij hem vèr boven gewaagde oorspronkelijkheid, die naarmate zij hooger vliegt, ook dieper vallen kan. Zelfs Bossuet deed hier niet anders dan St. Augustinus nastreven in zijn adelaarsvlucht.

Nog een enkel woord over den vorm dezer nagelaten bladzijden, die hier uit welbegrepen piëteit onveranderd zijn weêrgegeven. Alleen heb ik mij de verificatie, aanvulling of vertaling van enkele citaten veroorloofd.

Zooals ze thans zijn afgedrukt, maken ze een negental uit van Schaepman's naar gewoonte slechts aan één zijde, maar fijn-beschreven blaadjes in 8°. Wat den vorm betreft, kunnen de eerste zeven (tot: »*Daar ligt het geheim*" blz. 393) wel nagenoeg persklaar worden geacht; de afgeronde, hier en daar zelfs oratorische zinbouw geeft zulks duidelijk te kennen. Daarentegen schijnen de twee laatste nog maar voorloopige aanteekeningen te zijn, die in 't kort de groote lijnen aanduiden van hetgeen nader en breeder moest uitgewerkt worden, terwijl aan het slot de vaardige stylist zijne pen wederom in een paar volklinkende zinnen zich laat vermeien.

Hier is stellig een afsluiting, zoodat een nieuwe overgang zou moeten volgen. Hoogst waarschijnlijk hebben wij derhalve voor ons de naar den vorm grootendeels afgewerkte, doch naar den inhoud volledige inleiding op eene »Philosophie der Historie", die Schaepman nog bij zijn laatste verblijf te

Rome in uitzicht heeft gesteld. Deze waarschijnlijkheid groeit tot zekerheid, als wij een andere, in hetzelfde lias gevoegde reeks van losse blaadjes raadplegen, waarop naast allerlei dit onderwerp betreffende citaten een nog beknopter schema van precies denzelfden gedachtengang te lezen staat.

Ze leeren ons in 't algemeen, deze onsamenhangende aanteekeningen, hoeveel zorg en »Vorarbeit" Schaepman — die naar men zeide: »O! zoo verbazend gemakkelijk" werkte — aan zijn publicaties placht te besteden. Voor hem is inderdaad de labor improbus »de groote levenswet" geweest [1]). Ze leeren ons ook, met welk een kinderlijk geloof deze reus in den loop der eeuwen een voortdurende hulde zag aan de goddelijke Voorzienigheid; bijv. wanneer hij treffend-schoon hier opteekent: »Zoo hebben wij de geschiedenis te beschouwen, geknield haar oorkonden doorvorschend als fra Angelico bij zijn schilderwerk. Ook de historie is een hymne: »Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto". — Ze leeren ons nog in 't bijzonder, dat hij voornemens was, het reeds door hem in hoofdzaak erkende en aangewezen plan Gods in de geschiedenis achtereenvolgens door den loop der verschillende eeuwen na te gaan. Met name wat betreft Rome, de hoofdstad der Christenheid, waarin zich de gansche kerkgeschiedenis als concentreert.

Op één dier losse blaadjes staat namelijk een lange rij beroemde namen en leuzen uit de geschiedenis van Rome aangeteekend, te beginnen met: »Leo de Groote en Attila, Longobarden en Gothen", tot »Riënzi en Karel V, republieken en dynastiën".

Dan ten slotte: »alles voorbij, voorbij.... Het mystieke huwelijk van Rome met het Godsrijk op aarde.... Civitas Dei".

Niet zonder ontroering leest men dat allerlaatste woord. Als 't ware een verzuchting naar de eigenlijke »Civitas Dei" of Eeuwige Stad, waar — zoo bidden wij — deze machtige strijder en rustelooze werker reeds zijn welverdiend loon geniete, in zalige aanschouwing der zoo vurig door hem beminde en begeerde, zoo geestdriftvol door hem beleden en bezongen Waarheid.

Dr. G. BROM.

---

[1]) Vgl. *Menschen en Boeken*, 1e Reeks bl. XL.

CHRISTELIJKE GESCHIEDBESCHOUWING.

Het schouwspel der geschiedenis, zooals het zich aan ons voordoet, maakt bij den eersten blik geen anderen indruk dan dien van een chaotische verwarring. Het is als een wemeling en wenteling van feiten, door een wervelwind bewogen, dooreengeslingerd, voortgezweept, zonder orde, zonder doel. Aan dit wonderlijk gezicht gewoon, ontdekt de geest wel hier en daar eenige gevolgelijkheid, eenige aaneenschakeling, maar een vast verband openbaart zich niet.

Verwarring en raadsel is dan ook bijna het laatste woord, waartoe zuiver menschelijke wijsheid komt. Zetelt die wijsheid op de hoogte der historie, op den koningstroon, dan openbaart zij haar einduitkomst in grootsche verheven woorden. Gij kent ze: »Ik, de Prediker, Koning van Israël in Jerusalem, ik nam mij voor te onderzoeken en na te sporen in wijsheid alles wat geschiedt onder de zon" [1]).

En de som van alle nasporingen is: »IJdelheid der ijdelheden en alles is ijdelheid!"

Zoó is het, zoó was het, zoó zal het zijn. Laat vragen op vragen volgen, dit blijft: »Wat is dat, wat was? Dat, wat zal komen. Wat is dat, wat geschiedde? Dat, wat geschieden zal. Niets is nieuw onder de zon" [2]).

Zoo klinkt het van den koningstroon.

Ook van de gestoelten der wijzen komen antwoorden op de raadselen der historie. Zij brengen ons oorzaken en gevolgen, reeksen oorzaken zelfs. Zij verklaren het ontstaan en

[1]) Eccl. I : 12—13.
[2]) Eccl. I : 9—10.

de ontwikkeling der volken. Zij melden van den strijd om het leven, van den strijd om het stoffelijk bestaan. Van de worsteling der ideeën. Zij vinden hier en daar een samenhang. Maar van de oorzaak der oorzaken, van het eerste en het laatste brengen zij geen kondschap, geen tittel of jota zelfs. »Ignorabimus", klinkt het troosteloos antwoord: onwetend zullen wij blijven, onwetend tot, onwetend over het graf.

Zoo spreekt de wanhoop. In het koningswoord ligt de berusting, die op hooger openbaring hoopt. In het woord der wijzen spreekt de onmachtige trots.

Maar noch bij het koningswoord, noch bij de jammerklacht der wijzen vindt de menschenziele rust. De geest hijgt naar andere dingen.

Wanneer men zich in den kring van het gewone, dagelijksche leven de vraag stelt: wat is geschiedenis? dan luidt het eenvoudige, bijna nuchtere antwoord: zakelijk is de geschiedenis het verleden, en persoonlijk is zij de kennis van hetgeen in verleden tijden is geschied. Dan wordt zij, in dezen persoonlijken zin, het zoeken en onderzoeken, het schiften en ordenen der bronnen, uit welke men de feiten opdiept. Verder: de vaststelling der tijdsorde, in welke deze feiten zijn geschied, in welke zij elkander voorgaan en opvolgen. Is dit alles tot stand gebracht, dan vangt men aan met het geschiedverhaal.

Maar wanneer men met het verhaal is gereed gekomen, dan vangt voor den menschengeest de worsteling aan. Immers bij die feiten alleen, door de orde van tijd verbonden, staat de geest nu eenmaal niet stil. Vragen rijzen voor hem op, zoo eenvoudige, zoo onschuldige vragen, en toch zoo zwaarwichtige vragen om den inhoud, zoo geweldig om de hooge beteekenis, die rond het antwoord hangt.

Gij kent die allesbeheerschende vragen; gij noemt ze: Vanwaar, Waarom, Waarheen?

Er is nog iets. Het is een ijdele waan te meenen, dat de menschelijke ziel hier met een gedeeltelijk antwoord tevreden is. Geef de schoonste reeks van oorzaken, die een tijdperk beheerschen en maken; de menschelijke geest verlangt meer.

Het openbaart zijn onsterfelijkheid, dat hij met de dingen van dezen tijd niet tevreden wil zijn. Stukwerk verzadigt hem niet.

Zoo kan hij, de menschengeest, zonder hooger verlichting, zich afsloven met deze »occupatio pessima" [1]), met deze allerellendigste bezigheid van het nasporen en doorvorschen der dingen, die zijn onder de zon. Zoo kan hij moede neêrzinken bij deze »kwelling des geestes" [2]) en niet alleen roepen van »ijdelheid der ijdelheden", maar ook losbarsten in de uitspraak: »In veel weten is veel kommer en wie de wetenschap vermeerdert, vermeerdert de smart" [3]).

De menschengeest vraagt naar de eerste oorzaak en het laatste doel, en hij vraagt naar de wet, die deze beide verbindt en wat daartusschen ligt in orde en éenheid samenvoegt.

Op dit hachelijk punt komt het christelijk geloof, komt de christelijke levensbeschouwing ons ter hulp.

Aan Johann Adam Möhler, den onsterfelijken auteur der »Symbolik", den man, die der valsche, beredeneerde en beredeneerende en alleen met de rede rekening houdende bespiegeling de deur heeft gewezen, die in Duitschland het eerst van allen de Sancta Theologia, de heilige leeringe Gods, weer op den troon heeft geplaatst, aan hem behoort de eer, de juiste en diepste beschouwing over den aard, het wezen, het karakter der geschiedenis te hebben gegeven.

Zijn beschrijving luidt: »Die Geschichte ist der in der Zeit sich entwicklende ewige Plan Gottes mit der Menschheit, sich in ihr durch Christus eine würdige Verehrung und Verherrlichung zu bereiten, hervorgegangen aus freier Huldigung des Menschen selbst" [4]).

Ziet daar het juiste, ziet daar wat ik zou durven noemen het volle woord.

Hier heeft men te samen al de elementen, die een waar-

---

1) Eccl. I: 13.
2) Eccl. I: 14.
3) Eccl. I: 18.
4) *Kirchengeschichte* (Regensburg 1867) I: *Einleitung*, S. 2.

achtige christelijke geschiedbeschouwing vormen. Zij omvatten niet minder dan dit:

1°. Er bestaat in de geschiedenis een plan, een tot één doel voerende wet, uitgaande van God den Schepper van het heelal.

2°. Dat plan heeft ten *doel* Gods vereering, Gods verheerlijking.

3°. De weg daartoe, de waarachtige weg is de mensch-geworden Zoon Gods, Jesus Christus.

4°. De door God daartoe geroepen medewerker is de mensch in zijn met vrijheid gegeven onderwerping aan God.

Men zal zeggen, dat dit catechismuswaarheden zijn. Welnu, ik heb geheel mijn leven lang geen bezwaar tegen catechismuswaarheden gehad. Ik weet niet alleen, hoe zoet en hoe troostend zij zijn; maar ik weet ook, dat zij opbeuren en verheffen boven de wijsheid van den dag, een bastaard van de ware wijsheid, die als de deftigheid van de Genestet:

. . . . . frazen
Met een schijn van waarheid tooit,
En temet een schaar van dwazen
Heilig zand in de oogen strooit....

Catechismuswaarheden....

Hierover strijd ik verder niet.

Maar ik wil hier zeer eenvoudig wijzen op eenige dingen, die uit deze geschiedbeschouwing volgen.

Door het vasthouden aan deze beginselen verkrijgt de menschelijke geest bij het beschouwen van den schijnbaar grilligen en woesten gang der historie het bewustzijn, dat er is *vastheid* en orde. Er is Eén, die altijd regeert, onaantastbaar, onloochenbaar en souverein.

Maar er is meer. Er is niet alleen vastheid, er is ook *verband*. Bossuet, de machtige, heeft het gezegd: »Ce long enchaînement des causes particulières qui font et défont les empires dépend des ordres secrets de la divine providence" [1]).

---

[1]) *Discours sus l'histoire universelle*, 3me Partie, chap. VIII.

Maar dit verband wordt nog meer zichtbaar door de uitspraak van den reus Augustinus in *De civitate Dei:* »Fecerunt duo amores duas civitates" [1]).

Men moet hier de liefde verstaan als de alles overheerschende kracht, die drijft tot het bouwen, tot het vormen van maatschappijen en gemeenschappen: »Charitas vero aedificat" [2]).

Behalve het verband geven deze beginselen ook nog de *aaneenschakeling.*

Bossuet heeft gesproken van *la suite des temps,* maar ook van *la suite de la Providence.* Daar ligt het geheim.

Salvianus van Marseille (5e eeuw) sprak het groote woord over die aaneenschakeling: »Dum enim semper gubernat Deus, semper judicat, quia gubernatio ipsa judicium est" [3]).

Dit is een zeer diepzinnig woord.

Behalve dit alles brengen deze christelijke beginselen aan het geheele veld der geschiedenis het *licht.* Het volle, alles naar diepte en naar hoogte over- en doorstralende licht.

Bestemming van den mensch.

Karakter van den mensch.

Het kwaad

Het herstel.

De groote heidenen hebben dat, helaas! niet gekend [4]).

Maar het Godsvolk en de Bijbelboeken zijn vol daarvan.

En de zonderlinge tegenspeling in het Heidendom: het fatum.

En na de roepstemmen van Israël de stem der Apostelen.

Maar indien nu, zoo rijst de vraag, God een wereldorde heeft gesteld, waar is dan de instelling, die deze wereldorde handhaaft.

Zulk een instelling toch is noodig.

---

1) »Tweeërlei liefde heeft tweeërlei steden gebouwd", nl. de stad Godes en de stad van den Booze.

2) I Cor. VIII : 2, »De liefde echter bouwt op".

3) »Want terwijl God altijd bestuurt, oordeelt Hij altijd, omdat Zijn bestuur zelf een oordeel is". *De Gubernatione Dei,* Lib. I, Migne, *P. P. lat.* LIII, col. 35.

4) Op de parallelplaats van zijn eerste schema noemt Dr. S. hier uitdrukkelijk: »Plato en Aristoteles en de groote tragoeden".

Zij is er ook[1]: de Bruid van Christus, de Kerk.

Malebranche: »Der Zweck der Schöpfung ist die Gründung der christlichen Kirche" [2].

In de Kerk vindt men:

a. de leer....

b. de heilmiddelen....

De plaats van de Kerk in de historie is een geheel andere dan sommige enghartige denkers zich voorstellen. Zij zien in haar een zedelijke macht tot godsdienstige daden.

Maar de Kerk is de groote instelling in de historie. Zij voert de menschheid tot Christus, en door en met Christus tot God den Vader.

Daarom is zij ook de groote beschavende macht. Want beschaving is ontwikkeling van het Godsbeeld in den mensch. Beschaving is verheerlijking Gods. Iedere nieuwe uitvinding, ieder kunstwerk, iedere grootsche ontdekking is een: »Sanctificetur nomen tuum".

---

1) Hier verwijst Dr. S. in 't voorbijgaan naar I Cor. III: 23—24. De aangehaalde Schriftuurplaats luidt: »Want alles is het uwe, hetzij Paulus, hetzij Apollo, herzij Cephas, hetzij wereld, hetzij leven, hetzij dood, hetzij tegenwoordige, hetzij toekomende dingen; alles toch is het uwe. Doch gij behoort aan Christus toe, en Christus aan God".

2) Bij Möhler t. a. p. S. 8 staat letterlijk: »Der Philosoph Malebranche hat in einer seiner geistreichen Abhandlungen den Satz freilich mehr angedeutet als ausgeführt, der Zweck der Weltschöpfung sei kein anderer als die Gründung des Christenthums".

DE INSTELLING VAN DEN ROZENKRANS.

Voor eenigen tijd verschenen twee werkjes, die denzelfden titel voeren, maar een tegenovergesteld doel beoogen; het een: *St. Dominic and the Rosary*, van P. W. Lescher O. P. tracht te bewijzen, dat de H. Dominicus den Rozenkrans heeft ingesteld; het ander: *St. Dominikus und der Rozenkranz*, van P. H. Holzapfel O. M. zoekt deze meening op historische gronden te weerleggen. Ofschoon deze strijdvraag niet nieuw is, want vóór 150 jaar hebben de Bollandisten haar reeds opgeworpen, heeft zij toch in de laatste dagen meer de aandacht getrokken, omdat laatstgenoemde schrijver ze tot stelling voor zijne promotie aan de Universiteit te München had uitgekozen.

Een korte bespreking beider geschriften zij derhalve geoorloofd.

* * *

De stelling van P. Holzapfel luidt kort en bondig: de Rozenkrans is door den H. Dominicus noch ingesteld, noch verbreid: *Rosarium a S. Dominico neque institutum neque propagatum est.* Haasten wij ons er bij te voegen, om allen verkeerden indruk te voorkomen, dat de geachte S. reeds bij het begin van zijn betoog protesteert tegen alle verdenking van kleingeestige of minder edele bedoelingen: »Ich weiss mich davon völlig frei, habe überhaupt keinen sehnlicheren Wunsch, als dass alle Orden unter sich, wie mit den übrigen Vertretern der Wissenschaft ein-

drächtig zusammenarbeiten zum Segen der Kirche". Deze ruiterlijke verklaring, die eerlijk gemeend is, spoort ons aan *sine ira et studio* eene kwestie te bespreken, die soms over en weer niet zonder heftigheid behandeld is.

P. Holzapfel begint zijne bewijsvoering bij de eerste tijden der Dominicanen-orde, om vervolgens tot later eeuwen af te dalen. Zijn argumenten kunnen wij aldus in het kort samenvatten.

1. Op bevel van Gregorius IX werden in 1233 negen vertrouwde gezellen van den H. Dominicus door de pauselijke inquisiteurs te Bologna in verhoor genomen, om onder eed te verklaren, welke bijzonderheden zij in het leven des Heiligen hadden opgemerkt. In dit rechterlijk verslag, dat nog aanwezig is, spreken allen uitvoerig van Dominicus' godvruchtige oefeningen en beroepen zich op hun vertrouwelijken omgang met den Heilige, maar gewagen met geen enkel woord van den Rozenkrans. — Men moge dit geringschattend een negatief bewijs noemen, maar het is meer dan dat. Deze beëedigde ooggetuigen zwijgen niet alleen, maar zij hadden willen en moeten spreken, zoo zij zich iets aangaande het Rozenkransgebed waren bewust geweest [1]).

2. Voor het canoniek onderzoek naar het leven en de wonderen van den H. Dominicus werden dezelfde inquisiteurs naar het Zuiden van Frankrijk gezonden, waar de Heilige zoo zegenrijk tegen de Albigenzen gestreden had. Driehonderd personen van allerlei stand legden onder eed de loffelijkste getuigenissen af omtrent Dominicus' handel en wandel, maar niemand hunner spreekt, zelfs niet door zinspeling, van den Rozenkrans [2]). Wanneer nu de H. Dominicus juist door den Rozenkrans de ketterij der Albigenzen had overwonnen, hoe is het dan te verklaren, dat al deze getuigen, die vaak tot onbeduidende bijzonderheden afdalen, de hoofdzaak zouden vergeten hebben? Van moedwillig verzwijgen kon toch geen sprake zijn. Daarbij komt nog, dat de gelijktijdige geschiedschrijvers van den Albigenzenkrijg, die als

---

1) *Acta SS.* Aug. T. I, p. 632—644.

2) *Acta SS.* l. c. p. 645—647.

ooggetuigen den strijd breedvoerig hebben verhaald of bezongen, omtrent den Rozenkrans een volstrekt stilzwijgen bewaren.

3. Totnogtoe heeft men achttien legenden van den H. Dominicus ontdekt, gedagteekend uit de 13de eeuw. Twee derden dezer handschriften zijn afkomstig van tijdgenooten des H. Dominicus; één daarvan: *Vitae Fratrum* van Gerardus van Frachet, is saamgesteld uit de berichten, die op last van het generaal-kapittel van Parijs in 1256 naar den overste gezonden moesten worden door alle broeders, die iets *memoria dignum* van den Heilige en diens leerlingen wisten. Een andere legende, geschreven door den Eerb. Humbertus, 5en generaal-overste, werd in 1254 in het Dominicaner brevier opgenomen en ontving daardoor een officiëele bekrachtiging. Welnu, al deze legenden, ofschoon zij visioenen en wonderen van den H. Dominicus met zekere voorliefde verhalen, berichten niets van een bovennatuurlijke instelling of wondervolle prediking van den Rozenkrans. Hoe is dit mogelijk, wanneer de Rozenkrans zoo onafscheidelijk met den H. Dominicus verbonden was, gelijk latere tijden ons voorstellen? Wij kunnen nog verder gaan en verzekeren, dat geen enkele bekende biographie van den H. Dominicus of kroniek der Orde vóór 1475 vermeldt, dat de H. Dominicus den Rozenkrans heeft ingesteld, of zelfs gebeden.

4. In de talrijke preekenbundels, welke de Dominicanen uit de 13de en 14de eeuw ons hebben nagelaten, komt geen woord voor, dat naar den Rozenkrans heenwijst.

5. Hetzelfde geldt van ascetische geschriften, waarin meermalen gesproken wordt van de voorrechten, door de Allerheiligste Maagd aan de Orde geschonken.

6. De oorspronkelijke Constitutiën van het jaar 1228, die zoovele voorschriften bevatten omtrent de vereering van Maria, zwijgen volstrekt omtrent den Rozenkrans. Wanneer de H. Ordestichter dit gebed had ingesteld en verbreid, zou men voorzeker in de wetten, door hem en zijn onmiddellijken opvolger uitgevaardigd, eenig spoor daarvan moeten ontdekken [1]).

---

[1]) Denifle, *Archiv f. Lit.- u. Kirch.-Gesch. d. Mittelalters*, I, 193—227.

7. De akten der generale kapittels, die vóór eenigen tijd zijn uitgegeven, brengen niet het geringste licht aan [1]). Wel vindt men voorgeschreven, dat de leekebroeders dagelijks een bepaald getal *Pater noster's* moeten bidden, waarbij door het generaal-kapittel van Trier in 1266 een evengroot getal *Ave Maria's* gevoegd werd; ook ontmoet men aan het einde van elk kapittel, dat zij honderd *Pater noster's* en evenveel *Ave Maria's* moeten bidden voor de zielerust der afgestorven ordeleden en weldoeners; doch van den Rozenkrans wordt vóór het kapittel van Rome 1484 geen gewag gemaakt. Even opmerkelijk is het, dat in de kapittels der provincie van Provence, van 1239—1302, niets omtrent den Rozenkrans wordt aangetroffen, ofschoon juist in die streken de traditie van dit gebed had moeten voortleven [2]).

8. In de levens der eerste Heiligen van de Dominicanerorde, die toch zeker zoo getrouw mogelijk volgens het voorbeeld en den geest van hun Vader geleefd hebben, zoekt men te vergeefs naar de oefening van het Rozenkransgebed.

9. Vóór 1475 wordt de H. Dominicus nergens met den Rozenkrans afgebeeld, zelfs niet op zijn graftombe te Bologna, waarvan het oudste gedeelte dagteekent uit de 13de eeuw. Ook de beroemde Fra Angelico da Fiesole († 1455), die door zijn onovertroffen penseel het geheele leven van zijn geestelijken Vader in tallooze tafereelen verheerlijkt heeft, zinspeelt door geen enkelen trek op den Rozenkrans.

Ziedaar de hoofdbewijzen, die de veelbesproken stelling moeten steunen. Nieuw zijn de meeste niet, want reeds door de Bollandisten werden zij aangevoerd, maar een onvermoeid opsporen van handschriften, een nauwkeurig tekstonderzoek heeft ze aanmerkelijk versterkt. Men leze bijv. de belangrijke verhandeling van P. Esser O. P. [3]) en de wetenswaardige

---

1) Reichert, *Monumenta Ord. Praed.*

2) Douais, *Acta Cap. Prov. Ord. Praed. (Première province de Provence).*

3) P. Th. Esser Ord. Praed.: *Zur Archaeologie der Paternosterschnur.* — (*Compte rendu du IVième Congrès Scientifique Intern. des Cath.* Fribourg 1897, I ière Section: *Sciences religieuses*, p. 329.).

artikels van P. H. Thurston S. J. [1]), studies, welke van groote belezenheid, volhardend onderzoek en scherpzinnig oordeel getuigen.

* * *

In tegenstelling met P. Holzapfel, of liever met P. Thurston, tegen wien het betoog direct gericht is, vangt P. Lescher zijn bewijsvoering aan bij onzen diep betreurden Paus Leo XIII en tracht vervolgens zoo hoog mogelijk in het verleden op te klimmen. Zijn hoofdbewijs ontleent hij aan de pauselijke traditie. Inderdaad, een eerbiedwaardige reeks van Opperpriesters noemen den H. Dominicus den insteller van denRozenkrans.

Aldus Leo XIII in de Apostolische Constitutie *Ubi primum*, 2 Oct. 1898: »Hoe veilig zij zich aan hare hoede hebben »toevertrouwd, getuigen de uitnemende weldaden door haar »[de Allerheiligste Maagd] geschonken, waarvan er onge»twijfeld vele waren verkregen door die allerdeugdelijkste wijze »van bidden, te weten het Rozenkransgebed, door haar bekend »gemaakt en door haar dienaar, den H. Dominicus, verspreid".

De Encykliek *Augustissimae Virginis*, 12 Sept. 1897: »Als men den oorsprong daarvan [van de broederschap van »den H. Rozenkrans] nagaat, schittert zij onder alle instellingen »van denzelfden aard door haren ouderdom, wijl zij den H. »Dominicus zelven tot stichter heeft".

De Breve aan den Dominicanen-generaal, P. Frühwirth, *Quae nuper*, 20 Sept. 1892: »De Kerk bestreed haar [de »ketterij] vooral door de kracht van den allerheiligsten Rozen»krans, welks gebruik de H. Moeder Gods zelve aan den H. »Vader Dominicus geleerd had, om hem over de aarde te »verbreiden".

De Encykliek *Octobri mense*, 22 Sept. 1891: »Men moet »gelooven, dat de Koningin des Hemels aan dit gebed [den »Rozenkrans] groote kracht heeft toegevoegd, omdat het op »haar verlangen en op haar aansporing door den hoogverheven

---

[1]) *The Month*, Oct. 1900—April 1901.

»Vader Dominicus is ingevoerd en verbreid in een eeuw — die »der Katholieke Kerk zeer vijandig gezind was en weinig ver»scheelde van de onze — als een oorlogswapen, machtig om »de vijanden des geloofs te verslaan".

De Encykliek *Supremi Apostolatus*, 1 Sept. 1883: »Tegen »deze zeer snoode vijanden, de Albigenzen, wekte, naar bekend »is, de barmhartige God een man op van uitnemende heilig»heid, n.l. den doorluchtigen Vader en Stichter der Domini»caner Orde. Groot door de reinheid zijner leer, het voorbeeld »zijner deugden, de uitoefening zijner apostolische bediening, »bond hij grootmoedig den strijd aan voor de Katholieke Kerk, »niet door macht van wapenen, maar steunend vooral op het »gebed, dat hij het eerst onder den naam van Rozenkrans »had ingesteld en door hemzelf en zijn volgelingen allerwegen »verbreid".

Pius IX verklaart eveneens in een Bul van 8 Febr. 1875: »Men verhaalt, gelijk gij weet, dat de Rozenkrans door de »H. Moeder Gods den H. Dominicus werd toevertrouwd als »een bijzondere hulp in zijn strijd tegen de dwalingen en »misdaden der Waldenzen".

In een Breve van 3 Dec. 1869: »Gelijk de H. Dominicus »dit gebed gebruikte als een onverwinnelijk zwaard om de »afschuwelijke ketterij der Albigenzen uit te roeien, zoo zullen »de geloovigen in onzen tijd door ditzelfde wapen verkrijgen, »dat vele dwalingen onder den machtigen bijstand der Moeder »Gods zullen worden uitgeroeid en vernietigd". — In een apostolisch schrijven van 12 April 1867 zegt dezelfde Paus: »Toen de H. Dominicus door goddelijke ingeving de hulp »had afgesmeekt van haar, die alleen alle ketterijen heeft »verpletterd, en den Rozenkrans begon te prediken als een »bijzonder behoedmiddel voor ketterij en zedeloosheid, ver»spreidde zich deze godsvrucht op wondervolle wijze".

Van Leo XIII en Pius IX klimmen wij op langs Pius VII en Clemens XIV tot Benedictus XIII, die in een Bul van 26 Mei 1727 uitdrukkelijk verklaart: »Wij vernieuwen de »aflaten door wien en wanneer ook verleend aan de Broeder»schap van den Rozenkrans, welke gesticht is door den H.

»Dominicus, tot groot voordeel der zielen en tot eer der »allerheiligste Maagd".

Hier ontmoet men den beroemden kardinaal Prosper Lambertini, den lateren Benedictus XIV, wiens *Votum* een der krachtigste verweerschriften is van de pauselijke traditie omtrent den Rozenkrans [1]). In deze doorwrochte studie, welke dienen moest tot toelichting en verdediging der nieuwe lessen van het Rozenkransfeest, doet de geleerde schrijver een beroep op de getuigenissen van Clemens XI, Innocentius XI, Alexander VII en Clemens VIII, en vestigt in het bijzonder de aandacht op de Constituties van Sixtus V, Gregorius XIII, Pius V en Leo X.

Sixtus V schrijft in de Bul *Cum sicut accepimus*, 17 Nov. 1585: »Overwegende, hoe vruchtbaar voor onzen godsdienst »de instelling van het psalterium of den Rozenkrans der »Allerheiligste Maagd geweest is, door den gelukzaligen Do»minicus den stichter der Predikheerenorde, gelijk men gelooft »onder ingeving des H. Geestes uitgedacht; hoe groote gaven »daaruit voor de wereld zijn voortgesproten en nog dagelijks »voortspruiten; en dat de broederschappen onder den titel »van den Rozenkrans over geheel de wereld door zeer velen »onzer voorgangers, en met name door Urbanus IV, Joannes »XXII, Sixtus IV, Innocentius VIII, Alexander VI, Julius II, »Leo X, Adrianus VI, Clemens VII, Paulus III, Julius III, »Paulus IV, Pius IV, Pius V en eindelijk Gregorius XIII niet »alleen zijn bevestigd, maar ook met aflaten en geestelijke »gunsten zijn verrijkt" enz. — Alle akten dezer Pausen, waarop Sixtus V zinspeelt, zijn nog aanwezig, behalve de betreffende Bullen van Urbanus IV en Joannes XXII, waarnaar tevergeefs gezocht is. Vermoedelijk heeft men onder de Bullen dezer twee laatste Pausen brieven te verstaan, krachtens welke aan het bidden van het »Wees gegroet" aflaten verleend werden.

Gregorius XIII in zijn schrijven *Monet Apostolus*, 1 April 1573: »Daar de gebeden, die aan God worden opgedragen, »Hem des te aangenamer zijn, naarmate zij door waardiger

[1]) *Anal. Jur. Pont.* Série III, livr. 31, p. 1379.

»voorsprekers en op vromer wijze worden opgeofferd, zoo »herinneren wij ons, dat de gelukzalige Dominicus, de stichter »der Predikheeren-orde, toen Gallië en Italië door verderfelijke »ketterijen verscheurd werden, om Gods verbolgenheid te »bedaren en de tusschenkomst der Allerheiligste Maagd te »verwerven, die zeer vrome wijze van bidden heeft ingesteld, »welke Rozenkrans of Psalter van Maria genoemd wordt".

Pius V, *Consueverunt Romani Pontifices*, 17 Sept. 1569: »Op ingeving van den H. Geest, zooals vroom geloofd wordt, »heeft de gelukzalige Dominicus, de stichter der Predikheeren- »orde, ten tijde, dat de ketterij der Albigenzen de landstreken »van Gallië en Italië ellendig teisterde, deze eenvoudige, ge- »makkelijke en vrome wijze van bidden, welke Rozenkrans of »Psalter der Allerheiligste Maagd genoemd wordt, uitgedacht »en door de landen der H. Roomsche Kerk verbreid".

Leo X, *Pastoris Aeterni*, 6 Oct. 1520: »Het onlangs namens »onze beminde zonen, den Prior en de Broeders van het huis »der Predikheeren te Keulen, aangeboden smeekschrift be- »helsde, dat eertijds, zooals men in de geschiedverhalen leest, »door den H. Dominicus een broederschap voor geloovigen »van beider kunne, genaamd van den Rozenkrans der Aller- »heiligste Maagd, ter eere der Groetenis des Engels is inge- »steld en onder teekenen in verschillende deelen der wereld »gepredikt; toen echter na verloop van tijd deze broederschap »bijna verwaarloosd was en in vergetelheid geraakt, en in »1475 de stad en het bisdom Keulen door zware oorlogen »werden gedrukt, is dezelfde broederschap in de kerk van »genoemd huis vernieuwd en op nieuw ingesteld".

Het is ons niet ontgaan, dat in de Bullen van Pius V en Sixtus V de tusschenzin: *ut pie creditur*, en *ut creditur* wordt aangetroffen, doch deze woorden hebben alleen betrekking op de bovennatuurlijke tusschenkomst van den H. Geest, niet op de instelling door den H. Dominicus[1]). — Ook moeten wij

[1]) De *Ritus Romanus* heeft den bovennatuurlijken aard der instelling van den Rozenkrans nooit zonder eenig voorbehoud vermeld. Nog in de laatste redactie der getijden voor het Rozenkransfeest, door Paus Leo XIII in 1888 voorgeschreven, werd de tusschenzin: *ut memoriae proditum est* behouden.

erkennen, dat sommige Pausen, zooals Leo X, niet *motu proprio* de instelling van den Rozenkrans aan den H. Dominicus toeschrijven, maar door de suppliek toe te staan, stilzwijgend het motief der suppliek goedkeuren [1]).

Als de oudste bekende oorkonde voert P. Lescher de Bul aan van den pauselijken legaat Alexander, die in het jaar 1476 de Rozenkrans-broederschap te Keulen goedkeurde en in dat officiëele stuk o. a. verklaarde: »dat de broederschap, »genaamd van den Rozenkrans, door de broeders der pre»dikers-orde tot lof en glorie der Allerheiligste Maagd en tot »veler stichting onlangs te Keulen is opgericht, of liever her»nieuwd, want men leest, dat zij door den H. Dominicus het »eerst is gepredikt, ofschoon voor eenigen tijd verwaarloosd »en in vergetelheid geraakt".

Aan de hand der pauselijke stukken komt men niet verder dan de 15de eeuw. Met allen ijver is dan ook gezocht naar aanknoopingspunten om te geraken tot de tijden van den H. Dominicus. P. Mamachi, een geroemd geschiedvorscher der 18de eeuw, heeft talent, moeite noch kosten gespaard, om in het grijs verleden sporen van den Rozenkrans te ontdekken. De voornaamste gegevens deelen wij hier mede, doch achten ons verplicht, de bedenkingen der critiek daaraan toe te voegen.

a. Te Muret, waar in 1213 de beslissende slag tegen de Albigenzen geleverd werd, bevond zich nog in de 18de eeuw een schilderij, waarop de H. Dominicus was voorgesteld, ontvangende een Rozenkrans uit de handen der Moedermaagd. Zaakkundigen verklaarden destijds, dat deze schilderij uit de 13de eeuw stamde. Daar het schilderstuk tijdens de Fransche Revolutie is verloren gegaan, en de verklaring der zaakkun-

---

1) In het beroemde werk van Benedictus XIV: *De serv. Dei beatific. et Beat. canonizat.* Lib. IV, P. II, Cap. X, n. 24, leest men de volgende vraag, gericht tot de Bollandisten: »Quaeritis, an Sanctus Dominicus instituerit Deiparae Rosarium? Ancipitis animi vos esse fingitis etc. Verum quid de tot oraculis Summorum Pontificum Leonis X, Pii V, Gregorii XIII, Sixti V, Clementis XI, Innocentii XIII, Benedicti XIII, aliorumque, quibus visum est Sanctum Dominicum fundatorem esse Rosarii?"

2) Mamachi, *Annales O. Praed.* (Romae 1756, I, 316 seq.).

digen den tegenwoordigen kunstcritici of experts niet veel vertrouwen inboezemt, kan dit bewijs thans niet veel indruk maken. Hetzelfde geldt voor een soortgelijke schilderij, welke eertijds te Toulouse in het gebouw der Inquisitie gezien werd.

b. Aan een officiëel verslag van de overwinning bij Muret heeft een onbekend poëet de volgende verzen toegevoegd: *Dominicus rosas afferre — dum incipit tam humilis — Dominicus coronas conferre — statim apparuit agilis — Veritas surgit triumphans — Quia Dominicus praedicans — Coelum et terram commovit.* De vraag is hier gewettigd: waarom verhaalt de kroniekschrijver zelf niets van den Rozenkrans, wanneer de overwinning juist aan de prediking van dit gebed moet worden toegeschreven? Wie verzekert ons, dat wij hier geen latere copie der kroniek hebben, waarin deze verzen zijn ingelascht?

c. Een doorslaand bewijs zou het testament van Antoninus Sers wezen uit het jaar 1221, waarin uitdrukkelijk de H. Dominicus van Guzman stichter der Rozenkransbroederschap genoemd wordt. Dan, het testament is gebleken een ondergeschoven stuk te zijn, gelijk P. Mamachi later tot zijne teleurstelling heeft moeten erkennen.

d. In de 13de eeuw bestonden er, zoo beweert men, verschillende Rozenkransbroederschappen in de kloosters der Dominicanen, o. a. te Mantua 1255, Perugia 1258, Lucca 1272, Viterbo 1288 enz. Uit de titels dezer broederschappen: *Congregatio gloriosae Virginis Matris Dei; Fraternitas in honorem gloriosae Virginis Mariae; Societas in honorem gloriosae B. Virginis et B. Dominici*, kan men, onzes inziens, nog niet tot een Rozenkransbroederschap besluiten; te minder, omdat de verordeningen dezer broederschappen van geen Rozenkrans hoegenaamd spreken. Aannemelijker komt het ons voor, dat tegen het einde der 15de eeuw verschillende O. L. Vrouwenbroederschappen in Rozenkransbroederschappen zijn veranderd, gelijk hier en daar Maria-kapellen sinds dien tijd Rozenkrans-kapellen genoemd zijn.

e. Zeer veel gewicht legt P. Mamachi op middeleeuwsche afbeeldingen van personen met den Rozenkrans in de hand

of aan den gordel. Doch vooreerst stellen deze afbeeldingen meerendeels geen Dominicanen voor, en ten tweede zijn deze bidsnoeren geen Rozenkransen maar *Pater Noster's*. Misschien klinkt dit onderscheid wat paradoxaal, doch P. Esser O. P. heeft in zijne reeds aangehaalde studie op deugdelijke gronden betoogd en met talrijke voorbeelden toegelicht, dat het *Pater Noster* oorspronkelijk een bidsnoer was voor religieuzen en leeken, om het aantal *Pater Noster's* te tellen, dat zij zich voorgenomen hadden dagelijks te bidden. Vandaar noemde men zulk een snoer ook *patriloquium* en het bidden: *patere*. Een *patriloquium* was dan ook vooral in gebruik bij de leekebroeders. die in plaats der canonieke getijden *Pater Noster's* moesten bidden[1]). Zoo wordt het in den gelukz. Marcolinus († 1397) als eene bijzonderheid aangemerkt, dat hij, ofschoon priester, op de wijze der leekebroeders zich van een *Pater Noster* bediende, om 100 Onze-Vaders en Wees-gegroeten te bidden.

Bij uitzondering gebruikte men deze koralen of steentjes om *Ave Maria's* te tellen. Omstreeks de 15de eeuw kwam het *Ave Maria* meer en meer in zwang, totdat tegen de 16de eeuw *Pater Noster* vereenzelvigd of verwisseld werd met *Psalterium* of *Rosarium B. M. V.* Zoowel aan Quétif, Mamachi en Masetti, als aan Bridgett en de Bollandisten is dit onderscheid ontgaan. Had men er op gelet, veel arbeid over en weer ware in dit geschil gespaard.

d. In den levensregel voor het Groot Begijnhof te Gent, dat van 1234 tot heden onder het geestelijk bestuur der Dominicanen gestaan heeft, bevindt zich de bepaling, dat iedere Begijn dagelijks »dry hoedekens, die men noemt onse lieve Vrouwe Sauter" bidden moet. Het officiëele gebedenboek dezer Begijnen behelst volgende verordening: »De voorzit»tende Begijn placht vóór elk *Pater Noster* en elk *Ave Maria* »een mysterie uit het leven van Christus of de H. Maagd te »lezen". Ofschoon deze twee aanhalingen, strikt genomen, nog

[1]) Masetti, *Monumenta et Antiquitates Veteris Disciplinae Ord. Praed.*, p. 197: Cap. Urbev. 1261: »Item inhibemus omnibus Fratribus conversis quod pater«noster de ambro vel corallo non portent".

niets bewijzen voor de instelling van den Rozenkrans door den H. Dominicus, heeft men ze toch niet onaangevochten gelaten. Bekend is, dat de regel der Gentsche Begijnen in 1354 en 1534 herzien werd en de autograaf thans verloren is geraakt, zoodat een onderzoek naar de echtheid uiterst moeilijk is geworden. En wat het gebedenboek betreft, ook daarvan wordt de echtheid door P. Holzapfel in twijfel getrokken.

Na deze opsomming willen wij niet beweren, dat de mogelijkheid, nieuwe gegevens te ontdekken, is uitgesloten; maar de kansen daartoe komen ons toch uiterst gering voor.

Volledigheidshalve dienen wij nog twee vragen te behandelen, welke aan de historische critiek gesteld en door haar op eene voor velen bevredigende wijze worden opgelost.

* * *

Wanneer en door wien is de thans heerschende meening omtrent de instelling van den Rozenkrans ontstaan?

Voor zoover de critiek heeft kunnen nasporen, klimt deze meening tot Alanus de Rupe, een Dominicaan uit de 15de eeuw.

Omstreeks 1428 in Bretagne geboren, trad deze kloosterling te Dinan in de Orde van den H. Dominicus en volbracht zijne studiën te Parijs. Daar het hem verdroot, te verkeeren in een klooster, waar, door samenloop van omstandigheden, eene mildere toepassing der regels, eene verslapping der kloostertucht, was heerschende geworden, ging hij in 1462, met verlof van den Generaal, over tot de Hollandsche Congregatie: eene vereeniging van Nederlandsche Dominicanenkloosters, waar men zich de nauwgezette onderhouding of observantie der oorspronkelijke regels had ten doel gesteld.

Het moet omtrent Paschen van het jaar 1463 geweest zijn, zoo verhaalt ons Alanus, dat hij tijdens eene geestelijke beschouwing, door een hemelsch visioen werd bevoorrecht. De allerheiligste Maagd Maria verscheen haren dienaar, gaf hem blijken van de teederste liefde en beval hem het Rozenkransgebed overal te prediken. De grootste gunsten zouden

hem te beurt vallen, zoo hij dit apostolaat trouw en ijverig vervulde, doch bleef hij in gebreke, dan zouden zware straffen hem treffen. Zulk een opdracht ontstak hem in heilige geestdrift. Onvermoeid doorkruiste hij het tegenwoordige Noord-Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden, in stad en dorp dit gebed predikend. Waar hij de volkstaal niet machtig was, gelijk te Gent en later te Rostock, bood een ordebroeder zich als tolk aan. Zoo vruchtbaar was zijne prediking, dat, toen hij in 1475 op Onze-lieve-Vrouw-Geboorte te Zwolle overleed, de Rozenkransdevotie bij geestelijken en leeken de ijverigste beoefenaars vond. Uit eerbied voor den religieus, die in roep van heiligheid stond, beval het Kapittel der Dominicanen, in 1476 te Haarlem vergaderd, alle geschriften van Alanus, zoowel oorspronkelijke als gecopiëerde, te verzamelen en zoo spoedig mogelijk aan den Vicarius-generaal te zenden [1]). IJverig werd deze last uitgevoerd, zoodat na twee jaar het bevel kon worden ingetrokken. Deze geschriften werden vermoedelijk in het archief der Congregatie, dat in het klooster van Gent gevestigd was, bewaard en zullen in 1566 bij de plundering der beeldstormers vernietigd zijn geworden.

Eenige werkjes van Alanus werden reeds spoedig ter perse gelegd, o. a. te Utrecht in 1480 het volgende tractaat: *Hier beghint een devoet ende oirbaerlic boecgen roerende van die grote nuttichеyt ende edelheyt des ghebenediden vrouwen souter, welk boecgen cortelic in duutsche ghetoghen îs uut een devote ende suverliche tractaet, die in latyn ghemaeckt heeft een gloriose doctoer der goddeliker kunsten gheten meister Alanus van der Clip enz.* (Kon. Biblioth. 's Gravenh.).

Na de godsdienstoorlogen der 16de eeuw, toen zoovele kloosterbibliotheken reddeloos verloren gingen, waren deze werkjes van Alanus zoo zeldzaam geworden, dat P. Andreas Coppenstein in 1619 besloot ze te herdrukken. Onder den naam

---

[1]) »Mandatur omnibus fratribus ut faciant diligentem inquisitionem de libris »et tractatibus seu compilatis pie memorie Magistri Alani, et quidquid de his »repertum fuerit, tam in originalibus quam in transsumptis et excopiatis, Rdo »Vic. generali quantocius transmittatur." Copie der *Acta Convocationum Congregationis Hollandiae.*

van *Alanus Redivivus* gaf hij er eenige uit en droeg daarbij zorg, het gebrekkig Latijn een meer klassieken vorm te geven [1]).

In deze geschriften nu leert Alanus op gezag van persoonlijke visioenen en revelaties, dat de H. Dominicus op bevel der allerheiligste Maagd den Rozenkrans gepredikt heeft. Tot bevestiging der waarheid roept hij zelfs de zwaarste straffen des Hemels af. Geheel deze bovennatuurlijke tusschenkomst openbaart zich echter op zoo zonderlinge, soms stuitende, wijze, dat wel niemand er eenige waarde aan zal hechten. Quétif [2]) wilde deze visioenen en revelaties als vrome overwegingen beschouwd zien, doch de dure eeden, waarmede zij gestaafd worden, laten deze verklaring niet toe. Het waarschijnlijkst komt ons voor, dat Alanus door een onverstandig ascetisme, overprikkeld door buitensporige lichamelijke versterving, het slachtoffer is geworden van vrome hallucinaties. Daarbij oefenden de scholastiek en de mystiek, destijds in haar verval, een bedenkelijken invloed op hem uit; vandaar dat spitsvondig verdeelen en onderverdeelen in het oneindige, dat gezocht accommodeeren, verscherpt door valsch vernuft en wansmaak.

Behalve deze visioenen en revelaties, beroept Alanus zich op het getuigenis van Joannes de Monte en Thomas de Templo, twee gezellen van den H. Dominicus. Daar geen enkele schrijver van deze gezellen gewaagd, en niemand ooit hunne werken aangehaald heeft, beschouwde Quétif beide schrijvers als verdichtsels van Alanus [3]). Wij hebben reden

---

[1]) Sinds het zaakrijk betoog van J. J. A. Hoogland — *Dissertatio Critica de Scriptis Venerabilis Patris Alani de Rupe Ord. Praed. auctore Fr. Alberto ejusdem Ordinis. Anal. Ord. Praed. Anno III. p. 113* — kan er omtrent de authenticiteit van den *Alanus Redivivus*, ten minste in hoofdzaken, geen redelijke twijfel meer bestaan.

[2]) Quétif, *Scriptores Ord. Praed.* T. I, p. 851. »Ista omnia non habenda quasi »revera extiterint sed meditationes tantum esse viri pii qui in hunc modum »cogitationes suas efformabat ut auditorum animis facilius illaberentur".

[3]) Quétif, l. c. p. 851. »Ea quae de S. Dominico narrat ita cum veris ejus »gestis pugnant, ejus historiae adeo sunt dissona et contraria ut nulli cordato »placere possint nec ab historico veritatis amico et cultore adoptari .... Joannes »de Monte et Thomas de Templo, quos socios B. Dominici et ejus rerum scrip»tores laudat, ejusdem sunt fabricae ac ejus revelationes".

van dit gevoelen af te wijken en vinden de veronderstelling aannemelijker, dat een falsaris zijn *Legendarium* aan twee pseudo-gezellen van den H. Dominicus heeft toegeschreven, om daardoor aan zijn exempel-boek meer gezag en wijding te geven. Alanus zou dan die verdichting voor werkelijkheid genomen hebben, iets, waarover men zich niet verbaast, wanneer men 's mans lichtgeloovigheid en gemis aan critischen zin kent. Zonder den geringsten argwaan toch aanvaardde hij aflaatbrieven, aan welker echtheid thans iedereen op het eerste gezicht zou twijfelen [1]).

Hoe ongunstig ons oordeel ook luidt over Alanus' werken, zoo is het nochtans ver van ons, daaruit een besluit te trekken, bezwarend voor zijn zedelijk leven. Door zijne tijdgenooten werd hij als een uitnemend vrome kloosterling geëerd. Tot bewijs zouden wij een lange reeks van gezaghebbende getuigen kunnen aanhalen [2]).

---

1) *Dissertatio Critica*, l. c. p. 121 et 122.

2) Michael François, S. Theol. Mag. en later bisschop en biechtvader van Philips van Bourgondië, zegt in een *Quodlibetum*, gehouden te Keulen in 1476: »Audacter dicere possum quod praefatus Magister Alanus *cujus discipulus »aliquando esse merui*, fuit ferventissimus in amore Virginis semperque in ore »Salutationem Angelicam, ambulando, loquendo et praedicando habuit atque »plusquam millia hominum ad legendum hoc Psalterium induxit, de quo haud »dubium jam mercedem in coelo ab ipsa Virgine recepit. Nam anno septua»gesimo quinto, eodem videlicet anno, immo eadem die qua haec Fraternitas »Coloniae instituta fuit, scil. in die nativitatis B. Mariae Virginis, in devotione »perseverans ex hac luce migravit". (*Quodlib.* Edit. Coppenstein, p. 55. Colon. 1624).

Een ander leerling van Alanus, P. Cornelius van Sneek, S. Th. Mag. en Vicaris-generaal der Holl. Congregatie, getuigt aldus: »Hoc dicere licet, quem»admodum multis qui adhuc supersunt constat et qui hoc testantur: dictum »magistrum Alanum fuisse ferventissimum hujus psalterii renovatorem et devo»tissimum virginis Mariae amatorem: utpote qui salutationem angelicam semper »in ore ruminabat et in suo cursu in omni scholastica disputatione de ea men»tionem faciebat: sed et patriloquia quae rosaria vocantur, passim omnibus »occurrentibus dabat: et multa milia hominum dum adhuc viveret ad legendum »hoc psalterium induxit. De quo labore nulli dubium quin jam ab ipsa eadem »beatissima virgine Maria copiosam in coelo mercedem accepit, quod ex hoc »praesertim liquet: quia non sine singulari dei providentia anno domini »MccccLxxv, eodem videlicet anno eademque die qua haec fraternitas Coloniae »instituta fuit, in die scilicet Nativitatis beatissimae Mariae virginis dictus pater »Alanus in devotione maxima ab hac luce feliciter migravit. »*Sermone XIV de »Rosario*". Fo. XLIII verso. Paris. Jod. Badius 1514.

Of dezen ook aan Alanus' woorden onvoorwaardelijk geloof hechtten, of zij zijne wijze van prediken volstrekt goedkeurden? Wij meenen het te moeten betwijfelen. P. Michael François schrijft naar aanleiding van eenige revelaties van Alanus: »*Quia haec in scriptura sacra vel in libris autenticis solidum non habent fundamentum, ideo non eis insisto*". En wat de mirakelen betreft, zegt hij voorzichtig: »*Miracula quae etiam praenominatus Magister Alanus consuevit praedicare et quae habentur iu tractatu Magistri Joh. de Monte pertranseo*" [1]). Tevergeefs zoekt men ook in de twee-en-twintig preeken, die P. Cornelius van Sneek over den Rozenkrans heeft uitgegeven, naar openbaringen of voorbeelden, aan Alanus ontleend. Hij laat zich in dezelfde bewoordingen als P. Michael François zeer behoedzaam over die vermeende openbaringen uit. Een ander Dominicaan, die beide voorgaande leerlingen van Alanus van nabij moet gekend hebben, P. Wilhelmus Pepin, in 1499 licentiaat aan de Sorbonne, waarschuwt nadrukkelijk tegen het onbedachtzaam verkondigen der aflaten, die, volgens Alanus de Rupe, in ongelooflijk getal aan den Rozenkrans zouden verbonden zijn [2]).

Nog meer: bij het kapittel der Hollandsche Congregatie, in 1485 te Zutphen gehouden, kwamen ernstige klachten in over den onverstandigen ijver, waarmede sommige paters den Rozenkrans predikten en aflaten verkondigden [3]). Wij moeten dus onderstellen, dat ook Alanus' preeken en geschriften, bij al den eerbied voor zijn persoon, geen onverdeelden bijval zullen gevonden hebben. Toch handhaafde zich door alle tijden heen

---

1) Michael (François) ab Insulis, *Quodlib. Colon. de Fratern. S. Rosarii*, p. 54 et p. 64.

2) G. Pepinus, *Parvum Rosarium*, 1519.

3) »Quia propter indiscretam devotionem, fervorem, atque predicationem »quorumdam de Rosario D. Virginis, multa et gravia scandala, ut comperimus, »orta sunt et quia gratiam a sede apostolica concessam de plenaria remissione »quoad illos qui habent litteras de beneficiis ordinis et quoad illos qui dicunt »Rosarium, prout in actis capli genlis continetur, nondum perfecte intelligimus; »idcirco prohibemus omnibus predicatoribus ut nullus hujusmodi gratiam in »ambone publice predicare audeat, donec plenariam intelligentiam a Rmo »Mago Ordis desuper habeamus". Copie der *Acta Convocationum Congregationis Hollandiae.*

zijne bewering, dat de H. Dominicus den Rozenkrans heeft ingesteld, of juister, opnieuw heeft verbreid, want uitdrukkelijk noemt hij zijn geestelijken Vader den hersteller der Rozenkransdevotie.

Misschien komt het sommigen lezers onwaarschijnlijk voor, dat de geheele Christenwereld in eens en eenstemmig, op getuigenis van een vroom man, een roemruchtig feit aannam, waarvan nooit te voren iemand iets vernomen had. Wanneer de zaak aldus werd voorgesteld, zou iedereen dien twijfel deelen, maar zóó is de ware toedracht niet geweest.

Reeds tijdens zijne prediking had Alanus zich voor Ferricus, bisschop van Doornik, te verdedigen tegen personen, die zijn getuigenis in twijfel trokken en hem *somnia, phantasias anilesque fabulas* voorwierpen. Hij verweerde zich met de uitdrukkelijke verklaring, dat hij niemand zijn openbaringen te gelooven wil opdringen [1]). Zijne leerlingen P. Michael François en P. Cornelius van Sneek noemen den H. Dominicus, op gezag van Alanus, nog een hersteller van den Rozenkrans, doch bij latere schrijvers treedt de Ordestichter zoozeer op den voorgrond, dat hij kortweg de insteller van dit gebed genoemd wordt.

Zulk een ontwikkeling van een beeld, dat uit de nevelen der legende te voorschijn treedt en met den tijd vaster vormen aanneemt, behoort in de hagiographie geenszins tot de zeldzaamheden. Wij denken hier niet alleen aan de Rozenkransdevotie, maar ook aan het *Privilegium Sabbatinum* [2]) en den *Portiuncula-aflaat* [3]).

* * *

1) »Quae mira de Psalterio ex Dei Deiparaeque misericordia revelantur et »tacito nomine ad aedificationem et instructionem commemorantur, ea credere »nemo attinetur. Qui vult et potest, capiat. Sed viderit, qui temere contemp»serit. .. Ad haec quas novas ac nuperas revelationes commemoro, sicut scio, »illas non assero adhuc ab Ecclesia esse probatas, sed tanquam pias cujusque »devotioni et libertati audientium ac legentium relinquo." *Apologia*, Cap XXII, p. 78. Colon. 1624. Deze verklaring neemt niet weg, dat Alanus persoonlijk zich diep van de waarheid zijner openbaringen overtuigd hield, gelijk elders genoegzaam blijkt.

2) P. Holzapfel, *Thesis*: Bulla Joannis XXII, qua privilegium Sabbatinum concessum esse contenditur, spuria est

3) *Note sur l'Indulgence de la Portioncule*, Fr. Van Ortroy. *Anal. Bolland.* Tome XXI, Fasc. III, p. 372—380.

Wanneer de H. Dominicus den Rozenkrans niet heeft ingesteld, wien moet men dan de invoering dezer wijze van bidden toeschrijven?

Deze vraag, door de verdedigers der traditie gesteld, heeft menigen tegenstander in het nauw gebracht. Verschillende hypothesen zijn opgebouwd, maar als kaartenhuizen weer ingestort. Kardinaal Prosper Lambertini in zijn reeds aangehaald *Votum* somt de volgende meeningen op: Theoph. Raynaud, S. J. schrijft de instelling van den Rozenkrans toe aan de Allerheiligste Maagd; Alanus de Rupe aan den H. Apostel Bartholomaeus; Rosweyde, S. J. aan de heremieten; eenige Benedictijnen aan Sint-Benedictus, anderen aan den Eerbiedw. Beda; Polydorus Virgilius aan Petrus van Amiens; eenige Minderbroeders aan den H. Franciscus van Assisië. Al deze beweringen worden door den geleerden Kardinaal met kracht van redenen weerlegd; doch daarmede is het vraagstuk nog niet opgelost.

Het komt ons voor, dat eerst dient bepaald te worden, wat men door Rozenkrans verstaat. Bedoelt men daarmede het bidden van 50 of 150 maal het *Ave Maria*, dan kan niet worden ontkend, dat deze wijze van bidden reeds in het begin der 13de eeuw bestond [1]). Zelfs de verdeeling in tientjes was, tenzij de *Ancren Riwle*, een regel voor Engelsche kloostervrouwen, geïnterpoleerd is, in de 12de eeuw in zwang. Of men hier te doen heeft met geïsoleerde feiten, of met uitingen van een algemeen gebruik, laten wij aan de geschiedvorschers ter beoordeeling over. In het algemeen merken wij op, dat het gevaarlijk is de spontane ontwikkeling eener volksdevotie binnen vaste tijdvakken te beperken; wat in het eene land sinds lang gebruikelijk is, kan nieuw of onbekend zijn voor het andere.

Verstaat men onder den Rozenkrans het bidden der *Ave Maria's*, vereenigd met de overweging, dan vindt men van deze geestelijke oefening onloochenbare teekenen in het begin

---

1) Caesarius van Heisterbach, *Mirac*, III, 24 en 37. Mussafia, *Studien zu den mittelalterlichen Marienlegenden* (*Eulalia*, 6, 47).

der 15de eeuw. Van zekeren Karthuizer, Dominicus of Eloynus van Trier, wordt vermeld, dat hij bij elk *Ave Maria* een clausule voegde, welke op het Leven en Lijden des Heeren betrekking had. Alanus de Rupe dringt ook met alle kracht erop aan: de overweging van Christus' Leven te vereenigen met den Rozenkrans, en geeft daartoe verschillende methoden aan. Toch was deze overweging destijds nog niet verplichtend, want noch in de regels der Rozenkransbroederschap van Keulen [1]), noch in de aflaatsbullen wordt daarvan gewag gemaakt. Ook waren de geheimen of mysteries van den Rozenkrans nog niet vastgesteld; gewoonlijk vingen zij aan bij de Menschwording van Christus en eindigden met het Laatste Oordeel.

Verder willen wij ons onderzoek niet uitstrekken, maar ons bepalen bij hetgeen P. Esser, een alleszins bevoegd schrijver, omtrent de volksdevoties verklaart: »Dieselben »sind nicht, wie man es sich gewöhnlich vorstellt, fix und »fertig ins Dasein getreten, oder durch die Bemühungen »eines einzelnen Mannes in vollendeter Form eingeführt »worden; noch viel weniger sind sie, wie man es in amtlichen »Kreisen hier und da anzunehmen geneigt ist, durch eine »Verordnung der kirchlichen Behörde ins Leben gerufen »worden; vielmehr sind sie das Ergebnis einer mehr oder »weniger langen Entwickelung, deren Anfang sich oft im »Dunkel der Vorzeit verliert. Zu ihrer Förderung mögen »Heilige oder hervorragende Männer mächtig beigetragen »haben; waren sie zu einer gewissen Vollendung gekommen, »so wurde ihnen die kirchliche Gutheiszung und damit die »endgiltige, feststehende Gestalt zuteil" [2]).

* * *

Aan het slot hunner geleerde verhandeling lieten de Bollandisten het vrije oordeel over de Rozenkransquaestie aan de ontwikkelde lezers over [3]). Ook wij, het voetspoor dezer

---

1) Mich. ab Insulis, *Quodlib. Colon. de Fratern. Ros.* p. 27.

2) P. Esser. O. P., *Das Ave-Maria-Läuten* (*Hist. Jahrb.* Bd. XXIII, S. 802).

3) *Acta SS.* l. c. p. 437.

scherpzinnige geschiedvorschers volgend, zullen ons in dit vraagstuk geene beslissing aanmatigen, doch de einduitspraak der geschiedenis afwachten, die critiek van hypercritiek weet te onderscheiden.

Hoedanig die uitspraak ook zijn zal, dit staat vast: de Rozenkrans is en blijft een gebed uitermate geëigend voor het christelijk gemoed. In de overweging van het Leven en Lijden des Heeren, welke beschouwing het wezen dezer godsvrucht uitmaakt, vindt de vrome ziel de verhevenste leering en den zoetsten troost. Terwijl zij op het stille pad der overpeinzing voortschrijdt, stort zij hare innigste smeekingen en teederste gevoelens uit in het onovertroffen *Pater Noster* en *Ave Maria*. Zoo wordt in dit gebed bewaarheid: *Per Christum hominem ad Christum deum.*

G. A. MEIJER, Ord. Praed.

OVER DE KUNSTSCHOOL VAN BEURON.

SCHOLA ARTIUM BEURONENSIS.

I.

ALS INLEIDING, EENIGE LOSSE SCHETSEN: OVER PLAATS, TIJD EN PERSONEN.

Er is een mooie plek aan den grooten weg, die van Beuron naar Sigmaringen loopt, langs de steile wanden van het Donaudal.

Daarhéén gaat de wandeling in de schaduw van eiken en dennen, of van beukenboomen met zilveren stammen, die op de helling naar beneden, aangevuld met struikgewas, een lange boschstrook vormen — af en toe even onderbroken, af en toe wisselend in plantengroei en dichtheid.

Nauwlijks licht daardoor eenig parelgeglinster van de rivier, die daaronder voortvloeit, en waarvan het ruiselen, als de nimmer begrepen en altijd diepgevoelde muziek der natuur, optrilt tot het oor van den wandelaar.

Totdat plotseling het berggevaarte een eind in het dal vooruitspringt, de weg breed eromheen slaat, boom en struiken wijken, en een open uitzicht wordt gegeven op een wijde, krachtig getrokken bocht van den jongen Donau, die daar stroomt door frischgroene weiden; en, zich voortwerpend over een bedding van steenen, hier neervalt in wit schuim, en verder samenvloeit tot een diep, zachtbewogen water, dat hélblauw is van den hélblauwen hemel, die daarin weerschijnt.

Vredig liggen de weiden; prachtig door hun kalmte en eenvoud en zuivere belichting. In het aanschouwen ervan vindt het oog een wijle rust, om daarna op te stijgen tegen de met planten gedrapeerde witte rotsen, die in het mossige gras breedgevoetstukt staan.

Een weinig naar links wordt de steenen muur gebroken door een diepe smalle vallei, — donker door slagschaduw gedekt.

Aan de eene zijde ervan staan de schutsen van den jongen Donau, massaal, geheel met beuken bezet, en vormen een plateau, op welks uitersten hoek in de zon staan te lichten de vierkante torens, plompgebouwde muren en vuurroode daken van het oude romantische roofslot *Wildenstein.*

Naar rechts in de richting van Beuron, de hoogten van daareven maar volgens een ander motief, in ontelbare houdingen, onverwachte groepeering, mooi natuurlijk décor. Soms is het een zachtgeronde glooiing, als van een heuvel; dán fantastisch opgeworpen steenbonken; dán grillige kloven, waarin woeste boomen zich vastwortelen; en overal zijn schaduwlijnen, diepgegrift, die met iedere lichtsverandering een ander karakter geven en leven doen gaan door de levenlooze steenen.

En dán kan het zijn, dat na al het gespeel der natuur, na een lustig allegro, — plechtig opstaat een rijzig rotsgebouw, indrukwekkend als de statige toren van een gothische kathedraal. Dáár bij de Petrusgrot, in de verte, rijst er een op, en op zijn hoogste punt draagt het een groot steenen kruis, dat domineert het dal van den Donau.

De plek, die dit uitzicht geeft, had Katharina, Vorstin van Hohenzollern, uitgekozen, om een kapel op te richten ter eere van den H. Maurus, leerling van St. Benedict.

* * *

Na den dood van vorst Karel, haar gemaal, verbleef Katharina te Rome, daar trof haar een ziekte, waaraan zij langen tijd leed.

Om van God genezing te verkrijgen, doet zij de gelofte een pelgrimsreis naar Jerusalem te maken. Dom Maurus Wolter, een benedictijn van San Paolo te Rome, spreekt den Maurus-zegen [1]) over haar uit, waarna werkelijk het herstel volgde. Uit dankbaarheid belooft de vorstin den H. Maurus een votief kapel.

De reis wordt volbracht (Februari-Mei 1860) in gezelschap van de paters Maurus en Placidus Wolter, broeders van elkaar, Duitschers van geboorte, die haar hoog vertrouwen genoten.

In Italië terug, krijgen de beide paters bevel van den Paus, om te trachten in Duitschland den regel van Benedictus in eere te herstellen. Ondanks de groote werkkracht dezer missionarissen bleef het succes lang onbeslist. Eindelijk was, in de nabijheid van Kleef, een klein huis voor klooster ingericht en zij gewonnen de twee eerste novicen: een broeder, en een priester, Dr. Sauter uit Hohenzollern.

Daar de stichting in het Kleefsche waarschijnlijk ook onvruchtbaar zou blijven, bracht P. Benedictus Sauter hun aandacht op een oud klooster, dat in zijn geboorteland stond, onbewoond en niet onderhouden, in het kleine dorp Beuron.

Toen de edele Katharina van hun verlangen hoorde, wenschte zij vurig hare geestelijke vrienden van dienst te zijn. Edelmoedig stond zij een groot gedeelte van haar bezit af, om het vervallen klooster aan te koopen, weer in orde te laten brengen en van het noodige huisraad en hulpmiddelen te laten voorzien, om aldus de benedictijner-orde een gastvrij

---

[1]) St. Maurus, een jonge Romein uit adellijk geslacht, was de eerste en voornaamste leerling van den H. Benedictus. Anno 543 stichtte hij op diens bevel het eerste klooster der Benedictijnen in Frankrijk, waarna de verdere verbreiding volgde. Van St. Maurus wordt verhaald, dat hij in zijn later leven als groote wonderdoener beroemd was.

In dien tijd is de Maurus-zegen ontstaan, welke nu nog in de Benedictijnerorde in eere wordt gehouden en naar een — voor die orde vastgesteld — formulier over zieken wordt uitgesproken.

De groote wonderdoener zelf deelde dien zegen weleer mede met een relikwie van het H Kruis, welke hij op zijn zending naar het Noorden van den heiligen Vader Benedictus mee had gekregen. (A. Schott, *Das Leben und Wirken des hochwürdigsten Herrn Dr. Maurus Wolter, Erzabtes von Beuron*, S. 14, 18).

tehuis in haar geliefd Hohenzollern aan te bieden. Daar begint dadelijk de voorspoed en in korten tijd is hun bestaan en bloei verzekerd.

Nu denkt Katharina aan de vervulling harer belofte.

Drie kwartier van Beuron ligt *St. Maurus-im-Felde*, een landhuis van het klooster. Voortdurend werken daar vele broeders. Dicht erbij zal het bedehuis komen.

De keuze bepaalt zich ras tot de plaats, die wij boven beschreven hebben, — een aantrekkelijk hoekje van het Donaudal, dat onverdekt ligt, zoodat reeds op verren afstand de bouw, die een kunstwerk zal zijn, kan worden gezien: in weelderige omgeving van groen, en als een parel op donkergroen sameet zich helder afteekenend tegen den achtergrond, een ophellend, dicht dennenbosch.

* * *

De Hoogedele Vrouwe bevoorrechtte een klein kunstenaarsgezelschap met hare opdracht.

Tegen den zomer van 1868 kwamen zij met hun taak een aanvang maken. Het waren: Peter Lenz, professor van de Nürnberger kunstschool, »ein fröhlicher Sohn des Zollernlandes"; zijn oude vriend en geestgenoot Jacob Wüger, een Zwitser; en Fridolin Steiner, eveneens uit Zwitserland. die in den laatsten tijd de lessen van Wüger volgde te Rome, waar beiden ook Peter Lenz aantroffen.

Hoevele en welke broeders-benedictijnen medehielpen met steenen sleepen, kalk roeren en metselen, verhalen onze geschiedboeken niet, en de kronijken van het klooster zijn nog niet uitgegeven.

* * *

Nu de artisten aan het werk zijn, laat ons eens in Beuron gaan kijken.

Beuron zelf is een klein dorp. Twintig huizen en huisjes, ziedaar alles, liggend om het snijpunt van twee wegen,

midden in het dal; op een lichte terreinverheffing, op welker hoogste punt het klooster staat met een kleinen witten klokketoren, die een roode spits heeft. De Donau maakt hier weer een flinke bocht en schijnt de rotsen achteruit te dringen, waardoor een groote verbreeding, een wijde kom ontstaat. Waar hij het dal binnenstroomt, treedt ook de spoorlijn in, die, zonder omweg door een diep uitgehouwen baan loopend, weer tegelijk met de rivier, aan de andere zijde deze open plek verlaat. Dan gaat het, in het dadelijk weer nauw wordend dal, voórt (van Sigmaringen komend) in de richting van Tüttlingen.

Als er geen *schola artium* bloeide, zou de naam van Beuron hier in Holland niet licht bekend zijn geworden. In het Zollernland echter was hij zeer goed bekend; om het klooster, dat zeker al in het jaar 1127 te Beuron bestond; want, »Domals ist Lotharius im closter zu Beuron an der Tonow gewest", gelijk Woerl [1]) uit een oude kronijk aanteekent. Toen echter werd het bewoond door Augustijner reguliere Koorheeren [2]). Onder afwisselenden bloei en tegenslag bestond het convent tot 1802. Toen ging het kloostergoed over in het bezit van het Huis Hohenzollern-Sigmaringen, waaraan het bleef, totdat de weduwe van vorst Karel het terugkocht voor hare Benedictijnen (1862).

De kloosterkerk is ten jare 1724—1738 nieuw gebouwd, in den stijl van dien tijd, een onaangenamen stijl voor kerken, want, zooals Woerl [3]) goed weet uit te drukken: »Die Stuckverzierungen, Malereien und besonders die Skulpture waren, wenn auch in vorzüglicher Technik, so doch im Gesmacke des Zopfes voll Unruhe, Uebertreibung und Unwahrheit". Maar op een der altaren was — en het is er nog — een zeer oud beeld, der bevolking van dit land allerdierbaarst: een genadebeeld der »Schmerzhaften Mutter".

---

1) Woerl, *Das Kloster Beuron im Donauthale*, S. 52.

2) A. Schott, o. c., S. 14, zegt dat het vermoedelijk vroeger ook een Benedictijner klooster was, reeds in 777 door Karel den Groote gebouwd. Woerl durft niets waarschijnlijks daaromtrent aanteekenen.

3) T. a. p. S. 26.

't Is een naïf-realistische voorstelling, ingegeven door eenvoudig geloof en liefde, van het grootsche concept: de Moeder-van-smarten medelijden vragend aan allen, naar het onderschrift: »Videte, si est dolor sicut dolor meus" [1]).

Het doode lichaam van Jesus ligt stijf op Maria's schoot, die bedekt is met de plooien van haren mantel. De rechterhand van Maria ondersteunt het hoofd, met de linker heft zij de rechterhand op van den Gestorvene. Het gelaat van Christus is van een lijk. Langs de wijdgewonde zijde is veel bloed, en ook de schouder is bedropen met bloed. De doornekroon is afgenomen. — Bij Maria's gelaat kan men vragen: »Ziet, is er een smart gelijk aan de hare?" De beweende oogen kijken hem aan, die een *Ave* daar bidt.

Jaren, tijden lang, was er een bedevaart naar de Lieve Vrouw van Beuron. Troebelen hebben deze vereering geschorst. Met de algeheele herstelling in 1863 is ook deze devotie hersteld, en vele pelgrims, afzonderlijk of in bedevaart, bezoeken jaarlijks Beuron.

Het plaatsje wordt ook meegeteld als *Kurort.* Ja, dat is het, maar van een vreemd soort, want zeer goed spreekt de aanhef van het gedicht:

»Beuron, domus benedicta,
Mundi pompa non constricta,
Dei laudibus addicta" [2]).

Er komen velen des zomers de drie hôtels bevolken om te genieten van de mooie natuur. Maar de reden, waarom ten slotte de gasten Beuron bijzonder liefhebben, is voornamelijk gelegen in het godsdienstige leven aldaar. Er gaat een onbegrijpelijke aantrekkingskracht uit van de immer openbare, plechtig uitgevoerde ceremoniën der monniken bij koorgebed en Mis, en van de hartelijke Mariavereering, waarvan zij de

---

1) »Ziet, of er een smart gelijk is aan de mijne." *Threni*, I, 12.

2) »Gij Beuron, woontent wélgezegend,
Door wereldgrootheid niet gebonden
Aan Godes lof vrij toegewijd!"

bewerkers zijn en het voorbeeld tevens. Zoodat weinige gasten aan de vriendelijke stem der kloosterklokken weerstand kunnen bieden, als zij uitnoodigen ter kerke op te gaan.

Nu zal men begrijpen, hoe het groote reisinformatieboek *Wohin?* [1]) kan zeggen: »Niet hem, die het groote gezelschap zoekt, concerten en grootsche vermaken verlangt, is Beuron aan te raden, maar hem, die genoeg heeft van enz. enz., hem ten laatste, die wenscht God eer te brengen, hem is Beuron aanbevolen".

Velen zullen die woorden dankbaar gedenken, en velen hebben op den dag der afreize, voor het laatst bij de *Pietà*, naar waarheid gesproken:

»Lady of Beuron, all my heart is thine
I leave it here, an offering at thy shrine".

En nog een laatste heilwensch uit den voortgaanden trein:

»Beuron, menti tam vicine,
Quamvis pedi peregrine,
Ne florescere desine!" [2])

En dan, »*Auf wiedersehn!*"

* * *

Doch nu terug naar de artisten.

In de herfst van het jaar 1870 werd de bronzen, zwevende engel, gemodelleerd door Lenz, op den voorsten dakhoek geplaatst der *Sanct-Maurus-Kapelle* en het volbrachte werk ter beschikking gesteld van de brave vorstin, die hiermede haar gelofte aan St. Maurus voldeed.

En hiermede bracht de Schola Artium Beuronensis haar eerste offer aan God.... onbewust nog van haar

---

[1]) i. v. Beuron.

[2]) »Beuron dat leeft in mijn gedachten voort,
Ofschoon mijn voet u niet begaat, —
Uw bloei zij altijddurend!"

N.B. Deze drie berijmde citaten zijn met goedvinden overgenomen uit het vreemdelingenboek der abdij.

toekomst, maar niettemin van harte. Want het geheele werk leeft van hun ééne gebed, — van het ééne intens heilig voelen, dat alle drie doorleefden in gelijke mate, en dat de vriendeneenheid in willen en streven, die lang tusschen hen bestond, tot een onverdeelde en onverdeelbare eenheid-in-uiting bracht, ter eere van de Bron aller Schoonheid.

Dat offer van hun gebed in steen en kleuren was God aangenaam. Zijn plannen echter bleven nog voor hen verborgen; want zij wisten toen niet, dat zij in korten tijd het koorgebed van St. Benedictus mee zouden bidden, in zwarte pij en »*capuz*".

Van dit oogenblik af zullen die vrienden nimmer scheiden en achtereenvolgens hun zetel innemen in het koor der abdij St. Martin.

Vorstin Katharina was zeer ingenomen met het mooie stuk werk. De mannen hadden zich berekend getoond voor hun taak, en nu werd hun opgelegd in het klooster zelf het noodige te decoreeren en hier en daar de ongenietbare rococo-versieringen, vooral in de kerk en het koor, te verbeteren.

Daaraan werkten zij eenigen tijd en zagen van nabij het kloosterleven: den ernst der monniken bij het werk, de blije openheid in het gewone leven; de vroolijkheid bij uitspanning, de ingetogenheid bij het koorgebed. Het koor ja, dát voelden zij, dát was de troonzaal van een grooten Koning: — dat zagen zij aan de zorgvuldige oplettendheid; aan de tallooze vormen, die daar werden in acht genomen; aan de kostbare goudgestikte gewaden, gedragen, dikwijls zelfs door lieden van hoogen naam en die toch blijkbaar een dienstwerk verrichtten; aan de breed-zich-ontplooiende plechtigheid van het dagelijksch »Hochamt", — als bij de groote bedrijvigheid rondom het altaar een orde en regelmaat uitmuntte, waaruit zich onophoudelijk keurige groepen schakeerden, en die aan de tegenwoordigheid van een Wélhooge Majesteit deden denken: van Hem, wien ter eer de zangers, langs de twee wanden van het koor, rechtopstaande in hun zetels, het lied zongen, »Aan den Koning, wiens rijk oneindig is".

Dat alles werkte krachtig op hunne eenvoudige, goede,

vrome kunstenaarsziel. Met het gevolg, dat eerst Wüger Beuroner monnik wenschte te worden en den naam ontving van Pater Gabriël, reeds in 1870; daarna Steiner in 1872, die Pater Lucas heet; en ten laatste in 1878, Lenz, die nu de beroemde Pater Desiderius is, na van 1871 af als oblaat, en gedurende den *Kulturkampf* in het klooster te Monte-Cassino, werkzaam te zijn geweest. Zoodat de reeds lang bestaande en met succes werkende Schola Artium Beuronensis, in al hare Stichters, een-kloosterlingen-kunstschool is geworden onder den zegen van hun ondernemenden geliefden Vader Stichter Erzabt Maurus Walter.

* * *

Aan het slot van deze losse schetsjes, »over plaats, tijd en personen", sta de lezer ons toe, uit piëteit weer te geven wat A. Schott [1]) meldt aangaande de edelmoedige weldoenster der Beuroner Congregatie.

»Unterhalb der Kapelle, über dem Wiesenplan an der Donau, erblickt man ein bescheidenes und freundliches *Landhäuschen*, eine niedliche Villa mit Altane, welche in dieser zaubervollen Bergeinsamkeit erbaut ist. Zu der Zeit, als das Kloster aufblühte, finden wir hier die Wohnung einer uns wohlbekannten hohen Dame: es war die groszmüthige Stifterin des Gotteshauses, Fürstin Katharina von Hohenzollern, welche sich hierher zurück gezogen hatte.

»Die hohe Frau wollte sich von ihrem frommen Werke nicht wieder trennen und entzog sich dem Geraüsch des Weltlebens, um fortan lieber in der Nähe des Gotteshauses zu wohnen.

»...Später, als des Winters und Wetters Ungunst in den rauhen Bergen für die bejahrte Dame doch allzu fühlbar wurde, siedelte sie nach Beuron in die schützende Mauern des Klosters über, wo sie ... eine abseits gelegene Wohnung hatte und wie eine Mutter van den dankbaren Sohnen des Gotteshauses geliebt und geehrt wurde".

Zij stierf 15 Februari 1893.

---

[1]) A. Schott; *Das Leben und Wirken des hochwürdigsten Herrn Dr. Maurus Wolter, Erzabtes von Beuron*, S. 36–37.

II.

OVER HET EERSTE WERK DER KUNSTSCHOOL EN HARE ALGEMEENE BEGINSELEN.

Het is een eigenaardige bouw de *St. Maurus-Kapelle*, die met den buitengewonen eenvoud van zijn achitectonische vormen een bijna vreemden indruk maakt. De kunstenaar moet zich wel bewust zijn geweest van de voortreffelijkheid zijner opvatting om zoo zelfs de meest gewone uiterlijke sieraden-in-bouw te versmaden.

Eene *cella* op een vierkant plan; daarvoor een naar drie zijden open portaal, groot en breed, overdekt met een open dak dat gedragen wordt door twee massieve pijlers. Het geheel staat op een ongeveer tien voet hoog platvorm, dat, uit zwaren natuursteen opgebouwd, achter in de berghelling verdwijnt, en vóór hoog opstaat: waardoor de kapel mooi en relief treedt. De buitenste wanden van dit platvorm zijn schuin en geven aan het geheel een uitdrukking van kracht. Uit het voorportaal gaat in het midden een breede trap naar beneden tot aan een bordes, waarvan weer twee, weinig steile, trappen naar beide zijden wijd op den weg uitloopen, wat bij het van-voren-zien de kracht van den grondslag nog vermeerdert.

Het driehoekige dak is open, zoodat men de steunbalken en verbindingen ziet liggen, evenals het bij oude basilieken voorkomt. De steunsels van het buitenste gedeelte zijn de twee zware vierkante pijlers; deze hebben geen kapiteel maar op elk staat een ongeveer vierkant blok van geringer omvang, dat alle zwaarte te dragen schijnt. Onwillekeurig denkt men hier aan de »dobbelsteenen" der egyptische kolommen; die zijn echter naar verhouding kleiner, anders in constructie en doorgaans gemaskeerd door een breed kapiteel. Het dak lijkt hierdoor licht en schijnt te zweven.

Boven op den nok staat de bronzen engel met kruisspeer.

De verhouding van alle deelen tot elkaar is in 't oog vallend schoon; een harmonisch gebouw is het; een klein monument.

De architect heeft zijn plicht gedaan en verder zeggen wij met P. Odilo [1]): »Die Einfachkeit der Bauformen laszt dem Maler um so freieres Feld. An ihm ist es, durch die Anmut und den Glanz der Farben das rohe Material zu beleben". Dit laatste geheel en al naar het gevoelen van onze schilders Theo Molkenboer en Huib Luns, die hun gedachten hebben neergelegd in het maandschrift: *Van Onzen Tijd* [2]).

Wat ons het eerste van deze schilderkunst in 't oog valt, is een groot fresco op den voormuur. Frisch, licht, blij van kleuren: een hartelijk welkom den bezoeker.

In het bovenste gedeelte troont Maria op een troon van eenvoudige lijnen, welke door een »glorie" omgeven is. Maria's rechterhand is uitnoodigend vooruitgebracht; de linker ligt om het goddelijk Kind, dat in priesterlijk gewaad met waardigheid en majesteit naast haar staat. In de »glorie", de welkomsgroet: »Wer mich findet, findet das Leben" [3]).

Reeds in dit vroegste product vinden we de echte Beuroner kunstuiting. De gezichten zijn fijn bewerkt, sprekend, en trekken boven alles de aandacht.

In het wijde gewaad van Maria en van Christus, dat met veel plooien neerhangt, hélwit, is alles geordend en bepaald; de houding is berekend.

Hier zijn geen kleine motiven in plooien en vallen, geen bevallige houding van een oogenblik of andere toevalligheden, die de aandacht afleiden; maar alles is er op ingericht, de waardigheid van de persoon te doen uitkomen, het verhevene ervan te doen voelen, het bovennatuurlijke te laten

---

1) Odilo Wolff, O. S. B., *Beuron*, S. 47.

2) Th. Molkenboer, *Gedachten over muurschilderingen in kerken: V. O. T.* Mei 1902. — *Controvers* Jan Stuyt Molkenboer: *V. O. T.* October 1902. — Huib Luns, *Over Puvis de Chavannes en nog iets: V. O. T.* 3e jaarg. No. 3. — Th. Molkenboer, *Beurs te Amsterdam: V. O. T.* 3e jaarg No. 9. — Voor wie belangstelt in deze actueele controvers, is dit hier bij elkaar geschreven; tevens zij erbij gevoegd, dat Jan Kalf meent, dat hun »these zeer houdbaar is" *(Jaarb. v. A. Thijm:* Nieuwe reeks, 2e bundel).

3) Prov. VIII : 35.

zien, en daarbij het moment der beschouwing door kalmte en rust te bewerken tot een altijd-waar en altijd-sprekend.

Deze bedoelingen, alleszins gerechtigd in de kerkelijke kunst, — welker schoonheid, volgens August Reichensperger[1]), »niet afhangt van bepaalde vormen, die met algemeene begrippen overeenkomen" — zijn in het abstracte de kern van deze kunstleer, waardoor zij »de levendige bemiddeling bewerkstelligt tusschen het ideale, den geest en de werkelijkheid", of, gelijk Professor Keppler[2]) van Tübingen het kort samenvatte: »Wahrheit und Schönheit, Würde und Hoheit, Ernst und Strenge, Einfachkeit und Sparsamkeit, das sein die Grundprincipen der Beuroner Kunstschule".

En daarom zal deze kunst altijd eene blijken, welke door haar schijnbaar eigenzinnigen ernst afschrikt, hem, die in zijn kunststreven niet, als zij, alle »Willkür und Spiel hasst wie Gift"[3]); en zij kan in hare verhevenheid niet gewaardeerd worden door hem, wiens oog gesloten is voor het Bovennatuurlijke en Heilige van Christus' leer, dat het Ideaal is van deze kunstenaren.

Zoo kwalijk gestemd nog was voorzeker Johannes Jörgensen — gelijk hij spreekt uit *Das Reisebuch* — toen hij naar Beuron kwam, de kapel bewonderde en aanmerkte: dat deze schilders »stark unter dem Einflusze der Decorationsmaler von Luxor und Karnak"[4]) staan. Dan spreekt hij over deze voorstelling als van »einer Madonna, deren Aehnlichkeit mit der Horustragenden Isis unverkennbar zu sein schien". Isis, de zuster en vrouw van Osiris, die, met den god van het kwaad een verbond sluitend, de moeder van het kwaad werd; die, als meesteresse der wereld, niet duldde, dat Horus, de verlosser, de macht van Typhon geheel versloeg,... 't is duidelijk, dat de beoordeelaar niet verder ging dan de oppervlakkigste uiterlijkheid. Maar hij had nog niet gelezen in a Kempis:

---

1) *Aphorismen: Dietsche Warande*, IV, bl. 151.

2) *Hist-Pol. Blätter*, 1890, II, S. 331.

3) Lenz in zijn *Zur Aesthetik der Beuroner Schule.* Zijne woorden over Egyptische kunst hier toegepast op Beuronstijl.

4) Loeksor en Karnak zijn dorpen op de plaats van het oude Thebe met belangrijke monumenten van oud-egyptische kunst. Loeksor ligt vlak aan den Nijl, Karnak een eind ervan af, ten N. O. van Loeksor.

»Relinque omnia et invenies Deum" [1]), en kon toen nog niet vermoeden, dat eenmaal uit zijn geest zou voortkomen *Lebenslüge und Lebenswahrheit.* — Wij staan hier echter voor een werk, eigenaardig weliswaar in zijn vormen, maar dat tot zeer hoog weergeeft het idee eener Madonna: van de Koningin des hemels, van de Onbevlekte Maagd en Moeder, wier Zoon is Majesteit.

Aan de zijden dezer voorstelling staan de grijze Vader Benedictus en de H. Scholastica met op hare borst een groote witte duif. Zij wijzen naar Maria.

Daaronder is een fries, waarvan de bovenlijst gelijk komt aan de hoogte van den ingang. Aan den eenen kant zijn het vijf heilige kloostervrouwen, die met de handen een kroon, hun hoofddeugd symboliseerend, opheffen; het andere gedeelte heeft evenveel mannen-kloosterlingen, eveneens hun kroon offerend aan den Koning. Daar zijn: de koningsdochter Gertrudis († 659) met haar kroon: *Humilitas,* — de H. Hermannus († 1054), de lamme, die ons het »*Salve Regina*" zong, hij draagt de kroon van *Geduld,* — St. Anselmus van Canterbury († 1109), wiens kroon *IJver* is, — St. Kunigunde († 1040), gemalin van Hendrik II, die draagt de *Kuischheidskroon;* — de Zalige Ida (13e eeuw), om haar hoofd de doornenkroon, op haar handen die der *Godvruchtigheid,* — de H. Odilo († 1049), abt van Clugny, wiens deugdkroon heet: *Liefde.* — De martelaar Meinrad († 861) offert zijn *Moed,* — St. Lioba haar *Wijsheid,* — de weduwe Francisca Romana († 1440), die een orde stichtte, haar *Gehoorzaamheid,* — de H. Ildephonsus († 667), Aartsbisschop van Toledo, den gouden kroon: zijn vast *Geloof.*

Allen hebben dezelfde houding van offeren; de beide handen met de kroon vooruitgebracht en opgeheven tot op de hoogte der oogen.

Er is op deze friezen, ik weet niet welk een sierlijkheid en statigheid, een harmonie en rythme Ook op de muur-

---

[1]) »Verlaat alles en gij zult God vinden". Dat las hij 's avonds in de stille cel van de Beuroner abdij, alwaar hij verbleef om een vroegeren kunstvriend te bezoeken. Die woorden grepen hem hevig aan en lieten een diepen indruk achter. Wellicht was hier het grootste keerpunt van zijn leven.

vlakte der Pharao-paleizen vinden wij dergelijke groepeering, waarvan François Lenormant [1]) bemerkt: »Quels qui soient le naturel et la souplesse d'un mouvement, il devient cérémonieux quand il est répété intentionellement et plusieurs fois d'une manière identique, ainsi que nous le voyons si souvent dans les sculptures de l'antique Egypte. Elle appartient à l'ordre de choses sublimes, cette répétition persistante qui fait de toute marche une procession, de tout mouvement un emblème religieux, de toute pantomime une cadence sacrée".

Wij hebben hier dus blijkbaar te doen met een oordeelkundig gebruik van de eigenaardige observaties gemaakt door egyptische beeldhouwers en decorateurs.

Deze (de egyptische) kunst vooral, onder de oude kunsten heeft indruk gemaakt op Peter Lenz. Hij vindt daar veel, zeer veel, niet alleen wat nuttig kan zijn ter toepassing, maar in de diepste beginselen meent hij te zien de diepe grondslagen der beeldende kunst, welke door geen ernstigen kunstenaar onbestudeerd mogen blijven. Hierover zal hem, in het derde deel van dit opstel, gelegenheid gegeven worden, zelf zich krachtig en beslist te uiten.

Oppervlakkig gezien, moet er in die kunst veel zijn, wat ons leeren kan, zoowel voor de kerkelijke als voor de profane kunst. 't Is waar, de vormen zijn, op zijn zachtst gesproken, niet europeesch, en het is een kunst, welke gewoonlijk »primitief" genoemd word; — maar juist dat *primitieve* is het meest *onvervalschte*. Primitieve kunst is: van een kunstaandoening die bepaalde uiting, welke door geen bedorven smaak in haar wording vervormd wordt; — primitieve kunst is: in het werk de meest sprekende combinatie van de meest eenvoudige en bij dien eenvoud schoone materiën; — primitieve kunst is: in haar bestaan een ongerepte meesteresse van haar rijk. Zij behoeft geen rekening te houden met de duizende smaken van

---

[1]) Fr. Lenormant, *Manuel d'Histoire ancienne de l'Orient:* Tome I, Liv. III, pag. 540. — Als verklaring, waarom hier een citaat uit een puur geschiedwerk wordt overgenomen, gelde, dat Prof. W. Pleyte (beoordeeling van Lenormant's *Manuel*: *Gids* 1883) aan Lenormant toekent een »veelomvattenden geest en ruimen blik vooral op het gebied der kunst".

een goeden-smaak-hebbend publiek; want zij is de kunst van een volk, dat noch vóór, noch door haar bedorven was. Zij zoekt geen wispelturige schare te boeien; want zij is zichzelf bewust, zichzelf genoeg; en, keert de onvoldane menigte zich van haar af, zij blijft een eeuwen trotseerende pyramide. Zij wenscht geen opsmuk, zij imponeert. Zij neemt geen kleine middelen om, als vreezend een scherp oog, de stemming onbepaald te krijgen, of om effect te maken; open is zij en klaar als de zon.

In dit alles verschilt zij, in haar voordeel, van sommige uitingen der moderne kunst; want een goed ingelicht schrijver [1]) aarzelt niet te beweren:

»Für den modernen Künstler... gilt ein anderes Princip. Der Kreis seiner Gönner ist unbeständig — deszhalb gilt es ihn zu fesselen. Er ist wankelmüthig — es gilt daher seinem Geschmacke zu folgen. Er ist (glücklicherweise!) nicht immer so tiefblickend — darum gilt es ihn zu blenden.

»Und so entsteht eine Kunst, deren Grundsatz es ist »dem Publikum zu gefallen", »den herrschenden Geschmack zu treffen", und deren Schöpfungen in trauriger Weise bezeugen, woran das herrschende Publikum Geschmack findet".

Is het bij zulk een toestand vreemd, dat Lenz in de grondwet zijner kunstleer de werken van zulke meesters voorbijgaat, en alléén heul zoekt in de school der ouden? »Die alte Christliche Kunst soll auferstehen, dem Geiste, aber nicht der Form nach. Diese soll vollendet sein nach der Schule der Alten. Ohne diese Schule wird sich die Kunst nie wieder zur klassischen Höhe, dadurch zur heilbringenden Gewalt erheben können" [2]).

Doch laat ons de bespreking dezer grondwet uitstellen tot een betere gelegenheid en in een volgend artikel doorgaan met de bezichtiging der *Sanct-Maurus-Kapelle.*

Nootdorp bij Delft. JOS. VAN VEEN, Pr.

(*Wordt vervolgd*).

---

1) J. Jörgensen, *Das Reisebuch*, S. 27.

2) P. Desiderius Lenz O. S. B. *Zur Aesthetisch der Beuroner Schule*, S. 39.

MISLUKT.

Als ze nou verdulleme... en hij duwde zijn eene donkerpiekende snorpunt meer naar de hoogte, hè dat beroerde ding: je kon net zien, dat hij altijd op zijn rechterzij sliep... als ze nou... weer een douw tegen de stug naar omlaag spartelende haartjes... weer zoo lang werk had... als de vorige keer... dan zou hij... nou zat ie lekker... dan zou hij er op een andere manier een eind aan maken. Hij dacht, terwijl hij zoo voor zijn psyché stond te knoeien, aan het magere sopraanstemmetje van Suze Tillac, die het uur vóór hem les had. Het was de vorige week, en de week daarvoor ook al, tien minuten over vieren geworden, voor ze haar répertoire met de noodige horterige roulades en nerveuze trillers uitgetremoleerd had. Tien minuten zat je je dan te verdooiehonden. Op zijn minst onbeleefd iemand zoo lang te laten wachten. Zoo'n engerd.

Hij zette nog even een groen-geglaceerd rolletje cosmétique met dikke witte letters „Foin Coupé" op de richel van zijn waschtafel tusschen al de andere toilet-rommel, sprenkelde nog wat Fleurs de Vigne achter op den revers van zijn jas, en ging naar zijn zitkamer. Met de punt van zijn schoen wipte hij de deur achter zich dicht.

Hij was lekker bij stem vandaag, kuchte eens, zijn eene hand kwam uit zijn zak, tikte een do aan op zijn Bechstein, en hij fileerde die noot. Magnifiek. Wat kon dat toch schelen den eenen dag of den anderen: gisteren was het toch weer zoo belabberd. Hij zou nu maar gaan, het kon nu wel, kwart voor vieren.... Uit een doormekaargesmeten hoop muziek op zijn vleugel zocht hij twee bandjes uit: Marchesi en Neue Meisterlieder, rolde er een stuk papier om heen, en met zijn wit-strooien hoed op zijn

gebillantineerde haren, bomde hij de gang door, de trap af, en buiten.

Zijn brommerige gedachtetjes waaiden weg op den lekkeren zomerwind, die door de straat vol zon, blank heenfrischte. Er lag een dikke laag licht over de huizen, en ook nog hier en daar een uitgevierkant stuk op de stoep en de groote steenen, al naar gelang de schonkerige daken hun lompe ruggen hooger of lager hadden opgeschurkt in het warme luchtebláuw.

Hij voelde zich los worden, zoo'n beetje kwajongensachtig vroolijk, zooals hij vroeger wel zijn kon, toen hij nog met zijn gymnasiumboeken door 's heeren straten banjerde. Een leuke tijd toen....

Er was tóch nog al wind, tamelijk. Telkens flapperden de lange saai-zwarte panden op van een biddersjas met een klein koppie er boven in een grooten hoed, die vlak voor hem uit ging, en dan kwam een glimmende kuitbroek zichtbaar, met aangebrejen kousen, worsterig afgezakt op een paar bobbelige schoenen, die met groote passen, stap, stap, over den droog-blauwen stoeprand heenklapten.

Tóch nog al wind. Heerlijk om zoo effen je oogen dicht te knijpen en dan die frissche koelte over je gezicht te voelen aaien. Bij den hoek liepen een paar dames met toegeschuinde hoofden langs hem voorbij. Een interessant gezichtje die eene, net of hij ze meer gezien had. Gisteravond op het Kurhaus?... Nee....

In eens lachte het door zijn verruimde hoofd, dat hij nu eens heel kwasterig moest gaan doen, ja! Hij bukte en sloeg gauw zijn broekspijpen een flink eind om. Nu eerst een paar huizen verder loopen, anders liep het te veel in den kijker. Op den hoek knipte hij ter sluiks zijn lorgnet op zijn neus, liep weer een halve straat door, kleefde toen een sigaret tegen zijn bovenlip, trok zijn hoed erg voorover op zijn gezicht, en met een vervaarlijken boulevard-pas, hoog in de schouders, zijn half-overgemanchette handen even in zijn Raglan-zakken gevingerd, zoodat zijn ring met dien grooten briljant mooi voordeed, knie-sjokte hij door de menschenvolte

heen. Achter zijn uitgestrakt onverschillig gezicht verkneukelde hij zich van de lol Het was kietelig-leuk. De heele boel kon hem niet rettetten, niemand.

Dandyachtig sjoefelde hij maar door.

Wat kon hij toch soms mal doen. Verleden Zaterdag, toen hij ook naar de les ging, had hij ook al zoo'n dolligheid uitgehaald. Hij was eerst een eindje omgegaan, en toen terug in een open tram gekropen. Om zich te amuseeren was hij zich toen gaan inpraten, dat hij nu eens net moest gaan doen, of hij achterover in een Victoria met gummibanden lag en zoo over het Bezuidenhout heenkussende. Idioot toch! Op 't laatst lachte hij er dan wel weer mee, en vond hij zich banaal flauw, maar hij rehabiliteerde zich in zijn eigen oogen met een: als je artist bent, dan mocht je wel eens van die grillen hebben, dat hoort er zoo'n beetje bij.

Aldoor kwakte hij maar verder. Ze zouden hem vast voor een viveur aanzien, die op een formidabele manier aan den rol was geweest. Ja, dat mochten ze nou voor deze keer eens van hem denken, die goeie stukken mensch-vee, die hem daar zoo gedwee voorbij dommelden. Hij zou ze zoo wel eens een voor een op hun ruggen willen kloppen, net als je beesten doet, met een: nou je bent zoet hoor! Daar had je er weer zoo een, die hem even lobbesachtig aankeek als een wangige geëmailleerde pot, die in zijn dooie ééntje achter een winkelruit staat te suffen. Bonjour hoor! met een theater-gestie had hij even gedopt, of het een heel intieme vriend was.

Hij boemelde maar weer door, nu langs de winkels van de Hoogstraat. Soms keek hij eens van uit de schuinte op om zijn eigen te zien loopen in de donker-glanzende spiegelruiten; voor de rest vol attentie voor zijn kleine voetjes, gechausseerd en pattes de canard, numero negen en dertig. Verbazend klein toch, een damesnummer, net als zijn handen, zeven en kwart had hij altijd voor zijn glacés, en als ze erg dun waren,

dan kon een zeventje ook nog. Hij kocht zijn handschoenen telkens in een anderen winkel — de grijze peau de Suède, die nonchalant uit zijn borstzak topten, waren van Lörtzer — alleen om de lol te hebben van met een air voor de toonbank te gaan staan, en dan heel dood-nuchter naar buiten te kijken als hij het zei: zeven en een kwart.

Hij was den hoek omgeslagen, de Plaats op. Nog maar een klein eindje, dan was hij er.

Het werd hem hoe langer hoe behagelijker, 't was of hij zóó tusschen door de menschen heenrolde, het ging bijna van zelf. Een canaljeuse pret flikkerde in zijn ondeugend-zwarte oogen. Hij voelde, dat een paar heeren hem weer na bleven kijken; zoo'n poen dachten ze zeker. »O liberté, chérie, seul bien de la vie...." jubelde het in zijn hoofd. Vroeger had hij dat zoo niet gekend, dat onafhankelijkheidsgevoel, maar nou! na den dood van zijn vader, toen hij bij zijn meerderjarigheid den weerlander gegeven had aan zijn juridische studiën — hij hoefde het toch nergens voor te doen — en zich ging bekwamen voor concertzanger tot groot verdriet van zijn heele familie, waar hij natuurlijk mee gebrouilleerd raakte, en die het zonde voor God vond, dat iemand met zulke capaciteiten, met zijn candidaats al in zijn zak, zoo'n vulgaire carrière zocht. — Nu wist hij wat het was: onafhankelijk zijn. Onafhankelijk à la Cyrano de Bergerac, en hij declameerde zich voor, de zooveelste keer:

»Non merci! Non merci! Non merci! Mais chanter,
Rêver, rire, passer, être seul, être libre,
Avoir l'oeil qui regarde bien, la voix qui vibre,
Mettre quand il vous plaît, son feutre de travers,
Pour un oui, pour un non se battre"....

...Ha! ha! ha!... Een zware lachbui propte in zijn keel. Hij zou zoo graag eens uitgillen, zoo maar midden op straat, met allebei zijn handen op zijn buik, zoo eens lekker uitproesten.... Onafhankelijk, heerlijk! En dan konden zijn tamme ooms voor zijn part hun gedistingeerde neuzen voor

hem ophalen, en zijn tantes mochten het kalfsvleesch van hun lieverige gezichies in een bedenkelijken plooi zetten en met hun pieuze oogies madonnaächtig naar het plafond gaan zitten kijken; hij bedankte er voortaan wel lekker voor om zijn mooie leven nog langer in te spannen in het stug-leeren tuig van zijn maatschappelijkheid, en het te laten trekhonden voor het rottige karretje van je-fatsoen-moeten-houden.

Verdikkie nee!

Hij vond zich in eens staan op den Kneuterdijk voor de deur van zijn maëstro Frans van den Berg, de koperen belknop in zijn hand. Het ding knoerste ijzerdraadachtig over, nóg een ruk, toen tjengelde het rammelammelend los in de vestibule. Een oogenblik daarna stond achter de half-open deur een klein blauw hoopie dagmeid, met een coupé-eerste-klas-gezicht, waar de oogjes, als de bruine knoopjes in de gecapitonneerde kussens, brutaal uit oppiekerden.

Hij brommelde wat van: goeie dag, want hij vond, dat ze hem weer te lang voor de deur had laten staan; en zonder op te zien, of ze een gangmeubel was, waar hij al honderd keer langs was geloopen, hing hij zijn hoed aan den kapstok, naast een canotier met een paar lawaaistrikken en een voddig blauw-satijn-gevoerd tailleurtje er onder.

»Is er nog iemand?"

»Ja meneer, u zal nog effies motten antesambreeren", een beetje ontdaan.

Brrr! wat een nare katoenen-japonnen-lucht had dat schepsel bij zich. Twee treden tegelijk nemend, heesch hij zich langs de leuning naar boven.

Zij blazerig achter hem:

»Gos meneer, zoo gauw ken ik het niet".

Op het portaal bleef hij wachten bij de deur van de voorkamer. Even rimpelde zijn mooi-gladde stemming op, toen hij het dunne sopraangeluidje door de suite hoorde voltigeeren.

»Gooi nou maar gauw de porte brisée dicht, en zeg aan mijnheer Van den Berg, dat er iemand is".

Ze ging beteuterd langs hem heen de kamer in; de suite-deur horkte dicht en dofte het schelle van de stem. Hij naar binnen. De meid treuzelde weg.

Vier uur en twee minuten.

Het eerste wat hij deed, was voor den penantspiegel met preciese zorg zijn scheiding soigneeren en de moet van zijn hoed wegkammen. Zijn snor kreeg ook nog een veeg. Ziezoo! Hij stond zich nog even te bekijken: die up-and-down boorden stonden hem toch echt chic, alleen waren ze wat gauw groezelig. Hij bustte zijn borst luitenantachtig vooruit, om een valsche vouw in zijn colbert weg te gladden, en ging op de canapé zitten, een babytafeltje vol kranten en tijdschriften naast hem. Mondain-lui lag hij op de meegevende kussens. Hij voelde nu een rijke, kalme stemming zich uitzetten in zijn rustende hoofd, nu hij daar zoo lag. Een paar takjes reseda, verdubbeld door den spiegel er achter, stonden in een kristallen vaasje op den schoorsteen en vulden de suite met een weeke geur. Naast den schoorsteen hingen twee landschappen hun aarts-leelijk-ordinaire kaartenspel-kleuren door de kamer te grinniken; hij had er al zoo dikwijls naar liggen kijken, als hij wachten moest, en het was wel gebeurd, dat hij zich driftig maakte om dat kleurengeklungel, maar nu moest hij er om lachen, hij vond, dat ze het niet helpen konden, dat ze daar hingen... Een slaperig gevoel loomde door zijn leden. Met zijn duimen in zijn vestzakken gehaakt, zijn oogen dicht, ging hij liggen luisteren naar: »Im Mantel und Kragen...", dat uit de kamer daarnaast tot hem doorklonk. Een warm liedje, bepaald in een licht amoureuse stemming door den componist op 't papier gegooid. Telkens rumoerde de muziek weg in het voorbijratelen van een rijtuig, maar aanstonds kwam ze weer terug en boog zich dan weer over hem neer en vervulde zijn ziel met een klein-stille vreugde.

Hoe laat was het nu?

Vijf minuten over vieren.

Nu begon ze waarachtig nog aan wat anders... weer een lied.

Het giftigde even in hem, want dat was expres, dat had ze er om gedaan. Hij wou hard gaan hoesten, maar bedacht zich: hij moest zich nu niet uit die mooi-vredige stemming laten wegrukken. Kalm blijven mannetje, gekte hij, kalm, kalm. »Bleibe nur fein geduldig". Zenuwachtig-bedaard vouwde hij de morgeneditie van het *Vaderland* open en zocht om aan wat anders te denken naar kunstnieuws... niet veel soeps deze keer.... Plotseling vreugde-schitterde het in zijn denken: over een paar jaar zou zijn naam ook in die rubriek genoemd worden: in het Gebouw... onze bariton-Martin... Willy Reekers... zuivere intonatie... vol geluid... prachtig ontwikkelde registers... warme voordracht....

Het duizelde in zijn hoofd van geluk. Nog twee jaar... wel lang, maar hij móést en zóú er komen, al waren het er nog vier. In het voorjaar ging hij naar Frankfort om onder Stockhausen conservatoire te maken, en dan.... Allerlei bonte voorstellingen drongen zich op in zijn verbeelding; hij liet als een kindje met zich spelen en sollen. Het kón allemaal wel geen realiteit worden, wat hem zoo voor zijn fantazie hing, maar daar wilde hij niet eens aan denken, om nu ten minste maar volop te genieten van zijn geluksdroom....

De les was afgeloopen. Hij stond op, ging met zijn handen in zijn zak voor de vitrages staan wachten tot zijn maëstro het meisje had gescheld om uit te laten en de deuren open zou schuiven. Weer acht minuten over vieren, maar hij was er toch niet boos om.

»Zoo... Willy, hoe maak je 't?" achter hem.

»Ha! Dank je... en jij, je verkoudheid?"

»O heelemaal over... ben weer zoo lekker als kip. Alleen enorm druk zeg... weer een engagement voor een concert, het staat niet stil.... Maare... goed bij stem? lekker vrij? ja? doorgezongen?...

»Natuurlijk, drie uur techniek."

»Kerel je werkt toch kolossaal zeg... ja 't is waarachtig waar. Ik wou, dat al mijn leerlingen..." de rest had hij, op zijn kiezen zuigend ingeslikt.... »Ken je dat?" hij hield hem de »Prologue" van de »Paillasse" voor, »nee? enórrrm mooi! zal

je aanstonds even laten hooren, als je een oogenblikje rust neemt.... Nou..." en hij ging voor zijn vleugel zitten, »nu wou ik eerst wel eens een paar gevocaliseerde gamma's hooren".

Zoo vond hij hem het mooiste, zooals hij nu voor zijn vleugel zat, met die diep blauwe oogen ver weg, een zachtvrouwelijk lachje om zijn mooien mond, en het door gordijnen gezuiverd middaglicht over zijn fijn uitgesneden profiel bleek heengeglansd. En als hij dan met volle handen uit zijn kunstdroom accoorden greep en die breed uitspreidde over zijn klavier als bloemen om de teere melodiën heen, die uit zijn kunstvizie opzweefden, dan trilde in Willy's ziel een verrukking, al het klein-menschelijke was weg, geen tijd, geen ruimte meer, alleen zijn vereering bleef, voor den kunstenaar in hem, zijn vereering, die als een passie door zijn diepste zelf rondstormde.

Een weeke cadans bracht hem ongemerkt in de werkelijkheid terug.

»Toe zing dat lied van Jensen eerst nog eens, je weet wel, die charme van je". Hij wist zelf niet, hoe hij daar in eens op kwam, het was hem zoo plotseling ingevallen, hij had iets leegs in zich gevoeld en in eens begrepen, dat dat het was, waaraan hij op 't oogenblik behoefte gevoelde.

»Accompagneer je me?" vroeg Frans plagerig.

»Ach nee, dat weet je wel, dan hoor ik niets."

Een beetje schommelen in een stapeltje muziek en het nummer werd er tusschen uit geschoven en op den lessenaar gezet.

Willy liet zich op een stoel vallen, zijn beenen stak hij recht vooruit, zijn handen in zijn broekzakken, zijn hoofd voorover, blij-passief om zich heelemaal te kunnen geven, zich langzaam te voelen weggaan aan de muziek. Zijn heele ziel stond open als een donkere rozenknop onder een morgenlucht.

En toen begon het.

Onder een flonkerend snoer van op en naar omlaag, en weer op en weer neer slingerende nootjes, die ergens, waar

wist hij niet, uit de mysterieuse stilte waren komen aanzweven, zoo broos, en zoo teer, dat je haast niet durfde ademen, klonk het kristal op van zijn tenor:

»Murmelndes Lüftchen, Blüthenwind, der die schöne Welt
durchwandelt..."

Het was een wolk die muziek, een wolk van diaphane lichtheid, die zacht kwam aangegleden, altijd meer, altijd voller, en over hem heen streek, en alles wegsluierde, de piano, de muren van de kamer met hun schilderijen en photo's, alles, en waarin hij lag te staren met wijd open oogen. En het licht werd intenser, en het drong naar hem toe met machtige schokken.... Hij was nu veel, veel reiner, en heiliger.... Hij voelde zich nu leven in een hoogere levenssfeer, die hij nooit gekend had. Alles was overweldigend groot... en diep... en licht. En daar midden in, in dat duizelingwekkend diepe, in dat schitter-lichte, daar, daar zag hij zich zelf in ópstaan, hoog, als een jonge god, alleen, met zijn sidderende kunstpassie. En hij zou óók geven aan die werelden, die daar stil lagen aan zijn voeten en wachtten op hem, óp hém, — groote kunst. Hij zou zich uitstorten, zijn heele goddelijk-mooie ziel verklanken . . . . . .

. . . . . .

...»denn es schläft mein süsses Kind..."

Zijn extase vervloeide in de slotakkoorden.

Zacht-weemoedig zochten zijn oogen nog... droomerig... omhoog... zochten... er was niets.

»Hoe vindt je het Willy?"

»Hè?"

»Hoe je het vindt?"

»Ach zoo mooi,... dank je.... Maar heb je niets overgeslagen?"

»Ik?... Ben je mal. Maar zeg, nou gaan we werken, kom.... Waar zouen we ook weer mee beginnen?..."

»Geen techniek, toe. Ik ben heelemaal niet gedisponeerd voor dat droge."

Frans keek hem eens aan:

»Zéker de volgende keer, hoor.... Dan... moet ik eens van je hebben..." en zijn fijne witte vingers bladerden in Neue Meisterlieder,... »hier: »Lehn deine Wang", dat moest je voor vandaag instudeeren, niet?... Mooi". Hij preludeerde... »Week intoneeren... mezza voce... goed zoo...."

Willy begon, maar het was, of dat lied, zoo gauw het buiten hem kwam te staan, verkilde, stolde tot een ziellooze nuchterheid. Zóó had hij het toch niet beluisterd en doorvoeld, toen die passie-strofen even te voren nog door zijn ziel dwelmden. Hoe kwam dat?... Een klein-prikkeldend onvoldaanheidsgevoel pijnde in hem, en het krachtigde aan naarmate hij verder zong. Kon hij zich nog niet heelemaal geven, omdat hij nog te veel letten moest om zijn tong plat te houden en het strottenhoofd te fixeeren? Of was het omdat de warmweelderige volheid van Frans zijn geluid nog in zijn ooren naklonk?

»Frans hoe is nou mijn stem? Als ik een jaar gewerkt had, zou je me je oordeel eens zeggen?"

»Hé!... hoe kom je dáár in eens op?..." Hij had een dun crême foulardje uit zijn borstzak getrokken en zat er met wijd uitellebogen van zijn armen aan te plukken en te frommelen, en toen stopte hij het weer heel zorgvuldig in zijn zak, een klein puntje moest er boven uit tippen. »Dja... je stem?... hoe bedoel je dat nou?..."

»Wel hoe mijn stem nou is?" hij werd zelf verlegen met zijn plotselinge vraag. »Bij voorbeeld, is mijn stem nou mooier dannn..." en hij wees in een familie-kader aan de muur een portret aan van een ander élève van hem, ook een bariton... »hier... Chef de Brouw?..."

»O jé veel mooier!"

»Wie?... ik?..."

»Ja natuurlijk!"

»Maar wat mankeert er nu nog aan?"

»Wou je dat nou eens graag weten zeg?"... hij was vlak voor hem gaan staan: »Nou, je geluid is prachtig, enórm

mooi, om voor te knielen, nog wel niet heelemaal af, maar dat komt gauw genoeg: dat metaalachtige breng ik er in een paar lessen in. Maar . . .", en hij trok een och-arm-gezicht, „toch niet geschikt om te concerteeren. Dat was toch je doel niet, wel?"

»Wel nee", loog hij luchtig weg, »alleen maar wat liefhebberen, zoo voor mijn eigen plezier."

»Je hebt geen toon genoeg. Je zou, om maar eens wat te noemen, niet eens het Diligentia-zaaltje kunnen bezingen. . . . Een kamerstem."

Het angstigde in hem, het schokte door zijn hoofd:

»Nooit? . . . zou mijn stem mettertijd niet krachtiger kunnen worden, als ik eens naar Stockhausen ging?"

»Nee, onmogelijk! Het zit hem in den bouw van je organen. Erg jammer. Niets aan te doen."

Dat was zijn vonnis: niets aan te doen; hij zei het zich nog eens over: niets aan te doen, om het diep te laten doordringen in zijn verstandelijk begrijpen. . . .

Frans was weer gaan zitten:

»Zeg Willy, je hebt die a daar niet genoeg gedekt . . . en daar ook niet . . . we moesten het nóg eens even doornemen."

Willy haalde zijn horloge uit zijn zak en schrok. Erg gejaagd binnensmonsde hij: »Onmogelijk, ik moet direct weg, een afspraak, tot overmorgen."

Frans schrok ook: »'t Is toch niet te laat, dat je zoo bleek wordt?"

»Nee het kan nog wel." Hij lachte. Het deed hem erg zeer dat lachen. »Excuseer je me? Bonjour!"

»Spijt me. Bonjour."

* * *

Woest was hij thuis naar boven gestommeld, met een trap drensde de deur achter hem in 't slot. Hij zijlde zijn hoed in een hoek, gooide zijn muziek ook dien kant uit en viel in een easy-chair. Tegen het zijige pluche hij zijn broeierigheeten kop neerleunde; allerlei gedachten woelden door

mekaar, geen een kon hij er vasthouden om ze kalm af te denken, er warrelde aanstonds een ander doorheen.

Het werd dof in zijn hoofd. Hij zag de bleek-gladde blaren van den plataan in den tuin machteloos wiebelen met het eentonige gezwiep van de dunne zwarte takjes, waar ze aan vastzaten. En er kwam een musch aanfladderen, en die propte ergens tusschen het groen in, en nog een, en ze tjielpten weer weg. De lucht stond wezenloos blauw over alles heen. Achter den tuin, huizen, groote ongevoelige hoopen steen, en links ook, en rechts weer huizen, die onder hun stugge steenen huid wie weet wat voor leven verborgen....

Maar hij wou aan zijn eigen denken.

En toen kwam het in hem op, de Bewuste Smart, eerst langzaam met kleine schokjes opkruipend, toen sneller en ongeleidelijker perste het en wrong het zich naar boven, en in eens barstte het in zijn hijgende borst, in stuipende vlagen uiteen. Hij zag zijn leven, waarin het scherpe verdriet voor altijd zich diep had ingevreten als een nacht van verstikkende duisternis vóór zich. Alles was nu voor hem uit, al dat mooiere van vroeger was weg, voor eeuwig verwoest. Er was niets overgebleven dan een doodelijke leegte, een oneindigheid van treurend zwart....

...Zijn illuzies kwamen in gloeiende kleuren voor zijn verbeelding staan; als kostbaar opbewaarde souvenirs nam hij ze een voor een tusschen zijn bevende vingers, bekeek ze voor 't laatst, zette er wreed-lachend zijn nagels in... en scheurde ze uit elkaar. Het gaf hem voldoening.

En hij kreeg er een vreugde in om zichzelf nog meer te martelen. Hij zocht in zijn uiteen gekneusd leven, of er nog iets was, waaraan hij hechtte, een kleinigheidje, dat heel even boven de grijze vaalheid van zijn smarten opkleurde, en als hij het dan gevonden had, dan trapte hij het uit, het moest weg, alles weg.

Tot hij daar lag, heelemaal alleen, niets dan zijn donkere smart, die zwaar over hem neerhing. Toen voelde hij even iets van een God, die toch boven zijn leven stond, een God, die alles kon en die hem helpen wilde, als hij er om bad.

Maar hij duwde die opdringende gedachte angstig terug: hij kon nu niet bidden, nee niet bidden....

Zijn oogen waren warm geworden, en alles in de kamer begon er zoo glazerig en overwaasd uit te zien, en op zijn wang voelde hij iets vochtig-kouds....

God hij huilde! Huilen!... Hij was woest opgesprongen uit zijn stoel, en stormliep zijn kamer op en neer. Huilen!... tatarata... huilen! ach moest je huilen, sarde hij zichzelf... wacht even.... Hij ging terwijl hij met den rug van zijn hand zijn oogen uitwreef, voor zijn Bechstein zitten, bladerde in de partituur van de »Geisha" het lachcouplet op... Huilen!...

Een donker mineur-akkoord klaagde uit de piano op en bleef droevig nazingen, maar toen verhelderde zijn bewustzijn weer, hij lachte schamper... een schrille plotselinge modulatie danste er over heen, fa majeur. Het voorspel.

Uitgeput-moe hing hij achterover tegen zijn stoelleuning, zijn hoofd schuin. Een valsch lachen vervreemdde zijn bleek gelaat en zijn blinkende oogen, terwijl de operette-muziek met haar clownachtige staccato's door zijn fel-smartenden kop martelde. In de laatste maat postuurde hij zich met moeite overeind; hij haalde diep adem Het was onmenschelijk wat hij ging doen, maar hij wilde, om zichzelf te tergen.

»I can't refrain from laughing, for I'm tickled by their plan.
Hahahahahaha! Hahahahahaha!"

Hij schrok van dat krankzinnig uitgestooten lachen. Het klonk duivelachtig, het bevloekte zijn smart, maar toch dwong hij zich door te gaan.

»A Geisha much too clever"....

. . . . . .

En toen het dolle refrein:

»I'm tickled by a trifle, it is true, true, true"....

totdat het in een van boven tot beneden chromatisch uitgeschaterden lach eindigde. Het laatste accoord had hij als

een smartkreet uit het ziellooze pianolijf losgeslagen en met neergedrukt pedaal, zijn handen slap tusschen zijn beenen, luisterde hij naar het doorklinken en wegsterven.

Toen was hij weer onstuimig opgevlogen. Het was laf van hem geweest, dat huilen, ja, onmannelijk laf, je zóó door niets-aan-te-veranderen levensnoodzakelijkheidjes te laten drukken. Met een stalen overschilligheid zou hij nu de toekomst tegemoet bonken; en hij zou er een tart-plezier in vinden om met hoog-opgeheven hoofd zijn leven door te gaan en niet te bukken als de stormen van het leven hem zijn verwaaide illusiën in het gezicht smeten. Hij zou lachen, alleen maar lachen....

Maar hij voelde wel dat die als bekkens op mekaar kletsende woorden buiten tegen zijn ziel aanvielen als stukken hard geluid, zonder dat ze de zeuring van zijn smartvoelen daarbinnen konden stilsussen. Bij oogenblikken, heel korte oogenblikken kon hij zijn verdriet wegdenken en zich krachtig voelen worden in een vlaag van sterk-willen om onverstoorbaar en mooi-kalm te leven, maar het duurde maar even, maar kort....

En machteloos-óp liet hij zich weer in een stoel vallen....

En lang bleef hij zoo liggen....

En in zijn leege hoofd lagen nog hier en daar snippers dagleven, verstrooid, vergeten....

En de schemer was buiten in een verfletsing van tinten over den plataan gekomen, heel zacht, van boven, van uit de lucht die grijs-blauw insufte. . . . . .

. . . . . .

LEO BALET.

NASCHRIFT

BIJ DE »AANTEEKENINGEN OP EEN BROCHURE VAN DEN HEER WILDEMAN, *Archivaris van het Hoogheemraadschap Delfland*".

(Vgl. De Katholiek, Dl. CXXIII, bl. 154—177).

In eene nieuwe brochure van drie-en-dertig en een halve bladzijde, waarvan er ongeveer zeven-en-twintig uit aanhalingen bestaan, heeft de heer Wildeman, onder den titel: *Ultramontaansch gedoe* een »antwoord" doen verschijnen op de bovenvermelde *Aanteekeningen*, die ik in dit tijdschrift t. a. p. op zijne eerste brochure had gemaakt.

Een »*antwoord*": zoo zegt hij althans. Doch dit is klaarblijkelijk eene vergissing. Want vruchteloos heb ik naar beantwoording gezocht der wederlegging, die ik tegenover zijne lasterlijke aantijgingen tegen Alphonsus de Liguori heb gesteld. Geeft hij dus toe, dat hij wêerlegd is en dat zijne aantijgingen lasterlijk zijn? Geen spoor ervan. Om dan niet gedwongen te zijn, Wildeman's goede trouw te verdenken, neem ik gaarne de gunstige veronderstelling aan, welke ook door de positieve gegevens zijner brochure bevestigd wordt, dat de heer Wildeman redeneeringen, beweringen en bewijzen niet van elkander weet te onderscheiden. Die toestand geeft hem recht, dat wij met hem het medelijden koesteren, hetwelk hij ons, katholieken, naar zijne bekentenis op blz. 6, toedraagt. Dat hij werkelijk in dien toestand is, wordt zeer waarschijnlijk door de een-en-dertigste bladzijde zijner brochure, dezelfde bladzijde, waar hij zijne meditatie over het scheurpapier en den opkoopenden kruidenier begint. Op die bladzijde

namelijk bekent hij, het onlogische zijner redeneering over de schuld der Jezuïeten aan het vernietigen van compromitteerende papieren en boeken niet in te zien. Verder, na eene herinnering aan de episode *van Ghert*, wier zwaartepunt in het woordje »*vermoedelijk*" ligt, vraagt hij (blz. 32) mij opnieuw, wat ik daar tegenover stel. Bovendien meent hij (blz. 4), dat ik een »*grove onjuistheid*" heb verkondigd met te beweren, dat de rede van Mr. Muller door Wildeman met de waarheid in strijd bevonden was, en op blz. 5 schijnt hij te gelooven dat Paus Clemens XIV vergiftigd is.

De heer W. verzekert echter (blz. 6), dat hij Rome niet haat. Dat doet ons werkelijk genoegen, ook voor hem zelven. Doch waarom dan zoo'n drukte maken? Vooral, omdat alle Roomschen, zelfs de roomsche archivarissen, altemaal ook »*ultramontanen*" zijn en het ondanks zijn geschrijf en ondanks zijne meening, dat er verschil tusschen bestaat (blz. 33), standvastig blijven. Het gevaar voor verduistering van belangrijke archiefstukken zal dus toch zijn gemoed blijven kwellen. Waarom niet liever gebleven bij letterkunde, b.v. bij de schoone Jezuïetenverzen des graven van Westarp, des afstammelings — in rechte lijn (naar W. op blz. 5 mededeelt) — van Albrecht den Beer?

Maar er zijn punten, waaromtrent wij den heer W. een ernstiger woord te zeggen hebben.

W. verstout zich te spreken over de katholieke leer in zake van verdraagzaamheid met andersdenkenden, en over kerkelijk recht, en over de mogelijkheid eener collisie tusschen geweten en staatswetten. Dat zijn zaken, voor wier beoordeeling men beter onderlegd moet zijn dan de heer Wildeman. Zelfs de vrijmetselaar Bluntschli erkent, dat de staatswetten geen verplichting kunnen opleggen, die tegen het geweten is [1]).

W. verstout zich een boek over den zaligen Gerardus Majella, waarin een allerdegelijkst bewezen feit zijne spotlust wekt, »godlasterlijk" te noemen (blz. 5); hij vermeet zich de pauselijke onfeilbaarheid in geloofszaken en de katholieke

---

[1]) *Die Lehre vom modernen Staat*, II, 664.

opvattingen over de priesterlijke waardigheid te bespreken in aanhalingen, waarvan hij den zin niet begrijpt en waarin zijne bekrompenheid hem eene vergoding van paus en priester doet ontdekken (blz. 33). Elk katholiek katechismuskind kan hem hieromtrent de juiste verklaringen geven. Hij stelle zich voorloopig tevreden, met het woord van den Apostel Judas op zich toe te passen: »Zij lasteren, wat zij niet kennen" (v. 10).

* * *

Terecht meent de heer W. (blz. 33), dat het niet aan de verdiensten van zijn geschriftje — nl. der eerste brochure — te wijten was, dat er eene bestrijding van verscheen. Neen, het doel dezer bestrijding was, de leer des H. Alphonsus de Liguori tegen laster en onverstand te verdedigen. Dat dit bij den heer Wildeman niet zou baten, moest ik voorzien; zijn beroep op het landsbestuur van Stettin, op prof. Nippold en op Hoensbroech (blz. 31) zegt ons opnieuw: »Gegen die Unvernunft kämpfen die Götter vergebens" [1]). In plaats van een antwoord of eene schuldbekentenis, drukt hij van blz. 13 tot en met 30 de *Inleiding* op Robert Graszmann's pamphlet af, waarin, — men zij oplettend! — »*nicht gegen die katholische Konfession als solche*", maar enkel »gegen die Richtung des jesuitischen Ultramontanismus" (blz. 13); »*nicht gegen wahren Katholicismus*", aber gegen das jesuitisch-ultramontane System" (blz. 30) te velde getrokken wordt.

Wij geven wederom aan Graszmann, Wildeman en tutti quanti de stellige verzekering, dat zij over eene zaak schrijven, waarvan zij niets begrijpen en niets weten, en dat die brom-

---

[1]) Tegenover Nippold's oordeel in zake der vertrouwbaarheid van Graszmann, waar hij Liguori vertaalt, halen wij deze woorden aan uit het proces, dat door Graszmann's zoon aan een Oostenrijksche courant werd aangedaan: »Niemand wird sich mehr auf die angeblich vom preuszischen Gericht als richtig anerkannte Uebersetzung der Auszüge aus Liguori und auf die Autorität eines Nippold berufen können, nachdem die philologische Wissenschaft ihr Urteil gesprochen" (*Die Wahrheit über die Graszmannbrochüre*, S. 12).

mende tiraden elken katholiek, die over een baard beschikt, de woorden uit den *Faust* op de lippen doen komen:

»Hör all' dem Schwadroniren ruhig zu
Und streiche lächelnd mir den Bart".

Hilariteit, ja dat alleen zou het onwetende getier en geteem der maçonniek-liberaal-socialistisch-phariseïsche [1]) biechtlitteratuur der laatste jaren bij den katholiek verwekken, als tevens zijne verontwaardiging niet werd gaande gemaakt door schaamtelooze verdachtmaking van zoovele waardige priesters: verdachtmakingen, berustend op onverstand, ontwikkeld door lagen hartstocht en haat tegen de Katholieke Kerk, en gehandhaafd ondanks het protest van al degenen, die de waarheid uit eigen ondervinding getuigen, ondanks den eerbied zelfs door zoovele eerlijke protestanten aan de biecht der katholieken, aan het optreden der katholieke priesters als biechtvaders betuigd [2]).

Laat allen, »*die lasteren, wat zij niet kennen*", den eersten besten katholiek vragen, of er iets waar is van hetgeen Graszmann-Hoensbroech over de »biechtpraktijk" hebben gezegd of »aangehaald"; zij zullen veeleer zien en hooren, dat de biecht het behoud is der onschuld en de redding des gevallenen, dat de priesters, die naar Liguori's leer hun ambt vervullen, zielenherders en zielenredders zijn. »De meeste

---

[1]) Men denke aan de aanvallen van den socialist Demblon in de belgische Kamer. Vgl. *La science de M. Demblon et la bonne foi socialiste* door Jules Renkin, Représentant de Bruxelles.

[2]) Het is hier niet de plaats verder daarover uit de weiden. Eene imposante reeks van aanhalingen, tegen Hoensbroech gericht, vindt men in het *Archiv für katholisches Kirchenrecht* van dit jaar, in een artikel van Prof. Dr. Heiner (blz. 411—445). Wij ontleenen er een enkel getuigenis aan: »*Wir Protestanten* — zoo spreekt de Theologieprofessor von Zezschwitz — *sollten, in unerschüttertem Proteste gegen alle irrtümlichen Voraussetzungen* [!], *aufhören, in Einseitigkeit ein ungerechtes Gericht zu richten und uns den geschichtlichen Wahrheitssinn in diesem Stücke durch Vorurteile trüben zu lassen*".... Man [musz] keinen Blick in die besseren Handbücher der Moral, die ... ja sämmtlich der Lehre vom Buszsacramente eine umfänglichere Betrachtung widmen, getan haben, *wenn man mit Erneuerung der alten Anklagen auf gewissenlose, verderbenbringende* Beichtverwaltung die Frage ... abgethan glaubt" (S. 445).

quaesties — zegt terecht Bensdorp in zijn *Open brief* [1]) — die in de moraaltheologie behandeld worden, zijn niet gesteld, opdat de biechtvader ze aan den biechteling zou stellen, maar veeleer, opdat hij, wanneer hij *zelf* door den biechteling omtrent verschillende dingen ondervraagd wordt, zou weten te antwoorden en te beslissen.... Een vuige laster is, dat de biechtvader ooit verplicht zou zijn [wij voegen erbij: *het is hem streng verboden*] aan biechtelingen vragen te stellen, waardoor dezen een kwaad, dat hun onbekend was, zouden kunnen leeren". En dat dit hem streng verboden is; dat alles, wat het zedelijk gevoel van wie dan ook kwetsen kan, vermeden moet worden, leert dezelfde Liguori op al die plaatsen, welke aan elken katholieken theologant bekend zijn, maar die door partij-dienende pamphletschrijvers voorbedachtelijk worden verzwegen. En dat in den biechtstoel ook werkelijk volgens die regels gehandeld wordt, dat kunnen alle katholieken van alle standen en rangen en leeftijd en sekse getuigen, die sedert eeuwen en eeuwen niet zoo'n veelvuldig gebruik van de biecht zouden maken, als de biecht ook maar in de verste verte was, gelijk Graszmann-Hoensbroech c. s. ze voorstellen. Want *hoogstens ééns in 't jaar* is de katholiek tot biechten *verplicht;* en de apostaat Hoensbroech voelt zich gedrongen te bekennen: »Die wenigsten Katholiken begnügen sich met der gebotenen Jahresbeichte. Die meisten [?] beichten 7 bis 8 mal jährlich; Millionen beichten monatlich; Millionen wöchentlich" [2]). Wie zal nu gelooven, dat al die millioenen en millioenen uit volmaakt vrije verkiezing en zóó gewillig een aan de natuur niet aangename praktijk aanvaard hebben, als deze hun fatsoen en eergevoel zou krenken; als zij er niet veeleer voor de belangen hunner ziel werkelijk baat bij vonden, vrede en troost voor hun gemoed, kracht in den strijd tegen hunne hartstochten; als zij in den priester niet een bescheiden raads-

---

[2]) *Die ultramontane Moral* (1—3 Aufl.) S. 516.

[1]) Gericht aan den schrijver der brochure getiteld: *Over de grondslagen der katholieke zedeleer.*

man, een goeden vriend erkenden, aan wiens gemoed zij hunne intiemste belangen kunnen toevertrouwen, en uit wiens mond niet het aanstootelijke, dat hun de vijanden der Kerk toedichten, klinkt, maar slechts, naar het woord des Apostels: »wat waar is, wat eerbaar, wat billijk, wat heilig, wat beminnelijk, wat deugdzaam en lofwaardig is" (Philipp. IV : 8).

Maar zij, »*die lasteren, wat zij niet kennen*", behoeven niet niet eens zoover te gaan, en de *katholieken* hierover te ondervragen. Laat hen bij huns gelijken blijven en ondervragen zij den apostaat Hoensbroech, die, zelf gewezen priester en kloosterling, met kennis van zaken spreken kan. In datzelfde boekje, dat Wildeman (blz. 26) — of liever de afgedrukte *Inleiding* van Graszmann — citeert, dwingt hem, de klaarblijkelijke waarheid de volgende getuigenissen af te leggen:

Ten eerste: dat zijne voormalige medebroeders, voorzoover hij weet, »für ihren eigenen Lebenswandel sittlich unversehrt sind".

Ten tweede: dat de opvoeding en geestelijke leiding, welke de kloosterlingen genieten, hen bewaren voor de schadelijke werking, welke de studie der moraal zou kunnen hebben.

Ten derde: dat, wat de seculiere geestelijkheid betreft, hij volstrekt niet wil »in unbestimmter Weise den ultramontanen Weltklerus im allgemeinen, und am allerwenigsten den deutschen Weltklerus, sittlich verdächtigen. Er steht trotz »Moraltheologie" auf einer verhältniszmäszig hohen Stufe der Sittlichkeit" [1]).

Als zelfs een apostaat, die het naar eigen getuigenis als »*die mühselige Arbeit meines Lebens*", als zijne levenstaak beschouwt, *overal te doen gelooven*, dat »waarheid en eerlijkheid, zedelijkheid en christendom met het ultramontaansche »systeem en zijne verdediging in onverzoenlijke tegenspraak »zijn", — als zulk een mensch zich gedwongen gevoelt dergelijke getuigenissen voor geheel de beschaafde wereld af te leggen, dan moet de reinheid der roomsche priesterschap, dan moet de reinheid der roomsch-ligoriaansche biechtpraktijk,

---

[1]) *Ein Beitrag zur Liguori-Moral*, S. 34—86.

die hij uit eigen ervaring kende, wel scherp hem in de oogen blinken!

En hoorden wij niet zooeven de Graszmansche *Inleiding* betuigen en herhalen, dat zijn geschrift niet tegen de Roomsche Kerk gericht is, *doch slechts* tegen de *ultramontaansche praktijken van Liguori?* Wat dwingt hem toch een onderscheid te maken, dat door iedereen, die zich niet met holle woorden tevreden stelt, als een puur verzinsel erkend wordt? De verklaring ligt voor de hand. Zoo hij zijne schandelijke aantijgingen tegen de Katholieke Kerk en hare geestelijkheid in 't algemeen richtte, zou niemand hem gelooven. Daarom dient er in die Kerk een geheel apart »ultramontaansch-ligoriaansch-jezuïetisch element" gefingeerd te worden. Dat wordt dan naar hartelust belasterd. De eerzame lasteraar waagt het niet de Katholieke Kerk in het aangezicht te slaan; in plaats daarvan bevuilt hij het kleed van een harer uitstekendste zonen, waarin haar geest ten volle is overgegaan. Hij heeft immers aldus een dubbel doel bereikt: de laster tegen Alphonsus valt noodzakelijk op de Katholieke Kerk terug.

* * *

De zooeven door ons aangehaalde woorden van Hoensbroech zijn ontleend aan zijn in 1902 verschenen boekje: *Die katholische Kritik über mein Werk* (S. 88). Ook de heer Wildeman haalt het op blz. 31 zijner brochure aan, en zegt t. a. p.: »Het feit, dat de zedeleer van Liguori niet in den haak is, hangt niet af van Graszmann's veroordeeling of vrijspraak, doch is reeds geconstateerd door Döllinger en Reusch in hun »Geschichte der Moralstreitigkeiten" en vooral ook door Graaf von Hoensbroech in: »Die Katholische Kritik über mein Werk" (Leipzig 1902), waaruit men kan zien, *hoe er van roomsche zijde tegen de onwêersprekelijkste beschamingen [?!] wordt georeerd, alsof er niets bewezen was*".

Wij stellen daartegenover, dat als de zedelijkheid van Liguori's moraal niet afhangt van Graszmann's veroordeeling of vrijspraak, zij ook niet afhangt van het feit, of Hoens-

broech bij zijn katholieke bestrijders dwalingen of vergissingen heeft geconstateerd of niet. De katholieken zijn trouwens op dit werkje het antwoord niet schuldig gebleven. De zedelijkheid van Liguori's leer zal blijken uit de ware kennis, die men er van heeft; die zedelijkheid is niet alleen door katholieken, maar zelfs door de strijdbare pen van een onkatholiek en ongeloovige, onder het pseudonym Pilatus [1]), schitterend gehandhaafd. En dit vooropgesteld, moet zich de heer Wildeman ook omtrent dit kleine werkje van Hoensbroech het woord herinneren, hetwelk de socialistische *Vorwärts* over de grootere door Hoensbroech tegen de Katholieke Kerk gerichte werken schreef: »Schlieszlich wird sich der streitbare Klosterflüchtling sagen müssen, dasz die katholische Kirche durch ihre bewunderungswürdige, materiell gerüstete Organisation zu einer Riesin erwachsen ist, die man mit Büchern nicht todtschlägt, seien sie auch noch so dick".

En nu een laatste woord tot den heer Wildeman.

De Katholieke Kerk zal altijd vervolgd en belasterd worden. Christus heeft haar dit voorzegd; wij zijn er op voorbereid. Maar zoowel zij zelve als geheel de beschaafde wereld heeft er belang bij, dat deze bestrijding, als zij met de pen geschiedt, gevoerd worde door mannen van zaakkennis, met wie te redeneeren valt. Tot deze klasse van menschen behoort W. niet; hij is niet voor schrijven berekend en late dit aan anderen over. Hij blijve dus bij de liefhebberijen, die op zijne naamkaart — in *Het Centrum* van 29 October afgedrukt — vermeld staan; hij beware de archieven, die hem zijn toevertrouwd; hij leene ze niet aan »ultramontaansche archivarissen" of »roomsche Kamerleden" uit; maar vooral: hij redeneere er niet over.

Wittem. J. L. JANSEN, C. SS. R.

---

[1]) *Quos ego. Fehdebriefe wider den Grafen Paul Hoensbroech von* PILATUS. Regensburg, 1903.

PROEVEN VAN KERKLIED.

O SERENA.

Maria, zoete Maagd,
Gij hebt aan God behaagd
  Geheel uw leven,
Wijl gij in zuiverheid
Ontvangen, Hem gewijd,
  Maagd zijt gebleven.

Geen liefde buiten God,
Noch ijdel zingenot
  Mocht u bekoren;
Want gij zoudt moeder zijn
En blijven even rein,
  Maagd als te voren.

U trok de hemellucht,
U droeg een zachte vlucht
  Van englenhanden,
U viert en dient aldoor
Het witte maagdenkoor,
  Langs gouden wanden.

O Maagd en morgenlicht,
O laat uw aangezicht
  Mij ginds verblijden,
Alwaar ik volgen zal
U en uw maagdental
  In lelieweiden.

PADRONA MIA.

O hooge, lieve Vrouw,
Om wie ik geven zou
  Mijn jeugd en leven,
Uw oogen zien mij aan,
En zeggen: tracht voortaan
  Mij na te streven.

O zie, ik volg bereid
Waar gij mij henenleidt,
  Met blijde zinnen;
Al ben ik klein en arm,
Het hart is trouw en warm
  En wil beginnen.

En overvalt de nacht,
Daarop zijt gij bedacht
  Met wakende oogen,
Totdat ik ademhaal
Bij den genadestraal
  Van 's Hemels bogen.

Totdat het eeuwig licht
Voor mijn verbaasd gezicht
  Alom zal rijzen,
En wij de sterrenbaan
Te zamen overgaan
  In paradijzen.

A. HUIJBERS.

NIEUWE UITGAVEN.

Tractatus de Deo Creatore, quem in usum auditorum suorum concinnavit G. VAN NOORT, *S. Theol. in Seminario Warmundano professor.* — Amstelodami, Apud C. L. van Langenhuysen (Bern. F. M. Mensing) 1903.

Het *Tractaat over den waren Godsdienst* en het *Tractaat over de Kerk van Christus* zijn reeds in dit maandschrift aangekondigd. Wij hebben de meening uitgesproken, dat deze twee verhandelingen van Professor van Noort samen een schoon geheel vormen, en dat wij ze gaarne zouden zien ook in de handen van ontwikkelde leeken.

Thans biedt de geleerde schrijver ons eene nieuwe verhandeling aan, een *Tractaat over God den Schepper*. Men weet, dat de wijsbegeerte der christelijke scholen een betoog over God en over de Schepping steeds als een alleredelst deel van haren arbeid heeft beschouwd. Daarom mocht de Hooggel. Heer van Noort, die de stof van het standpunt der eigenlijke godgeleerdheid bestudeert, zijne toehoorders, en nu tegelijkertijd zijne lezers, somtijds verwijzen naar een breedvoeriger uiteenzetting en vollediger bewijsvoering voor enkele waarheden, in de metaphysica of in de zoogenaamde natuurlijke theologie. Hij zelf plaatst zich op den bodem der Openbaring, en in haar licht begint en eindigt hij zijn onderzoek. Wat zijn de uitspraken der H. Schrift? der Overlevering? van het opperste leergezag in de Kerk? — ziedaar de vragen, van wier beantwoording de beslissing afhangt. Meent echter niet, dat de rede hier uitsluitend met extrinsieke bewijzen werkt; zij weet eveneens, waar de onderwerpen het toelaten, zeer degelijke en afdoende intrinsieke redenen te geven. Naast het gezag der uitspraken staat het inzicht der dingen zelf.

In nagenoeg tweehonderd bladzijden handelt de schrijver over *de Schepping; de goddelijke Voorzienigheid; de bovennatuurlijke Orde; de Engelen; den Mensch in zijn aard, oorsprong, verheffing tot den bovennatuurlijken staat en val.* Terstond moet ik verklaren, dat deze inhoudsopgave wel de hoofdlijnen aanduidt, maar dat zij volstrekt geen denkbeeld geeft van den rijkdom en de veelzijdigheid, waarmede al deze groote vraagstukken ontwikkeld worden, met gestadig heenzien naar onzen tijd. Indien er thans weder levendiger besef komt, dat ook de geschiedenis en de ontwikkeling der dogmen dubbel de aandacht verdienen, en indien onze godgeleerden dus wel degelijk mogen melding maken van vroegeren strijd en triomf op dit gebied, wij behooren niettemin tot de twintigste eeuw en zullen gaarne eenige gesneuvelden van overoude tijden in hun graven laten rusten, om nauwkeuriger te kunnen gadeslaan, wie hier en onder ons de vijanden zijn, en met welke wapenen zij het geloof bestrijden.

De omstandigheden maakten het Prof. van Noort niet gemakkelijk, aan dezen eisch te voldoen. Dit was hem nochtans geen voorwendsel om het zich geriefelijk te maken. Hij heeft de moeielijkheden niet ontweken. En naar onze meening zullen vele lezers hem dankbaar zijn voor de ernstige wijze, waarop hij ze vaak beantwoord heeft. De eigenaardige omstandigheden, waarover wij spreken, zijn bekend genoeg. De natuurwetenschappen, de geschiedkundige studiën, de exegese zijn met nieuwe gegevens, nieuwe hypothesen, nieuwe vragen gekomen. De vaststaande resultaten vorderen van den hedendaagschen godgeleerde beschouwingen en betoogen, waaraan de oude leeraren niet hadden gedacht. En dan zooveel gissingen! Deze baren welbezien de grootste moeielijkheid. Want, betaamt het wel, dat de Koningin der Wetenschappen zich door valsche schittering en schijn van waarheid laat bewegen? Doch anderdeels, ontwijdt het de Dogmatiek niet, wanneer hare beoefenaars, bijziende door menschelijke denkgewoonten, het jonge licht miskennen, wanneer het werkelijk licht is, gelijk de Voorzienigheid sedert eeuwen, onder samenwerking van geloovigen en ongeloovigen, doet

opgaan over de geopenbaarde waarheid en de natuurlijke wetenschap?

De geëerde schrijver heeft in een paar bladzijden *Ad Lectorem* terstond duidelijk gemaakt, hoe hij over deze dingen denkt. Veel nieuwere meeningen moeten nog rijpen; in een handboek als het zijne wil hij niet steeds naar den nieuwen koers stuwen; het schijnt hem raadzaam, nadere aanduidingen der Kerk af te wachten. Maar hij wil geen struisvogel zijn, en zijn studenten moeten weten, hoe de zaken geschapen staan: »*Theologiae candidatos nihil celandum censeo*".

Wat de Professor leert aangaande de bijbelsche kosmogonie en de evolutie (bl. 14–30); over den oorsprong van den mensch, naar ziel en naar lichaam, de wording van Eva en den ouderdom van het menschelijk geslacht (bl. 113—127); over bekoring en val in het Paradijs (bl. 150—165), en andere bijzonderheden toonen ons de zuivere toepassing zijner beginselen. De nieuwste richtingen zijn over het algemeen juist en zeer duidelijk aangegeven; zij zijn beoordeeld op eene wijze, die sommigen te streng, anderen wellicht te meegaande zullen noemen, maar die steeds den helderen denker en den degelijken godgeleerde verraadt. Lezers, die een theologisch geschrift niet enkel om het nieuwe waardeeren, oprechte vrienden van de schoone en onverwelkbare Sacra Theologia vinden in dit *Tractaat over God den Schepper* bijna op iedere bladzijde iets van hun gading. Zij weten zeer goed, dat een *Compendium manuale* — zoo noemt de schrijver zijn werk — de stof niet even volledig behandelt als b.v. de Salmanticenses; zij verwachten iets zaakrijks op kleiner schaal: welnu, zij zullen zich, wanneer wij ons althans niet heelemaal bedriegen, geenszins teleurgesteld zien. Ongetwijfeld vindt deze of gene een punt, dat hij voor zich nader toegelicht wenschte. Zoo ging het ook ons. Wij lazen b.v. bl. 85: »Angelos generatim a Deo mitti ad custodiendos et juvandos homines, *fidei dogma* est; liturgia enim id manifeste docet, assignando quotannis festum in honorem Angelorum Custodum", en vroegen, of dit *fidei dogma* voldoende blijkt uit dit liturgisch gebruik. Bl. 91—93 kwam ons het betoog omtrent den invloed der

DE LAATSTE GEDENKPENNING VAN LEO XIII.

SPIRITV · SANCTO · INSPIRATI ·
LOCVTI · SVNT · SANCTI ·
DEI · HOMINES

1903. DOOR INGEVING VAN DEN HEILIGEN GEEST HEBBEN HEILIGE MENSCHEN GODS GESPROKEN. (II *Petri*: I, 21).

De wensch, aan het einde van onze beschrijving der vijf-en-twintig gedenkpenningen van Leo XIII uitgedrukt: dat er nog meerdere medailles aan deze reeks mochten toegevoegd worden, werd slechts voor een klein deel vervuld; op 20 Juli 1903 behaagde het God den hoogbejaarden opperpriester tot zich te nemen. Niet ongevallig zal het den lezers van *De Katholiek* zijn eene afbeelding te ontvangen van de zes-en-twintigste en laatste gedenkpenning, welke gedurende het roemrijk pontificaat van Leo XIII is geslagen. Ofschoon het ons eenige moeite heeft gekost, mochten wij toch erin slagen een exemplaar van deze medaille machtig te worden; de doodelijke ziekte van den Paus, welke zoo spoedig op het feest van Sint Petrus en Paulus volgde — juist op den octaaf-

dag vertoonden zich de eerste verschijnselen daarvan — zal oorzaak geweest zijn, dat de medaille slechts weinig is verspreid.

De zes-en-twintigste gedenkpenning van Leo XIII herinnert aan eene gebeurtenis, waarmede zijn merkwaardig pontificaat werd bekroond: het instellen der Pausclijke Commissie voor bijbelstudie. Bij een Apostolisch schrijven, beginnende met het woord: »Vigilantiae" en gedateerd op 30 October 1902, had hij zijn voornemen te kennen gegeven om een Raad van katholieke geleerden, in de studie der H. Schrift ervaren, te Rome bijeen te roepen. Deze commissie zou den Paus ter zijde staan in het treffen van die maatregelen, welke naar zijn oordeel noodig waren zoowel ter beveiliging van het goddelijk karakter der H. Schrift, alsook om met behulp van al de gegevens eener vertrouwbare wetenschap dieper door te dringen in de kennis van het geschreven Woord Gods. Tevens zou deze commissie naar de opvatting van haar stichter een algemeen bureau van consultatie zijn voor zooverre het vraagstukken betreft, welke met de bijbelkunde in betrekking staan; immers haar werd ten plicht gesteld: »te antwoorden op aanvragen welke haar van katholieken, waar ter wereld ook, zouden gesteld worden". In het voorjaar van 1903 volgde de keuze van een veertigtal consultoren, behoorende tot de reguliere en seculiere geestelijkheid, afkomstig uit de verschillende landen der christenheid. Te gelijk verscheen een reglement, waarbij de bevoegdheden dezer commissie werden omschreven en hare werkzaamheden nader geregeld; daaruit bleek, dat ook op hare hulp werd gerekend zoowel voor een tijdschrift, aan bijbelstudie gewijd, dat volgens den wensch van den H. Vader te Rome moest verschijnen, alsook voor het oprichten aldaar van eene instelling van hooger onderwijs, uitsluitend voor het beoefenen van bijbelkunde en aanverwante vakken bestemd. Ten dienste der commissie zou in het Vatikaan eene afzonderlijke boekerij worden gesticht, en de Vatikaansche bibliotheek daartoe een gedeelte van haar kostbare codices afstaan. Plannen als deze kosten natuurlijk een schat van geld; maar Leo XIII, voor

zich zelf schier zonder behoeften en waar het 't vermogen van den H. Stoel gold uiterst voorzichtig en spaarzaam, was de mildheid in persoon, zoo dikwerf het levensbelangen betrof der hem toevertrouwde Kerk: eene som van niet minder dan een millioen lire werd voor de uitvoering van dit grootsche plan bestemd.

Zoo was dan alles voorbereid om Rome het middelpunt te maken, van de wetenschappelijke beweging, welke zich alom onder katholieken op het gebied van bijbelstudie vertoont — toen de engel des doods op den drie-en-negentigjarigen Paus toetrad. Met welk een heerlijken christen-moed hij dien dood heeft verbeid is in aller geheugenis. Onder de gewichtige belangen, waarmede deze machtige geest zich nog op den drempel der eeuwigheid bezig hield, behoorde ook de werkzaamheid van de commissie voor bijbelstudie. Daarvoor getuigt hetgeen ik van een vertrouwbaren zegsman te Rome mocht vernemen. Toen Franciscus Satolli, één der vier kardinalen met de leiding der commissie belast, aan het ziekbed van den Paus was gekomen, drukte deze den kardinaal op het hart toch zorg te dragen, dat de commissie na zijn dood aan hare gewichtige roeping zou beantwoorden. Met die verwachting is Paus Leo een beter leven ingegaan, en alles, wat wij vernemen van de geestesrichting en het karakter, den nieuwen Paus eigen, wijst erop, dat deze de laatste groote daad, welke de regeering van zijn voorganger heeft gekenmerkt en op onze medaille wordt verzinnebeeld, zal bezegelen en tot volle uitvoering brengen.

Dr. A. H. L. HENSEN.

gevallen engelen; bl. 108—112 de uiteenzetting over de oudtestamentische onsterfelijkheidsleer een weinig onvolledig voor. Het beroep op Lüken en Hettinger (bl. 146) kan ons niet bevredigen; bij het behandelen der erfzonde hadden wij de deugdelijkheid der oude bewijzen gaarne tegen bedenkingen als die van Sabatier gehandhaafd gezien. Doch aldus kan men voor elk boek pia vota komen aandragen.

Liever raden wij geestelijken en leeken, die Latijn verstaan, dit nieuwe geschrift van Prof. van Noort met groote aandacht te lezen. Al de goede eigenschappen van den schrijver zien wij hier nogmaals, en in een zeer gunstig licht. Hij heeft ons een schoon boek geschonken. Het is opgedragen »*Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Augustino Joseph ad Cathedram Harlemensem evecto*".

Moge de Doorluchtige Herder van het Bisdom Haarlem op den eerbiedwaarden bodem van zijn Groot-Seminarie te Warmond vele vruchten zien rijpen, even gaaf als Prof. van Noort's *Tractatus de Deo Creatore.*

Amsterdam, 1903. .p. J. V. DE GROOT, Ord. Praed.

FR. MICHAEL SLEUTJES. ORD. FF. MIN. JUR. CAN. DOCT. *De prohibitione et censura librorum iuxta Leonis XIII Const. »Officiorum" commentatio summaria in commodum cleri curati ex probatis auctoribus recepta ac disposita.* Galopiæ, 1903. Voor het bisdom Haarlem verkrijgbaar gesteld bij den boekhandelaar F. J. H. Bekker, te Amsterdam (*f* 0.40).

Sedert 25 Januari 1897 is de kerkelijke tucht op lectuur en boekenkeur uitsluitend vervat in de Constitutie »Officiorum ac munerum" van Paus Leo XIII met haar 49 »decreta generalia", waarop in 1900 ook een geheel nieuwe »Index" van met name verboden boeken gevolgd is.

Ofschoon daarbij dit deel der kerkelijke wetgeving op sommige punten eene aanmerkelijke vereenvoudiging heeft ontvangen, is niettemin ook thans het terrein voor wetsinterpre-

tatie hier nog zóó uitgestrekt, als betrekkelijk bij geen andere materie van wetgeving. Talrijk dan ook zijn de reeds geleverde commentaren op genoemde Constitutie. De *Commentatio summaria*, welke wij hier met bizondere ingenomenheid aankondigen, kunnen wij zeer stellig als »omnium brevissima" aanduiden; en wij zouden haar ook daarom willen aanbevelen, indien niet des schrijvers wèlverworven naam van degelijk canonist reeds op zichzelf een meer dan voldoende aanbeveling mocht heeten. De veertig bladzijden, door deze »commentatio" ingenomen, geven een door orde en duidelijkheid uitmuntende uiteenzetting en verklaring van karakter en inhoud der nieuwe wetgeving. Bij alle bondigheid meenen wij eene betrekkelijke volledigheid te mogen constateeren en gelooven niet, dat van alle vraagpunten, die voor de praktijk werkelijk van belang zijn, ook maar een enkel is voorbijgezien. En over die vraagpunten vindt men er als de »medullata doctrina" der velen, die hetzelfde onderwerp reeds uitvoeriger hebben behandeld.

Met het oog op de niet geringe moeilijkheid om, vooral in een land als het onze met zijn overwicht aan niet-katholieke literatuur, zelfs deze veel verzachte wetgeving stipt te kunnen naleven, verheugt het ons, dat de geleerde schrijver voor de strikte interpretatie partij gekozen heeft. Toch valt het daarbij eenigszins moeilijk om waarschijnlijkheid toe te kennen aan het gevoelen van enkelen, die in het *zich-doen-voorlezen* geen verboden *lezen* zien (blz. 22, *a*); of aan het gevoelen van zeer velen, die in de *correctie* van proefvellen geen cooperatio proxima met eene verboden uitgave vinden, ofschoon zij die wel vinden b. v. bij den *letterzetter*, die toch juist in den corrector der drukkerij in zooverre zijn onmiddelijken principaal heeft, als hij geheel naar diens aanwijzingen heeft te werken. Aan den anderen kant betwijfel ik, of de corrector, althans als zoodanig, wel gemeenlijk als lezer der proefdrukken mag beschouwd worden (blz. 23, noot 1): immers bij de gespannen aandacht, die hij te wijden heeft aan de overeenstemming tusschen kopie en zetsel, alsook aan het typographisch-zuiver-zijn van dit laatste, kan hij niet veel meer zijn dan »*materialiter* legens".

Een ietwat ruimere toepassing van het beginsel der strikte interpretatie had ik hier zoo gaarne eens gevonden bij de vraag, of en in hoeverre aan periodieke geschriften, bepaaldelijk aan onze zoogenaamde *tijdschriften*, den naam van *boeken* mag gegeven worden. Ik waag het eens in overweging te geven, of de stelling niet probabel zou zijn: tijdschriften, van welken omvang hun afleveringen ook mogen zijn, vallen, althans zoolang ze niet tot deelen of jaargangen zijn gebonden, niet onder die verbods- en strafbepalingen der nieuwe Constitutie, welke tegen »boeken" gericht zijn. Behalve toch dat de meestal gemaakte onderscheiding tusschen dunne en dikke afleveringen geen voor de praktijk geschikten maatstaf geeft, noemt het spraakgebruik de aflevering van een tijdschrift, hoe lijvig ook, toch nooit een »boek" (zie Vermeulen, *Boekhandel en bibliographie*, blz. 101), en onze Constitutie zelve schijnt zich door de vroeger nooit gemaakte onderscheiding tusschen »libri" en »libelli periodici" bij dat spraakgebruik te willen aansluiten. Mocht dit werkelijk zoo zijn, dan komt van zelf de moeilijkheid te vervallen, die men ten aanzien der tijdschriften pleegt te ontleenen aan de *vijf jaar vroeger* gegeven beslissing van de S. C. Indicis over de »publicationes periodicae in fasciculos colligatae habentes auctorem haereticum et haeresin propugnantes".

Trouwens, ik heb bij deze declaratie, die van een »auctorem haereticum" (in het enkelvoud) spreekt, nooit dan moeilijk kunnen denken aan tijdschriften met hun veelheid van schrijvers en veeleer gedacht aan in afleveringen verschijnende boekwerken. Zou daarentegen het antwoord derzelfde Congregatie van 21 April 1880, krachtens hetwelk lezers van kettersche »ephemerides" niet in de excommunicatie vallen, niet kunnen slaan op alle periodieke literatuur, zelfs de grootere tijdschriften niet uitgesloten? Dat »ephemeris" niet uitsluitend *dagblad* maar ook *tijdschrift* beteekenen kan, bewijst b. v. het bestaan van een tijdschrift als de *Ephemerides liturgicae*. Ik geef te dezer gelegenheid de vraag alleen maar in overweging.

Aan het verdienstelijk werkje van Dr. Sleutjes zij een ruime verspreiding, waartoe ook de geringe prijs het zijne kan bijdragen, van ganscher harte toegewenscht.

Dr. TH. M. VLAMING.

Quos ego! Fehdebriefe wider den Grafen Paul Hoensbroech von PILATUS. Zweite Auflage. — Regensburg, G. J. Manz, 1903. Pr. M. 6, geb. M. 8.

Met dezen bundel brieven gaat Pilatus den tweeden »Band" van Hoensbroech's »reuzen-smaadschrift" tegen Rome te lijf [1]), meedoogenloos hardhandig, zooals de titel reeds vermoeden laat [2]).

Pilatus is geen Jezuïet, die zijn gesmade orde verdedigt (S. 12); niet katholiek, zelfs geen positief-geloovige christen; »in Politik und Wissenschaft ein Eingänger, ein Einsamer" (481) »ein Freischwimmer" (4); van alle partij, zoo godsdienstige, als politieke onafhankelijk: heeft daarom »keine Veranlassung für Rom ein zu treten" (463).

Waarom hij dan toch schrijft? »Ich habe mit dem Katholizismus nichts zu thun, ich achte ihn nur als Bekenntnisform von Hunderten von Millionen; als ich nun sah, mit welchen Waffen man gegen ihn anzukämpfen beliebte, hielt ich es für eine Anstandspflicht, derb und deutsch die Meinung eines volkommen Unabhängigen zu sagen und der Entrüstung Ausdruck zu geben, die der objectiv-Denkende gegenüber dieser Kämpfesmethode haben muss" (S. 95).

Dat is rond-eerlijk gesproken, dat teekent den man van breede opvatting en wetenschappelijke onbekrompenheid tevens.

---

1) *Das Papstthum in seiner sozial-kulturellen Wirksamkeit* von GRAF VON HOENSBROECH. Band II: *Die Ultramontane Moral.*

2) Tegen den eersten Band: *Inquisition, Aberglaube, Teufelspuk und Hexenwahn* schreef dezelfde Pilatus een werkje: *Was ist Wahrheit?* Hiervan heeft Pater H. Ermann S. J. ons eene Hollandsche vertaling bezorgd.

Hoensbroech's wijze van strijden moet dan wel onwaardig en beneden alle objectiviteit zijn, dat zelfs een ongeloovige het voor de Katholieke Kerk opneemt. En dat is ze!

De titel van den tweeden »Band" is al opzichtig.

Wat heeft de ultramontane moraal nu toch met de »sozialkulturelle Wirksamkeit" van het Pausdom te maken — vraagt ge verwonderd [1]). Hoensbroech zal het u verklaren.

»In Leben und Lehre der Katholische Kirche geschieht nichts von Bedeutung ... ohne und noch viel weniger gegen das Papstthum" (*Einleitung*, S. 1).

Nu heeft zich echter in de Katholieke Kerk onder goedkeuring en begunstiging der Pausen een moraalsysteem ontwikkeld, dat op groote en gewichtige punten recht tegen het Christendom en de natuurlijk-menschelijke zedenleer ingaat (vgl. S. 599).

Daarvoor is dus het Pausdom verantwoordelijk — en derhalve »als Träger dieser Moral, nicht göttlich" (S. 576).

Dat is het geraamte van 's Graven Hoensbroech's tweeden »Band".

De minor vraagt natuurlijk om bewijs. Maar daarin is de gang vrij eenvoudig: de Roomsche leer kennen en haar veroordeelen — zegt Hoensbroech — is één en hetzelfde; en beter dan de scherpzinnigste onderzoekingen over aard en wezen der Roomsche zedenleer teekent zij zich zelf. Daarom zal H. niet met eigen critiek aankomen, niet aanhalen, hoe bestrijders over haar oordeelen, neen, eenvoudig weg het woord geven aan schrijvers van handboeken over Roomsche moraaltheologie, mannen van erkend gezag: vele hoofdstukken zullen bestaan uit louter aanhalingen hunner werken, en alles »wörtlich wiedergegeben". Hierdoor zal zijn werk natuurlijk wel wat eentonig worden, maar hij waagt er zijn roem als schrijver aan; als mensch walgt hij er van, vele stukken onverkort weer te geven (hoe maagdelijk!), maar bij den

[1]) De Graaf belooft voor de toekomst nog — »bleibt das Interesse an meiner Arbeit rege wie bisher" — een derden »Band" met »verschiedenartige Gegenstände aus dem Gebiete der päpstlichen Sozialpolitik und Nationalökonomie" (*Vorwort*).

tweestrijd: zal ik of zal ik niet? gaf »Rücksicht auf Gerechtigkeit gegen den Gegner und auf wissenschaftliche Vollständigkeit" den doorslag (*Vorwort*, S. VI).

Wel hebben vóor hem ook anderen de Roomsche zedeleer behandeld, maar slechts bij brokstukken; — zijn werk geeft ze in haar geheel, en wel uit de bronnen zelf. Daarom zou het den meer wijdschen titel kunnen dragen van »Quellen zur sozial-kulturellen Wirksamkeit des Papstthums"; — maar graaf Paul von Hoensbroech is bescheiden van aard en met minder tevreden; toch durft hij zijn boek aanbieden als »ein vollständiges und zuverlässiges Nachschlagewerk" (*Vorwort*, S. VII).

Maar nu Pilatus: . . . Quos ego! [1]).

Pilatus licht het masker van deze strijdwijze, schijnbaar zoo eerlijk: »Etwas Unehrlicheres, als Ihr Opus, etwas Frivoleres ist mir noch nie vor Gesicht gekommen" (S. 9); nergens in uw heele boek geeft gij de zedenleer der Katholieke Kerk, maar niets als kasuistiek en nog eens kasuistiek, niets over den grondslag der katholieke zedenleer en over hare ontwikkeling en verdere toepassing in den loop der tijden, maar enkele losse gevallen, hier en daar willekeurig gegrepen uit moraal-theologie-boeken, brokstukken moraal waaruit chter, onvolledig als ze zijn, ordeloos als ze zijn neergegooid, geen zedenleer kan worden opgebouwd.

En dan nog, hoe zijn die aanhalingen?

»Unverkürzt", »wörtlich wiedergegeben", zegt Hoensbroech. Maar van meerdere hoofdstukken, bladzijden lang, — bewijst Pilatus — maakt de graaf een uittreksel, weglatende wat ten gunste der katholieke moraal zou kunnen spreken, weglatende redenen, die de beslissing motiveeren en billijken: 't zijn eenige weinige zinnen uit hun verband gerukt, achter elkaar gezet, tusschen aanhalingsteekens geplaatst, en zóó gedebiteerd als *de* katholieke leer over een of ander punt; sterker nog, den

---

1) Het werk van Pilatus is niet alleen tegen den tweeden »Band" van Hoensbroech, maar ook tegen journalisten van liberale bladen, die zijn boek hemelhoog prezen, zonder dat ze het behoorlijk konden gelezen en nog veel minder gecontroleerd konden hebben. Vgl. S. 36—51.

schrijver word vlak af het tegendeel in den mond gelegd, van hetgeen hij leert [1]); latijnsche uitdrukkingen worden verkeerd vertaald [2]); maar alles over het zesde en negende gebod in zijn boek — »das sich fast zur Hälfte mit sexuellen Problemen der Kasuistik beschaftigt" (S. 81) — is zoo sappig en zoo piquant mogelijk. Door alle deze onwaardige middelen zoekt hij te bereiken en bereikt hij, dat de andersdenkenden nog grooteren afschuw, nog grootere walging krijgen van eene leer, die immers zich zelf zoo zedeloos teekent, en met medelijden neerzien op hunne katholieke medeburgers, oog en hart omhoog: »Heer ik dank u, dat ik niet ben als dezen". Met recht zou mijn werk kunnen heeten: *Quellen* etc., zegt Hoensbroech. Maar afgezien nog daarvan, dat gedrukte boeken van nieuweren datum als »bronnen" worden voorgezet, bewijst Pilatus, dat de schrijver verschillende van die »bronnen" heeft afgeschreven uit andere werken, zonder ze zelf te hebben nageslagen, en dat hij de katholieke zedenleer, opdiept uit bronnen, wier titels al eeuwen lang prijken(!) . . . op den Index. — Wel een »volständiges" en vooral »zuverlässiges Nachschlagewerk!"

In het heele boek van Pilatus klinkt mannelijke verontwaardiging, spottend met 's graven onbehagelijken, ijdelen zelfwaan — toornend tegen zooveel huichelarij en opzettelijken laster — zich vroolijk makend over zijn botheid in bronnenkennis — bestraffend een wijze van strijden, die in de letterkunde haar weerga mist — wel scherp, te scherp misschien

1) Treurig voorbeeld hiervan is dit: op de vraag, of het geoorloofd is een verloren testament te vervalschen, antwoordt de Jezuïet Sa: »*Non licet*". Hoensbroech vertaalt: »Es ist erlaubt"! *Quos ego*, S. 266 en 345.

2) Een teekenend staaltje daarvan. Paus Innocentius VIII schreef: »Homines, mulieres, pecora, pecudes et alia diversorum generum animalia" *(Bull. Rom.* V, 297). Hoensbroech vertaalt (B.I, S. 378): »Die menschen, die Weiber, die Zug-, Last- und Hausthiere" en verwijst dan naar den voet der bladzijde, waar ge aldus leest: »Für die Ultramontane Auffassung vom Weibe ist es bezeichnend, dass hier der Papst das Weib nicht eigentlich zu den Menschen, sondern mehr zum Vieh rechnet. Diese verächtliche Auffassung des weiblichen Geschlechts ist Gemeingut der Ultramontanen Theologie". Alsof »homines" niet kon, niet moest vertaald worden met »Männer"!!

een enkelen keer; maar nooit grof, altijd hoffelijk; nooit klein geniepig maar altijd edel ronduit; geen polemiek van de straat, maar de bazuin: »de boetbazuin der waarheid".

Gelukkig was het denkbeeld van Pilatus om de stoffe, die hij te behandelen had, in den vorm van brieven uit te geven, Want had hij het lijvige werk van Hoensbroech droog systematisch weerlegd, de groote menigte had zijn boek op zij gelegd met vader Vondel's zucht:

»wel eed'le spijs
maar hard te kauwen en nog harder te verduwen".

Neen, hij heeft zijn werk niet gemaakt tot een magazijn van wapenen en amunitie, maar mannen zijn die brieven, gewapende mannen, met het tweesnijdend zwaard der scholastiek in de vuist, of den beukelaar der patrologie, of het wapentuig der moderne tijden! En ze dwingen uw aandacht af, boeien u, spannen u door het rake, door het verrassende hunner strijdkunst; het toezien verveelt u niet, vermoeit maar zelden; met belangstelling blijft ge volgen ten einde toe. In de bestrijding van Hoensbroech ligt de kracht van Pilatus, daarin is hij op z'n sterkst. En ofschoon iedere bladzijde van zijn boek ook getuigt van een eerlijk streven om zich zooveel mogelijk in den geest der katholieke leer in te werken, toch is hij daarin niet altijd geslaagd; soms zijn zijne vingers nog wat grof voor dat fijne weefsel; maar men vergete niet, dat hier een leek, een ongeloovige, een onderwerp behandelt, dat zelfs geschoolde theologen nog zwaar valt.

De leugens van Hoensbroech worden in onze anti-paapsche blaadjes zeker met genot opgekookt; Hoensbroech zelf hoopt, dat de ontzaggelijke massa materiaal, dat hij verzameld heeft, door anderen zal worden »ausgemünzt". Daartegen zijn de brieven van Pilatus uiterst geschikte, welkome hulpmiddelen. Maar afgezien daarvan, verdienen zij de belangstelling van velen ook hier in den lande, omdat ze zijn: een mooie apologie van de Roomsche zedenleer door een ongeloovige.

H. W. J. H.

Overzicht der geheele Bijbelsche Geschiedenis door J. M. J. VAN ROOY, *R. K. Pr. Oud-leeraar a/h. Sem. Hageveld, Rector te Rotterdam.* — Tweede druk. Amsterdam, F. H. J. Bekker, 1903.

Den tweeden druk te mogen aankondigen van een werkje, waarvan men het nut door ondervinding heeft leeren kennen, is eene aangename taak. De eerw. schrijver van het »Overzicht" heeft bereikt wat hij met de eerste uitgave had bedoeld: hij is velen, die de bijbelsche geschiedenis leerden, en ook velen, die haar vroeger geleerd hadden, van dienst geweest. Voor de eersten was hij, wanneer zij de lessen aangehoord en het gehoorde in het *Handboek* van Pastoor Muré hadden nagestudeerd, een nuttige *repetitor* geweest, die hen hielp om de feiten in de orde, zooals zij elkander opvolgen, scherp in het geheugen te prenten. De laatsten heeft hij, zoo dikwijls zij tot de helaas al te veelvuldige ervaring kwamen, dat hun memorie hen in den steek liet, vriendelijk en vlug terecht gebracht. Door logische verdeelingen, door schifting en groepeering der gebeurtenissen, door verscheidenheid van lettersoorten en door inspringende regels spreekt dit »Overzicht" het geheugen sterk aan. In dezen tweeden druk zijn de twee afzonderlijke registers van personen- en plaatsnamen tot één alphabetische lijst van alle eigenamen, die in het boekje voorkomen, samengesmolten, waardoor het naslaan veel vergemakkelijkt is. De bruikbaarheid is ook niet weinig verhoogd door het bijgevoegde schetskaartje van alle bijbelsche landen.

Moge dit »Overzicht" komen in handen van allen, die zich met de studie der bijbelsche geschiedenis bezig houden. Zeker zal daardoor het aantal van hen, die de schrijver door zijn hulpvaardig dienstbetoon aan zich verplicht heeft, nog aanmerkelijk worden uitgebreid.

De firma Bekker zorgde, dat dit schoolboek een pakje aan kreeg, hetwelk ten volle beantwoordt aan de eischen, die aan een schoolpak moeten gesteld worden: sterk en degelijk, en toch sierlijk en net.

Hageveld. H. J. M. TASKIN.

Het geestelijk leven voor priesters, religieuzen en leeken, volgens den H. ALPHONSUS MARIA DE LIGUORI. *Uit het Duitsch vertaald door een Pater Redemptorist.* Amsterdam, G. Borg, 1901—1903. Twee deelen.

Een handleiding ten geestelijk leven van den Kerkleeraar St. Alphonsus is eene »bonne fortune". Niet enkel om het zoo welverdiend en door de Kerk gewaarmerkt gezag van den Heilige, die het *facere* en *docere*, het *leeren* en *doen*, in zijn eigen leven zoo treffend vereenigde, maar ook om de bewonderenswaardige belezenheid in Vaders en asceten, waarover de H. Alphonsus als geestelijk schrijver, zonder uitstalling maar met vorstelijken overvloed, beschikt. Derhalve was het ongetwijfeld een goede gedachte, om hetgeen in de talrijke ascetische werken van den heiligen kerkleeraar verspreid ligt, tot één geheel, tot eene »ordelijke en methodische leiding ter volmaaktheid" samen te lezen. Deze taak heeft Pater St. Omer op zich genomen, en van zijn arbeid geeft een ongenoemd ordegenoot ons de Nederlandsche vertaling.

Zoo hebben wij hier in twee flinke deelen een uitvoerig onderricht in het geestelijk leven, dat aan den naam, dien het draagt, waarborgen ontleent van buitengewone deugdelijkheid en betrouwbaarheid. Als zoodanig verwelkomen wij het werk gaarne. Maar bij het gebruik moet iemand er niet meer van vragen dan het, krachtens zijne samenstelling, geven kan.

Want vooreerst, 't is geen werk dat de heilige leeraar zelf naar eigen beraamd plan heeft aangelegd en uitgevoerd. Het plan heeft zich hier moeten schikken naar hetgeen voorhanden was. Na een voortreffelijke *Inleiding* over het wezen der volmaaktheid wordt de verdere stof in vier deelen gesplitst. Die indeeling zit vrij los in elkander. En in dat vierdeelig bestek vinden we b.v. het gebed behandeld: eerst in het elfde hoofdstuk van het tweede deel: *Over de beoefening der deugden;* en later, meer bepaaldelijk als smeekgebed, in het eerste hoofdstuk van het vierde deel: *Over de middelen om Gods genade te verwerven.* Wat echter bij deze methodische groepeering op minder vaste schroeven staat en

bij de bewerking in stukken uit elkaar is geraakt, kan weder als geheel overzien worden in de uiterst zorgvuldig bijgehouden *Alphabetische lijst*, die de twee deelen besluit.

Een tweede beperking, die uit den aard der samenstelling volgt, is deze. De H. Alphonsus heeft zijne uitmuntende ascetische werken geschreven naar aanleiding van verschillende omstandigheden, met een bepaald doel, soms voor in 't bijzonder aangewezen personen. Zijne aldus eigenaardig omschreven onderrichtingen en aansporingen hebben in deze handleiding een dubbele bewerking ondergaan: eerst van den Duitschen samenlezer, daarna van den Nederlandschen vertaler. Dit maakt, dat iemand niet zoo maar gewoonweg aanhalingen uit deze handleiding als het gezaghebbend gevoelen van den H. Alphonsus in strikten zin kan toepassen op zich zelf of op anderen. Het boek moet met oordeel des onderscheids gebruikt worden. Een paar voorbeelden mogen dit toelichten.

Op blz. 227 van het eerste deel lezen wij, na eene aanhaling uit het leven van de H. Teresia: »Zoo moeten ook wij dat-»gene, wat ons behaagt, ons juist ontzeggen, omdat het ons »behaagt. Zoo moeten wij b. v. onze oogen van dit of dat »voorwerp afwenden, juist omdat het schoon is" enz. Iemand, die met ascetische schrijvers eenigszins vertrouwd is, vat aanstonds de goede bedoeling. Maar de uitdrukking *moeten* is toch de rechte niet. Er dient alle ruimte te blijven om God uit de schoonheid zijner werken te loven met den jubel van Sint Franciscus en de bezieling van den Psalmist. Dat de H. Alphonsus er evenzoo over denkt, blijkt duidelijk op bl. 419: »Als wij dus een bekoorlijk voorwerp aanschouwen, b.v. een »heerlijken tuin of eene liefelijke bloem, bedenken wij dan, »dat in die schepselen een flauwe afstraling van Gods on-»eindige schoonheid uitblinkt". Wie echter de eerst aangehaalde woorden alleen neemt en in strikten zin, zou kunnen meenen, dat hier iets gezegd werd ten gunste van de sombere ascese, die alle schoonheid uit den booze acht en een zuur gezicht pleegt te trekken tegen de heele schepping.

Een ander voorbeeld. Op bl. 281 mede van het eerste deel staat: »Zoolang ons hart God bemint, leeft het; maar

»als het zich met zijne liefde tot de schepselen keert, dan »wordt het eene prooi des doods. Willen wij dus heilig worden, »dan moeten wij al wat God niet is uit ons hart verbannen". Om dezen laatsten zin goed te verstaan moet er noodwendig bij vergeleken worden bl. 292: »De onthechting aan de »menschen bestaat niet daarin, dat men niemand ter wereld »beminne, maar dat men zijne genegenheden regele volgens »den wil van God en ze in zijne oogen welgevallig make". En om het gevoelen van den H. Alphonsus geheel te kennen, is bovendien nog een vergelijking met bl. 309 over vriendschappen, en bl. 404 over eenzaamheid des harten, en bl. 419 over de beschouwing van God in de schepselen zeer geraden.

Van eenigszins anderen aard is het volgende, dat ik daarom vermeld, wijl het ook elders aangetroffen wordt. In het tweede deel wordt op bl. 274 verzekerd: »De H. Kerk zelve »leert, dat de allerzaligste Maagd verdiend heeft, Moeder Gods »te worden". En als bevestiging van deze veelzeggende verzekering — waarop echter een nadere verklaring uit St. Thomas volgt — wordt bij *leert* in een nootje verwezen naar *Resp. IV in Nat. Domini.* Hier staat in den tekst heel wat meer dan de noot goedmaakt. Immers in het aangehaalde responsorie lezen we enkel: »*Beata Virgo, cujus viscera meruerunt portare Dominum Christum*". Maar noch in het klassieke Latijn, noch in de liturgie heeft *mereo* altoos de praegnante beteekenis van *verdienen*, doch blijft zeer dikwerf tot zijne eerste beduiding van *verwerven* beperkt. Zoo staat in de commemoratie van 's Heeren Heilige Moeder *(Ab oct. Epiph. usque ad Pur.)*: »*per quam meruimus Auctorem vitae suscipere D. N. J. Chr.*" Ga nu eens uit dat *meruimus* redeneeren in bovengenoemden zin, en ge komt tot de formeele ketterij, dat wij de verlossing verdiend hebben of althans waardig waren.

Andere plaatsen, die ik aangeteekend heb, laat ik daar, omdat 't mij geenszins te doen is een zoo uitstekend werk kleingeestig te bevitten, maar alleen om, naar recensentenplicht, aan mijne lezers duidelijk te maken, hoe deze voortreffelijke handleiding met vrucht kan gebruikt worden en

hoe niet: namelijk met oordeel des onderscheids en niet om op de eerste de beste aanhaling door te draven.

Aan eerstbeginnenden zou ik het niet dadelijk in handen geven, maar liever de altoos nog onovertroffen *Introduction à la vie dévote* van St. Franciscus van Sales Daarentegen acht ik het onmisbaar voor hen, die in 't openbaar of in 't bijzonder ascetisch onderricht hebben te geven aan anderen. Bij voorkomende moeilijkheden kunnen zij, door de *Alphabetische lijst* geholpen, zeer spoedig raad inwinnen bij een zoo uitstekend betrouwbaar raadsman als de H. Alphonsus voor ons allen is in de leer en in de praktijk van het geestelijk leven.

A. M. C. v. C.

Het landleven in de letterkunde der XIXde eeuw door M. E. BELPAIRE. — Antwerpen, J. E. Buhlman, 1902.

Wat maakt het landleven zoo aantrekkelijk en wat geeft den landelijken roman zulk een groote bekoorlijkheid?

Mejuffrouw M. E. Belpaire, de bekwame, tactvolle Hoofdopstelster van de *Dietsche Warande en Belfort* zal het ons zeggen en nader verklaren: — het is een oud, onverzadigbaar verlangen, dat in ieder beschaafd mensch leeft naar eenvoud, waarheid, oorspronkelijkheid, in een woord naar natuur.

Maar niets is moeilijker weer te geven dan eenvoud en natuur, en daarom is het getal van hen, die iets uitstekends leverden op het gebied van den landelijken of, zooals wij Noord-Nederlanders het gewoonlijk plegen te noemen, den boeren- of dorpsroman, uiterst gering. Niet ieder schrijve over land en landlieden, die wil; want — zegt de schrijfster — »de voortreffelijkheid in dit slag van werken is moeilijker te bereiken dan in andere".

Dat in de laatste honderd jaren het landleven in bijna alle streken vertolkers van hooge beteekenis heeft gevonden, is te danken aan een gezonder, meer realistische opvatting der natuur. De schrijvers der 19de eeuw hebben zoo niet de natuur uitgevonden, dan toch geleerd haar te zien, zooals zij werkelijk was.

Als bewijs voor haar stelling dat in de 18de eeuw en nog »hooger op" de natuur slechts in herdersbeschrijvingen behandeld werd, haalt mej. Belpaire de bergeralen aan van Florian en de pastoralen van Cervantes. 't Zij ons vergund haar er op te wijzen, dat in de 18de eeuw Rousseau de natuur begon lief te hebben en daarom ook te zien: hij bracht de natuur in de mode. In rechte lijn stamt de kunst van Bernardin de Saint Pierre en Chateaubriand van de zijne af.

Dat deze soort van letterkunde zoo moeilijk is, vindt zijn reden in de eigenaardige eischen aan haar beoefenaren gesteld. Grondige kennis van den boerenstand is natuurlijk de eerste voorwaarde voor het succes, en deze kennis zal uit den aard der zaak meer gevonden worden bij eenvoudigen en ongeletterden dan bij de hooger ontwikkelden, en alleen deze kunnen, zoo zij dichterstalent bezitten, het zelf geziene of doorleefde tot kunst verheffen

Nergens is de landelijke roman, volgens de schrijfster, zoo ontwikkeld als in haar Vlaamsch vaderland; omdat letterkunde daar voor alles een volks-letterkunde is, moest het boerenleven er een voorname plaats beslaan. De keuze is groot, maar om zich te beperken wil zij slechts stilstaan bij twee namen, die de beide uiteenloopende stroomingen dezer literatuur het best vertegenwoordigen. Zij bedoelt Conscience en Virginie Loveling. Conscience is de baanbreker, stichter en vader der nationale letterkunde, de gemoedelijke, dichterlijke schilder der Kempen. Virginie Loveling, de forsche, vrouwelijke schrijfster, de fijne zielkenster, de realistische toeschouwster der boerenzeden en gebruiken. Conscience is idealist en godsdienstig, Loveling realist en ongeloovig. Conscience behoort nog geheel tot de romantische school van Walter Scott en Lamartine, Loveling is modern aangelegd. Conscience is klassiek, omdat hij de algemeene gevoelens den mensch als mensch eigen uitdrukt en tegelijkertijd den kenmerkenden aard zijns volks huldigt en verheft. Virginie Loveling's werken dragen den stempel der werkelijkheid en verraden een diepe kennis van boerenzeden en gebruiken, zij bezit groot meesterschap in het ont-

wikkelen der karakters in het teekenen harer personen. Bij Conscience meer warmte, meer gevoel, meer humor, meer poëzie; bij Loveling meer kracht, meer geest.

Zij vergelijkt verder beider talent in twee hunner beste werken, Conscience's *Loteling* en Loveling's *Dure Eed* en komt tot het besluit dat de idealistische, romantische Conscience het Vlaamsche landleven en de Vlaamsche landlieden beter begrepen heeft dan de realistische Loveling, want in hare werken ontbreekt alle sympathie voor het innige godsdienstige der Vlamingen; vandaar dat de kunst van den man het best overeen komt met den aard van het volk en het meeste invloed heeft, terwijl de vrouw, die veel meer verstand heeft van het uitwendige, het oppervlakkige in het boerenleven, als zeden, spraak, levenswijze, ondanks haar groot talent het volk vreemd en verre blijft.

De moderne Vlaamsche boerenroman van Steijn Streuvels, Herman Teirlinck, Cyriel Buysse e. a., die nog heel wat realistischer of liever naturalistischer werk leverden dan Loveling worden in het geheel niet door juffrouw Belpaire behandeld, hetgeen wel een leemte is in haar bespreking van den Vlaamschen landroman.

Aan George Eliot met haar *Adam Bede*, welke roman door haar uitvoerig geanalyseerd wordt, reikt de schrijfster den palm in het moeilijk vak der landelijke letterkunde. In Eliot toch vindt zij de kennis van de diepste diepten der menschelijke ziel, een hooge levensopvatting, heilige ernst en reine moraal, en een groote kennis van het landleven. Eliot idealiseert haar helden niet boven hun stand maar zondigt evenmin door overdreven realisme. Zij verwart waarheid niet met grofheid, »in al haar natuurbeschrijvingen komt steeds de menschelijke toon er tusschen en brengt eenheid in hare grootsche gewrochten".

Als tweede vertegenwoordiger van de Britsche landelijke letterkunde kiest zij den Schotschen predikant John Maclaren, wiens karakteristiek bestaat in fijne opmerking, grooten eenvoud van voorstelling, bescheiden idealiseering en zeer optimistische levensbeschouwing, soms in overdreven idealisme

overgaande, maar gered door den gezonden humor, die er de grootste aantrekkelijkheid van is.

Het verschil tusschen Engelsche en Fransche letterkunde over het algemeen en omtrent den boerenroman in het bijzonder is zeer groot en in het karakter van beide volken te zoeken. Het Fransche verstand helt naar afgetrokken gedachten, naar theoretische vraagstukken; de Engelschman voelt zich alleen thuis in de werkelijkheid, hij houdt zich bij voorkeur bezig met levende wezens en concrete denkbeelden. Duidelijkheid, helderheid, vlugheid kenmerken den Franschman; diepte van gedachten, den Brit en Germaan. George Sand staat onder de Fransche boerennovellisten bovenaan. Ongelukkig is anders de romanvorm voor haar niets dan de drager van hare denkbeelden, de uitdrukking van haar theorieën, alles ziet zij door het waas van haar verbeelding, van haar vooroordeelen. Alleen in den landelijken roman, waar zij zich van deze eigenaardigheden kan los maken, geeft zij frissche, edele kunst. *La petite Fadette* wordt als bewijs voor deze bewering nader beschouwd en vooral er op gewezen, hoe George Sand in haar landelijke romans niets doet blijken van haar gewonen godsdiensthaat. »Men kon geene ongodsdienstige, zedelooze boeren schilderen zonder te zondigen tegen kunst en poëzie, omdat het landleven een natuurleven zijnde, moet rusten op de grondvesten van waarheid en oorspronkelijkheid".

Dit is bij de even schrandere als fijn gevoelde Vlaamsche schrijfster de proefsteen; de beschrijvers van het landleven moeten het godsdienstige leven hunner personen voelen of ten minste begrijpen, in elk geval er eerbied voor hebben op straffe van onvolledig te zijn en in realisme te kort te schieten.

Zoo heeft zij dus slechts lof voor den fijngevoeligen, echt katholieken Réné Bazin en zijn gezonde, reine kunst, en betreurt zij het dat in de Duitsche boerenromans van Rosegger diens twijfelzucht en zinnelijkheid veel aan de verdiensten ontnemen. Nog meer hindert dit ongeloof en vooral de ongeloovige philosophie bij Anzengruber; zijn grofheid is geen realisme meer; boeren van de werkelijkheid denken of liever

philosofeeren niet zoo zwaar en diep, als die van zijne verbeelding. Voor het stoffelijke, laag bij den grondsche heeft hij een open oog, in het zieleleven dringt hij moeilijk door, om dat hem het recht verstand voor het godsdienstige element in de boerenziel nog meer dan aan Rosegger ontbreekt.

Frisscher en lichter dan deze zware, donkere letterkunde is die van het Noorden getuige Björnsons populair verhaal *Syuove Solbakken* [1]). In Italië en Spanje vindt men tot dusverre niets volgens de schrijfster, dat Europeeschen faam zou kunnen veroveren en wat dus haar aandacht verdient om als proeven van landelijke kunst te gelden.

Ook Noord-Nederland schijnt op dit gebied nog niets te hebben geleverd, wat de schrijfster de moeite eener beschouwing waard achtte. Inderdaad is na Cremer, het leven der boeren bij ons een vrij wel onontgonnen veld. De geurige buitenlucht schijnt voor onze moderne schrijvers minder aantrekkelijkheid te hebben dan de vunzige reuk van grootsteedsche sloppen en achterbuurtsche krotten.

Op volledigheid mogen de »essays" van juffrouw Belpaire misschien geen aanspraak maken, maar zij heeft een zeer lezenswaardig en zeer belangwekkend boek geschreven, dat van veel studie en belezenheid getuigt en toch — voorwaar geen geringe verdienste! — zich aangenaam laat lezen. Dit is vooral het gevolg van haar oordeelkundige, smaakvolle manier van ontleden: men leest haar analysen der behandelde werken met evenveel genoegen als de novellen en romans zelf, misschien met nog meer, daar de schrijfster ons voortdurend op de eigenaardigheden en schoonheden van het verhaal of de wijze van voorstelling opmerkzaam weet te maken.

Wij hopen dat dit Zuid-Nederlandsche boek, waarvan de stijl en uitdrukkingswijze Vlaamsch is in de goede beteekenis van het woord, ook in Noord-Nederland, door veel gekocht en gelezen te worden, de belangstelling zal vinden, die het in alle opzichten verdient.

M. S.

[1]) Door de schrijfster in het Vlaamsch vertaald en bij denzelfden uitgever als *Het landleven* verschenen.

Fabiola of de Kerk der Katakomben, door Z. Em. N. WISEMAN, *Aartsbisschop van Westminster. Vijfde verbeterde druk.* Leiden, J. W. van Leeuwen, 1903. Groote uitgave met platen: *f* 2.50; geb. *f* 3 of *f* 3.90. Gewone uitgave: *f* 1.25, geb. *f* 1.75.

Onder de boeken, die niet in waarde verminderen maar steeds hun plaats behouden, staat *Fabiola* op een der eerste rijen. Wie heeft *Fabiola* niet gelezen en herlezen? Het is zeker de klassieke katholieke roman bij uitnemendheid; niets heeft het meesterstuk van kardinaal Wiseman in de schatting en waardeering vooral van de katholieke ouderen kunnen doen dalen. Zij herinneren zich het genot, dat deze historische roman hun eenmaal schonk, en verlangen niets liever dan het hun kinderen of leerlingen ook te gunnen. Wij zouden het betreuren, als het jongere geslacht *Fabiola* minder hoog stelde dan het vorige en daaraan voorgaande. Men kan *Quo Vadis?* bewonderen en toch betreuren, dat de schildering van het heidendom het voor de meesten tot een gevaarlijk boek maakt. In *Fabiola* daarentegen is alles rein; niets kwetst er de kieschheid. Voor sommige uitlatingen van zedeopvatting en denkwijze der heidensche wereld doet de doorluchtige schrijver nog *amende honorable* en verzekert, dat hier niets is ingeslopen, hetgeen 't meest kiesche katholieke oog niet mocht beschouwen.

Dat een vijfde druk van een vertaald boek in ons land kon verschijnen is reeds lof genoeg. Deze nieuwe uitgave is naar de eischen des tijds tweevoudig: een groote op zwaar papier met platen, en een kleine goedkoopere, die zeer voldoende schijnt.

Met het aanstaande Sint Nicolaasfeest worde de nieuwe *Fabiola* veel gekocht, veel ten geschenke gegeven en — vooral veel gelezen en gewaardeerd.

M. S.

Oud en Nieuw. — Uitstapjes op het gebied van geschiedenis en godsdienst door W. WILDE. Tweede bundel. Leiden, Théonville, 1903.

In dezen tweeden bundel biedt P. Wilde opnieuw eenige van zijne, vroeger in de *Studiën* verschenen, historische opstellen aan. Waren in den eersten bundel voornamelijk zijn meer uitgebreide beoordeelingen opgenomen van protestantsche geschiedschrijvers — Motley, Groen van Prinsterer, Dr. Wynne, — hier worden ons proeven geboden van zelfstandige behandeling der vaderlandsche geschiedenis, benevens een historisch-critisch onderzoek naar het aantal der om hun geloof in ons vaderland ter dood gebrachte protestanten.

Met kalmte en bezadigheid, met »absolute passionlessness" toont de schrijver in een tweetal artikelen — »De Geloofsvervolging in de 16e eeuw" en »Merkwaardige cijfers betreffende de geloofsvervolging in Nederland tijdens de 16e eeuw" — den aard en den omvang dier vervolging aan. De vroeger officieel gehandhaafde traditie, sprekend van immer rookende martelvuren en van altijd met bloed overplaste schavotten, wordt ter dege aan de waarheid getoetst, en de slotsom is: dat het getal van 100.000 protestantsche martelaren, door de vroegere protestansche historici, te beginnen met Van Reyd, ruim *honderdmaal* te groot is genomen; dat derhalve het oordeel van prof. Fruin, wanneer hij beweert dat 't Nederlandsche volk niet om de geloofsvervolging tot opstand tegen Spanje is gekomen, volkomen juist is.

Alhoewel er reeds eenige kentering is waar te nemen onder de protestantsche auteurs, toch zijn zij op dit punt nog verre van bekeerd. Dr. J. A. Wynne schrijft, 10 jaar na het verschijnen dezer artikelen, in zijn vaderlandsche geschiedenis nog aldus (7e druk, bl. 70): »Was de inrichting dier [geestelijke] inquisitie in wreedheid en ergerlijke wijze van rechtspleging in 't geheel niet gelijk aan de Spaansche — wat men de menigte poogde diets te maken — zij werkte naar de opvatting der landzaten veel te krachtig. Dit moet waar zijn, wanneer er — gelijk te boek staat — onder Karel's regeering 50.000 menschen om des geloofs wille ter dood zijn gebracht. Toch wordt dit

betwijfeld en te recht, want dan zouden er in dit land, gedurende een even groot aantal jaren, meer zijn omgekomen dan zelfs in Spanje.... Intusschen is het zeker dat *hoevele duizenden* het getal offers der onverdraagzaamheid ook moge hebben beloopen, wederom het bloed der martelaars het zaad der [protestansche] kerk was".

Wie niet enkel met woorden wil schermen, zoo zegt Wilde terecht (bl. 96), zal voortaan geen voorstander meer zijn van een onhoudbaar gebleken traditie.

Wijl de schrijver in zijn tweede later verschenen opstel »Merkwaardige cijfers" enz. uitvoeriger en nauwkeuriger behandelt, wat op becijfering der protestansche martelaarsboeken betrekking heeft, heeft hij nu alles, wat dienaangaande in zijn eerste opstel gevonden werd, weggelaten. Om herhalingen te voorkomen was dit wenschelijk, doch daarmede is tevens het eerste artikel eenigszins voor den lezer een teleurstelling geworden, wijl er negatieve en positieve bewijzen beloofd (bl. 20) en alleen negatieve gegeven worden, terwijl de positieve later in het tweede opstel afzonderlijk volgen. Misschien zouden anderen daarom aan een omwerking dier twee artikelen tot één geheel de voorkeur hebben gegeven.

In de overige opstellen — een zelfstandige behandeling van het tijdvak 1650-54 onzer vaderlandsche geschiedenis — vervult de schrijver zelf de eischen door hem aan eenen historicus gesteld. »De geschiedenis", zegt hij bl. 117, »is geen opvolging van loshangende feiten; hun onderlinge samenhang, hun natuurlijk verband in het licht te stellen is een der voornaamste eischen waaraan de geschiedschrijver heeft te voldoen".

Wij ontvangen dan ook inderdaad een dieperen blik in de geschiedenis dier jaren. De gebeurtenissen van 't jaar 1650 in verband met de binnen- en buitenlandsche politiek van prins Willem II, de na zijn dood gevolgde reactie, welke, zegt Groen van Prinsterer (*Handboek*, n. 318) met een omwenteling kan worden gelijk gesteld, worden nauwkeurig beschreven; het optreden van Jan de Wit, het sluiten van den vrede met Engeland, de acte van Seclusie, en de verdediging van diens staatkunde in zijne, gewoonlijk »meesterlijk" genoemde De-

ductie, worden met veel scherpzinnigheid beoordeeld, en aldus wordt het antwoord gerechtvaardigd op de dubbele vraag: of de groote Raadpensionaris door het sluiten van het Vredestractaat met England onder beding van uitsluiting der Oranje's van het stadhouderschap, al dan niet zijn bevoegdheden te buiten ging, al dan niet den band, die Holland met de zusterprovincies vereenigde, heeft verzwakt.

De beoordeelingen konden, zegt de schrijver (bl. 151), met vele bijzonderheden worden toegelicht en aangevuld. Van slechts enkele hebben wij echter het gemis bemerkt. De redenen, welke ook Cromwell had, om naar den vrede te verlangen, (Wynne, bl. 210) worden, zoover wij zagen, niet behandeld. Ook komt in het artikel getiteld: »De groote vergadering Aº 1651", waarin de beraadslagingen en besluiten omtrent de *Religie* onderzocht worden, de voorslag van de Staten van Zeeland en Friesland niet ter sprake, om den vreemden ambassadeurs te verbieden, andere personen dan hun gevolg in hunne kapellen toe te laten (Nuyens, XII, 43), en dienst of sermoenen te laten doen in de Nederlandsche taal (Nuyens, XII, 118).

De schrijver laat, in tegenstelling met de gewone handboeken, zooveel mogelijk de bronnen zelf spreken. In 't bijzonder is er partij getrokken van de pamfletten en politieke vlugschriften in die dagen bij menigte verschenen, die niet zelden schrijver's beoordeelingen treffend illustreeren.

Wij wenschen dan ook dezen bundel een ruime verspreiding toe onder de liefhebbers van vaderlandsche geschiedenis, katholieke en protestansche, en hopen, dat het den onvermoeiden schrijver gegeven zij, dezen tweeden door nog meerdere bundels te doen volgen.

P. J. v. BEUZEKOM.

Comparative philology, a comparison between semitic and american languages with a map and illustrations by ARNOLD C. LEESBERG, DOCTOR JURIS.— Late E. J. Brill, Leyden, 1903. Pr. *f* 12.—

Dit werk van een Amsterdamsch katholiek rechtsgeleerde is eene geschiedvorsching in verband met vergelijkende taalstudie, een arbeid, waaraan jaren lang ernstige studie besteed is en die andere taalvorschers en geschiedkundigen tot onderzoek zal aansporen. Nu reeds van verkregen resultaten te spreken, zou ongetwijfeld voorbarig zijn; want het werk is bij den tegenwoordigen stand der vergelijkende taalkunde een voorlooper, die heenwijst naar een ouder en hooger eenheid dan thans wetenschappelijk te bewijzen is. Met een enkel woord willen wij de aandacht, vooral van taalgeleerden, op deze wetenschappelijke studie vestigen, een beslissend oordeel daaromtrent aan meer bevoegde specialiteiten overlatend.

De zaak is in 't kort deze. Zes oorspronkelijke talen van Amerika worden niet enkel met elkander vergeleken, om hun onderlingen samenhang aan te toonen, maar worden bovendien gezamenlijk in verband gebracht met Semitische talen (Hebreeuwsch, Arameesch en Arabisch) om, door eene vergelijking van overeenkomstige woordwortels, op het spoor te komen der aloude verwantschap en eenheid van afkomst. Bij dit onderzoek gaat de schrijver van het beginsel uit: dat structuur en grammaticale vormen van minder belang zijn ter vergelijking dan woorden, die de wortels aanwijzen, waaruit zij gegroeid zijn (p. VIII). Diensvolgens bestaat het werk hoofdzakelijk uit een toegelichte woordenlijst *(vocabulary)*, met een losse schetskaart van Amerika, die bij het gebruik boven iedere bladzij moet gelegd worden. Dan heeft men recht vóór zich in het midden het Semitische woord met de Engelsche vertaling daarnaast, en verder in drie kolommen rechts en in drie kolommen links hetzelfde woord in één of meer der oorspronkelijke talen van Amerika, terwijl tevens een gestippelde lijn naar het geographisch vaderland van elke taal op de losse kaart heenwijst. Eene zeer handige inrichting, die de overeenkomsten duidelijk en gemakkelijk

aanwijst. In hoever die overeenkomst afdoende bewijskracht heeft, durf ik niet beslissen. Eene *List of books* (p. 20) verwijst intusschen naar een heele bibliotheek van werken — en daaronder recht zeldzame — die als bronnen gebruikt zijn.

Het werk is in het Engelsch uitgegeven, omdat er in een klein land als het onze zeker niet genoeg belangstellenden en deskundigen te vinden zijn. Een taalgeleerde, dien wij eene beoordeeling van het werk gevraagd hebben, verontschuldigde zich wegens onbevoegdheid en verzekerde ons tevens, dat hij in ons vaderland niemand kende, wiens taalkundig studiegebied zich ver genoeg uitstrekte om in deze met beslistheid te kunnen oordeelen. Want het geldt hier geen vergelijkende taalstudie in den gebruikelijken, beperkten zin, namelijk tusschen die familiën, welke tot denzelfden Indo-Germaanschen (Indo-Europeeschen of Arischen) taalstam behooren. Deze vergelijking is een gevestigde wetenschap met erkende wetten en reeds voor een goed deel vaststaande uitkomsten. Aan verwantschap en oorspronkelijke eenheid van dien wijdvertakten Indo-Europeeschen stam of groep valt niet meer te twijfelen. Eene vergelijking echter van genoemde Arische groep met de Semitische, die toch samen tot één en dezelfde hoofdklasse van *flecteerende* talen behooren, is een nog weinig ontgonnen terrein. Maar dit werk gaat nog veel verder: hier wordt eene vergelijking ingesteld van de Semitische talen met Amerikaansche, die niet alleen tot een anderen stam of groep, maar tot een andere hoofdklasse behooren, namelijk tot de *agglutineerende* talen [1]). Op de Semitische praefixen en suffixen wordt dan ook bijzonder de aandacht gevestigd (p. 2); eveneens op de ἅπαξ λεγόμενα als de oudste wortelwoorden (p. 82); en op de wortelwoorden met meer dan éénc beteekenis, die datzelfde verschil vertoonen in andere talen (p. 81). Dat hier echter niet aanstonds van stellig verkregen resultaten spraak kan zijn, behoeven wij

1) Zooals men weet, worden alle talen der sprekende menschen in drie hoofdklassen verdeeld: *isoleerende*, *agglutineerende*, en *flecteerende* talen. Bij ons heeft Prof. Kern zich groote verdiensten verworven door de vergelijking van de Maleisch-Polynesische groep.

nauwelijks te zeggen. Wij wachten met belangstelling het oordeel der vakmannen af en bepalen ons tot eene aankondiging, vooral om verschuldigde eer te bewijzen aan een wetenschappelijke studie van zoo wijden omvang in onzen katholieken kring.

De schrijver heeft ons verzekerd en gedeeltelijk uit zijn rijke verzameling van plaatwerken laten zien, dat ook eigenaardigheden in zeden en gewoonten en in de opgegraven monumenten der oorspronkelijke beschaving — waarvan vele met nog niet ontcijferd beeldenschrift overdekt zijn — naar eenzelfde aloude verwantschap heenwijzen en heeft ons toegezegd daarvan te gelegener tijd bijzonderheden te zullen mededeelen in ons tijdschrift. Onnoodig te verzekeren, dat zij welkom zullen zijn.

A. M. C. VAN COOTH.

AAN ONZE LEZERS.

Voor de eerstvolgende afleveringen van 1904 liggen gereed en zijn gedeeltelijk reeds in proef gebracht de volgende artikelen: *Abraham's overwinning en de ontdekkingen en opgravingen der laatste eeuw* (slot), door F. J. P. G. VAN ETTEN, O. S. A.; *Nederlandsche ingenieurs gedurende de zeventiende eeuw in Italië werkzaam*, door Prof. Dr. A. H. L. HENSEN; *Het wezen des Christendoms*, door P. fr. B. D. VAN BREDA, O. Pr,; *Patriarchaat of matriarchaat*, door Prof. Dr. J. SCHRIJNEN; *Keizer Juliaan in zijn cultuurkamp*, door Prof. Dr. J. V. DE GROOT, O. Pr.; *Het raadsel des levens*, door Prof. J. M. L. KEULLER; *Het koppelteeken der modernen*, door H. LINNEBANK, O. S. Cr.; *Over Guido Gezelle*, door A. M. C. VAN COOTH en nog verscheiden andere kleinere bijdragen. Wij moeten dringend verschooning vragen aan onze geëerde medewerkers voor de onvermijdelijke vertraging.